Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

ISSN 2521-1927

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

науково-педагогічний журнал

№1(6)'2018

СумДПУ

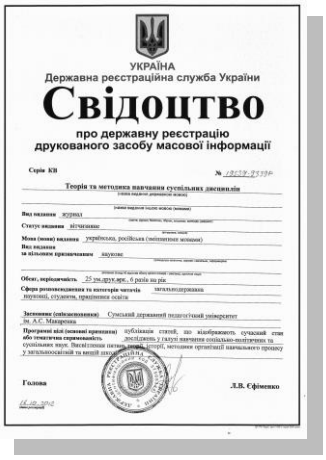
УКРАЇНА
Державна реєстраційна служба України
Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації

Серія КВ № 19539-9339

Теорія та методика навчання суспільних дисциплін

Вид видання журнал

Статус видання вітчизняне

Мова (мови) видання українська, російська (міжмовне видання)

Вид видання за цільовим призначенням наукове

Обсяг, періодичність 25 зн.друк.арк., 6 разів на рік

Сфера розповсюдження та категорія читачів загальнодержавна
науковці, студенти, прикладники освіти

Засновник (співзасновники) Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка

Тематичне спрямовання публікація статей, що відображають сучасний стан досліджень у галузі навчання соціально-політичних та суспільних наук. Висвітлення питань теорії, методики організації навчального процесу у загальноосвітній та вищій школі

Голова Л.В. Сфіменко

Свідоцтво про Державну реєстрацію КВ № 19539-9339 Р
від 16.10.2012 р.

УДК 336.6
ББК 85(4УКР)

Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал, вип.6 / Заг. ред. проф. Михайличенко О.В. – Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. – 202 с. ISSN 2521-1927

Рецензенти:
Пометун О.І. – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, (Інститут педагогіки НАПН України, м.Київ);
Орлов В.Ф. – доктор педагогічних наук, професор (Інститут педагогічної освіти та освіти дорослих НАПН України, м.Київ).

Редакційна колегія:
Євтух М.Б. – дійсний член Національної АПН України, доктор педагогічних наук, професор (Національна Академія педагогічних наук України);
Бугрій В.С. – доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка);
Ніколаї Г.Ю. – доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка) – заступник головного редактора;
Ісаєв І.Ф. – доктор педагогічних наук, професор (Бєлгородський державний університет, Росія);
Сбруєва А.А. – доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка);
Статівка В.І. – доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка).
Мозговий І.П. – доктор філософських наук, професор (Сумський державний університет);
Моцак С.І. – кандидат педагогічних наук, доцент (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка) – укладач, відповідальна за випуск;
Дєнєжніков С.С. – кандидат філософських наук (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка).

У журналі представлені статті, що відображають сучасний стан досліджень у галузі навчання соціально-політичних та суспільних наук. Розглядаються питання історії, теорії, методики організації навчального процесу в загальноосвітній та вищій школі, історії науки і техніки.

Для науковців, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

В журнале представлены статьи, которые отображают современное состояние исследований в отрасли обучения социально-политическим и общественным наукам. Рассматриваются вопросы истории, теории и методики организации учебного процесса в общеобразовательной и высшей школе, истории науки и техники.

Для научных работников, аспирантов, студентов высших учебных заведений.

The articles which represent the modern consisting of researches of industry of studies of socio-political and public sciences are presented in collection of scientific labor's. The questions of theory, history, method of organization of educational process are examined to general and higher school.

For research workers, graduate students, students of higher educational establishments.

Журнал внесено до міжнародних наукометричних баз даних International Standard Serial Number: **ISSN 2521-1927**.

Друкується за рішенням вченої ради Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка від 27 березня 2018 р.

© СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2018

УДК 378.046.4

Третьякова О.В.
методист з історії та правознавства
Сумського ОІППО

КАРТОГРАФІЧНІ ВМІННЯ ЯК СКЛАДНИК ПРОСТОРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті визначені структурні складові просторової компетентності учнів, виявлено основні шляхи її формування в процесі навчання історії.

Ключові слова: *історична компетентність, компетентність, просторова компетентність, картографічні вміння.*

Третьякова Е.В. Картографические умения как составляющие пространственной компетентности. *В статье определены структурные составляющие пространственной компетентности учащихся, определены основне пути ее формирования в процессе обучения истории.*

Ключевые слова: *пространственная компетентность, методика обучения истории.*

Tretyakova E.V. Cartographic skills as components of spatial competence. *Inthis article the structural components of the spatial competence of students are defined, the basic ways of its formation in learning history are shown.*

Key words: *spatial competence, methods of teaching history.*

У пошуках напрямів реформування освіти світова практика обрала компетентнісний підхід, завдяки якому випускник навчального закладу формується як компетентна особистість, готова до самореалізації в соціумі й особистому житті, володіє інформацією, здатний до аналізу ситуації та прийняття рішення; налаштований на діяльність, спрямовану на успішне розв'язування проблем на основі здобутих знань, і досвіду, готовий до самонавчання, комунікабельний. У проекті «Нова українська школа: основи стандарту освіти» компетентнісний підхід визначено як «місток, який поєднує школу з реальним світом і тими потребами, які ставить перед людиною життя», а компетентність трактується як «поєднання знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити діяльність у нових непередбачуваних умовах».

Упровадження компетентнісного підходу спрямовано на те, щоб врешті перейти від предмето- до дитиноцентризму, від вивчення предмета до навчання учнів, від заучування фактів до розуміння принципів і усвідомлення цінностей, від навчання «для оцінки» до досягнення освіченості й освоєння культури «для себе». Знання перестають бути самоціллю та самоцінністю освіти й розглядаються як важливий інструмент формування компетентностей, необхідних для вирішення життєвих завдань (у навчальній, соціальній, професійній та інших сферах).

В умовах особистісно зорієнтованого та компетентнісного підходів до навчання, які є визначальними для сучасної школи, саме компетентності є тими індикаторами, що дають змогу виявити готовність учня до життя, його подальшого особистого розвитку та самореалізації. З огляду на це організація навчання історії України має сприяти формуванню та розвиткові основних ключових і предметних компетентностей учнів.

Предметна історична компетентність – інтегральний показник діяльності учнів в процесі вивчення вітчизняної та світової історії. З-поміж складників, які визначають її сутність, важливу роль відіграє просторова компетентність – уміння орієнтуватися в історичному просторі та знаходити взаємозалежності в розвитку суспільства, господарства, культури і природного довкілля.

Історики-методисти наголошують, що саме карта, а точніше, відбитий у пам'яті зоровий образ території держави, відображеної на карті, – її розташування щодо інших держав, обрис кордонів, колір, у який зафарбована територія, – є тим каркасом, «кістяком», на який проектується й нанизується інформація про цю державу. Значення історичної карти в навчанні історії полягає в тому, що вона слугує засобом формування просторових уявлень, історико-географічних знань, умінь; сприяє розумінню й аналізу перебігу історичних подій, розкриттю причинно-наслідкових зв'язків, узагальненню певного історичного змісту [1, 15].

Формування в учнів картографічних умінь має починатися з 5 класу зі знайомства з історичною картою та з набуття найпростіших практичних навичок роботи з нею. Учнів на уроках маємо навчити розрізняти умовні позначки, знаходити та показувати на карті місце тієї чи іншої події, історико-географічні об'єкти, співвідносити об'єкти на карті зі сторонами світу тощо. Для формування просторової компетентності важливо, щоб картографічні засоби навчання під час сприйняття навчального матеріалу використовувалися не для ілюстрації розповіді вчителя чи підручника, а були носіями знань.

Варто пам'ятати «Перше правило показу», сформульоване ще радянським методистом Г. Годером: «Станьмо так, щоб не затуляти собою карту. Переконаймося в тому, що всі діти бачать не карті ті історико-географічні об'єкти, які вивчатимуться на уроці. З тією ж метою візьміть указку в ту руку, яка ближча до карти. Привчаймо до цього й дітей» [2, 45]

Мотивуючи учнів до роботи з картою, варто наголошувати, що ця робота допомагає:

– простежити зв'язок між історією України, Середніх віків і сучасністю;
– встановити залежність між географічним положенням держави і способом життя її населення тощо;
– навчитися орієнтуватися в історико-географічному просторі, читати й розуміти карту.

Найнижчою сходинкою на шляху формування просторової компетентності є опанування учнями вмінь локалізувати, знаходити, показувати на карті й словесно описувати історичні факти (події, явища, процеси) та історико-географічні об’єкти. Беручи за основу підхід, відповідно до якого вміння – це засвоєний суб’єктом спосіб виконання дій, що забезпечується сукупністю набутих знань та навичок, визначаємо загальні навички орієнтування на карті. До них уналежнюємо такі:

– розрізняти умовні знаки легенди на карті;
– визначати послідовність і час відображених на карті подій;
– співвідносити об’єкти на карті зі сторонами світу;
– виявляти елементи історичного змісту.

Звертаємо увагу, що до базових умінь, формування яких починається в 6 класі, належать уміння з’ясовувати вплив географічного середовища на історичний розвиток. Це вміння передбачає використання карти для встановлення зв’язків між географічним положенням країни, її природними умовами та історичними фактами. На нашу думку, серед найважливіших базових картографічних умінь є вміння аналізувати та узагальнювати зміст історичної карти: виявляти історичні факти та історико-географічні об’єкти. Це вміння передбачає використання карти для визначення динаміки росту історичних фактів, встановлення причинно-наслідкових зв’язків між подіями та процесами, зумовленими просторовим розташуванням.

Наголошуємо, що відпрацювання вміння локалізувати історичні факти (події, явища, процеси) та історико-географічні об’єкти на карті відбувається в процесі виконання типових пізнавальних завдань [1, 18]:

– на локалізацію історичних фактів та історико-географічних об’єктів за їх словесним описом *(покажіть на карті);*

– на локалізацію на карті історичних фактів та історико-географічних об'єктів в поєднані зі словесним описом або поясненням *(покажіть та опишіть);*

– на аналіз та узагальнення змісту історичної карти: виявлення історичних фактів та історико-географічних об'єктів *(результати, наслідки подій);*

– на порівняння геополітичних ситуацій, виявлення змін;

– на з'ясування впливу географічного середовища;

– на аналіз змісту історичної карти з виконанням додаткових джерел *(проблемні завдання, що передбачають складання маршрутів, прокладання*

шляхів, прогнозування перебігу битв тощо).

Розвиток просторової компетентності учнів має проходити два етапи – це виконання учнями вправ, які виконуються для набуття певних навичок, та виконання завдань, що спрямовані на формування певного вміння. Під вправою ми розуміємо спеціальне завдання, що виконується для набуття певних навичок або закріплення наявних знань.

Цікавою формою картографічної роботи є також топонімічні дослідження учнів. Поєднання мовно-історичних навичок збагачує школярів, розширює діапазон їхньої діяльності (наприклад, знайдіть на карті та запишіть у зошит назви племен, від яких утворилися назви історичних областей і держав). Розвитку просторової компетентності сприятиме і опрацювання документів, досліджень сучасних істориків з опорою на відповідну історичну карту [3, 18].

Крім того, для формування й розвитку вмінь учнів орієнтуватися в історичному просторі й умінь «зчитувати» цифрову інформацію з карти варто якнайширше використовувати різноманітні дидактичні ігри, пов’язані з опрацюванням історичної або контурної карти. Доцільно також на уроках історії використовувати нескладні творчі завдання. Наприклад, таким завданням може бути вигадати умовний знак, яким слід позначити подію, для якої не існує умовного знака. При виконанні учнями таких завдань учитель повинен поставити перед ними вимоги: умовний знак має бути графічно простим; легко упізнаватися й передавати суть явища (події).

Наступним елементом у структурі просторової компетентності учнів є набуття ними досвіду створення власних картосхем і легенд до контурної карти як авторської інтерпретації історичного простору.

У контексті вимог зовнішнього незалежного оцінювання важливими стають завдання на локалізацію пам’яток культури, місць пов’язаних з життєдіяльністю видатних постатей вітчизняної історії та культури.

Насамкінець зазначимо, що просторова компетентність як складова компетентнісного підходу до навчання стає невід’ємним елементом розвитку історичної свідомості школярів; дає змогу визначати, розпізнавати й ефективно, успішно розв’язувати, незалежно від ситуації, проблему, що є характерною для певної сфери чи виду діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власов В. С. Методика формування хронологічних та картографічних умінь на уроках історії України /бібліотека журналу «Історія і сусіпьствознавство в школах України: теорія та методика навчання» №1 / 2013 січень-лютий/
2. Годер Г. И. Приемы формирования пространственных представлений (V класс) / Г. И. Годер // Преподавание истории в школе. – 1983. – № 5. – С. 45-51.

3. Фідря О., Фідря Н. Просторова компетенція та картографічні вміння й навички у курсах шкільної історії / О. Фідря, Н. Фідря // Історія в школах України. – 2009. – № 5. – С.17-21.

REFERENCES

1. Vlasov V.S. Method of formation of chronological and cartographic skills at the lessons of history of Ukraine / Library of the journal "History and Sustainability in Schools of Ukraine: Theory and Methods of Education" No. 1/2013 January-February /
2. Goder G.I. Receptions for the formation of spatial representations (V class) / G.I. Goder // Teaching history at school. - 1983. - No. 5. - P. 45-51.
3. Friedre O., Fedir N. Spatial competence and cartographic skills in the courses of school history / O. Fedry, N. Fedry // History in schools of Ukraine. - 2009. - No. 5. - p.17-21.

УДК 378.147

Драновська С.В.
КЗ СОІППО

ІНФОГРАФІКА ЯК СУЧАСНИЙ ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

У статті автор розглядає інфографіку як сучасний засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності школярів на уроках історії та обґрунтовує необхідність використання цього засобу в освітньому процесі. Інфографіка дозволяє учням обробити великий обсяг інформації в систематизованому й зручному для сприйняття вигляді та забезпечує різнобічне формування будь-якого поняття.

Ключові слова: *інфографіка, навчально-пізнавальна діяльність, освітній процес, уроки історії.*

Драновская С. Инфографика как современное средство активизации научно-образовательной работы учащихся на уроках истории

В статье автор рассматривает инфографику как современное средство активизации учебно-познавательной деятельности школьников на уроках истории и обосновывает необходимость использования этого средства в образовательном процессе. Инфографика позволяет ученикам обрабатывать большой объем информации в систематизированном и удобном для восприятия виде и обеспечивает разностороннее формирование любого понятия.

Ключевые слова*: инфографика, учебно-познавательная деятельность, образовательный процесс, уроки истории.*

Dranovs'ka S. Infographics as a modern means of activation of students' scientific and educational work at History lessons.

The author deals with the infographics as a modern means of activation of students' scientific and education work at History lessons. She explains why it is necessary to use this means in educational process. The infographics helps students process large information scope in systematic and acceptable form and provide with many-sided formation of any concept.

Key-word: *infographics, scientific and educational work, educational process, History lessons.*

У XXI ст. навчальний процес в закладах освіти вимагає створення простого та універсального інструментарію формування життєвих і предметних компетентностей школярів. Даний інструментарій має розкрити структуру розвитку, його динаміку в інноваційних технологіях навчання, у моделюванні самого освітнього середовища. У даному контексті необхідно оновлювати основні компоненти освіти: зміст, форми, методи, технології навчання, методичне забезпечення.

Використання інфографіки в освітньому процесі є актуальним, оскільки доступно представляє великий обсяг інформації в систематизованому й зручному для сприйняття вигляді, забезпечує різнобічне формування будь-якого образу, поняття. Інформаційна графіка може бути використана не лише як засіб навчання, а й як метод представлення складної інформації.

Сьогодні ґрунтовного значення набуває інфографіка в напрямках розробки навчальних систем. Дослідники наголошують, що основною метою застосування інфографіки в освіті є ефективне подання інформації, що підлягає засвоєнню. При цьому часто цей інструмент виступає як доповнення до текстової інформації, яка охоплює матеріал в повному обсязі і містить необхідні пояснення. Стиль, дизайн та інформаційне насичення інфографіки, що застосовується у освітніх цілях, має відповідати дидактичній меті конкретної навально-пізнавальної ситуації [4].

Це найкращий засіб для візуалізації даних. Як відомо, 90% інформації людина отримує через зір і лише 10% через інші органи відчуття. Крім того, інфографіка – це оригінальна візуалізація, яка набагато зрозуміліша та краще засвоюється.

Інфографіка буває різних типів, так як під нею розуміється довідкова або ілюстрована інформація, представлена різними методами візуалізації за допомогою графіків, діаграм, ментальних карт, тимчасових шкал (один з основних принципів анімованої інфографіки).

Також необхідно наголосити, що існує таке поняття як щільність інформації (щільність даних). За даним критерієм інфографіку можна розділити на два типи:

– «ненасичена» – проста, неконцентрована, побудована на кількох цифрах;

– «концентрована» – щільна, складна, побудована як сукупність малюнків і цілого ряду чисел [5].

Процес створення інфографіки має наступні етапи:

– Формулювання мети створення інфографіки та визначення аудиторії. Інформаційний дизайн зазвичай призначений для якоїсь цільової аудиторії.

– Збір даних, матеріалу по темі. Дані представлені в різних форматах – текстовий контент, графіка, відео матеріали, сторінки таблиць тощо.

– Аналітика та обробка інформації Зібраний матеріал необхідно проаналізувати і обробити, привести до одного знаменника.

– Побудова доступної візуалізації, верстка. Матеріал компонується в красивий наочний вигляд. Вибирається формат – презентація, слайд-каст тощо [5].

Інфографіка дозволяє учням працювати з інформацією та засвоїти її через домінуючий тип інтелекту. Вона виступає як багатофункціональний інструмент, область застосування якого в освіті може бути досить широкою: урок, проект, дослідницька діяльність, самоосвіта. Процес роботи з нею включає всі рівні мислення. Учень, провівши власне дослідження з теми, аналізує матеріал, виділяє акценти і самостійно створює інфографіку. Робота над нею сприяє більш ретельному вивченню матеріалу, розвиває критичне мислення. З допомогою онлайн-сервісів працювати над інфографікою можна колективно або самостійно, що дозволяє формувати в учнів навички роботи в команді.

На сьогодні існує достатньо он-лайн ресурсів для створення інфографіки, наприклад, «Infogr.am», «Easel.ly», «Vizualize.me», «Venngage», «Draw.io.» та інші сервіси, які є досить простими у користуванні [2]. Для створення інфографіки необхідно обрати шаблон на будь-яку тему, графічно унаочнити дані та поділитися інфографікою із друзями. У шаблонах інформацію можна викласти у вигляді зрозумілої структурованої схеми, виділивши ключові цифри та факти. Це інструменти, які найбільше підходять для створення схем, графіків і карт. Деякі сервіси мають можливість завантажити фото й відео, для того щоб зробити інфографіку інтерактивною. Усі вони піддаються редагуванню, тому навіть із найбільш далекого до вашої теми зображення можна зробити потрібну візуалізацію. Сервіси максимально прості у використанні.

Інфографіка універсальна в плані сфери застосування – економіка, політика, спорт, освіта, наука, культурне життя. Так, на сайті «101 причина любити Україну» розміщена достатня кількість прикладів інфографіки для використання на уроках історії від пояснення питань соціально-економічного характеру до розкриття проблем, перспектив і надбань українського народу в культурній сфері [1].

Так, під час вивчення у 8 класі в курсі історія України теми: «Військо Запорізьке і Хотинська війна» розглянемо принцип створення інфографіки. Сайт «101 причина любити Україну» містить інфографіку Хотинської фортеці, яка складається із основного поняття та малюнку про фортецю, метричних даних споруди, короткого історичного коментаря про час виникнення, лінію часу основних подій, які відбулися на території фортеці, портрету та основної характеристики гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. Використання такої інфографіки у процесі вивчення теми дозволить візуально познайомити учнів із Хотинською фортецею, сформувати хронологічні компетентності, охарактеризувати основні події, які відбулися на її території та визначити роль споруди в історії України за весь період існування.

Також необхідно наголосити, що під час вивчення у 8 класі теми: «Культура України в XVII – XVIII ст.» для якісної візуалізації та активізації пізнавальної діяльності рекомендується використовувати інфографіку «Українське бароко», «Козак Мамай», «Вертеп» та інші цікаві інфографічні сюжети. Це дозволить покращити процес запам’ятовування та сприятиме підвищенню зацікавленості до предмету.

Нині інфографіка має високий потенціал, який можна використовувати як корисний засіб підвищення якості навчання. Основною перевагою інформаційної графіки є забезпечення інформаційної насиченості та наочності навчальних матеріалів, апелювання до наявних знань і досвіду користувача. Інфографічні зображення стають посередниками на шляху вибору траєкторії сприйняття інформації.

Інфографічні об’єкти стимулюють одночасну роботу лівої та правої півкуль, доповнюючи образні враження логікою й абстрактною моделлю об’єкта, процесу, явища, тобто, роблячи сприйняття більш «об'ємним» і всебічним, мислення – глибоким і розвиненим, а навчання – цікавим і результативним [3].

Виходячи із вищезазначеного, інфографіка легко вписується в навчальний процес, дає змогу досягати поставленої мети та забезпечує не тільки успішне засвоєння навчального матеріалу учнями, але й їх інтелектуальний, моральний розвиток, самостійність, комунікабельність.

Таким чином, можемо констатувати, що інфографіка є ефективним засобом активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках історії. Використання інфографіки у навчально-виховному процесі сприятиме кращому сприйняттю матеріалу, підвищенню ефективності самостійної роботи, формуванню предметних компетентностей роботи з різнорівневою інформацією, допоможе учням бачити результати своєї діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. 101 причина любити Україну – Україна Incognita [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://incognita.day.kiev.ua/101-prychyna-liubyty-ukrainu. – 05.03.2018. – Назва з екрану.
2. Безкоштовні онлайн-ресурси для створення інфографіки [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://studway.com.ua/infogr-resursi/. – 25.02.2018. – Назва з екрану.
3. Вовк О.В., Черемський Р.А. Інфографіка як ефективний засіб навчання [Електронний ресурс] – Режим доступу: file:///D:/Downloads/soi_2017_4_43.pdf. – 04.03.2018. – Назва з екрану.
4. Гризун Л.Е., Мудрак А.В. Інфографіка як інструмент сучасної освіти [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kpi.kharkov.ua/archive/MicroCAD/2014/S24/ІНФОГРАФІКА. – 05.03.2018. – Назва з екрану.
5. Инфоргафика в примерах. Визуализация информации в теории и на практике [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://infoanalyze.blogspot.ru/2010/06/blog-post.html. – 03.03.2018. – Назва з екрану.

REFERENCES

1. 101 reasons to love Ukraine - Ukraine Incognita [Electronic resource] - Access mode: http://incognita.day.kiev.ua/101-prychyna-liubyty-ukrainu. - 05/03/2018. - Title from the screen.
2. Free online resources for the creation of infographics [Electronic resource] - Access mode: http://studway.com.ua/infogr-resursi/. - 25/02/2018. - Title from the screen.
3. Vovk O.V., Cheremsky R.A. Infographic as an effective learning tool [Electronic resource] - Access mode: file: /// D: /Downloads/soi_2017_4_43.pdf. - 03/04/2018. - Title from the screen.
4. Grizun L. E., Mudrak AV Infographics as a tool for modern education [Electronic resource] - Access mode: http://www.kpi.kharkov.ua/archive/MicroCAD/2014/S24/INFOGRAPHY. - 05/03/2018. - Title from the screen.
5. Inforgacy in the examples. Visualization of information in theory and practice [Electronic resource] - Access mode: http://infoanalyze.blogspot.ru/2010/06/blog-post.html. - 03.03.2018. - Title from the screen.

УДК 371.13:78:57.017.5

Булатова Л. О.
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА: ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД

В статті розглянуті питання оновлення змісту професійної підготовки вчительських кадрів мистецьких дисциплін, зокрема вчителя музичного мистецтва, з позиції впровадження гендерного підходу в навчальний процес. Визначені принципові положення, функції, завдання успішної реалізації новітньої концепції та запропоновані на цій основі умови формування професійної готовності майбутнього вчителя.

Ключові слова: *гендерний підхід, професійна готовність, «скритий навчальний план», егалітарні відносини, гендерна свідомість, гендерний аналіз, принципи і умови організації навчання.*

Булатова Л. А. Формирование профессиональной готовности будущего учителя музыкального искусства: гендерный подход.

В статье рассмотрены вопросы обновления содержания профессиональной подготовки учительских кадров, в частности учителя музыкального искусства, с позиции внедрения гендерного похода в учебный процесс. Определены принципиальные положения, функции, задачи успешной реализации новейшей концепции и предложены на этой основе условия формирования профессиональной готовности будущего учителя.

Ключевые слова: *гендерный подход, профессиональная готовность, «скрытый учебный план», эгалитарные отношения, гендерное сознание, гендерный анализ, принципы и условия организации обучения.*

Bulatova L. A. Formation of the professional readiness of the future teacher of musical art: a gender approach.

The paper deals with updating the content of vocational teacher training, particularly teachers of music, from the perspective of gender hike in the learning process. Identified the principal regulations, functions, tasks, successful implementation of advanced concepts and proposed on this basis, conditions for the formation of professional readiness of future teachers.

Key words: *the gender approach, professional commitment, a "hidden curriculum", egalitarian relationships, gender awareness, gender analysis, principles and conditions for training.*

В сучасному світі все більшого важелю набуває мистецтво в зв’язку з його інформаційною й перетворювально-виховною цінністю, всеохоплюючим характером та здатністю визначати зміст і способи діяльності людини, в тому числі і педагогічної.

Завдяки мистецтву актуалізувалася можливість подолати бар’єри в процесі спілкування з людьми різних культур, проникнути і зрозуміти цінності «інших», розширити межі власної свідомості. Тому з мистецтвом (в тому числі і музичним) пов’язуються сьогодні перспективи гуманізації освіти, успіх якої багатою мірою залежить від особистості вчителя, культури його мислення, професійної позиції, індивідуальних якостей

і потреб, чутливості до всього нового, що відбувається в музичному мистецтві та науковому знанні в цілому, тобто його *готовності* реалізувати сучасні прогресивні освітні стратегії.

Постановка проблеми. Особливої значимості, в зв'язку з цим, набуває підготовка вчительських кадрів з мистецьких дисциплін, формування їх готовності до впровадження нової культури мислення, моральних орієнтирів, створення нової системи взаємовідносин.

Сьогодні спостерігаються нестандартні підходи до завдань і мети вузівської підготовки фахівців, з якими ми пов'язуємо перспективи оновлення і модернізації професійної підготовки вчителя музичного мистецтва. Новітні тенденції, що відбуваються в науковому знанні в певній мірі зумовлені новими егалітарними підходами до стосунків між чоловіком і жінкою, новим культурним досвідом і альтернативними освітніми практиками, переосмисленням існуючих традиційних підходів до розвитку і становлення особистості та впливів на її свідомість соціальних ідеалів і норм, а також формування їх професійних потреб і цінностей в контексті сучасної *гендерної ідеології*.

Гендерний підхід не лише вписується в царину творчих пошуків філософії освіти, але й збагачує її завдяки новій можливості втілювати і реалізувати нові ідеї. Сьогодні ще можна спостерігати так звану «гендерну сліпоту» - нездатність адекватно оцінити внесок обох статей (особливо жінок) до історії культури, схильність редукувати досягнення чоловіків та жінок як досягнення «людини» взагалі, тенденцію виправдовувати гендерні відмінності статевими [1,7]. Поряд з цим, про незадовільний стан мистецької освіти свідчать такі чинники як: сприйняття освіти лише як кінцевого результату, а не як тривалого процесу; переважання авторитарних методів викладання; відсутність ініціативи з боку викладачів щодо привнесення в аудиторію нової інформації; пасивність студентів у сприйнятті предмета, оскільки вони не бачать можливості використання отриманої інформації у своїх майбутніх планах; деперсоналізовані форми контролю, які вимагають головним чином відтворення набутих знань [1,223].

Аналіз актуальних досліджень. Сьогодні науковці, не зважаючи на існуючі проблеми впровадження гендерного знання в освітню практику [5,70], все активніше звертаються до вивчення різних аспектів професійної підготовки сучасного вчителя з позиції гендерного підходу (Бондар Т.В., Голованова Т.П., Говорун Т.В., Любарська О.М., Нагорна Н.В., Осипова Т.Ю., Прокопчик О.Г., Кікінежді О.М., Кльоціна І.С., Кравець В.П., Луценко О.А., Цокур О.С., Штильова Л.В. і ін.). Авторами підкреслюється важливість і необхідність розвитку гендерної свідомості і компетентності майбутнього вчителя, висвітлюються важливі аспекти відтворення професійної ідентичності, особистісно-професійних установок та якостей на основі гендерної методології. Особливо акцентується необхідність здійснення гендерної експертизи змісту, форм і методів організації всіх напрямків педагогічної підготовки та формування на цій основі готовності майбутнього вчителя з позиції гендерно-компетентної особистості творчо вирішувати завдання професійної діяльності.

Гендерна концепція і гендерні знання є досить актуальними і для мистецької освітньої практики, оскільки відкривають широкі можливості збагачення художнього пізнання та культурного досвіду кожної статі. Такі перспективи, на нашу думку, обумовлені можливістю усвідомлення майбутнім фахівцем механізмів конструювання емоційних станів та відношень чоловіка і жінки до змісту і суті мистецтва, особливостей сприйняття ними музичних творів, виявлення адекватних умов та форм творчого самовираження суб'єктів (чоловіка і жінки) навчання, способів відновлення та корекції їх емоційно-почуттєвої сфери та етико-естетичних переваг.

Ґрунтуючись на дослідженнях гендерологів, можна стверджувати, що озброєння майбутнього вчителя знаннями про гендерні відмінності становлення і розвитку особистості дитини дозволить йому більш доцільно і обґрунтовано використовувати індивідуальний підхід в організації її художньо-пізнавальної і творчої діяльності, сприяти розширенню кола морально-естетичних почуттів учнів. То б то суттєвим у формуванні професійної свідомості фахівця має стати усвідомлення ним цінностей гендерного підходу, розуміння і «прийняття» факту, що відмінності емоційно-образного сприйняття хлопців і дівчат, наявність різних варіантів інтерпретації музичних текстів та ставлення до художньої цінності і виховної сутності мистецького твору обумовлені не лише психолого-фізіологічною природою цих явищ, а й соціальною складовою в розвитку особистості.

Тож переосмислення і аналіз змісту музичної освіти з позицій гендерної парадигми та впровадження гендерного знання в навчально-виховний процес, має стати однією з необхідних складових в структурі професійної готовності майбутніх вчителів. Слід зазначити, що, *по-перше*, необхідно переглянути традиційні програми і навчальні процеси так, щоб вони відображали інтереси та потреби жінки і чоловіка, сприяли формуванню нових гуманістичних цінностей і егалітарної свідомості суб'єктів навчання, активізували потребу розуміння суті і значення художніх напрямів, стилів, образів у відтворенні картини світу через призму чоловічого і жіночого бачення в певному історико-культурному контексті.

По-друге, впровадження гендерної концепції в якості базисної основи процесу формування професійної готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва на основі оновлення технологічного забезпечення навчального процесу, яке, з одного боку, сприяло б усвідомленню суті теоретико-методологічних засад гендерного підходу, їх значимості для аналізу соціальних, культурних, мистецьких явищ та ідей, а з другого – опануванню гендерним знанням на рівні професійної і методичної діяльності, що проявляється в умінні з

позиції гендерного підходу аналізувати і проектувати освітній потенціал конкретного навчального предмету, заняття, педагогічної взаємодії тощо.

По-третє, збагачення професійної підготовки новими формами і методами, технологіями навчання і виховання. Специфіка нового (гендерного) знання виводить на перший план, як найбільш ефективні: рольові і ділові ігри, методи саморегуляції і самодіагностики, діалог культур, особистісно-орієнтовані технології, позитивні комунікативні ситуації, бінарні педагогічні завдання, тренінги.

Мета статті. Розглянути перспективи оновлення професійної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва з позиції *гендерної парадигми,* окреслити принципові положення та умови формування його готовності до виконання професійних ролей і функцій.

Розкриваючи сутність гендерної парадигми в освіті відзначимо, що освітня система як одна з базових інституцій та існуючі в її рамках освітні заклади відбивають гендерну стратифікацію суспільства і культури в цілому, демонструючи на своєму прикладі нерівний статус жінок і чоловіків. В мистецтві гендерні репрезентації виявляються в культурно-художній інтерпретації людського розвитку та навколишнього середовища через гендерне самовираження у видах та жанрах мистецтва художника-жінки або чоловіка, їх роль і участь у соціокультурному процесі [2,59].

Отже, гендерне знання дає можливість не тільки по-новому інтерпретувати музичні тексти і висвітлити механізми відтворення художньо-естетичних цінностей мистецької практики в свідомості індивідів різної статі, пояснити вплив соціалізації на формування їх культурної і професійної ідентичності, але й сприяє залученню численних референцій, що складають різні культурні коди, досвіди й мови (Генрі Жиру). З огляду на це, підготовка студентів має стати такою, що б вони могли читати ці коди історично і критично, одночасно виявляючи обмеження тих кодів, які вони використовують для конструювання власних наративів та історій [1,82].

Особливість і цінність гендерних знань у формуванні професійної готовності майбутніх спеціалістів обумовлена єдністю їх суб'єктивної (досвід людини, який забезпечує певний рівень пізнання на інтелектуальному, чуттєвому і інтуїтивному рівнях) і об'єктивної (суспільні очікування, що формують і корегують сутність особистого досвіду людини, характер її відносин і ставлень до себе, майбутньої професійної діяльності, культурних явищ, змісту мистецьких творів та їх образів) компоненти.

Тож, з метою виявлення оптимальних умов формування готовності вчителя музичного мистецтва до професійної діяльності розглянемо більш детально структуру професійної готовності з позиції заявленого нами гендерного підходу та окреслимо можливі шляхи удосконалення змісту професійної підготовки сучасного вчителя.

Викладення основного матеріалу. Проблема готовності є предметом вивчення багатьох дослідників сучасної педагогічної та психологічної науки. Загальним проблемам готовності до практичної діяльності присвячені праці А.М.Алексюка, В.І.Бондаря, Дурай-Новакової К.М., І.А.Зязюна, Н.В.Кузьміної, О.Г.Мороза, М.І.Шкіля, в яких розкривається сутність поняття «готовність», обґрунтовуються її структурні компоненти, аналізуються якісні характеристики особистості вчителя та способи організації діяльності. Відмічається, що ядро готовності становлять психічні процеси і властивості, які є фундаментом якостей особистості. Показано, що зміст готовності складають інтегральні характеристики особистості, що включають в себе інтелектуальні, емоційні і вольові властивості, професійно-моральні переконання, потреби, звички, знання, вміння і навички, педагогічні здібності.

В науковій літературі [3,26] серед головних складових професійної готовності виділяють такі як: психологічна готовність (сформована спрямованість на педагогічну діяльність, установка на роботу в школі), науково-теоретична готовність (наявність необхідного обсягу педагогічних, психологічних, соціальних знань, необхідних для компетентної педагогічної діяльності), практична готовність (наявність сформованих на належному рівні професійних знань і умінь), психофізіологічна готовність (наявність відповідних передумов для оволодіння педагогічною діяльністю, сформованість професійно значущих якостей), фізична готовність (відповідність стану здоров'я та фізичного розвитку вимогам педагогічної діяльності та професійної працездатності). Як бачимо, формування практично всіх аспектів готовності майбутнього спеціаліста обумовлене те тільки внутрішніми, але й зовнішніми факторами – існуючими нормами та очікуваннями соціокультурного середовища, що особливо важливо у визначенні гендерної складової професійної готовності.

В галузі музичної підготовки проблема готовності майбутнього вчителя до професії пов'язується з формуванням педагогічної культури майбутнього фахівця (М. М. Букач), професійно-педагогічною спрямованістю (К. С. Тюребаєва), професійною адаптацією (Л. О. Булатова), професійною орієнтацією (Г. С. Кожевников), розвитком професійних інтересів (Г. В. Яковлєва), творчими здібностями (Л. А. Ісаєва), дослідницькими вміннями (Л. М. Пічугіна) тощо.

З огляду на результати досліджень можна зробити висновок, що під час навчання у вузі важливо не тільки оптимально забезпечити набуття майбутніми вчителями глибоких й сучасних теоретичних знань, практичних умінь і навичок, розвиток певних особистісних якостей, формування активної професійної позиції, але й обов'язково враховувати вплив цінностей і вимог соціального мікросередовища та суспільної політики в цілому на формування їх мотивів, ставлення до майбутньої діяльності, її змісту, мети, результату.

Тож, розглядаючи феномен готовності як складне, цілісне утворення, динамічне явище, систему - важливо наголосити на *взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів* її функціонування, яка забезпечує дієвий стан суб'єкта, його професійну адаптованість у конкретних умовах. Дану структуру, слід розглядати як єдність *компонентів*, зміст і рівень сформованості яких стануть визначальними у професійному зростанні особистості студента та успіху його входження в професійну діяльність:

мотиваційний (позитивне ставлення до музично-педагогічної діяльності і її змісту; усвідомлення цінності педагогічної професії у формуванні егалітарної свідомості учнів; установка на роботу в школі; потреба і здатність до вільного від гендерних стереотипів спілкування з дітьми, оскільки відмінне ставлення до учнів в залежності від їх статі може виробити в них такі гендерно-диференційовані навички і уявлення про себе і культурні цінності, які в майбутньому стримуватимуть їх потенційні можливості);

пізнавально-діяльнісний (знання про сутність професії; розуміння особливостей входження в неї чоловіка і жінки; усвідомлення специфіки музично-педагогічної діяльності і механізмів сприйняття мистецьких творів індивідами різної статі; уміння творчо вирішувати поставленні завдання, що спрямовані на розвиток кожного індивіда не за статтю, а за його здібностями, задатками, актуальними потребами);

емоційно-вольовий (самоконтроль, самомобілізація на певний вид діяльності та на подолання труднощів, враховуючи сучасні дослідження відмінностей хлопців і дівчат в учбово-пізнавальних інтересах, мотивації до занять; активна професійна позиція, що базується на ідеалах паритетної взаємодії; потреба у вільному, не підвладному стереотипам, самовираженні в професійній діяльності);

оціночно-корегуючий (вміння аналізувати та оцінювати власну педагогічну діяльність, її результати, корегувати свої дії в конкретній ситуації на основі гендерної стратегії, здійснювати гендерну експертизу творів мистецтва, аналізувати характер впливу і способи трансляції традиційних стереотипів та знання механізмів їх нівелювання, творче виконання професійних функцій, потреба у самовдосконаленні, толерантне ставлення до альтернативних освітніх практик, коректність оціночних суджень і поведінки).

Представлена структура і зміст компонентів професійної готовності майбутнього вчителя спрямована на реалізацію *нової сутності* професійної підготовки і особистісних якостей, серед яких слід виділити: 1) *гендерну компетентність* (уявлення студентів про соціокультурну природу міжстатевих відношень, знання про історичне і культурне різноманіття гендерних систем і гендерних ідеалів «чоловічого і жіночого» в соціумі, педагогічній спадщині і мистецтві у різних народів в різні епохи); 2) *гендерну толерантність* (здатність індивіда до співпраці між статями в межах своєї і інших гендерних групах на основі егалітарних цінностей, дотримання партнерського стилю відносин з оточуючими, коректне виявлення особистих почуттів і відношення до альтернативних культурних і мистецьких практик); 3) *гендерну сензитивність* (здатність студента сприймати «скритий гендерний текст» в культурних явищах, змісті і ідеях мистецьких творів та повсякденній практиці; реагувати на різні прояви дискримінації за статтю в мові, формах та способах організації і характері співпраці в навчально-виховному процесі, особливостях презентації різних видів мистецтва, поведінці оточуючих; здатність сприймати і розуміти гендерні аспекти самовираження іншої людини) (адаптовано за Л. Штильовою) [4,172-174].

Поряд з цим, слід окреслити ключові *принципи,* що здатні забезпечити реалізацію гендерного підходу в навчально-виховному процесі формування професійної готовності:

- принцип гендерної нейтральності, який дозволяє діагностувати гендерні відмінності і оптимізувати організацію навчально-виховного процесу;
- принцип індивідуальності і особистісної цілеспрямованості, який забезпечує збереження неповторності, оригінальності суб'єкта навчання, урахування його особливостей, музично-естетичного досвіду, особистих навчальних цілей. Він забезпечує розвиток таких особистісних складових, як «Я-концепція», мотиваційна і емоційна сфери особистості;
- принцип міждисциплінарної основи навчання, який забезпечує цілісність сприйняття культурної реальності через призму діалогу соціо-культурних статевих відносин;
- принцип теоретичного і методологічного плюралізму, що базується на розумінні і визнанні багатогранності культурного, музичного та чуттєвого досвіду різних суб'єктів;
- принцип єдності теорії і практики, як основи усвідомленого пізнання дійсності і художньої картини віту через актуалізацію інтелектуального, чуттєвого та інтуїтивного рівнів свідомості і досвіду;
- принцип діалогічності, як основи розвитку якостей: емпатії, толерантності, партнерства, здатності до компромісу;
- принцип освітньої рефлексії, як основи самопізнання, самокорекції, оціночної діяльності індивіда;

Вказані принципові положення активізують ряд *функцій* професійної підготовки вчителя, яка стимулює відтворення гендерних ідей і цінностей в свідомості суб'єктів:

- *інформативну* (забезпечення гендерним знанням про специфіку і механізми соціалізації індивідів різної статі, формування гендерних стереотипів, вивчення і аналіз культурних складових статі, особливостей мотивації навчальної діяльності та музично-естетичного сприйняття, конструювання паритетних взаємовідносин, аналіз джерел деформації художнього сприйняття і спілкування в системах: «людина-культура», «людина-мистецтво», «людина-художній образ», «людина-людина»);

- *дослідницьку* (виявлення і аналіз домінуючих уявлень про соціокультурні ролі чоловіка і жінки та їх відтворення в семантиці і художніх образах різних видів мистецтва, характеру впливів «емоційно-почуттєвих кодів» на гендерну ідентичність індивідів, формування і розвиток характерних рис творчої свідомості суб'єктів навчання);
- *навчально-коригуючу* (опанування навичками естетико-пізнавальної і творчої діяльності, комунікації вільної від негативних стереотипів міжособистісного спілкування, засвоєння альтернативних форм спілкування з мистецтвом (на рівні «внутрішнього» і «зовнішнього» діалогу), створення нової системи взаємовідносин в приватній і професійній сферах як основи особистісної самореалізації учасників освітнього процесу);
- *соціалізуючу* (на основі вивчення і аналізу особистісного музично-естетичного досвіду та культурних практик корекція і досягнення позитивних змін у художньому сприйнятті і свідомості індивідів, усвідомлення ними можливості варіативності культурних гендерних проявів, ціннісних ставлень, позитивних установок, як основи формування самоповаги, особистісної відповідальності, уміння «виразити себе» в творчості);
- *світоглядну* (впровадження нових цінностей таких як Любов, Краса, Емпатія, Довіра, Відповідальність, ідей «мирного співіснування», духовно-емоційного ставлення до світу як на особистісному рівні, так і загальнолюдському, прийняття як традиційних, так і альтернативних егалітарних художньо-культурних ідеалів).

Реалізація гендерного підходу в процесі формування професійної готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва зумовлює вирішення ряду *завдань*, серед яких:

- модернізація навчального середовища, включаючи «скритий навчальний план», на основі гендерної експертизи і аналізу. Нівелювання гендерних стереотипів, які обмежують розвиток особистості в процесі навчання, стримують свободу вибору навчальної (професійної) стратегії, спілкування з мистецтвом і оточуючими;
- інтеграція в зміст навчання і виховання студентів сучасних наукових знань про природу соціостатевих відмінностей, мультикультурного різноманіття в поведінці жінок і чоловіків, особливостей сприйняття, обробки і використання інформації в навчальній (професійній) діяльності**;**
- гуманізація педагогічної взаємодії: залучення студентів до спілкування в учбовій і поза навчальній діяльності на паритетних засадах, поваги до індивідуальності і свободи самовираження;
- створення навчально-виховних ситуацій, що потребують критичного мислення, аналізу і оцінки існуючих педагогічних (соціальних, культурних, мистецьких, художніх) явиш с позиції виявлення гендерних стереотипів;
- навчання студентів основам гендерного аналізу освітнього середовища і культурного оточення, змісту навчальних дисциплін, художніх образів і ідеалів мистецьких творів;
- формування активної життєвої і професійної позиції в питаннях подолання любих форм дискримінації за ознакою статі (адаптовано за Л. Штильовою) [4,180].

Суттєвим моментом у формуванні когнітивного аспекту професійної готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва, його гендерної свідомості відіграють *міжпредметні зв'язки*. Вивчення музики, історії, літератури, образотворчого мистецтва з точки зору гендерного підходу допомагає студентам зрозуміти, як в історичному контексті складалися певні типи гендерних відношень, яким чином конструювалася жіноча і чоловіча свідомість, естетичні ідеали і етичні уявлення, як в мистецьких творах виявляється рефлексивне ставлення к патріархальним художнім практикам самих авторів, через які художньо-виразні засоби, тематику творів, стилістичні особливості відтворювалися емоційні стани і почуття – тобто як демонструвалися механізми закріплення і способи трансляції гендерних стереотипів в культурі (в тому числі і музичній). Водночас, важливим, по-перше, є й те, як мистецький твір виражає і представляє досвід чоловіка і жінки, розкриває їх чуттєвість, а, по-друге, яким способом комунікації з аудиторією він є.

Тож опанування нових цінностей студентом відбувається на основі аналізу особистого досвіду, співставлення його з історичними і сучасними практиками, репрезентованих у творах мистецтва, які в подальшому можуть сприяти перебудові внутрішнього світу майбутнього вчителя і закріпленню їх (цінностей) на рівні його особистих переконань.

Необхідною складовою професійної готовності майбутнього вчителя в процесі вузівської підготовки є також сфера *практичних дій* студентів. Виходячи із специфіки гендерних знань, існуючого практичного досвіду акцентуємо увагу на доцільності застосування в навчально-виховному процесі тренінгових технологій, створення нестандартних проблемних ситуацій, евристичних бесід, діалогу, дискусії, дебатів. Поряд з цим, особливої виховної цінності і актуалізації гендерної свідомості майбутнього вчителя набуває аналіз смислового й морально-естетичного навантаження художнього змісту музичних творів і їх героїв, здійснення студентами самостійних досліджень динаміки розвитку чоловічих і жіночих образів на прикладі творів різних епох, культур, стилів.

Водночас важливо відмітити, що головне у використанні різних технологій і методів є не їх різноманіття, а нова сутність ідей та змісту впливів, які здійснюються за їх допомогою і певних організаційно-методичних умов їх застосування. Саме нове наповнення форм і способів організації навчальної взаємодії відкриває шлях до партнерства студентів і викладачів, їх зацікавленості у обміні думками, демократичних

стосунків між членами співпраці, активного залучення в навчальний процес всіх студентів, їх особистого досвіду, спостережень, ідей.

Висновки. Дослідження наукового та практичного досвіду дозволило нам виявити *умови*, що сприятимуть осучасненню змісту професійної підготовки майбутнього вчителя і досягненню позитивних змін у формуванні його професійної готовності вирішувати навчально-виховні завдання з позиції гендерної стратегії: 1) презентація в змісті професійної освіти ідей соціокультурного конструювання гендерних відмінностей; 2) пропаганда цінностей егалітарних відносин між статями для професійно-педагогічної діяльності та успішної перебудови на гуманістичних засадах внутрішнього світу майбутнього спеціаліста; 3) спрямованість навчально-виховних завдань на формування гендерної коректності оціночних суджень та поведінки майбутнього вчителя; 4) забезпечення студентів знаннями особливостей сприйняття мистецьких творів індивідами різної статі; 5) озброєння майбутнього вчителя навичками здійснення гендерної експертизи і аналізу механізмів і способів трансляції традиційних стереотипів як через твори мистецтва, так і певний характер організації навчальної взаємодії і спілкування; 6) стимулювання і розвиток потреб та здатності до нівелювання наслідків негативного впливу «скритого навчального плану» на свідомість учнівської молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гендерна педагогіка: хрестоматія; [переклад з англ. В. Гайденко, А. Предборської] / за ред. Вікторії Гайденко. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 313 с.
2. Мельник Т., Кобилянська Л. 50/50: Сучасне гендерне мислення: словник / Т. Мельник, Л. Кобилянська. – Київ.: К.І.С., 2005. – 280 с.
3. Сластенин В. А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В. А. Сластенин. – М.: Просвещение, 1976. –156 с.
4. Штылева Л. В. Фактор пола в образовании: гендерный подход и анализ / Л. В. Штылева. – М.: ПЕР СЭ, 2008. - 316 с.
5. Штылева Л. В. Методические условия проектирования эффективного гендерного образования педагогов /Л. В. Штылева // Гендерное образование в системе высшей и средней школы: состояние и перспективы: материалы лекций международной научно-практической конференции. – Иваново, 2003. – С. 70-77.

REFERENCES

1. Gender Pedagogy: textbooks; [translation from English V. Gaidenko, A. Poborskaya] / ed. Victoria Gaidenko - Sumy: VTD "University Book", 2006 - 313 p.
2. Melnyk T., Kobylianska L. 50/50: Contemporary Gender Thinking: Dictionary / T. Melnyk, L. Kobylyanska. - Kyiv .: KI.S., 2005. - 280 p.
3. Slastenin VA Formation of the identity of the teacher of the Soviet school in the process of vocational training / VA Slastenin. - M .: Enlightenment, 1976. -156 pp.
4. Shtyleva L.V. The Gender Factor in Education: Gender Approach and Analysis / L.V. Shtylev. - M .: Per SE, 2008. - 316 pp.
5. Shtyleva L.V. Methodical conditions for the design of effective gender education of teachers / L. V. Shtylev / / Gender education in the system of higher and secondary schools: the state and prospects: materials of lectures of the international scientific-practical conference. - Ivanovo, 2003. - P. 70-77.

УДК 94(367):257.2:27–558.3

Мозговий І.П.
Сумський державний університет

РОЗУМІННЯ ПРОБЛЕМИ ХРЕЩЕННЯ РУСИ-УКРАЇНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЕПОХИ

В статті йдеться про християнизацію Руси-України з точки зору міждержавних стосунків. Аналізуються мотивація київських князів до введення нової релігії, дипломатичні зусилля задля зміни релігійної політики. Показується значимість християнізації Русі для підвищення міжнародного статусу держави.

***Ключові слова**: язичництво, християнство, хрещення, руси, Русь, князь, політика.*

Мозговый И. П. Понимание проблемы крещения Руси-Украины сквозь призму международных отношений эпохи.

В статье говорится о христианизации Руси-Украины с точки зрения межгосударственных отношений. Анализируются мотивация киевских князей к введению новой религии, дипломатические усилия для изменения религиозной политики. Показывается значимость христианизации Руси для повышения международного статуса государства.

***Ключевые слова**: язычество, христианство, крещение, русы, Русь, князь, политика.*

Mozgovyi Ivan. Understanding the problem of the christianization of Rus'-Ukraine through of international relations of the epoch.

The article deals with the Christianization of Rus'-Ukraine in terms of interstate relations. The motivation of the Kyiv princes to the introduction of a new religion and diplomatic efforts to change religious policy are analyzed in the manuscript. The significance of Christianization of Rus' for increasing the international status of the state is shown by the author.

***Keywords**: paganism, Christianity, Christianization, russes, Rus', prince, politics.*

У 2018 році громадськість України відзначає, без перебільшення кажучи, досить вагому подію міжнародного культурного життя – 1030-ліття хрещення Руси-України. І звичайно ж, дослідження, присвячені цій події, мають неабияку актуальність. Адже вони показують взаємовплив політичних, економічних, культурологічних факторів у розвитку суспільства.

В радянські часи інтерес до проблеми Хрещення Руси пробудився в період горбачовської перебудови в 80-х рр. XX ст., коли в суспільній свідомості відбулися певні позитивні зрушення. Проте вже тоді вималювалися щонайменше три підходи до її розгляду: а) церковно-богословський (повна апологетика події, її розгляд крізь призму інтересів церкви); б) атеїстичний (перекручення фактів, спроба нейтралізувати церковну точку зору); в) науковий (одиничні спроби серйозного аналізу проблеми). При цьому, за виключенням окремих брошур, Україна була поза розглядом науковців, хоча основні події відбувалися саме на наших теренах. Після розпаду Союзу почалося звеличення Росії як "осередку православ'я", яка в очах псевдонауковців примудрилася "існувати" до свого виникнення!

Отже, метою нашого дослідження є спроба розглянути проблему християнізації Руси-України не стільки з потреб внутрішнього розвитку нашого суспільства, але як явище планетарного значення з погляду суперечливих тодішніх міждержавних стосунків.

Хрещення Руси, як нам видається, слід аналізувати саме в розрізі міжнародної політики, як це й відбувалося свого часу. Причому, це була тривала, напружена боротьба за реалізацію ідеї, яка розтягнулася чи не на тисячоліття. Тут у нас є змога зупинитися лише на останньому столітті цього гострого протистояння.

Русь як державне утворення зі столицею в Києві постає в Середньому Подніпров'ї десь на межі VIII/IX століть. Зрозуміла річ, Русь була на той час варварським утворенням, і, як це характерно для варварського світу, її мешканці орієнтувалися на більш розвинутих сусідів, але швидше, щоб забрати в імущих створене ними, а не щоб навчитися створювати цінності. Найрозвинутішою і найближчою на той час до Русі була Візантія як носій античної духовної спадщини, хоча й представленої в заідеологізованій формі. Була ще інший претендент на першість – Франкська держава, хоча вона й знаходилася дещо далі. Про політичну стратегію русів свідчить той факт, що менше ніж через 50 років після виникнення держави вони роблять серйозну розвідку: в 839 їх посли, як засвідчують "Бертинські аннали", відвідали Константинополь та Інгельхайм [3, с. 18–21], намагаючись заручитися допомогою могутніх світу цього у відстоюванні своєї державності. Адже навколо землі русів мешкали ще дикіші варвари-кочівники.

Оскільки реальної підтримки від жодного з фаворитів політичних перегонів отримати не вдалося, Русь вдалася до тиску на ближчого сусіда. Як уже зазначалося, тодішніх наших предків цікавили матеріальні цінності, а не духовні. А кращий спосіб отримати їх – опора на силу. М. Ю. Брайчевський виділяє 4 походи, здійснені русами в 860–874 на Константинополь[1] – в будь-якому разі напад у 860 був безсумнівно.

Візантія намагалася придушити або заспокоїти нестримних сусідів, щоб гарантувати мир на своїх теренах. Оскільки силовий тиск щодо Русі не давав бажаних результатів, ромеї вдалися до апробованого способу – схиляння північних варварів до християнства, щоб привити їх моральні чесноти й поставити в залежність у церковному плані. Тож саме у цей час (початок 860-х) активізувалася місія слов'янських просвітителів Кирила й Мефодія, які діяли за духовного папи римського, але реальної підтримки візантійського імператора й патріарха константинопольського.

Невдалі походи й спокуса долучитися до візантійських благ спонукала київського князя Аскольда, як засвідчують документи, прийняте від Візантії хрещення разом із дружиною в 967 [10]. Але прилучення до християнства лише верхівки спільноти русів було недостатнім. Далекий варварський світ росів-русів залишався некерований, великим і незрозумілим.

До того ж невдовзі в Русі відбулася зміна орієнтирів. З півночі прийшли язичники-вікінги на чолі з Олегом, які вбили Аскольда, захопили в Києві владу й призупинили рух русів у бік християнства. От тільки військова доктрина залишалася сталою В 907 язичники-руси разом із вікінгами вчиняють на чолі з князем Олегом новий, на цей раз успішний, похід на Константинополь. Договір 911 закріпив руські пріоритети. Русь добивається військових і торгових успіхів, але цього замало для прогресу.

За часів князя Ігоря відбулося послаблення в антихристиянській політиці русів, очевидно через вплив на князя Ольга. Тож в укладеному після походу русів на Константинополь (941) договорі 944 вже відчувається, що християнство складало суттєву силу.

Після смерті Ігоря київська княгиня Ольга здійснила поїздку в Константинополь, де прийняла хрещення [8, с. 35–37] з подальшим наміром хрестити Русь-Україну. Але зверхнє ставлення до неї ромеїв обурило горду княгиню і вона тимчасово заморозила відносини з імперією, відмовилася навіть приймати послів імператора чи навіть надати військову допомогу, якої греки так потребували, воюючи з арабами за повернення Кріту.

Погляд правительки русів звернувся на Захід. У 959 вона направила послів до німецького короля Оттона I Великого (936–973) з проханням направити її народу єпископа й священиків [3, с. 109]. Малося на увазі те, що імператор вплине на папу римського, який на той час у абсолютній мірі залежав від короля. Отже, Рим всерйоз взявся за Східну Європу, маючи намір християнізувати її людність (це вдалося щодо чехів і поляків).

На кінець X століття практично всі розвинуті сусіди Руси були християнськими країнами. Християнство було на той час ще єдиним, хочи симптоми майбутнього розколу неодноразово проявлялися. І вже не перше століття між майбутнім католицьким світом і майбутнім світом православ'я йшла неприхована боротьба. На Європу справляли певний вплив мусульмани (але це були далекі халіфати, маловпливова Волзька Булгарія, закавказькі емірати). Ну, і поряд з Руссю доживав свої останні дні Хозарський каганат, що разом з єврейською діаспора був носієм іудаїзму. Натомість Русь залишалася язичницькою і думала, що робити. Зрештою, вона могла залишатися й надалі такою, як певний час деякі її близькі й далекі сусіди (Данія, Ісландія, Норвегія, Швеція, прибалтійські слов'яни, литовці, фіни).

Оскільки в ту добу релігія була визначальним фактором подальшого розвитку суспільства, від того, куди схилиться Русь, залежало її майбутнє, тобто майбутнє українського народу і в якійсь мірі майбутнє інших етносів, що зароджувалися на теренах Руси, та, зрештою, і Європи.

Отже, відзначивши у Франкфурті наприкінці грудня 959 Різдво Господнє, Оттон I посприяв тому, щоб єпископом для Русі був призначений Лібуцій із монастиря святого Альбана, якого висвятив архієпископ Адальдаг. Щоправда, Лібуцій не поспішав їхати до далекої і невідомої йому єпархії, вірніше, території, яку ще належало перетворити на єпархію. У суперечливих роздумах і очікуваннях його й настигла смерть.

Тоді новим єпископом для Русі з волі короля та за порадою й клопотанням архієпископа Вільгельма був призначений Адальберт із монастиря святого Максиміна. Останній розраховував на всебічну підтримку київської влади, тому в 960 відбув до Києва. Але ситуація в Русі знову виявилася неоднозначною. Там все більшої ваги набував син Ольги Святослав, якого княгиня всіляко утримувала від повного обіймання влада, хоча дорослий син закономірно прагнув до неї.

Тож місія Адальберта, як зазначається в західних хроніках [3, с. 226], була зірвана, і не без втручання Святослава. Такими діями він намагався підірвати позиції матері, яка намагалася зберегти статус регента. Документи оповідають, що єпископ Адальберт мусив терміново повертатися додому, в Німеччину, і десь у Прикарпатті деяких членів його посольства було навіть убито русами-язичниками. Сам єпископ після великих поневірянь ледве зміг врятуватися. На Батьківщині його зустріли з розумінням, а значить милостиво. Архієпископ Вільгельм на відшкодування стількох обтяжень далеких мандрів, влаштованих ним самим, надав йому своє майно (тобто, компенсував витрати) і, ніби брат брата, оточив його всілякими зручностями. На захист Адальберта Вільгельм навіть відправив листа імператору, який у своєму палаці очікував самого єпископа та його звіту про поїздку.

Розчарована невдачею Ольга мусила зберегти хоча б ті відносини з християнським світом, які вже мала. Тому ми бачимо, що наприкінці 961 руські воїни-найманці вже в лавах візантійської армії воюють із арабами, намагаючись відбити для Візантії Кріт [9, с. 198]. З початку 960-х усю владу на Русі зрештою перебрав переконаний язичник Святослав, тож про християнство довелося на певний час забути. І хоча до кривавих репресій проти послідовників нової релігії не дійшло, але є припущення, що Святослав наказав стратити свого зведеного брата Гліба, який сповідував християнство і, можливо, був позашлюбним сином Ігоря, поруйнував церкви.

Захід не полишав надії християнізувати русів. Оттон I, який у 962 став імператором Священної Римської імперії, був зацікавлений в розширенні впливу християнства на Схід. Тому він звернув погляд на позбавленого і майна, і єпархії Адальберта, який таки добився покровительства короля, бо в 966 був призначений абатом монастиря у Вайсенбурзі [3, с. 49].

А в 968 Адальберт за підтримки світської й духовної влади отримав нову високу посаду – архієпископа Магдебурзького [3, с. 65]. Три підпорядковані йому в Східній Німеччині єпархії мали відповідати за поширення християнської віри західного обряду в бік Руси. Мабуть, Оттон I сподівався, що досвід, набутий Адальбертом в Русі, допоможе християнській місії на Сході. Тому на соборі постановили обрати високоповажного чоловіка Адальберта (Adalbertus), колись призначеного і посланого єпископом і проповідником до русів, архієпископом і митрополитом усього слов'янського народу, по той бік Ельби, недавно наверненого до Бога або такого, що підлягає наверненню, тож і направили його в Рим для отримання паллія від папи [3, с. 42–43].

Тим часом Святослав, провівши низку не досить рішучих антихристиянських заходів, навернувся до улюбленої військової справи. Він вирушив у похід проти християнської Болгарії (967–971), куди його закликали самі візантійці [6, с. 43–44], намагаючись використати князя для реалізації вирішення своїх глобальних намірів. Відвідавши згодом Київ, Святослав розділив свої володіння між синами Ярополком, Олегом і Володимиром, яких і посадив намісниками відповідно в Київській, Древлянській і Новгородській землях, а сам князь-вікінг у черговий раз подався в похід на Балкани.

Між його синами не було єдності ні політичної, ні ідейної. Якщо Ярополк схилявся до християнства, а можливо й був християнином, то Володимир, на противагу брату-супернику, тяжів до язичницької партії. Олег, можливо, теж співчував Володимиру. Доки батько воював на півдні, брати мирилися. Та ось після невдалої війни з греками на Балканах Святослав уклав маловигідний для Русі договір 971, а наступного року, повертаючись додому, був підступно вбитий печенігами (972). Вся влада в Києві перейшла до Ярополка. Ніби виконуючи волю княгині Ольги, він відновив контакти з римським папою та німецьким імператором.

У 973 імператор Оттон І разом із сином Оттоном Молодшим (973–983) прибув у Кведлінбург і там 23 березня відсвяткував Святу Пасху. Туди ж прибули посли багатьох народів, у тому числі русів, яких направив Ярополк, з великими дарами [3, с. 116–117]. Прагнучи зміцнити свої позиції, Ярополк у 977 вторгся у володіння Олега і вбив його. Рятуючи життя, Володимир утік до варягів, тож Ярополк став правителем усієї Руси. Це зробило реальною перспективу прийняття Руссю християнства "західного зразка". Як повідомляють літописи, того ж 977 року до Ярополка приходили посли від папи з Риму [7, с. 39]. При цьому невідомо, який вплив справляла на Ярополка його жінка-гречанка, яка раніше була черницею. Невідомо, також була вона послідовницею східного обряду чи західного.

Та ось у 978 князь Володимир повернувся на Русь із варягами-найманцями, яких повів проти Ярополка. Невдовзі він захопив Київ і вбив брата. Шукаючи єдину ідейну основу для великої держави, Володимир спочатку намагався провести в 980 реформу язичницького культу [8, с. 47] з метою його уніфікації. Це означало, що питання про хрещення Руси поки що не стояло на порядку денному. Щоправда, у князя почали псуватися відносини з західним світом, виявом чого став конфлікт у 981 із охрещеною по західному обряду Польщею. Відвоювавши частину її земель і упокоривши інших сусідів (981–985), князь міг відчувати себе більш упевнено.

Зрештою, розчарувавшись у язичництві і прагнучи підняти статус Русі, Володимир рішається на релігійну реформу. Звичайно, амбітні плани київського князя не могли забезпечити ні занепадаючі араби, ні гонимі іудеї. Тож незалежно від того, був вибір вір чи ні (986–987), реально Володимир на той час міг апелювати тільки до одного з варіантів християнства. Радянські дослідники зазначають, що від Риму його відштовхувало небажання схилятися перед папою, а східна церква підкорила його естетикою богослужіння.

Насправді ж Ватикан нічим йому не загрожував. Твердження дослідників про домінування папи над світськими правителями того часу безпідставні, бо тогочасні королі й імператори самі ще довго маніпулювали римським першоієрархом.

Очевидно вибору Володимиром східного християнства сприяв відповідний характер відносин Русі з Візантією та наявні між ними попередні договори. Більше того, князь сподівався навіть натиснути на грецького імператора Василія ІІ (976–1025), хитромудро затіявши справу з одруженням на його сестрі Анні. Схиляв його до хрещення по східному обряду його схиляв і майбутній король і хреститель Норвегії, вікінг Олаф Трюгвассон (995–1000), який гостив у князя та побував у Константинополі [4, с. 104–105]. Щоправда, імператор спробував обвести князя навколо пальця, але інтрига спонукала Володимира здійснити несподіваний похід на Корсунь (987–988) і захопити місто в Криму. Звідси він міг погрожувати самому Константинополю. До того ж проти імператора піднялося повстання в Малій Азії і він прагнув військової допомоги від київського князя.

Тому в Корсунь до Володимира прибули священики з єпископом і Анною. Володимир хрестився (988), обвінчався і віддав грекам місто як посаг за принцесу. Повернувшись у Київ, він наказав хрестити киян а потім поширити нову віру по всіх теренах держави. Потім, як зазначали арабські автори, Володимир надав військову допомогу імператорові, й той переміг бунтівників [2, с. 106–108].

Хто виграв в результаті такого перебігу подій? Імператор розправився з ворогами, підкорив Болгарію і зробив з потенційного Ворога Володимира чи то меншого брата, чи то нейтралізованого правителя, що мав амбітні плани. Володимир увів Русь у коло цивілізованих держав, з ним самим мусили рахуватися. В будь-якому разі він сподівався на рівноправний характер відносин із сусідами, хоча після хрещення Русі і створення там церкви (офіційно – візантійської єпархії) єпископи все рівно направлялися в наші землі греками. Церковної незалежності Русь не мала. Водночас вона прив'язалася до відсталого економічно і недемократичного політично східного світу і це обмежило її можливості в подальшому розвитку.

Отже, Русь фактично була охрещена спонтанно. Князь Володимир, непоганий воїн і адміністратор, прорахувався в своїй дипломатії. Реально він не готувався до важливого акту християнизації, не врахував і не зважив усіх обставин, не оцінив переваги зростаючого Західного світу в порівнянні з тоталітарною держави ромеїв. Схилившись до візантійської естетики, він надовго позбавив Русь впливу з боку правових і наукових засад Заходу.

Та як би там не було, невдовзі Русь очікував хоч і не перманентний, але на перших порах бурхливий злет, в будь-якому разі в духовній області. Уже за Володимира Русь стала однією з найвпливовіших держав Європи. Династичні й політичні союзи, договори з Чехією, Норвегією, Швецією, Данією, Польщею, Болгарією, Угорщиною, Німеччиною, Візантією, стосунки з Ватиканом [7, с. 67–68] підняли престиж вчорашньої варварської держави. Іларіон писав, що Русь тепер "відати і чути на всі чотири кінці землі" [5]. На той час це багато значило. Що цікаво, Київ не мав протистояння з Заходом, тоді як східних сусідів (хозари, печеніги, булгари, яси, касоги та ін.) постійно упокорював. Перед Руссю хоч і не в повній мірі, але все таки відкрилася європейська перспектива.

Таким чином, введення на Русі християнства виявилося не локальною подією, а діянням вселенського значення, обумовленим складними дипломатичними й воєнними обставинами. Київські князі прагнули використати релігійний ресурс для ідейно-політичного зміцнення своєї держави і задля цього вели складну дипломатичну й військову діяльність, укладали різні союзи й угоди. Можливо, не все було зважено

оптимально, але для історії не існую умовного способу. Прийняте рішення надовго визначило напрям розвитку нашої землі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі. – К. : Наук. думка, 1988. – 260 с.
2. Древняя Русь в свете зарубежных источников : хрестоматия. – М. : Рус. фонд содей. обр. и науке, 2009. – Т. 3. Вост. источ. – 264 с.
3. Древняя Русь в свете зарубежных источников : хрестоматия. – М. : Рус. фонд содей. обр. и науке, 2010. – Т. 4. Западноевроп. источ. – 512 с.
4. Древняя Русь в свете зарубежных источников : хрестоматия. – М. : Рус. фонд содей. обр. и науке, 2009. – Т. 5. Древнесканд. источ. – 384 с.
5. Іларіон Київський. Слово про Закон і благодать [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/oldukr/ilarion.htm
6. Лев Диакон. История / пер. М. М. Копыленко. – М. : Наука, 1988. – 237 с.
7. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью / пер. А. С. Бычкова. – СПб. : Тип. Эдуарда Праца, 1862. – 256 с.
8. Літопис Руський : за Іпатським списком. – К. : Дніпро, 1989. – 590 с.
9. Продолжатель Феофана. Жизнеописания византийских царей / пер. и узд. Я. Н. Любарского. – СПб. : Наука, 1992. – 348 с.
10. Фотій, патриарх Константинопольский. Окружное посланее к восточным архиерейским престолам… [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://krotov.info/acts/09/3/867_foty.htm

REFERENCES

1. Braichevsky M. Yu. Approval of Christianity in. - K.: Science. opinion, 1988. - 260 p.
2. Ancient Russia in the light of foreign sources: textbook. - M.: Rus. sode fund arr and science, 2009. - Vol. 3. Vost. the source - 264 s.
3. Ancient Russia in the light of foreign sources: textbook. - M.: Rus. sode fund arr and science, 2010. - T. 4. Western Europe. the source - 512 s.
4. Ancient Russia in the light of foreign sources: textbook. - M.: Rus. sode fund arr and science, 2009. - T. 5. Dreveskand. the source - 384 s.
5. Hilarion of Kiev. The Word of Law and Grace [Electronic resource]. - Mode of access: http://litopys.org.ua/oldukr/ilarion.htm
6. Leo Deacon. History / Per. M. M. Kopylenko. - M.: Science, 1988. - 237 pp.
7. Annals collection called Patriarchy or Nikon's chronicle / per. A. S. Bychkova. - St. Petersburg : Type. Eduard Praz, 1862. - 256 pp.
8. Chronicles of Rus': according to the list of the Hapat. - K.: Dnepr, 1989. - 590 p.
9. The follower of Theophanes. Life descriptions of the Byzantine kings / per. and ozd. Y. N. Lyubarsky. - St. Petersburg : Science, 1992. - 348 pp.
10. Photius, Patriarch of Constantinople. Circular sent to the eastern bishops' thrones ... [Electronic resource]. - Access mode: http://krotov.info/acts/09/3/867_foty.htm

УДК 37.014.5

Семенченко С.М.
учитель історії Білопільської спеціалізованої
школи І-ІІІ ступенів №1

РОЗВИТОК ОСВІТИ В БІЛОПІЛЛІ В XVII – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються головні етапи та особливості розвитку початкової і середньої освіти в місті Білопілля від середини XVII ст. до кінця XX ст.Простежується зміна типів навчальних закладів та форм і методів навчання в залежності від політики Російської імперії в освітній галузі.

***Ключові слова**: освіта, Білопілля, типи навчальних закладів, початкова освіта,реформа.*

Семенченко С.М. Развитие образования в Белополье в XVII – в начале XX столетия

В статье рассматриваются главные этапы и особенности развития начального и среднего образования в городе Белополье со средины XVII ст. до конца XX ст. Прослеживается изменение типов учебных заведений, а также форм и методов обучения в зависимости от политики Российской империи в образовательной отросли.

***Ключевые слова**: образование, Белополье, типы учебных заведений, начальное образование, реформа.*

Semenchenko S.M. The development of education in Bilopillya from the middle of XVII century to the beginning of XX century.

The article deals with the main stages and peculiarities of the development of primary and secondary education in town Bilopillya. From the time of foundation in the middle of XVII century to the beginning of XX century.

You can follow the change of the types of educational establishments, forms and methods of education which were depended on the policy of Russian Empire in educational field.

***Key words:** education, Bilopillya, types of educational establishments, primary education, reform.*

Відомо, що історія освіти в місті Білопілля починається одночасно з початком його заселення, а саме в середині XVII ст.(Якщо не брати до уваги давньоруський період , коли на території міста у XII-XIII ст. існувало літописне городище Вир).Інтенсивне заселення цієї території розпочалося в середині XVII ст. У 1672 р. бєлгородський воєвода князь Ромодановський на старому Вирському кладовищі збудував фортецю, навколо якої селилися задніпрянські переселенці. Перша назва міста - Крига - походить від найменування річки. Саме за такою назвою воно згадується в деяких історичних джерелах, наприклад, у літописі Самовидця за 1687 р. Під назвою Білопілля містечко згадується в документальних джерелах початку 1780-х рр.У 1732 р. тут мешкало 392 козаки, 2 122 підпомічники і 60 підсусідків.

У XVII-XVIII ст. Білопілля було сотенним містечком Сумського полку. У 1765-1780 рр. воно входило до складу Слобідсько-Української губернії, у 1780-1796 рр. - до Харківського намісництва, з 1796 р. - повернулося до складу Слобідсько-Української губернії (з 1835 р. - Харківської).Після ліквідації полково-сотенного ладу на Лівобережжі Білопілля в 1780 р. стало повітовим містом Харківського намісництва, згодом - заштатним містом Сумського повіту Харківської губернії.

Вражає кількість церков, збудованих при заснуванні міста Білопілля. Адже потрібно зважити, що переселенці, серед яких були і служителі культу, несли з собою, крім свого збіжжя, ще й церковне начиння.Наприкінці XVII ст. у Білопіллі діяло вісім церков: це Троїцька церква -найдавніший козацький храм, побудована в слободі Проруб у 1672 році; храм Святого Миколая, збудований того ж 1672 року; Покровська церква, про яку вперше згадується в 1685 році; Різдва Богородиці, Стефанівська, Петропавлівська, Іллінська та Спасо – Преображенська церкви, відомі в писемних джерелах із 1685 року. Через певний час Стефанівська і Миколаївська церква були закриті. Оскільки храми розташовувалися на значній відстані один від одного(слободи Проруб, Старосілля, фортеця Крига) та засновувалися вихідцями з різних територій Правобережжя, переважно з Брацлавщини, звідки власне, і принесли назву Білопілля, то прихожани певний час зберігали особливості побуту, однією з яких була велика повага до освіти. Таким чином принаймі при чотирьох церквах було засновано школи для дітей місцевої старшини,козаків та селян.

У ті часи функцію навчання дітей виконували церковно-приходські народні школи, де за вчителів були, як правило, дяки. На чолі такої школи стояв пан дяк-бакаляр (тобто бакалавр). Школи засновувалися парафіянами, котрі самі платили за навчання дітей пану директору (дякові). Училися діти козаків, козацької старшини, міщан, цехових, а також селян.Викладалися в такій школі церковно-слов'янська та російська грамоти, але вся наука повинна була йти українською мовою , якою розмовляли тоді і дяки, і учні. Саме тому населення дуже прихильно ставилося до школи. У той час на Слобожанщині одна школа припадала на 2500 душ.

Дослідник історії слобожанського краю Дмитро Багалій писав, що учні, котрі закінчували таку школу, називалися виростками. Школа містилася біля церкви й поділялася на дві хати: в одній жив дяк з родиною, а в другій розташовувалася школа з довгими столами, за якими сиділи три класи школярів: у першому— ті, котрі учили буквар, у другому— де учили Часослов, і в третьому — де вивчали Псалтир. Ще учні 2-го й 3-го класів учили письмо. Писали або крейдою на чорних дощечках, або чорнилами на папері. Із 3-го класу обирали бажаючих до церковного співу, чим займалися тричі на тиждень: зимою в кімнаті дяка, а весною на дворі під повіткою. За українським звичаєм дяк ходив зі своїми виростками співати (колядувати та щедрувати) по будинках місцевих жителів. Шумливо було в школі, бо кожний з 30—40 школярів на весь голос читав або співав своє. Навчалися там довго, а вивчали не дуже багато що. Окрім того траплялося, що й сікли учнів, особливо по суботах, бо різка панувала усюди — думали , що вона може виправити дитину.

Головною метою таких шкіл було виховання християнина. Завдання початкових шкіл - навчити дітей читати й розуміти прочитане, адже християнин повинен був самостійно знайомитися з релігійними книгами й розуміти церковну службу. Уміння каліграфічно писати не вважалося необхідним на цьому етапі освіти, тому учні засвоювали тільки навички спрощеного письма.

Своєрідним явищем у системі освіти в українських землях була діяльність мандрівних учителів - дяків, студентів колегіумів, Києво-Могилянської академії, які під час канікул мандрували Україною. Багато з них не поверталися до свого навчального закладу, приставали до приходських шкіл і навчали дітей, наймалися приватними вчителями, заробляючи цим на життя та розповсюджуючи знання, які іноді виходили за межі тих, що їх надавали церковні школи.

У 1732 році в Білопіллі нараховувалося 4 церковно- приходські школи.де дітей навчали 7 учителів. Але згодом число цих шкіл зменшується, у зв'язку з остаточним закріпаченням селянства, а також козаків та подальшим їх зубожінням і посиленням експлуатації.

Білопільський комісар Терентовський у 1774 році у своєму звіті писав, що при Іллінській церкві існувала школа, де вчилися граматиці, читанню, а також церковному співу. У ній працювало тоді двоє вчителів. Ця школа показана і в перепису 1732 року (пізніше там діяла однокласна церковно-приходська школа з трирічним навчанням, потім – педагогічне училище, а з другої половини XX ст. – школа №2).

Після ліквідації полково-сотенного устрою на Слобожанщині у другій половині XVIII ст. відбулися значні зміни у всіх сферах життя. Козаків і підпомічників було переведено в статус військових обивателів, які за своїм становищем наближалися до державних селян, лише частина заможної козацької верхівки могла

перейти до купецького та міщанського стану. Таким чином наприкінці XVIII ст. серед 6897 чоловік, які проживали в Білопіллі, 5471 були військовими обивателями, 570 міщан, у тому числі цеховиків, 78 купців, 53 дворян, 63 кріпаки, а решта були представниками духовенства, військовими, чиновниками. На цей час є достовірна інформація лише про 17 учнів приходської школи при Іллінській церкві.

У Лівобережній та Слобідській Україні розвиток середньої світи відбувався в контексті загальноросійської реформи. 1786 р. Катерина II затвердила "Статут народних училищ", згідно з яким у містах відкривалися головні та малі народні училища.

Із 1803 р. в Наддніпрянщині стали поширювати нову загальноімперську систему освіти. Установлювалися такі типи загальноосвітніх навчальних закладів: початкові парафіяльні училища, повітові училища та гімназії. Офіційно закріплювався становий характер права здобуття освіти. Парафіяльні училища призначалися для дітей «нижчих станів», і навчали в них лише Закону Божому, арифметиці та грамоті.

У 1812 році в Білопіллі було відкрито міське училище, яке працювало з перервами до 1858 року. Кількість учнів у ньому становила кілька десятків дітей із заможних родин.12 грудня 1843 року при соборній Різдва Богородиці церкві було відкрито приходське училище для навчання дітей державних селян з кількістю учнів у 64 душі. Першим наставником у ньому був священик Костянтин Прокопович.

Становище в галузі освіти стало поліпшуватися після проведення реформ 60-80-х років у Російській імперії.Запровадження під впливом масового культурно-освітнього руху й потреб часу "Положення про початкові народні училища" 1864 р. реформувало освіту.

У 70-х рр. XIX ст. земства сприяли відкриттю нових шкіл, опікувалися змістом і методикою навчання. Вони виділяли асигнування на будівництво та утримання шкіл. Упроваджувалося вивчення історії, географії, математики.

До початкових народних училищ було віднесено елементарні школи всіх відомств, міські й сільські, що утримувалися за рахунок казни, громад і приватних осіб. У них викладали Закон Божий, читання, письмо, чотири арифметичні дії й, де можливо було, церковні співи. Навчання тривало 2- 3 роки (обов'язково російською мовою), могло бути платним або безплатним. Усі народні училища, що раніше перебували у віданні різних відомств, підпорядковувалися Міністерству освіти, а церковно-приходські школи - синоду. Для керівництва навчально-виховною роботою шкіл створювалися повітові й губернські училищні ради, уводилася посада попечителя народних училищ. Школа мала позастановий характер.

Спеціальними правилами 1884 р. були створені церковнопарафіяльні школи, головна увага в яких приділялася вихованню покори властям і дотриманню церковних канонів. Навчання тривало, як правило, два роки. Церковнопарафіяльні школи розташовувалися переважно в сільській місцевості й підпорядковувалися синоду. У його ж віданні перебували й школи грамоти.

Разюча темрява народу покликала до життя появу системи позашкільної освіти дорослих. Вона з'явилася з ініціативи й діяла завдяки безкорисливій діяльності прогресивної громадськості, об'єднаної в різні освітні товариства, комітети, комісії. Мережа позашкільної освіти дорослого населення складалася з недільних шкіл, вечірніх та повторних класів, народних читань і народних бібліотек. Викладачами в них працювали, як правило, студенти, учителі, прогресивне чиновництво та творча інтелігенція. Вони ж готували для недільних шкіл підручники й посібники. Навчання мало переважно світський характер і в більшості випадків виходило за межі програм початкових навчальних закладів. Крім типово шкільних предметів, у них викладалися географія, історія, природознавство, основи сільського господарства, гігієна. Учителі вели викладання українською мовою, добивалися її офіційного визнання в школах.

Згідно зі статутом 1864 р. середню освіту давали гімназіїдвох типів: класична (з викладанням давніх латинської та грецької мов) і реальна (без давніх мов). Обидві мали семирічний термін навчання. Випускники класичної гімназії могли вступати до університетів, реальної - тільки до вищих спеціальних навчальних закладів. У реальних гімназіях більше часу відводилося на вивчення математики, природознавства, фізики та космографії, креслення, а також двох європейських мов. У класичних - перевагу надавали стародавнім мовам і формальній логіці. Російська мова й література, географія, історія в гімназіях різних типів мали приблизно однакову кількість годин.

Для свого часу статут гімназій 1864 р. був досить прогресивним. За ним доступ до середньої освіти мали хлопчики всіх станів і віросповідань. Розширювалися права та функції педагогічних рад гімназій. Директор не міг відміняти їхні рішення, а лише оскаржувати їх попечителю учбового округу. Кожна гімназія повинна була мати бібліотеку з книг, допущених для навчальних закладів спеціальними каталогами.

Саме в цей час Білопілля переживає період розквіту. Бурхливо розвивається підприємництво: були засновані салотопні, шкіряні та свічкосальні підприємства, круподерні. Але серед інших видів підприємництва пріоритет належав торгівлі. Торгували рибою, сіллю, дьогтем, худобою... А за обсягами хлібної торгівлі на Лівобережжі Білопілля поступалося лише Харкову. Дуже розвиненим був чумацький промисел, завдяки чому процвітала гуртова торгівля рибою та сіллю. За Всеросійським переписом населення у 1897 році в містечку проживало 15215 чоловік (до речі, зараз у Білопіллі проживає 16 470 осіб).

На жаль, рівень розвитку освіти в Білопіллі наприкінці XIX століття був досить невисокими. Адже діяли лише такі заклади освіти: п'ять церковно-приходських шкіл, міське двокласне училище,міське

однокласне жіноче училище, приватне ремісне училище, приватне училище з дитсадком, міська недільна школа, у якій навчалося 50 учнів, два єврейські хедери (Хéдер (їдиш хéйдер- кімната») — єврейська релігійна початкова школа, де вчилися виключно хлопчики; навчалися азбуки та читання єврейських текстів без перекладу, світські навчальні дисципліни не вивчалися).

Крім того, у 1908-1909 роках за сприяння місцевих купців було відкрито дві гімназії – чоловічу та жіночу, а також учительську семінарію.Але вчителів не вистачало, оскільки праця була важкою і не досить добре оплачувалася.

У гімназіях Білопілля навчалися переважно діти купців, заможних міщан і селян. Через скрутне матеріальне становище далеко не всі діти могли отримати навіть початкову освіту.

Ці навчальні заклади розпочали роботу в нових, просторих приміщеннях (будівля жіночої гімназії і зараз використовується за призначенням, там навчаються вихованці Білопільської школи-інтернату). Решта закладів освіти, особливо початкової, де навчалися діти незаможних городян, були розмішені в тісних, непристосованих будівлях. І, нарешті, у 1912 році було збудоване нове приміщення земської школи (нинішнє приміщення школи І ступеня Білопільської спеціалізованої школи І-ІІІ ступенів №1). Це була велика двоповерхова споруда, збудована за типовим проектом.

Земська школа – це однокласне народне училище Міністерства народної просвіти, найбільш поширений тип навчальних закладів Російської імперії з 1874 р. по 1917р. Такі школи мали трирічний курс навчання. Учні в них були розділені на три групи і одночасно навчалися в одній класній кімнаті з єдиним учителем. Але Білопільська земська школа відносилася до нового типу шкіл з чотирирічним терміном навчання, двома класами (по дві групи в класі) та двома вчителями. У закладі викладалися російська мова й чистописання, арифметика в найпростішому викладі, Закон Божий і церковнослов'янська мова, церковний спів. Основним завданням такої школи визначалося надання учням «…стійких навичок грамотності». Навчання здійснювалося виключно російсько мовою.Викладанням у школі на постійній основі займалися народні вчителі та навчителі Закону Божого – місцеві священики. Навчалися діти віком від 8 до 12 років, спільно хлопчики й дівчатка, без станових обмежень та різниці у віросповіданні. Діти навчалися 5 днів на тиждень по 4-5 уроків щодня з 10 хвилинною перервою. Навчальний рік у земській школі був дуже коротким і продовжувався сім місяців (з 1 жовтня по 1 травня), з яких приблизно місяць припадав на Святки, Страсний і Святий тижні. Таким чином у школі було 125 навчальних днів упродовж року, батьки не булизобов'язані відправляти дітей до школи, і діти неодночасно починали навчання і неодночасно закінчували. Тому більшість з них навчалося не більше трьох місяців на рік. Недаремно земську школу іноді іронічно називали « трьохзимною», а причиною тому була велика зайнятість селянських дітей у домашньому господарстві.

Навчання було безкоштовним. А самі школи утримувалися за рахунок органів місцевого самоврядування – земств, також мали державну підтримку. При цьому державне фінансування постійно зростало, у той же час грошові внески селянських общин зменшувалися. Земська школа знаходилась під контролем чиновників Міністерства народної просвіти – директора та інспекторів народних училищ .

Усі господарські та фінансові проблеми школи, забезпечення вчителів платнею повністю покладалось на Білопільське земство, при якому діяла так звана «училищна рада». До складу цієї ради входили: призначений губернатором чиновник, представники Міністерства внутрішніх справ та духовного відомства.

У 1914 році в місті працювала вчительська семінарія, дві класичні гімназії, міське двокласне училище, ремісниче училище, залізничне двокласне училище з 5 –річним терміном навчання й чотири початкові школи.

Отже, розвиток освіти в Білопіллі з середини XVII ст. до початку XX ст. відбувався в непростих суспільних, економічних та політичних умовах. Виразно можна прослідкувати циклічність: досить високий рівень початкової освіти та її престижність за часів козаччини; майже повний занепад на рубежі XVIII-XIX століть, у період остаточної інтеграції українських земель до складу Російської імперії; чергове піднесення рівня освіти та велика увага з боку влади й громадськості міста в другій половині XIX - на початку XX століть.

ЛІТЕРАТУРА

1. Культура України / Під ред. Ковалевської М.С. – К., 2001.
2. Українська радянська культура. – К., 1994.
3. Багалій Д.І. . Історія Слобідської України/Передмова, коментар В.В. Кравченка;— Х.: Дельта, 1993.
4. Хроленко В.Г. Вир – Крига – Білопілля. Історико-краєзнавчий нарис – Суми, вид-во «Козацький вал», 1997.
5. Журнал Министерства народного просвещения, 1903, май – С.-П.,1903.
6. Историко – статистическое описание Харьковской епархии, отделения II-III – М., 1857

REFERENCES

1. The culture of Ukraine/ Under Ed. Kovalevska M.S/ - K., 2001
2. The Ukrainian soviet culture. – K., 1994.
3. Bagaliy D.I. The History of Slobidska Ukraine/ Foreword, commentary V.V. Kravchenko; - Kh.: Delta, 1993
4. Chrolenko V.G. Vyr – Kryga – Bilopillya. Historical essay – Sumy, Publishing house "Kozatskiy val", 1997
5. Magazine of Ministry of public education,1903, May – S.-P.,1903
6. History – statistical description of Kharkiv diocese, parts II –III –M.,1857

УДК 378. 147.87.

Гриценко К.Ю.
ст. викладач ВКНЗ СОР
«Лебединське педагогічне училище ім. А.С. Макаренка»

ОРГАНІЗАЦІЙНО – ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ УПРАВЛІННЯ САМОСТІЙНОЮ РОБОТОЮ СТУДЕНТА У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

В статті розглядаються особливості управління самостійною роботою студентів з урахуванням сучасних вимог та умов навчання, методи її ефективної організації як невід'ємної складової в системі освітнього середовища.

Ключові слова: *самоосвіта, самостійність, самостійна робота, інформаційні технології навчання.*

Гриценко Е. Е. Организационно - педагогические условия управления самостоятельной работой студента в контексте изучения социально-экономических дисциплин

В статье рассматриваются особенности управления самостоятельной работой студентов с учетом современных требований и условий обучения, методы ее эффективной организации как неотъемлемой составляющей в системе образовательной среды.

Ключевые слова: *самообразование, самостоятельность, самостоятельная работа, информационные технологии обучения.*

Grytsenko E. E Organizational and pedagogical conditions for management of independent work of a student in the context of studying social and economic disciplines

In the article features of management of independent work of students are considered taking into account modern requirements and conditions of training, methods of its effective organization as an integral component in the educational environment.

Key words: *self-education, independence, independent work, information technology training.*

Якісна освіта є запорукою майбутнього країни, важливою складовою її національної ідентичності та державного добробуту. В сучасних умовах ринку праці та особливостей працевлаштування, зростають вимоги до професійної компетентності випускників, що обумовлює якісно нові форми та методи вищої освіти, спрямовані на створення цілісної системи безперервної освіти, розширення сфери самостійної діяльності студентів, які формують навички самоорганізації та самоосвіти.

Самостійна робота студента є основним засобом засвоєння студентом навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять.

Розширення функцій та зростання ролі самостійної роботи студентів не тільки веде до збільшення її обсягу, а й обумовлює зміну у взаємовідносинах між викладачем і студентом як рівноправними суб'єктами навчальної діяльності, привчатимуть його самостійно вирішувати питання організації, планування, контролю за своєю навчальною діяльністю, виховуючи самостійність, як особисту рису характеру.

Самостійна робота в училищі передбачає поетапне засвоєння нового матеріалу, повторення та закріплення, його застосування на практиці. Ефективність самостійної роботи залежить від її організації, змісту, взаємозв'язку та характеру завдань.

З одного боку, самостійна робота розглядається як педагогічний засіб організації та управління самостійною діяльністю студента в навчальному процесі, з іншого боку, – це особлива форма навчально-наукової діяльності.

Самостійну роботу студентів можна класифікувати за різними критеріями:

1. За характером керівництва і способом здійснення контролю за якістю знань з боку викладача (з урахуванням місця, часу проведення), можна виділити:

а) аудиторну - поза аудиторну б) колективну роботу під контролем викладача в) індивідуальні заняття з викладачем.

2. За рівнем обов'язковості:

а) обов'язкову, визначену навчальними планами і робочими програмами (виконання домашніх завдань, підготовка до лекцій, семінарських занять

б) рекомендовану (участь у роботі наукових гуртків, конференціях, підготовка наукових тез, статей, доповідей, рецензування робіт тощо);

в) зініційовану (участь у різноманітних конкурсах, олімпіадах, вікторинах, виготовлення наочності, підготовка технічних засобів навчання тощо).

3. За рівнем прояву творчості:

а) репродуктивну, що здійснюється за певним зразком (розв'язування типових задач, заповнення таблиць, моделювання схем, виконання тренувальних завдань, що вимагають осмислення, запам'ятовування і простого відтворення раніше отриманих знань);

б) реконструктивну, яка передбачає слухання і доповнення лекцій викладача, складання планів, конспектів, тез тощо.

в) евристичну, спрямовану на вирішення проблемних завдань, отримання нової інформації, її структурування (складання опорних конспектів, схем-конспектів, анотацій, побудову технологічних карт, розв'язання творчих завдань).

г) дослідницьку, яка орієнтована на проведення наукових досліджень, теоретичних досліджень та ін.

Загальною проблемою вищої освіти є зменшення кількості годин на вивчення програмового матеріалу, тому дуже часто застосовуємо випереджувальні завдання. Ці завдання спрямовані на повне або часткове попереднє самостійне вивчення студентами навчального матеріалу, який буде висвітлюватися викладачем на планованих заняттях. Попередньо вивчений студентами матеріал можна використовувати на лекціях, семінарах у вигляді рефератів, наукових доповідей, обговорювати у процесі дискусії тощо.

Для оволодіння навчальним матеріалом можна пропонувати студентам різноманітні методи самостійної роботи з книгою: складання плану прочитаного, складання тез, конспектування, анотація, цитування, рецензування, реферування, нотування (виписування незрозумілих слів з подальшим тлумаченням).

Але на сучасному етапі книгу замінили інші джерела інформації, такі як ІКТ (інформаційно-комунікативні технології), а студенти є «жителями» соціальних мереж, Інтернет-простору, віртуального комп'ютерного світу,

що сприяє розширенню дидактичних можливостей в організації самостійної роботи студентів, а саме:

- забезпечення гнучкості навчального процесу за допомогою варіативності;
- трансформація змісту, методів і форм навчання, організації навчальних занять, поєднання різних методик навчання для студентів різнорівневої підготовки;
- варіювання складності та об'єму завдань, темпу їх виконання;
- активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів через моделювання якісно нового типу візуалізації навчального матеріалу як реальних, так і віртуальних об'єктів, процесів та явищ;
- ігрового навчання, бо «життя-це гра…»;
- посилення мотивації і пізнавального інтересу студентів у навчанні за рахунок інноватики методів навчання, можливості індивідуалізації навчання;
- якісні зміни навчальної діяльності в цілому та контролю (здійснення тестового контролю з діагностикою, зворотнім зв'язком і оцінюванням етапів, дистанційна освіта).

Інноваційні освітні технології спрямовані на те, щоб підвищити інтерес до навчання, привчити студента працювати самостійно, бути компетентним та мобільним, адаптуватися до вимог сучасного суспільства.

Самостійну роботу студентів при вивченні соціально-економічних дисциплін з використанням інформаційних технологій організовуємо як цілісну систему:

- використання освітніх сайтів;
- робота з електронними виданнями;
- виконання індивідуальних завдань на основі використання ІКТ.

Контроль самостійної роботи студентів включає:

- перевірку конспектів, рефератів, розв'язання задач, виконання графічних вправ, індивідуальних завдань;
- відповіді на контрольні або тестові питання.

Окрім самостійного засвоєння знань студенти мають опанувати методи аналізу, синтезу, узагальнення інформації. В зв'язку з цим значення набуває самостійна робота з додатковими джерелами (енциклопедіями, словниками, базами даних), що забезпечує можливість зіставлення матеріалу, узагальнення, порівняння, аналізу, класифікації.

Застосування сучасних інформаційних технологій у процесі організації самостійної роботи має ряд переваг:

- навчальний матеріал подається на сучасному рівні;
- можливість вибору студентом індивідуального режиму роботи;
- використання можливостей переносу навчального матеріалу на електронні носії;
- варіативність завдань з особистісно-зорієнтованим урахуванням можливостей та здібностей студентів;
- підвищення професійної мотивації студентів;
- можливість об'єктивного електронного контролю за станом засвоєння студентом необхідного навчального матеріалу.

Важлива роль в межах всіх видів діяльності при організації самостійної роботи приділяється формулюванню дидактичної мети, яка забезпечує цілеспрямоване вивчення матеріалу та індивідуальними завданнями, які повинні скеровувати та контролювати самостійну роботу студента, підказувати шляхи просування у вивченні матеріалу, в певній послідовності на основі методичних

рекомендацій, інструкцій, пояснень, довідкової системи, що супроводжують матеріал та дають змогу студенту до самостійного пізнання, самоосвіти і самоконтролю.

Необхідно зазначити, що саме самостійна робота студента здатна ефективно розвивати творчу активність, творче мислення з урахуванням індивідуальних можливостей, активізувати творчу самостійну роботу. Раціональна організація самостійної роботи студентів з використанням інноваційних форм та ІКТ дозволяє не тільки інтенсифікувати роботу в якісному засвоєнні навчального матеріалу, а й закладає основи подальшої постійної самоосвіти та самовдосконалення.

Якщо навчальна діяльність змотивована особистим інтересом, то така діяльність буде результативною. В іншому випадку все зведеться лише до даремної трати часу.

У студента, в якого є чітко визначені цілі самоспонукання, виробляються певні навички, і врешті-решт, навчальна діяльність стає внутрішньою потребою, без якої особистість не відчуватиме душевного комфорту.

Самостійна робота над собою для кожної людини, яка претендує на пристойний рівень освіченості, має бути серцевиною навчальної діяльності. І лише постійне самостійне навчання дасть можливість якомога ближче підійти до вершини знань певної галузі, сформує потужний інтелект особистості. Виховання такої здатності в особі потребує чіткого узгодження цього процесу з цілями навчання та виховання. Навчання – це перш за все самоосвіта. Студент, який хоче якомога краще оволодіти професією, має добре розуміти: на занятті викладач подає основи знань, навчає, як учити, виділяє ті ключові істини дисципліни, які пробуджують у студента потяг до поглиблення й удосконалення усіх знань. Навчання – безперервний процес. Він не закінчується на занятті, а має спільні методи і прийоми, і цей процес не завершується лише організаційними формами. В основі самостійної навчальної діяльності студента повинні бути глибокі мотиваційні сили, які змушують особистість безперервно домагатися вдосконалення знань. Постановка чи формування мотивів навчальної діяльності носить особистісний підхід. Адже кожна людина сама чітко визначає і усвідомлює для чого ї й потрібний певний рівень знань.

Якщо навчальна діяльність змотивована особистим інтересом, то така діяльність буде результативною. В іншому випадку все зведеться лише до даремної трати часу.

У студента, в якого є чітко визначені цілі самоспонукання, виробляються певні навики, і врешті-решт, навчальна діяльність стає внутрішньою потребою, без якої особистість не відчуватиме душевного комфорту.

Самостійна навчальна діяльність студента може здійснюватися через:

1. заучування певної інформації;
2. опрацювання літературних джерел (конспектування, реферативання);
3. підготовку тез (для доповіді, виступу) за літературними джерелами та іншими шляхами надходження інформації (постановка дослідів, робота з аудіовізуальними засобами тощо);
4. дослідницьку і пошукову діяльність;
5. участь в іграх (навчальних, розвиваючих та ін.);
6. тестування і самотестування;
7. алгоритмування.

Але кожна людина, крім загальноприйнятих методів, виробляє власні, притаманні лише їй.

Тому самостійну навчальну діяльність доцільно розглядати як особисту творчу працю, що має приносити плоди від певних розумових і психічних дій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України "Про вищу освіту" // Освіта. - 2002. - 20- 27 лютого.
2. Гризун Л. Є. Дидактичні особливості сучасного комп'ютерного підручника / Гризун Л. Є. // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. – ХДПУ, 2014.
3. Журавська Л. М. Концептуальні умови управління самостійною роботою студентів у ВНЗ / Журавська Л. М. // Освіта та управління. – Т. 3. – 1999. – №2.
4. Ландэ Д. В. Поиск знаний в интернет. Профессиональная работа / Ландэ Д. В. – М.: Издательский дом "Вильямс", 2005. – 72 с.
5. Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів. – К.: Вересень, 2016. 129с.
6. Кудрянт З. Н. Система освіти в Україні // Педагогіка. Навч. Посібник. – Одеса: ПДПУ, 2001. – с. 55-56
7. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії: Практикум. Навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. - Т.: ТИПУ, 2008.
8. Фіцула М. М. Вступ до педагогічної професії: Навч. посіб. для студентів вищих педагогічних закладів освіти. - Т.: Навчальна книга "Богдан", 2003.

REFERENCES

1. Law of Ukraine "On Higher Education" // Education. - 2002 - February 20-27.
2. Grizun L. E. Didactic peculiarities of modern computer textbook / Grizun L. E. // Tools of educational and research work. - KPUU, 2014.
3. Zhuravskaya L. M. Conceptual conditions for the management of independent work of students in higher educational institutions / Zhuravskaya L. M. // Education and management. - T. 3. - 1999. - №2.
4. Lande D. V. Searching for knowledge on the Internet. Professional work / Lande D. V. - M .: Williams Publishing House, 2005. - 72 p.

5. Bondar V.I. Didactics: Effective Technologies of Studying. - K .: September, 2016. 129s.
6. Kudryant Z. N. The system of education in Ukraine // Pedagogy. Teaching Manual. - Odessa: PDPU, 2001. - p. 55-56
7. Meshko G. M. Introduction to the pedagogical profession: Practicum. Teaching manual for students of higher educational establishments. - T .: TYPE, 2008.
8. Fitsula M. M. Introduction to the pedagogical profession: Teaching. manual for students of higher pedagogical educational institutions. - T .: Educational book "Bogdan", 2003.

УДК 378.076:[94+008](477)

Єпик Л.І.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ» У ВНЗ

У статті проаналізовані сучасні форми інтенсифікації навчального процесу під час вивчення історії у ВНЗ. Автор розкриває і узагальнює власний досвід викладання дисципліни «Історія та культура України», методи проведення екскурсій-практичних занять із використанням експозицій краєзнавчого та художнього музею, як однієї із дієвих форм набуття і узагальнення історичної інформації та патріотичного виховання молодого покоління.

***Ключові слова**: викладання історії, «Історія та культура України», краєзнавчий музей, художній музей, екскурсія-практичне заняття, патріотичне виховання.*

Епик Л.И. Интерсификация учебного процесса во время изучения дисциплины «История и культура Украины» в ВУЗе.

В статье проанализированы современные формы интенсификации учебного процесса при изучении истории в вузе. Автор раскрывает и обобщает собственный опыт преподавания дисциплины «История и культура Украины», методы проведения экскурсий-практических занятий с использованием экспозиций краеведческого и художественного музея, как одной из действенных форм приобретения и обобщения исторической информации и патриотического воспитания молодого поколения.

***Ключевые слова**: преподавание истории, «История и культура Украины», краеведческий музей, художественный музей, экскурсия-практическое занятие, патриотическое воспитание.*

Yepik L.I. Intersification of the educational process during the study of the discipline "History and culture of Ukraine" in the university

The article analyzes the modern forms of intensification of the educational process during the study of history in higher educational institutions. The author reveals and generalizes his own experience of teaching the discipline "History and Culture of Ukraine", methods of carrying out excursions and practical classes using exhibits of local lore and art museum as one of the effective ways of acquiring and generalizing historical information and patriotic education of the younger generation.

***Key words**: teaching of history, "History and Culture of Ukraine", local lore museum, art museum, excursion-practical lesson, patriotic upbringing.*

В умовах «гібридної війни», яка до сьогодні триває на Сході, особливо чітко проявляється конфлікт історичних пам’ятей і ідентичностей. За цих умов великого значення набуває державна політика, спрямована на посилення вивчення історії України, бо саме ці знання повинні виступати реальною зброєю, за допомогою якої наша держава зможе обстоювати цілком певні геополітичні і політичні інтереси.

Завданням же сучасної історичної науки є формування такого рівня історичної освіти в Україні для підготовки висококваліфікованих спеціалістів, щоб останні були спроможні обстоювати власну думку, не мали будь-яких стереотипів і, головне, мали аналітичну стійкість до будь-яких не толерантних пропагандистських впливів. Саме такі спеціалісти у майбутньому стануть запорукою формування і зміцнення демократичної системи цінностей в Україні[4, с.17].

Навчальний процес є основним джерелом формування історичної свідомості молоді. На це звертають увагу такі дослідники, як Авдєєнко А.П.[1], Булда А.А.[3], Желіба О.В.[4], Зеленський К.В.[6], Гребельник О.П.[9], Пометун О. І.[11], інші вчені й організатори освіти.

Ми зупинимося, насамперед, на викладанні дисципліни «Історія та культура України» на неісторичних факультетах у ВНЗ. Саме ця дисципліна повинна сформувати цілісне розуміння студентами історичного процесу, структуроване історичне знання, сприяти «зануренню студентів в історію», формувати загальнолюдські цінності.

Програма дисципліни «Історія та культура України», укладачем якої є завідувач кафедри історії України, професор Бугрій В.С. розрахована на 4 кредити, загальна кількість годин – 120. Із них на денній формі навчання заплановано 16 годин лекцій, 16 годин – практичних занять і 82 години самостійної роботи студентів [7].

Метою навчальної дисципліни «Історія та культура України» передбачається розкриття у хронологічній послідовності історичних процесів та розвитку матеріальної і духовної культури в Україні.

Основні завдання при вивченні дисципліни наступні: надання наукової періодизації історії України, характерних рис основних періодів української історії, їхніх особливостей, визначальних подій та явищ в кожному з них; узагальнення досвіду національного державотворення, традицій української державності, значення боротьби українського народу за її відродження та збереження; розкриття історії соціально-економічних та суспільно-політичних процесів в Україні, основних етапів українського національно-визвольного руху, його конкретного змісту і організаційних форм, визначення ролі і місця в українській історії видатних історичних осіб; висвітлення змісту і особливостей розвитку української матеріальної та духовної культури, її взаємозв'язку зі світовою культурою; акцентування уваги на найважливіших подіях та явищах української історії в контексті світової історії, ролі України у системі міжнародних відносин [7, с.3].

У результаті вивчення навчальної дисципліни студенти повинні знати історичне минуле та сьогодення українського народу; етапи розвитку української державності; події національно-визвольного руху в Україні; процес становлення української нації; видатних політичних діячів України; факти соціально-економічного і політичного розвитку України; події відродження Української держави; найважливіші здобутки матеріальної і духовної культури України; внесок українського народу в скарбницю світової культури [7, с.3].

По завершенню курсу «Історія та культура України» студенти повинні уміти аналізувати історичні документи за допомогою різних наукових методів, спираючись на принципи історизму, об'єктивності, зв'язку теорії з практикою; користуватися історичними джерелами, спеціальною історичною літературою та довідниковими виданнями з історії України; застосовувати одержані знання та набуті навички у вивченні інших суспільних наук; використовувати історичний досвід держав і державотворення в практичній діяльності для створення демократичної правової держави в Україні, для орієнтації в суспільно-політичному житті, оцінки суспільних явищ і подій; самостійно робити правильні прогнози у сфері суспільно-політичного життя людського суспільства на основі історичних знань, як в процесі навчання так і під час самостійної діяльності [7, с.4].

Засвоєнню курсу «Історія та культура України» на достатньому рівні студентами неісторичних факультетів сприяє вивчення інших наук (природничих і гуманітарних), де простежуються імена, факти, події, які є невід'ємною складовою розвитку загальної історії культури народу.

Тим не менше, на нашу думку, викладання курсу може перетворитися у дублювання окремих тем відповідного шкільного курсу. Відтак, суттєвого приростання знання не буде спостерігатися. Студенти поступово можуть втратити до історії інтерес. Через поверхове знайомство із історичними фактами, історична свідомість студентства, скоріш, розрихлюється, аніж кристалізується в нову якість [8, с.66].

Тому при викладанні дисципліни «Історія та культура України» ми виходимо із того, що історичне знання, оцінки, висновки, які делегуються студенту через викладання історичних дисциплін, повинні мати інтенсивний характер, тобто мають уточнювати, розширювати, а, іноді, корегувати наявні знання, чи ж заповнювати певні прогалини. Впевнені, що викладання саме цієї дисципліни має носити діалогічний характер у різних формах, наприклад, діалог студента з викладачем-істориком, діалог студента зі студентом, діалог студента з своєю історичною пам'яттю, сформованою в школі і оновлюваною в процесі вивчення історії та культури України ВНЗ, діалогу студента з соціально-історичним досвідом, що існує у формі соціальних стереотипів, масової свідомості, суспільно-побутових міфологем тощо [2; 9, с.75].

Наші методи викладання історії та культури України обов'язково спираються на активні методи і форми навчання, які найбільше задовольняють потребу студентів у самонавчанні та самовдосконаленні [9, с.43].

Такі методи і форми поширюються на досить велику групу прийомів і способів проведення теоретичних і практичних занять з історії. Це і проблемно-пошукові завдання до кожної семінарської теми, які спрямовують студентів на поглиблене вивчення історії, і наукові реферати, що націлюють студентський пошук на самостійне вивчення минулого, і розробка відповідно до теми курсу історії (з урахуванням профілю факультету) типів семінарських занять, методів і прийомів активізації роботи студентів на них [14, с.25]. Але серед власне активних методів, які доцільно використати у нових методиках викладання історії та культури у ВНЗ, треба особливо виокремити такі, як аналіз конкретних ситуацій, розв'язування проблемних завдань, ділові (операційні та імітаційні) ігри, індивідуальні практикуми, «круглі столи» тощо [5, с.34; 9, с.90].

При використанні цих методів бажаним є обговорення зі студентами питань, що стосуються типу, форм і методів проведення практичного заняття з історії, розподіл між ними різних ролей (пропонента, опонента, рецензента, експерта тощо) [12, с.134]. Це не тільки підвищує відповідальність студентів за проведення заняття, але й сприяє набуттю ними знань і навичок самостійної роботи та вирішення організаційних проблем [10, с.5].

Досить результативними є такі прийоми активізації роботи студентів, як самостійне формування проблемних питань доповідачеві, аналіз на основі засвоєного понятійного апарату актуальних проблем історичної науки, постановка і обговорення в рамках теми семінарського заняття питань, що хвилюють самих студентів, у вирішенні яких вони найбільш зацікавлені. Усе це розвиває у студентів творчий підхід до вивчення, висвітлення і засвоєння питань відповідної теми семінару [13, с.15].

Виходячи із невеликої кількості годин, відведених на лекції та практичні заняття, ми спробували залучити до процесу засвоєння дисципліни «Історія та культура України» діючі експозиції Сумського обласного краєзнавчого музею та Сумського художнього музею ім. Н.Онацького.

Нами були розроблені і проведені заняття-екскурсії зі студентами на основі експозицій Сумського краєзнавчого музею за такими темами: «Боротьба за збереження Української козацької держави. Українські землі наприкінці XVII – у першій половині XVIII ст.», «Україна в період Першої світової війни. Початок Української революції (1914–1917 рр.)». Ми напрацювали певну методику включення краєзнавчих експозицій до вивчення курсу «Історія та культура України» суть якої полягає в наступному: по-перше, певні теми курсу, або окремі питання, озвучуються викладачем під час лекції, по-друге, на практичному занятті відбувається розгляд і узагальнення історичного матеріалу і студенти отримують конкретні питання до самостійної роботи.

Під час відвідування краєзнавчого музею відбувається не тільки ознайомлення студентів із особливостями розвитку Сумщини в той чи інший історичний період, а й у діалоговій формі – обговорення та закріплення самостійно пророблених питань. Принагідно зауважимо, що експозиції Сумського обласного краєзнавчого музею ми додатково використовували при обговоренні таких питань дисципліни «Історія та культура України» як «Культура України у другій половині XVII – першій половині XVIII ст.», «Матеріальна культура України у другій половині XVIII – першій половині XIX ст.» та інших. Із власного досвіду можемо стверджувати, що споглядання студентами раритетів, старовинних світлин, предметів побуту викликає інтерес до історичної епохи і сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу.

Що ж до експозиції Сумського художнього музею ім. Н. Онацького, то ми використовували їх при закріпленні таких питань як «Культура Київської держави Русі-України», «Матеріальна та духовна культура України у XIV– першій половині XVII ст.», «Українська культура в другій половині XIX-на початку XX ст.».

Разом із тим наголосимо, що однієї із важливих вимог до викладання історії та культури України у ВНЗ є безперервне патріотичне виховання, яке у наших соціально-економічних і політичних реаліях набуває першочергового значення. ВНЗ готує не тільки викладача, чи учителя із певного предмету, а й людину, яка буде самовіддано працювати задля процвітання нашої України.

То ж у процесі викладання дисципліни «Історія та культура України» вважаємо вірним залуження студентів до участі/підготовки заходів, пов'язаних із історією нашої Батьківщини.

Під час таких державних заходів як вшанування пам'яті Героїв Крут, вшанування пам'яті Небесної Сотні, конференцій, присвячених Дню Рідної мови, вшанування пам'яті Т.Г.Шевченка, студенти не тільки долучаються до опанування історичними знаннями із минулого чи сьогодення України, а й почувають себе невід'ємною частиною української спільноти та дійсними громадянами великої держави.

Таким чином, на нашу думку, вивчення історії та культури України у ВНЗ повинно відбуватися не тільки у стінах навчального закладу, а й у музейних установах, під час проведення державних і міських заходів, пов'язаних із історичними датами. Тільки такий комплекс заходів дозволить не тільки надати студентам розуміння історичного процесу, знання із історії України, а й виховати їх дійсними патріотами і свідомими українцями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авдєєнко А.П. Інтенсифікація навчального процесу та організація самостійної роботи студентів /А.П.Авдєєнко, Л.В.Дементій, О.Є.Поляков; /Проблеми освіти.-К.-2001.-Вип.24.– С. 108-111
2. Болонський процес: Нормативно-правові документи Болонський процес: Нормативно-правові документи / Європейський ун-т / З.І. Тимошенко (уклад.) З.І. Тимошенко (уклад.) . — К. : Видавництво Європейского ун-ту, 2004. — 101с.
3. Булда А.А. Методика реалізації ціннісно-діяльнісного підходу у процесі викладання суспільствознавчих дисциплін : навч.метод. посіб. для вчителівта студентів / А.А.Булда, О.А.Гончарова –Київ : НПУім.М. П.Драгоманова, 2015.–238с.
4. Желіба О.В. Урок історії: спроба відповіді на виклики сьогодення /О.Желіба // Історія в рідній школі.–2015.–№ 4.–С. 15-18.
5. Застосування телекомунікаційних засобів у навчальному процесі (психолого-педагогічні аспекти): навчально-методичний посібник / авт. кол.; за ред. М.Л. Смульсон. – К.: Педагогічна думка, 2008. - 256 с.
6. Зеленський К.В. Рейтинг як форма індивідуального підходу до всебічного розвитку особистості / К.В.Зеленський, В.І.Козак, О.В.Синишин; /Нові технології навчання.-К.-2001.-Вип. 30.– С. 166-170.
7. Історія та культура України. Робоча програма навчальної дисципліни/В.С.Бугрій (укладач)-Суми, 2016.- 14 с.
8. Мистецтво бути викладачем: Практ. посіб. / А. Брінклі, Б. Десанте, М. Флегм та ін. За ред. О.І. Сидоренка. – К.: Навчально-методичний центр „Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні". – 2003. – 144 с.
9. Нові технології навчання: наук.-метод. зб. - вип. 61 / Ін-т інновац. технологій і змісту освіти МОН України; редкол.: О.П. Гребельник, Я.Я. Болюбаш, І.А. Шелест та ін. – К., 2010. – 185с
10. Ортинський В Л. Педагогіка вищої школи : навч. посібник / В. Л. Ортинський ; М-во освіти і науки України, Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 С.
11. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі/ О. І.Пометун, Г.О. Фрейман. –К. : Генеза, 2006. – 328 с.
12. Терно С. Критичне мислення-сучасний вимір суспільствознавчої освіти /С.О.Терно.-Запоріжжя: Просвіта, 2009. - 268 с.
13. Щекатунова, Г. Моніторинг педагогічних нововведень / Г. Щекатунова // Рідна школа. - 2009. - № 4. - С. 14-17.
14. Ярощук Л.Г. Основи педагогічних вимірювань та моніторингу якості освіти: Навчальний посібник. – Луцьк, 2010. – 308с.

REFERENCES

1. Avdeenko A.P. Intensification of educational process and organization of independent work of students / A.P.Avedienko, L.V.Dementiy, O.E.Polyakov; / Problems of education. -K.-2001.-Vip.24.- P. 108-111
2. Bologna Process: Regulatory Documents Bologna process: Normative-legal documents / European Unitary Inventory / Z.I. Tymoshenko (layman) Z.I. Tymoshenko (layout.). - K.: Publishing House of the European Unitary Enterprise, 2004. - 101s.
3. Bulda AA Method of realization of value-activity approach in the process of teaching social science disciplines: teaching method. manual for a teacher and students / AA Bulda, O. A. Goncharova-Kyiv: NPUim.M. P. Drahomanov, 2015- 238 pp.
4. Zheliba O.V. History lesson: an attempt to answer the challenges of the present /O.Geliba // History in the native school.- 2015. - № 4. -C. 15-18
5. Application of telecommunication facilities in the educational process (psychological and pedagogical aspects): educational and methodical manual / aut. count; for ed. M.L. Smulson - K .: Pedagogical thought, 2008. - 256 pp.
6. Zelensky K.V. Rating as a form of an individual approach to the full development of personality / K.V.Zelensky, V.I.Kozak, A.V.Sinishyn; / New Technologies of Education. -K.-2001. -Vip. 30.- P. 166-170.
7. History and Culture of Ukraine. Work program of academic discipline / VSBugriy (compiler) -Sums, 2016.- 14 p.
8. Art to be a teacher: Pract. manual / A. Brinkley, B. Desant, M. Flegm et al. Ed. OI Sidorenko - K .: Educational Center "Consortium for the Improvement of Management Education in Ukraine". - 2003. - 144 p.
9. New teaching technologies: science-method. save - vip 61 / Institute of innovators. technologies and content of education of the Ministry of Education and Science of Ukraine; rare: O.P. Grebelnik, Ya.Ya. Bolyubash, IA Shelest and others. - K., 2010. - 185s
10. Ortynin VL Pedagogics of the Higher School: Teach. manual / V. L. Ortinsky; Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv State. Unity of Internal Affairs - K.: Center for Educational Literature, 2009 - 472 C.
11. Pometun O. I. Methodology of teaching history in school / O. I. Pometun, G.O. Freiman -K : Genesis, 2006. - 328 p.
12. Terno S. Critical Thinking-A Modern Dimension of Social Science Education / S.O.Terno.- Zaporozhye: Prosvita, 2009. - 268 p.
13. Shchekatunova, G. Monitoring of pedagogical innovations / G. Shchekatunova // Native school. - 2009. - No. 4. - P. 14-17.
14. Yaroschuk L.G. Fundamentals of Pedagogical Measurement and Monitoring of Quality of Education: A Manual. - Lutsk, 2010. - 308s.

УДК 37.035.6:745/749

Гулей О.В.
старший викладач кафедри історії, теорії музики та художньої культури
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

ХУДОЖНЄ ТКАЦТВО XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ АКТУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦВА В СУЧАСНОМУ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті в історичному аспекті розглядається становлення і розвиток художнього ткацтва на теренах України. Основна увага приділена виробам XIX – початку XX століття, як періоду найвищого розквіту ткацького ремесла. Крім того, автором проаналізовано низку експонатів, що зберігаються в колекціях провідних вітчизняних музеїв, які унаочнюють можливість використання історичних відомостей про розвиток ткацтва в Україні для актуалізації навчання декоративно-прикладного мистецтва в сучасному навчально-виховному процесі.

Ключові слова: *художнє ткацтво, декоративно-прикладне мистецтво.*

Гулей О.В. Художественное ткачество XIX – начале XX века в контексте актуализации обучения декоративно-прикладного мистецва в современном учебно-воспитательном процессе

В статье в историческом аспекте рассматривается становление и развитие художественного ткачества на территории Украины. Основное внимание уделено изделиям XIX – начала XX века, как периода наивысшего расцвета ткацкого ремесла. Кроме того, автором проанализировано ряд экспонатов, хранящихся в коллекциях ведущих отечественных музеев, что подтверждает возможность наглядного использования исторических сведений о развитии ткачества в Украине для актуализации обучения декоративно-прикладного искусства в современном учебно-воспитательном процессе.

Ключевые слова*: художественное ткачество, декоративно-прикладное искусство.*

Guley O.V. Art weaving XIX - the beginning of the XX century in the context of the actualization of teaching decorative and applied mister in the modern teaching and educational process.

In the article in the historical aspect, the formation and development of artistic weaving in the territory of Ukraine is considered. The main attention is paid to the products of the XIX – early XX century, as a period of the highest flowering weaving craft. In addition, the author analyzed a number of exhibits stored in the collections of leading national museums, clearly the possibility of using historical information on the development of weaving in Ukraine to actualize the teaching of arts and crafts in the modern educational process.

Keywords: *artistic weaving, arts and crafts.*

Постановка проблеми дослідження. Одним із найважливіших завдань мистецької освіти є національне виховання молоді. Оволодіння національними духовними і мистецькими цінностями, вивчення розвитку традиційних промислів, одним із яких є ручне художнє ткацтво – вагомий чинник на шляху національно-патріотичного виховання дітей та молоді.

Аналіз актуальних досліджень. Ручне ткацтво – один з важливих і найпоширеніших, після вишивки, в Україні видів народної художньої творчості, що має багатовікову історію. Дослідженню особливостей тканих виробів в Україні присвячено праці таких науковців як-от: Є. Антонович, О. Боряк, Б. Бутник-Сіверський, Л. Жоголь, А. Жук, Г. Нечаєва, О. Майданець, Н. Саєнко, М. Селівачов, Д. Щербаківський. Художні особливості ручного ткацтва розглядали у своїх розвідках науковці: Я. Запаско, Л. Орел, Є. Кочерженко, Н. Телегей, Є. Шевченко; композицію і орнаментику – В. Донченко-Хмара, М. Калюк, Є. Причепій, І. Пурига. Технологічні аспекти художнього ручного ткацтва вивчали І. Дудар, Л. Минтус, С. Найденко, С. Нечипоренко, С. Сидорович, І. Яніна та інші.

Мета дослідження: проаналізувати історичні відомості про розвиток художнього ткацтва задля актуалізації навчання декоративно-прикладного мистецтва в сучасному освітньо-виховному процесі.

Виклад основного матеріалу. Ткацтво безпосередньо пов’язане із землеробством – наявністю сировини (льон, коноплі), скотарством, зокрема вівчарством. Потреби людини в тканинах, одязі зумовили масове поширення ткацтва. Особливого поширення ткацька справа набула в період трипільської культури. Пряли з льону, вовни та конопель ручним веретеном, на яке для кращого обертання насаджували глиняні або кам’яні кружальця-пряслиця. Археологічні знахідки засвідчують, що люди володіли такими техніками, як полотняне та репсове ткання (відбитки тканин на денцях керамічних посудин). Їм відомі були натуральні барвники (на жіночих глиняних статуетках є зображення окремих частин кольорового одягу).

З розвитком вівчарства збільшувалася кількість та покращувалася якість тканин. Так, на Мелітопільщині знайдені залишки тканини, виготовленої технікою полотняного переплетення в смуги – червоні та чорні, що свідчить про ткання у II століття до н. е. кольорових тканин і про смугасту систему їхнього декорування. Наявність ткацтва на східнослов’янських землях засвідчують археологічні пам’ятки – знахідки прядильно-ткацького знаряддя періоду трипільської доби. Ткацтво розвивалося в загальному руслі розвитку матеріальної і духовної культури. Ткацтво зазнало значного піднесення в період розквіту скіфської куль-тури VII – III століття до н. е. (за матеріалами курганів Чортомлик та ін.). Тканини починають фарбувати в синій, червоний, жовтий та інші кольори. У процесі історичного розвитку вдосконалювалась технологія виготовлення тканин. На всій території України знайдені речі ткацької справи – пряслиця, веретена тощо. Серед знахідок виділяються матеріали із с. Райки Житомирської області X – XIII століття – клубки вовняної пряжі, лляні нитки, фрагменти тканин, веретено та ін. [1; 2].

Варто зазначити, що збереглося багато археологічних знахідок часів Київської Русі – часто зустрічаються пряслиця із написами ініціалів, жіночих імен. З обробкою сировини, прядінням і тканням пов’язані численні повір’я та обряди – звідси – вечорниці, досвітки, толоки. При тьмяному нічному освітленні виконувалися підготовчі роботи – прядіння, зсукування ниток тощо [6]. З поглибленням класового розшарування ткацтво з домашнього виробництва поступово виділяється у ткацьке ремесло. Спочатку тканини виготовляли для власних потреб, згодом – на продаж. З’являються ремісники-ткачі, що почали оселятися ближче до торгівельних центрів. Так виникає ткацтво як міське ремесло, що мало велике значення для вдосконалення рівня ткацького промислу. На всіх етапах цього процесу формувались і вдосконалювались технологія та обробка сировини, знаряддя й техніка ткання. Тканини виготовляли спочатку для власного вжитку, згодом почали виділятися окремі ткачі або й цілі сім’ї, для яких ткацтво було родинною професією. Вони спеціалізувалися на виготовленні певних видів тканини, які виготовляли на замовлення або на продаж.

Значними ремісничими центрами України в XIII – XVI століття були Київ, Львів, Чернігів, Ковель, Луцьк та ін. Нові історичні умови господарювання зумовили появу мануфактур, де кожен робітник виконував лише один процес праці – прядіння, ткання, фарбування пряжі тощо [3].

Турботами деяких губернських земств на початку XX століття було створено спеціальні школи, покликані відродити килимарство. На Полтавщині (в Решетилівці та Дігтярах) відновлене виробництво досягло значних успіхів.

Друга половина XIX століття позначена зникненням народного килимового промислу на Україні. «Простий, місцевого ґатунку виріб», – як писав мистецтвознавець, видатний дослідник килимів Данило Щербаківський, – після того, як зник, раптом став об’єктом колекціонування» [10]. Зразки ткацьких виробів знаходяться, зокрема, і в Сумському художньому музеї імені Никанора Онацького. Колекцію килимів Сумського художнього музею Никанор Онацький датував кінцем XVII – початком XIX століття, однак, найвірогідніше те, що нині в ній зберігаються зразки XVIII – початку XX століття.

Фонд Сумського художнього музею налічує понад 50 одиниць старовинних українських килимів. Однак досі залишаються невідомими місця виготовлення та точне датування. Визначено групу так званих «панських» килимів, виготовлених народними майстрами для вищих верств суспільства. Із них вовняну основу мають кілька квіткових килимів Лівобережжя і кілька геометричних. Більшість (з восьми існуючих у музеї) творів з геометричними мотивами близькі за характером орнаменту до волинських, де в композиції переважає архаїчний ромб складної конфігурації.

Варто вказати, що композиції з квітковою орнаментикою з’явилися в українському ткацтві пізніше, ніж геометричні орнаменти, хоча фонд переважно складається з килимів Центральної та Лівобережної України, орнаментованих стилізованими рослинними мотивами, які в жодному випадку не повторюються.

Умовно можна виділити «барокові», «рокайльні», «ампірні» та «архаїчні», суто народної стилізації. По-справжньому бароковим, тобто вигадливим, виглядає орнамент килима, в якому на блакитному тлі без кайми виділяються крупні, стилізовані в поперечному і повздовжньому розрізі квіти, які подано ніби на одному гнучкому стеблі з листям без ніжки. Ткаля не дотримувалася ні строгого ритму, ні симетрії. Малюнок дещо нагадує характерні для парсун козацького Лівобережжя фактури, що їх бачимо на тлі зображення або як орнаментацію одягу. Очевидно, що це єдиний килим, який можна датувати кінцем XVII – початком XVIII століття Значну частину складають килими початку XIX століття так званого періоду «ампір». Один із них із чотирма вазами по кутах і вінком по центру над двома серцями, зв'язаними стрічкою, очевидно, використовували як вінчальний килим у церкві.

Килими, в яких є елементи стилю «рококо», виготовлені в 30-ті – 50-ті роки XIX століття, в період повторного розквіту цього стилю. Килимова техніка, лічильна в своїх простіших формах, була збагачена на Україні впливами не тільки перських квіткових килимів, а й західноєвропейською гобеленовою технікою «вільної нитки» (кругляння). Але їхні композиції у своєму розвиткові не дійшли до складних сюжетних картин, а зупинились на ритмічних «рапортних» композиціях рослинно-квіткового характеру. Як зазначав Д. Щербаківський, – «…ці українські напівгобелени, приступні своєю простотою і швидкістю техніки широким колам майстрів, мали перед собою широкі можливості» [10]. Отже, ткацтво, як один із традиційних видів народної творчості, – невід'ємна частина сучасної культури українського народу.

Варто зазначити, що у середньовіччі зв'язок з язичницькими культами був майже втрачений, символи були переосмислені християнством, але ромб з гачками та шаховий ромб в народному мистецтві залишився, втративши своє магічне значення. В орнаментиці багатьох землеробських народів були досить поширені зображення простого ромба з гачками, трикутників та скісних хрестів.

Для актуалізації елементів навчання декоративно-прикладного мистецтва другої половини XIX – початку XX століття вважаємо за необхідне розглянути стилістичні особливості тканих виробів різних регіонів України.

Полісся. Важко визначити, коли саме виникло килимарство в поліських селах, але свого розвитку воно набуло в XVIII – на початку XIX століття Потрібно відзначити, що воно існувало не в усіх поліських селах, а лише в «шляхетних», тобто вільних від кріпацької залежності й порівняно заможніх. Гобелени виготовляли як для власних потреб, так і на продаж. Ткали килим тричотири місяці вручну на кроснах або ткацьких верстатах. Назва «кросна» пов'язувалася спочатку з вертикальним типом верстата, який мав вигляд рами з вертикальною основою. З плином часу кросна замінив досконаліший горизонтальний верстат (станок), хоча конструкція його також проста. Він розрахований на ткання полотна, тому майже всі поліські гобелени були з двох полотнищ, які потім зшивалися посередині [9]. Для виготовлення гобелену dикористовували фарбовану пряжу. Найпоширеніші в поліських килимах – червоний, зелений, білий, жовтий, чорний, синій кольори. Фарби виготовлялися за рецептами, які часто зберігалися в таємниці й передавалися з роду в рід. Існували й загальновідомі способи. Поряд із символікою кольору важливе місце належить символіці орнаменту. Поширеним на Поліссі були килими «в кулаки», «в круги», «в козака», а також вазонні композиції. «Козаком» народні майстри називають фігурку з ромбовидною голівкою і опущеними руками, яка нібито сидить верхи на коні. Назва «козак» виникла пізніше, ніж сам орнамент. Орнамент «козак» найбільш поширений на Поліссі. Можливо, «козак» виступає як жіноче божество. Тепер його називають Берегинею – матір'ю всього живого, богинею родючості, природи та добра.

Поряд із такими збірками народних килимів Наддніпрянської України, як у Державному музеї народного декоративного мистецтва м. Києва, в краєзнавчих музеях Переяслава-Хмельницького та Дніпропетровська, необхідно виділити дві унікальні колекції – полтавських краєзнавчого та художнього музеїв.

У полтавському краєзнавчому музеї нараховують близько трьохсот килимів та гобеленів XVII, XVIII та XIX століття, які зберігаються у підвальному фондовому приміщенні. Тут знаходяться твори з рослинним орнаментом (так званим полтавським). Розміри їх різні: від маленьких гобеленів (до 1 м^2) до великих (до 10 м^2). Слід відзначити різноманітність композиційних стилів і колористичних вирішень. Квіткові форми мають округлий характер і розгалуження корінців не геометризовані, а м'які, згладжені, в чому виявляється привабливість і вишуканість орнаменту.

На деяких гобеленах квіти розкидані на тлі без особливого плану, тобто без наукових принципів побудови композиції. Квіти одержали свою фантастичність від власної стилізації. Мотиви, як правило, повторюються, але завжди в них щось змінюється – величина, силует, кількість пелюсток тощо. Найвизначніша особливість квіткових гобеленів *Полтавщини* – це вдало підібраний колорит. Зіставлення ніжних ясно-голубих, золотаво-жовтих, білих, синіх з коричневими відтінками кольорів дає довершену в мистецькому розумінні кольорову гаму.

Ткацький промисел у *Косові* виник на базі місцевого народного ткацтва, яке існувало тут і тісно пов'язане з життям та побутом місцевого населення. Народні майстри Косівщини досконало володіли всіма техніками і вміли створювати узорні ткання неповторної краси. Найбільш характерні для Косова є поперечно-смугасті узори, виконані в яскравих насичених барвах з перевагою червоного, помаранчевого і золотисто-

жовтого кольорів, що доповнюються блакитним, зеленим, фіолетовим, білим. Вражають безмежні варіанти різних кольорових поєднань. На Косівщині узорні тканини широко застосовувались для оздоблення житла і виготовлення одягу [7]. Основним матеріалом, з якого ткалися гобелени, була вовняна пряжа. Її виготовляли різної товщини і скручення. Для запасок, поясів використовувалась тонка нитка і дуже скручена пряжа, а для ліжників – навпаки.

Зображення птахів на *Буковині* в композиціях килимів і тайстр сюжетно пов'язані з мотивом дерева, що набув складної геометричної форми. Мотиви птахів зустрічаються нині у виробах з різних сіл. У народних килимах мотиви птахів ще зберігаються у Львівському державному музеї етнографії та художнього промислу НАН України, які створили наприкінці XIX століття буковинські майстри [7]. У цих роботах, поряд із птахами, симетрично розташовані деревця, що закінчуються геометричними квітами у вигляді восьмикутної зірки та ромбів. Такі квіти далекі від природних форм, вони скоріше виражають символ квітки, створеної в традиціях народного ткацтва.

Наприкінці XIX століття набули поширення килими з об'ємно трактованими квітковими мотивами, так звані «панські» килими барочного типу – з бантами, віньєтками.

У домашньому селянському виробництві техніка полотняного переплетення з ручним перебором не давала тієї живописної декоративності, як так звані «панські» килими. Після скасування кріпацтва австрійським урядом 1848 року на виробництві таких килимів нерідко спеціалізувалися цілі села.

Висновки. Відтак, проведене дослідження надає всі підстави використовувати історичні відомості про побутування ткацьких виробів на теренах України, їх регіональні особливості, стилістичну специфіку, особливо в період розквіту ремесла у XIX – на початку XX століття для актуалізації навчання декоративно-прикладного мистецтва в сучасному навчально-виховному процесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович Є.А. Декоративно-прикладне мистецтво / Є.А. Антонович, Р.В. Захарчук-Чугай, М.Є. Станкевич. – Львів : Світ, 1993. – 272 с.
2. Боряк О. Народне ткацтво / О. Боряк // Пам'ятки України. – 1998. – № 3/4. – С. 103-109.
3. Бутник-Сіверський Б. Українське радянське народне мистецтво / Б. Бутник-Сіверський. – К. : Мистецтво, 1966. – 224 с.
4. Веселкові барви : Альбом / Упорядник Єсаулова М. – К .: Мистецтво, 1971. – 154 с.
5. Данченко О.С. Народні майстри / О.С. Данченко. – К. : Радянська школа, 1982. – 128 с.
6. Данченко Л. Невмируще джерело / Л. Данченко. – К. : Радянська школа, 1975. – 190 с.
7. Донченко-Хмара В. Символіка та орнаментальні мотиви в кролевецькому рушнику кінця XIX – початку XX століття / В. Донченко-Хмара // Музейна колекція та художнє життя Сумщини. Проблеми та перспективи вивчення: Тези доповідей та повідомлень наукової конференції присвяченої 70-р. утворення СОХМ. – Суми, 1990. – С. 40-42.
8. Жук А. Сучасні українські художні тканини / А. Жук. – К. : Наукова думка, 1985. – 118 с.
9. Запаско Я. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва / Я. Запаско. – Львів : ЛУ, 1969. – 192 с.
10. Сидорович С. Художня тканина західних областей УРСР / С. Сидорович. – К. : Наукова думка, 1979. – 154 с.
11. Українське народознавство. Навчальний посібник / За ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994. – 608 с.
12. Шевченко Є. Українська народна тканина / Є. Шевченко. – К. : Артанія, 1999. – 416 с.
13. Щербаківський Д. Українське мистецтво / Д. Щербаківський. – К. : Наукова думка, 1995. – 287 с.

REFERENCES

1. Antonovich Y.A. Decorative Arts / Ye.A. Antonovich, RV Zakharchuk-Chugai, M.E. Stankevich - Lviv: World, 1993. - 272 p.
2. Boryak O. National Weaving / O. Boryak // Sights of Ukraine. - 1998. - No. 3/4. - P. 103-109.
3. Butnyk-Siversky B. Ukrainian Soviet Folk Art / B. Butnyk-Siversky. - K.: Art, 1966. - 224 pp.
4. Rainbow colors: Album / Artist Yesalev M. - K.: Art, 1971. - 154 p.
5. Danchenko O.S. People's masters / O.S. Danchenko - K.: Soviet school, 1982. - 128 p.
6. Danchenko L. Nevimruzha Source / L. Danchenko. - K.: Soviet school, 1975. - 190 p.
7. Donchenko-Khmara V. Symbolics and ornamental motifs in the rabbit towel of the late XIX - early XX centuries / V. Donchenko-Khmara // Museum collection and artistic life of Sumy region. Problems and perspectives of studying: Abstracts of reports and reports of the scientific conference devoted to 70-ies. formation of SOHM. - Sumy, 1990. - P. 40-42.
8. Zhuk A. Modern Ukrainian Artistic Fabrics / A. Zhuk. - K.: Scientific Opinion, 1985. - 118 p.
9. Zapasko I. Essays on the history of Ukrainian arts and crafts / Y. Zapasko. - Lviv: LU, 1969. - 192 p.
10. Sidorovich S. Artistic fabric of the western regions of the Ukrainian SSR / S. Sidorovich. - K.: Scientific Opinion, 1979. - 154 p.
11. Ukrainian ethnology. Textbook / Ed. SP Pavlyuk, G.Ya. Gorin, R.F. Kirchiv - Lviv: Phoenix, 1994. - 608 p.

12. Shevchenko E. Ukrainian folk fabric / E. Shevchenko. - K.: Artyaniya, 1999. - 416 pp.
13. Shcherbakivsky D. Ukrainian art / D. Scherbakivsky. - K.: Scientific Opinion, 1995. - 287 pp.

УДК 005.5:17.022.1

Дєнєжніков С.С.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ФЕНОМЕН ІМІДЖУ МЕНЕДЖЕРА-АДМІНІСТРАТОРА ТА ПРОБЛЕМА ЛІДЕРСТВА У КОЛЕКТИВІ

Стаття присвячена соціально-філософському аналізу феномена іміджу менеджера-адміністратора та проблемі лідерства у колективі. Імідж можна розглядати не тільки як явище, але і як процес адаптації і соціалізації, в ході якого відбувається засвоєння соціально значущої інформації і відповідної соціальної ролі через набуття адекватного іміджу. Імідж є способом комунікації і способом задоволення таких засадничих людських потреб, як потреба в приналежності і любові, у визнанні та схваленні, в самореалізації і самоактуалізації. Він же в закодованому вигляді транслює соціально значиму інформацію від одного покоління до іншого, чим забезпечує стабільне існування соціуму у часі.

Ключові слова: *імідж, імідж менеджера, менеджер адміністративної діяльності, лідер, лідерство, колектив, образ, моделювання іміджу.*

Денежников С.С. Феномен имиджа менеджера-администратора и проблема лидерства в коллективе.

Статья посвящена социально-философскому анализу феномена имиджа менеджера-администратора и проблеме лидерства в коллективе. Имидж можно рассматривать не только как явление, но и как процесс адаптации и социализации, в ходе которого происходит усвоение социально значимой информации и соответствующей социальной роли из-за вступления адекватного имиджа. Имидж является способом коммуникации и способом удовлетворения таких основных человеческих потребностей, как потребность в принадлежности и любви, в признании и одобрении, в самореализации и самоактуализации. Он в закодированном виде транслирует социально значимую информацию от одного поколения к другому, чем обеспечивает стабильное существование социума во времени.

Ключевые слова: *имидж, имидж менеджера, менеджер административной деятельности, лидер, лидерство, коллектив, образ, моделирование имиджа.*

Dieniezhnikov S.S. The phenomenon of the manager-administrator's image and the problem of leadership in the team.

The article is devoted to the socio-philosophical analysis of the phenomenon of the image of the manager-administrator and the problem of leadership in the team. The image can be viewed not only as a phenomenon, but also as a process of adaptation and socialization, during which the assimilation of socially meaningful information and the corresponding social role occurs through the acquisition of an adequate image. Image is a way of communication and a way to meet such basic human needs as the need for belonging and love, recognition and approval, self-actualization and self-actualization. He in the encoded form translates socially important information from generation to generation, rather than ensuring the stable existence of society in time.

Social and philosophical analysis made in this paper show that today there are Humanities variety of approaches to the study of the phenomenon of image manager administration. This is how the growing interest of researchers in this problem, due to the general logic of the study of man and the nature of modern social processes. Review image manager administrative activities as diverse and complex phenomenon can be attributed to its value and significant features of social life. In typical images of change reflects changing paradigms of civilization, reflects an era. The phenomenon of the image of the manager of administrative activity allows us to trace the connection of economic, social and cultural parameters through the essential characteristics of the individual. The manager's image is part of the spiritual and material culture, which collectively reflects the achievements of a person at a certain stage of development. The image can be represented as an axiological and semiotic system that reflects the norms that are characteristic of individual groups and society as a whole.

Key-words: *image, image of the manager, manager of administrative activity, leader, leadership, collective, image, image modeling.*

Постановка проблеми. Множинні спроби вирішити проблеми іміджу в сучасній науці зачіпають широкий пласт феноменальних проявів іміджу. Розгляд іміджу, обмежуючи його тільки соціально-психологічними характеристиками, що виникають в процесі міжособового сприйняття, призводить до успіху лише у випадках створення професійно конкретного іміджу. Для розкриття істинної природи іміджу потрібне вивчення широкого контексту розвитку особистості, процесу його включення в самоформування зовнішнього вигляду у відповідності або, навпаки, опозиції до існуючих в культурі образів. Обмеження проблеми іміджу

виділенням тією або іншою професійною специфікою або створенням позитивного, соціально прийнятного іміджу, не дозволяє описати істинну природу іміджу.

Аналіз актуальних досліджень. Соціально-філософському аналізові феномену іміджу менеджера адміністративної діяльності присвячено ряд наукових розвідок вітчизняних і зарубіжних авторів. Іміджу керівника як управлінському феноменові присвячено праці Барінова В.О. [1], Бугрим В.В. [3], Весніна В.Р. [6] та Еропкіна А. [10]. Формуванню основ професійно-особистісного іміджу майбутніх керівників присвячено роботи Бондаренка В.І. [2] та Данильчук Л.О. [9]. Загальні засади формування іміджу керівника в системі гуманітарних знань висвітлено в роботах Бондаренко І.С. [3], Вітке Н. [7] та Віханського О.С. [8]. Соціокультурним контекстам проектування та функціонування концепту іміджу присвячено наукові розвідки Вергун Д.В. [5].

Мета статті – охарактеризувати феномен іміджу менеджера-адміністратора та показати проблему лідерства у колективі.

Методи дослідження. Загальну сукупність методів дослідження складають: філософські, культурологічні, соціологічні, психологічні, педагогічні положення, що розкривають сутність суб'єктно-гуманістичного підходу, антропоцентризм як філософсько-культурологічний принцип, системно-структурний та синергетичний підхід до управлінських явищ і процесів, положення гуманістичної психології при внутрішньому творчому процесі саморозвитку. Процес становлення менеджера адміністративної діяльності розглядається як предмет міждисциплінарного вивчення, який розвивається в часі і просторі як процес самоорганізації відкритої, дисипативної системи.

Виклад основного матеріалу. Трактування особи з точки зору психології розвитку дозволяє розглядати імідж як момент соціальної ситуації розвитку, що створюється самою особою відповідно до своїх можливостей. В цьому випадку процес формування іміджу стає перехідним моментом в особовому розвитку, важливим для вирішення найближчих і віддалених особових завдань.

З'єднання таких багатьох основ іміджу призводить до того, що наше дослідження ставить більше завдань, ніж може вирішити. Проблема особи, зрозуміло, набагато складніша за проблему іміджу, але у в той же час імідж представляючись актуальним, поширеним, значимим сучасним особовим завданням вимагає від дослідника аналізу, що, як і чому відбувається, коли особа починає шукати і набувати свій імідж.

Процесом довільного створення іміджу виступає не просто активна діяльність, пов'язана з пошуком можливих засобів досягнення мети шляхом відтворення позитивних культурних образів, а творча діяльність. Моделювання іміджу – діяльність, при якій людина виступає не просто виконавцем заданої програми поведінки, – хоча і активним, таким, що знаходить нові оригінальні рішення у рамках її здійснення, а творцем, творцем нових образів, у рамках іміджу, творцем власної особи. Довільна побудова іміджу є засобом не лише зміни своєї поведінки, але і засобом особового розвитку, а також символічним вираженням, констатуючим особовий розвиток, відбиваючим появу новоутворень на кожному етапі розвитку особистості в онтогенезі [5, с. 14].

Індивідуальний імідж (імідж керівника) може бути досліджений з позиції різних підходів до його класифікації: типологічного, функціонального, комунікативного і особового. Класифікація іміджу узагальнює ці підходи і дозволяє розглядати імідж реальний, ідеальний і самоімідж. Основою для класифікації іміджу може стати особливість його сприйняття: виділений візуальний, аудіальний і кінетичний імідж.

Імідж керівника – це інтегральна, індивідуальна характеристика його професійно-особових якостей, яка у вигляді цілісного образу відображається у членів колективу та інших осіб, що знаходяться з ним в прямій і непрямій взаємодії. Індивідуальний імідж характеризується короткостроковістю враження, емоційністю дії, позитивними асоціаціями, виразною вираженістю окремих особових якостей, стереотипністю при оцінюванні, а також прагненням реципієнта співвіднести сприйманий об'єкт з соціальною нормою. При дослідженні природи іміджу осягається індивідуальна суть, суб'єктивна природа особи, а знання структурних компонентів «Я» дозволяє індивідові якнайповніше розкрити в іміджі свою індивідуальність. Розкриваючи в іміджі індивідуальні професійні і особові якості, керівник проходить певні «східці» покрокової моделі самокоррекції іміджу [4, с. 47].

Основою особових системоутворюючих якостей іміджу керівника може стати домінуюча спрямованість його особи на зовнішню і внутрішню активність («екстраверсія», «інтроверсія»). За основу професійних системотворних характеристик іміджу керівника може бути прийнятий його домінуючий стиль управління колективом («авторитарний», «демократичний»). При цьому стилі управління колективом можуть бути доповнені професійними стильовими характеристиками за типом взаємодії (стиль спілкування, емоційних реакцій, вирішення конфліктів тощо).

Імідж особи керівника може бути оцінений за декількома параметрами: за стильовими іміджетворчими характеристиками, по спрямованості особи, за професійними і особовими іміджеформуючими якостями, а так само з позиції сенсорного сприйняття іміджу. Опитувачі, використовувані для експертних оцінок цих параметрів, можуть бути доповнені методом глибинного інтерв'ю. Метод глибинного інтерв'ю є методом збору інформації: дозволяє досліджувати комплекс іміджетворчих характеристик в динаміці; дає можливість спостерігати поведінкові реакції керівника; фіксувати особливості іміджу керівника і бачити деякі причини їх

виникнення. В ході глибинного інтерв'ю керівник розширює своє уявлення про імідж – метод виконує когнітивну функцію і сприяє самокорекції особи. Проведення глибинного інтерв'ю може бути представлене в покроковому алгоритмі.

Базовою характеристикою професійних іміджеутворюючих якостей керівника є стиль управління колективом. При цьому стиль управління колективу відображає стиль самоврядування керівника (кореляційні взаємозв'язки між параметрами блоків «самоврядування» і «управління».

Іміджеутворюючими характеристиками іміджу керівника авторитарного стилю управління є: професіоналізм, лідерство, цілепокладання, системність мислення, здатність до полеміки. Іміджеутворюючими характеристиками іміджу демократичного керівника – тактовність, творчий підхід, уміння делегувати повноваження, емпатія, толерантність, ораторські здібності. На основі виявлення іміджеутворюючих (сильних і слабких) якостей можуть бути побудовані стереотипні імідж-моделі для керівників – прибічників різних стилів управління [6, с. 228].

Стереотипні імідж-моделі можуть бути побудовані для керівників з різною спрямованістю особи (екстравертів – інтровертів). Основою іміджеутворюючих характеристик для керівника-інтроверта є емоційно-вольовий початок (високий рівень самоконтролю, здатність до цілепокладання, здатність прогнозувати ситуацію), а для екстраверта найбільш актуальними іміджеутворюючими якостями стають комунікативні якості (високі ораторські здібності, емоційність, образність мови).

Як підтверджує соціальна практика, соціально-психологічні аспекти оптимізації іміджу керівника – невід'ємна ланка у вдосконаленні усієї державної служби, що здійснює управління українським суспільством і державою в сучасних екстремальних умовах. Як відомо, державне управління – це не віддача команд для їх беззаперечного виконання, але, в значній мірі,–взаємодія між державною владою, – у тому числі її першими особами, – і усім суспільством, тобто явище соціально-психологічне за своєю природою.

Відповідно, імідж керівника осмислюється як складний соціально-психологічний феномен – динамічна взаємодія його реальних особових якостей, штучно створених елементів образу, а також очікувань громадськості і стереотипів суспільної свідомості.

Найбільш суттєвими рисами іміджу керівника слід визначити такі.

Імідж керівника – це ідеальний об'єкт, бо він є не чим іншим як психічним чинником. Отже, він не піддається прямому, безпосередньому вивченню, але може бути оцінений тільки за характером реагування людей, їх емоційним і ціннісним стосункам в зіставленні з їх очікуваннями і стереотипами суспільної свідомості.

В той же час імідж керівника – явище динамічне, варіабельне, таке, що не має строго однозначних і незмінних характеристик. Це відбувається в силу неоднорідності населення: у кожної соціально-демографічної групи є своя специфіка сприйняття, своє уявлення про сучасного керівника, свої еталони-стереотипи. Отже, вивчення іміджу обов'язково повинне здійснюватися в контексті соціально-психологічної стратифікації суспільства, а також з урахуванням його інтересів і настроїв на кожен цей момент [7, с. 48].

Імідж завжди емоційно забарвлений, тому при його вивченні необхідно звертати увагу на емоційні реакції людей. При дослідженні іміджу важливі прояви стосунків, що описуються інтегральними, неструктурованими оцінками. Це пов'язано з тим, що при формуванні позитивного іміджу його творці повинні орієнтуватися не лише на «свій» електорат, але також і на ту його частину, на яку можлива емоційна дія іміджу керівника.

Імідж як психічний образ є прагматичним, тобто створюється для цілком конкретних цілей – перемоги на виборах, зайняття певної державної посади, досягнення успіху в процесі державної діяльності, прагматичність його визначається також прагненням відповідати соціальним очікуванням мас, їх цінностям. Це передбачає необхідність аналізу і моніторингу соціальних настроїв і очікувань мас для формування ефективного іміджу.

Імідж керівника має бути реалістичним, тобто містити тільки однозначні характеристики. Усі параметри іміджу повинні трактуватися ясно і безперечно відповідно до розробленої стратегії, тактики, адресною спрямованістю і методами впровадження іміджу у свідомість громадськості.

Імідж – системотворне явище. Цілісність іміджу виступає як сукупність його збалансованих характеристик.

Імідж, як правило, явище нестійке, тому його необхідно постійно підкріплювати реальними діями за допомогою інформаційних технологій, ЗМІ або іншими засобами. Цим він відрізняється від соціального стереотипу, який характеризується значною стійкістю. Крім того, якщо імідж завжди конкретний і формується на підставі особистого досвіду, то стереотипу властива певна міра абстрактності, схематичності. Проте, існує прагнення підганяти імідж керівника під певні стереотипи для досягнення максимальної ефективності.

Сучасні дослідження підтверджують, що, маючи реальну владу, керівник сприймається як характерний представник правлячої еліти. Правляча (владна) еліта – це соціальний шар, який управляє більшістю суспільства, маючи для цього відповідні якості і положення. Для сучасної української правлячої еліти характерний ряд внутрішніх протиріч: між елементами виконавчої і законодавчої влади, між центральною і регіональною елітами. Різко підриває престиж правлячої еліти відомий її відрив від маси населення, тенденція

до обюрокрачування і корумпованість. Названі негативи накладають відбиток і на імідж державних діячів, що стоять на вершині піраміди влади [8, с. 146-148].

В умовах загальнодержавної нестабільності домінантою внутрішнього самовідчуття еліти стає своєрідна амбівалентність: з одного боку, потреба і очікування появи сильної політичної вертикалі, з іншої – бажання зосередити все більше власних владних повноважень.

В той же час інституційна система поведінки керівника задається передусім ціннісними орієнтаціями і соціальними інтересами елітної групи, що висуває його, і ситуацією боротьби за владу, а його «вхідні вимоги» детерміновані сценарієм державних функцій і ситуативних запитів суспільства.

Імідж керівника тісно корелює з його соціальним статусом і якостями лідера. Він сприймається суспільством не лише як керівник, що обіймає високу посаду, але обов'язково як людина, що має лідерські якості, тобто здатний генерувати ідеї, об'єднувати і вести за собою людей, колективи і усе суспільство. Лідерські якості керівника з особливою яскравістю проявляються в процесі підготовки і ухвалення рішень, а також їх легітимізації. Особливу значущість впливу позитивного іміджу керівника придбаває в умовах реалізації непопулярних заходів і рішень [1, с. 126].

Уявлення про власний імідж керівника і його сприйняття громадськістю нерідко знаходяться в протиріччі: з одного боку вираженими компонентами іміджу є лідерство, соціальна упевненість, здатність домагатися поставлених цілей, з іншої – невпевненість населення в наявності у нього цих якостей, або невіра в його здатності домагатися виконання поставлених завдань, реалізації даних їм обіцянок, що, як правило, нівелює в масовій свідомості інші позитивні елементи іміджу, як наслідок, відбувається розбіжність між ідеальним чином в сприйнятті та реальний імідж керівника [9, с. 12].

Лідерство – це природний соціально-психологічний процес в групі, побудованій на впливі особистого авторитету людини на поведінку групи. Австрійський психолог З. Фрейд розумів лідерство як двоєдиний психологічний процес: з одного боку, груповий, з іншого – індивідуальний. В основі цих процесів лежить здатність лідерів притягувати до себе людей, несвідомо викликати почуття захоплення, обожнювання, любові. Поклоніння людей одній і тій же особі може зробити цю особу лідером.

У психології виділяються наступні типи лідерства:

- ***«суверен»,*** або ***«патріархальний повелитель».*** Лідер в образі строгого, але улюбленого батька, він здатний подавити або відтіснити негативні емоції і вселити людям упевненість в собі. Його висувають на основі любові і шанують;
- ***«ватажок».*** У ньому люди бачать віддзеркалення своїх бажань, що відповідають певному груповому стандарту. Особа ватажка – носій цих стандартів. Йому намагаються наслідувати в групі;
- ***«тиран».*** Він стає лідером, тому що вселяє оточенню почуття покори і беззвітного страху, його вважають найсильнішим. Лідер-тиран – домінуюча, авторитарна особа, його зазвичай бояться і йому підкоряються;
- ***«організатор».*** Він виступає для членів групи як сила для підтримки «Я-концепції» і задоволення потреби кожного, знімає відчуття провини і тривоги. Такий лідер об’єднує людей, його шанують;
- ***«спокусник».*** Людина стає лідером, граючи на слабкостях інших. Він виступає в ролі «магічної сили», даючи вихід зовні пригніченим емоціям інших людей, запобігає конфліктам, знімає напругу. Такого лідера обожнюють і часто не помічають існуючих у нього недоліків;
- ***«герой».*** Жертвує собою заради інших, такий тип проявляється особливо в ситуаціях групового протесту – завдяки його хоробрості інші орієнтуються на нього, бачать в ньому стандарт справедливості. Лідер-герой захоплює за собою людей;
- ***«кумир».*** Тягне, притягує, позитивно заражає оточення, його люблять, благодіють і ідеалізують;
- ***«поганий приклад».*** Виступає як джерело заразливості для безконфліктної особи, емоційно заражає інших;
- ***«козел відпущення» («цап-відбивайло»).*** Бере на себе відповідальність за різного роду рішення, що приймаються [3, с. 54].

Лідера можна визначити як особу, здатну об’єднати людей заради досягнення якої-небудь мети. Лідерство – це завжди питання міри, сили впливу, залежної від співвідношення особових якостей лідера з якостями тих, на кого він намагається вплинути, і з ситуацією, в якій знаходиться ця група. Існує відмінність між «формальним» лідерством – коли вплив виходить з офіційного становища в організації, і «природним» лідерством – коли вплив виходить з визнання іншими особистої переваги лідера.

Вплив лідера завжди залежить від ситуації. Тому роль лідера полягає в тому, щоб відбивати погляди і думки людей (групи) в погоджених програмах дій. Лідерство розуміється як здатність чинити вплив як на окрему особу, так і на групу, направляти зусилля на досягнення цілей організації. Під впливом розуміють таку поведінку людини, яка вносить зміну в поведінку, стосунки, почуття іншої людини. Вплив можна чинити через ідеї, усне і письмове слово тощо [2, с. 308].

Певна особа стає лідером внаслідок:

- наявності певної ситуації, яка висуває певні вимоги до дій людей, об’єднаних в цю групу, і формує потребу в певному типі лідера;

- певних очікувань від потенційного лідера з боку групи;
- наявність певних рис особи у потенційного лідера, певних здібностей, характеру, волі тощо.

Концепція фізичних якостей (високий ріст, вага, сила) не підтвердилася. Навпаки, часто лідер буває малого росту, невеликої фізичної сили. Концепція інтелігентності припускає, що лідерські якості пов'язані з вербальними (словесними) і оцінними здібностями особи. Наявність вказаних особових якостей передбачає управлінський успіх.

Особовими якостями, властивими лідерові, можуть бути наступні:

- інтелігентність у вербальному і символічному плані;
- ініціативність;
- упевненість в собі – сприятлива самооцінка;
- прихильність до співробітників;
- рішучість: мужність (у чоловіків) і жіночність (у жінок);
- зрілість;
- мотиваційні здібності;
- обдарованість, прагнення до знань;
- уміння мобілізувати і згуртувати людей навколо себе для досягнення поставленої мети;
- уміння формулювати чітко цілі і завдання тощо.

Можна виділити наступні типи керівників, спираючись на ряд попередніх категорій:

- ***привабливо-авторитетний.*** Привабливий керівник користується симпатією, навіть любов'ю підлеглих; його природна чарівливість надихає навколишніх людей. Авторитетний керівник спирається на свої знання, здібності, холоднокровність, спокій, проявляючи аналітичний підхід до вирішення проблем;
- ***лідер «з уявою», «душевний»*** – лідер-контролер, маніпулятор. Лідер з уявою, творчою фантазією, що дає реалізувати можливості підлеглих, здатний вносити ініціативи, надихати свою групу, проявляючи участь в справах своїх підлеглих.

Оскільки керівник, менеджер, прагне управляти діями і поведінкою інших людей, він повинен знати образ мислення співробітників його організації, передбачати їх реакцію на свою діяльність. Будь-якому керівникові як лідерові, необхідно знати і уміти здійснювати наступне:

- формувати систему під конкретну мету, наявну у лідера;
- важливим елементом системи є апарат управління і регулювання потоків інформації;
- кожен з елементів системи (відділів організації) представлений людьми, і усе різноманіття стосунків в системі визначається взаємодіями окремих людей;
- всі люди різні, жодна людина не краща за іншу, питання в тому, наскільки ефективно людині вдається використовувати свій потенціал, а лідерові – створити оптимальні умови для реалізації завдатків неповторної своєрідності рис кожної людини;
- для людини легше підібрати відповідне місце в системі, ніж намагатися змінити її особові особливості шляхом тиску або насильства;
- коли відповідне місце в системі для людини знайдене, слід регулювати взаємини як по горизонталі (між співробітниками), так і по вертикалі (начальник-підлеглий). Досі не відкритий спосіб управління, який не можна було б назвати або «батогом», або «пряником», тобто система заохочень і покарань – єдина система регулювання в руках лідера;
- для кожної людини необхідно знайти індивідуальний спосіб заохочення і покарання відповідно до її індивідуальних психологічних характеристик;
- перш ніж братися за реалізацію індивідуального підходу в управлінні, лідерові слід вивчити власні особисті особливості;
- гнучкість, мобільність, здатність критично ставитися до чужих і власних стереотипів, здатність розвиватися – основа професійного успіху, психічного і фізичного здоров'я [10, с. 221].

Процес формування або коригування іміджу керівника – це складний, такий, що розвивається в часі, процес, в ході якого представлення громадськості стають усе більш адекватними створюваному образу. Цей процес реалізується на декількох рівнях: сенсорно-перцептивному, образного відображення, а також вербально-логічно-раціональному і на певному емоційному фоні.

Формування і оптимізація іміджу проходять під впливом таких соціально-психологічних механізмів як переконання, навіювання, наслідування, а також під впливом стереотипів і установок особи.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Серед пріоритетних методів формування позитивного іміджу керівника передусім – природні, тобто його безпосередні контакти з громадськістю, публічні виступи, мистецтво самопрезентації. Проте особливо ефективними можливостями, як показують дослідження, володіють сьогодні інформаційні технології, політична реклама, засоби масової інформації, особливо електронні, які, за нашими спостереженнями, з метою досягнення найбільшого ефекту, нерідко прибігають до маніпулятивних засобів, у тому числі конструюванню міфів як відображення колективного несвідомого.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баринов В.А. Справочник менеджера / В.А. Баринов. – М.: АДС, 2007. – 215 с.
2. Бондаренко В. І. Формуваня іміджу майбутнього вчителя технологій в системі виховної роботи педагогічного університету: [монографія] / В. І. Бондаренко. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2015. – 460 с.
3. Бондаренко І.С. Іміджологія у системі гуманітарних знань: культурно-освітні стратегії: монографія / І. С. Бондаренко; Держ. ВНЗ "Запоріз. нац. ун-т" М-ва освіти і науки України. – Запоріжжя : ЗНУ, 2016. – 302 с.
4. Бугрим В.В. Іміджологія / Іміджмейкінг: навч. посіб. / Валентин Бугрим; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ: Київський університет, 2013. – 255 с.
5. Вергун Д.В. Соціокультурні контексти проектування та функціонування концепту іміджу: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Вергун Денис Володимирович; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2017. – 20 с.
6. Веснин В.Р. Менеджмент / В.Р. Веснин. – М.: Проспект, 2006. – 502 с.
7. Витке Н. Организация и одиночный работник / Н. Витке // Вопросы организации и управления. – 2017. – № 3. – С. 45-58.
8. Виханский О.С. Менеджмент: учеб. для студ. образоват. учреждений сред. проф. образования / О.С. Виханский, А.И. Наумов. – М.: Гардарики, 2007. – 429 с.
9. Данильчук Л. О. Формування професійно-особистісного іміджу майбутніх фахівців фінансово-економічного профілю: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Данильчук Лариса Олексіївна; Житомирський держ. ун-т ім. Івана Франка. – Житомир, 2007. – 20 с.
10. Еропкин А. Имидж руководителя: монография / А. Еропкин. М.: Эксмо, 2006. – 341 с.

REFERENCES

1. Barinov V.A. Directory of the manager / V.A. Barinov.– Moscow: ADS, 2007.– 215 p.
2. Bondarenko V.I. Formation of the image of the future teacher of technologies in the system of educational work of the pedagogical university: [monograph] / V.I. Bondarenko. – Slovyansk: Publishing house of B.I. Matorina, 2015.– 460 p.
3. Bondarenko I.S. Imageology in the system of humanitarian knowledge: cultural and educational strategies: monograph / I. S. Bondarenko; State University "Zaporizkiy national university" of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Zaporozhye: ZNU, 2016. – 302 p.
4. Bugrim V.V. Imageology / Image Management: Teach. manual / Valentin Bugrim; Kiev National University of Taras Shevchenko. – Kyiv: Kyiv University, 2013. – 255 p.
5. Vergun D.V. Socio-cultural contexts of designing and functioning of the concept of image: author's abstract. dis ... Candidate of Philosophy Sciences: 09.00.03 / Vergun Denis Vladimirovich; Kiev National University of Taras Shevchenko. – Kyiv, 2017. – 20 p.
6. Vesnin V.R. Management / V.R. Vesnin. – Moscow: Prospect, 2006. – 502 p.
7. Witke N. Organization and single worker / N. Witke // Issues of organization and management.– 2017.– No. 3.– P. 45-58.
8. Vikhansky O.S. Management: study for students of educational institutions of the medium professional education / O.S. Vihansky, A.I. Naumov.– M.: Gardariki, 2007.– 429 p.
9. Danilchuk L.O. Formation of professional-personal image of future specialists of financial and economic profile: dissertation. ped. sciences: 13.00.04 / Danilchuk Larisa Alekseevna; Zhytomyr state university of Ivan Franko - Zhytomyr, 2007. – 20 p.
10. Eropkin A. The image of the director: monograph / A. Eropkin. M.: Eksmo, 2006. – 341 p.

УДК 378.147

Ігор Коляда, Павло Юрчишин
НПУ імені М.П. Драгоманова
(м. Київ)

ВПЛИВ РОДИНИ, ДИТИНСТВА, ЮНАЦЬКИХ РОКІВ НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ МИТРОПОЛИТА УГКЦ ВОЛОДИМИРА СТЕРНЮКА

У статті І.Коляди, П.Юрчишина «Вплив родини, дитинства, юнацьких років на становлення особистості митрополита Володимира Стернюка» вперше в українській історіографії здійснено спробу проаналізувати роль родинного виховання, впливу батьків, оточення родини, вражень дитинства та подій юнацьких років на особистість митрополита УГКЦ Володимира Стернюка. На основі введених уперше у науковий обіг матеріалів автори спробували реконструювати найменший відомий період біографії видатного діяча УГКЦ, охарактеризувати не тільки особистісні, а і громадсько-політичні та геополітичні чинники, що визначили долю майбутнього митрополита УГКЦ Володимира Стернюка.

Ключові слова: *УГКЦ, родинне виховання, батьківська педагогіка, суспільно-політичні процеси, біограф істика, духовні ідеали, моральні орієнтири*

И. Коляда, П. Юрчишин. Влияние семьи, детства, юношеских лет на становление личности митрополита УГКЦ Владимира Стернюка.

В статье И.Коляды, П.Юрчишина «Влияние семьи, детства, юношеских лет на формирование личности митрополита В.Стернюка», впервые в украинской историографии осуществлена попытка проанализировать роль семейного воспитания, влияние родителей, окружения семьи, впечатлений детства, событий юношеских лет на личность митрополита В.Стернюка. При использовании ранее малоизвестных широкому кругу исследователей материалов осуществлена попытка реконструировать менее изученный

период биографии выдающегося деятеля УГКЦ, раскрыть не только личностные, но общественно-политические ы геополитические факторы, что повлияли на дальнейшую судьбу будущего митрополита УГКЦ Владимира Стернюка

Ключевые слова: *УГКЦ, родительськое воспитание, семейная педагогика, общественно-политические процессы, биографистика, духовные идеалы, моральные ориентиры*

I. Koleda, P. Yurchyshyn. The influence of family, childhood and youth on the personality of the UGCC Metropolitan Vladimir Sternjuka.

In the article by I.Kolyada and P.Yurchishin "Influence of the Family, Childhood, and Youthful Years on Forming the Personality of Metropolitan V.Sternuk", an attempt was first made in Ukrainian historiography to analyze the role of family education, the influence of parents, the environment of the family, childhood impressions on the personality of Metropolitan V. Sternyuk. With the use of materials previously unknown to a wide range of researchers, an attempt was made to reconstruct the less studied period of the biography of an outstanding figure of the UGCC, to reveal not only personal but socio-political geopolitical factors that influenced the future fate of Metropolitan Volodymyr Sternyuk

Key words: *UGCC, parental education, family pedagogy, socio-political processes, biography, spiritual ideals, moral guidelines*

Актуальність. Ключову роль у становленні особистості будь - якої людини, формуванні її духовних цінностей, а також його первинної взаємодії із суспільством відіграєоточення, а саме сім'я. Кожна людська особистість є відображенням впливу на неї суспільства, та його моральних цінностей. Первинним оточенням, малим суспільством, куди потрапляє людина є її сім'я. Саме рівень морального розвитку та культури батьків, їхнє становище в соціальній стратифікації, вплив на суспільне життя, соціальні взаємозв'язки з іншими, традиції в сім'ї відіграють вирішальний вплив на розвиток особистості. Варто наголосити, що найближче оточення, т.б. родина, подає перші життєві уроки, передає власно здобутий життєвий досвід. Сучасний стан розвитку українського суспільства з його втратою традиційних цінностей української родини, духовних орієнтирів для молодого покоління обумовлює ознайомлення широкої громадськості з життям і діяльністю таких видатних українців, яких Блаженніший Любомир називав «моральними авторитетами». До них безперечно належить митрополит УГКЦ Володимир Стернюк. Це становить суспільну актуальність нашого дослідження. Наукова важливість нашого дослідження полягає у необхідності вивчення одного із аспектів проблеми, що потребує комплексного висвітлення, а саме аналізу впливу сім'ї, дитячих та юнацьких років на формування особистості майбутнього митрополита УГКЦ Володимира Стернюка, як чинників, які відіграли важливу роль у становленні його життєвих принципів та поглядів, духовних і моральних ідеалів, як майбутнього очільника УГКЦ в її катакомбний період існування та боротьби за її легалізацію.

Новизна дослідження полягає у дослідженні маловідомих фактів з біографії дитинства та років юнацтва Володимира Стернюка, зокрема впливу родини на становлення особистості майбутнього місцеблюстителя УГКЦ.

Українська греко-католицька церква упродовж сторіч свого існування для мільйонів українців стала символом рішучості у боротьбі за відстоювання української нації своїх прав та свобод в умовах колоніального гноблення. Саме греко-католицька церква стала одним із важливих чинників у протистоянні імперської політики асиміляції українців, символом національної самоідентичності. Українська греко-католицька церква впродовж свого існування боролась за своє місце у християнському світі. І ця боротьба дала свої результати, нині УГКЦ є важливим не тільки релігійним, а і суспільним інститутом українства. Одним із її маловідомих для загалу українців, але видатним сином українського народу, якого ще за життя називали «Мойсеєм XX ст.», який зберіг церкву в період її заборони й гонінь є монах-редемпторист, політичний в'язень, місцеблюститель – Володимир Стернюк, який так визначав своє кредо: «…я хотів би довічно служити моєму українському народові пробуджувати в ньому віру і національну свідомість. Бог не вимагав від людини більше ніж вона здатна зробити... Я стараюсь працювати як можу, і надалі благословляти нарід на добрі діла» [11].

Майбутній борець за легалізацію УГКЦ Володимир Стернюк народився 12 лютого 1907 року в с. Пустомити , що на той час було частиною Королівства Галичини та Володимирії, Австро-Угорщини, в родині священика о. Володимира Стернюка, Щирецького декана й пароха села Пустомит церкви святого Миколая, що біля Львова, та його дружини Євгенії Коновалець. Фактично родина Стернюків, як відмічає о. Тарас Бублик, це сплав національного і духовного, що було характерне для Галичини початку XX ст., що було яскраво помітно в майбутньому, оскільки владика Володимир був дуже близький до української культури до української національної ідеї. Хоча його батько і був священиком, проте варто зауважити, що родина Стернюків не належала до жодної на той час відомої галицької священичої династії. Дід Володимира Стернюка був народним вчителем, а вже батько став священиком[4]. З Пустомит (тоді с. Волиця) походив відомий громадський та військовий діяч, сотник Українських Січових Стрільців Василь Кучабський [8с. 34].

Про ранні роки Володимира Стернюка відомо дуже мало. Основними джерелами для вивчення цього періоду життя є інтерв'ю. Дитинство владики кир Володимира проходило у дусі релігійного та патріотичного виховання, яке відповідало ідеалам його родини. Окрім батьків, не менш важливий вплив на становлення особистості майбутнього митрополита мали також патріотично налаштовані брати батька Володимира – дядьки

(вуйки) Мирон і Петро, які також були священиками і борцями за права УГКЦ, а брат Євстахій не підписав акт воз'єднання з Російською православною церквою, за що був засуджений на 25 років ув'язнення та заслання, а після звільнення продовжив працювати у підпіллі. «В родині Стернюків був сплав національного і духовного. Через це митрополит вирізнявся своїм потягом до народної культури, патріотичним вихованням, яке отримав змалку... Тато і двоє братів – Петро і Мирон – перші в роду, хто стали священиками», – зазначає науковий співробітник Інституту історії Церкви, кандидат історичних наук о. Тарас Бублик [7].

Родина Стернюків, як відмічає о. Дмитрух, пов'язана сімейним зв'язками із представниками української інтелігенції: брат батька одружився із рідною сестрою української співачки Соломії Крушельницької. Мати, в свою чергу, походить із роду Коновальців, а саме, вона була рідною сестрою Михайла Коновальця – батька одного із ідеологів українського націоналізму, голови Проводу українських націоналістів, першого голови Організації українських націоналістів – Євгена Коновальця, що пізніше було використано радянськими спецслужбами для засудження о. Володимира як його небожа[10].

Важливе місце у процесі розвитку особистості майбутнього видатного діяча УГКЦ мали друзі та родичі сім'ї, що не раз відвідували оселю Стернюків. Так, в їхній хаті жив о. Возняк, який віддав свою дочку Марію заміж за рідного брата Степана Бандери. Як зазначає декан Пустомитівський, о. Степан Гриньків, в хаті Стернюків відбувались значні події, які впливали на історію їхнього краю [3].

У сім'ї Стернюків народилися четверо дітей. Донька Оксана-Віра, сестра владики, стала дружиною одного з засновників,однієї із перших скаутських організацій в Україні, Пласту – Северина Левицького. Ще одна сестра, Ірена, емігрувала за кордон.

Важливу роль у становленні особистості майбутнього владики Володимира Стернюка відіграла мати – Євгенія. Саме матері сім'я має завдячувати, що у ній завжди панував дух українського патріотизму та українських традицій. Виховання о. Володимира не було спрямовано виключно в лоні релігійності, а включало утвердження набагато ширшого світогляду – людини-борця. Мати прищеплювала йому любов до української музики, мистецтва, що дуже легко засвоювалось ним [7]. І тому, як на наш погляд, з ретроспективного ракурсу, то в ньому та його діяльності відчувалось поєднання церковної духовності з традиційними українськими уявлення про життєві ідеали, що пов'язане з способом життя та атмосферою і духовними цінностями, що панували у родині.

Зважаючи на те, що владика Володимир народився в час, коли українці потерпали від колоніального гноблення, що яскраво виражалося в підтримці австрійською владою курсу на протиставлення українського і польського національних рухів одне одному, для забезпечення ефективного австрійського державного панування в Галичині, малий хлопчак зумів, увібрати у себе родинні національні цінностні орієнтири і у майбутньому стати справжнім патріотом України[7].

У роки дитинства владики Володимира громадсько-політичне життя у Галичині відзначене активізацією українського національно - визвольного руху. Зростає активність українських політичних партій та громадських організацій. Найчисельнішою політичною партією в підавстрійській Україні була УНДП, яка репрезентувала ідеї української соборної державності. Ідеї партії мали значний вплив на світогляд та політичні уподобання батька Володимира, а отже й на майбутнього місцеблюстителя УГКЦ у підпіллі. Українська греко-католицька церква, очолювана у цей період одним з найвидатніших її очільників митрополитом А.Шептицьким, активно і всіляко підтримувала український національний рух, ставши незрушимою силою у захисті інтересів пересічних українців.[7]

Дитинство майбутнього митрополита минуло під знаком значних зрушень у суспільстві та подій, які докорінно змінили долю не тільки всього краю, а й всієї України та світу: у віці семи років Володимир відчув всі негаразди війни, а саме – Першої світової війни початку ХХ ст. Варто зазначити, що воєнний конфлікт такого світового масштабу, перший в історії людства, був обумовлений суперечностями, що були породжені індустріальною стадією розвитку провідних європейських країн, яка викликала кризу у міжнародних відносинах. Основою цієї кризи стала темпи індустріальної модернізації, а саме — швидкі темпи розвитку ринкових відносин на основі здобутків технічного прогресу. Це, з одного боку, дозволило ряду державам Європи різко посилити темпи свого розвитку, вступити у боротьбу за переділ володінь колоніальних імперій, що клались у попередню епоху, а з іншого — вкрай загострило соціальні, міжнаціональні та інші проблеми в суспільстві[6]. Ця криза, як і сама війна не оминула та не змогла не вплинути і родину Володимира Стернюка. Воєнні дії вперше безпосередньо зачепили місцевість, де мешкала родина Стернюків, 10-11 вересня 1914 року, коли в Лісневичах повністю згоріло 50 хат, а в Пустомитах росіяни спалили 5 хат. Під час відступу російської армії село знову потерпіло. 21 червня 1915 року, коли тут були бої, а з боку Милошович спалено 7 хат. Згоріли також панський двір, купальні і будинки при залізниці.

Війна, післявоєнні події у житті Галичини відзначені подальшим загостренням україно-польських відносин. Отець Володимир Стернюк у 1923 році так описав цю ситуацію: «Пустомити на дві третини польське село і є осідком …польської боївки. Польські боївки понищили будинки, в яких містилися раніше наші товариства. Розкинули пам'ятник Т. Шевченкові. Побоями, висаджуванням вікон, киданням гранат до хат…, і ставленням через суд пригнобили наших людей, але не придавили».[8.с35] Тому родина приймає рішення переїхати до Львову.[1]

Народившись у часи Австро-Угорської імперії, Володимир розпочав навчання як учень народної школи. Здобувши освіту в початковій сільській школі, згодом — продовжив навчання у міській народній школі та Львівській академічній гімназії. Навчання у Львівській академічній гімназії співпало в часі із проголошенням ЗУНР та польсько-українською війною. Цікавою є історія цього навчального закладу. Академічна гімназія створена як складова частина Львівського університету (Академії), тому отримала назву «академічна». Початково була продовженням так званої академічної гімназії єзуїтів (початково колегії, 1591). Випускників гімназії зараховували до університету без вступних іспитів. Початково мала 5 класів, з 1818 р. — шість, від 1849 р. — 8-класна класична гімназія. Мовою викладання до 1849-го була латинська, згодом — німецька. З 1867 року всі навчальні предмети в початкових класах викладалися українською мовою, а з 1874 — в усіх класах. Перший випускний іспит («матура») українською мовою відбувся в травні 1878 р. Початково гімназія містилася в університетському будинку на вул. Театральній, в 1831–1862 рр. — в Бернардинському монастирі (в той період її також називали бернардинською)[1], з 1862 р. — в Народному Домі на вул. Театральній, 22. У 1907 р. «головний заклад» гімназії переїхав у новий будинок на вул. Л. Сапєги, 14 (тепер — вул. С. Бандери), а у Народному Домі продовжувала діяти її філія. У 1913/14 н. р. у гімназії навчалося понад 1100 учнів.

Під час російської окупації Львова у 1914–1915 рр. частина викладачів гімназії створили у Відні українські гімназіальні курси; з осені 1915 р. відновлено навчання у Львові. За реформою 1932 р. Академічна гімназія реорганізована у 4-класову гімназію і три 2-річні ліцеї. Від 1933 р. до гімназії дозволено приймати також дівчат. У 1911 р. при Академічній гімназії виникли перші українські пластові гуртки. У 1912 році при цій гімназії була проведена перша пластова присяга. У 20-30-х роках XX століття значна частина учнів гімназії були членами української молодіжної організації «Пласт». В Академічній гімназії також діяли нелегальні юнацькі осередки Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів, до складу яких входили учні старших класів. Багато педагогічних і наукових досліджень викладачів Академічної гімназії опубліковано в щорічних «Справозданях» («Звітах»). У 1939 році Академічну гімназію реформували у середню загальноосвітню школу (середня школа № 1), у 1941–1944 рр. — знову діяла як українська гімназія .

У ці ж роки юний Володимир вступив до однієї з українських патріотичних молодіжних організацій – Пласту [12].

Розуміючи усю складність ситуації, що склалась у краї, батьки не намагались змусити Володимира обрати шлях стати священиком, а надавали юному Володимиру зробити самостійний і вільний вибір майбутньої професії. Проте релігійне виховання, духовні орієнтири, що панували у родині, у чотирнядцятилітньому віці визначили певний інтерес підлітка Володимира до харизми католицьких монахів-редемптористів (Чин Найсвятішого Ізбавителя), яких митрополит Андрей Шептицький (1865 – 1944) в 1913 року запросив із Бельгії й які прийняли греко-католицький обряд, в Уневі біля Перемишлян, потім у Збоїсках біля Львова (гімназія з інтернатом, новіціат) [6].

Основною метою перебування монахів-редемптористів в Галичині стала організація активної проповідницької та місіонерської діяльності, що мало укріпити пересічних українців у вірі та підтримати післявоєнний дух. Не менш важливими напрямком у діяльності редемптористів також була організація навчальних закладів – ювенатів. Найбільший центр українські редемптористи мали у Голоску біля Львова (дім філософсько-богословських студій), місійні доми існували у Станиславові, Ковелі на Волині (резиденція єпископа Миколи Чарнецького), у Львові (осідок протоігумена) і в Тернополі. Разом Галицька віце-провінція нараховувала на 1946 рік 96 членів. На Закарпатті редемптористи мали доми у Михайлівцях й у Хусті (24 членів).[5]

З метою отримання більш ґрунтовної освіти допитливий юнак вирішує вирушити до Бельгії – батьківщини перших редемптористів візантійського обряду в Україні. Слід зауважити, що рішення продовжити здобуття освіти в Бельгії Володимир прийняв самостійно [10]. Тому в 1921 році Володимир подорожує до Бельгії під опікою отців редемптористів й продовжує навчання. В одному із інтерв'ю митрополит Володимир зазначає, що він свідомо продовжив навчання в бельгійській гімназії, щоб «отримати знання, які необхідні священнослужителеві, який хоче працювати в католицькій церкві на благо України»[4]. Про віру у перспективність свого учня – українця, юного греко-католика, свідчить і той факт, що навчання і проживання отці монахи-редемптористи забезпечили власним коштом. Родині не довелось шукати досить значних як для неї коштів на навчання за кордоном свого улюбленця. Як пригадував сам майбутній душпастир: «саме це навчання відіграло в моєму житті дуже важливу роль»[4].

У своєму пізнішому інтерв'ю владика Володимир засвідчив, що цей крок не вимагав від нього обов'язку прийняти монаші обіти після закінченні гімназії в бельгійському місті Ессен. Але так сталося, що він виявив власне покликання до монашого служіння. Тоді у 1925р. він вступив до монастиря отців-редемптористів і розпочав навчання в університеті на філософському та богословському факультетах в Боплято та Лювені. [4]Закінчивши гімназію в м. Есхен біля Антверпена, в липні 1927 р. він вступив до новіціяту Чину Найсвятішого Ізбавителя (ЧНІ) в м. СантТронд, водночас розпочавши університетські студії в Боплато та Лювені. Згодом, в 1931 році отримавієрейські свячення з рук канадського греко-католицького єпископа Василя Ладики, який якраз у той час їхав до Канади через Бельгію. У тому ж році, сталась ще одна подія – Володимир

отримав довічні чернечі обіти [10].Фактично владика готувався до іншого життя. Він мав бути місіонером. На його долю випало зовсім інше служіння як єпископа.

На тридцяті роки припадає його активна місіонерська діяльність. Проходив другий новіціат, тобто додаткове навчання для ефективнішої душпастирської діяльності в умовах тодішньої Галичини. У 1932 році о. Володимир закінчив богословські студії і повернувся на батьківщину з метою місіонерської діяльності на Західній Україні, адже саме тоді отці-редемптористи провадять активне місійне служіння за "сокальським кордоном", на Волині. Монахи згромадження на чолі з єпископом-святцем Миколаєм Чарнецьким (1884 – 1959) душпастирюють на землях, де царський режим свого часу знищив Українську греко-католицьку церкву.[6]

При цьому необхідно зазначити, що на час його повернення на батьківщину, політичні обставити для УГКЦ на тогочасній українській території були доволі непростими: розвал імперії, змагання за власну незалежну державу, українсько-польська війна, утворення Другої Речі Посполитої, де до українців ставилися як до другорядного народу, частини польської нації. У той час УГКЦ була представником українського народу, так би мовити – національною Церквою, тому до священиків було багато претензій з боку польського керівництва. Водночас, редемптористи прагнули створювати місійні осередки на Волині, щоб не обмежуватися служінням тільки на Галичині [7].

Отже, монахам вдалося створити декілька центрів, зокрема – в Ковелі, де певний час перебував о. Володимир під керівництвом співбрата по Чину бл. єп. Миколая Чарнецького, опікувався «Братством Матері Божої Неустанної Помочі» [12].

Упродовж семи років, саме тут, серед інших місіонерів трудиться і отець Володимир. Не підозрюючи, яка місія йому випаде в майбутньому, отець В.Стернюк виконує звичайну працю, якою займаються звичайні отці-редемптористи. Попри шалений опір польської окупаційної адміністрації, праця редемптористів приносить плоди, як серед греко-католиків, так потроху і серед православних. До 1937 року молодий отець служив на Волині, а відтак переїхав до Станіславова. З 1937 року живе в тодішньому Станіславові під егідою ще одного редемпториста – владики Василя Величковського [7]. Співпраця о. Володимира із тогочасним ігуменом Станіславівського монастиря ЧНІ В.Величковським, пізніше мала вирішальну роль у долі, адже у 1964 році, саме владика В.Величковський висвятить о. Володимира на єпископа [7].

У 1939 р. Червона Армія вторглася до Станіслава, де душпастирює В.Стернюк. досить швидко радянській владі на зміну прийшла нацистська окупація з її жахіттями нищівного нищення єврейського населення краю. Багато євреїв знайшли порятунок для себе в особі о. В.Стернюка. Його почали підозрювати служби СС, і двічі намагалися заарештувати. Йому довелося переховуватись. Найбільш безпечним місцем це був Львів, де великий авторитет митрополита Андрея Шептицького, потужного міжвоєнного керівника Української Греко-католицької церкви, дещо стримував репресивні наміри німців щодо греко-католицького духовенства [1]. У ці роки нацистської окупації о. В.Стернюк душпастирює у Львові в церкві Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії на вулиці Зиблікевича (нині Івана Франка). «В одній розмові Блаженніший Любомир Гузар згадував, як він в юності бував у тій церкві і слухав проповіді монаха Стернюка, які йому дуже подобалися», - розповідає о. Тарас Бублик [7].

Отже, як відмічає сам владика, що саме родина і саме в дитячому віці у його характері було виховано ті риси характеру і такі моральні цінності, які визначили його світогляд та духовні орієнтирі, що дозволили майбутньому місцеблюстителю УГКЦ Володимиру Стернюку гідно пронести той терновий вінок, покладений на його чоло Всемогутнім Владикою, коли існування УГКЦ було схожим до існування перших християнських громад в Римській імперії. [9]. Тому родинне виховання, роки дитинства та юності стали тим визначальним етапом у житті о. Володимир Стернюка, який сформував ті засади особистості, що стали вирізняли його серед однолітків і дозволили у майбутньому виконати свою місію життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Corley F. Obituary: Archbishop Volodymyr Sterniuk // Independent, 1997. – Oct. 7 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.independent.co.uk./news/obituaries/obituary-archbishop-volodymyr-sterniuk-1233894.html ;
2. Володимир Стернюк: «Бог не вимагає більше» [Електроний ресурс]. – Режим доступу: https://zbruc.eu/node/71270
3. Дмитрух С. Життя як подвиг для Христа: curriculum vitae монаха редемптористa місцеблюстителя і правлячого архієрея Києво-Галицької митрополії Володимира Стернюка. – Львів, 2007.;
4. Документальний фільм "Володимир Стернюк: Служіння у підпіллі" (Україна, 2010 р., реж. Андрій Стаськів) [Електроний ресурс]. Режим доступу: – https://www.youtube.com/watch?v=pYMXHtEyRtk
5. Документальний фільм "Ціною власного життя" (Україна, 1997 р.) – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=U5hezIAZz1w;
6. Енциклопедія українознавства: Словникова частина : [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955—2003.
7. З відкритої лекції, присвяченої 110-літтю з дня народження Володимира Стернюка. Частина 1 [Електроний ресурс]. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=TCx-2EGxkYY
8. Лаба В. Історія села Пустомити від найдавніших часів до 1939 року. — Львів, 2001. — 40 с.
9. Поліщук Н. «Мені не потрібні отці, я не маю храмів. Мені потрібні мученики!». До 110-ліття від дня народження Володимира Стернюка [Електроний ресурс]. Режим доступу: https://risu.org.ua/article_print.php?id=66246&name=kaleido_digest&_lang=ua&

10. Слідами сповідника віри Володимира Стернюка - [Електроний ресурс]. Режим доступу: http://ichistory.org.ua/2016/04/18/slidamy-spovidnyka-viry-volodymyra-sternyuka/
11. Третяк М. Мої спогади про владику Володимира Стернюка // Офіційний сайт храму Свв. Ольги і Єлизавети [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.olha-church.org.ua/web/page/moyi-spogadi-pro-vladiku-volodimira-sternjuka;
12. Митрополит Володимир про життя УГКЦ в підпіллі та її легалізація Стернюка - [Електроний ресурс]. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=exMv7KBGPko&feature=youtu.be

REFERENCES

1. Corley F. Obituary: Archbishop Volodymyr Sterniuk // Independent, 1997. – Oct. 7 [Electronic resource]. - Access mode: http://www.independent.co.uk./news/obituaries/obituary-archbishop-volodymyr-sterniuk-1233894.html ;
2. Dmytruch S. Lifeas a feat for Christ: curriculum vitae of the Redemptorist monk of the local guardianan druling bishop of theKyiv-Halych Metropolitanate Volodymyr Sterniuk. - Lviv, 2007;
3. Documentary film "The price of one's own life" (Ukraine, 1997) - [Electronic resource]. - Access mode: https://www.youtube.com/watch?v=U5hezIAZz1w;
4. Documentary film "Volodymyr Sterniuk: Servingin the Underground" (Ukraine, 2010, directed by Andriy Stasky) [Electronic resource]. Access mode:– https://www.youtube.com/watch?v=pYMXHtEyRtk
5. Encyclopedia of Ukrainian Studies: Dictionary part: [in 11 vols] / Scientific Society named after Shevchenko; Goal. Ed. Prof. Dr. Volodymyr Kubiyovych. - Paris; New York: Young Life; Lviv; Kyiv: Globus, 1955-2003.
6. Following the confes soroffaith, Volodymyr Sterniuk - [Electron resource]. Access mode: http://ichistory.org.ua/2016/04/18/slidamy-spovidnyka-viry-volodymyra-sternyuka/
7. Fromanopen lecture devoted to the 110th birthday of Volodymyr Sterniuk. Part 1 [Electronic resource]. Access mode: https://www.youtube.com/watch?v=TCx-2EGxkYY
8. Laba V. History of the village of Pustomyty from ancient times to 1939. - Lviv, 2001. - 40 p.
9. Metropolitan Volodymyr about the life of the UGCC in the underground andits legalization Sterniuk - [Electronic resource]. Access mode: https://www.youtube.com/watch?v=exMv7KBGPko&feature=youtu.be
10. Polishchuk N. "I do not need fathers, I do no thave temples. I need martyrs! " To the 110 th anniversary of the birth of Volodymyr Sterniuk [Electronic resource]. Access mode: - https://risu.org.ua/article_print.php?id=66246&name=kaleido_digest&_lang=en&
11. Tretyak M. My memories of the bishop Vladimir Sterniuk // The official site of the temple of St. Sv. Olga and Elizabeth [Electronic resource]. Access mode: http://www.olha-church.org.ua/web/page/moyi-spogadi-pro-vladiku-volodimira-sternjuka;
12. Volodymyr Sterniuk: «God does notre quire more» [Electronic resource]. - Access mode: https://zbruc.eu/node/71270

УДК 373.5.016:94(477)

Лисянська Д. С.
Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренко

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано методи використання на уроках історії історичних документів, обґрунтовано диференційований підхід до опрацювання джерел різними віковими категоріями учнів, представлено методику поетапної роботи з документом та врахування психології сприйняття й готовності до самостійного аналізу інформації.

***Ключові слова**: історичний документ, фальсифікованість документу, поетапність дослідження документу, методичний прийом, проблемне питання.*

***Лисянская Д.С. Методика использования исторических документов на уроках истории Украины**.*

В статье проанализированы методы использования на уроках истории исторических документов, обоснован дифференцированный подход к обработке источника различными возрастными категориями учащихся, представлена методика поэтапной работы с документом и учета психологии восприятия и готовности к самостоятельному анализу информации.

***Ключевые слова**: исторический документ, фальсифицированность документа, поэтапность исследования документа, методический прием, проблемный вопрос.*

Lysianska D. S. Methodology of using historical documents on the lessons of History of Ukraine

The article analyzes methods of using historical documents in the history lessons, base on differentiated approach to source processing in different age groups of pupils, a method of step-by-step work with a document, and the consideration of psychology of perception and readiness for independent analysis of information.

***Keywords**: historical document, falsification of a document, stage-by-stage document studying, methodical reception, problem question.*

Зі здобуттям незалежності Україна постала на новий етап свого розвитку, що привело за собою потребу в кардинально новому підході до викладання історії, використанні нових джерел та документів, новій інтерпретації уже раніше відомих фактів.

Шкільна освіта в таких умовах пережила добу докорінних змін. Проте, на сучасному етапі вчителю важливо переорієнтуватись, при цьому не відкидаючи позитивні та потрібні здобутки досвіду педагогів

старшого покоління. Особливо важливим моментом під час переорієнтації історичної освіти є вміння учнів працювати з джерелами на уроках та розуміти їх значимість в історії власної країни.

Місце історичних джерел в навчанні історії досліджували історики минулого А. Гартвіг, М. Рожков, В. Угланов, С. Фарфоровський, ролі історичних джерел у розвитку історичного мислення присвятили свої праці І. Лернер, Г. Селевко, С. Терно. Методику використання історичних джерел описували в своїх роботах сучасні дослідники Л. Євтушенко, В. Мисан, В. Власов, Ю. Комаров, В. Курилів.

Мета статті – виявити сутність і значення історичного документу, проаналізувати методику роботи з джерелом різними віковими категоріями учнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Достовірність тієї чи іншої інформації залежить від того, скільки і яких джерел вивчене [9, с.141]. Напевне, саме це і є одним із ключових факторів у підході до вивчення історії взагалі. Адже, на сьогодні і досі з'являються нові наочні, усні та письмові джерела, які доповнюють або ж зовсім дискредитують попередні знання.

Навіть при наявності джерела дуже важливо його правильно інтерпретувати та розуміти. Це вимагає від вчителя більшої компетенції, а від учнів необхідних знань та вмінь. Саме тому важливо правильно підходити до вивчення документа, мати певні навички для його вивчення.

Відомий методист М. Стасюлевич пропонував вести заняття за допомогою реального методу, тобто застосовуючи лише документи. Сучасні методисти відкидають таку пропозицію, адже вважають, що робота з документом повинна базуватись на теоретичних знаннях. «Документ покликаний лише поглиблювати, конкретизувати і додавати знанням, що здобуваються учнями, живу зображувальність, розуміння своєрідності історичної епохи і лише елементарно знайомити з деякими методами досліджень, що застосовуються в історичній науці» [9, с. 145]

Історичний документ – це не лише інформаційне джерело, а джерело, що оцінює та констатує історичний факт, описує подію, розкриває її суть, аналізує, спонукає задуматись над достовірністю інформації, формує ступінь довіри до джерела, ставить питання про авторство документа тощо [8, с. 7].

Серед методистів існує така загальноприйнята класифікація документів:

– документи державного характеру: грамоти, укази, закони;

– документи історичного характеру: літописи, хроніки, аннали, історичні твори;

– документи особистісного характеру: спогади (мемуари), щоденники, листи, свідчення очевидців;

– художня література як історична пам'ятка своєї епохи: твори усної народної творчості (міфи, епос, байки) і літературні твори (проза, поезія, сатира).

Сучасний урок історії неможливо уявити без застосування документів. Завдання вчителя у цьому процесі полягає у тому, щоб дати учням можливість доторкнутися до першоджерела, наблизити їх до минулого, дати їм відчути в ньому пульс історії, дух епохи, створити яскраві образи минулого, що запам'ятовуються мимовільно. Документальний матеріал є одним із засобів, що сприяє засвоєнню найважливіших фактів, понять, закономірностей суспільного розвитку [9].

Сучасні науковці виділяють такі навчальні функції та методичні прийоми дослідження текстових історичних джерел:

– ілюстративно-інформаційна (існує на репродуктивному рівні сприйняття інформації, що несе в собі першоджерело);

– пізнавально-розвиваючу (на основі історичного документу виконуються завдання, спрямовані на розвиток розумових процесів через пошуково-дослідницьку діяльність);

– практично узагальнюючу (дає можливість перевірити рівень сформованості отриманих учнями вмінь і навичок в процесі навчання за допомогою виконання практичних завдань) ;

– ціннісно-смислову (надає досвід емоційно-ціннісних стосунків) [3].

Під час дослідження документу важливо дотримуватись поетапності в роботі:

На першому етапі здійснити первинний аналіз джерела, який формує навички критичного мислення. На другому етапі інтерпретувати історичний зміст джерела, тобто виявити важливість документа і його роль в певному історичному контексті. При цьому учень повинен орієнтуватись та звертати увагу на первинність чи вторинність джерела, авторство та ймовірну достовірність чи фальсифікованість документу, його важливість, час появи, умови, за яких створювався, носії, на якому зберігається тощо.

Робота учнів із документами на уроках історії розпочинається ще в 5 класі. Спершу дитина повинна зрозуміти, що таке документ, яке значення він має, як його аналізувати, які існують етапи роботи з документом. Розумним є використання вчителем пам'яток, як працювати з документом. По завершенню роботи з документом є обов'язковим запропонувати виконати певне завдання для закріплення отриманих знань.

Учням цього віку можна запропонувати такий документ з запитаннями до нього: «У рік 6562 (1054). Преставився великий князь руський Ярослав. А коли ще він був живий, поставив він синів своїх, сказавши їм: «Осе я одходжу зі світу сього. А ви, сини мої, майте межи собою любов, бо ви єсте брати від одного отця і одної матері. І якщо будете ви в любові межи собою, то й бог буде в вас і покорить він вам противників під вас, і будете ви мирно жити. Якщо ж будете ви в ненависті жити, у роздорах сварячись, то й самі погибнете, і землю отців своїх і дідів погубите, що її надбали вони трудом великим. Тож слухайтесь брат брата, пробувайте мирно.

Тепер же поручаю я, – замість себе, – стіл свій, Київ, найстаршому синові... Ізяславу. Слухайтесь його, як ото слухались ви мене, нехай він буде замість мене. А Святославу даю я Чернігів, а Всеволоду – Переяславль, а – Ігорю Володимир, а – Вячеславу Смоленськ. І так розділив він городи, заповівши їм не переступати братнього уділу...

Сам же Ярослав був слабий... Отож приспів Ярославу кінець життя, і оддав він душу свою богові місяця лютого у двадцятий (день), в суботу першої неділі посту...” [7, с. 98-99.]

Запитання:

1. Чого навчає Ярослав своїх синів?
2. Про що можна дізнатись з історичного джерела?

У більш старшому віці (7-9 класи) учням вже можна пропонувати проблемні питання, їх потрібно навчити виділяти головне, порівнювати історичний матеріал, встановлювати причинно-наслідкові зв’язки, робити висновки.

Так, наприклад зі спогадів Є. Чикаленка:

«Ювілей Котляревського 1903 р. справив величезне враження не тільки на присутніх на ньому, а через російську пресу і на широкі кола всієї України. Заборона читати привітання українською мовою і протест українців проти цього, приїзд великого числа делегатів від різних інституцій з Галичини, на чолі зі старим Романчуком, головою українського парламентарного клубу у Відні, їхні промови українською мовою, проголошені звиклими, часом дуже талановитими промовцями, багатьом людям уперше розкрили очі на український рух.

Взагалі такі публічні, прилюдні виступи українців значно розбудили свідомість у широких масах як міських так і селянських, що виразно помічалося за попитом на українську книжку, який після ювілею Котляревського помітно зріс, і багато російських книгарень у провінції почали закуповувати з нашої книгарні книжки, бо їх уже стали вимагати широкі кола». [12]

Запитання:

1. Про яку подію йдеться в уривку?
2. Поміркуйте, які зміни в суспільно-політичному житті початку 20-го ст. засвідчує автор порівняно з періодом, на який припадає становлення українського національного руху?
3. Які проблеми лишилися актуальними?

У старшій школі історичний матеріал вимагає більш високого рівня пізнавальної та розумової діяльності учнів, критичного ставлення до тексту, самостійного, творчого застосування знань. Старшокласники вже можуть на основі джерел складати історичні портрети історичних осіб.

З доповіді М. Хрущова на ХХ з’їзді КПРС:

Товарищи! Нам нужно решительно, раз и навсегда развенчать культ личности, сделать надлежащие выводы как в области идейно-теоретической, так и в области практической работы. Для этого необходимо:

Во-первых, по-большевистски осудить и искоренить как чуждый духу марксизма-ленинизма и несовместимый с принципами партийного руководства и нормами партийной жизни культ личности, вести беспощадную борьбу против всех и всяческих попыток возродить его в той или иной форме. Восстановить и последовательно проводить во всей нашей идеологической работе важнейшие положения учения марксизма-ленинизма о народе, как творце истории, создателе всех материальных и духовных богатств человечества, о решающей роли марксистской партии в революционной борьбе за преобразование общества, за победу коммунизма. В связи с этим нам предстоит провести большую работу над тем, чтобы с позиций марксизма-ленинизма критически рассмотреть и поправить получившие широкое хождение ошибочные взгляды, связанные с культом личности, в области исторической, философской, экономической и других наук, а также в области литературы и искусства. В частности, необходимо в ближайшее время провести работу по созданию полноценного, составленного с научной объективностью марксистского учебника по истории нашей партии, учебников по истории советского общества, книг по истории гражданской войны и Великой Отечественной войны.

Во-вторых, последовательно и настойчиво продолжать проводимую в последние годы Центральным Комитетом партии работу по строжайшему соблюдению во всех партийных организациях, сверху донизу, ленинских принципов партийного руководства и прежде всего высшего принципа - коллективности руководства, по соблюдению норм партийной жизни, закрепленных Уставом нашей партии, по развертыванию критики и самокритики.

В-третьих, полностью восстановить ленинские принципы советского социалистического демократизма, выраженные в Конституции Советского Союза, вести борьбу против произвола лиц, злоупотребляющих властью. Необходимо до конца исправить нарушения революционной социалистической законности, которые накопились за длительный период в результате отрицательных последствий культа личности.

Очевидец событий А.Н Яковлев: «В зале стояла тишина. Не слышно было ни скрипа кресел, ни кашля, ни шепота. Никто не смотрел друг на друга - то ли от неожиданности случившегося, то ли от смятения и страха. Шок был невероятно глубоким» [13].

Запитання:

1. Про що йдеться в документі?
2. Яким чином автор даних слів хоче розвінчати культ особи Й. Сталіна?
3. Якою була реакція слухачів і чому?

Висновки. Підсумовуючи, потрібно сказати, що вміння працювати з джерелом є важливою умовою під час опрацювання історичного матеріалу. Вчителі повинні звертати увагу на це вміння протягом всіх років навчання історії в школі. Важливою складовою є також врахування вікових, психологічних та інтелектуальних особливостей учнів аби попередити неправильне засвоєння матеріалу. Сучасні науковці наполягають на поетапному дослідженні історичних джерел. Воно полягає у візуальному ознайомленні з джерелом, вилученні необхідної інформації, її інтерпретації.

У цілому проблеми використання писемних джерел на сучасному етапі розвитку шкільної освіти набувають особливого значення та потребують подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байкєніч Г.В. Методи дослідження писемних історичних джерел, розміщених у підручниках з історії України, учнями середньої школи в системі особистісно-орієнтованої освіти / Г.В. Байкєніч // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2010. – № 8 (10). – С.124–129.
2.Власов В. Роль підручника у формуванні вмінь працювати з історичним джерелом / В.Власов // Історія в школах України. – 2009. – № 6. – С. 3–9.
3.Задорожна Л.В. Методика використання історичних документів на уроках історії України в загальноосвітній школі: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Л. В. Задорожна ; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2005. – 19 с.
4.Зиновьев М.А. Очерки методики преподавания истории /М.А.Зиновьев –. М.: Учпедгиз, 1955. – С. 141.
5.Ковбасюк Т. Розвиток самостійності учнів основної школи в процесі формування вмінь працювати з історичними джерелами / Т. Ковбасюк // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. — 2009. – № 47. – С. 126–133.
6.Ковбасюк Т.Л. Методичні засади використання писемних історичних джерел у навчальній історії України: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Т. Л. Ковбасюк ; АПН України, Ін-т педагогіки . – К., 2010. – 20 с.
7.Літопис руський / За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. — К., 1989.
8.Мусій С. С. Робота з історичними джерелами як засіб формування критичного мислення учнів / С. С. Мусій. – Київ, 2010. – 35 с.
9.Пометун О.І. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г.О. Фрейман. – К.: Ґенеза, 2009. – 328 с.
10.Степанищев А.Т. Методика преподавания и изучения истории: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений: В 2 ч. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – Ч. 1. – 304 с.
11.Чернік С. Методика використання писемних джерел на уроках історії у класах суспільно-гуманітарного профілю // Інтернет- конференція як засіб розвитку професійної компетентності педагогів у системі методичної роботи 9-12. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://doslidniks.at.ua/blog/chernik_s_d_metodika_vikoristannja_pisemnikh_dzherel _na_urokakh_istoriji_u_klasakh_suspilno_gumanitarnogo_profilju/2014-01-
12. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). – С. 238.
13. XX з'їзд КПРС 14-25 лютого 1956 року. Стенографічний звіт. – М.: Политвидання, 1956. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://militera.lib.ru/docs/da/s20/index.html.

REFERENCES

1. Baykienich G.V. Methods of studying written historic sources in textbooks on the history of Ukraine, secondary school students in the system of person-oriented education / G.V. Baikenich // Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies. - 2010. - No. 8 (10). - P.124-129.
2.Vlasov V. The role of the textbook in the formation of skills to work with a historical source / V.Vlasov / History in schools in Ukraine. - 2009. - No. 6. - P. 3-9.
3.Zadorozhnaya L.V. Methodology of using historical documents at the lessons of history of Ukraine in a secondary school: Author's abstract. Dis ... Cand. ped Sciences: 13.00.02 / L.V. Zadorozhna; National ped Un-t them. MP Drahomanov - K., 2005. - 19 p.
4.Zinov'ev MA Essays on the methodology of teaching history / M.A. Zinoviev -. M .: Uchpedgiz, 1955. - P. 141.
5.Kovbasyuk T. Development of the independence of the students of the main school in the process of forming skills to work with historical sources / T. Kovbasyuk // Bulletin of Zhytomyr State University named after Ivan Franko. - 2009. - No. 47. - P. 126-133.
6.Kovbasyuk T.L. Methodical principles of the use of written historical sources in the educational history of Ukraine: author's abstract. dis ... Candidate ped Sciences: 13.00.02 / T. L. Kovbasyuk; Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Pedagogy. - K., 2010. - 20 p.
7. Litovsk Rus / Translated by Leonid Makhnovets, according to the Hepatian List. - K., 1989.
8. Musey S. S. Work with Historical Sources as a Means of Creating Students' Critical Thinking / S. S. Musey. - Kyiv, 2010. - 35 p.
9.Pometun O.I. Methodology for teaching history in school / O. I. Pometun, G.O. Freiman - K.: Genesis, 2009. - 328 p.
10.Степанищев А.Т. Methodology of teaching and learning history: Textbook. manual for a student. higher studying Institution: In 2 hours - M.: Humanet. ed. Center VLADOS, 2002. - Ch.1. - 304 p.
11. Chernik S. Method of using written sources in history lessons in social and humanitarian classes // Internet conference as a means of developing professional competence of teachers in the system of methodological work 9-12. Electronic resource. - Mode of access: http://doslidniks.at.ua/blog/chernik_s_d_metodika_vikoristannja_pisemnikh_dzherel _na_urokakh_istoriji_u_klasakh_suspilno_gumanitarnogo_profiliu / 2014-01-
12. Chykalenko E. Memoirs (1861-1907). - P. 238.
13. XX Congress of the CPSU on February 14-25, 1956. Stencil report. - M .: Politvyda, 1956. [Electronic resource]. Access mode: http://militera.lib.ru/docs/da/s20/index.html.

УДК 371.671:373.1:94 (09)

Снагощенко В.В.
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії,
міжнародних відносин та
методики навчання історичних дисциплін
Пономаренко Р.М.
магістрант НН інституту історії та філософії
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ ІСТОРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 50-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті йдеться про державну політику щодо подальшого удосконалення шкільних підручників та навчальних програм з історії в другій половині 50-х років ХХ століття, розглядаються переваги і недоліки навчальних книг з історії та розкриваються основні тенденції, що сприяли підвищенню якості нового типу навчальних посібників у зазначений період.

Ключові слова: *державна політика в системі освіти, шкільний підручник з історії, шкільні програми, навчальна книга з історії.*

Снагощенко В.В., Пономаренко Р.Н. Государственная политика по усовершенствованию школьных учебников истории во второй половине 50-х годов ХХ века

В статье рассказывается о государственной политике по дальнейшему усовершенствованию школьных учебников и учебных программ по истории во второй половине 50-х годов ХХ века, рассматриваются преимущества и недостатки учебных книг из истории и раскрываются основные тенденции, которые способствовали повышению качества нового типа учебных пособий в обозначенный период.

Ключевые слова*: государственная политика в системе образования, школьный учебник по истории, школьные программы, учебная книга по истории.*

Snahoschenko V., Ponomarenko R. State policy on the improvement of school textbooks on history in the second half of the 50's of the twentieth century

The article deals with the state policy on the further improvement of school textbooks and curricula on history in the second half of the 1950's, examines the advantages and disadvantages of educational books on history and reveals the main tendencies that have contributed to the improvement of the quality of the new type of teaching aids during the specified period .

Key words: state policy in the system of education, school textbook on history, school curriculum, educational book on history.

Реформування сучасної системи освіти в Україні висуває завдання розробки принципово нової концепції підручника історії, який покликаний відображати досягнення перебудови освіти в цілому та оновлення історичної науки зокрема, залишаючись при цьому основним інструментом пізнання, одним із засобів організації навчального процесу, важливим джерелом розвитку історичного мислення та активізації творчої діяльності школярів.

До проблеми створення навчальних книг з історії взагалі та цього періоду, зокрема, зверталися радянські вчені К. В. Агібалова [1], Г. Є. Габриелова [3], М. С. Гриценко [4; 5], Л. Л. Грифф [6], В. П. Гуськов [7], Д. Д. Зуєв, Ф. П. Коровкін [8], Л.Г.Мельник [9], І. З. Озерський [7], О. М. Панкратова, М. М. Скаткін, М. В. Нечкіна [10], А. А. Янко-Триницька та ін.; сучасні українські К. О. Баханов, А. А. Булда, В. О. Власов, І. І. Гирич, В. О. Мисан, О. І. Пометун, І. І. Смагін Т.О.Самоплавська, та інші дослідники.

Мета дослідження – продемонструвати розвиток шкільних підручників історії, виявити та розкрити основні тенденції, що сприяють підвищенню якості навчальних посібників у зазначений період.

У післявоєнні роки надзвичайно гостро стояло питання забезпечення учнів підручниками і навчальними посібниками. Особливо складне становище виникло при викладанні предметів для учнів старших класів. На перешкоді повного задоволення попиту в навчальній літературі стояли не тільки об’єктивні, але й суб’єктивні чинники. Реалізація цього завдання значною мірою залежала від сировинної бази, діяльності типографій і видавництв, їх територіального розміщення тощо.

У середині 50-х років школа отримала перероблені і покращені шкільні підручники з історії середніх віків для VI-VII класів, по новій історії для VIII і IX класів, по історії СРСР для X класу. Крім того, були видані нові підручники з історії стародавнього світу для V і VI класів (1957 р., укладач С. І. Ковальов); по історії СРСР для IV класу (1957 р., С. І. Ковальов і В. Г. Карцов і по історії СРСР для VIII класу (1957 р., під. ред. О.М.Панкратової. Всі ці підручники були написані на основі нових програм, причому в розкритті історичного

процесу враховувалися як сучасні досягнення історичної науки, так і накопичений досвід роботи по «старих» підручниках. Підручники піддавалися дуже значному скороченню.

Слід зазначити, що по навчальних планах 1955-1957 рр. питома вага курсу вітчизняної історії значно знизилася в загальній системі історичної освіти. По діючому до 1955 р. навчальному плану курс історії СРСР разом з курсом Конституції СРСР займав домінуюче становище в системі історичної освіти: на цей курс відводилося 55,8% навчального часу (431 із 771 години), причому на вивчення систематичного курсу історії СРСР в VIII-IX класах відводилося 268 год. За планом 1955 р. на весь курс (загальна історія і історія СРСР в VIII-IX класах) плюс Конституція СРСР, скорочувався час з 23,5 годин в тиждень до 21 години. Проте, для (X класів на історію СРСР час залишився колишнє 268 годин в рік. У 1956 р. навчальний план ще скоротив час на вивчення історії в VIII і IX класах на 18 годин [5; 8].

З метою подальшого розвантаження шкільних програм і підручників, а також зменшення навчального навантаження учнів Головне управління шкіл Міністерства освіти СРСР спільно з Інститутом методів навчання Академії педагогічних наук провели додаткове скорочення навчального матеріалу по наступних предметах: російська мова V-VII класів, література для VIII-X класів, хімія для VII і VIII класів, географія для VI-VII класів, історія для VIII-X класів. Ці скорочення в програмах і підручниках були обов'язковими для всіх загальноосвітніх шкіл.

Слід зазначити, що кілька разів піддавався переробці підручник середніх віків під редакцією Є. О. Космінського (у 1949, 1952, 1954 і 1959 рр.). Написаний найбільшим ученим – медієвістом підручник відрізнявся великими науковими достоїнствами, а кількість його переробок указує на прагнення автора дати школі високоякісний і в методичному аспекті посібник. Разом з тим, підручник критикували як вчителі так і учні. Прагнучи повніше і всесторонньо розкрити історичний процес в середні віки і зв'язки нашої країни з іншими державами, автор включив конспективно написані розділи і параграфи по історії Русі. Проте, написані сухою академічною мовою конспекти мало що змінювали в історичних уявленнях школярів. Тому Є. О. Космінський значно скоротив їх у підручнику, виданому в 1954 р. і повністю виключив їх з пробного підручника 1959 р. При підготовці підручника до видання в 1954 р. автор скоротив його майже на третину обсягу: у першому виданні було близько 18,5 авторського аркуша, а в переробленому – 11,3. Хоча в новому варіанті підручника були краще, ніж раніше, розкриті основні поняття, конспективність і деяка сухість викладу створювали значні труднощі в навчанні. Частими були випадки, коли вчителі прагнули проводити навчання, використовуючи підручник попередніх років видання. При останньому виданні в 1959 р. Космінський знов збільшив обсяг підручника, ввівши в нього образні історичні подробиці. Не менш повчальний розвиток ілюстративного матеріалу підручника. Підручник першого видання був ілюстрований майже винятково відображеннями пам'ятників тієї чи іншої епохи, що вивчалась на уроці. При кожній наступній переробці підручника, автор збільшував у ньому кількість сучасних малюнків і картин, а в основу ілюстрації останнього видання поклав кольорові композиційні картини. Проте підручник останнього видання не встиг пройти практичної перевірки в школі [4, с. 28-29].

У 1957 р. було видано новий підручник з «Історії стародавнього світу» під редакцією Ф. П. Коровкіна, який особливо привертав увагу вчителів історії, адже він прийшов до школи внаслідок конкурсної боротьби з академічним підручником С.І. Ковальова. Це був перший стабільний радянський підручник створений шкільним педагогом. У ньому було ретельно продумано весь підбір фактів, педагогічно обґрунтовано розкриття понять, відповідність параграфа уроку. Підручник Ф. П. Коровкіна багато в чому слугував еталоном при створенні підручників історії 60-х рр.

З метою покращання комуністичного виховання учнів і підготовки їх до активної участі в суспільно-політичному житті країни 5 березня 1958 року ЦК КПРС виніс ухвалу про те, що курс «Конституція СРСР» у випускних класах середніх загальноосвітніх шкіл повинен знайомити учнів не тільки з Основним законом Радянської держави, але і з деякими відомостями з цивільного, трудового, колгоспного, сімейного та кримінального права.

Постанова ЦК КПРС від 5 березня 1958 р. «Про курс Конституції СРСР в середніх загальноосвітніх школах» зобов'язувала ЦК компартій союзних республік розглянути питання про викладання Конституції СРСР в школах і забезпечити своєчасне складання програм, підготовку і випуск невеликих за обсягом і доступних за змістом для учнів середньої школи підручників по курсу «Конституція СРСР», а також видання науково-популярної літератури для позакласного читання учнів стосовно курсу «Конституція СРСР» в школі і проведення заходів щодо підвищення кваліфікації вчителів, що викладають «Конституцію СРСР» в школі [5, с. 70].

Розвиток шкільної історичної освіти і створення шкільних підручників за період 1941-1959 р. дозволили зробити наступні висновки:

– відбувся перегляд навчальних програм з історії для школи в залежності від вікових особливостей дітей, від поточного історичного моменту і потреб суспільного розвитку;

– активно продовжується процес створення і видання нових підручників, а також перегляд існуючих, відповідно до потреб школи.

У перше десятиліття після війни тиражі підручників для початкової і середньої школи становили 87,5 млн. примірників:

«Історія СРСР» під ред. О.В.Шестакова – 15,5 млн.;

«Історія стародавнього світу» під ред. С.І.Ковальова – 4,2 млн.;

«Історія середніх століть» під ред. Є.О. Космінського –18,6 млн.

«Нова історія» ч. І під ред. О.В.Єфімова – 7,6 млн.

«Нова історія» ч.П під ред. В.М. Хвостова – 6,3 млн.

«Історія СРСР» ч. 1. під ред. О.М.Панкратової – 8,5 млн.

«Історія СРСР» ч. ІІ під ред. Л.М.Панкратової – 6,6 млн.; «Історія СРСР» ч. ІІІ під ред. О.М.Панкратової – 5,1 млн.

З'явилися нові підручники для 4-го класу (підручник з елементарного курсу був замінений книгою оповідань, добре ілюстрованою). Крім того, ці підручники великими тиражами виходили на мовах народів СРСР. (Курс історії СРСР був монопольним, і лише з 1959 року почали створюватися курси історії союзних республік) [2; 3].

Висувалися нові вимоги до створення підручника, що об'єднував в собі елементи власне підручника у вузькому традиційному сенсі цього слова, робочої книги, збірника, довідника, тощо. Намітилися спроби підсилити узагальнення матеріалу, у зв'язку з чим у деяких підручниках повніше і глибше розкривалися узагальнювальні висновки з виділенням їх шрифтами, а також розміщували висновки, підсумкові розділи. Проте проблема узагальнення матеріалу в підручниках ще не знайшла свого методичного вирішення [3; 7].

В ілюстраціях підручників значно зросла питома вага сучасних композиційних картин і малюнків. Посилилися тенденція до розбиття в підручнику матеріалу на параграфи-уроки з метою додання урокам більшої тематичної цілісності, а також допомоги вчителеві в плануванні уроків.

Слід зазначити, що зміни в методичному оформленні навчальних книг, у більшості випадків, носили неофіційний характер і значною мірою визначалися методичними поглядами авторів кожного підручника. Підручники історії, як і раніше мали інформаційний характер.

Крім того, не було усунено недоліки, притаманні раніше виданим підручникам. Як і раніше учень отримував лише елементарні відомості з історії Батьківщини і не знайомився зовсім з відомостями по новій і новітній історії зарубіжних країн; по окремих курсах (історія стародавнього світу і середніх віків) був надмірний навчальний матеріал; існувала розбіжність між програмами, які майже щорічно переглядалися і підручниками, удосконалення раніше діючих підручників із-за стислих термінів нерідко спричиняло за собою певні погрішності, особливо в методичному відношенні, що неминуче відбивалося на якості знань школярів [4; 7].

Проте велика робота, що проводиться в 50-ті роки по вдосконаленню програм і підручників історії, мала велике значення. Необхідно відзначити, що процес створення підручників на цьому не завершувався [8].

Підводячи підсумок розвитку шкільної історичної освіти і шкільних підручників в 50-і роки XX століття, необхідно відмітити, що після вказівок XX з'їзду КПРС, в радянській історичній науці пройшла дискусія по проектах удосконалення історичної освіти в школі. Науково-дослідний інститут методів навчання Академії педагогічних наук СРСР розробив і виніс на широке обговорення два варіанти побудови нового навчального плану з вивчення історії у восьмилітній та середній школі. По першому варіанту пропонувалося вивчати історію в V-VIII класах – елементарний курс історії СРСР з короткими відомостями з історії зарубіжних країн, а в IX-XI класах середньої школи систематичний курс історії СРСР і всі курси загальної історії. Причому головна увага зосереджувалась на вивченні курсів нової і новітньої історії зарубіжних країн. По другому варіанту рекомендувалося в V-VI класах вивчати історію стародавнього світу і середніх віків, в VII і VIII класах історію СРСР з найважливішими відомостями за Конституцією СРСР, новою і новітньою історією зарубіжних країн, а в IX-XI класах систематичні курси нової і новітньої історії зарубіжних країн і систематичний курс історії СРСР. Окрім цих двох варіантів було запропоновано ще декілька варіантів навчального плану. Підсумки дискусії були враховані в Постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 8 жовтня 1959 р. «Про деякі зміни у викладанні історії в школах» [9; 11].

З метою покращення викладання історії і Конституції СРСР в школах ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР визначили наступний порядок вивчення цих предметів:

У IV класі – епізодичні розповідання по історії СРСР;

У V класі – елементарний курс історії стародавнього світу;

У VI класі – елементарний курс історії середніх віків;

У VII – VIII класах елементарний курс історії СРСР, з найважливішими відомостями про суспільний і державний устрій Радянської держави, а також відомостями з нової і новітньої історії зарубіжних країн;

У IX-XI класах систематичний курс історії СРСР і систематичні курси нової і новітньої історії зарубіжних країн. Крім того, в XI класі повинна була вивчатися Конституція СРСР з відомостями з цивільного, кримінального, трудового і деяких інших галузей радянського права і основних положень Конституцій союзних республік [7, с. 115-116].

Курс історії в середній школі повинен був сприяти виробленню в учнів у доступній для них формі наукового розуміння закономірностей історії розвитку суспільства, формувати в них переконання в неминучості загибелі капіталізму, послідовно розкривати роль народних мас як справжніх творців історії, творців матеріальних і духовних цінностей і значення особи в історії. Особливе значення мало вивчення сучасного етапу розвитку комуністичного будівництва, розкриття ролі Комуністичної партії як провідної, керівної і направляючої сили радянського суспільства.

Варто відзначити, що використання краєзнавчого матеріалу в навчанні історії, несправедливо згорнуте в 30-х рр., набуло нового поширення в кінці 50-х – на початку 60-х рр. минулого століття. Місцевий матеріал використовувався для ілюстрації того, як події та явища історії всієї країни відобразились на історії краю чи району, де знаходилась школа тощо. З огляду на це, найбільш цікавою у методичному плані є фундаментальна праця М.Лисенко «Методика використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії СРСР». З метою активізації розумової діяльності дітей автор пропонував учителям розширити арсенал методів, форм та способів навчання. При цьому, «одним із найкращих засобів активізації розумової діяльності учнів у процесі навчання є вміння вчителя поставити учня у ситуацію маленького дослідника». З цією метою пропонувались різноманітні форми організації роботи учнів поза межами шкільного уроку: вивчення історичних пам'яток у місцевих музеях, робота з документами (їх аналіз учнями), урок-екскурсія в музей чи на виробництво, самостійна робота учнів по вивченню пам'яток культури, короткі доповіді учнів та їх обговорення тощо [9, с. 76-77].

Викладання історії та інших суспільних дисциплін у школі повинно було виховувати молодь у дусі комуністичної ідейності та моралі, нетерпимості до буржуазної ідеології, в дусі соціалістичного патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, глибокої пошани до праці і сприяти підготовці учнів до активного суспільного життя.

8 жовтня 1959 р. Центральний Комітет КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про деякі зміни у викладанні історії в школах». У ній визначено новий порядок вивчення історії в школах і завдання вчителів історії в світлі рішень XXI з'їзду КПРС та «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР». Згідно з цією постановою Міністерство освіти СРСР оголосило конкурс на підготовку і видання нових підручників з історії [9, с. 23]. Висувалися вимоги до нових підручників, які мали бути написані яскраво і переконливо, на високому науковому і педагогічному рівні, доступною для учнів мовою. Для створення підручників історії і Конституції СРСР були організовані авторські колективи з учених і кращих учителів шкіл. У написанні підручників з історії, а також у науковій перевірці і обговоренні рукописів підручників, що представлялися різними авторськими колективами в Міністерстві освіти, взяла участь Академія педагогічних наук СРСР, УРСР, а також інститути історії академій наук і союзних республік. На початок 1960 року було розроблено навчальні програми з історії і Конституції СРСР для всіх типів загальноосвітніх шкіл.

У цей час значно збільшалась кількість методичних розробок, які стосувались самостійної пізнавальної діяльності школярів, форм, способів та методів її організації. В багатьох методичних працях це питання піднімалось як одна із важливих проблем навчання історії.

Таким чином, в школу було введено вдосконалені програми і підручники з історії та інших суспільних дисциплін, що стало важливим етапом на шляху здійснення поставлених завдань радянської школи, сформульованих у партійно-державних документах кінця 50-х рр. XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агибалова Е.В. Требования к учебникам для восьмилетней школы / Е.В.Агибалова // Преподавание истории в школе 1959. – № 3. – С.
2. Васильева М.С. Что показала опытная проверка в школе учебной книги по истории для 4 класса / М.С.Васильева // Начальная школа, 1958. – № 1. – С. 12-14.
3. Габриелова Г.Е. О конкурсе на учебники истории для восьмилетней и средней школы / Г.Е.Габриелова // Новая и новейшая история, 1960. – № 4. – С. 124-126.
4. Гриценко М.С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917-1965) // М.С.Гриценко. – К.: Радянська школа, 1966. – 260 с.
5. Гриценко М.С. Розвиток радянської школи на Україні / М. С. Гриценко. – К.: Радянська школа, 1958. – 71с.
6. Грифф Л. Л. Некоторые принципы построения учебника / Л. Л. Гриф // Вестник высшей школы 1954. – № 5. – С. 54-59.
7. Гуськов В. П. Некоторые замечания для учебников по истории для средней школы / В. П. Гуськов, И. З. Озерский // Вопросы истории 1960. – № 10. – С. 112-117
8. Коровкин Ф.П. О методических требованиях к учебнику истории для восьмилетней школы / Ф.П.Коровкин // Преподавание истории в школе, 1959. – № 2. – С. 42-52.
9. Мельник Л.Г. Методика викладання історії в середній школі / Л.Г.Мельник – К.: Вища школа, 1974. – 233 с.
10. Нечкина М.В. О преподавании истории в школе / М.В.Нечкина // Народное образование 1957. – № 2. – С. 96.
11. О начальной и средней школе. Постановление ЦК ВКП (б). Народное образование в СССР 1917-1973. Сборник документов М.: Просвещение, 1974
12. Рекомендации ЮНЕСКО об учебниках для начальной школы (№ 48. 13.08.1959) // Советская педагогика, 1960. – № 12. – С.122-127

REFERENCES
1. Agibalova E.V. Requirements for textbooks for an eight-year school / E.V.Azhibalova // Teaching history at school 1959. - No. 3. - S.
2. Vasiliev MS What was shown by the pilot test in the school of the history book for the 4th grade / MS Vassiliev // Primary school, 1958. - No. 1. - pp. 12-14.
3. Gabrielova G.E. About the competition for textbooks for the history of eight-year and high school / G. E. Gabrielov // New and recent history, 1960. - No. 4. - P. 124-126.
4. Gritsenko MS Essays on the history of the school in the Ukrainian SSR (1917-1965) // MS Gritsenko. - K .: Soviet school, 1966. - 260 p.
5. Gritsenko MS Development of the Soviet School in Ukraine / M.S. Gritsenko. - K .: Soviet school, 1958. - 71s.
6. Griff L. L. Some principles of constructing a textbook / L. L. Grif // Herald of Higher School 1954. - No. 5. - P. 54-59.
7. Guskov V.P. Some remarks for textbooks on history for secondary schools / V.P. Guskov, I.Z. Ozersky // Questions of the History of 1960. - No. 10. - P. 112-117.
8. Korovkin F.P. On Methodical Requirements for a History Textbook for an Eighth Year / FP Korovkin // Teaching History at School, 1959. - No. 2. - P. 42-52.
9. Melnik L.G. Methodology of teaching history in high school / L.G.Melnyk - K .: High school, 1974. - 233 p.
10. Nechkina MV About the teaching of history in school / M.V.Nechkin // People's Education 1957. - No. 2. - P. 96.
11. About elementary and high school. The resolution of the Central Committee of the CPSU (b). People's Education in the USSR 1917-1973. Collection of documents M .: Enlightenment, 1974
12. UNESCO Recommendations on Textbooks for Elementary School (No. 48. 13.08.1959) // Soviet Pedagogy, 1960. - No. 12. - P.122-127

УДК 94:37.022

Конотопцев С. В.
Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

РОЗВИТОК ПОЧАТКОВОЇ І СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XVIII СТ.

У статті розглянуто головні особливості розвитку шкільництва і єзуїтських колегіумів на території України у XVIII ст., проаналізовано процес становлення початкової освіти та її впливу на формування основних передумов боротьби за незалежність, розкрито значення діяльності провідних єзуїтських колегіумів як осередку середньої освіти на Павобережній Україні, а також висвітлено головні методичні засади викладення даної теми у школах та ВНЗ.

Ключові слова: *шкільництво, приходські школи, граматика, риторика, Орден єзуїтів, колегіум, Едукаційна комісія, наочність, джерела, міждисциплінарні зв'язки.*

Конотопцев С. В. Развитие начального и среднего образования на украинских землях в XVIII веке.

В статье рассмотрены главные особенности развития школ и иезуитских коллегиумов на территории Украины в XVIII в., проанализирован процесс становления начального образования и его влияния на формирование основных предпосылок борьбы за независимость, раскрыто значение деятельности ведущих иезуитских коллегиумов как центра среднего образования на Правобережной Украине, а также освещены главные методические принципы изложения данной темы в школах и ВУЗ.

Ключевые слова: *образование, приходские школы, грамматика, риторика, Орден иезуитов, коллегиум, Эдукационная комиссия, наглядность, источники, междисциплинарные связи.*

Konotoptsev S. V. Development of primary and secondary education in Ukrainian lands in the XVIII century.

The article describes the main features of the development of schools and Jesuit colleges on the territory of Ukraine in the XVIII century, analyzes the process of formation of elementary education and its influence on the formation of the main prerequisites of the independence struggle, reveals the importance of the activities of the leading Jesuit colleges as a centre of secondary education in right-Bank Ukraine, and also highlights the main methodological principles as a topic in schools and universities.

Key words: *education, parish schools, grammar, rhetoric, Jesuit Order, collegium, Educational commission, presentation, sources, interdisciplinary communication.*

Постановка проблеми. Сучасний стан освіти в Україні характеризується наявністю багатьох проблем, у першу чергу, недостатнім фінансуванням та відсутністю стабільного механізму розвитку і процвітання даної складової культури. Історія показує, що у будь-якої держави немає ніякого майбутнього, якщо вона не буде піклуватися про рівень освіченості власного народу і не займатиметься пошуком шляхів вирішення даної проблеми. Особливе місце в системі освіти України як у наш час, так і в минулому завжди займала початкова, тобто, шкільна освіта, рівень розвитку якої зазвичай трактує умови розвитку наступних ланок освіти. Тому зв'язок початкової освіти із середньою у зазначений період грав дуже важливу роль. Головною ж рушійною силою розвитку останньої майже протягом усього XVIII ст. залишалися єзуїтські колегіуми, діяльність яких припинилася, фактично, одночасно із забороною Ордену єзуїтів у 1773 р. Папою Климентом XIV. До того часу найбільшими і найвпливовішими колегіумами на Правобережжі залишалися Луцький, Кам'янець-Подільський

та Кременецький. Всі вони були організовані на зразок Львівського колегіуму, який у 1661 р. за ініціативи польського короля Яна Казимира реорганізували на університет, і, звичайно, ціллю кожного з них було підняття власного статусу і рівня навчально-виховного процесу до рівня навчального закладу у Львові. Загалом, проблема розвитку освіти як однієї із головних складових культури завжди була і залишається важливою темою як у шкільних курсах історії України, так і в багатьох інших пов'язаних між собою дисциплінах, що викладаються у ВНЗ, тому на особливу увагу нині заслуговує і розгляд методологічних аспектів висвітлення даної теми. Таким чином, робота є актуальною у зв'язку з наявними проблемами у системі освіти України і необхідністю переоцінки досвіду їх вирішення у минулому, потребою у аналізі окремих аспектів шкільництва та діяльності єзуїтських колегіумів у XVIII ст., а також необхідністю розгляду головних методичних засад викладення даної теми у школах та ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У різний час дослідженням розвитку шкільної справи на території Гетьманщини і Слобожанщини у XVIII ст. займались різні історики, у першу чергу О. Лазаревський [3], Д. І. Багалій [1], С. О. Сірополко [9]. Фундаментальною працею є Історія української культури у 5-ти томах. Зокрема, у 3-му томі під назвою Українська культура другої половини XVII – XVIII століть (гол. ред. Б. Є. Патон) [5] широко розкрито особливості розвитку шкільної справи у XVIII ст.

На сьогодні питання значення діяльності єзуїтських колегіумів для розвитку середньої освіти Правобережжя у зазначений період не є предметом дослідження певних ґрунтовних історичних праць. Воно розглядалося і продовжує розглядатися, передусім, у невеликих публікаціях, статтях таких авторів як М. Бриковська[2], А. Задорожнюк[4], О. Шлапа [12]. Важливі відомості про вплив єзуїтів на освіту Правобережної України містяться також у деяких авторів, що описували у своїх працях історію того чи іншого краю, серед яких необхідно виділити Н. Теодоровича [10], Г. Чернихівського [11] та Н. Оболончика [7]. Загалом, дане питання залишається малодослідженим і потребує подальшого огляду і опрацювання, а отримані результати у майбутньому значно спростять процес методологічної підготовки учителя чи викладача до занять, присвяченим відповідній проблематиці.

Метою статті є визначення основних тенденцій розвитку шкільної освіти та головних особливостей діяльності єзуїтських колегіумів в Україні у XVIII ст., а також визначення методичних засад викладення даної теми у школах та ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Для України і її амбіцій на існування власної суверенної державності на своїх землях XVIII ст. стало справжньою перевіркою на витримку і міць. І навіть не зважаючи на те, що в умовах постійного тиску і невпинного наступу на всі сфери життя Гетьманщини і Слобожанщини збоку Московського царства зберегти бодай ознаки власної державності нашому народові не вдалося, українці зуміли не лише врятувати від занепаду, але і додали значних зусиль для розвитку однієї з найголовніших для власного майбутнього сфер культури – початкової освіти.

Протягом усього XVIII ст. шкільництво в Україні, як і раніше, було представлене традиційними парафіяльними або дяківськими школами, що функціонували при церковному приході й утримувалися за рахунок коштів громад або ж церковно-релігійних братств. Зважаючи на те, що про жодні реформи цих шкіл раніше мова не йшла, за формою, змістом та структурою вони залишалися, фактично, незмінними протягом останніх століть і розташовувалися по всіх українських землях.

До середини XVIII ст. на Лівобережжі та Слобідській Україні кількість початкових шкіл значно збільшилася. Так, у 1862 році у щомісячному журналі «Основа» видатний український історик і джерелознавець О. Лазаревський, базуючись на матеріалах архіву колишньої Малоросійської колегії, а також дослідженнях ревізьких книг 7 полків Гетьманщини (Київський, Гадяцький і Стародубський не досліджувалися), оприлюднив статистичні дані, що у 1740-1747 роках на цих землях існувало 866 шкіл [3, с. 112].

В 60–70-х роках кількість шкіл на Лівобережній і Слобідській Україні відчутно зменшилася. Після ліквідації Гетьманщини у 1764 році, а згодом – Зруйнування Запорізької Січі (1775 р.) російський уряд повів відверту антиукраїнську політику, призначену остаточно перетворити український народ на власного затурканого, неосвіченого і забитого у темряву раба. У результаті, наприклад, у 1768 р. у 13 сотнях Чернігівського полку у 78 населених пунктах діяло лише 89 шкіл [9, с. 191]. Отже, українське селянство, а подекуди і міщанство, втратило свою волю і самодіяльність, достатньо послабшало у економічному і культурному плані, що цілком логічно призвело до поступового закриття багатьох старих шкіл і обмеження можливостей відкриття нових.

Дуже важливу роль в Україні у цей період відігравали приходські школи, оскільки часом саме церква брала на себе роль просвітителя неосвіченого люду. Вони існували не лише на території Гетьманщини, але і на Слобідській Україні, де за підрахунками Дмитра Багалія (за даними перепису 4 слобідських полків 1732 року), існувало 125 шкіл різних типів, включаючи і приходські. Найбільше їх було у Сумському полку – 47; у Ізюмському та Охтирському – по 33 і 25 відповідно; і, як не дивно, найменша кількість – у Харківському полку – лише 20 [1, с. 192].

Ліквідація будь-яких ознак державності на теренах нашої Батьківщини, закріпачення і, як наслідок, наступ Російської імперії на усі сфери життя українського народу вносили свої корективи у розвиток шкільної

справи. Зменшилася кількість приходських шкіл, вони перетворилися на школи для нижчих верств населення. Творчому імпульсу народних мас і державотворчим процесам було покладено край. Та не зважаючи на такі обставини, шкільництво в Україні не занепало і продовжило розвиватися, хоч і значно меншими темпами.

Серед усіх єзуїтських колегіумів Правобережжя на особливу увагу заслуговує Луцький, фундатором якого ще у 1606 р. став єпископ М. Шишковський, а заснування було затверджене 1608 р. генералом Ордену Аквавівою[2, с. 65]. Вже до початку XVIIIст. навчальний заклад перетворився на головний центр освіти на Волині. Визначальною особливістю Луцького колегіуму була його надзвичайна закритість і замкненість, нерідко його називали школою-інтернатом, оскільки учні, що у ньому навчалися, були повністю відірвані від батьків і сім'ї весь період навчання і постійно перебували під опікою самих єзуїтів. До цього додавалось і те, що контролю зі сторони світських осіб єзуїти не допускали і здійснювали керівництво навчальним закладом власноруч.

Основна увага у Луцькому колегіумі приділялася вивченню граматики, риторики й поетики. Навчальний курс складався з п'яти класів. Граматику, латинь, грецьку, польську і церковнослов'янську мови вивчали у трьох нижчих класах; риторику, діалектику, частково філософію та історію – у двох вищих [12, с. 262]. Навчання велося латинською мовою. Велику увагу приділяли риториці та діалектиці, тому вихованці шкіл уміли вести диспути і виголошувати промови. Для зацікавлення молоді єзуїти організовували шкільні вистави. Зважаючи на те, що навчання було безкоштовним, а викладання перебувало на високому рівні, до Луцька приїжджали вчитися зі Львова, Острога та Києва.

У середині XVIII ст. єзуїти робили спроби дещо реформувати програму навчання, осучаснити її, додавши до неї у 1753 р. викладання математики і фізики, а 1762 р. – курс етики та філософії. Однак, не зважаючи на те, що Луцький колегіум був одним із найзаможніших і найбільших на Волині, після заборони діяльності Ордену єзуїтів, все його майно перейшло в руки Народної комісії освіти (Едукаційної комісії), яка хоч і реорганізувала заклад на школу академічного типу, але вивести її бодай на рівень колишнього єзуїтського колегіуму їй так і не вдалося.

Окрему увагу слід звернути і на історію Кам'янець-Подільського єзуїтського колегіуму, будівля якого в наш час стала частиною історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університетуім. І. І. Огієнка. Освітній заклад для дітей шляхти місіонери відкрили ще в 1610 р. Він складався з двох частин – школи і колегіуму. При колегіумі була власна бібліотека, театр, окрема зала для декламування [4, с. 338]. Колегіум перетворився в освітній центр для молоді Поділля, який займав кілька будівель, що з'явилися протягом XVII-XVIII ст. Програма навчання була, фактично, ідентичною програмі Луцького колегіуму, однак тут обійшлося без її реформування. Після рішення Папи заборонити діяльність Ордену, все майно єзуїтів, у тому числі і будівлі колегіуму, знову ж таки перейшли до рук згадуваної Едукаційної комісії. Школа опинилась в управлінні монахів-театинців, у наступні роки підпорядковувалась різним установам і остаточно була закритапісля приєднання Правобережжя до Російської імперії.

Найкоротшою, але водночас достатньо важливою для розвитку середньої освіти Правобережжя, виявилася історія Кременецького колегіуму, що за порівняно короткий період часу перетворився на значний культурно-освітній осередок краю. Протягом 1731-1753 рр. на кошти братів Вишнівецьких та інших осіб з місцевої знаті архітектор П. Гіжицький побудував великий монастирський комплекс. Ще до закінчення будівництва у 1750 р. у стінах новозбудованого костелу був відкритий колегіум.

З моменту заснування в ньому було два типи класів: нижчі(граматичні), у яких вивчалась граматика і синтаксис, та вищі(гуманітарні) з напрямками поезії або риторики. Навчання у кожному класі, за винятком риторичного, який іноді проходили за два роки, тривало один рік. Заняття займали чотири години: дві до обіду і дві після обіду. Навчальний процес перш за все передбачав вивчення таких предметів як латинська мова і риторика; на уроках читались твори Лукіана, Овідія, Цицерона [7, с. 104]. Для кращого засвоєння матеріалу викладачі влаштовували учнівські диспути, виголошували найкращі роботи з кафедри, зачитували учнівські переклади латинських і грецьких класиків. Для учнів існували спеціальні нагороди, якими відзначалися відмінники. У вільний час учні ставили вистави у шкільному театрі. Вихідними днями були вівторок і четвер [10, с. 56-57]. Після закінчення колегіуму кращі учні вступали на навчання в Острозьку колегію на факультети філософії та богослов'я, а також в ряд інших закладів. У 1773 р. Кременецький колегіум, як і інші подібні навчальні заклади, був закритий і в його стінах була відкрита підокружна світська школа, яка згодом була реорганізована в окружну, однак функціонувала вона недовго. Таким чином, унаслідувати все найкраще від Кременецького єзуїтського колегіуму подальшим навчальним закладам, створеним на його місці, у найближчий час так і не вдалося.

Питання розвитку початкової і середньої освіти на українських землях є одним із ключових в історії розвитку культури України. Тому воно розглядається як на уроках історії в школі, так і в межах багатьох дисциплін різних курсів у ВНЗ. Зокрема, на розвиток культури на українських землях у XVIII ст. програмою відведено 2 уроки (перша і друга половина століття відповідно) у 8 класі. Згідно ж з навчальними програмами університетів, особливо на історичних факультетах, питання розвитку початкової і середньої освіти розглядається в межах таких курсів як «Історія України», «Історичне краєзнавство», «Історія рідного краю», «Культурологія» тощо. Спільними методичними засадами для викладання даної теми як в школах, так і у ВНЗ є

обов'язкове використання наочності, що має включати в себе історичні карти, історичні картини, мультимедійні презентації, цікаві пізнавальні відеоматеріали тощо. Для чіткого донесення необхідного нового матеріалу мають використовуватися методи розповіді, пояснення, обговорення, за необхідності – переконування. Для структуризації отриманої інформації доцільно складати таблички, малювати схеми, що можуть включати в себе переліки усіх дисциплін, курсів, предметів, що викладалися в тому чи іншому закладі; хронологічні таблиці і списки для упорядкування великої кількості нових дат. У школах дуже важливою є взаємодія з підручником, читання параграфів чи підпунктів, розгляд малюнків, знаходження правильних відповідей на цікаві та підсумовуючі завдання [8]. Під час вивчення даної теми у ВНЗ викладачу доцільно застосовувати більш складні форми взаємодії зі студентами, зокрема проводити дискусії, обговорювати загальне історичне значення діяльності тої чи іншої школи або колегіуму, проводити аналіз і порівняння головних аспектів діяльності одних навчальних закладів з іншими, навіть європейськими, використовуючи таким чином міждисциплінарні зв'язки. Нерідко таку форму роботи можна поєднувати з груповою, за якою аудиторію можна поділяти як на великі, так і на малі групи [6]. Не менш важливою є робота і з джерельною базою, опрацювання статутів, спогадів учнів, статистичних даних про навчальні заклади тощо.

Таким чином, протягом усього XVIII ст. український народ з гідністю проніс тяжку нішу, що випала на його долю, – збереження і розбудову шкільної освіти, що у майбутньому мало вирішальне значення для пробудження народу, кристалізації його самобутності та національної ідентичності і, з рештою, заклало фундамент для подальшої боротьби за створення власної незалежної держави. Середня ж освіта на землях Правобережної України була представлена єзуїтськими колегіумами, у першу чергу Луцьким, Кам'янець-Подільським та Кременецьким, що славилися якісною організацією навчання, відповідністю програм вимогам часу, достатньою професійністю викладачів та високим рівнем освіти, що надавалася. Заборона діяльності ордену Єзуїтів у 1773 р. призвела до втрати ними опіки над цими навчальними закладами, у результаті чого Едукаційна комісія, що взяла їх під свій контроль, не змогла зберегти їх рівень і невдовзі вони були закриті. Досягнення єзуїтів у організації системи середньої освіти Правобережжя були дійсно вражаючими, але після усунення їх від освітньої справи, остання пішла на спад. Методичні засади викладення даної теми у школах та ВНЗ багато у чому є спільними для цих навчальних закладів і відповідних вікових груп, однак в межах останніх доцільно використовувати більш ускладнену форму роботи із поглибленим аналізом важливих для досліджуваного періоду подій, явищ і фактів, а також розглядом і обговоренням найбільш дискусійних питань з даної проблематики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. – Харків : Основа, 1990. – 256 с.
2. Brykowska M. Kościół Jezuitów w Łucku i architektura zakonu Jezuitów na Wołyniu i Podolu w 1. połowie XVII wieku / M. Brykowska // Sztuka kresów wschodnich: materiały sesji naukowej. – Kraków, 1996. – № 2. – S. 65–84.
3. Герасименко Н. Олександр Лазаревський: життя і творчість (1834– 1902 рр.) / Н. Герасименко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – 179 с.
4. Задорожнюк А. Б. Старий Кам'янець: від єзуїтського колегіуму до історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (архітектурний і освітній аспекти) / А. Б. Задорожнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Т.13: Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. – С. 337–346.
5. Історія української культури: У п'яти томах. Т. 3. Українська культура другої половини XVII – XVIII століть / Б. Є. Патон (гол. ред.), В. А. Смолій (ред.) – К. : Наукова думка, 2003. – 1246 с.
6. Комар О. А. Інтерактивні технології у ВНЗ / О. А. Комар. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/375/1/interaktuvni_tehn_VNZ.pdf
7. Оболончик Н. Г. «Волинські афіни» у Кременці: історична спадщина та використання традицій / Н. Г. Оболончик // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. 44. – Т. 1. – С. 104–107.
8. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К.: Генеза, 2006. – 328 с.
9. Сірополко С. О. Історія освіти в Україні: 2-ге вид. / С. О. Сірополко. – Львів : Афіша, 2001. – 664 с.
10. Теодорович Н. И. История города Кременца Волынской губернии / Н. И. Теодорович. – Седлец : Типография Седлецкого Губернского Правления, 1904. – 141 с.
11. Чернихівський Г. І. Кременеччина від давнини до сучасності / Г. І. Чернихівський. – Кременець : Папірус, 1999. – 320 с.
12. Шлапа О. Розвитокосвіти на Волині у XVI–XIX ст. / О. Шлапа // Розвиток школи і освіти на Волині: Матеріали науково-практичної конференції (24 березня 2016 року). – Володимир-Волинський, 2016. – С. 261–264.

REFERENCES

1. Bogaly D.I. History of Sloboda Ukraine / D. I. Bagalyi. - Kharkiv: Basis, 1990. - 256 p.
2. Brykowska M. Kościół Jezuitów in Łucku in the architecture of the Zakon Jezuitow on Wolyn and Podol in the 1st Połowie XVII Wieku / M. Brykowska // Workshop of the Wschodnich: materiały nieciu. - Kraków, 1996. - No. 2. - S. 65-84.
3. Gerasimenko N. Oleksandr Lazarevsky: life and work (1834-1902 gg.) / N. Gerasimenko. - K .: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2012. - 179 p.
4. Zadorozhnyuk AB Old Kamyanets: From the Jesuit Collegium to the Historical Faculty of Kamenets-Podilskyi Ivan Ogienko National University (Architectural and Educational Aspects) / AB Zadorozhnyuk // Education, Science and Culture in Podillya: Zb

sciences works. - Kamyanets-Podilsky, 2009. - Vol.13: Dedicated to the 90th anniversary of the Kamyanets era of the UPR. - P. 337-346.
5. History of Ukrainian culture: In five volumes. T. 3. Ukrainian culture of the second half of XVII - XVIII centuries / B. E. Paton (editorial staff), VA Smoly (ed.) - K.: Naukova dumka, 2003. - 1246 p.
6. Komar O. A. Interactive Technologies in Higher Educational Institutions / A. A. Komar. - [Electronic resource]. - Access mode: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/375/1/interaktuvni_tehn_VNZ.pdf
7. Obolonch N.G. "Volyn Affins" in Kremenets: Historical Heritage and the Use of Traditions / N. G. Obolonch // Scientific Papers of the Historical Faculty of Zaporizhzhya National University. - 2015. - Vip. 44. - T. 1. - P. 104-107.
8. Pometun O. I. Methodology of teaching history in school / O. I. Pometun, G. A. O. Freiman. - K .: Genesis, 2006. - 328 p.
9. Siropolko S.O. History of education in Ukraine: 2nd form. / S.O.Siropolko. - Lviv: Afisha, 2001. - 664 pp.
10. Teodorovich N. I. History of Kremenets city in the Volyn province / N. I. Teodorovich. - Sedlets: Printing House of Sedletsky Provincial Executive, 1904. - 141 p.
11. Chernihovsky G.I. Kremenecchina from antiquity to the present / G.I. Chernihovsky. - Kremenets: Papyrus, 1999. - 320 p.
12. Slap O. Developmental education in Volyn in the XVI-XIX centuries. / O. Slap // Development of school and education in Volyn: materials of the scientific-practical conference (March 24, 2016). - Volodymyr-Volynsky, 2016. - P. 261-264.

УДК 372.83

Косенко Ю. М.
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧА ПРЕДМЕТНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ»

У статті «Сутність поняття «суспільствознавча предметна компетентність» висвітлено аналіз нормативно-правових документів щодо визначення поняття «суспільствознавча предметна компетентність» та проаналізовано погляди науковців щодо тлумачення цього терміну. Розкрито критерії визначення структурних елементів суспільствознавчої предметної компетентності та зазначені її складові компоненти. Визначено функції суспільствознавчої предметної компетентності.

Ключові слова: *суспільствознавча предметна компетентність, структура, компоненти, функції.*

Косенко Ю. М. Сущность понятия «Обществоведческая предметная компетентность»

В статье «Сущность понятия «обществоведческая предметная компетентность» освещены анализ нормативно-правовых документов по определению понятия «обществоведческая предметная компетентность», проанализированы взгляды ученых относительно толкования этого термина. Раскрыто критерии определения структурных элементов обществоведческой предметной компетентности и указаны ее компоненты. Определены функции обществоведческой предметной компетентности.

Ключевые слова: *обществоведческая предметная компетентность, структура, компоненты, функции.*

Kosenko Y. M. The essence of the concept of "social science subject competence"

In the article «The essence of the concept «social science subject competence», an analysis of the legal documents on the definition of «social science subject competence» is analyzed and the views of scholars on the interpretation of this term are analyzed. The criteria for determining the structural elements of social science subject competence and its constituent components are revealed. The functions of social science subject competence are determined.

Key words: *social science subject competence, structure, components, functions.*

Процеси трансформації на терені України проявляються у різних сферах, зокрема й у галузі освіти. У вітчизняній освіті питання обсягів навчального навантаження, характеристик змісту навчання, принципів організації навчального процесу та його результатів регулюються Державними стандартами початкової, базової і повної загальної середньої освіти. Відповідно до цих документів, вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів розроблено за галузевим принципом, серед яких важливе місце займає освітня галузь «Суспільствознавство».

Суспільствознавча галузева компетентність складається з міжпредметних і предметних компетентностей. Для визначення сутності цих компонентів необхідно з'ясувати значення поняття «навчальний предмет». Під навчальним предметом ми розуміємо педагогічно адаптований і ціннісно зорієнтований зміст конкретної науки, певної галузі діяльності, в якому представлено дидактично обґрунтовану систему знань (поняття, теорії, методи, факти, світоглядні й морально-естетичні ідеї, напрями практичного застосування тощо), умінь, навичок, відібраних відповідно до цілей навчання, вікових можливостей учнів [3].

За Державним стандартом, міжпредметна компетентність – це здатність учня застосовувати щодо міжпредметного кола проблем знання, уміння, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до певного кола навчальних предметів і освітніх галузей. Міжпредметна компетентність може формуватися предметами однієї галузі (внутрішньогалузева) і кількох галузей (міжгалузева) [2].

Предметна компетентність – це набутий учнями у процесі навчання досвід специфічної для певного предмета діяльності, пов'язаної із засвоєнням, розумінням і застосуванням нових знань. Відповідно,

суспільствознавча предметна компетентність – це інтегрована здатність, набута учнем у процесі вивчення в межах освітньої галузі «Суспільствознавство» окремих навчальних предметів (відповідно до змістових ліній державних стандартів) протягом навчання в початковій, основній і старшій школі.

Дещо по іншому визначає поняття «суспільствознавчої предметної компетентності», І. Смагін, який наголошував на тому, що предметну компетентність необхідно визначати як предметно-курсову, адже навчальні предмети доповнюються, розширюються, поглиблюються іншими навчальними курсами (елективними, факультативами тощо) [5].

Отже, у нашому дослідженні предметна суспільствознавча компетентність буде вважатися як набутий учнем досвід пов'язаний із засвоєнням, розумінням і застосуванням здобутих знань, умінь і навичок у процесі вивчення окремого навчального предмета освітньої галузі «Суспільствознавство». Ця компетентність може бути розширена та поглиблена на елективних і факультативних курсах суспільствознавчого змісту.

У ієрархічному відношенні найнижчою серед суспільствознавчих компетентностей є предметна. За А. Старєвою, вона структурно складається із декількох компонентів, основними дескрипторами яких є:

а) ціннісно-змістові установки (мотиви, прагнення, бажання, потреби, інтереси, устремління);

б) особистісні ставлення до компетентності (важливість, значущість, істотність);

в) знання (обізнаність, розуміння);

г) уміння, досвід (володіння, навички застосування, використання);

д) емоційно-вольові регуляції (задоволення, задоволення від дотримання правил, норм, прояв власної ініціативи, контроль власної поведінки при прояві певної компетентності) [6].

Схожі погляди висловлювала І. Зимня, яка до складу суспільствознавчої предметної компетентності включала наступні структурні елементи:

а) готовність до прояву компетентності (мотиваційний аспект);

б) володіння знаннями змісту компетентності (когнітивний аспект);

в) досвід прояву компетентності у різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях (поведінковий аспект);

г) ставлення до змісту компетентності і об'єкта її застосування (ціннісно-смисловий аспект);

д) емоційно-вольова регуляція процесу і результату прояву компетентності.

З. Возна пропонує зазначені компоненти перегрупувати у три структурних блоки: когнітивний, операційно-діяльнісний та мотиваційно-ціннісний. Зміст когнітивного компоненту вчена розуміє як знання, що дозволяють моделювати та закріплювати в поведінковому комплексі зразки ефективної комунікації та конструктивної взаємодії у різних сферах суспільної діяльності. Зміст операційно-діяльнісного компонента, на думку дослідниці, визначають навички практичної соціальної комунікації, досвід прояву компетентності у різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях. Мотиваційно-ціннісний компонент виражає готовність особистості до соціально-відповідальної поведінки, успішної соціальної взаємодії, яка базується на індивідуальних та суспільних нормах і цінностях [4].

На думку М. Голованя, структуру суспільствознавчої предметної компетентності необхідно визначати через призму структури особистості, тому дослідник виділяв:

а) мотиваційно-спонукальний компонент, який забезпечує умови розвитку людини і набуття нею зрілої форми думок, мотивів, цінностей, спрямованості особистості, яка прагне самоствердитися у власній діяльності, реалізувати творчий потенціал, проявити свої здібності, набути авторитету тощо;

б) гностичний компонент, покликаний активізувати пізнавальну та інтелектуальну діяльність особи, що виявляється в інтересі і засвоєнні особою накопичених людством знань, розширенні особистістю кругозору, ерудиції, освіченості націлених на перспективний розвиток;

в) діяльнісний компонент, який відбиває отримані людиною знання в практичній діяльності у вигляді умінь і навичок;

г) емоційно-вольовий компонент, що підкреслює здатність особи до вольових напружень, мобілізації своїх сил у подоланні труднощів у процесі пізнавальної або професійної діяльності, наполегливості, витривалості та стриманості;

д) ціннісно-рефлексивний компонент, який свідчить про оцінне відношення та усвідомлення особистістю свого знання, поведінки, морального кодексу, інтересів і мотивів тощо;

е) комунікативний компонент, що відображає комунікабельність, відкритість до спілкування і збагачення у процесі міжособистісної взаємодії [1].

Досліджуючи структуру суспільствознавчої предметної компетентності, С. Шишов та І. Агапов за основу взяли діяльнісний підхід. Припустивши, що структуру компетентності можна співставити зі структурою діяльності особистості, дослідники диференціювали наступні компоненти: усвідомлення потреби, формування мотиву, вибір способу, планування діяльності, здійснення діяльності, перелік дій та виконання дій. За авторами, усвідомлення потреби і формування мотиву вимагає від особи певної ерудиції для усвідомленого вибору того, що може задовольнити потребу. При виборі способу задоволення потреби суб'єкт діяльності спирається на свої ціннісні установки, соціальні уявлення про дозволені чи заборонені дії. Для планування діяльності людина повинна знати закономірності, яким підпорядковується вибраний нею спосіб здійснення діяльності та процеси,

які прийдеться використовувати. Виконання дій неможливе без сукупності знань, на основі яких здійснюється усвідомлений вибір операцій для досягнення мети конкретної дії і правильного виконання цієї дії. Для виконання операції суб'єкт повинен мати певні уміння і навички, а також докласти вольові та емоційні зусилля.

На основі викладених поглядів, під структурою суспільствознавчої предметної компетентності ми будемо вважати сукупність ціннісно-мотиваційного, когнітивного, діяльнісного та емоційно-вольового компонентів. Ціннісно-мотиваційний компонент – це готовність дитини до прояву компетентності, яка виражається оцінному ставленні до власних знань, моральних норм, правил, інтересів, у бажанні учня здійснювати соціально-відповідальну поведінку для успішної взаємодії в оточуючій суспільній дійсності.

Когнітивний компонент – це знання суспільствознавчого змісту, які засвоює учень під час вивчення окремого навчального предмету, що дозволяють йому планувати та закріплювати зразки ефективної комунікації та конструктивної взаємодії у різних сферах суспільної діяльності.

Діяльнісний компонент – це реалізація школярем сформованих на суспільствознавчому предметі умінь і навичок у практичній сфері життєдіяльності, досвід прояву компетентності у різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях.

Емоційно-вольовий компонент – це сформована на шкільному предметі суспільствознавчого змісту здатність учня до наполегливості, витривалості, стриманості, вольових напружень, мобілізації своїх сил у подоланні певних труднощів.

Необхідно відмітити, що виділені нами структурні компоненти суспільствознавчої предметної компетентності існують не ізольовано один від одного. Вони взаємозалежні і тісно взаємопов'язані між собою.

Дослідження суспільствознавчої предметної компетентності, на нашу думку, не буде повноцінним без виділення її функцій. Поняття «функція» має декілька визначень. Найчастіше термін «функція» у науковій літературі використовується як назва або узагальнююча характеристика напряму діяльності – сутності завдань і цілей діяльності кого-небудь або призначення чого-небудь. Для нашої роботи доречним буде розуміння цього терміну як призначення, ролі зазначеної компетентності (чи його компонента) у життєдіяльності особистості.

За даними М. Голованя існує тісний зв'язок функцій із внутрішньо структурою компетентності. Науковець наголошував на тому, що ступінь сформованості функцій залежить від рівня сформованості відповідних елементів компетентності.

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволив нам вище визначити такі структурні елементи суспільствознавчої предметної компетентності, як ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та емоційно-вольовий. Відповідно до концепції М. Голованя, нами виділено:

а) ціннісно-орієнтаційну функцію, яка відображає стан сформованості у школярів відповідних цінностей, потреб і орієнтацій;

б) мотиваційну функцію, яка висвітлює сукупність внутрішніх і зовнішніх сил, що спонукають учня до певного виду діяльності;

в) когнітивну функцію, яка розкриває рівень засвоєння особою знань з певного навчального предмета, характеризує здатність учня розуміти, пізнавати, вивчати, усвідомлювати і переробляти зовнішню інформацію;

г) діяльнісну функцію, яка знаходить своє вираження в умінні в практичній сфері позитивно вирішувати проблемні ситуації;

д) комунікативну функцію, яка полягає в міжособистісній взаємодії, що веде до обміну інформацією у сучасному суспільстві.

е) емоційно-вольову функцію, яка передбачає свідоме регулювання школярем власної діяльності пов'язаної з подоланням внутрішніх і зовнішніх перешкод.

Таким чином, психолого-педагогічні дослідження дають підставу стверджувати, що суспільствознавча предметна компетентність має власну структуру, до якої входить ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та емоційно-вольовий компоненти. Ці структурні компоненти існують не ізольовано один від одного, а тісно взаємопов'язані між собою утворюючи цілісність.

Суспільствознавча предметна компетентність має важливе функціональне призначення, виконуючи ціннісно-орієнтаційну, мотиваційну, когнітивну, діяльнісну, комунікативну та емоційно-вольову функції. За допомогою цих функцій суспільствознавча предметна компетентність забезпечує застосування учнями відповідного досвіду набутого під час вивчення окремого предмету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головань М. С. Компетенція і компетентність : досвід теорії, теорія досвіду / М. С. Головань // Вища освіта України. – 2008. –№ 3. – С 23–30.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF
3. Енциклопедія освіти [головний редактор В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Людина і світ з методикою викладання : державний екзамен : методичний посібник для студентів історичного факультету денної та заочної форми навчання / укладач З. О. Возна. – Умань : ФОП Жовтий, 2015. – 148 с.
5. Смагін І. І. Суспільствознавча компетентність учнів : поняття, зміст, структура / І. І. Смагін // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2014. – Вип. 4. – С. 39–44.

6. Старєва А. М. Предметно-методична компетентність учителя суспільствознавчих дисциплін (в умовах запровадження нових Державних освітніх стандартів) / А. М. Старєва // Методист. – 2013. – № 4. – С. 25–30.

REFERENCES

1. Golovan MS Competence and competence: the experience of theory, the theory of experience / MS Golovan / / Higher Education of Ukraine. - 2008. - No. 3. - From 23-30.
2. State standard of basic and complete secondary education. - [Electronic resource]. - Mode of access: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF
3. Encyclopedia of Education [Chief Editor V.G. Kremen]. - K.: Yurincom Inter, 2008. - 1040 p.
4. Man and the world with teaching methods: state examination: methodical manual for students of the Faculty of History of full-time and part-time study / compiled by Z. O. Vozn. - Uman: FOP Yellow, 2015 - 148 pp.
5. Smagin I. I. Social Science Students' Competence: Concept, Content, Structure / I. I. Smagin // Bulletin of Zhytomyr State University named after Ivan Franko. - 2014. - Vip. 4. - P. 39-44.
6. Stareva AM The subject-methodical competence of the teacher of social sciences disciplines (in the conditions of the introduction of new state educational standards) / AM Stareva // Methodist. - 2013. - № 4. - P. 25-30.

УДК 378.147:371.13

Недайвода Ю.В.
Ворожбянська загальноосвітня
школа І-ІІІ ступенів № 3
Білопільської районної ради
Сумської області

ШКІЛЬНИЙ МУЗЕЙ ЯК ОСЕРЕДОК ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ

У статті *розкриваються методи та прийоми виховання патріотизму та національної свідомості учнів, досліджується місце і роль музейно - педагогічних засобів у навчально-виховному процесі, аналізується діяльність музею при навчальному закладі як важливого засобу формування всебічно розвиненої особистості, подаються основні завдання шкільного музею як динамічного, інтерактивного освітнього простору, характеризується діяльність музею краєзнавчого профілю.*

Ключові слова: *патріотизм, музейне середовище, виховання особистості, музейно-педагогічні принципи, методи та прийоми, музей при навчальному закладі.*

Недайвода Ю.В. Школьный музей как центр воспитания патриотизма и национального сознания учеников

В статье *раскрываются методы и приемы при воспитании патриотизма и национального сознания, исследуется место и роль музейно-педагогических средств в учебно-воспитательном процессе, анализируется деятельность музея при учебных заведениях, как важного средства формирования всесторонне развитой личности, выделяются основные задачи школьного музея как динамичного, интерактивного образовательного пространства, характеризуется деятельность музеев краеведческого профиля.*

Ключевые слова: *патриотизм, музейная среда, воспитание личности, музейно-педагогические принципы, методы и приемы, музей при учебном заведении.*

Nedayvoda Y.V. School museum as the center of education of patriotism and national consciousness of students

Abstract*: The present article deals with the methods and techniques of national education, discusses the role of patriotism and national consciousness of students. The place and the role of museum in the educational process are identified. The author analyzes the activity of the museum at an educational institution as an important means for the formation of a fully developed personality. Much attention is given to the main tasks of the school museum as a dynamic, interactive educational space. The activity of local history museum is described.*

Key words*: patriotism, museum environment, the personality upbringing, principles in museum pedagogy, methods and techniques, museum at an educational institution.*

«Нині, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості.

При цьому потрібно враховувати, що Україна має древню і величну культуру та історію, досвід державницького життя, які виступають потужним джерелом і міцним підґрунтям виховання дітей і молоді» [6].

Сьогодні Україна переживає найскладніші часи за всю добу своєї незалежності. Із одного боку - справжнє піднесення патріотизму, а з іншого… Дуже прикро чути такі вислови: «Що дала мені ця країна? Чому я повинен її захищати? Це справа уряду!» …

Чому значна частина українців так вважає? Що призвело до цього? Може, це розчарування останніх десятиліть чи уроки всієї попередньої української історії? А, можливо, проблема в тому, що молодь поняття «патріотизм» розуміє поверхнево?

Розуміючи завдання української національної школи, будучи глибоко переконаною в тому, що майбутнє України належить саме тим, хто зараз за партами, я як педагог, історик, громадянин України вважаю

своїм завданням виховати людину-патріота, якій притаманні почуття внутрішньої свободи, гордості за свою країну. Тому метою моєї діяльності стала проблема «Шкільний музей як осередок виховання патріотизму та національної свідомості учнів »

На допомогу прийшов досвід відомих учених: Я.А. Каменського, В.О. Сухомлинського, К.Д. Ушинського, А.С. Макаренка, О.Я. Савченко, С.Ф. Русової, Г.С. Сковороди, І. Д. Беха та багатьох інших.

Так, наш земляк Антон Семенович Макаренко відзначав, що патріотизм виявляється не тільки в героїчних вчинках. Педагог уважав, що він проявляється у виконаній роботі людиною, адже патріот завжди буде прагнути працювати для розвитку рідної країни. Особливе значення в дослідженні питань патріотичного виховання мають роботи Василя . Сухомлинського, який вважав, що школа повинна виховувати у молоді прагнення до беззавітного служіння Батьківщині, до активної трудової і суспільної діяльності.

Формування національної самосвідомості учнівської молоді є головною засадою патріотичного виховання. Якщо людина не почуває себе в душі українцем, то виховати патріота неможливо. Тож уміло спрямувати учнів на такий шлях – головна мета моєї практичної діяльності.

Актуальність проблеми зумовлена тим, що виховати громадянина-патріота означає підготувати підростаючу особистість до участі в розв’язанні навчальних і перспективних завдань держави, до управління її справами і виконання функції громадського діяча та захисника Батьківщини. Для цього потрібно сформувати в нього комплекс особистісних якостей і рис характеру, що є основою специфічного способу мислення та спонукальною силою дій, учинків, поведінки. Саме патріотизм, громадянськість повинні об’єднувати українців, зберегти те, що протягом століть було нашою метою, - незалежну державу. Одним із важливих об’єднавчих чинників у суспільстві може слугувати збереження культурної та історичної спадщини.

Пізнання Батьківщини здійснюється на уроках, екскурсіях, в уявних подорожах по країні, походах по рідному краю, маршрути яких із кожним роком розширюються.

Формування наукового кругозору учнів, соціалізація школярів, ставлення їх громадянськості, виховання високих моральних якостей та естетичних смаків можна здійснювати через взаємодію школи і музею. Сутність взаємодії музею і школи в тому, що навчання і виховання, пропаганда знань про природу і суспільство, історію та культуру ведеться на прикладі справжніх пам'яток матеріальної та духовної культури. Ця обставина стає надзвичайно важливою, коли мова йдеться про підростаюче покоління. Адже школяр, підліток, який щойно вступає в життя, найбільше потребує не тільки аргументованої, але й емоційної виразної інформації.

Музей у школі, музей для учнів, музей як продовження навчально - виховного процесу - таким є «Музей Міста» у Ворожбянській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 3, який був створений за ініціативою адміністрації школи та педагогічного колективу в 2004 році напередодні святкування 50-річчя школи, зареєстрований у мережі шкільних музеїв України, а з 17 червня 2016 року- зразковий музей.

Музей у нашому навчальному закладі - один із найважливіших засобів, завдяки якому удосконалюється весь процес комплексного навчання і виховання учнів, розвивається інтерес до історії, звичаїв, традицій, розширюється кругозір. Музейна робота спрямована на розвиток пошукової діяльності, творчості, активності учнів, що реалізується через збирання, вивчення, обробку, збереження, оформлення, пропаганду матеріалу. У процесі пошукової діяльності діти реалізують свої можливості і бажання.

Музей став справжньою школою громадського виховання. Адже цілеспрямована спільна робота з його створення розкрила творчі можливості і здібності багатьох дітей, допомогла знайти своє я, самовизначитися.

Краєзнавчий музей веде роботу в різних напрямках: історія міста, школи; культура краю (мистецтво, література). Найголовнішим є те, що робота музею дає змогу широко використовувати зібрані матеріали в навчально-виховному процесі (на уроках, виховних годинах, святах, зустрічах, семінарах, під час занять гуртків).

У краєзнавчий напрям включено елементи етнографії: вивчення обрядів, традицій, звичаїв, ремесл.

Маємо надію, що робота в музеї наблизить підростаюче покоління до історії свого народу, виховає небайдужих людей, справжніх громадян рідної держави.

Музей працює згідно з планом роботи, який складається радою музею на рік. Працівники ведуть книгу обліку відвідувачів і проведених екскурсій, масових заходів, навчальних занять, прийому та видачі експонатів, книгу відгуків про музей, інвентарну книгу.

Згідно тематико-експозиційного плану робота музею спрямована на удосконалення навчально–виховного процесу; розширення й поглиблення загальноосвітньої підготовки учнівської молоді засобами позакласної і позашкільної роботи; формування у підростаючого покоління розуміння нерозривного взаємозв’язку минулого, сучасного і майбутнього України; участь у формуванні, збереженні і раціональному використанні музейного фонду; вивчення, охорону й пропаганду пам’яток історії, культури і природи рідного краю; проведення культурно-освітньої роботи серед учнівської молоді та інших верств населення.

Ефективність використання шкільного музею в навчанні багато в чому визначається різноманітністю форм і методів класної і позакласної роботи, що включає музейний матеріал в навчальний процес. У практиці нашої школи склалися наступні види

- навчальна екскурсія до музею;
- урок-екскурсія в музеї;
- використання музейних предметів, що використовуються як навчальні посібники на уроці;
- демонстрація музейних предметів під час бесіди вчителя;
- підготовка доповідей і повідомлень, що використовуються для уроків за завданнями вчителя на основі самостійної роботи учнів у музеї;
- проведення навчально-практичних конференцій.

Учителі, використовуючи можливості музею, у процесі викладання поєднують прийоми навчання з методами пізнання: вони не тільки повідомляють інформацію, але і демонструють шляхи її отримання. Шкільний музей допомагає виховувати дослідницьку активність, розвиває творче мислення, прищеплює навички самостійного придбання знань.

Куточок українського побуту «Від дідусевого горища до бабусиної скрині» створено завдяки зусиллям учителів школи та її учнів, які привозили експонати з різних куточків нашої Сумщини. Тут розміщено зразок українського костюма, який носили в нашій місцевості, вишивані рушники, давні прядки та інші речі українського побуту кінця XIX – початку XX ст., видання Біблії та Євангелія, надруковані давньою кириличною абеткою.

Велике враження справляє на відвідувачів музею колекція банківських цінних паперів різних років. Під час проведення екскурсій ми виявили великий інтерес дітей до цієї теми, що і надихнуло на створення окремої експозиції «Історія держави в банківських цінних паперах». Учні з цікавістю сприймають розповідь про дану епоху, розглядаючи в якості експоната банкноту 1890 року або навіть перші гроші нашої молодої держави. Зі щирою цікавістю вони розпитують, що таке Облігація державного займу.

Учні нашої школи брали активну участь у Всеукраїнському конкурсі науково – пошукових робіт «Голодомор 1932 – 1933 років. Україна пам'ятає». Результат багаторічної роботи : збір свідчень жертв голодомору; участь у різноманітних заходах, присвячених цій події, друковані матеріали з висвітленням цієї проблеми – усе це дало змогу систематизувати матеріал та створити в шкільному музеї експозицію «Голодомор України 1932-1933 років – геноцид українського народу».

Не зітреться із пам'яті людської безсмертний подвиг солдата – переможця. Зі стендів музею на нас дивляться ті, хто здійснив свою велику справу на нашій землі, ті, хто пам'ятає загиблих за волю і незалежність нашої Батьківщини.

Експозиція музею присвячена дослідженню бойового шляху загону спеціального призначення під командуванням генерала Чеснова, який захищав наше місто восени 1941 року під час наступу німецьких загарбників. Ще з початку 80-х років минулого століття в школі діяв пошуковий загін, учасники якого налагодили тісні стосунки із колишніми вояками Загону.

Музей є базою і для серйозної виховної роботи. Він зберігає пам'ять про традиції життя наших прадідів і підтримує ті (традиції), на яких виховується нинішнє покоління.

Одним із найбільш вдалих експериментів у музейній справі стало впровадження інноваційних моделей презентаційних екскурсій . Як правило екскурсію проводять 1-2 особи , які просто викладають певні факти . Як керівник шкільного музею я запропонувала своїм екскурсоводам «оживити» їх розповіді «монологами від першої особи». Під час викладу інформації в матеріал екскурсії включається дитина, яка розказує про людину так, наче це вона сама. Спілкування починається з представлення, потім іде розповідь і, що важливо, екскурсанти можуть задати запитання екскурсоводу як до людини з іншої епохи. Найефективнішим такий прийом є при висвітленні подій Другої світової війни, коли діти хочуть знати про нагороди , місця, де відбувалися бойові дії, а також під час тематичних екскурсій «Історія школи в особах».

Прекрасним доповненням експозиції шкільного музею є твори живопису і графіки місцевих художників Лебедєва Г., Кривохижі О.

У сучасних умовах однією з найефективніших форм роботи є проектування. Рада музею організувала роботу над створенням проекту «Історія школи в особах». Усю роботу поділено на 7 етапів. Поштовхом до вибору проблеми дослідження стала недостатня архівна база Музею історії школи щодо конкретних людей, які працювали в школі, чи є ветеранами педагогічної праці, видатних випускників школи.

У результаті проведеної роботи вдалося створити архівну добірку у вигляді систематизованої папки-портфоліо, де містяться матеріали про всіх ветеранів педагогічної праці із загальною інформацією ; індивідуальні папки з фотографіями , спогадами, побажаннями; розпочато створення бази даних про випускників школи , які займають активу життєву позицію та стали видатними людьми; створили добірку про вчителів школи, які є випускниками школи.

Збираються та оформляються матеріали з реалізації проекту зустрічі двох поколінь: воїнів Другої світової війни та АТО в Україні «Одна родина у двох війнах».

Однією з інновацій сьогодення можна розглядати і таку форму роботи як інтерактивне опитування(яке можна розглядати як афішування). Перш за все - це демонстрація ефективності роботи та визначення проблеми, над якою треба працювати, а також спосіб популяризації певних осередків, які діють у школі. Ми використали

дану форму роботи для того, перш за все, щоб визначити ефективність тієї просвітницької роботи, яку проводили, популяризуючи історію малої Батьківщини.

На базі музею працює історичний клуб, який допомагає накопичувати матеріал, поповнити фонди музею.

Юні історики зібрали достовірні відомості про заснування Ворожби, її розвиток протягом чотирьох століть. Зібрані матеріали оформлені в експозицію музею та тематичну папку «Історія нашого міста». Були використані такі джерела: енциклопедичне видання «Історія міст та сіл України»; збірник «Сумщина в іменах»; дослідницька робота місцевого краєзнавця Галушки В.О.; матеріали обласного архіву; спогади жителів міста.

Члени історичного клубу активно беруть участь у створенні міні - підручника для спецкурсу «Історія рідного краю». За результатами своєї роботи створили віртуальну екскурсію до Музею школи, яка дає можливість проводити екскурсію чи включати її елементи на будь- якому уроці чи виховному заході. На жаль, сьогодні ще немає програми, яка б дозволила більш ефективно її проводити, але в подальшому ми плануємо її модернізувати.

Історія школи фіксується в Книзі-Літописі. Ми створюємо електронний варіант літопису, на базі якого можливим стає створення інформаційного буклету з історії навчального закладу. Матеріали літопису були використані у книзі «Ворожба. Шлях у 350 років.»

Благородні риси в учнів виховує волонтерський рух. Учні не залишаються байдужими, приймаючи участь у роботі дитячих груп милосердя, які працюють під девізом: «Роби людям тільки добро».

Помітний слід залишається у душах дітей після участі їх у проведенні зустрічі з ветеранами війни, воїнами-афганцями, ветеранами педагогічної справи та воїнами, які беруть участь у проведенні антитерористичної операції, до яких вони йдуть з власноруч виготовленими подарунками. Такі зустрічі, спілкування з ветеранами стають темами написання творів «Мій улюблений герой», «Враження від почутого і побаченого» та ін. Незабутніми залишаються зустрічі трьох поколінь-батьків, дітей і онуків.

Значний слід у душах дітей залишає на уроках історії, літератури, у позакласній роботі ознайомлення з фронтовими листами-трикутниками, написаними в окопах після бою, похоронками, листами-подяками, листами-спогадами.

Члени історичного клубу опікуються могилами полеглих воїнів та померлих педагогів навчального закладу.

Таким чином, у сферу музейної роботи нашої школи включаються всі вікові групи дітей, починаючи з молодших школярів і закінчуючи випускниками школи. Різноманітність форм науково - пошукової роботи дає можливість учням різних вікових груп поступово і кожен раз на новому рівні засвоювати музейну інформацію. Пошуковий та інформаційний матеріал, сконцентрований в музеї, допомагає прилученню школярів до подій, фактів минулих літ, пам'яті, історії свого народу.

І коли молода людина на запитання: «Де найкраще місце на землі?» із впевненістю зможе сказати: «Там найкраще, де я народився », ось тоді ми досягли своєї мети.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех, І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді [Текст] / І. Бех, К. Чорна // Інформаційний збірник для дир. школи та зав. дит. садком. – 2015. – № 3-4. – С. 44-65. – Номер присвячений патріотичному вихованню.
2. Бондаренко, А.Ю. Фольклор як засіб формування національної свідомості школярів [Текст] / А.Ю. Бондаренко // Історія та правознавство. – 2015. – № 25-26. – С. 2-6.
3. Бондаренко О.Ю. Актуальні питання патріотичного виховання [Текст] / О.Ю. Бондаренко // Історія та правознавство. – 2014. – № 3. – С. 5-9.
4. Бондаренко, О.Ю. Як виховати патріота? Окремі аспекти практичного досвіду[Текст] / О.Ю. Бондаренко // Історія та правознавство. – 2014. – № 4. – С. 10-12.
5. Гайда Л. А. Музей у навчальному закладі /Л. А. Гайда. – К.: Шкільний світ, 2009 – 128 с.
6. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді [Електронний ресурс] : додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/
7. Методичні рекомендації щодо засад діяльності музеїв історичного профілю дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладів [Текст] : додаток до листа МОН України від 22.05.2015 № 1/9-225 // Історія України. – 2015. – № 13. – С. 5-7.
8. Положення про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України // Наказ Міністерства освіти і науки України від 22.10.2014 № 1195.
9. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки[Текст]: указ президента України від 13 жовтня 2015 року № 580/2015 // Школа. – 2015. -- №11. – С.86-93.

УДК 94(376)(092):355.02

Партола В.В.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛУЦІЯ КОРНЕЛІЯ СУЛЛИ ДО ВСТАНОВЛЕННЯ ЙОГО ДИКТАТУРИ (107-82 Р. ДО Н.Е.)

У даній статті була розглянута проблематика військово-політичної діяльності Луція Корнелія Сулли до початку встановлення його диктатури в контексті розпаду пізньої Римської Республіки. На основі вітчизняних та іноземних джерел було висвітлено шлях Луція Корнелія Сулли до диктатури в Римі, який не був схожий на будь-який інший прихід до влади правителів Римської республіки.

Ключові слова: *патрицій, плебей, популяри, оптимати, квестор, претор, легат, нобілітет, військовий трибун, консул, військовий переворот, громадянська війна, диктатура.*

Партола В.В. Военно-политическая деятельность Луция Корнелия Суллы до установления его диктатуры (107-82 г. до н.э.)

В данной статье была рассмотрена проблематика военно-политической деятельности Луция Корнелия Суллы до начала установления его диктатуры в контексте распада поздней Римской Республики. На основе отечественных и иностранных источников был освещен путь Луция Корнелия Суллы к диктатуре в Риме, который был не похож на любой приход к власти правителей Римской республики.

Ключевые слова: *патриций, плебей, популяры, оптиматы, квестор, претор, легат, нобилитет, военный трибун, консул, военный переворот, гражданская война, диктатура.*

Partol V.V. The military and political activity of Lucius Cornelia Sulla prior to the establishment of his dictatorship (107-82 BC)

This article is devoted the problem military-political activity of Lucius Cornelius Sulla to the beginning of establishment his dictatorship in the context of decay Late Roman Republic. On the basis of local and foreign sources represented way Lucius Cornelius Sulla to dictatorship in Rome, which was not like that on either other coming to power ruler of Rome Republic.

Key words : *patrician, plebeian, populists, optimas, questor, praetor, legate, nobilitet, military tribune, consul, military coup, civil war, dictatorship.*

Постановка проблеми. Шлях приходу до диктатури Луція Корнелія Сулли, що відбувся в 82 р. до н. е. в пізній Римській Республіці. Питання приходу до «необмеженої» диктатури Сулли становить інтерес для вітчизняних та іноземних науковців. Саме Луцій Корнелій Сулла першим в римській історії захоплював Рим силою, раніше до нього цього ніхто не робив. Його жага до влади, військовий та дипломатичний талант може бути хорошим прикладом для учнів. Луцій Корнелій Сулла показав, що до влади може прийти людина не лише з багатого роду. Він показав, що за своє становище та авторитет у суспільстві потрібно боротися. Для розуміння, того як саме Луцій Корнелій Сулла прийшов до необмеженої влади потрібний ретельний аналіз цього явища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дана тема досліджена багатьма науковцями. Основною джерельною базою статті є роботи вітчизняних та іноземних дослідників. У своїй роботі я використовував працю Циркіна [13], в якій він докладно описав події громадянської війни між Суллою та Гаєм Марієм, її перебіг та результат. Такі дослідники як Короленков А. В. та Смиков Е. В. [9] у своїй праці Сулла добре висвітили всю біографію Луція Корнелія Сулли на основі давньоримських першоджерел. За допомоги праці Егорова А.Б. Партия Суллы: союз аристократов и маргиналов [1] можна прослідкувати за допомогою чого Сулла знайшов підтримку у сенату та народу задля того, щоб стати диктатором Римської республіки.

Метою статті є аналіз військово-політичної діяльності Луція Корнелія Сулли до початку встановлення його «необмеженої диктатури».

У дослідженні військово-політичної діяльності автором розглядається подієво-фактажевий матеріал . При написанні статті використано як загальнонаукові методи так і спеціальноісторичні: історико-хронологічний, порівняльно-історичний підхід.

Виклад основного матеріалу. Луцій Корнелій Сулла належав до роду Корнеліїв, який хоч і був патриціанським, але великого впливу на справи Римської республіки не мав. З книги «Порівняльні життєписи» Плутарха нам відомо, що фінансове становище його родини було гіршим ніж в інших знатних родів, тому йому довелося почати політичну кар'єру дещо пізніше на відміну від його однолітків із знатних сімей. Якщо мінімальний віковий ценз на посаду квестора був 27 років, то Луцій Корнелій Сулла став ним у 31 рік . Він був підлеглим полководця Гая Марія, який взяв його з собою на Югуртинську війну. Першим завданням Сулли був збір в Італії значного допоміжного кінного війська і перекидання його в Північну Африку. Суллі знадобилося лише кілька місяців, щоб впоратися з цим і зарекомендувати себе з найкращого боку. Незабаром Луцию вдалося завоювати повагу воїнів завдяки вмілому керівництву військами в такому юному віці, хоча, можливо, причиною тому було його чарівність [8, с.32].

Дещо пізніше він отримав посаду легата і представляв інтереси Риму під час переговорів з мавританським царем Бокхом. Сулла показав,що він мав хист дипломата, закінчивши майже 7-літні бойові дії завдяки вдалим переговорам. За допомоги своїх умінь як полководця і дипломата він стрімко виріс в очах римського нобілітету і став важливою фігурою в римському суспільстві [9, с.112].

Одразу після закінчення Югуртинської війни Сулла під командуванням Гая Марія вирушив на північ Італії задля охорони північних кордонів від нападу союзу галльських племен. У 104 р. до н.е. він займав посаду легата,а в 103 році до н.е. став військовим трибуном. На цій війні він в черговий раз продемонстрував якості воєначальника та дипломата. У 104 р. до н.е. він взяв у полон вождя тектосагів Копілла, а трохи згодом за допомогою переговорів відмовив плем'я марсів вступати у війну і навіть схилив їх на бік Римської республіки. Але, незважаючи на всі свої заслуги,він у 102 р. до н.е. перейшов під командування Квінта Лутація Катули, де знову став легатом. У 101 р. до н.е. завершилася Кімврська війна перемогою римлян над германцями в битві при Верцеллах, в якій Сулла приймав безпосередню участь [10, с. 189].

Після закінчення Кімврської війни Сулла захотів почати свою політичну кар'єру і приблизно в 100 р. до н.е. висунув свою кандидатуру на посаду претора, але став ним лише через рік. Потім ще через рік він став намісником в провінції Кілікія до 91 р до н.е. За дорученням сенату Сулла спробував посадити на трон в сусідній Каппадокії проримсько орієнтованого Аріобарзана I. Около 97 року Аріобарзан був обраний на трон проримським угрупованням, після чого понтійський цар Мітрідат VI спробував повалити Аріобарзана чужими руками. У результаті Сулла , який мав в своєму розпорядженні невелику армію, довелося зіткнутися з Каппадокійським узурпатором Гордієм і вірменським царем Тиграном II, армія яких була розбита Суллою. Під час намісництва Сулла також був першою римською посадовою особою, яка прийняла посольство з Парфії. Сулла провів «тристоронні переговори» з питання про дружбу і союз між Парфією і Римом, встановивши при цьому три крісло – одне для парфянского посла Оробаза, друге – для себе, третє – для Аріобарзана[11, с.273].

У цьому ж самому році розпочалася Союзницька війна через повстання італіків. На цій війні він знову був легатом під командуванням консула Луція Юлія Цезаря. У 89 р. до н.е. він очолив римський наступ в Кампанії та Самнії. Спершу армія Сулли напала на загін італіків Луція Клуенція, але через поспішність в приготуваннях вона була звернена до втечі італіками . Під час відступу назустріч втікаючій сулланській армії поспішав його резерв, завдяки якому вже Клуенцій був змушений відступити .Однак Клуенцій знаходився поблизу, і незабаром , посиливши свою армію за допомогою галлів, вийшов для битви з Суллою .Потім Сулла увійшов в Самніт, в область гірпінів, де спершу взув у облогу місто Еклан. Жителі Еклану чекали прибуття підкріплень з Луканії і просили Суллу дати їм відстрочку нібито на роздуми. Розгадавши задум екланців Сулла за відведений їм час обклав дерев'яну стіну міста хмизом, а потім підпалив. Еклан капітулював, але Сулла, на відміну від інших, хто здався йому міст, віддав його на поталу своїм солдатам, пояснюючи, що Еклан здався не через лояльність римлянам, а по необхідності. Через деякий час після цього Сулла несподівано напав на воєначальника самнітів Мотілала з тилу і розбив його, а потім захопив і нову столицю повсталих італіків, Бовіан. Сулла вів успішні бойові дії на цих територіях і зміг розгромити сили італіків на півдні Аппенінського півострова. Для нього ця війна була дуже успішною. Завдяки своїм військовим успіхам його авторитет значно зріс. У 88 р. до н.е. він висунув свою кандидатуру на посаду консула і зміг здобути цю посаду і в результаті жеребу отримав намісництво в провінції Азія. Але в цей час цар Понту Мітрідат VI почав війну проти Риму на території Малої Азії [12, с. 78].

Також в цей час на території самого Риму почалися суперечки між консулами Суллою та Марієм за право командуванням військами у війні проти Мітрідата. Союзник Марія Сульпіцій зміг прийняти закон про надання права Гаю Марію воювати проти Понтійського царства та надання в його руки армію. Прагнучи повернути собі командування і вигнати Марія, Сулла повернув свої війська на Рим, попередньо заручившись підтримкою самих солдатів. Більшість з них служили під його командуванням з початку Союзницької війни і вони практично не грабували Італію, через що перспектива походу в багату Азію здавалася вкрай привабливою. Сулла переконав солдатів, що Марій найме нових солдатів, і війська закидали камінням трибунів, які прибули прийняти у Сулли командуванння. Це був перший випадок, коли магістрат використовував свої війська для захоплення Риму [1, с. 130].

Але Сулла прибув до своєї армії, яка була розташована в Греції, раніше ніж трибуни з столиці, повів свої війська на Рим з якими успішно його захопив. Це був перший військовий переворот в історії Римської держави. Будучи консулом Сулла наказав частину своїх супротивників вбити або вигнати за межі держави . У 87 р. до н.е. Сулла прибув до Греції, щоб очолити армію для походу проти МітрідатаVI. Спочатку він здобув перемогу над понтійцями в районі Афін, а потім взяв місто штурмом. Після цього він віддав місто на розграбування своїм солдатам, що вилилося в вбивство багатьох громадян. У результаті цього багато афінян наклали на себе руки, очікуючи швидкого руйнування міста .Однак потім Сулла, взявши Акрополь, де зміцнився афінський тиран, помилував місто, обґрунтувавши це його славним минулим [8, с. 211].

У битвах при Херонеї та біля Орхомена Сулла розгромив війська Понтійського царства на чолі з Архелаєм. У 85 р. до н.е. було проголошено Дарданський мир, за яким Понтійське царство залишалося незалежним у своїх колишніх кордонах. У цей час на території Аппенінського півострова прихильники Гая

Марія вирішили взяти владу в державі у свої руки і почали винищувати прихильників Сулли. У 83 р. до н.е. Сулла зійшов на берег південної Італії та відновив на ній свою владу. Він швидко просувався до Риму, оскільки маріанці виявилися зовсім не готовими до війни. Крім того, йому кілька разів вдавалося роз'єднати супротивників і навіть переманити на свою сторону цілі легіони. До Сулли стікалися як представники родовитої знаті бачили в Суллі свого захисника, так і незадоволені з числа маріанців. Крім того, часто на бік Сулли переходили прості солдати. Це було пов'язано насамперед з обіцянкою Сулли роздати всім, хто воював на його стороні, землю (цю обіцянку він згодом виконав) . Одна з перших битв відбулася у Канузія в районі гори Тіфати між Гаєм Норбаном і Суллою, де переможцем став останній [2, с. 188].

По дорозі до Риму до військ Сулли приєдналися Гней Помпей та Марк Красс. Спочатку вони взяли в облогу місто Пренесте, де був розташований Гай Марій молодший зі своїми військами. Битва між Суллой з одного боку, і об'єднаним військом маріанців з іншої, сталася на початку 82 року. Армія Сулли поступалася в чисельності маріанській, проте остання була складена з малодосвідчених італіків, які не горіли прагненням померти в бою. Відомо також, що в битві на боці маріанців брало участь багато італіків з племен самнітів і луканців. У ході битви Сулла спочатку здобув перемогу на правому фланзі битви (ним командував Марк Ліциній Красс), в той час як його лівий фланг був звернений до втечі. Відступаючі постаралися сховатися в Римі через Коллінські ворота, проте солдати Сулли, що чергували на стінах, закрили ворота за допомогою механічного пристосування. Це покалічило кілька десятків солдатів, але змусило повернути і продовжити бій інших. Битва тривала всю ніч, і в ній перемогу здобув Сулла. Завершального удару завдали у битві біля Коллінських воріт [13,с.116]. Після захоплення Риму вдруге, він встановив свою одноосібну владу як диктатор, яка отримала назву «безстрокового диктатора».

Отже, шлях Луція Корнелія Сулли до отримання одноосібної влади мав багато перешкод, які він подолав за допомогою свого військового та дипломатичного таланту. Завдяки своїм вмінням як полководця та оратора він зміг заручитися підтримкою армії, на яку він спирався впродовж своєї політичної кар'єри задля того, щоб стати правителем Риму.

Проаналізувавши шкільні підручники з історії стародавнього світу для 6 класу, я дійшов висновку, що тема військово-політичної діяльності Луція Корнелія Сулли не достатньо висвітлена в деяких підручниках. Наприклад, у підручнику за авторства О. І. Шалагінової та Б. Б. Шалагінова про шлях до здобуття Сулли диктаторських повноважень написано доволі добре, описані самі головні моменти його проходження по кар'єрній сходинці. У підручнику з історії стародавнього світу О. І. Пометун, П. В. Мороз, Ю. Б. Малієнко описано не так докладно, як в попередньому підручнику. У підручнику О. Г. Бандровського, В. С. Власова про Суллу написано лише кілька речень, які стосуються лише його часів диктаторства. У підручнику С. В. Д'ячкова, О. П. Мартем'янова описано лише час громадянської війни між Марієм та Суллою та диктатурою. У підручнику С. О. Голованова, С. В. Костирко описано лише період Мітридатової війни та період диктатури Сулли. Отже, військово-політичний шлях Сулли до встановлення диктатури описаний доволі непогано, але ця тема в шкільних підручниках могла бути розкритою набагато краще.

Таким чином, проблема дослідження військово-політичної діяльності Луція Корнелія Сулли є доволі популярною у вітчизняних та іноземних істориків. Але ретельнішому вивченню цієї проблематики заважає недостатня першоджерельна база, якою володіють зараз сучасні історики. На сьогодні є не досить добре вивченими роки юності Сулли, часи його перебування в Кілікії. Хоча про його життєвий шлях відомо достатньо, але є ще прогалини його біографії, які не висвітлено в наукових працях, тому історикам є ще над чим працювати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Егоров А. Б. Партия Суллы : союз аристократов и маргиналов / А. Б. Егоров // Studia Historica. – 2006. – № 6. – С. 128 – 152.
2. Егоров А. Б. Рим на грани эпох. Проблемы рождения и формирования принципата / А. Б. Егоров. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1985. – 222с.
3. Історія стародавнього світу 6 клас / Бандровський О. Г., Власов В. С. – К.: Генеза, 2014. – 273 с.
4. Історія стародавнього світу 6 клас / Голованов С. О., Костирко С. В. – К.: Грамота, 2006. – 297 с.
5. Історія стародавнього світу 6 клас / Д'ячков С. В., Мартем'янов О. П. – Х.: Ранок, 2006. – 336 с.
6. Історія стародавнього світу 6 клас / Пометун О. І., Мороз П. В., Малієнко Ю. Б. – К.: Освіта, 2014. – 256 с.
7. Історія стародавнього світу 6 клас / Шалагінова О. І, Шалагінов Б. Б. – К.: Пед. преса, 2006. – 288 с.
8. Инар Ф. Сулла / Франсуа Инар. Сулла [Пер. з французького В. Сидоренка] – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 416 с.
9. Короленков А. В. Сулла / А. В. Короленков, Е. В. Смыков. – М.: Молодая гвардия, 2007. – 428 с.
10. Моммзен Т. История Рима в пяти томах / Теодор Моммзен. История Рима в пяти томах [Пер. з немецкого С. Ковалев, Н. Машкин] – СПб.: «Ювента», 2005. – Т.2. – 336 с.
11. Сергеев В. С. Очерки по истории Древнего Рима / В. С. Сергеев. – М.: ОГИЗ. Госсоцэкономиздат, 1938. – 368 с.
12. Утченко С. Л. Древний Рим: события, люди, идеи / С. Л. Утченко. – М.: Наука, 1969. – 317 с.
13. Циркин Ю. Б. Гражданские войны. Побежденные / Ю. Б. Циркин. – СПб.: Издательство Санкт-Петербурского университета, 2006. – 314 с.

REFERENCES

1. Egorov AB The party of Sulla: the alliance of aristocrats and marginals / AB Egorov // Studia Historica. - 2006. - No. 6. - P. 128 - 152.
2. Egorov AB Rome on the brink of epochs. Problems of the Birth and Formation of the Principate / AB Egorov. - Leningrad: Leningrad University Press, 1985. - 222p.
3. Історія стародавнього світу 6 клас / Bandrovsky OG, Vlasov VS - K .: Genesis, 2014. - 273 p.
4. History of the Old Believers 6 classes / Golovanov SO, Kostirko SV - K .: Diploma, 2006. - 297 p.
5. History of the Old Believers 6 classes / D'yachkov S. V., Martem'yanov OP - H .: Ranok, 2006. - 336 p.
6. Історія стародавнього світу 6 клас / Pometun O. I., Moroz P. B., Malienko Yu. B. - K .: Osvita, 2014. - 256 p.
7. Історія стародавнього світу 6 клас / Shalaginova O. I, Shalaginov BB - K .: Ped. Press, 2006. - 288 p.
8. Inar F. Sulla / Francois Inar. Sulla [Trans. from the French V. Sidorenka] - Rostov-on-Don: Phoenix, 1997. - 416 p.
9. Korolenkov AV Sulla / AV Korolenkov, EV Smykov. - Moscow: Young Guard, 2007. - 428 p.
10. Mommsen T. History of Rome in five volumes / Theodore Mommsen. The history of Rome in five volumes [Trans. from the German S. Kovalev, N. Mashkin] - SPb .: "Juventa", 2005. - T.2. - 336 s.
11. Sergeev VS Essays on the history of ancient Rome / VS Sergeev. - Moscow: OGIZ. Gossotsecheizdat, 1938. - 368 p.
12. Utchenko SL Ancient Rome: events, people, ideas / SL Utchenko. - Moscow: Nauka, 1969. - 317 p.
13. Tsirkin Yu. B. Civil wars. Defeated / Yu. B. Tsirkin. - St. Petersburg: St. Petersburg University Press, 2006. - 314 p.

УДК 371.3: 373.54.3:94

Моцак С.І.
Сумський державний педагогічний
університет ім. А.С.Макаренка

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ПОЗАУРОЧНОЇ РОБОТИ З ПРЕДМЕТУ В СУЧАСНІЙ ШКІЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ

Моцак С.І. Роль та місце позаурочної роботи з предмету в сучасній шкільній історичній освіті

В статті визначено роль позаурочної діяльності в навчально-виховному процесі підростаючого покоління. Проведений аналіз теоретичних джерел зумовив виокремлення в дослідженнях основних напрямів позаурочної роботи. Уточнено понятійний апарат: позаурочна робота, позаурочна навчальна діяльність, позанавчальна робота, позакласна робота, позашкільна робота, позаурочна навчальна робота з історії.

Ключові слова: *Нова українська школа**,** позаурочна робота, позаурочна навчальна діяльність, позанавчальна робота, позакласна робота, позашкільна робота, позаурочна навчальна робота з історії.*

Моцак С.И. Роль и место внеурочной работы по предмету в современном школьном историческом образовании

В статье определены роль внеурочной деятельности в учебно-воспитательном процессе подрастающего поколения. Проведенный анализ теоретических источников обусловил выделение в исследованиях основных направлений внеурочной работы. Уточнен понятийный аппарат: внеурочная работа, внеурочная учебная деятельность, внеучебная работа, внеклассная работа, внешкольная работа, внеурочная учебная работа по истории.

Ключевые слова: *Новая украинская школа, внеурочная работа, внеурочная учебная деятельность, внеучебная работа, внеклассная работа, внешкольная работа, внеурочная учебная работа по истории.*

Motsak S.I. The role and place of extra-curricular work on the subject in modern school historical education.

The article defines the role of extra-curricular activities in the educational process of the younger generation. The analysis of theoretical sources led to the emphasis on research in the main areas of extra-curricular work. The conceptual apparatus is specified: extra-curricular work, extra-curricular educational activity, extracurricular work, extra-curricular work, extra-curricular work, extra-curricular educational work on history.

Key words: *New Ukrainian school, extra-curricular work, extra-curricular educational activity, extracurricular work, extra-curricular work, extra-curricular work, extra-curricular educational work on history.*

Постановка проблеми. Сьогодні ми маємо будувати Нову українську школу. Школу у якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, а й вміння застосовувати їх у житті.

Позаурочна робота з історії в умовах Нової української школи має великі можливості для вирішення цих завдань, оскільки саме вона дає можливість поглиблювати історичні знання та є важливим резервом і засобом формування та розвитку інтересу учнів до історії, успішного оволодіння ними компетентностями та надає більш широкі можливості для творчої діяльності як учителів, так і учнів.

Правильно організована позаурочна робота з історії має сприяти розвитку та поглибленню історичного мислення, формуванню позитивної історичної самоідентифікації, вихованню особистісних рис громадянина України, загальнолюдських, духовних цінностей, демократизму, патріотизму, вчити критично мислити та готувати сучасного учня до свідомої активної участі в суспільному житті.

А тому проблема організації позаурочної роботи в шкільній історичній освіті за умов створення Нової української школи набуває важливого значення.

Метою статті є основі аналізу психолого-педагогічної, методичної літератури, визначити сутність, роль та місце позаурочної роботи з предмету в сучасній шкільній історичній освіті.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема організації позаурочної роботи не є новою у вітчизняній педагогіці. У різні часи вона була предметом наукових розвідок українських дослідників Н. Бондаря, М. Боришевського, В. Демиденко, Л. Канішевської, С. Карпенчук, О. Киричук, Б. Кобзара, С. Коваленко, М. Красовицького, В. Лозової, А. Макаренка, Г. Пустовіта, І. Соколової, М. Стельмаховича, В. Струманського, В. Сухомлинського, Т. Сущенко, М. Трофанової, Я. Чепіги, та ін. Означена проблема досліджувалася російськими вченими Ю. Азаровим, М. Алпатьєвим, Л. Балясною, О. Богдановою, М. Болдирєвим, Ю. Івановим, В. Караковським, А. Капто, В. Кутьєвим, Л. Рувинським, В. Петровим, Ю. Сокольниковим, Г. Суворовою та ін.

Роль і місце позаурочної діяльності учнів у навчально-виховному процесі розглядали зарубіжні дослідники (Д. Брубекер, Ф. Бьюїссон, А. Валлон, О. Вільман, А. Дистервег, Дж. Дьюї, Р. Еджвардт, Я. Корчак, А. Маслоу, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, М. Хайдегер, З. Хемус, С. Шуман та ін.).

Проблема змісту і напрямів позаурочної роботи в сучасній школі досліджується українськими вченими І. Бехом, Т. Дем'янюк, А. Капською, Б. Кобзарем, І. Мартинюк, Г. Пустовітом, П. Щербанем та ін.

Різним аспектам організації позаурочної роботи в шкільній історичній освіті присвячені наукові розвідки сучасних українських вчених – методистів-істориків К. Баханова, А. Булди, В. Власова, Т. Ладиченко, Ю. Малієнко, Т. Мацейків, П. Мороза, О. Пометун, А. Приходько, О. Удода, Г. Фреймана тощо.

Аналіз теоретичних джерел зумовлює виокремлення в дослідженнях проблеми позаурочної роботи педагогів таких основних напрямів:

– позаурочна робота в школі (В. Білоусова, Н. Болдирєв, І. Винниченко, І. Мар'єнко, Е. Марієнгоф, Г. Щукіна та ін.);

– позаурочна навчальна робота (О. Джежелей, Е. Марієнгоф, Н. Свєтловська, В. Сухомлинський та ін.);

– окремі форми позаурочної роботи (А. Романов, Г. Фролова та ін.);

– визначення концептуальних засад організації позаурочної виховної роботи (С. Гончаренко, В. Оржеховська, В. Постовий, К. Чорна та ін.);

– зв'язок позаурочної роботи вчителя з роботою позашкільних закладів (С. Кириленко, Г. Пустовіт, Т. Сущенко та ін.);

– психологічні аспекти організації позаурочної роботи в сучасній школі (І. Бех, І. Дубровина, А. Гречишкіна, Л. Колбановський, Б. Круглова С. Максименко та ін.);

– педагогічні аспекти позаурочної виховної роботи (В. Демиденко, В. Демчук, Т. Дем'янюк, А. Капська, С. Карпенчук, Б. Кобзар, В. Перепелиця та ін.).

– позаурочна робота з учнями профільних класів (Н. Аніскіна, А. Самодрин, В. Кизенко, С. Максименко, П. Сікорський та ін.)

Виклад основного матеріалу. Роль позанавчальної діяльності (як організації діяльності дітей у вільний від занять в школі час) у системі виховання підростаючого покоління розглядали у своїх працях як засіб виховання гармонійно розвиненої особи видатні педагоги П. Блонський, А. Макаренко, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький, відомі психологи і філософи: І. Бех, І. Зязюн, Г. Костюк, та ін. Більшість з цих вчених використовують поняття позанавчальна, позакласна і позашкільна діяльність як синоніми, позначаючи ним спеціально організовану виховну роботу з учнями у позанавчальний час.

Для уточнення понятійного апарату дослідження на початку зосередимо увагу на сучасному тлумаченні ключових понять: позаурочна робота, позаурочна навчальна діяльність, позанавчальна робота, позакласна робота, позашкільна робота, позаурочна навчальна робота з історії.

Спочатку віддиференціюємо ці поняття одне від одного. У сучасній українській педагогічній науці багатьма вченими поняття «позаурочна» і «позанавчальна» виховна робота ототожнюються і визначаються як такі, що охоплюють усі види і форми виховної роботи з учнями поза уроками, за межами навчального часу. Так, на думку Б. Кобзаря, ці два поняття можна розглядати як найбільш широкі, адже позаурочна виховна діяльність, зазвичай, складається із позакласної і позашкільної роботи [5, с. 67]. Окрім того, Б. Кобзар розглядає позанавчальну виховну діяльність як складову професійно-педагогічної діяльності педагога. На його думку, це «цілеспрямована навчально-виховна робота зі школярами, що її організують і здійснюють вчителі, вихователі в різних школах в позаурочний час» [6, с. 7].

Широковживаним у науковій літературі є також поняття «позанавчальна робота», під яким виокремлюють діяльність учнів за межами шкільної програми та за межами навчального процесу, яка здійснюється на основі самоврядування при спрямовуючій ролі класного керівника, і є добровільною.

В окремих наукових розвідках українських вчених виокремлюється поняття «позакласна робота у навчально-виховному процесі». Ця проблема висвітлена у науковому доробку С. Гончаренка, В. Оржеховської, В. Постового, К. Чорної тощо. Значний доробок у розвиток теорії позакласної виховної роботи вніс І. Бех. Розроблена ним концепція виховання особистості містить, зокрема, психологічні основи цілеспрямованого формування особистості учня.

Позакласна робота, як наголошують дослідники, – це одна із форм організації корисного дозвілля та

активного відпочинку учнів, яка:

– по-перше, організується на добровільних засадах (зміст і форми занять визначаються навчальним закладом із урахуванням конкретних умов роботи);

– по-друге, будується на основі широкої громадської активності учнів, які об'єднуються в колективи самоврядування при постійному контролі і керівництві їх діяльністю з боку адміністрації, вчителів та членів педагогічного колективу;

– по-третє, педагогічне керівництво в процесі позакласної роботи набуває більш консультативно-рекомендаційного характеру, що стимулює вияви творчої ініціативи учнів у проведенні різноманітних форм цієї роботи. Позакласна робота доповнює основну програму різноманітністю засобів, форм, методів.

Таким чином, зазначимо, що позакласна робота – це різноманітна освітня і виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, організована в позаурочний час педагогічним колективом школи, а позашкільна робота – це освітньо-виховна діяльність позашкільних закладів для дітей та юнацтва. Обидва види роботи мають спільні завдання і передбачають застосування переважно однакових засобів, форм і методів виховання.

Як свідчить аналіз наукової літератури, серед науковців немає одностайності у підходах до визначення поняття позакласної роботи. В педагогічному словнику зазначається, що позакласна робота у школі організовується і проводиться в позаурочний час органами дитячого самоврядування за активною допомогою і при тактичному керівництві з боку педагогічного колективу, особливо класних керівників, вихователів, організаторів позакласної і позашкільної роботи. Вона тісно пов'язана з навчально-виховною роботою, що проводиться на уроках. Одні дослідники називають її «формою організації дозвілля учнів», інші – «заняттями, що проводяться в позаурочний час», дехто – «діяльністю педагогів, батьків та учнів, яку організує школа у вільний від уроків час» або «різноманітною освітньою і виховною роботою» . Окремі дослідники в це поняття включають не лише систему занять, а й спілкування учнів у школі після уроків.

До понятійного апарату нашого дослідження ми віднесли також дефініцію «позашкільна робота», яку вчені трактують як виховну роботу, що здійснюється спеціальними позашкільними установами. З-поміж них і позашкільні заклади – державні та громадські організації та інструктивно-методичні установи з позашкільної роботи з дітьми й підлітками. Існують позашкільні заклади загального типу (палаци, будинки школярів, дитячі парки, дитячі сектори профспілкових клубів і палаців культури) і спеціалізовані (дитячі бібліотеки, театри, спортивні школи, туристів, дитячі залізниці, морські та річкові пароплавства).

Зміст позашкільної роботи визначається загальним змістом виховання учнівської молоді. Позашкільна робота ґрунтується на принципах:

– добровільності, учні можуть обирати профіль занять за інтересами;

– суспільної спрямованості діяльності учнів (зміст роботи гуртків, клубів, форм діяльності має відповідати загальносуспільним потребам, відображати досягнення сучасної історичної науки);

– розвиток ініціативи і самодіяльності учнів (слід враховувати бажання школярів, їх пропозиції, щоб кожен із них виконував цікаву для себе роботу);

– розвиток винахідливості (учням слід ставити завдання пошукового характеру, приділяти особливу увагу творчому підходу до справи);

– зв'язок з навчальною роботою (знання з історії можуть бути розширені і поглиблені на тематичному вечорі та ін.).

Психолого-педагогічні аспекти розвитку творчої особистості в позашкільних закладах знайшли своє відображення у низці праць С. Карпенчук, Б. Кобзара, С. Сисоєвої, М. Фіцули та ін.

У нашому дослідженні будемо розглядати позаурочну роботу як різноманітну освітню і виховну роботу, спрямовану на задоволення інтересів і запитів учнів, організовану в позаурочний час педагогічним колективом школи з метою збагачення та поглиблення знань школярів, набутих у процесі навчання, застосування їх на практиці, розширення загальноосвітнього кругозору учнів, формування в них наукового світогляду, вироблення вмінь і навичок самоосвіти, формування інтересів до різних галузей науки, техніки, мистецтва, виявлення і розвитку індивідуальних творчих здібностей та нахилів, організації дозвілля школярів, культурного відпочинку та розумних розваг; поширення виховного впливу на учнів у різних напрямах виховання.

Зазначимо, що тема нашого дослідження передбачає виокремлення із усієї системи позаурочної роботи школи позаурочну роботу з окремого предмета, специфікою якої є її міцний взаємозв'язок із урочною діяльністю учнів та досягненнями цілей освіти, зокрема задекларованих державними програмами і документами. Щоб визначити повний зміст категорії *«позаурочна робота з окремого предмета»*, звернемось до відповідних досліджень.

Аналізуючи науковий доробок дослідників у царині позаурочної роботи, ми прийшли висновку про використання ними понять «позаурочна робота», «позаурочна навчальна діяльність», «позаурочна діяльність учнів», «навчання у позаурочний час», «позаурочна робота на заняттях з історії» як дефініцій одного синонімічного ряду.

Українські вчені у своїх дослідженнях виокремлюють певні особливості позаурочної роботи школярів.

Так, О. Вишневський зазначає, що учитель одержує при організації позаурочної діяльності широкі можливості вибору змісту, форм проведення, організації та послідовності її підготовки, оскільки не обмежений ні програмами, ні рамками часу. Для учнів, на думку дослідника, позаурочна навчальна діяльність дає можливість ознайомитися з новою інформацією, виконувати певні обов'язки та вимоги, котрі передбачають вияв саморегуляції і наполегливості, піддає свою діяльність оцінці інших і сам оцінює себе та їх, має справу з різними засобами діяльності, стикається з природою різних стосунків тощо [4, с. 56–58].

Аналогічні підходи до визначення як самого поняття позаурочна навчальна діяльність (робота) та близьких до нього понять, а також визначення її ролі і місця у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи знаходимо у наукових працях російських науковців. Дослідники Т. Калечиц та З. Кейліна вважають, що позаурочна робота проводиться безпосередньо педагогами з метою кращого виконання навчальних програм та єдиних вимог до учнів, вона завжди може й повинна мати добровільний і самодіяльний характер. Вагомий внесок у розробку теорії позакласної роботи вніс російський фахівець у цій царині А. Родін. На його думку, позакласна робота досягає тієї ж мети, що і урок, але іншим матеріалом та іншими засобами [7, с. 6].

Більшість дослідників дотримуються точки зору, що основне завдання позаурочної роботи – поглибити та розширити знання, отримані учнями на уроках, пробудити інтерес до предмету, зробити процес пізнання цікавим. Вона вирішує, як і процес навчання, освітні, розвиваючі, виховні завдання. Оскільки вона носить добровільний характер, це дає можливість учителю організувати діяльність учнів за інтересами, сприяти розвитку індивідуальних здібностей, ініціативи і пізнавальної самостійності учнів. Вчитель самостійно вибирає зміст занять, час їх проведення, враховує психологічні та вікові особливості учнів, використовує різноманітні форми роботи. Позакласна робота є частиною навчання і до її організації необхідно підходити диференційовано. На таких заняттях розвиваються уміння, які можна використати на уроках. Зміст занять може визначатися особливостями регіону, в якому знаходиться школа, проблемами і подіями якими в цей час живе рідний край, країна, людство.

Отже, позаурочна робота – широке й багатозначне поняття, яке передбачає проведення різноманітних за змістом, призначенням та способом керівництва занять, які доповнюють і розширюють можливості учнів у засвоєнні змісту освіти та розвитку особистості. Серед специфічних особливостей позаурочної роботи, у порівнянні з урочною, сучасні дослідники називають те, що, на відміну від останньої, вона не регламентується єдиними обов'язковими програмами (програми мають характер рекомендацій). Її зміст, методи й організаційні форми менше регламентовані, аніж у навчальному процесі [6, с. 5].

Така робота, на думку вчених, продовжує час цілеспрямованого педагогічного впливу на учнів [3, с. 134], має додаткові стосовно процесу навчання можливості виховного впливу, дозволяє розширити й поглибити знання учнів, закріпити надбані на уроках уміння й навички, розвинути здібності дітей, задовольнити їхні різноманітні інтереси, організувати практично суспільно-корисну діяльність, дозвілля дітей, сприяє формуванню самостійності учнів, створює умови для формування нових інтересів, накопичення досвіду колективного життя для більш повного розкриття й вияву особистості [2, 116].

Дослідник В. Андрусенко вважає, що позаурочна робота відіграє неабияку роль у всій багатогранності навчально-виховного процесу. За своїм змістом вона досить різноманітна. Її ефективність залежить від єдності обох сторін цієї діяльності: навчальної і виховної. Про важливість позаурочної роботи свідчать ті функції, які вона виконує в розвитку особистості старшокласника. Позаурочна робота, на його думку, сприяє: розвитку пізнавального інтересу учнів, поглибленню і закріпленню учнівських знань, умінь і навичок, підготовці до самоосвіти і творчої діяльності, поглибленню різнобічних інтересів і здібностей учнів, підвищенню ефективності професійної орієнтації підлітків, розвитку кращих особистісних якостей підростаючого покоління [1, с. 22–28].

Таким чином, *позаурочна робота з предмету визначається як організація пізнавальної діяльності учнів на добровільних засадах у позаурочний час та у різноманітних формах, які забезпечують додаткові можливості для розв'язання освітніх, виховних і розвивальних завдань навчально-виховного процесу, зокрема і завдань навчання окремого предмета.*

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, на основі аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури *ми визначаємо позаурочну роботу з історії* як пізнавальну діяльність учнів, яка здійснюється під керівництвом вчителя на основі добровільної участі і самостійності учнів у позанавчальний час, має своїм змістом пізнання історичного минулого та сприяє задоволенню індивідуальних освітніх запитів школярів, розвитку їх інтересів, нахилів і здібностей, сприяє повноцінному розв'язанню освітньо-виховних завдань історичної освіти . Позаурочна пізнавальна діяльність є, на нашу думку, важливим засобом реалізації потенційних можливостей учнів у розвитку їх творчих здібностей, умінь пошукової діяльності як умови формування у них високого рівня історичної компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусенко В. П. Позакласна робота з навчального предмету. / В. П. Андрусенко // Радянська школа. – 1981 – № 3 – С. 22–28.
2. Болдырев Н. И. Методика воспитательной работы в школе. / Н. И. Болдырев. – М.: Просвещение, 1974. – 223 с.

3. Болотина Л. Р., Латышина Д. И. Методика внеклассной воспитательной работы в начальных классах: Учебное пособие для студентов пед. вузов. / Болотина Л. Р., Латышина Д. И. – М.: Просвещение, 1978. – 128 с.
4. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки [посібник для студентів вищих навчальних закладів] – [видання друге доопрацьоване і доповнене] – Дрогобич Коло, 2006. – С. 56–58.
5. Кобзар Б. С. Позакласна і позашкільна робота. / Б. С. Кобзар – К.: Рад. шк., 1975. – 156 с.
6. Кобзар Б. С. Внеурочная воспитательная работа в школах продленного дня. / Б. С. Кобзар – К.: Рад. школа, 1991. – 223 с.
7. Родин А. Ф. Внекласная работа по истории / А. Ф. Родин. – М.: Из-во АПН РСФСР, 1956. – С. 3–5.
8. Савченко О. Я. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – 112 с.
9. Самодрин А. П. Профільне навчання в середній школі / А. П. Самодрин. – Кременчук, 2004. – 384 с.

REFERENCES

1. Andrusenko V.P. Out-of-class work on the subject. / V.P. Andrusenko // Soviet school. - 1981 - No. 3 - C. 22-28.
2. Boldyrev N. I. Methodology of educational work in school. / N. I. Boldyrev. - Moscow: Enlightenment, 1974. - 223 pp.
3. Bolotina L. R., Latyshina D. I. Methodology of extracurricular educational work in elementary classes: A manual for students of ped. high schools / Bolotina L. R., Latyshina D. I. - Moscow: Enlightenment, 1978. - 128 p.
4. Vishnevsky O. Theoretical Foundations of Modern Ukrainian Pedagogy [A Guide for Students of Higher Educational Institutions] - [Second Edition Revised and Supplemented] - Drohobych Kolo, 2006. - P. 56-58.
5. Kobzar B. S. S. Out-of-class and extracurricular work. / B. S. Kobzar - K .: Rad. Shk., 1975. - 156 p.
6. Kobzar B. S. S. Out-of-school educational work in schools of an extended day. / B. S. Kobzar - K .: Rad. school, 1991. - 223 pp.
7. Rodin A.F. Extracurricular Work on History / A.F. Rodin. - Moscow: From the Academy of Pedagogical Sciences of the RSFSR, 1956. - P. 3-5.
8. Savchenko O. Ya. Ability to learn as a key competence of general secondary education / Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives: Library on educational policy / Under the foundations. Ed. O. V. Ovcharuk. - K .: "K.I.S.", 2004. - 112 p.
9. Samodrin A.P. Professional training in high school / A.P.Samodrin. - Kremenchuk, 2004. - 384 pp.

УДК 37.02

Пархоменко Т. М.
ВКНЗ СОР Лебединське педагогічне
училище імені А. С. Макаренка

ВИКОРИСТАННЯ МАЙБУТНІМИ ПЕДАГОГАМИ ДОСВІДУ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА УРОКАХ «Я У СВІТІ» В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті аналізуються теоретичні засади соціальної та громадянської компетентностей учнів початкової школи, проблема підготовки студентів педагогічного училища до практичного формування компетентностей. Встановлюється, що застосування інтерактивних методів та проектних технологій на уроках з предмета «Я у світі» сприяє ефективному опануванню молодшими школярами соціальною та громадянською компетентностями.

Ключові слова: *компетентність, ключові компетентності, соціальна компетентність, громадянська компетентність, життєва компетентність, соціалізація, інтерактивні методи, проектні технології.*

Пархоменко Т. М. Использование будущими педагогами опыта формирования социальной и гражданской компетентности на уроках «Я в мире» в начальной школе

В статье анализируются теоретические основы социальной и гражданской компетентности учащихся начальной школы, проблема подготовки студентов педагогического училища к практическому формированию компетентностей. Устанавливается, что применение интерактивных методов и проектных технологий на уроках «Я в мире» способствует эффективному освоению младшими школьниками социальной и гражданской компетентностями.

Ключевые слова: *компетентность, ключевые компетентности, социальная компетентность, гражданская компетентность, жизненная компетентность, социализация, интерактивные методы, проектные технологии.*

Parkhomenko T. M. The use of experience of the formation of social and civic competence in the lessons of «I am in the World» in primary school by future teachers

The article analyzes theoretical bases of social and civic competence of primary school students, the problem of preparing students of a pedagogical college for the practical formation of competences. It is established that the use of interactive methods and project technologies in the lessons of "I am in the world" contributes to the effective development of social and civil competencies by junior schoolchildren.

Key words: *competence, key competencies, social competence, civil competence, life competence, socialization, interactive methods, design technologies.*

Необхідною умовою професійного становлення студентів педагогічних ВНЗ є використання здобутих знань, умінь, навичок в практичній педагогічній діяльності. Реалізація нової освітньої парадигми в Україні

викликає потребу в оновленні змісту навчання й виховання молодших школярів. Важливим для майбутнього вчителя є оволодіння необхідним дидактичним інструментарієм для впровадження громадянської освіти в школі. Особливого значення в цьому аспекті набуває формування ключових компетентностей, зокрема соціальної та громадянської. Саме тому слід звернути увагу на форми і методи розвитку цих компетентностей, які є найефективнішими в навчально-виховному процесі школи.

Соціальна компетентність є складовою життєвої компетентності молодших школярів і визначає їх спроможність налагоджувати взаємодію з іншими людьми, працювати в команді, знаходити консенсус, запобігати конфліктам, приймати самостійні рішення, відповідати за їхні наслідки для оточення, ціннісно ставитися до навколишнього світу та самого себе [1].

Оскільки особистість – істота соціальна, то формат соціальної компетентності охоплює як соціальні мотиви, знання, навички, необхідні для успішної взаємодії із соціальним середовищем, так і самопочуття та самосприйняття особистості в мінливому соціумі. Прояв соціальної компетентності молодшого школяра характеризується такими показниками:

- приймати соціальні правила і норми, знаходити правильні орієнтири для побудови своєї соціальної поведінки;
- проявляти гнучкість у сприйнятті нових вражень та їх оцінці, прилаштовуватися до вимог соціальної групи, зберігаючи водночас власне обличчя;
- добирати корисні для свого соціального розвитку ролі, поводитися відповідально, співвідносити чекання інших з власними можливостями і домаганнями;
- орієнтуватися у своїх правах та обов’язках;
- уміти брати до уваги думку інших людей, рахуватися з їхніми бажаннями та інтересами, визнавати сильні сторони;
- гнучко поводитися з партнерами по спілкуванню; адекватно реагувати на їхні слова і дії; вміти вислуховувати, погоджуватися, відстоювати власну точку зору, домовлятися;
- виявляти толерантність, емпатію, здатність співчувати і співрадіти;
- налагоджувати з однолітками та дорослими гармонійні взаємини, домовлятися з ними; уникати конфліктів або розв’язувати їх мирним шляхом, утримуватися від образливих слів та агресивних дій;
- оптимістично ставитися до труднощів, уміти мобілізовуватися на їх подолання; проявляти витримку в стресових ситуаціях;
- бути здатною до самопокладання відповідальності; ініціювати допомогу та підтримку іншому;
- розраховувати на себе, рідних, близьких, знайомих, товаришів;
- гідно вигравати та програвати;
- узгоджувати свої бажання з можливостями та вимогами;
- контролювати та регулювати свою поведінку, утримуватися від негативних проявів;
- довіряти власному досвіду, спиратися на реалістичну самооцінку;
- уміти в разі потреби звернутися до людей за допомогою;
- володіти мовленнєвим етикетом, бути здатною ініціювати, підтримати та культурно завершити розмову;
- уміти тримати дистанцію, відчувати межу бажаної-небажаної поведінки;
- орієнтуватися в понятті «авторитет», пов’язувати його зі справжніми чеснотами і цінностями;
- поводитися совісно за відсутності контролю з боку дорослого;
- бути людяною, справедливою людиною, вміти приймати точку зору іншої людини [4, с. 42].

Таким чином, викладене вище характеризує соціальну компетентність, яка вимагає вміння рахуватися з соціальними нормами та правами інших людей [2].

Формування соціальної компетентності молодшого школяра відбувається, зокрема, у процесі вивчення навального предмета «Я у світі». Значний потенціал для опанування учнями соціально компетентної поведінки має як сам зміст навчальної дисципліни, так і методика її викладання.

Методика формування соціальної компетентності молодших школярів розглядається як сукупність методів, прийомів і форм організації процесу розвитку інтегрованої характеристики особистості, якостей, здібностей, соціальних знань і вмінь, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій і переконань, які дають людині можливість активно взаємодіяти з соціумом, налагоджувати контакти із різноманітними групами та індивідами, продуктивно виконувати різні соціальні ролі.

Організація навчального процесу в початковій школі, спрямованого на формування соціальної компетентності особистості учня, полягає у створенні умов для формування у нього досвіду пізнавальної діяльності, різних способів та досвіду практичної й творчої діяльності, інтеграцію теоретичного і практичного змісту освіти, моделювання за допомогою педагогічних технологій контекстного навчання предметного та соціального змісту життя й діяльності молодшого школяра, а також ціннісного ставлення до навколишньої дійсності [5, с. 10].

Застосування інтерактивних методів навчання під час вивчення навчальної дисципліни «Я у світі» сприятиме розвитку ефективної міжособистісної взаємодії між учнями.

Організація навчального процесу в інтерактивній формі змінює звичну його логіку: процес вибудовується не від теорії до практики, а від формування нового досвіду до його теоретичного осмислення через застосування. Особливо цінним є цей аспект у контексті формування соціальної компетентності, оскільки вчитель не може бути єдиним джерелом знань і досвіду, а набуття соціальних знань та формування вмінь, нав'язане «згори», часто викликає внутрішній спротив і намагання підійти до процесу формально.

Застосування інтерактивних методів навчання актуалізує ситуативні мотиви діяльності; активність, вмотивовану цими спонуками, веде до формування усталених мотивів і цінностей, що лежать в семантичному полі соціальної компетентності особистості [5, с. 14].

Наведемо приклади використання інтерактивних методів, форм та прийомів навчання, які сприяють формуванню соціальної компетентності, під час вивчення молодшими школярами навчальної дисципліни «Я у світі.

Тема. Людські чесноти (3 клас)

Методи роботи:

1. Робота в групах

- Доберіть до малюнка прислів'я. Оцініть вчинки дітей.
- Які риси характеру вам сподобались?

2. Вправа «Мікрофон».

- Вважають, що день минув марно, якщо людина не зробила доброї справи. Поміркуйте, яку добру справу ви зробили сьогодні. Я пропоную вам стати добрими чарівниками. Ви одне одному передаватимете «мікрофон» і пригадуватимете, які добрі справи зробили.

3. Робота в парах

- Підкресліть якості, які людина повинна викорінювати в собі.

Щедрість, скупість, ввічливість, працьовитість, делікатність улесливість, жадібність, справедливість, агресивність, доброта, брехливість.

- З'єднайте стрілочками близькі за значенням назви людських чеснот.

Доброта	чесність
правдивість	поміркованість
розважливість	чуйність
делікатність	відвертість
щирість	сміливість
рішучість	тактовність

Тема. Культура спілкування. Давайте жити дружно. (4 клас)

Методи роботи:

1. Аналіз ситуацій

Ситуація 1

Ти стоїш на перерві та розмовляєш з друзями. Аж раптом тобі хтось боляче наступає на ногу. Ти розсердився, готовий полізти у бійку, та раптом чуєш: «Вибач, будь ласка. Мені дуже прикро, я не хотів зробити тобі боляче». Злість одразу минула, і ти несподівано для себе відповідаєш: «Та нічого, буває».

— Чому? (Ввічливі слова запобігають конфлікту.)

Ситуація 2

Мама дала Дмитрикові цукерки, щоб він почастував своїх товаришів. Коли Дмитрик вийшов у двір, він побачив, що серед друзів був і його кривдник — Сергійко, який часто грубо його штовхав, обзивав. Дмитрик замислився, як йому вчинити: пригощати Сергійка чи ні?

— Дайте пораду Дмитрикові.

2. Робота над прислів'ями

— Які прислів'я допомагають розв'язати конфлікт, а які — загострюють?

- Око – за око, зуб – за зуб.
- Як гукнеться, так і відгукнеться.
- Шануй сам себе, шануватимуть і люди тебе.
- Хто сильніший, той і правий.
- Полюби ближнього свого як самого себе.
- Люди, які поважають тебе, не робитимуть боляче іншій людині.
- Шляхом зла не доходять до добра.
- У товаристві лад — усяк тому рад.

3. «Асоціативний кущ»

- Доберіть такі слова, які допоможуть нам уявити, що таке дружба. (Учитель разом з учнями обговорюють зміст поняття «дружний», наводять приклади з реального життя. Важливо, щоб школярі усвідомили: дружна робота передбачає вміння діяти разом, узгоджено, одностайно.

Надалі можна виробляти разом з дітьми «правила дружної роботи».

Закріпити роботу зі складання правил дружної роботи можна розігруючи ситуації морального змісту, малюючи «на тему», складаючи віршики, оповідання, казки тощо).

Молодший шкільний вік – це перший період системного залучення дитини до громадського життя. Саме в цей період відбувається ціла низка особистісних утворень, необхідних для формування соціальної компетентності: мотивація досягнення, довільність, позитивне ставлення до себе, висока самооцінка, здатність до конструктивної поведінки у складних ситуаціях.[5, с. 19]

В навальній програмі предмета «Я у світі» передбачається широке використання на уроках навчальних проектів Наприклад, пропонується створення таких проектів у 3 класі: «Історія та традиції моєї школи (мого класу)», «Чи важко бути стриманим?», «Чому так важливо бути господарем свого слова», «Людина має творити добро». «Подорожуємо Україною», «Історичні скарби України» та інші), рольових ігор («Супермаркет», «Рекламна агенція»), проведення соціальних акцій (за вибором вчителя).

Соціальну компетентність молодшого школяра можна вважати сформованою, якщо він:

- володіє елементарними знаннями про соціальні явища, події, взаємини, способи їх налагодження;
- цінує, визнає значущість для себе всього, що пов'язане із соціальним життям, цікавиться ним;
- називає словами основні назви, пов'язані із соціальним життям;
- передає свої враження, пов'язані із соціальними подіями та взаєминами людей, художніми образами (малює, складає оповідання тощо);
- пов'язує соціальну активність людей і власну з виконанням соціально схвалюваних стандартів;
- реалізує свої знання та інтереси у соціально зрілих формах поведінки;
- проявляє у поведінці конструктивну творчість;
- збалансовує особисті та соціальні інтереси [8].

Громадянська компетентність спрямовується на соціалізацію особистості, набуття громадянських якостей, навичок співжиття і співпраці в суспільстві, дотримання соціальних норм і правил.

У сучасній школі ідеї громадянського виховання органічно вписуються у зміст і методику навчальної і позаурочної роботи, в організацію життєдіяльності школярів. Цей напрям виховання в початковій школі має на меті формування у дітей знань і уявлень про українське суспільство, рідний край, розкриття на доступному рівні особливостей взаємодії людей у родині, в колективі, суспільстві, виховання в них позитивного особистісного ставлення до цінностей і символів Української держави; виховання гуманної, соціально активної, відповідальної особистості.

Основа громадянськості закладається в дитячі роки. У «Розмові з молодим директором школи» В. Сухомлинський дає таку пораду: «… займіться перспективою становлення людини – громадянина,» адже «дитина, якій сьогодні сім років, яка несміливо переступає поріг школи і виводить у зошиті кружечки і палички, через десять років, на ваших очах стане громадянином». [7, с. 587]

Ефективність формування громадянської компетентності залежить від вибраних педагогом технологій, форм і методів. Пріоритетну роль у своїй педагогічній діяльності необхідно відводити активним методам і формам, що ґрунтуються на демократичному стилі, сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи, творчості, розвивають уміння міркувати, аналізувати, ставити запитання, шукати власні відповіді, робити висновки, брати участь у громадському житті.

Найбільш ефективними для формування громадянської компетентності є використання проектних, інтерактивних, інформаційно-комунікативних технологій.[3]

Робота в парах, групах дає змогу кожному учневі відчути радість спілкування, перемоги, піднятись на вищу сходинку знань. Саме інтерактивні методи дають змогу під час проведення уроків створити таке навчальне середовище, в якому формується соціальна та громадянська компетентності, розвивається світогляд, зв'язне мовлення, характер дитини.

Наприклад:

Тема. Україна – європейська держава. Європейський Союз – співтовариство народів Європи. Я – член європейської спільноти

Мета: дати учням короткі відомості про Україну – незалежну європейську державу; показати роль і місце України в житті Європи; спонукати до дослідницької та пошукової роботи; виховувати почуття любові до рідної землі, гордості за Україну, патріотизм.

1. Робота наукових лабораторіях (інтерактивний метод «Мозаїка»)

а) Географи

— Яке ж місце відводиться Україні на географічній карті нам розкажуть наші юні географи.

б) Історики . Гра «Ромашка» (історична квітка)

Діти виходять з пелюстками ромашки, на яких написані історичні відомості про Україну, зачитують його і прикріплюють пелюстки на дошку. Таким чином утвориться квітка ромашка.

в) Міжнародні оглядачі:

Вчитель

— Жити в сучасному світі ізольовано від світового співтовариства практично не можливо жодній країні. Велику роль відіграють міжнародні організації. Загальна кількість міжнародних сучасних організацій наближається до 5 тисяч. Україна розвиває співробітництво з міжнародними організаціями, перш за все європейськими. На сьогодні в Європі діє кілька впливових міжнародних організацій - Рада Європи, Європейський Союз, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Організація Північноатлантичного договору (НАТО).

Детальніше про Європейський Союз, до якого має намір вступити Україна, нам розкажуть міжнародні оглядачі.

г) Культурологи

Учні зачитують з карток підготовлений текст про видатних українців та культурні цінності, решта дітей впізнають світлини і прикріплюють їх на карту України.

2. Гра «Так чи ні?»

- Чи є сусідами України названі держави? (Вчитель показує назву країни)

Грузія, Молдова, Франція, Росія, Білорусь, Румунія, Німеччина, Словаччина, Угорщина, Болгарія, Туреччина, Польща.

3. Інтерактивний метод «Мікрофон»

- Що нового ви дізналися про нашу Батьківщину?
- Чому Україну називають європейською державою?
- Яке місце посідає Україна за величиною території?
- Як називається союз держав у Європі?

Ознайомлюючись із навколишнім середовищем, діти охоче грають у сюжетні ігри («Ми прийшли до театру», «Я збираюся в гості», «На дні народження» та ін.), які розвивають уяву, спостережливість, спонукають до самоконтролю. Адже учні діють у ситуаціях, близьких до їх життєвого досвіду.

Таким чином, використання дидактичних ігор на уроках робить процес навчання не лише цікавим, а й сприяє швидкому формуванню у молодших школярів загальнонавчальних навичок та вмінь. Адже граючись, діти вчаться, а навчаючись – граються.

Основними умовами успішного процесу формування соціальної та громадянської компетентностей є:

1. Систематичне планування вчителем своєї діяльності та її очікуваних результатів з урахуванням завдань, спрямованих на формування в учнів соціальної та громадянської компетентностей;
2. Проведення відбору та структурування змісту навчального матеріалу, побудова відповідних пізнавальних завдань для молодших школярів;
3. Систематичне запровадження активних та інтерактивних методів з урахуванням особливостей навчального змісту кожного уроку та з опорою на пізнавальні потреби й інтелектуальні якості учнів;

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончарова-Горянська М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів / Гончарова-Горянська М. // Рідна школа. – 2004. – № 7–8.
2. Данилейко С. І. Шляхи формування соціальної компетентності учнів початкової школи [Електронний ресурс] / С. І. Данилейко. – Режим доступу до ресурсу:
http://intkonf.org/danileyko-sishlyahi-formuvannyasotsialnoyi-ompetentnosti-uchniv-pochatkovoyishkoli
3. Ковальчук І.П. «Шляхи формування громадянської компетентності молодшого школяра в сучасній освіті крізь призму педагогічних ідей В.О.Сухомлинського» [Електронний ресурс] / І. П. Ковальчук. – Режим доступу до ресурсу:
cmsps.edukit.kr.ua/Files/.../Ковальчук%20І.П.
4.Кононко О. Л. Психологіні основи особистісного становлення дошкільника (ситемний підхід) / Олена Леонтіївна Кононко. – К.: Стилос, 2000. – 336
5.Ніколаєску І. О. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів: Науково-методичний посібник. / І. О. Ніколаєску. – Черкаси: ОІПОПП, 2014. – 76 с.
6. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Науково-методичний посібник / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. За ред. О. І. Пометун. – К.: Видавництво А. С. К. , 2004. – 192 с.
7. Сухомлинський В.А.Избранные произведения: в 5-ти т. / Редкол.: Дзеверин А. Г. (пред.) и др.– Т. 4. Павлыская средняя школа. Разговор с молодым директором школы. – К.: Рад. Школа, – 1980. – 670с.
8. Яременко Н., Устич Ю. Методичні рекомендації щодо організації патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в ЗНЗ -2005 р. [Електронний ресурс] / Н. Яременко, Ю. Устич. – Режим доступу:
http://nadoest.com/metodichni-rekomendaciyi-shodo-organizaciyi-patriotichnogo-vih

REFERENCES

1. Goncharova-Goryanska M. Sotsialnna kompetentnist: ponamtja, zmist, shlyah formvannya v doslozhenzhenni zarubizhnih avtoriv / Goncharova-Goryanska M. // Ridna shkola. - 2004. - No. 7-8.
2. Danileiko S.I. Shljahi formovannya sotsialino kompetentnost ucniv pochatkoyї shkoly [Electron resource] / S.I. Danileyko. - Mode of access to the resource:
http://intkonf.org/danileyko-sishlyahi-formuvannyasotsialnoyi-ompetentnosti-uchniv-pochatkovoyishkoli
3. Kovalchuk I.P. "Shljahi formvannya gromadyanskogo kompetentnosti young student in prichasniy osviti kriz prism of pedagogical ideas of V.O.Sukhomlinsky" [Electron resource] / I. P. Kovalchuk. - Mode of access to the resource:
cmsps.edukit.kr.ua/Files/.../Kovalchuk%20I.П.

4.Kononko OL Psychology of the basis of the special education of a pre-school child (Svetlana pidhid) / Olena Leont'yivna Kononko. - K .: Stylos, 2000. - 336
5.Ніколаєску І. О. Formulyannya sotsial'noi kompetentnost ucniv zagalnoosvitnih navchalnih vidpiviv vidpiidinu vimogo noviih sternivnyh osvitnih standardiv: Naukovo-metodicheskii posibnik. / І. О. Nikolackysku. - Cherkasy: OIOPOPP, 2014. - 76 p.
6. Pometun OI, Pyrozhenko L.V. A private lesson. Interactive technologies Navchan. Scientific and Methodical Posobnik / O.I. Pometun, L. V. Pirozhenko. For Ed. O.I. Litter. - K .: Vidavnitsutvo ASK, 2004. - 192 with.
7. Sukhomlinsky VA Selected works: in 5 tons / Rare: Dzeverin A. G. (pred.) And others. - P. 4. Pavlyskaya secondary school. Talk with the young principal. - K .: I'm glad. The school, 1980. - 670s.
8. Yaremenko N., Ustich Yu. Methodical recommendations of the school organization of the patriotic vihovannya children and young people in ZNZ -2005 p. [Electronic resource] / N. Yaremenko, Yu. Ustich. - Access mode:http://nadoest.com/metodichni-rekomendaciyi-shodo-organizaciyi-patriotichnogo-vih

УДК 3.39.392/394

Руденко І. Ю.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ВПЛИВ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ПОЛІТИКИ НА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ ЖИТТЯ ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ (1939 - 1946 РР.)

У даній статті висвітлено становище польської національної меншини на західноукраїнських землях в роки Другої світової війни і перші повоєнні роки та вплив політики сталінського керівництва по відношенню до польського населення з 1939 по 1946 рр. на його культуру, освіту, науку та духовне життя.

Ключові слова: *кастьоли, західноукраїнські землі, польська революційна преса, осадники, семінарії.*

Руденко И. Ю. Влияние политики Сталина на культурно-образовательную жизнь польского населения западноукраинских земель (1939 -1946 гг.)

В данной статье освещены положение польского национального меньшинства на западноукраинских землях в годы Второй мировой войны и первые послевоенные годы и влияние политики сталинского руководства по отношению к польскому населению с 1939 по 1946 гг. На его культуру, образование, науку и духовную жизнь.

Ключевые слова: *кастьолы, западно-украинские земли, польский революционная пресса, осадники, семинарии.*

Rudenko I.Y. The influence of Stalin's policy on the cultural and educational life of the Polish population of Western Ukraine from (1939 - 1946).

This article highlights the position of the Polish national minority in the Western Ukrainian lands during the Second World War and the first post-war years and the influence of the policy of the Stalinist leadership vis-à-vis the Polish population from 1939 to 1946. on his culture, education, science and spiritual life.

Key words: *castols, western Ukrainian lands, Polish revolutionary press, sieges, seminaries.*

Постановка проблеми. Україна успадкувала складну систему етносоціальних, етнокультурних та етнорегіональних відносин. Вони складалися впродовж віків, але за роки радянської влади ці відносини зазнали цілеспрямованого впливу, мета якого полягала у формуванні нової історичної спільноти людей – радянського народу. Жертвою «політичних експериментів» сталінського періоду стала і польська спільнота, яка на протязі десяти століть проживала у західноукраїнському регіоні. Найбільше випробування на долю етнічних поляків випали в роки Другої світової війни та перші повоєнні роки. У ті часи польська спільнота стала жертвою сталінської політики в економічній, політичній та регіональних сферах.

Польська меншина в Україні, порівняно з іншими, має низку специфічних особливостей, що стосуються як історії її формування, розселення, так і ментально-етнографічних характеристик. Радянський тоталітарний режим, успадкувавши від царизму окремі ідеологічні парадигми та методи політичного і духовного переслідування поляків, вдавався до більш витончених форм їх денаціоналізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням окремих аспектів культурно-освітнього життя польського населення західноукраїнських земель у 1939-1941 рр. займалися такі дослідники як В. Р. Ковалюк [2], Ю. Ю. Сливка [5], В. Витвицький [3], О. Домбровський [4]. Вони дослідили окремі аспекти культурно–оствітнього життя польської національної меншини, але комплексного дослідження з даної проблематики не було зроблено.

Виходячи з вищесказаного, **мета статті** полягає у всебічному вивченні культурно–освітнього життя польського населення на західноукраїнський землях у 1939 – 1941 рр.

Методологічною базою дослідження є система наукових принципів пізнання, пошук правди історії, всебічне виявлення її суті. Завдяки їх використанню я зроблю спробу об'єктивно підійти до висвітлення подій, дати їм належну оцінку.

Виклад основного матеріалу. Анексувавши землі Західної України більшовицька влада почала проводити свою культурно–освітню політику, яка визначалася всупереч інтересів місцевих поляків. Найбільш негативну реакцію поляків викликали заходи щодо обмеження їх релігійних прав. Вже з перших місяців

панування радянського режиму було закрито духовну академію, семінарію, всі релігійні школи, монастирі. Протягом вересня – жовтня 1939 р. в західних областях було арештовано 57 служителів Римо-католицької церкви, 14 із них було розстріляно [1, с. 41].

Протягом січня – травня 1940 р. проводилася паспортизація міських жителів західних областей, із них було прописано 1514 тис. чол., а 1160 тис. одержали паспорти і 8,5 тис. тимчасові посвідчення . Серед паспортизованих було до 200 тис. поляків. Під час паспортизації були взяті під контроль усі метричні церковні книги з відомостями про реєстрацію новонароджених і хрещення. У процесі їх вилучення провадилися обшуки в церквах і костьолах, вилучалися цінності, релігійна література і предмети культу [1, с. 43].

Репресивні дії більшовицької влади торкнулися всебічної сфери. Закривалися школи з польською мовою викладання, звільнялися вчителі – поляки. У той же час відкривалися школи російською мовою викладання. Так, станом на грудень 1939 р. на Львівщині було відкрито 10 російських шкіл і 50 змішаних [1, с. 39]. Тоді ж почали діяти курси для педагогів, головним чином по вивченню основ марксизму-ленінізму. Влітку 1940 р. було перепідготовлено ще 5841 вчителя для початкової школи, 3072 – для старших класів, а також 786 директорів та завучів шкіл [1, с. 49].

Після реорганізації освіти кількість українських шкіл досягла 5596, а польських – скоротилася до 922 шкіл. Українізація вищої освіти не могла відбуватися швидко. Як за складом професури , так і за контингентом студентів вузи в основному ще лишалися польськими. У грудні 1939 р., зокрема, 77,9 % студентів львівських вузів становили поляки, 12, 9 % – українці, 6,7 % – євреї. Постійно траплялися колізії між старою та новою, радянськими традиціями викладання, поведінки, стосунків між педагогами і школярами, професорами та студентами [2, с. 5].

Повної зміни зазнали підручники для польських шкіл, які видавалися відповідно до радянських програм та ідеологічних настанов. Підручники з історії Польщі, польської мови та літератури створювали наново на основі марксистсько–ленінської методології. Польською мовою видавали також праці К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, Й. Сталіна. У перекладі польською побачили світ твори М. Горького, В. Маяковського, О. Фадєєва, О. Островського, І. Франка, П. Коцюбинського, П. Тичини, М. Рильського [5, с. 115]. Для створення польських підручників з гуманітарних дисциплін терміново організовували авторські колективи. Якщо підручники з алгебри, геометрії, географії, хімії просто перекладалися з російських аналогів, то підручники з історії Польщі, польської мови та літератури створювалися заново на основі нових радянських підходів. До цієї роботи були залучені історики та публіцисти Р. Верфель, В. Беньковський, професори Ю. Клейнер, П. Гоффман, польські письменники Є. Путрамент, Л. Пастернак, Г. Гурська та ін. На підставі партійних директив окремим представникам інтелігенції польської національності надавалася одноразова матеріальна допомога в розмірі від 3 до 6 тис. крб, зокрема професорам Мечиславу Вежуковському, Адаму Гурцу, Станіславу Піляту, Янушу Грошковському, художнику Зігмунду Розвадовському, письменникам Юрію Барейші, Станіславу Вишневецькому, Яну Бжозі, Ванді Василевській та ін. [4, с.108].

Особлива увага приділялася так званій польській революційній пресі – газетам «Czerwony sztandar», «Sztandar wolnos´ci», «Wolna praca», журналам «Nowe widnokregi», «Almanach literacki» та ін. Тираж газети «Червоний штандарт», що стала органом Львівського обкому та міському КП(б)У й обласної ради депутатів трудящих, у 1940 р. становив понад 30 тис. примірників. Із 1941 р. у Тернополі почала виходити щоденна польська газета «Правда більшовицька», а у Львові – молодіжна газета «Молодь сталінська» [3, с. 93].

Головне завдання культури зводилося до комуністичного виховання трудящих. За рішенням Раднаркому УРСР в 1940 р. у Львові було засновано польський театр, театр мініатюр, широко відзначалося 85-річчя з дня смерті А. Міцкевича. На травень 1940 р. тут діяло 12 театрів, 6 обласних філармоній, 6 обласних будинків народної творчості, консерваторія, 33 середні мистецькі навчальні заклади. В селах на кінець того ж року працювало 3336 клубів. Підвищена до польської культури була зумовлена намаганням послабити рух спротиву польської інтелігенції проти радянізації західноукраїнських земель [3, с. 93].

З переходом на радянські освітні програми адміністрація навчальних закладів почала вимагати від учителів обв’язкового включення до робочих конспектів, а також наведення мало не на кожному уроці прикладів антирелігійного спрямування. Це стало важким випробуванням як для дітей , так і для педагогів, абсолютна більшість яких була віруючими. Водночас засоби масової інформації, комуністичні пропагандисти й агітатори під час підготовки до виборів нагнітали атмосферу ворожості до так званої польської шляхти, буржуазії та поміщиків, служителів костьолу, осадників, називаючи їх «агентурою Пілсудського», закликаючи «викривати ворогів». У такий спосіб готувалася суспільна думка для виправдовування репресивних заходів: арештів польських офіцерів, поліцейських, урядовців, активістів політичних партій, ксьондзів. З вересня 1939 р. до травня 1941 р. в західних областях України за «ворожу, антирадянську діяльність» було заарештовано 6564 поляки серед яких переважна частина були представники інтелігенції [2, с. 5–6].

Завдяки радянській державній політиці українська мова та культура зайняла належне їм місце, потіснивши привілейовані раніше польську мову та культуру. Проте плата за це виявилася надзвичайно високою. Тотальний контроль з боку держави і диктат однієї офіційної ідеології спричинили неприродну одноманітність у духовній сфері, позбавивши її внутрішніх сил для саморозвитку. Не тільки польська, а й

українська та єврейська культури в Західній Україні зазнали значних втрат, оскільки більшовицька влада влада, створивши сприятливі умови для розвитку одних елементів цих культур, нещадно нищила всі інші.

Матеріали даного дослідження можуть бути використані при вивченні шкільного курсу «Історія України» в 11 класах загальноосвітніх шкіл, гурткової роботи з історії. При вивчені даної теми доцільно буде використати методи стимулювання – це методи, спрямовані на формування позитивних мотивів навчання, що стимулюють пізнавальну активність і сприяють збагаченню школярів навчальною інформацією. До них належать методи формування пізнавальних інтересів та методи стимулювання обов'язку й відповідальності в навчанні. Запропоновані методи навчання зацікавлюють дітей до здобуття знань, активізують їхню увагу на уроках історії, стимулюють їх діяльність і допомагають педагогу, при правильному та доцільному їх використанні, провести урок на високому рівні. У практичній діяльності вчителя словесні, наочні та практичні методи навчання тісно взаємопов'язані. Під час розповіді, лекції чи бесіди вчитель використовує методи ілюстрування і демонстрування (карта України періоду Другої Світової війни), на практичних заняттях вчитель може організувати зустріч із ветеранами війни та продемонструвати історичні фільми. Завдання вчителя – знайти оптимальне поєднання цих методів, не припускаючи необґрунтованого превалювання одних і нехтування іншими. Результатом такого уроку повинні стати міцні знання, якими оволодіють учні протягом уроку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калакура О. Я. Новий статус поляків західноукраїнських земель після їх включення до СРСР та УРСР / О. Я. Калакура // Укр. істор. журн. – 2005. – №6. – С. 36–49.
2. Ковалюк В. Р. Культурологічні та духовні аспекти «радянізації» Західної України (вересень 1939 р. – червень 1941 р.) / В. Р. Ковалюк // Укр. істор. журн. – 1993. – № 2/3. – С. 3–17.
3. Витвицький Василь. Львів Радянський / Василь Витвицький // Сучасність. – 1987. – № 7/8. – С. 93.
4. Домбровський Олександр. До історії української науки під час Другої світової війни / Олександр Домбровський // Укр. історик. – 1975. – № 1/2. – С. 108.
5. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1939 – 1941) / Ю. Ю. Сливка. – К.: Наук. думка, 1985. – 275 с.

REFERENCES

1. Kalakura O. Ya. Novyi status of the Poles of the Zakhidoukraïnskih lands of the country is included before the SRSR and URSR / O. Ya. Kalakura // Ukr. istop. journal. - 2005. - №6. - P. 36-49.
2. Kovalyuk VR Culturological and spiritual aspects of the "radiance" of Zakhidnoye Ukrainy (a pea bough of the year 1939. - VR Kovalyuk // Ukr. istop. journal. - 1993. - No. 2/3. - P. 3-17.
3. Witwicki Vasil. Lviv Radyansky / Vasil Vitvitsky // Suasion. - 1987. - No. 7/8. - P. 93.
4. Dombrovsky Oleksandr. До історії української науки під час Друї світової війни / Oleksandr Dombrovsky // Ukr. The historian. - No. 1975, No. 1/2. - P. 108.
5. Slivka Yu.Yu. Zakhidna Ukraine in the reactionary Policies of the Ukrainian bourgeoisie (1939 - 1941) / Yu. Yu. Slivka. - K.: Science. dumka, 1985. - 275 p.

УДК 373.5.016:94:130.123.4

Сакунова А.В.
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

В статті розглядаються проблема формування духовних цінностей особистості. На основі вивчених джерел розкрито зміст понять «духовність», «духовний розвиток» та «духовно-моральне виховання». Обґрунтовано особливості розвитку духовних цінностей учнів під час викладання історії та використання їх в практиці вчителя загальноосвітньої школи.

Ключові слова: *духовність, духовний розвиток, духовно-моральне виховання.*

Сакунова А.В. Развитие духовных ценностей учащихся на уроках истории

В статье рассматриваются проблемы формирования духовных ценностей личности. На основе изученных источников раскрыто содержание понятий «духовность», «духовное развитие» и «духовно-нравственное воспитание». Обоснованы особенности развития духовных ценностей учащихся входе преподавания истории и использования их в практике учителя общеобразовательной школы.

Ключевые слова: *духовность, духовное развитие, духовно-нравственное воспитание.*

Sakunova A.V. Development of spiritual values of students at the lessons of histori.

In the article deals with the development of spiritual values of the individual. Based on the sources studied, the contents of the concepts "spirituality", "spiritual development" and "spiritual and moral upbringing" are revealed. The specifics of the development of the spiritual values of students entering the teaching of history and their use in the practice of the teacher of the general education school are substantiated.

Keywords: *spirituality, spiritual development, spiritual and moral upbringing.*

Постановка проблеми та її значення. Сьогодні система історичної освіти України містить багато завдань, серед яких становлення духовно-моральних цінностей, світогляду. Проблема духовного розвитку особистості є актуальною. Людина протягом свого життя постійно удосконалює свій внутрішній світ, завдяки релігії. Прищеплення учням духовності повинно починатися в дитинстві. Саме тому перед сучасним вчителем історії постає завдання виховувати в учнів повагу до батьків, старших.

Мета статті – проаналізувати проблему формування духовних цінностей в шкільній історичній освіті.

У психолого-педагогічній літературі висвітлено різні підходи до розвитку духовних цінностей особистості. Зокрема, Шинкаренко І. Ф., Кулаков А. Е., Сіданіч І. Л. та ін.

Виклад основного матеріалу. Поняття "духовність" – багатогранне за своєю суттю і поєднує релігійне і світське розуміння. Український філософ Сергій Кримський дає таке визначення духовності людини: "Духовність – це здатність створювати той внутрішній світ, завдяки якому реалізується собі тотожність людини, її свобода від жорстокої залежності від ситуацій, які постійно змінюються"[2].

У творчі "Велика дидактика" Я.А. Коменський стверджує, що основи доброчесності і благочестя, освіти закладені в людині від природи. Інакше кажучи, людська здатність оволодівати знаннями, набувати моральні якості, вірити в Бога є вродженою. Природа – це Галане Боже провидіння ... безперестанне діянні Божественної благодаті" [2].

Релігія супроводжує людину протягом історичного розвиту. Вона не тільки єднала народи, країни, але й призводила до війн, кривавих конфліктів між громадянами. Особливо це яскраво проявлялось у період середніх віків.

Здавна українці сповідували дві форми християнства: православ'я (з Х ст.) і греко-католицизм (з XVIст.). Ще за Київської Русі християнство в Україні виникало, завдяки торгівельних та дипломатичних шляхів з Візантії. Першим з київських князів, хто прийняв християнство, був Аскольд у 867 році. Але офіційно хрещення Русі відбулося при князі Володимира (988р.).

На початку XI ст. давній шлях із "варяг у греки" поступово втрачав своє значення. Основна маса товарів йшла Волгою до країн Близького Сходу, де панував іслам. Існує припущення, що, якби вибір релігії відбувся на сторіччя раніш або родоплемінні культи збереглися на сторіччя довше, то іслам на Русі міг би стати реальністю [4].

Другий можливий шлях релігійного розвитку, що міг стати, але не став реальністю, був пов'язаний з впливом іудаїзму. Це була державна релігія Хазарського каганату відтоді, як сюди між VIII-IX ст. стали прибувати євреї, що втікали від переслідувань із мусульманських та християнських країн. Це були багаті купці та ремісники, їхні общини були і в Києві. У самій Хазарії іудаїзм був державною релігією, та до неї вороже ставився простий народ, який був прихильником ісламу чи християнства. Релігійна політика Хазарії, що нав'язувала іудаїзм, привела до послаблення держави, що й стало однією з причин її падіння [4].

У 1037 р. після скасування Болгарського патріархату руська церква перебувала під юрисдикцією Константинополя. В XI-XII ст. статус Руської православної церкви залежний від Візантії, але Руська церква намагалася створити власну ієрархію та місцевих кадрів духовенства.

Проте у 1453 р. турки оволоділи Константинополем. Це призвело до того, що українська церква стає символом національної боротьби, а протистояти їй доводиться не тільки католицизму, але й Реформації, яка поширилася у Литві.

Слід зазначити, що з 1596 р. починається період існування Греко-Католицької Церкви в Україні. Внаслідок внутрішнього розколу, центральна та східна частина України перейшла під "високу руку єдиновірного московського правителя" у 1654 р. Невдовзі й православна Київська митрополія була підпорядкована Московському патріархатові (1686). З розвитком російської імперії посилювались і репресії проти греко-католиків та їх насильницьке навернення на одержавлене російське православ'я [1; 495].

Період XX століття - епоха терору та насилля. Радянська влада почала свою боротьбу проти духовенства. Храми руйнували, священиків і вірних православних і католиків, представників інших релігій розстрілювали. Лише криза радянської влади у 80-х роках зупинила процес придушення Церков.

На сьогодні широко представлені в Україні церкви протестантського напряму. Вони об'єднують такі релігійні громади як: євангельські християни-баптисти, християни віри євангельської (п'ятидесятники), свідки Ієгови, адвентисти сьомого дня, реформатські церкви, лютерани. Особливий розвиток протестантизму почався в роки незалежності України, коли було створено всі умови для існування різних віровчень. Упродовж 90-х років XX ст. протестантські громади кількісно зросли у 2,4 рази.

Також значно зросла в Україні кількість мусульманських громад. Проте єдиної церковної структури ця конфесія не набула. На сьогодні офіційно діють три зареєстровані самостійні центри: у Києві, Донецьку та в Криму.

На території України виникають нові віровчення: мормонитів, кришнаїтів, бахаїтів, даосистів, ушанувальників відродження язичницьких культів.

Слід зазначити, що релігія є основним джерелом формування не тільки духовних, але й моральних норм особистості. Тому і вчителю історії під час викладання релігійних тем слід, в першу чергу, формувати духовно багату особистість.

Під час вивчення нового навчального матеріалу, з даної тематики, діти засвоюють ряд важливих термінів і понять (релігія, Біблія, конфесія, догмат, магія та ін.). Наприклад, в ході бесіди вчитель знайомить учнів з новим поняттям:

1. Діти, що таке «Біблія»? (Учні висловлюють свої думки).
2. Що ви знаєте про Біблію?
3. Хто її автор?

Далі, вчитель робить загальний висновок. Біблія – це найбільше, найцінніше джерело з історії Стародавнього Сходу, релігійна святиня, грандіозна пам'ятка художньої літератури.

В ході роботи педагог повинен використовувати на уроці різні методики, що дозволяють задіяти різні канали отримання інформації учнями, розвивати пізнавальний інтерес і творчий потенціал учнів.

В даний час методистами розроблено ефективні освітні технології і методи:

- Розвивальні технології навчання (метод постановки навчальних завдань, дослідницький підхід «Навчання через відкриття», комунікативний або дискусійний підхід, груповий.)

- Робота з джерелами, творчі вправи та ігрова діяльність (уявне подорож в минуле, ігри), системно - діяльний підхід.

Наприклад, робота з документами:

Документ «Дмитро Дорошенко про значення української греко-католицької церкви»
1.Охарактеризуйте діяльність УГКЦ в Україні.
2. Який зв'язок мала УГКЦ з національно-визвольним рухом?

2. Складіть порівняльну таблицю «Становище православної і греко-католицької церкви в Україні в першій половині XVII ст.». Питання порівняння визначте самостійно.

Питання порівняння	Православна церква	Греко-католицька церква

- Кейс - технології (метод активного проблемно-ситуаційного аналізу, заснований на навчанні шляхом вирішення конкретних завдань - ситуацій «рішення кейсів»)

- Технологія критичного мислення (постановка питань, з'ясування проблем і переконлива аргументація - «Виклик – Осмислення – Рефлексія»)

- Інтерактивне навчання («Кошик ідей», «Мозковий штурм», «Складання Кластера», « Архіваріус» і т. д.)

- Проектна діяльність (« п'ять « П»», організація самостійної діяльності учнів по досягненню певного результату). Суттю його є включення учнів у процес перетворювальної діяльності від ідеї до її практичної реалізації. Виконуючи проекти, школярі отримують навички дослідницької діяльності, освоюють алгоритм проектно-перетворювальної діяльності, навчаються самостійно шукати й аналізувати інформацію, інтегрувати та застосовувати отримані раніше знання з технології та інших предметів, набувають нові знання і вміння. У результаті розвиваються їх творчі та інтелектуальні здібності, самостійність, відповідальність, формуються уміння планувати і приймати рішення.

Наприклад, міні-проект у форматі «мозкового штурму» на тему « Церковне життя українців XX століття. Діяльність галицького митрополита Андрія Шептицького».

Вагому роль у процесі навчання має процес поєднання індивідуальних, парних, групових і колективних форм організації роботи учнів на уроці. Тому і поєднання різних форм уроку активізує спілкування й товариську взаємодопомогу. Учні краще засвоюють навчальний матеріал.

Отже, одним із основних завдань сучасної школи є формування у дітей загальнолюдських духовних цінностей та орієнтирів. Ці цінності повинен формувати вчитель історії під час систематичної роботи не тільки на уроці, але й у процесі позашкільної роботи. Духовне виховання в першу чергу повинно визначатися любов`ю до Батьківщини, колективізму і непримиренності до порушень громадського обов`язку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сіданіч І. Л. Духовно-моральне виховання дітей в історії педагогіки та вітчизняної школи: монографія / І. Л. Сіданіч, О. П. Кислашко. – К.: Дорадо-Друк, 2012. – 496 с.

2. Духовний розвиток учнів на уроках історії [Електронний ресурс] / Електронна бібліотека з історії України та всесвітньої історії. Режим доступу: https://history.vn.ua/article1/xdtx6.html
3. Державна національна програма "Освіта" Україна XXI століття. [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки України – 1994. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п
4. Історія релігійних вірувань в Україні [Електронний ресурс] / Религиоведение.-1995- Режим доступу: http://ru.osvita.ua /vnz/reports/relig/30072/

REFERENCES

1. Sidanych I. L. Spiritual and moral upbringing of children in the history of pedagogy and the national school: monograph / I. L. Sidanich, O. P. Kislashko. - K .: Dorado-Print, 2012. - 496 pp.
2. Spiritual development of students at the history lessons [Electronic resource] / Electronic library on the history of Ukraine and world history. Access mode: https://history.vn.ua/article1/xdtx6.html
3. The State National Program "Education" Ukraine XXI Century. [Electronic resource] / Ministry of Education and Science of Ukraine - 1994. - Mode of access: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-p
4. The history of religious beliefs in Ukraine [Electronic resource] / Religious studies.-1995- Access mode: http://en.osvita.ua/vnz/reports/ relig / 30072 /

УДК 930

Серга М.В.
Національний університет імені М.П. Драгоманова
(м.Київ)

КИЇВСЬКИЙ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОР О. ДОНДУКОВ-КОРСАКОВ ТА УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІНТЕЛЕГЕНЦІЯ

У статті аналізується питання ставлення та взаємин вищого російського імперського чиновника київського, подільського та волинського генерал-губернатора князя О. Дондукова-Корсакова з представниками української національної інтелігенції, розкривається значення діяльності О. Дондукова-Корсакова для розвитку українського національно руху.

Ключові слова: О.Дондуков-Корсаков, чиновник, генерал-губернатор, український національний рух, інтелігенція.

Серга М.В.Киевский генерал-губернатор Дондуков-Корсаков и украинская национальная интеллигенция.

В статье анализируются взаимоотношения высшего российского имперского чиновника киевского, подольского и волынского генерал-губернатора князя А.Дондукова-Корсакова и представителей украинской национальной интеллигенции, раскрывается значение деятельности А.Дондукова-Корсакова для развития украинского национального движения.

Ключевые слова: А.Дондуков-Корсаков, чиновник, генерал-губернатор, украинское национальное движение, интеллигенция.

Serga M.V. Kiev Governor-General O. Dondukov-Korsakov and Ukrainian National Intelligentsia.

The article analyzes the issue of the attitude and relationship of the highest Russian imperial official of Kyiv, Podilsky and Volyn governor-general, Prince O. Dondukov-Korsakov with representatives of the Ukrainian national intelligentsia, reveals the significance of O. Dondukov-Korsakov's activity for the development of the Ukrainian national movement.

Key words: O.Dondukov-Korsakov, official, governor-general, Ukrainian national movement, intelligentsia.

Призначення на посаду генерал-губернатора дієвого сановника провідника урядової політики в національних регіонах імперії було стратегічним завданням центральної влади в Російській імперії. Тому дослідження взаємин окремих представників місцевого чиновницького апарату та української національної інтелігенції є досить актуальним у вивченні «українського питання» в Російській імперії.

У історичній науці діяльність О. Дондукова-Корсакова не полишалась поза увагою як радянських, так і сучасних істориків. Так, радянський історик В.Міяковський у статті «Ювілей цензурного акту 1876 року» (К., 1926) [1] розкриває питання участі генерал-губернатора О. Дондукова-Корсакова в організації діяльності Південно-Західного відділу Імперського Російського географічного товариства (ПЗВ ІРГТ), а також аналізує, посилаючись на записку Олександра Михайловича до Олександра II 1881 р. про «малоруский язик», погляди генерал-губернатора на проблему вживання української мови. Радянський історик Ф. Савченко у своїй монографії «Заборона українства 1876 р.» (К., 1930) [5] намагається оцінити роль київського генерал-губернатора О. Дондукова-Корсакова в створенні та діяльності ПЗВ ІРГТ. Монографія включила широкий корпус документів, які здебільшого публікувалися вперше, і з різним ступенем деталізації висвітлювали всі ключові аспекти «українського питання» в Російській імперії. Сучасний український історик В. Шандра у своїй статті «Проблеми управління Правобережною Україною: Київське генерал-губернаторство за О.Дондукова-Корсакова (у 1869-1878 рр.)» (2006) [7] вперше в українській історіографії спробувала подати історико-соціологічний портрет генерал-губернатора О. Дондукова-Корсакова, акцентувавши увагу на його адміністративній діяльності, при цьому поза її увагою полишилось питання взаємин останнього з

представниками української національної інтелігенції. Важливими для розкриття нашої теми є напрацювання доктора історичних наук, професора І. Коляди, який дослідив суспільно-політичну діяльність української інтелігенції в Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. [1, 2]. Сучасний зарубіжний історик О. Міллер розглядає діяльність О.Дондуковава-Корсакова у контексті російської імперської політики щодо «українського питання» [4].

Упродовж 1869-1878 рр. київським, подільським та волинським генерал-губернатором був князь О. Дондуков-Корсаков, період перебування якого на посаді у Києві співпав із часом впровадження, а головне реалізації, реформ Олександра II, спроби виробити нові засади політики центрального уряду щодо соціально-етнічних проблем українців після розгрому польського повстання 1863-1864 рр., в умовах радикалізації суспільних настроїв, наростанні революційного терору, пов'язаного з появою та розгортанням народницького руху в Наддніпрянській Україні. Саме О. Дондуков-Корсаков став тим імперським чиновником, що прагнув вирішувати «українське питання», пов'язуючи його з соціально-економічними та суспільно-політичними завданнями імперської влади в українських губерніях й одним з напрямків у цій сфері стали його взаємини з українською національною інтелігенцією.

О.Дондуков-Корсаков був прихильником проведення колонізаційної політики шляхом компромісів. Зокрема, це стосувалося відмови від формування місцевого управлінського апарату лише з російських чиновників. Київська інтелігенція відразу завважила делікатність О. Дондукова-Корсакова, несхильність до поліцейських заходів. Захоплення широкого загалу викликало й те, що син генерал-губернатора, незважаючи на князівський титул, після закінчення Університету св. Володимира шість місяців служив солдатом, чистячи коней на стайні [57, С.304]. Чиновники з особливих доручень, як і сам О. Дондуков-Корсаков, виїжджаючи «в губернії», виявляли порушення місцевими службовцями правил стягнення недоїмок з поземельного збору, факти вимагання грошей за видачу легітимаційних паспортів, нейтралізуючи таким чином спалахи соціальної напруженості. Поїздки генерал-губернатора з перевірками мали раптовий характер, без офіційних церемоній, та й обіди, за які він сам платив, були скромними – «з чотирьох простих блюд». Така поведінка високого сановника сприяла зростанню лояльності та довіри до російської влади в найширших колах суспільства [6, с.304].

На Правобережній Україні О. Дондуков-Корсаков зіткнувся з проблемою взаємовідносин старої, польської нації, й нової, української. З метою її розв'язання він відмовився від жорсткого курсу свого попередника. Політика нового генерал-губернатора була більш гнучкою й виваженою, адже завдяки реформам Олександра II модернізувалася й сама імперія, зросійщення визначалося вже не тільки політичною, а й соціально-економічною політикою уряду [6, с.304].

О. Дондуков-Корсаков підтримав київську інтелігенцію, переважно громадівську, в питанні про створення Південно-Західного відділення Російського географічного товариства (РГТ) і звернувся до голови товариства великого князя Костянтина Миколайовича з пропозицією відкрити його відділення в Києві. Взявши товариство під свою опіку, генерал-губернатор клопотався про урядову субсидію у розмірі 2 тис. руб. і сам виділив на його потреби 500 руб. При цьому генерал-губернатор консультувався не з авторитетним, поважного віку М. Юзефовичем, а молодими представниками громадівського руху етнографом П. Чубинським та істориком В. Антоновичем, якого, до речі, призначив головою відділення замість Г. Галагана, коли той пішов у відставку [6, с.310]. О. Дондуков-Корсаков ініціював також одноденний перепис населення Києва 2 березня 1874 р., що приніс громаді авторитет і популярність, відкривав Третій археологічний з'їзд, організований, зокрема, й членами громади того ж року.

О. Дондуков-Корсаков йшов на співпрацю з цією групою, повністю усвідомлюючи, як ми незабаром побачимо, українофільський характер їхніх переконань, але розраховуючи, тим не менше, знайти з цими людьми певний modus vivendi, зрозуміло, на своїх, а не на їхніх умовах. Генерал-губернатор сподівався – і, як свідчать проаналізовані нами тексти М. Драгоманова, не безпідставно – на те, що прагнення зберегти легальні організаційні можливості, які він надавав громадівцям, стане не менш важливим стримуючим чинником, ніж міркування власного благополуччя. О. Дондуков-Корсаков, безсумнівно, щиро прагнув виконати завданнь отриманих від царя при вступі на посаду: «преследовать национальную цель окончательного объединения Юго-Западного края с великою семьею русскою». Але діяв він при цьому на свій страх і ризик, навіть не намагаючись знайти розуміння та схвалення своєї тактики у Петербурзі.

Варто відзначити, що існуюча до Емського указу в українському питанні ситуація давала урядові широкий простір для маневру. Він міг застосовувати окремі заборони і часткові репресивні заходи проти найбільш небезпечних, з його погляду, дій українофілів, заодно підтримуючи у хорошій формі того «внутрішнього цензора», ті самими українофілами накладені обмеження, до яких їх закликав М. Драгоманов. Але усе це було можливе тільки при збереженні достатньо значимих легальних можливостей для українофільської культурної діяльності, аби українофілам було що втрачати. Це дозволило б властям також контролювати українофільську активність і фінанси українофілів, тобто зберегти пріоритет Києва по відношенню до Львова. О. Дондуков-Корсаков, який навіть не був введений до урядової комісії, яка готувала текст Емського указу, не поспішав з його виконанням, а допоміг М. Драгоманову отримати закордонний паспорт, не наполягав на адміністративному засланні П. Чубинського, а, навпаки, підтримав пропозицію про те,

щоб залишити його в місті. На донесеннях місцевих губернаторів про вилучення з обігу української книги наклав резолюцію: «Не отвечать». Закриваючи місцеве відділення РГТ, він переконав Церковно-археологічне товариство при Київській духовній академії взяти на себе видання творів М. Максимовича, яке 1877 р. таки побачило світ. При цьому , як зазначає зарубіжний історик О. Міллер, О. Дондуков-Корсаков зовсім не збирався йти на серйозні поступки в українському питанні і готовий був лише допустити вживання української у першому класі початкової школи для пояснення незрозумілих російських слів. Тактика О. Дондукова-Корсакова передбачала відмову від орієнтації на французький варіант тотальної асиміляції, для якої в уряду не було ні сил, ні засобів, ні наполегливості й уміння, ні історичного часу [4, с. 117].

Будучи тимчасовим харківським генерал-губернатором (у 1880-1881 рр.), О. М. Дондуков-Корсаков, надіслав у С.-Петербург лист та прикріплену до нього «Записку о малороссийском языке». Це, мабуть, найбільш грунтовно підготовлений документ про українське питання з усіх коли-небудь написаних в бюрократичних структурах за царювання Олександра II [4, с. 218]. У своїй записці О.Дондуков-Корсаков визначає українське питання як «справа найбільшої державної ваги, неправильна постановка якого здатна викликати незліченні ускладнення в майбутньому у відношенні як до внутрішньої, так і до зовнішньої політики». Перша частина документа присвячена аналізу думок, висловлюваних на цей рахунок у пресі. Публікації самих українофілів О.Дондуков-Корсаков звинувачував в нещирості і недомовленості, що приховують прагнення, «несимпатичні навіть для більшості їх одноплемінників». Статті російських журналістів, «несвідомо вторять» українофілам, він вважав «відлунням того сентиментально-доктринерського лібералізму, який становить характеристичну рису російської столичної преси, так що відрізняє її навіть від самої ліберальної друку інших країн», ці «сентиментальні ліберали" не усвідомлюють, на думку О.Дондукова-Корсакова, реальних цілей українофільства і, боячись звинувачень у зраді абстрактній доктрині рівноправності, готові вимагати застосування ея безвідносно до умов часу і місця і нерідко всупереч традиційній історичній ідеї своєї держави » [4, с. 219]. Потім записка досить докладно і з хорошим знанням справи викладала історію розвитку українофільства. Дондуков-Корсаков починав її від «Основи», згадавши Костомарова, Білозерського та Куліша і спеціально зупинившись на розробленої останнім реформу правопису як засобі збільшення розходжень між малоросійським і російською мовами. Далі він переходив до КГО, про діяльність якого відгукувався вельми критично. Список активістів українофільства в 70-е відкривався іменами Драгоманова, Антоновича, Чубинського, Старицького, Лисенка і тривав цілу низку інших, менш відомих - ясно, що Дондуков-Корсаков пильно стежив за подіями. Дуже точно визначався «коло прозелітів» - середнє і дрібне дворянство, люди вільних професій, «з осіб, що стоять ближче до селянства» - поповичі і волосні писарі. Автор демонстрував і глибоке розуміння соціальних механізмів асиміляції, підкреслюючи її прискорення «з пожвавленням зносин та поліпшенням повідомлення з Великоросією, проведенням залізниць і [...] введенням скорочених строків військової служби». «Посилити в народі згладжує вже, під впливом спільної історичної життя, навчання маси і чисто російського освіти вищих верств, усвідомлення своєї племінної та історичної відособленості з усіма подальшими як культурними, так і політичними наслідками», - так визначав Дондуков-Корсаков мета руху [4, с. 208]. Переходячи до розгляду вимог українофілів «з точки зору інтересів об'єднаної Росії», Дондуков-Корсаков визначав як центральне серед них прагнення до заміни російського малоросійським в початковій школі. Він дуже наполегливо підкреслював, що тут поступок робити не можна: «Таким чином здійсниться повне відокремлення літературне, і тоді буде пред'явлено підтримане вже всім грамотним людом вимога про введення малоросійського наріччя мовою викладання в гімназіях і вище». В той же час він пропонував дозволити використання малоросійського для пояснень незнайомих учням російських слів в першому класі, що «здатне цілком задовольнити людей, які не керованих упередженої думки».

О. Дондуков-Корсаков пропонував скасувати всі обмеження на сценічні вистави, виконання музичних творів і видання на малоросійською мовою, із застереженням про необхідність збереження в силі вимоги не вживати «кулішивки». Вирішувати церковну проповідь на малоросійському він вважав необов'язковим, вважаючи, що «самий стиль і схоластичне, чуже життя зміст проповідей становлять головну перешкоду до їх розуміння» одно великорусами і малоросами "незалежно від мови проповіді». Оскільки зміна цих умов «довго ще змусить себе чекати», «дозвіл проповіді на малоросійською мовою [...] не зробить чутливого впливу на успіх духовної просвіти маси», - вважав Дондуков-Корсаков і посилався при цьому на досвід батька Гречулевича, який читав в наприкінці 50-х - початку 60-х проповіді на малоросійському.

Наміри генерал-губернатора співпрацювати з українською національною інтелігенцією зумовлювалися наростанням радикальних політичних пристрастей та нелегальної боротьби народників. О. Дондуков-Корсаков був переконаний, що не слід вести політику, яка призвела б до переходу легальної організації українофілів в опозицію до влади. Без єдності з ними не вдалося б виконати наказ Олександра II, отриманий ним при призначенні на посаду: «Прагнути до здійснення національної мети - завершального об'єднання Південно-Західного краю з великою російською сім'єю» [4, с. 160]. Важливо зазначити, що служили українофіли в установах, покликаних протистояти польським впливам на Правобережній Україні, тож генерал-губернатор розраховував на співпрацю з ними. Однак українофілів уже не задовольняла відведена їм роль: іти у форпості антипольської політики. І. Я. Рудченко, один з поміркованих громадівців, у записці про місцеве

землеволодіння, яку він склав як чиновник із особливих доручень, давав зрозуміти, що вже час, паралізуючи «ворожі сили», звернути увагу на місцеве населення - спільника російського уряду [4, с. 161].

Уряд, зваживши на інтелект О. Дондукова-Корсакова та на вміння знаходити спільну мову з місцевою інтелігенцією, яка перебирала на себе повноваження національної еліти, призначив його командувачем 13-го армійського корпусу в Болгарію, де він у 1878-1879 рр. як російський комісар запроваджував конституцію [7, с. 212].

Отже, постать російського чиновника О. Дондукова-Корсакова серед інших імператорських сановників в Україні виділяється своєю прогресивністю та певним усвідомленим необхідності проведення зваженої національної політики, яка б базувалась не на конфронтації та адміністративних обмеженнях щодо цілком справедливих очікувань і прагнень з боку українців, а необхідності пошуку відповідної викликам часу моделі співпраці імперської адміністрації краю з ними. Саме ж ставлення і діяльність О.Дондукова-Корсакова щодо українського національного питання й представників української національної інтелігенції проходило в імперському руслі з асиміляції краю та прилучення «малоросів» до «великоросів».

ЛІТЕРАТУРА

1. Коляда, Ігор. «...Розбуркав національну свідомість багатьох млявих, пригнічених українців» : (до 135-річчя заснування Південно-Західного Відділу Імператорського Російського Географічного Товариства) / І. Коляда, В. Милько // Історія в школі. – 2008. – № 1. – С. 6-12.
2. Коляда І. А. Суспільно-політична діяльність української інтелігенції в Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / І. А. Коляда; ДВНЗ «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 43 с.
3. Міяковський В. Ювілей цензурного акту 1876 року / В. Міяковський. – КиївДрук, 1926. 16 с.
4. Миллер А. «Украинский вопрос» в политике властей и русаком общественном мнении (вторая половина XIX века) / А.Миллер. – СПб, «Алетейя», 2000. - 260 с.
5. Савченко Ф. Я. Заборона Українства 1876 р.: до історії громадських рухів на Україні 1860-1870-х р.р. / Ф. Я. Савченко . Українська академія наук. – Харків; Київ : державне видавництво України, 1930. – 414 с.
6. Шандра В.С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – поч. XX ст. / НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2005. – 427 с.
7. Шандра В.С. Проблеми управління Правобережною Україною: Київське генерал-губернаторство за О.М.Дондукова-Корсакова (у 1869-1878 рр.) / В.С.Шандра // Проблеми історії України XIX-XX ст.. – 2006. – Вип. 6. – С.193-213.

REFERENCES

1. Kolyada, Igor. "... Rebuilding the national consciousness of many lethargic, oppressed Ukrainians": (to the 135th anniversary of the founding of the Southwest Department of the Imperial Russian Geographical Society) / I. Kolyada, V. Milko // History at school. - 2008. - No. 1. - P. 6-12.
2. Kolyada I. A. Social-political activity of the Ukrainian intelligentsia in the Russian Empire in the second half of the XIX - early XX centuries. : author's abstract. dis ... Dr. East. Sciences: 07.00.01 / I. A. Kolyada; Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University. state ped Un-t them. G. Skovoroda. " - Pereyaslav-Khmelnitsky, 2010. - 43 c.
3. Miyakovsky V. Anniversary of the censorship act of 1876 / V. Miyakovsky. - Kyivvdruk, 1926. ¬ 16 p.
4. Miller A. "The Ukrainian Question" in the policy of the authorities and the fool of the public opinion (second half of the XIX century) / A. Miller. - St. Petersburg, "Ateleyya", 2000. - 260 p.
5. Savchenko F. Ya. Prohibition of Ukraine in 1876: to the history of social movements in Ukraine in the 1860-1870s / F. Ya. Savchenko. Ukrainian Academy of Sciences. - Kharkiv; Kyiv: State Publishing House of Ukraine, 1930. - 414 pp.
6. Shandra VS Governor-General in Ukraine: XIX - beg. XX century / NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. - K .: Institute of History of Ukraine, 2005. - 427 p.
7. Shandra VS Problems of Management of the Right Bank Ukraine: Kyiv Governor General for O. M. Dondukov-Korsakov (in 1869-1878) / VS Shandra // Problems of the History of Ukraine of the XIX-XX centuries. - 2006. - Вип. 6. - p.193-213.

УДК 930.2003

Андрусенко Я. В.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ТЕМИ: «РОСІЙСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА УКРАЇНИ В ПОЛІТИЦІ КОРЕНІЗАЦІЇ 20-30-Х РР. XX СТ.»

В даній статті розглянута методика організації роботи студентів під час вивчення теми російська національна меншина України в політиці коренізації 20-30-х рр. XX ст. На основі раніше невідомих джерел було висвітлено особливості політики коренізації стосовно російської національної меншини України та розглянуто сучасні методи викладання даної теми у вищій школі.

Ключові слова: *коренізація, російська національна меншина, національні райони, організація роботи студентів, практична робота.*

Андрусенко Я. В. Методика проведения практической работы студентов во время изучения темы: «Русское национальное меньшинство Украины в политике коренизации 20-30-х гг. XX в.».

В данной статье рассмотренна методика организации работы студентов во время изучения темы русское национальное меньшинство Украины в политике коренизации 20-30-х гг. XX в. На основе ранее неизвестных источников были отражены особенности политики коренизации относительно русского национального меньшинства Украины и рассмотрены современные методы преподавания данной темы в высшей школе.

Ключевые слова: *коренизация, русское национальное меньшинство, национальные районы, организация работы студентов, практическая работа.*

Andrusenko Y. V. Organization of practical work of students during the study of the topic: "Russian national minority of Ukraine in the policy of corrosion 20-30-ies. XX century. "

The article is devoted the problem of organization of work of students are during the study of theme the Russian national minority of Ukraine in politics of coronation 20-30th of XX of century. On the basis of earlier unknown sources the features of politics of coronation were reflected in relation to the Russian national minority of Ukraine and the modern methods of teaching of this theme are considered at higher school.

Key words: *coronation, Russian national minority, national districts, organization of work of students, practical work.*

Постановка проблеми. Створення в Україні високорозвинутого громадянського суспільства, розбудова суверенної демократичної держави потребують суттєвих змін у підходах до формування нового покоління громадян, забезпечення більш ефективності навчання та виховання молоді, підвищення якості навчально-виховного процесу у вищій школі. Історія містить колосальну кількість дискусійних питань та тем, які потребують детального дослідження та вивчення. Тому в умовах розбудови сучасної системи освіти потрібно планувати роботу зі студентами з використанням різноманітних форм та методів навчання, залучати до наукової та дослідницької роботи. Сучасна методика викладання повинна спиратися не на засвоєння теоретичного матеріалу, а на створення такої атмосфери навчання, за якої студент під керівництвом викладача прагне опанувати факти, дати, події та самостійно здобувати знання. Важливою складовою навчальної діяльності студента виступає його самостійна робота, в тому числі самостійний аналіз студентами історичних першоджерел. Одним із шляхів цього є практична робота, яка є засобом здобуття нових знань. Істотними ознаками практичних робіт з історії України є висока міра самостійності у процесі виконання; менший, ніж звичайно, контроль з боку викладача, який тільки корегує готові висновки під час усної відповіді і при потребі надає студентам загальної консультації. Тому для більш широкого засвоєння історичних знань потрібно дослідити організацію роботи зі студентами під час вивчення малодосліджених тем за допомогою практичної роботи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз публікацій та досліджень останніх років свідчить про те, що проблемою організації пізнавальної діяльності студентів на практичних заняттях з історії переймаються провідні українські дослідники і методисти: О. І. Пометун, Н. М. Гупан, В. С. Власов, К. О. Баханов, Ю. Б. Малієнко, В. В. Островський, І. А. Костюк, Ю. С. Комаров та інші. Використана стаття В. А. Нестеренка у якій зазначено про стан політики коренізації серед російської національної меншини на Поділлі. В. Єфіменко у своїй статті зазначила особливості утворення російських національних районів.

Мета статті полягає у комплексному вивченні методики проведення практичних робіт зі студентами під час вивчення теми: «Російська національна меншина України в політиці коренізації 20-30-х рр. XX ст.».

Виклад основного матеріалу. Росіяни становили найчисельнішу етнічну меншину України. Як зазначає більшість вітчизняних та зарубіжних дослідників, у її складі переважала міська людність переважно Слобідської та Південної України. За підрахунками О. Данильченка росіяни становили до 40% робітничого класу великих міст Південної України [3, с. 13].

Хід проведення практичної роботи з теми включатиме наступні елементи: з'ясувати, що таке політика коренізації стосовно національних меншин України; на основі дослідження документу постанова IV сесії ВУЦВК (лютий 1925 р.) «Про низове районування» дослідити створення російських національних сільрад на території України та національних районів; аналіз статистичних даних, а саме кількісний склад мережі російських рад на території України. Дослідити особливості стану політики коренізації у Заславі та її суперечливий характер.

Для першого етапу практичної роботи студенти повинні опрацювати та засвоїти наступний матеріал. Політика коренізації в Радянській Україні розпочалася згідно з рішеннями X – XII з'їздів РКП(б) та IV наради ЦК РКП(б). Її реалізація здійснювалася двома основними шляхами: українізацією та заходами щодо національних меншин. Стосовно національних меншин в Україні була створена низка спеціальних органів для практичного втілення цієї політики в життя, вирішення організаційних, культурно-ідеологічних та політико-правових питань національних груп. Роботою цих органів керувала ЦКНМ (Центральна комісія у справах національних меншостей) при ВУЦВК. Поряд з центральними органами Комісії усправах національних меншостей аналогічні утворення діяли при губернських і окружних виконавчих комітетах Рад. Для здійснення

роботи серед нацменшин створювалися комісії, члени яких призначалися президіями. Іноді, якщо не було необхідності у створенні бюро чи комісії, їх функції виконували уповноважені у справах національних меншин.

Впровадження практичних заходів відносно національних груп передбачало проведення певної підготовчої роботи, яка торкнулась обстежень місць компактного проживання національних меншин. Це дало фактичний матеріал щодо характеру соціально-господарської структури, особливостей побуту, культурно-освітнього стану обстеженого населення для розробки програми національно-державного будівництва серед етнічних груп, що населяли Україну [2, с. 111].

Другий етап роботи включатиме роботу з документом, а саме постановою сесії ВУЦВК (лютий 1925 р.) «Про низове районування». Створенню національно-територіальних одиниць сприяло надання національним меншинам ряду важливих пільг у справах місцевого самоврядування, особливо на етапі його становлення. Згідно з постановою IV сесії ВУЦВК (лютий 1925 р.) «Про низове районування» мінімальна норма, необхідна для організації звичайних адміністративних районів (25 тис. населення району), для національних адміністративних районів знижувалася до 10 тис. чоловік, національних сільських або селищних рад – із 1000 до 5007. Як бачимо, ця норма, потрібна для утворення або виділення національних районів та рад, зменшувалась у два-два з половиною рази порівняно із звичайними адміністративно-територіальними одиницями. Прийняття ряду спеціальних для національних меншин України законодавчих актів підготувало правовий грунт для формування унікальної системи національного районування в країні. У Плані роботи ЦК Нацмен на 1924 – 1925 рр. акцентувалась увага на притягування національних меншин до радянської влади і залучення їх у радянське будівництво. Звичайно, мова йшла й про утворення однорідних (зі значною перевагою моноетнічного населення) національно-адміністративних одиниць.

Протягом 1923-1925 рр. тривав процес масового виокремлення рад, переважно у сільській місцевості. У 1931 р. на Україні нараховувалося 25 національних районів, серед них 8 російських. Серед національних сільрад російських було 450.

Про ситуацію із реальним виконанням політики коренізації на момент створення ЦКНМ красномовно свідчить наступний факт. Серед існуючих у Київській окрузі 8 національних сільрад, лише у трьох російських діловодство було переведено на національну мову.

За даними Б. Чирка у 1932 р. на території УРСР було 23 національні райони, 1112 національних сільрад. У складі Дніпропетровської області існувало 2 російські національні райони – Кам'янський та Терпіннівській, у Харківській області 5 російських національних районів – Великописарівський, Верхньо-Теплівський, Олексіївський, Путивльський, Чугуївський [8, с. 122].

Особливу увагу слід зосередити на дослідженні статистичних даних мережі російських рад. Даний вид практичної роботи потребує самостійного дослідження джерел студентами. В другій половині 20-х років невпинно зростала мережа російських національних сільрад. Так, якщо в 1925 р. їх було 69, то у 1926 р. – 122, у 1927 р. – 292, у 1928 р. – 388, а у 1929 р.– 450 [7]. Їх географія була досить широкою – від півночі до півдня, від сходу до західних прикордонних районів. Так, в Путивльському російському національному районі діяли 42 сільради, в яких налічувалося 52,2 тис. чоловік, з них 49,8 тис. або 84% осіб російського походження, у Кам'янському російському національному районі було 3 сільради з 35,2 тис. чол. населення, з них 25,8 тис. росіян (73,2%), Сорокинському – 11 сільрад та 16,8 тис. населення (13 тис. росіян – 77,4%), Верхньотеплівському – 18 сільрад, 30 тис. населення (26,9 тис. росіян – 89,4%), Терпінянському – 7 сільрад і 20,1 тис. населення (11,7 тис. – 58%), Олексіївському – 13 сільрад з 39,5 тис. населення (28,8 тис росіян – 57,8%), Великописарівському – 11 сільрад, 34,3 тис населення (17,9 тис російського або 52,4%), Чугуївському – 17 сільрад з 43,5 тис населення (30,3 тис росіян або 69,7%). У 1926р. у 8 російських національних районах діяли 122 сільради, які охоплювали 397,2 тис. росіян, що становило 55,4% до загальної маси населення районів [7]. Навіть на Поділлі, де питома вага росіян була порівняно незначною, в цей час було виокремлено 5 російських сільських рад: Слободо-Чернятинську, Борсківську (Вінницька округа), Пилипонівську, Нова-Шурську (Тульчинська), Петрашівська (Кам'янецька). Протягом кількох наступних років їх кількість збільшилась. Було організовано ще 4 сільради (Новомикільську, Чернишівську, Анютинську, Пилипо-Борівську). Найбільше росіян включали в себе 1-2 тис. чоловік. Найбільше росіян включала Борсківська рада – 2548, найменше – Новомикільська (363), інші включали в себе пересічно 1-2 тис. чоловік [5, с. 209].

Найскладнішим завданням практичної роботи з даної теми буде останній етап, дослідження політики коренізації стосовно російської національної меншини у Заславі. Тут студенти повинні з'ясувати причини та характер суперечливої політики коренізації. Тому студенти повинні акцентувати увагу на наступному. У особливо суперечливому становищі з початком політики «коренізації» опинилася російська нацменшина, зосереджена в Заславі. Перепис 1926 року показав, що росіяни продовжують розмовляти російською мовою, й лише невелика частина їх українізувалася, на відміну, наприклад, від поляків, значна частина яких відрізнялася від українців лише католицьким віросповіданням. Проте російські школи в Заславі були реорганізовані в українські та гебрейські, хоча в них зберігались російські класи. До кінця 20-х років дерусифікацію освіти було в основному завершено. У Заславі залишилась одна спільна російсько-українська школа [5, с. 209]. Невизначеним залишався статус російської меншини. Значна частина росіян вважали себе корінним народом в республіці. Інша ж вважала себе національною меншиною та вимагала надання прав і привілеїв, що

ґарантувалися іншим етносоціальним меншинам. При цьому ЦК КП(б)У розглядав як нацменшину тільки селян-росіян, а в місті росіяни-робітники та чиновники розглядались як корінна нація. Оскільки в районі чисельність росіян була незначною, то й політична робота серед них велася набагато гірше, ніж серед поляків чи гебреїв. Можливо тому ця меншина в цілому виступила проти українізації. А можливо ще й тому, що складала найвагомішу частку в радянському апараті.

Отже, основне завдання практичної роботи має забезпечити сприймання, осмислення нового матеріалу, а також застосування нових знань на практиці, тобто виконання індивідуальних, парних, групових завдань. практичні заняття з історії – важливий чинник реалізації компетентнісного підходу у навчання. Вони є умовою самореалізації особистості учнів у навчанні, сприяють формуванню в учнів самостійності, наполегливості, пізнавальної активності, інформаційної компетентності учнів.

Таким чином, практика проведення практичних робіт свідчить, що там, де вони проводяться систематично, студенти краще використовують зміст історичних знань під час аналізу причин і наслідків історичних подій, глибше дають характеристики різним фактам, явищам, відомим діячам, пам’яткам культури тощо. Слід відзначити, що ці студенти, як правило, виявляють більше самостійності, впевненості у власних силах, уміють відстоювати свою точку зору, творчо, нестандартно підходять до розв’язання складних завдань. Багато з того, про що написано вище, може бути спірним, вимагає розвитку і дальшої розробки, але, безперечно, те, що нині викладання історії неможливе без розвитку практичного підходу до навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буденко А. І. Радянське будівництво серед нацменшин / А. І. Буденко. – Х., 1928. – с. 17.
2. Гуцало Л. Національні меншини України в політиці коренізації 20-30-х років ХХ століття / Л. Гуцало // Наукові записки. Випуск 29. – С. 110-124.
3. Данильченко *О. П.* Етнічні групи півдня України: економічне та соціально-політичне становище на початку 20-х рр. ХХ ст. / О. П. Данильченко – К.: Ін-т історії України АН України, 1993. – 58 с.
4. Єфіменко Вікторія. Створення російських національних районів УСРР / Вікторія Єфіменко // Проблеми історії України: факти, судження пошуки. – 2012. – 21. – С. 72-99.
5. Нестеренко В. А. Росіяни на Поділлі в період «коренізації» в 20 роки ХХ століття / В. А. Нестеренко / Наукові записки КПДПУ. Історичні науки. Т. 4 (6). – Кам’янець-Подільський, 2000. – С. 209-214.
6. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі / О. І Пометун, Г. О. Фрейман. – К.: Генеза, 2005. – 328 с.
7. ЦДАВО України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 249. – Арк. 29.
8. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20-30 рр. ХХ ст.) / Б. В. Чирко. – К.: Асоціація «Україна», 1995. – 215 с.
9. Чирко Б. В. Національні меншості на Україні у 20-х-на поч. 30-х рр.: (Огляд документів ЦДАЖР УРСР) / Б. В. Чирко // Архіви України. – 1990. – №1. – С. 28-33.

REFERENCES

1. Budenko A.I. Soviet Construction among National Minorities / AI Budenko. - H., 1928. - p. 17
2. Gutsalo L. National Minorities of Ukraine in the Politics of Rooting of the 20-30s of the XX Century / L. Gutsalo // Scientific Notes. Issue 29. - P. 110-124.
3. Danilchenko O. P. Ethnic groups of the south of Ukraine: economic and socio-political situation in the early 20's. XX century. / O. P. Danilchenko - K .: Institute of History of Ukraine of the Academy of Sciences of Ukraine, 1993. - 58 p.
4. Efimenko Victoria. Creation of Russian national regions of the Ukrainian SSR / Viktoriya Yefimenko // Problems of Ukrainian history: facts, judgment of search. - 2012 - 21 - C. 72-99.
5. Nesterenko V.A. Russians in Podillya during the period of "coronentiation" in 20 years of the XX century / VA Nesterenko / Scientific notes of the KPDPU. Historical sciences. T. 4 (6). - Kamyanets-Podilsky, 2000. - P. 209-214.
6. Poemtun O. I. Methodology of teaching history in school / O. I Pometun, G. A. O. Freiman. - K .: Genesis, 2005. - 328 pp.
7. TsDAVO of Ukraine. - Fr. 413. - Op. 1. - Sp. 249. - Arch. 29
8. Chirko B.V. National Minorities in Ukraine (20-30 years of the XX century) / B.V. Chirko. - K .: Association "Ukraine", 1995 - 215 p.
9. Chirko B.V. National Minorities in Ukraine in the 20's at the beginning. 30th years: (Review of documents of the Central State Library of the USSR) / B.V. Chirko // Archives of Ukraine. - 1990. - №1. - pp. 28-33.

УДК 94:329(477.52)

Самотуга І.С.
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН-УПА НА СУМЩИНІ

У статті розкрито особливості діяльності ОУН та УПА на території Сумської області.
Ключові слова: *ОУН, УПА, рух Опору, визвольний рух.*
Самотуга И.С. Деятельность ОУН -УПА на Сумщине
В статье раскрыты особенности деятельности ОУН и УПА на территории Сумской области

Ключевые слова: *ОУН, УПА, освободительное движение.*

Samotuga I. S. OUN-UPA activities on Sumshchyni

The article reveals the features of the OUN and UPA activities in Sumy region.

Key words: *OUN, UPA, liberation movement.*

Постановка проблеми. За роки незалежності України відбулися перегляд і переоцінка деяких моментів минулого нашого народу. Одним з таких моментів є боротьба ОУН-УПА. Сучасна історія намагається переглянути погляди радянської історіографії у висвітленні цієї проблеми. Українці неоднозначно ставляться до функціонування ОУН-УПА. Одні вважають їх патріотами і борцями за незалежність України, інші – зрадниками, союзниками нацистів.

Відомості про перебування ОУН-УПА на Сумщині до недавнього часу обмежувалося лише спогадами очевидців, оскільки, як вважалося раніше, територія їх діяльності обмежувалася західноукраїнськими землями.

Аналіз актуальних досліджень. На даний час бракує праць, які розкривають регіональну специфіку українського руху Опору, особливо в східних областях України. Та й сама постановка питання наштовхувалася на міф про українських націоналістів, як західноукраїнське явище, особливо, коли це стосується Сумської області – «колиски радянського – партизанського руху» [6, с. 178].

Матеріали, виявлені в центральних архівах та Державному архіві Сумської області, а також праці вчених В. Косика, В. Сергійчука [7; 8], І. Біласа стверджують, що на території області існувала підпільна мережа ОУН [1, с. 260].

Відкриттям стали матеріали, які віднайшов, дослідив та довів до загалу директор Державного архіву Сумської області Геннадій Іванущенко [1; 2; 3; 4; 6, с. 176]. Його книга «Повстанський рух 20-30-х років. XX століття на Сумщині» представляє новий погляд на майже недосліджений період історії Сумщини, відображених в архівних документах. Збірник складається з історичного нарису, блоку документів, підбірки світлин і фотодокументів, переліку документів, географічного та іменного покажчика, біографічних довідок про повстанських провідників [5, с. 201].

Метою статті є розкриття особливостей діяльності ОУН та УПА на території Сумської області.

Виклад основного матеріалу. Уже не вперше наш народ перебуває в такій історичній ситуації, коли мусить напружити всі зусилля, аби розбудувати незалежну державу. Багато мільйонів жертв поклали наші предки в ім'я цієї мети, і кожна з них має кликати нас до здійснення цього заповіту минулих поколінь. Ми вже усвідомили це. Але наш поступ був би мобільнішим, якби весь народ пройнявся розумінням щодо феноменів світової історії. Адже вже записано золотими буквами ще одне українське явище - Українську Повстанську Армію – збройну силу нашого народу, що, витримавши фронт проти гітлерівців і проти червоних партизанів у період у період фашистської окупації, потім ще майже протягом десяти років воювали проти сталінської імперії. Та важко сьогодні усвідомити все це з огляду на шалену пропаганду комуністичного режиму, яка протягом півстоліття подавала скривлену інформацію про українських націоналістів. Потрібно ще багато років для того, щоб відновити справжні факти діяльності ОУН-УПА [8, с. 3-4].

Слова «Народ, який не знає минулого – не має майбутнього» на сто відсотків стосуються нас, українців, бо ми не мали власної держави, а отже історії. Це стосується руху Опору на Сумщині [6, с. 175].

Сумський край у період Української революції 1917-1921 років дав Батьківщині багато яскравих імен. Він не міг залишитися боротьби, яка ніколи тут і не припинялася. Повстанський антибільшовицький рух 1920-х років в області був представлений більш ніж 100 загонами. Чисельність яких була понад 40 тисяч бійців. Підпільні організації протягом 30-х років існували майже в кожному районі. Вони нараховували кілька сотень учасників [4, с. 216].

Осередки ОУН на Сумщині створювалися різними способами. Це були відгалуження похідних груп, які швидко просувалися на схід, просвітянські організації, у яких активно працювали українські націоналісти. У деяких випадках для створення мережі ОУН в Сумській області використовувалися родинні зв’язки галичан з місцевим населенням. Ідеї націоналізму, приклади боротьби з німецькими окупантами знаходили на Сумщині сприятливий ґрунт. Тамтешні жителі пам’ятали жахливі ночі очікування «чорних воронків», лютий голод 1932-1933 років, нищення церков, непосильні побори. І тому структури Організації Українських Націоналістів виникали не лише в обласному центрі, але й у деяких районах Сумської області [1, с. 260].

Степан Бандера наказав створити похідні групи для проголошення Акту 30 червня в інших місцевостях України та створення клітин українського підпілля [2, с. 11].

На Сумщину було спрямовано кілька похідних груп для розбудови підпілля. Осередок ОУН на Сумщині було закладено учасниками Середньої похідної групи. Її частина, після загибелі її провідника М. Лемика в Миргороді, досягла Сум восени 1941 року. Пізніше для посилення осередку до Сум було переведено підпільників з Вінниччини на чолі з обласним провідником В. Яворівим «Бойком» та Є.Петерзілем. На протязі 1942 року підпільникам вдалося закласти кілька осередків в районах області. Організаційну роботу в Роменському районі проводив «Остап» (справжнє ім`я не встановлено), який прибув з Полтавщини [2, с. 9].

Командир 3-ї похідної групи Тимош Сенчишин у своєму звіті повідомляв, що 18 липня 1941 р. через р. Сян переправився рій Василя Загакайла. Він мав завдання досягти міста Суми та Сумської області і створити там підпільну організацію ОУН. До цього рою входили також Мудрий Ярослав та Стеранка Святослав. Василь

Загакайло діяв під псевдами «Жук», «Береза», «Білий», «Зелений». Також до організаційної роботи до м. Суми був призначений учасник ще однієї похідної групи, яка мала маршрут Київ-Вороніж, Михайло Кудла. Серед учасників південної похідної групи, які були спрямовані на Сумщину, окремі дослідники називають Василя Захитая. Деякі члени північної похідної групи: Кошин Іван, Очуй Григорій, Войнарович Василь та інші були також спрямовані до Сум [3,с. 11-12].

Факт арешту і розстрілу українських націоналістів німцями в кінці 1942 - на початку 1943 р. є центральною подією, якою починається розмова про українське підпілля в Сумах та області взагалі. Довгий час дослідників привертає постать керівника підпілля Семена Сапуна. Його образ і біографія є ключовими в історії націоналістичного руху на Сумщині часів німецької окупації 1941-1943 років. Його було заарештовано 22 квітня 1938 року. Як і в тисячах подібних випадках обвинувачення було стандартне: контреволюційна повстанська організація. Та це за вісім місяців довести слідчі так і не змогли. Не дивлячись на постійні жорстокі побиття та знущання, він не зламався, не підписав жодного звинувачення. За відсутністю доказів справу було припинено [4, с. 218-219].

Микиті Тарасенку була доручена організація «Просвіти» в Сумах. Для цього в деяких місцях, а найчастіше в театрі (теперішній театр юного глядача) організовувались збори інтелігенції. Пізніше, коли «Просвіта» опинилася на межі закриття, оунівці не стали наполягати на її існуванні, тому, що через «Просвіту» німецькі спецслужби виявляли членів ОУН. Наступним етапом стала активізація діяльності в кількох напрямках. Культурно-освітня робота зі створення гуртків, шкіл, театрів, різноманітних курсів, проведення урочистостей, приурочених до різних національних свят, ювілеїв українських діячів, влаштування лекцій і концертів велася через «Просвіту». Також відбувався відбір людей для залучення в ОУН, їх ідеологічний вишкіл через ознайомлення з націоналістичною літературою та бесіди. Питання придбання зброї (в Лебедині), технічних засобів радіозв`язку (в Сумах), організація підпільної друкарні (у Конотопі) були під особливою увагою. Проводилася робота з просування націоналістів у місцевий адміністративний апарат, редакції газет, поліцію, кооперативи, школи. Ця стратегія мала хибу: з одного боку – основні люди підпілля були на виду, отже, у разі провалу одного, підозра падала на багатьох, а з іншого – робота підпільників у легальних установах допомагала в разі арешту когось із друзів «замітати сліди» (вислів одного з допитаних). Наприклад, такою була роль Горбаня на роботі в сумській поліції [3, с. 15].

Найбільшого розголосу набула діяльність невеликої боївки УПА, яка сформувалася в липні 1944 року на території Роменського та Недригайлівського районів. Керівником цієї лоївки був уродженець с. Вовківців Роменського району Цуб Микола Іванович. Він неодноразово їздив на Рівненщину, звідкіля привозив інструкції про плани наступних дій, мав постійний зв`язок з Головним Командуванням УПА. Група налічувала лише 6 чоловік, і складалася в основному з жителів сіл Вовківців та Погожої Криниці, терен яких являв собою основну базу повстанців. Інструктивні наради за участю симпатиків з місцевого населення проводились. На х. Широкий Яр Роменського району проводились інструктивні наради за участю симпатиків з місцевого населення. Перед цим загоном стояло завдання в проведенні збройних акцій проти установ та представників радянської влади. Увага акцентувалася на тому, щоб знищувати тільки тих колгоспних активістів, які були відомі своїм жорстоким поводженням з мирним населенням. Серед населення повстанці вели роз'яснювальну роботу про мету своєї боротьби [2, с. 15].

Керівники обласного Проводу ОУН отримали зі Львова у серпні 1942 року директиву про активізацію боротьби проти німців. Директива вимагала проведення саботажних акцій проти німців, перебудову роботи всього підпілля. Завдання було доведено до місцевих клітин ОУН. Накопичення зброї продовжувалося у Лебедині, а в Конотопі готувався випуск підпільної газети. За деякими джерелами, там планувалося створити центр з випуску зброї та боєприпасів. Зі слів агента гестапо Дзендзеловського стало відомо, що українські націоналісти проводять шалену роботу серед українського народу не лише з більшовиками, а й Німеччиною «за вільну соборну Україну» [4, с. 225].

Повстанський рух на Сумщині особливо активізувався в період голоду 1946 -1947 років. 26 серпня 1947 року Кролевецький районний відділ МВС повідомляв, що в ніч на 26 серпня 1947 року трьома невідомими, озброєними автоматами, скоєно напад на колгоспну ферму. Вони розірвали 2 портрети, залишили «контрреволюційну листівку». Стало відомо, що напад вчинила група УПА Кобзаря. Згідно даних Охтирського РВ МВС 25 листопада 1947 року в м. Охтирка виявлено п`ять «контрреволюційних листівок» повстанського характеру. На пошту м. Лебедина із Станіславської області 15 грудня 1947 року поступило 3 листи з «антирадянськими націоналістичними листівками», віддрукованими друкарським способом. В ніч на 25 листопада 1947 року у м. Охтирці в різних місцях виявлено 25 «контрреволюційних листівок» писаних від руки друкарським шрифтом на стандартних листах паперу. Ці факти показують, що командування УПА після закінчення ІІ Світової війни не полишало надії на відновлення підпільної мережі та посилення своєї не тільки ідеологічної, але й військової присутності на північному сході України [3, с. 19].

Особливу роль відігравала та обставина, що Сумщина, з огляду на унікальні природні умови та географічне положення, мала давні традиції визвольної боротьби. Лише за попередніми оцінками, протягом 1919-1923 років тут діяло 106 антибільшовицьких повстанських загонів, загальною кількістю понад 40 тис. чоловік. У шосткинських лісах на початку 1929 року був розбитий останній такий загін під командою отамана

Пилипа Ващенка, тому виникнення підпільних клітин ОУН в Сумській області не було несподіваним. Суспільно-політична ситуація в умовах поневолення більшовицькою Росією періодично сприяла появі національно активних середовищ, які бачили політичний ідеал у створенні незалежної України, вимріяної кількома поколіннями учасників визвольної боротьби [3, с.12].

Націоналісти на теренах Сумської області проводили активну пропагандистсько-просвітницьку та організаційну роботу, допомагали населенню не тільки вижити, а й не втратити надії на визволення України від німецько-нацистських та московсько-комуністичних загарбників. У Сумах було викрито потужній осередок ОУН [1, с. 264].

30 жовтня 1943 року полковник Конкін, старший помічник начальника політичного відділу Центрального штабу партизанського руху, засвідчував: «Протягом трьох місяців ідуть арешти членів ОУН. Було арештовано до трьох тисяч осіб, з них у Сумській області – до 280 осіб. Серед арештованих багато вчителів. У Сумській області арештовані керівники ОУН: заступник Сумського бургомістра Седененко бургомістр Краснопільського району Мірошниченко – колишній головний бухгалтер Краснопільського млина, головний інспектор школи – Сасунін, Поґляділов і Сонуля, які в Західнай Україні організували повстання проти Красної Армії. Арештовано 4 перекладачі Краснопільського і Сумського комендантів із Української поліції» [7, с. 2.]

Один з останніх рейдів УПА на Сумщину відбувся восени 1949 року. До села Погребки увійшов загін чисельністю 25 чоловік. Вони мали ППШ-41, кулемет із диском. Місцеве населення було приємно здивоване тим, що бійці, попросивши їсти, заплатили гроші. Переночувавши, загін за тривогою вирушив у напрямку Ярославець. Дорогою упівців перехопили відділи НКВД. Прийнявши нерівний бій, повстанці загинули [3,с. 1].

Отже, націоналістичне підпілля в період німецької окупації було поширене на всій Східній Україні. Населення активно приєднувалося до визвольної боротьби, незважаючи на масові репресії національно свідомого громадянства в міжвоєнний період [1, с. 260].

Висновок. Однією з визначних сторінок історії Сумського краю є діяльність на її території ОУН-УПА. Вони продовжили національно-визвольний рух у ХХ столітті, прагнучи створити єдину, соборну Україну. Ідеї ОУН знайшли своє втілення в українському русі наступних років. Ким вони були насправді – борцями за незалежність України чи союзниками нацистів, навіть сьогодні розібратися важко. Але пройде час, і ми, українці, зрозуміємо яку ж роль вони зіграли в історії України?

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванущено Г. Деякі факти діяльності ОУН і УПА на Сумщині /.Іванущенко // Український визвольний рух: Наковий збірник – Львів – №3.– С.260–272
2. Іванущенко Г. ОУН-УПА на Сумщині: Т1 /Г.Іванущенко .– Вінниця: Видавництво ДП ДКФ, 2007. –155 с.
3. Іванущенко Г. ОУН-УПА на Сумщині: Т.2 /Г.Іванущенко .– Суми, 2009. –232 с.
4. Іванущенко Г.Семен Сапун – керівник підпілля ОУН на Сумщині / Г. Іванущенко // Український визвольний рух: Науковий збірник. – Львів,2011. – Збірник №15. –С.215-228
5. Корнієнко О.М. Повстанський рух 20-30-х років ХХ століття на Сумщині: Т.1 / О.М.Корнієнко / Автор-упорядник : Іванущенко Г.М. – Суми: ФОП Наталуха А.С., 2011. – 340с.:іл. // Сумський історико-архівний журнал. – 2011. – № XII-XIII. – С.201-202
6. Рух Опору на Сумщині / В. Очкасов, С. Волков, В. Несмашний, О. Буренко // Науково-методична конференція викладачів, співробітників і студентів : тези доповідей, 27 квітня 2010 року / Конотопський ін-т СумДУ; Відп. за вип. Н. В. Барбара, О. С. Заїка – Суми : СумДУ, 2010. – Ч.2. – С. 175 –178.
7. Сергійчук В. Наша кров на своїй землі / В. Сергійчук // Визвольний шлях. –2006. –№ 4 . – С.2-7
8. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни: Нові документи і матеріали /В. Сергійчук. – К.: Вид-во худож. літ «Дніпро»,1996. – 496 с.

REFERENCES

I. Ivunusho G. Some facts of the activities of the OUN and UPA in Sumy region / I. Ivanushchenko // Ukrainian Liberation Movement: Nauki Collection - Lviv - No. 3.- P.260-272
2. Ivanushchenko G. OUN-UPA in Sumy region: T1 / G.Ivanushchenko .- Vinnitsa: Publishing house of the State Enterprise of the DKF, 2007. -155 p.
3. Ivanushchenko G. OUN-UPA in Sumy region: T.2 / H.Ivanushchenko .- Sumy, 2009. -232 p.
4. Ivanushchenko G. Semen Sapun - Head of the OUN underground in Sumy region / G. Ivanushchenko // Ukrainian liberation movement: Scientific collection. - Lviv, 2011. - Collection №15. -S.215-228
5. Kornienko O.M. Rebellion movement of 20-30th years of the twentieth century in Sumy region: T.1 / O.M.Korienko / The author-compiler: Ivanushchenko G.M. - Sumy: FOP Natalukha AS, 2011. - 340c .: Il. // Sumy Historical and Archival Magazine. - 2011. - № XII-XIII. - S.201202
6. Resistance movement in Sumy region / V. Ochkasov, S. Volkov, V. Nesmashny, A. Burenko // Scientific-methodical conference of teachers, employees and students: abstracts, April 27, 2010 / Konotop Institut of SSU; Back for the issue N. Barbara, O. S. Zaika - Sumy: SSU, 2010. - Part 2. - P. 175 -178.
7. Serhiychuk V. Our Blood on our Land / V. Serhiychuk // Liberation Way. -2006 No. 4 - C.2-7
8. Serhiychuk V. OUN-UPA during the war: New documents and materials / V. Sergiychuk - K .: View art. Summer "Dnipro", 1996. - 496 s.

УДК 94:364(477)

Самотуга Ю.С.
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ТЕРЕЩЕНКА

У статті висвітлена благодійна діяльність відомого українського підприємця, нашого земляка, мецената Миколи Терещенка у розвитку освіти, науки, культури, медицини.

Ключові слова: *благодійність, меценатство, гімназія*

Самотуга Ю. С. Благотворительная деятельность Николая Терещенко

В статье освещена благотворительная деятельность известного украинского предпринимателя, нашего земляка, мецената Николая Терещенко в развитии образования, науки, культуры, медицины.

Ключевые слова*: благотворительность, меценатство, гимназия*

Samotuga J. S. The charity of Mykola Tereshchenko

In this article it is total about the charity of outstanding Ukrainian businessman, our countryman, patron Mykola Tereshchenko. He developed such spheres as education, science, culture, medicine.

Key words*: charity, patronage, gymnasium.*

Постановка проблеми. Одним з головних завдань гуманітарної політики держави є підтримка спонсорської та меценатської діяльності, спрямованої на збереження та популяризацію вітчизняних історичних пам'яток. Благодійництво є невід'ємним атрибутом громадянського суспільства і здійснюється на засадах законності, гуманності, спільності інтересів і вільності прав її учасників, добровільності та самоврядування [9, с.228].

Для України меценатство мало особливе значення. Брак постійного й достатнього фінансування негативно відбивався на розвитку національної культури та освіти. Тому в часи бездержавності «малоросійська» культура й освіта змогли розвиватися значною мірою завдяки меценатській підтримці [6, с.5].

Аналіз актуальних досліджень. Дослідження підприємницької, громадської, доброчинної та меценатської діяльності родини Терещенків, окремих її представників привертає увагу багатьох учених. Зокрема, найбільш ґрунтовно вивченням доброчинної та меценатської діяльності родини займається сучасна українська історіографія. Так, Ф. Я. Ступак, проаналізував діяльність благодійних товариств Києва, вказуючи при цьому на досить вагому роль у їх розвитку приватної ініціативи. Найбільш ґрунтовні дослідження їхньої громадської діяльності в Києві провів В. Ковалинський, який у своєму збірнику нарисів – «Меценати Києва»[3] поряд з іншими уславленими доброчинцями віддав належне й родині Терещенків. У 2003 р. з'являється нова праця цього автора, у якій було систематизовано та узагальнено суспільно-корисну діяльність Терещенків [4]. Підприємницька і благодійна діяльність родини Терещенків досліджується у дисертаційній роботі О. В. Ткаченко [8]. Авторка дослідила родовід Терещенків, проаналізувала їхню підприємницьку діяльність. Вона дійшла висновку, що Терещенки були представниками української промислової еліти, які своєю діяльністю сприяли економічному розвиткові України. Більш ґрунтовно доброчинно-меценатська діяльність родини Терещенків висвітлюється у працях О. М. Доніка [1]. Автор в дисертаційній роботі дослідив участь окремих представників родини Терещенків в організаціях доброчинного спрямування, діяльність Терещенків як фундаторів філантропічних, медичних, культурно-освітніх, релігійних закладів, перш за все в Києві та Глухові [7, с.118]

Метою статті є аналіз доброчинної діяльності Миколи Терещенка – промисловця-землевласника, який поряд з підприємництвом мав суспільно вагомі здобутки на ниві доброчинності й культурно-освітньої діяльності.

Виклад основного матеріалу. У другій половині XIX століття в суспільстві формувалася нова система моральних цінностей, особливо серед освічених верств, коли на передній план ставилося не лише особисте благополуччя, а й служіння народу. З огляду на це, в другій половині XIX ст. благодійність набуває більшого розвитку, нових форм і проявів. Благородна справа приватної ініціативи і діяльності в галузі підтримки культури отримує всезагальне визнання, стає невід'ємною ознакою громадянського суспільства, складовою частиною суспільної свідомості. Найбільше в той час благодійність була поширена в підприємницьких колах. Генетичний зв'язок з народом більшості підприємців, які вийшли з його середовища, пояснює те, що справа просвітництва, національно-культурного і духовного розвитку була для них більш природною, ніж для інших привілейованих суспільних груп. До того ж капіталіст у тодішніх умовах жорсткої ринкової конкуренції об'єктивно був зацікавлений мати висококваліфіковану робочу силу, здатну оволодіти новим обладнанням і методами ведення господарства. Часто благодійна діяльність також ставала обов'язковою для окремих сімей підприємців і спонукалася при цьому ще й релігійними та моральними засадами [1, с.37]

Значний слід в історії України залишила відома сім'я Терещенко. У коло її занять входила торгівля і промислове підприємництво, державна служба і суспільна діяльність, освіта і меценатство [3, с. 246].

Родина Терещенків привертає особливу увагу своїм багатолітнім безкорисливим і цілеспрямованим служінням народу, яке ставить її представників у ряд видатних українських діячів і благодійників у сфері просвіти. Особливий слід на просвітницькій ниві серед Терещенків залишив Микола Артемович [1, с.38]. Миколі Терещенку судилося перевершити свого батька в усіх його справах, стати згодом найбагатшим і найвідомішим представником роду Терещенків, засновником тих традицій, якими керувалися наступні покоління великої родини. Маючи від народження надзвичайно практичний розум, кмітливість, Микола Терещенко ще юнаком самостійно взявся за торгівлю хлібом. Повів він її з великим умінням, навіть майстерно [10, с.18].

Розпочинали свою громадську діяльність Терещенки, як і належало, у своєму рідному місті Глухові. Миколу Артемовича ще в молодому віці було обрано старшим бургомістром міського магістрату, а в 1860-1874 роках він виконував обов'язки міського голови, таким чином, беззмінно перебуваючи керівником міського самоуправління більше двадцяти років. Спираючись на свій непохитний авторитет, загальну повагу земляків, Микола Артемович як керівник міста і земський діяч зробив вагомий внесок у справу розвитку закладів освіти і охорони здоров'я Глухова [10, с. 16].

У пам'ять про матір брати Терещенки заснували в 1879 році безкоштовну лікарню св. Єфросинії і записали в уставі свого Товариства, що на її забезпечення буде щорічно відраховуватися 2% прибутку. А притулку для малолітніх сиріт і дітей бідних мешканців Глухова, заснованому батьком в 1893 році, нараховувалося 2%. За звітом, наприклад, за 1893 рік це було, відповідно, 27 і 40 тисяч карбованців. Пам'яткою міста є Трьох-Анастасіївська церква, побудована на кошти Миколи і Федора Терещенків у 1885-1893 роках [3, с. 253].

Завдяки родині Терещенків Глухів на початку XX століття відроджується як освітній і культурний центр Чернігівщини. Сучасники, оцінюючи діяльність свого земляка, на одному з засідань Глухівської міської думи постановили. Що «благодійницька діяльність Миколи Артемовича Терещенка на користь міста мала чітко продуманий і систематичний характер. Вона була спрямована на розвиток освітніх закладів, на розвиток медичної допомоги і на допомогу найбіднішим його мешканцям». Незабаром, у 1909 році, в центрі міста глухівчани встановили відомому всю Україну пам'ятник [10, с.17].

Більше чверті століття Микола Артемович активно працював на благо Києва, який став для нього другим рідним містом, його участь торкалася всього, що приносило суспільству користь. Першою великою справою Миколи Терещенка стало будівництво будинку для Маріїнського дитячого притулку, на будівництво якого виділив 25 тисяч карбованців. Але й до цього Терещенко давав великі пожертви – на будівництво будинку бідних і Рубежівської колонії малолітніх злочинців, на допомогу постраждалим від паводку в квітні 1877 року, коли вода в Дніпрі піднялася на 5,5 метрів, будівництво лазарету при Александрівській міській лікарні, на влаштування денних притулків для дітей робочого класу, їдалень дешевих обідів та ще багато іншого [4, с.46-47].

Спираючись на власні могутні фінансово-економічні можливості, родина Терещенків бере активну участь у вирішенні проблем освіти на усіх її рівнях, у тому числі й початковому. При 7 найбільших цукрових заводах, що їм належали на початку XX ст., постійно працювали початкові народні училища для дітей службовців і робітників, і це – без урахування тих багатьох сільських шкіл, які отримували від господарів-цукрозаводчиків грошові субсидії і будівельні матеріали для своєї життєдіяльності. Вони організовували освітні заклади за своєю доброю волею і утримували їх на власний кошт цілком або частково разом із сільськими громадами та земствами.

Предметом піклування родини Терещенків наприкінці XIX ст. стало відкриття у Глухові жіночої гімназії. Цей навчальний заклад виник на базі жіночого трикласного училища, згодом перетвореного на прогімназію. 7 жовтня 1893 р. в доповіді міського голови було висловлене бажання мати в Глухові повну восьмикласну гімназію. 17 січня 1894 р. міська дума отримала заяву, в якій М.А. Терещенко підтвердив своє сприяння у цій справі, надавши 100 тис. крб., при чому 40 тис. крб. – на побудову приміщення, а 60 тис. крб. поклав у недоторканний фонд, щорічні відсотки з якого йшли на утримання гімназії. Видатки на будівництво перевищили означену суму, і М. А. Терещенко надав додатково ще 18 тис. крб. [2, с.53]

Микола Артемович у 1899 р. пожертвував 150 тис. крб. на будівництво і утримування зразкового Київського міського училища з чоловічим і жіночим відділеннями на 300 учнів та педагогічного музею при ньому. 8 грудні 1907 р. училище почало працювати в новому приміщенні, яке стало найкращим у місті серед подібних навчальних закладів. Міська дума присвоїла чоловічому №58 і жіночому №59 училищам ім'я М.А.Терещенка [1, с.34].

У 1881 році Терещенко був призначений почесним опікуном І-ї гімназії. На цій посаді він допомагав їй і своїм авторитетом і матеріально. Щорічно робив великі грошові внески на спільні потреби, також утримував не менше десяти гімназистів.

Миколі Артемовичу зобов'язана своїм створенням 5-а чоловіча гімназія у Києві. Питання відкриття навчального закладу на Печерській вперше обговорювалося думою у лютому 1882 року. Але ще довго не було б вирішено, якби не Терещенко, який пожертвував 1000 тисяч карбованців на будівництво [3, с.253]. 10 січня

1899 року почала працювати перша в Російській імперії жіноча торгова школа імені Пелагеї Георгіївни Терещенко. Для її забезпечення Микола Терещенко виділяв 250 тисяч карбованців [4, с.48].

Говорячи про внесок М. А. Терещенка у розвиток вітчизняної освіти, слід згадати історію заснування учительського інституту, відкритого в Глухові 25 жовтня 1874 р. У доповідній записці уповноважених земства Глухівського повіту гласних М. А. Терещенка і Ф. Д. Красовського до Міністра народної освіти від 3 жовтня 1873 р. було викладено клопотання про влаштування в Глухові учительського інституту, при чому для його потреб земство жертвувало у власність міністерства будинок із необхідною кількістю землі [2, с.54].

Завдяки гуманістичному підходу до ведення підприємницької діяльності родини Терещенків Київ має тепер зібрання чотирьох державних музеїв – Т. Г. Шевченка, українського живопису, російського мистецтва, західного та східного мистецтва. Три з них знаходяться в будівлях, що належали родині Терещенків, а четвертий побудований за їхньою участю [5, с.106].

У березні 1893 р. міністр внутрішніх справ І. М. Дурново повідомив губернатора А. Д. Мілютіна про наміри Миколи Артемовича Терещенка зробити пожертви селянам с. Тьоткіно. У листі йшлося про те, що дійсний статський радник, який є власником Тьоткінського маєтку Рильського повіту висловив наміри пожертвувати зі своїх коштів недоторканий капітал 50 тисяч крб. для того, щоб на відсотки від нього два рази на рік перед святами Різдва Хрестового та Пасхою надавалася благодійна допомога потребуючим жителям с. Тьоткіно і навколишніх сіл. При цьому М. А. Терещенко запропонував складений ним проект правил про вказаний благодійний капітал. Ці правила були 22 березня 1893 р. затверджені міністром внутрішніх справ І. М. Дурново та доведені до відома імператора Олександра III [8, с.25]

Доброчинність родини поширювалася і за межі України. Микола Артемович з 1887 р. був попечителем Тульського дитячого будинку, Федір Артемович – почесний член Московського комітету опіки над бідними, церковний староста Тетянинської церкви при Московському університеті, попечитель Набілковської богадільні тощо [5, с.107].

Звертає на себе увагу і викликає інтерес те, у якій формі здійснювалася благодійна допомога людям, які її потребували. Микола Артемович Терещенко, підтримуючи найбідніші верстви населення, жертвував не капітал, а відсотки з нього. Хочеться зазначити, що це була не разова, а постійна допомога. Про розміри благодійної діяльності мецената свідчать наступні дані. На Різдво у 1907 р. грошову допомогу на загальну суму 947 крб. отримало 329 осіб, у 1908 р. на Пасху відповідно 948 крб. і 436 осіб, а в 1914 р. на Різдво і Пасху допомога була видана 785 людям (1879 крб.). Допомога виділялася вдовам, сиротам, інвалідам, хворим [8, с.24-25].

Усе своє життя М.А.Терещенко не тільки опікувався закладами, а й допомагав вирішувати різноманітні проблеми міста та його мешканців. Коли Микола Артемович вже проживав у Києві, глухівчани часто обирали делегатів до земляка, які дякували йому за щедрість і виказували нові прохання. Благодійник ніколи не відмовляв, інколи жертвував ще й більше того, що просили. Так, у 1885 році за його фінансової підтримки до Глухова пролягла залізниця. Відомий київський адвокат і журналіст С. Г. Ярон у своїх спогадах писав так: «Добре тому жити – кому бабця ворожить», – говорить прислів'я. У Києві це прислів'я дещо змінили: «Добре тому жити – кому дід ворожить». І цим дідом вважався М. Терещенко [10, с.17].

Просвітницька діяльність родини Терещенків слугує і сьогодні народу України, який пам'ятає і вшановує своїх славних співвітчизників. Означена освітньо-благодійна діяльність цієї родини постає на сьогодні для кожного свідомого українця та громадянина нашої держави символом справжнього патріотизму, любові до свого народу та його підростаючого покоління у великій і благородній справі становлення і розвитку духовності, освіти та культури [1, с.38].

Останні роки його життєвого шляху були позначені особливим проявом філантропічної діяльності. Навіть у духовному заповіті М. А. Терещенко відказав чималі суми грошей на благородні цілі. 19 січня 1903 року завершилося довге життя людини, яка, навіть за словами газети «Киевлянин», «Мала досить цілісну й оригінальну вдачу розумного, обережного й далекоглядного малороса, обережність якого не заважала проте сумлінності й великому почину, а та широка благодійність, яку виявляв М. А. Терещенко, свідчила про сердечну доброту і гуманність» [10, с.20].

Таким чином, Микола Терещенко зробив величезний вклад в розвиток не тільки українського цукрового виробництва, але і в розвиток української культури та допомагав українському народу. До того ж його доброчинна меценатська діяльність його була безкорисною.

Сьогодні благодійність повертається у наше життя. Відроджуючи ідеал благодійності, потрібно використовувати досвід Миколи Артемовича Терещенка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Донік О. Просвітницька діяльність родини Терещенків в Україні / О.Донік // Етнічна діяльність народів Європи. – 2000. –Вип.4.– С.34-39.
2. Жукова С. Благодійна діяльність Терещенків у Глухові / С. Жукова //Ніжинська старовина – 2013. – Вип.16 – С.50-55.
3. Ковалинський В.В. Меценати Києва / В.В. Ковалинський. – К.: Северин-пресс»,1995. – 365 с.
4. Ковалинский В. Семья Терещенко / В. Ковалинський. – К.: Преса України 2003. – 398 с.

5. Кудласевич О.М. Розвиток українського та його соціальна роль: династія Терещенків / О.М. Кудласевич // Історія народного господарства та економічної думки України. – 2011. – Вип. 44. – С.103-109.
6. Матяж С. Історичні аспекти державного регулювання меценатської діяльності в Україні / С. Матяж //Державне управління та місцеве самоврядування: Зб. наук. праць Дніпропетровського регіонального інституту державного управління. – Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2009. – Вип.12. С.109-117.
7. Молчанова М. В. Доброчинна діяльність родини Терещенків: Історіографія проблеми / М.В Молчанова //Актуальні проблеми науки та освіти: Зб. матеріалів XIII підсумкової наук.-практ. конф. викладачів. – Маріуполь: МДУ, 2011. – 408 с.
8. Ткаченко О. Благодійна акція промисловця Миколи Артемійовича Терещенка / О. Ткаченко // Переяславський літопис. – 2015. – Вип.8. – С. 24-28
9. Чупрій Л Благодійництво у сфері збереження та популяризації історико-культурної спадщини /Л. Чупрій //Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2010. – Вип. 20. – С. 227-236.
10. Шляхетність щедрої душі: до 195-ї річниці від дня народження М.А.Терещенка: бібліограф. Покажчик /Центральна міська бібліотека ім. Л.О.Толстого; уклад. Т.Плющ, Т. Четверикова. – Шостка, 2014.– 60 с. :іл.

REFERENCES

1. Donik O. Educational Activities of the Tereshchenko Family in Ukraine / O.Donik // Ethnic Activities of the Peoples of Europe. - 2000. -Vip.4.- P.34-39.
2. Zhukova S. Charitable activity of Tereshchenko in Glukhiv / S. Zhukov // Nizhyn antiquity - 2013. - Vp.16 - pp. 50-55.
3. Kovalinsky V.V. Patrons of Kyiv / VV Kovalinsky - K.: Severin-press, 1995. - 365 s.
4. Kovalinsky V. Tereschenko family / V. Kovalinsky. - K .: Press of Ukraine 2003. - 398 p.
5. Kudlisevich O.M. The development of Ukrainian and its social role: the dynasty Tereshchenko / O.M. Kudlisevich // History of the national economy and economic thought of Ukraine. - 2011. - Vip. 44. - p.103-109.
6. Matayazh S. Historical aspects of state regulation of philanthropic activity in Ukraine / S. Matyazh // State administration and local self-government: Zb. sciences Works of Dnipropetrovsk Regional Institute of Public Administration. - Dnipropetrovsk: DRIД НАДУ, 2009. - Вип.12. P.109-117.
7. Molchanova MV Charitable Activity of the Tereshchenko Family: Historiography of the Problem / MV Molchanova // Actual Problems of Science and Education: Coll. materials of the XIII final sciences. -practice. conf. teachers - Mariupol: Moscow State University, 2011. - 408 p.
8. Tkachenko O. Charitable action of the industrialist Nikolai Tereshchenko / O. Tkachenko // Pereyaslavsky chronicle. - 2015 - Issue 8 - pp. 24-28
9. Chuprian L. Charity in the field of preservation and popularization of historical and cultural heritage / L. Chubby // Modern Ukrainian politics. Politicians and political scientists about her. - 2010 - Voip. 20. - pp. 227-236.
10. Nobleness of the generous soul: to the 195th anniversary of the birth of MA Tereshchenko: bibliographer. Index / Central City Library named after. L.O. Tolstoy; structure. T.Plyushch, T. Chetverikova. - Shostka, 2014.- 60 s. : il.

УДК 373.5.016:94(477)

Канаєва А. В.
Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренко

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «КОНОТОПСЬКА БИТВА» НА УРОЦІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті аналізуються методи викладання на уроках історії матеріалу з теми «Конотопська битва». Обґрунтовується доцільне використання методів, засобів та прийомів, а саме словесних, друковано словесних, умовно-графічної наочності (робота з картами, таблицями) та інших у навчально-виховному процесі, які ефективно використовуються в сучасній школі задля формування в учнів історичної пам'яті, а отже –історичної свідомості.

***Ключові слова**: «Конотопська битва»; історичні поняття, документи; умовно-графічна наочність; методи та прийоми навчання; хронологічні знання і уміння.*

Канаева А. В. Особенности изучения темы «Конотопская битва» на уроке истории Украины.

В статье анализируются методы преподавания на уроках истории материала по теме «Конотопская битва». Обосновывается целесообразное использование методов, средств и приемов, а именно словесных, печатно словесных, условно-графической наглядности (работа с картами, таблицами) и других, в учебно-воспитательном процессе, которые эффективно используются в современной школе для формирования в учеников исторической памяти, а следовательно – исторического сознания.

***Ключевые слова**: «Конотопская битва»; исторические понятия, документы; условно-графическая наглядность; методы и приемы обучения; хронологические знания и умения.*

Kanayeva A.V. Peculiarities of the study of the theme "Konotop battle" in the lesson of the history of Ukraine.

The article analyzes the methods of teaching in the history of material on the subject "Konotop battle". It is substantiated the expedient use of methods, tools and techniques, namely verbal, printed verbal, conditional graphic visibility (work with maps, tables) and others in the educational process that can be effectively used at a modern school. To promote students historical memory, and hence -historical consciousness.

***Key words**: "Konotop battle"; historical concepts, documents; conditional graphic visibility; methods and techniques of training; chronological knowledge and skills.*

Постановка проблеми дослідження. На сьогодні в Україні, в умовах націоналізації, основною метою вчителя історії є виховання та формування почуття патріотизму в школярів. Також, основним є надати відповідні умови для формування аналітичних здібностей, для того, щоб учні самостійно оцінювали зовнішнє та внутрішнє політичне становище у власній державі та у світі. Мати загальне уявлення про роль та місце своєї історії, в тих чи інших подіях, та адекватно й критично їх оцінювати.

Конотопська битва є символом національно-визвольної боротьби українського народу, що засвідчує високий моральний національний дух. Зазначена тема дає ази для розуміння подальших подій, що розгортатимуться в ході історії. Адже саме після Конотопської битви відбувається переломний момент для української нації.

Добре відомо, що Конотопська битва залишалася тривалий час ледве не забороненою темою в російській та особливо радянській історіографії. Протягом століть інформація про неї замовчувалася, бо правда про події під Конотопом розвінчувала багато великодержавних міфів, особливо про «споконвічне прагнення українців до союзу з Росією». Тому не дивно, що радянська влада замовчувала, навіть, про саму згадку війни. Отож методика вивчення, на уроках історії України, основних понять, подій, документів, повинна реалізувати в навчально-виховному процесі основні завдання сучасної школи, особливо при вивченні таких важливих сторінок історії [7, с. 117].

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Проблема викладу історичних битв, а саме, битви під Конотопом досліджується у працях сучасних істориків А. Г. Бульвінського [5], В. М. Горобця [4], О.М.Кравченка, Ю.А.Мицика [11], Є.М.Осадчого, А. В. Смолія [5], О.Сокирко [12] та інших. Методичні рекомендації, щодо викладу основного історичного матеріалу на уроках історії України простежується в працях Л.Г.Мельника [6], О. І. Пометун [5], Г. О. Фреймана [5], Г. О. Горохівського [5] та ін.

Мета статті – проаналізувати основні методи та прийоми навчання, які ефективно використовувати, при викладанні теми «Конотопської битви», на уроках історії України та в навчально-виховному процесі сучасної школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методика вивчає навчально-пізнавальну діяльність учнів, а її цілі та завдання визначають зміст історичної освіти. Відповідно до певних цілей та змісту обирається оптимальна технологія викладання і навчання, а отримані результати визначають їх ефективність. Отож, обираючи відповідну організацію навчання, використовуючи різні методи, засоби та прийоми навчання, вчитель повинен аналізувати продуктивні результати своєї роботи.

Вивчення «Конотопської битви» на уроках історії України відбувається у 8 класі. Це новий етап, що розкриває перед учнями великий пройдений шлях українським народом від утворення гетьманської держави, національно-державницьких ідей української нації до кінця XVIII ст., тобто до Коліївщини.

Школярі повинні навчитись аналізувати причини, значення, суть історичних подій; працювати з історичними джерелами. Отже, головним є формування цілісності історичних знань, тобто учень може володіти історичними фактами та викладати їх в хронологічній послідовності, але при цьому досить абстрактно уявляти історичний процес, як єдине ціле. Щоб учні в повній мірі засвоїли комплексний підхід та усвідомили в яку історичну епоху відбувається та чи інша історична подія, та яке її історичне значення, вчитель повинен доступно викладати матеріал, використовуючи відповідні методи, засоби на уроці.

Однією із головних тем у 8 класі постає українсько-московська війна 1658-1659 рр., а саме Конотопська битва, що відбулася 8-9липня 1659 р. Бувши вирішальною битвою, у якій Виговський разом із татарами завдав нищівної поразки 100-тисячній московській армії на чолі з князем О. Трубецьким. Попри всі подальші події та невикористані можливості в боротьбі за незалежність, Конотопська битва була й залишається одним із символів національно-визвольної боротьби українського народу, показуючи високий незламний моральний дух та рівень військового мистецтва українського народу. При підготовці до уроку, по даній темі, вчитель повинен раціонально використовувати методи роботи зі школярами, щоб дати правильну оцінку подіям. Відповідно доцільно використовувати наступні методи: словесні, наочні, друковано-словесні, інтерактивні методи навчання.

Головними елементами цих методів є усна розповідь вчителя. Для доцільного засвоєння матеріалу за темою – «Конотопська битва» вчителю краще обрати прийом сюжетного оповідання, адже в основі динамічного факту лежить конфлікт. Як приклад можна навести фрагмент опису битви: «Козаки й татари ще протягом декількох днів переслідували втікачів до московського кордону, однак їм не вдалося остаточно знищити ворога, бо завершальна стадія операції не була завчасно продумана. Князь Трубєцкой отримав два дуже тяжких поранення, що ледь не забрали його життя» [6, с. 106].

Важливе значення мають історичні поняття, тобто ключові слова, що відображають найбільш важливі історичні явища та події. Це важливий етап при вивченні будь-якої теми на уроках історії. Засвоєння поняттєвого апарату розпочинається з розкриття суттєвих ознак та визначення їх на конкретному історичному матеріалі. Наступним етапом є їх зв'язок з іншими попередньо вивченими поняттями. Поняття дають цілісну картину історичного явища, закріплюючи сутність повідомлення.

При вивченні українсько-московської битви 1656 року, учні виділять для себе, як одиничні, загальні поняття, так і особові, які діють на протязі значного періоду, в одній країні чи групі. Як приклад, можна привести поняття загального характеру – «федерація», тобто форма державного устрою, за якої вищі територіальні одиниці держави мають певну юридично визначену політичну самостійність. До особових понять належать: «Гадяцький договір», «Конотопська битва» тощо.

Від понять вчитель плавно переходить до історичних документів та джерел, які дають свідчення про певні сторінки історії. Відомо, що застосування друкованого тексту, дає можливість засвоїти, знайти навчальний історичний матеріал, при цьому сприяючи розвитку мислення та емоційно-ціннісної сфери особистості, створюючи умови для досягнення загальних навчальних цілей з історії.

Все, що створене людиною належить до історичних джерел, це і пам'ятки писемності, звичаї, предмети навколишнього середовища. У методиці ж, пам'ятки писемності мають назву документів.

Відомий методист М. Стасюлевич ще в 1863 році наголосив, що робота з джерелами історичного знання, тобто з документами має більше значення для історичної освіти учнів, ніж робота з підручником.

Вчителю варто застосовувати історичні документи лише як допоміжний засіб до самої розповіді вчителя й наданого тексту в шкільному підручнику, тобто до основних джерел історичних знань учнів. Документи повинні конкретизувати й поглиблювати вже здобуті знання школярів.

Період, що вивчає українсько-московську війну, її передумови, наслідки – дає можливість вчителю достатньо надати учням документів, як і державного (укази, грамоти), історичного (хроніки, історичні твори), особистісного характеру (щоденники, свідчення очевидців), так і пам'ятки усної народної творчості (байки, міфи) [3, с. 38].

Робота з документом, вимагає від вчителя певних етапів дій. По-перше, вчитель у 8 класі може переказати документ, якщо він ще складний для учнів, при цьому наводячи короткі цитати з посиланням чи без нього на документі. По-друге, доцільно використовувати пряму мову, щоб оживити розповідь. Прикладом слугуватиме уривок документу з хрестоматії для учнів 8 класі: «Звістка про перемогу пронеслася по всій Україні. За кордоном були, навіть, видані спеціальні брошури, де було надруковано листа Виговського з розповіддю про Конотопську битву. Донеслася вість і до Москви…» [11].

Образно про це написав відомий російський історик XIX ст. С.Соловйов: «Цвіт московської кінноти, що відбув щасливі походи 1654 і 1655 рр., загинув за один день, і вже ніколи після того цар московський не був у силі вивести в поле такого блискучого війська. У жалібній одежі вийшов цар Олексій Михайлович до народу й жах напав на Москву. Удар був тим тяжчий, що був несподіваний!... Трубєцькой, на котрого покладали найбільші надії, муж на війні щасливий і ворогам страшний, утратив таке величезне військо! Після здобуття скількох міст, після здобуття литовської столиці, царська Москва тепер затремтіла за власну безпеку: з наказу царя люди всіх станів поспішили на земляні роботи для укріплення Москви. Сам цар з боярами раз-у-раз приходив дивитися на ці роботи. Мешканці околиць зі своїми родинами й майном наповнили Москву, пішла чутка, що цар виїздить на Волгу, за Ярославль» [6, с. 53].

Прочитавши, даний уривок з документа, вчитель має послідовно ознайомити учнів з походженням тексту:

– хто написав цей текст?
– коли він був написаний?
– до якого виду джерел він відноситься?
– це повний текст чи фрагмент?
– якщо це фрагмент тексту, хто і чому вибрав саме цю частину тексту?

Важливе значення має розтлумачення змісту:

– яким є зміст тексту?
– які факти описуються?
– як автор пояснює причини, викладає хід і визначає значення історичних подій?

Правдивість інформації тексту:

– чи був присутній автор під час події, яку описує, чи взяв інформацію з первинних джерел?
– коли написано документ: відразу чи багато пізніше самої події?

І останнім є упередженість у тексті. Усі тексти незалежно від змісту, походження та правдивість мають певною мірою упереджений характер, адже людям властиво по-своєму тлумачити факти, в залежності від власних поглядів і переконань.

Упередженість можна віднайти у тексті, при використанні автором особливих прикметників, у підборі даних фактів.

– Якими є погляди автора? До чого він закликає і що засуджує? Чиї інтереси він виражає?
– Чи є автор представником певної точки зору чи він пропонує свій погляд на події?
– Чи є дане джерело єдиним свідченням про цю подію? Чи є інші джерела, як вони описують подію? Яке з джерел більш правдиве і чому?
– Кому співчуває автор? Як він ставиться до описуваних подій? Чи можна вважати документ правдивим і неупередженим?

Наочні засоби навчання в навчально-виховному процесі надають образні поняття та уявлення про історичне минуле за допомогою безпосереднього сприйняття предметів чи на основі зображень. Принцип наочності ще у XVII ст. обґрунтував відомий педагог – Я. А. Коменський: «...усе, що тільки можна уявляти для сприйняття почуттями, а саме: видиме – для сприйняття зором, те, що почуте, – слухом, запахи – нюхом, те, що смакує, – смаком, доступне дотику – шляхом дотику. Якщо які-небудь предмети відразу можна сприйняти декількома почуттями, нехай вони відразу схоплюються декількома почуттями» [2, с. 302].

Вивчаючи історичні битви на уроках історії України, не можливо обійтися без умовно-графічної наочності, наприклад, історичних карт, які на відміну від наочних засобів, не надають конкретного наочного уявлення про події, адже відтворюють лише просторово-часові конструкти, з використанням абстрактної мови символів [5, с.166].

Історичні карти створюються на географічній основі та є зменшеним узагальненим образно-знаковим зображенням історичних подій чи періодів. Зображення демонструються на площині у певному масштабі з урахуванням просторового розташування об'єктів. Карти в умовній формі показують розміщення, сполучення і зв'язки історичних подій і явищ, що відбираються і характеризуються відповідно до призначення даної карти.

Результатом опрацювання історичної карти є формування в учнів таких знань і вмінь:

а) знати, що назва карти відображає тему та її основний зміст; що історична карта виражає дійсність у певний хронологічний період;

б) уміти впізнавати й називати зображений на карті географічний простір; визначати послідовність і час зображених на карті подій; правильно читати й описувати словами відображену на карті дійсність [1, с. 179].

Найкраще для ознайомлення школярів з військовими баталіями – допомагають розкрити внутрішні зв'язки досліджуваних подій і явищ – карти-схеми. Ці карти на фізико-географічній основі відтворюють схематично, у спрощено-узагальненому вигляді яку-небудь одну подію чи явище. Наприклад, карта-схема «Конотопської битви 1659 р.».

Значним на уроці історії є формування хронологічних знань і вмінь. Основною метою хронології є показати послідовність історичних подій та явищ. Мета, у свою чергу, визначає й відповідні завдання. До них можна віднести: сприяння розвитку хронологічних уявлень, засвоєнню найважливіших дат історії та правильного відбитку у свідомості учнів історичного часу.

Щоб допомогти учням відновити чи збагатити свої знання в хронології, вчитель має використовувати низку прийомів, що мають місце в методиці викладання історії. Серед них, насамперед, треба виділити складання хронологічних таблиць. Учні мають змогу написати у хронологічній послідовності дати й назви подій, які допоможуть закріпити основний матеріал у пам'яті. Також, хронологічні таблиці допомагають формувати уявлення про послідовність і тривалість подій, явищ [4, с. 49].

Але важливо не тільки механічно запам'ятати дату і подію, а й логічно пов'язати їх характеристикою історичного явища та епохою. У загальному вигляді це можна зробити за схемою:

Дата	Зміст подій	Історична оцінка
1659 р.	Конотопська битва	Дана битва є символом національно-визвольної боротьби українського народу. Попри всі подальші події…

Слід відзначити, що вищеописані методи роботи вчителя на уроці історії України спрямовані на поглиблене вивчення питань теорії та методики формування історичної свідомості учнів. У свою чергу, тема Конотопської битви є однією зі сторінок історії, яка формує історичну пам'ять, що є основою історичної свідомості і однією з найважливіших складових національної самосвідомості.

Таким чином можна констатувати, що при вивченні на уроках історії України «Конотопської битви» можна використовувати цілий спектр методів та прийомів для кращого засвоєння всіх подій та явищ. При поясненні нового матеріалу до теми «Конотопська битва» слід використовувати історичні джерела та документи, які засвідчують правдивість історичних фактів, але при цьому обережно ставитися до свідчень. Також, доречно використовувати історичну карту, а якщо точніше, то карту-схему, де висвітлені всі важливі події та явища у схематичному вигляді.

Звичайно, що такі методи й прийоми повинні, перш за все, сформувати в учнів історичну пам'ять, а отже історичну свідомість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пометун О.І. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К.: Ґенеза, 2009. – 328 с.
2. Коменський Я.А. Великая дидактика / Избр. пед. соч –. М.: Просвещение, 1982. – 303 с.
3. Тягло О. Післямова до статей Метью Ліпмана і Марка Вайнстейна / О.Тягло // Вісник програм шкільних обмінів. – 2006. – № 27. – С. 56-57.
4. Бульвінський А. Г. З історії українського війська та воєнного мистецтва. Конотопська битва 1659 року /А.Г.Бульвінський // Український історичний журнал, 1998. – № 3-4. – С. 34-35.

5. Горобець М. Конотопська битва 1659 / М.Горобець // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К. : Наукова думка, 2009. – Т. 5 : Кон – Кю. – С. 34-35.
6. Мельник Л.Г. Методика викладання історії в середній школі / Л.Г.Мельник – К.: Вища школа, 1974. – 233 с.
7. Методика использования средств обучения в преподавании истории Под ред. Д.И.Полторака, М.: Просвещение, 1987. – 177 с.
8. Фідря О. Просторова компетенція й картографічні вміння та навички у шкільних курсах історії / О. Фідря, Н. Фідря // Історія в школах України. – 2008. –№ 5. – С. 7-12.
9. Вяземский Е.Е. Способы формирования хронологических знаний и умений / Е.Е.Вяземський, О.Ю.Стрелова // История. – 2006 –.№23. – С. 37-47.
10. Юнацька В.М. Формування хронологічних вмінь учнів у процесі роботи з хронологічними і синхроністичними таблицями / В.М. Юнацька // Все для вчителя. – 2010. – №4-5. – С. 56-59.
11. Мицик Ю.А. Конотопська битва очима гетьмана Івана Виговського / Ю.А.Мицик // Старожитності – К., 1993. – № 5-6. – С. 2-4.
12. Сокирко О. Тріумф в час Руїни. Конотопська битва 1659 р. / О. Сокирко – К. : Темпора, 2008 – 72 с.

REFERENCES

1. Pometun O.I. Methodology of teaching history in school / O. I. Pometun, G. A. O. Freiman. - K.: Genesis, 2009. - 328 p.
2. Komensky Ya.A. Great Didactics / Izbras ped Soch -. Moscow: Enlightenment, 1982. - 303 pp.
3. Tyagol O. A postword to the articles by Matthew Lipman and Mark Weinstein / O.Taglo // Journal of programs for school exchanges. - 2006. - No. 27. - C. 56-57.
4. Bulvinsky AG From the History of the Ukrainian Army and Military Art. The Konotop Battle of 1659 / A.G.Bulvinsky // Ukrainian Historical Journal, 1998. - No. 3-4. - P. 34-35.
5. Gorobets M. Konotop battle 1659 / M. Gorobets // Encyclopedia of history of Ukraine: in 10 t. / Red. V.A. Smoly (head) and others; Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine. - K.: Scientific thought, 2009. - Vol. 5: Kon-Ky. - P. 34-35.
6. Miller L.G. Methodology of teaching history in high school / L.G.Melnyk - K .: High school, 1974. - 233 p.
7. Methodology of using teaching aids in teaching history. Ed. DI Poltorak, Moscow: Enlightenment, 1987. - 177 pp.
8. Fedir O. Spatial Competence and Cartographic Skills in School Curricula of History / O. Fedir, N. Fedry // History in Schools of Ukraine. - 2008.-5. - p. 7-12.
9. Vyazemsky E.E. Methods of formation of chronological knowledge and skills / E.E.Vyazemsky, A.Yu.Strilov // History. - 2006 No. 23. - P. 37-47.
10. Yunatskaya V.M. Formation of chronological abilities of students in the process of working with chronological and synchronous tables / V.M. Juvenile // Everything for a teacher. - 2010. - №4-5. - P. 56-59.
11. Mytsyk Y.A. Konotop battle with the eyes of the Hetman Ivan Vygovsky / Yu.A.Mitsyk // Ancients - K., 1993. - No. 5-6. - pp. 2-4.
12. Sokirko O. Triumph in the time of Ruin. Konotop battle of 1659 / O. Sokirko - K.: Tempora, 2008 - 72 p.

УДК 373.3/5.016:94]004

Кравцов С.С.
НН інституту історії та філософії
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМП`ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

У статті аналізується використання інформаційно-комп'ютерних технологій як одного з ефективних методів навчання історії, впровадження якого дає змогу вчителеві чітко виокремити структуру вивчення матеріалу, створити найкращі умови для запам'ятовування, продемонструвати зв'язок теорії з практикою, найповніше розкрити сутність і закономірність явищ і процесів, що вивчаються, підвищити інтерес і мотивацію до навчання історії.

***Ключові слова**: інформаційно-комп'ютерні технології, урок історії, ефективність навчання історії, мультимедійна презентація.*

Кравцов С. Использование информационно-компьютерных технологий на уроках истории.

В статье анализируется использование информационно-компьютерных технологий как одного из эффективных методов обучения истории, внедрение которых дает возможность учителю четко выделить структуру изучения материала, создать наилучшие условия для запоминания, продемонстрировать связь теории с практикой, полнее всего раскрыть сущность и закономерность явлений и процессов, которые изучаются, повысить интерес и мотивацию к обучению истории.

***Ключевые слова**: информационно-компьютерные технологии, урок истории, эффективность обучения истории, мультимедийные презентации.*

Kravtsov S. Use of information technology in history lessons.

The article describes question about use of information technology and material in history lessons and communication with the general presentation, and about increase in efficiency the study the information technologies.

Key words: *the teaching of history, information technologies, opportunities for using information and communication technologies.*

Початок XXI століття характеризується входом людства в нову стадію свого розвитку. Сучасне інформаційне суспільство ставить перед усіма типами навчальних закладів і насамперед перед школою завдання підготовки випускників, здатних адаптуватися до мінливих життєвих ситуацій, самостійно критично мислити, грамотно працювати з інформацією, самостійно працювати над розвитком власної моральності, інтелекту, культурного рівня.

Взагалі, інформатизація суспільства – це глобальний процес у соціумі, особливість якого полягає у тому, що головним видом діяльності у багатьох сферах суспільства є збирання, накопичення, обробка, передачі та використання певної інформації. На наш погляд, особливо важливим з напрямів інформатизації є процес інформатизації освіти, що змушує використовувати інноваційні технології для інтенсивності навчально-виховного процесу, що у свою чергу вирішить проблему розвиваючого навчання та підвищить ефективність у навчанні.

Комп'ютеризацію в сфері освіти її проблеми та перспектив досліджували ряд учених, зокрема Д. В. Алфімов, Б. С. Гершунський, В. Р. Захарова [2], Н. В. Сороко, Л. Я. Угрин та ін.; використання комп'ютера на уроках взагалі Г. М. Алєксєєва, П. А. Гевал, Н. П. Дементієвська, О. А. Міщенко [5], Н. В. Морзе та на уроках історії, зокрема Д. Десятов [1], Т. М. Єфименко, О. П. Мокрогуз [6; 7], О. І. Пометун [8], А. В. Фоменко [10], Г. О. Фрейман [8] та ін. Значна увага приділялася використанню матеріалів з історії в мережі Інтернет (І. П. Аносов, В. О. Дрібниця, О. О. Іванов, Г. О. Проценко, Г. І. Цимбаленко, В. М. Щербаченко) та застосовуванню педагогічних програмових засобів з історії Т. В. Ладиченко [3], О. О. Мандрика [4] В. В. Снагощенко [4]; на комп'ютерні технології з метою професійної підготовки вчителів звертали увагу Н. П. Дементієвська, Н. В. Морзе О. А. Худобець [11] та ін.

Мета статті – обґрунтувати використання ІКТ на уроках історії як засобу підвищення ефективності уроку історії.

Історія застосування інноваційних технологій на території нашої країни розпочалося у 70-х роках минулого століття. Проте, ще сьогодні вони не досягли ефективного застосування у навчанні. Причиною тут є як об'єктивні так і суб'єктивні чинники. Наприклад, В.Р. Захарова в своїй роботі «Інформаційні технології в освіті» позитивними сторонами застосування інформаційно-комп'ютерних технологій (ІКТ) вважає:

- Використання ІКТ допомагає забезпечити тісну взаємодію між викладачем і учнем навіть в умовах дистанційної освіти.
- ІКТ розширюють можливості освітнього середовища як різноманітними програмними засобами, так і методами розвитку креативності учнів (моделюючі програми, пошукові, інтелектуально-навчальні, експертні системи, програми для проведення ділових ігор).
- Новий зміст освіти створює додаткові можливості для стимулювання допитливості учня. Одним з таких стимулів є можливість задовольнити свою цікавість, завдяки можливостям мережі Internet.
- Створювані на сайтах навчальних закладів персональні web-сторінки педагогів надають додаткові можливості для того, щоб показати учням свої творчі розробки та матеріали [5; 9].

Сьогодні в школі навчається покоління дітей, для яких смартфон чи планшет, є звичайною, повсякденною річчю і вони не уявляють свого життя без цих гаджетів. Діти вже швидко опановують навички користування технологіями, і завжди у курсі будь-якої новизни електроніки. Але, на жаль, читання книжок відходить на другий план. Не можна забувати про те, що у майбутньому можлива повна відмова від книжок, та перехід до більш зручних гаджетів, що завдяки своїм технічним можливостям легко вміщують величезний обсяг інформації. Більшість учнів початкової школи вже мають певні навички роботи за комп'ютером і без проблем можуть щоденно використовувати його. Але проблема полягає у тому що більшість батьків вважають, що гаджет – це іграшка, і купуючи його вони навіть не уявляють якому ризику піддають своїх дітей. Дитину потрібно навчити користуватися цим, адже при не належному використанні комп'ютера можуть виникнути труднощі у розвитку підростаючого організму. При неправильному користуванні комп'ютером, у дитини можуть виникнути погіршення зору, деформація хребта, адже зазвичай батьки не приділяють необхідної уваги дітям, і використовують гаджети, як «няньку». Батькам потрібно захистити дитину від усіх прихованих небезпек Всесвітньої мережі, необхідно вести серйозний контроль за іграми, в які дитина грає і сайтами, які дитина відвідує в Інтернеті. Нам здається, що на сьогодні, це є однією з найголовніших соціальних проблем. Підростаючих дітей, вже прийнято називати «поколінням-Z». До нього належать народженні після 2000-го року. Це діти які народилися у цифровому світі, у світі без меж, правда, часто цей світ обмежений екраном монітора. Вражає, але дитина віком 8-10 років вже має свій смартфон [9].

Важливу роль, сьогодні відіграє вчитель, який повинен навчити правильному користуванню дитину, проводити неодноразові бесіди на тему шкідливості соціальних мереж, відео-ігор та Інтернету у цілому. Також необхідно показати на власному прикладі усі цікаві можливості комп'ютера, який зацікавить та навчить так, що дитина почне виявляти зацікавленість до уроку. Навчання з правильним використанням ІКТ сприяє

підвищенню інтересу школярів до уроку, до кращого засвоєння інформації. Уроки із застосуванням комп'ютерів, Інтернету, пристроїв мультимедіа та іншим програмним забезпеченням дозволяють поглибити знання, здобуті раніше. Адже почувши – забудеш, а побачивши –запам'ятаєш [8, с. 152].

Найбільший прогрес методики навчання, пов'язаний саме з застосуванням техніки в цей процес, зокрема комп'ютерів. Дослідження свідчать, що використання технічних засобів навчання сприяє підвищенню ефективності навчання. У статті «Комп'ютер як засіб організації навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках історії» А. В Фоменко зазначає: «На сьогодні комп'ютер виступає як принципово новий засіб навчання з широкими можливостями застосування в навчальному процесі і дидактичними особливостями організації самого процесу навчання. Він значно покращує можливості подання навчальної інформації; підсилює мотивацію навчання; пізнавальну активність та самостійність учнів; розширює варіативність навчальних задач; дозволяє якісно змінити процедуру контролю навчальних досягнень та діяльності дітей, забезпечуючи при цьому гнучкість управління навчальним процесом»[10, с.15.].За своїми функціональними можливостями комп'ютер уже сьогодні може стати практично ідеальним засобом навчання і підвищення пізнавальної активності школярів на уроках будь-якого циклу, однак виникає проблема ефективної реалізації цих можливостей у процесі набуття знань, вироблення навичок і умінь [2, с.32-36].

При використання інформаційних технологій, можна спостерігати ряд позитивних змін:

Підвищення ефективності навчання:

- індивідуалізації навчання;
- врахування характеристик кожного учня через тестування;
- індивідуальний контроль якості знань

Скорочення часу на навчання:

- зменшення часу на виконання різних технічних операцій ;
- система одразу реагує на допущенні помилки у завданнях;
- швидкий темп навчання, з урахуванням рівня знань учнів.

Разом із цим використання інформаційних засобів значно підвищує інтерес до навчання, підвищує мотивацію за рахунок інформаційної новизни та поєднання більш різноманітних та наочних методів навчання у поєднанні з традиційними.

З точки зору викладання педагогічні програмові засоби дають педагогу наступні можливості:

- реалізувати і розповсюдити у вигляді педагогічних програмних засобів свій досвід викладання, свою модель навчання;
- вивчити досвід провідних у своїй області викладачів;
- підвищити ефективність роботи викладачів за рахунок виконання рутинної роботи за допомогою комп'ютерних засобів в короткий проміжок часу та автоматичній оцінці процесу навчання всіх учнів [11, с.6].

Плануючи урок з використанням інформаційно-комп'ютерних технологій, вчитель повинен дотримуватися декількох основних принципів:

– принципу науковості, що визначатиме спосіб і критерії добору змісту навчального матеріалу, який повинен відповідати сучасним науковим методам пізнання. Особливу увагу слід звернути на метод системного аналізу, що сприятиме найглибшому пізнанню об'єкта;

– принципу доцільності, який не дозволить перетворити використання комп'ютерних технологій у самоціль. Навчальна діяльність учня повинна мати такий зміст, який найефективніше може бути засвоєний тільки за допомогою комп'ютера;

– принципу систематичності, що передбачає використання комп'ютерних технологій постійно, а не як святкову подію спілкування людини з розумною машиною. Тільки дотримуючись цього принципу можна досягти сформованих практичних навиків в учнів, які стають знаннями в дії;

– принципу активного включення всіх учнів у навчальний процес, що вимагає від учня усвідомлення необхідності активної діяльності і співпраці;

– принципу доступності, що вимагає застосування комп'ютерних технологій як засобу колективної, так і самостійної діяльності учнів. Крім того, цей принцип вимагає використання саме найпростіших комп'ютерних технологій, доступних простому користувачеві комп'ютера [1].

Важливо зазначити, що саме педагог є центровою фігурою навчання, а все навчально-виховне середовище виконує роль допоміжних інструментів для впливу педагога на учнів. Отже, комп'ютер в навчальному процесі пришвидшує реалізацію поставлених цілей, а також призводить до розвитку опосередкованого педагогічного впливу. При цьому визначальна роль за учителем, а комп'ютер при належному використанні повинен стати інструментом, що дозволить поглибити знання та закріпити вміння дітей.

Викладання історії передбачає використання величезної кількості історичних джерел, які не завжди є в шкільних бібліотеках, саме тому важливе й пріоритетне місце у навчальному процесі займає Всесвітня мережа-Інтернет.

Інтернет містить як електронні каталоги, створені за традиційним принципом, так і автоматичні пошукові системи, останнім властива оперативність і висока швидкість роботи при великому охопленні

матеріалів. Зазвичай використовують той і інший тип пошукових систем, виходячи з раціональності рішення поставлених завдань [3, с.35]. Можливості Інтернету дозволяють зберегти та передати інформацію, а також дозволяють вийти за межі підручників, доповнити і поглибити зміст, підвищити інформаційну насиченість уроку.

Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є створення навчальних презентацій, які на сучасному етапі розвитку інформаційних технологій є одним з найефективніших методів вивчення будь-якого матеріалу. Мультимедійні презентації дозволяють підійти до процесу навчання творчо, урізноманітнити способи подачі матеріалу, поєднувати різні організаційні форми проведення занять з метою отримання високого результату навчання. Мультимедійні презентації надають можливості здійснювати віртуальну взаємодію користувача з об'єктами або процесами пізнання, які знаходять своє відображення на екрані [4, с.65].

За способом використання презентації в основному розділяють на дві групи: презентації для супроводу розповіді чи лекції та індивідуальні проекти. Перша органічно вписується в структуру уроку, супроводжуючи розповідь учителя. Друга є однією з провідних форм особистісно-орієнтованого навчання.

Цінний досвід сучасних уроків з використанням ІКТ має учитель історії Сергієнко В.І., зокрема при вивченні теми «Греко-перські війни в V– IV ст. до н.е.» на уроці всесвітньої історії у шостому класі з використанням мультимедійної презентації:

На початковому етапі учитель визначив мету і завдання уроку, підібрав навчальну і додаткову літературу, підготував конспекту уроку, створив на його основі короткі тези, таблиці і схеми, підбір завдань і запитань, ілюстрацій, аудіо- та відеоматеріалів.

На другому етапі – створив мультимедійну презентацію та використав її на уроці. Так, зокрема, вивчаючи зазначену тему, учитель за допомогою мультимедійної презентації відслідкував хід греко-перських воєн, а учні в зошитах заповнили таблицю (вона була відображена на екрані: дати, битва, результат). На основі результатів, представлених у таблиці, учні під керівництвом учителя прийшли до висновку, що незважаючи на те, що військові дії 492 р. до н. е. закінчилися для персів поразкою, Дарій І планів щодо завоювання Еллади не полишив.

Наступні слайди включили інформацію про похід Ксеркса, Марафонську, Фермопільську та Саламінську битви. Згідно представленій інформації, учням пропонувалося проаналізувати вплив цих подій на життя сучасної Греції та світу, а також з'ясувати, як людство береже пам'ять про марафонських героїв. У ході уроку учні обговорювали ілюстрації щодо обмундирування, військової тактики грецького та перського військ.

Наприкінці уроку вчитель, разом із учнями, підбив його підсумки, з'ясовуючи результати греко-перських воєн, дав домашнє завдання [4, с.68].

Ще одним з важливих допоміжних елементів навчання є відео-фільми на уроках історії. Думки з приводу цього елементу уроку поляризуються у викладацькому середовищі. Такі аргументи, як яскравість та емоційність зображена в документальних фільмах сприймається не так жваво. Адже лише підручник повною мірою відображає увесь зміст знань, які повинні засвоїти учні. Але при всьому різноманітті навчальних посібників, у них можна відзначити один серйозний недолік – це відсутність образного, ілюстративного та зорового сприйняття матеріалу. Це позначається на серйозному виснаженні образного мислення учнів. Крім того, підручники історії часто перевантажені складним теоретичним матеріалом, відображаючи різні точку зору з того чи іншого явища, також дуже часто зустрічається проста неграмотність. Тому у кого слабкі запаси теоретичних знань і більше враження на нього справляє картинка, краще переглянути фільм, адже для нього це краще відкладеться у пам'яті. Але, слід пам'ятати, що фільм не містить повноцінного знання, а є лише джерелом, що дає матеріал для роздумів і уяви.

Показ відео-фільму на уроках історії дозволяє:

- зробити урок більш цікавим, занурити учня в атмосферу певної епохи;
- урізноманітнює засвоєння історичних фактів і явищ;
- порівнювати знання людства, накопичені в різні історичні епохи і часи;
- надати змісту творчий, проблемний, дослідницький характер [9].

Іноді учитель зустрічається з проблемами. Одна з таких – це проблема історичної достовірності кіно матеріалу. Показуючи яскраві події минулого, історичні фільми, містять багато художнього вимислу, які часто вступають у протиріччя з історичною правдою. Але використовуватися на уроках історії можуть лише ті художні відеоматеріали, які не суперечать справжнім даним. Особливості застосування кінофільму полягає у тому, що цей урок ведуть «два викладачі» – вчитель та техніка. Звичайно, головним залишається педагог, а техніка допомагає у викладі матеріалу. Проте інколи викладач уступає фільму як джерелу навчальної інформації та як засобу навчання. Наприклад, при вивченні теми з Історії України «Національно-визвольна війна 1648 р.» можна використовувати відеофрагменти з фільму Ігоря Савченка «Богдан Хмельницький». Дуже цікавий та емоційний фільм у поєднанні з достовірними історичними фактами, постає просто незамінним засобом у навчальному процесі. Після перегляду, можна провести самостійну роботу, таким чином закріпивши знання здобуті під час перегляду документального фільму. Необхідно сказати, що техніка повинна застосовуватися в комплексі з традиційними засобами навчання.

Відео-фільми можна використовувати в різні моменти уроку:

- на початку уроку-для актуалізації, мотивації, постановки проблеми;
- в процесі вивчення нового матеріалу – для пошуку необхідної інформації, рішення проблеми, тощо;
- в кінці заняття – для закріплення отриманих знань [4, с.67].

Отже, можна зазначити, що використання нових інформаційних технологій значно поглиблює зміст матеріалу, а застосування нетрадиційних методик добре впливає на формування практичних умінь і навичок учнів в освоєнні історичного матеріалу. Все це можливо лише за наявності компетентного педагога, який як завжди відіграє провідну роль у навчальному процесі.

На наше переконання найбільшу користь інформаційні технології можуть принести саме вчителю історії. Це пов'язано з тим, що урок історії передбачає постійну роботу з наочним матеріалом. Показ фільму, комп'ютерні програмні технології змушують учнів опинитися в атмосфері будь-якої історичної епохи. Широкі можливості представляє Інтернет. Вчитель історії може вибрати необхідні для уроку матеріали. Інформація, взята в Інтернеті збільшує обсяг інформації, що дозволяє застосувати цікаві інтерактивні технології. Сучасні інформаційні технології відкривають учням доступ до нетрадиційних джерел інформації, підвищують ефективність роботи, дають нові можливості для творчості, та набуття різних корисних умінь і навичок. Нові інформаційні технології не замінять розповідь учителя і підручників, вони створюють нові можливості для кращого розвитку системи освіти.

Таким чином розвиток суспільства задає необхідність використовувати нові інформаційно-комунікативні технології в усіх сферах життя. Школа повинна йти у ногу з часом, а сучасний вчитель історії повинен бути в курсі усіх історичних, освітніх новин, а головне – використовувати комп'ютер у своїй діяльності, адже завдання школи полягає в тому, щоб виховувати грамотних, критично думаючих громадян, які можуть самостійно здобувати знання.

Перспективи розробки обраної теми можуть бути пов'язані з конкретизацією вікових особливостей учнів, тематичного різноманіття уроків історії тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Десятов Д.Л. Методика використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні історії / Д.Л. Десятов. – Х.: Вид.група «Основа», 2011. – 111 с.
2. Захарова В.Р. Інформаційні технології в освіті: [навч. пос. для студентів ВНЗ] / В.Р. Захарова // –М.: Видавничий центр «Академія», 2003. –192 с.
3. Ладиченко Т. Електронний педагогічний програмний засіб з історії – новий крок в оволодінні навчальним матеріалом / Т. Ладиченко // Історія в школах України. – 2005. – № 4. – С. 35-39.
4. Мандрико О.О. Мультимедійна презентація як засіб підвищення ефективності уроку історії /О.О. Мандрико, В.В.Снагощенко // Теорія та методика суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал, вип. 3 /за ред. О.В.Михайличенка. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2016. – С.65-69.
5. Міщенко О. А. Розвиток мультимедійних засобів навчання в загальноосвітній школі [Текст]: автореф.дис на здобуття наук.ступеня канд. пед.наук: спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / О. А. Міщенко. – Харків, 2010. – 20 с.
6. Мокрогуз О. П. Інноваційні технології на уроках історії / О. П. Мокрогуз. – Харків: Основа, 2010. – 192 с.
7. Мокрогуз О. П. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у викладанні історії /О. П. Мокрогуз // Науковий вісник Миколаївського державного університету: Збірник наукових праць. – Випуск 24 : Педагогічні науки / За заг. Ред. В. Д. Будака, О. М. Пєхоти. – Миколаїв : МДУ, 2014. – С. 76-87.
8. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К.: Генеза, 2009. – 328 с.
9. Учитель року. Кращі уроки. Історія України / упор.Н. Клясен. – Х.: «Основа», 2011. – 127с.
10. Фоменко А.В. Комп'ютер як засіб організації навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках історії / А. В. Фоменко // Педагогічна майстерність. –2012– № 3. – С.14-17.
11. Худобець О. А. Активізація інтересу учнів до історії за допомогою комп'ютерних ігор / О. А. Худобець // Історія в середніх і вищих навчальних закладах України. – 2005. – № 2. – С. 2-6

REFERENCES

1. Desiatov D.L. Metodyka vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u navchanni istorii / D.L. Desiatov. – Kh.: Vyd.hrupa «Osnova», 2011. – 111 s.
2. Zakharova V.R. Informatsiini tekhnolohii v osviti: [navch. pos. dlia studentiv VNZ] / V.R. Zakharova // –M.: Vydavnychyi tsentr «Akademiia», 2003. –192 s.
3. Ladychenko T. Elektronnyi pedahohichnyi prohramnyi zasib z istorii – novyi krok v ovolodinni navchalnym materialom / T. Ladychenko // Istoriia v shkolakh Ukrainy. – 2005. – № 4. – S. 35-39.
4. Mandryko O.O. Multymediina prezentatsiia yak zasib pidvyshchennia efektyvnosti uroku istorii /O.O. Mandryko, V.V.Snahoshchenko // Teoriia ta metodyka suspilnykh dystsyplin: naukovo-pedahohichnyi zhurnal, vyp. 3 /za red. O.V.Mykhailychenka. – Sumy: SumDPU im. A.S.Makarenka, 2016. – S.65-69.
5. Mishchenko O. A. Rozvytok multymediinykh zasobiv navchannia v zahalnoosvitnii shkoli [Tekst]: avtoref.dys na zdobuttia nauk.stupenia kand. ped.nauk: spets. 13.00.09 «Teoriia navchannia» / O. A. Mishchenko. – Kharkiv, 2010. – 20 s.
6. Mokrohuz O. P. Innovatsiini tekhnolohii na urokakh istorii / O. P. Mokrohuz. – Kharkiv: Osnova, 2010. – 192 s.
7. Mokrohuz O. P. Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u vykladanni istorii /O. P. Mokrohuz // Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu: Zbirnyk naukovykh prats. – Vypusk 24 : Pedahohichni nauky / Za zah. Red. V. D. Budaka, O. M. Piekhoty. – Mykolaiv : MDU, 2014. – S. 76-87.
8. Pometun O. I. Metodyka navchannia istorii v shkoli / O. I. Pometun, H. O. Freiman. – K.: Heneza, 2009. – 328 c.
9. Uchytel roku. Krashchi uroky. Istoriia Ukrainy / upor.N. Kliasen. – Kh.: «Osnova», 2011. – 127s.

10. Fomenko A.V. Kompiuter yak zasib orhanizatsii navchalno-piznavalnoi diialnosti uchniv na urokakh istorii / A. V. Fomenko // Pedahohichna maisternist. –2012– № 3. – S.14-17.
11. Khudobets O. A. Aktyvizatsiia interesu uchniv do istorii za dopomohoiu kompiuternykh ihor / O. A. Khudobets // Istoriia v serednikh i vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy. – 2005. – № 2. – S. 2-6

УДК 37.035:[172.15:355.01]-053.6:[069:37]

Мазний А.В.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті розкрито особливості виховання юного громадянина-патріота через залучення до роботи з музейними експонатами, вивчення історії свого роду та краю. Досліджено та висвітлено можливості реалізації військово-патріотичного виховання засобами музейної педагогіки.

Ключові слова: *музей, музейна діяльність, патріотизм, виховання, військово-патріотичне виховання.*

Мазный А.В. Военно-патриотическое воспитание молодежи средствами музейной педагогики.

В статье раскрыты особенности воспитания молодого гражданина патриота путем привлечения к работе с музейными экспонатами, изучение истории свого рода и края. Исследованы и освещены возможности реализации военно-патриотического воспитания средствами музейной педагогики.

Ключевые слова: *музей, музейная деятельность, патриотизм, воспитание, военно-патриотическое воспитание.*

Mazniy A. **Military-patriotic education of youth by means of museum pedagogy.**

The article reveals the peculiarities of the upbringing of a young patriot citizen through the involvement of museum exhibits, the study of the history of their kind and the region. The experience of realization of military patriotic education by means of museum pedagogy is described.

Key words: museum, museum activity, patriotism, educated-Nation, military patriotic education.

Актуальність дослідження. Музей є важливим засобом навчально-виховної роботи, формування всебічно освіченої особистості, виховання патріотів українського народу. Перемога Революції гідності, прийняття пакету Законів щодо декомунізації суспільного життя сформували умови для відновлення історичної правди про Другу світову війну, давню і новітню історію, надали можливість віддати шану усім борцям за свободу України. Діяльності музеїв сприяє вихованню у дітей та учнів патріотизму, формування національної самосвідомості та високих моральних якостей громадянина України. Враховуючи нові суспільно-політичні реалії в Україні після Революції гідності, обставини, пов'язані з російською агресією, усе більшої актуальності набуває виховання в молодого покоління почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції, тощо. Важливим чинником національно-патріотичного виховання є феномен Майдану – промовистого свідчення жертовності заради безумовного дотримання прав людини та поваги до людської гідності, відстоювання загальнонаціональних інтересів відмовою учасників від особистого заради досягнення спільної мети; багатомовністю, полірелігійністю.

Патріотичним основам виховання присвячено багато сучасних наукових досліджень (О. Алексійчук, Ю. Ледняк, Г. Майборода, Ю. Руденко, О. Семашко, В. Стрельчук, І. Таран, О. Тищенко, Т. Турсунов, О. Феоктістова, Т. Чернігівець та ін). Науковці дійшли висновку, що без почуття патріотизму неможливе формування і розвиток у підростаючого покоління поваги до історії, традицій свого народу. Так, педагог О.Г. Стьопіна бачить реалізацію патріотичного виховання на духовних засадах християнства. В.А. Дроговоз наполягає на відродженні військово-патріотичного виховання, духовними основами якого є героїчне минуле України, зокрема Донбасу, героїчні сторінки української армії. Отже, за таких умов патріотичне виховання потребує нових підходів, наповнення його змісту духовними основами, а це в свою чергу потребує виявлення цих духовних основ. Проблема військово-патріотичного виховання відходить своїми коренями в сиву давнину, з початком формування давніх держав. Проте на сьогодні спостерігається підвищена увага до зазначеної проблеми. Військово-патріотичне виховання, його теоретико-методологічні основи розглядаються в літературі та є предметом дослідження філософів, соціологів, педагогів, зокрема в працях Г.С. Сковороди щодо формування людини, спорідненої з природою, К.Д. Ушинського про підготовку всебічно розвиненої людини як мети виховання, І.Я. Франка про виховання через призму сприймання рідного народу, А.С. Макаренка та В.О. Сухомлинського про виховання любові до Батьківщини та наукових здобутках сучасних вчених – І.Д. Беха, А.М. Бойка, С.У. Гончаренка та ін. Існує нормативно-правова база, яка на законодавчому рівні врегульовує питання військово-патріотичного виховання, зокрема: Закон України «Про оборону України»; Закон України «Про музеї та музейну справу»; постанова Кабінету Міністрів України від 15.09.1999 р., «Про затвердження Національної програми патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства»; Указ Президента України від 25.10.2002 р., «Про Концепцію допризовної підготовки та військово-патріотичне виховання молоді»; розпорядження Кабінету

Міністрів від 27.08.2010 р. «Деякі питання військово-патріотичного виховання учнів загальноосвітніх закладів» та ін. Однак питання реалізації військово-патріотичного виховання молоді засобами музейної діяльності висвітлені недостатньо. Велике значення у справі вихованні почуття патріотизму молоді мають духовні засади музеїв.

Мета статті – висвітлити особливості військово-патріотичного виховання молоді засобами музейної педагогіки.

Музейна педагогіка – це наукова дисципліна на перетині музеєзнавства, педагогіки і психології, яка розглядає музей як освітню систему. Через свій міждисциплінарний характер музейна педагогіка оперує категоріями музеєзнавства та психолого-педагогічних дисциплін. Термін «музейна педагогіка» уперше ввів у науковий обіг у 1934 р. К. Фрізен, Німеччина. Це галузь діяльності, що здійснює передачу культурного досвіду на основі міждисциплінарного та поліхудожнього підходу через педагогічний процес в умовах музею [3, с.428].

Завдання музейної педагогіки випливають із вимог сьогодення, використання історичної та культурної спадщини нашого народу у системі виховної роботи. Російський дослідник музейної педагогіки Б. Столяров дослідив та охарактеризував музейно-педагогічний процес як системно організовану і чітко спрямовану взаємодію музейного педагога та учнів, зорієнтовану на формування в умовах музейного середовища творчо розвиненої особистості. Забезпечуючи єдність розвитку, виховання та навчання, він спирається на наступні гуманістичні принципи:

– принцип особистісної орієнтації, в основі якої лежить знання особистісних якостей суб’єкта, його ціннісних орієнтацій, духовних потреб, мотивів поведінки та діяльності тощо;

– принцип врахування індивідуальних та вікових особливостей глядацької аудиторії спирається на поняття «загальне» (притаманне групі одного віку) та «особливе» (індивідуальне, неповторне);

– принцип розвитку особистості в дії виходить із розуміння необхідності активної участі учнів у музейному освітньому процесі;

– принцип координації діяльності учасників музейно-педагогічного процесу [6, с.106].

Музейне середовище включає в себе наступні компоненти:

– навколо музейний простір, що організовує увагу глядача;

– власне музейне приміщення, що налаштовує на сприйняття витворів мистецтва;

– експозицію як презентацію музейних пам’яток.

Таким чином, компоненти музейно-педагогічного процесу володіють внутрішнім взаємозв’язком, що забезпечує перетворення культурного досвіду в особисті якості молодої людини, що перебуває на стадії формування. В основі музейно-педагогічного процесу лежать наступні історично сформовані педагогічні принципи:

– інтерактивність, адже людина запам’ятовує лише те, що робить;

– комплексність, що означає залучення всіх каналів сприйняття (чуттєвий, логіко-аналітичний, психомоторний);

– програмність, котра забезпечує засвоєння інформації та набуття вмінь на основі спеціально розроблених програм [6, с.108].

Важливою умовою ефективного застосування музейно-педагогічних технологій у практиці є вибір відповідних дидактичних методів та прийомів, адже музейний простір вимагає спеціальної методики проведення занять. Вітчизняні педагоги, що користуються елементами музейної педагогіки на практиці, розробили власні підходи до цього актуального питання. Це метод «занурення» в історичну епоху, який забезпечує відвідувачу символічний доступ у простір іншої культури, і при цьому дає йому змогу не лише візуально відчути епоху, а й задіяти майже всі органи відчуття. Метод моделювання, який дозволяє групі відвідувачів провести музейне дослідження за допомогою уявної побудови ситуацій, подій, явищ, історичних процесів, «залучити до роботи» свою пам’ять та уяву. Це уможливлює не лише перевірку повноти своїх знань з певного предмета, а й сприяє розвитку практичних умінь їх вільно застосовувати [5].

До власне музейно-педагогічних методів належать також: рольове «прожиття» історичних та культурних подій, інформаційний, продуктивний, репродуктивний, дослідницький, реконструкції, порівняльних аналогій, асоціативний, порівняльного аналізу, випереджувального заохочення [2].

Загальнопедагогічні методи здебільшого узгоджуються з методами, які використовують у музейній експозиції. Дотримуючись класифікацій дидактичних методів за джерелом знань та характером мисленнєвої й пізнавальної активності учнів, можна провести паралелі щодо їх застосування в музеї. Так, зокрема, розповідь і бесіду як словесні методи можна використовувати під час вивчення історії експонату, характеристики історичної епохи; методи ілюстрації й демонстрації – для безпосереднього показу експозиції; проблемно-пошуковий – для розкриття певної ідеї експозиції та особливостей її втілення, виявлення власного враження від побаченого тощо.

Український дослідник музейної педагогіки О. Караманов виокремлює такі музейно-педагогічні прийоми:

– прийом показу – головний прийом і головний складник музейного заняття, що спрямовує увагу на риси та ознаки предметів;

– прийом коментування – використовують тоді, якщо експонат демонструють у процесі розвитку або руху. Прийом коментування доцільно використовувати на експозиції, де «відчувається» розгортання історичних подій, еволюційних процесів, наприклад, на виставці механічних приладів, народних виробів у контексті їхніх змін та вдосконалення впродовж певного часу;

– прийом руху за його допомогою пізнають музейний об'єкт і закріплюють знання, а увага акцентована на окремих деталях;

– прийом реконструкції полягає у відтворенні події або епохи шляхом образної розповіді, за допомогою якої музейний педагог немовби робить слухача дійовою особою якоїсь події, ситуації;

– прийом локалізації подій характеризують особливо сильним емоційним впливом, що полягає у «прив'язуванні» певної історичної події до певного місця;

– прийом порівняння полягає в зіставленні різних ознак одного й того ж експоната або різних об'єктів між собою. Порівнювати можна ознаки та особливості певних предметів у різні історичні епохи, вираження схожих почуттів різними авторами в різних експонатах [1, с.10]. Усі методи і прийоми роботи в музеї мають практичну значущість та ефективність, однак проблема полягає в їхній апробації, подальшому удосконаленню в процесі постійного практичного застосування в навчально-виховному процесі, деталізації прийомів для різних категорій відвідувачів.

Застосування сучасних технологій у музейній педагогіці потребує практичної реалізації досвіду усього культурно-освітнього потенціалу музею, своєрідної «трансляції» інформації, яка зосереджена у музейних експонатах. Умовами цього є підвищення значення музейного предмета як своєрідного символа тієї чи іншої епохи, культури. Очевидно, що такий підхід сприятиме розширенню світогляду учнів, вихованню людей, здатних активно пізнавати та розуміти оточуючий світ, відчувати глибину світової та національної культури.

У процесі музейно-педагогічного діалогу з'являється можливість продемонструвати, як саме триває процес пошуку та інтерпретації інформації про кожний музейний експонат, як впливають на його розуміння індивідуальні особливості та властивості пам'ятки історії, як слід організовувати роботу з музейним експонатом з метою збільшення його емоційного впливу. Музей є унікальним засобом навчання та виховання: цінні експонати дають можливість безпосередньо доторкнутися до навчального матеріалу, що вивчається на уроках історії, українознавства та ін. Емоційні враження після побаченого сприяють виконанню освітніх та виховних завдань навчального закладу, педагога.

Музейні реліквії – своєрідні «голоси історії», які являють собою значний ілюстративний матеріал. Знаряддя праці, зброя, одяг, предмети побуту, особисті речі видатних історичних діячів, документи, нагороди, фотографії, різноманітні джерела допомагають учням відчути історичну епоху і справляють на них велике враження.

Враховуючи усі аспекти використання елементів музейної педагогіки, цей напрямок є досить важливою частиною системи патріотичного виховання, оскільки завдяки безпосередньому зв'язку із духовними надбаннями та історичним минулим, дозволяє науково ілюструвати ті чи інші події і факти. На думку професора Ф. Левітаса, одним із нагальних питань більш ефективного використання новітніх методів роботи є створення скоординованої системи співпраці музею і навчальних закладів. Організація екскурсій, лекцій, конференцій з урахуванням особливостей шкільної програми сприятиме модернізації навчально-виховного процесу в цілому [2].

Питання про співробітництво між музеями та закладами освіти не нове,

а ідею про необхідність збереження та використання пам'яток і наочних посібників навчальних закладів, було сформовано у «Статуті народних училищ Російської імперії» (1785 р.), що стало однією з передумов виникнення перших музеїв при навчальних закладах**.** Згідно з ним на базі кожного головного народного училища мала комплектуватись «збірка природних речей з усіх трьох царств природи, потрібних для пояснення та наочного вивчення природознавства, збірка геометричних тіл, математичних і фізичних знарядь, малюнків і моделей або зразків для пояснення архітектури та механіки» [2, с. 7]. Проте у XVIII – першій половині XIX ст. музеї при навчальних закладах функціонували переважно в ліцеях та університетах. Першим із них був музей Московського університету (1755 р.), що забезпечував навчальний процес науково-дослідницькою діяльністю.

На території України музейні зібрання особливого значення набули з IX ст., коли колекціонування в Київській Русі набуло великого поширення. Відомо, наприклад, що князь Володимир привіз до Києва бронзові скульптури з Херсонеса і встановив їх на міському майдані для загального огляду. Різні цінності збирали тоді не лише князі, а й бояри, дружинники, духівництво. Своєрідними музеями-сховищами були храми Київської Русі – центри тогочасної культури й освіти. Тут також зберігалися цінні документи, коштовні подарунки, нагороди, кращі мистецькі твори – ікони, золотий і срібний посуд тощо. Наприклад, за свідченням «Повісті минулих літ», у Десятинній церкві – храмі X ст. – зберігалися переможні знамена, зброя, нагороди, дорогий посуд, вбрання перших князів. Отже, в цей час збирали вже не лише цінності й мистецькі твори, а й речі, пов'язані з тими чи іншими відомими людьми або визначними подіями. Слід зазначити, що вже в XI ст. у Київській Русі існував звичай нагороджувати за ратні подвиги спеціальною відзнакою – золотою, срібною і

бронзовою шийною гривною. Вперше такий браслет як нагорода в нашій країні відзначається в літописі 1100 р. за часів Володимира Мономаха (1053-1125).

Ще більші колекції знаходились у Софійському соборі в Києві, збудованому за Ярослава Мудрого в XI ст. Тут було створено першу на Русі бібліотеку, яка передувала багатьом західноєвропейським книгозбірням. Окрім книг, у Софійському соборі зберігалися цінні колекції ікон, церковного посуду, килимів та інших речей. У часи лихоліть (війн, ворожих навал) ці збірки загинули, і ми знаємо про них лише з коротких згадок у літописах. Великі збірки цінностей були також у Києво-Печерській і Троїце-Сергієвій лаврах, у храмах Чернігова, Новгорода, Володимира, Москви та інших міст Давньої Русі. Крім того збірки унікальних та рідкісних речей знаходились у маєтках представників світської й духовної влади, аристократії почали накопичуватися перші збірки пам'яток [6, с. 37].

У XVII-XVIII ст. великі приватні збірки художніх творів містилися у феодальних замках та династичних маєтках (Яна Собеського у Жовкві, Синявських – у Бережанському замку, Вишневецьких – у замку у Вишнівці, галерея Сапє у Кодні, К. Розумовського – у Батурині тощо).

У XVII ст. палата, в якій зберігалася зброя, в Москві, стала першим музеєм у Російській імперії, а після переносу столиці імперії до Санкт-Петербурга Петро I створив (у 1714 р.) Кунсткамеру. До неї потрапляли цікаві старовинні речі, знайдені в різних куточках країни. У 1717 р. до Петербурга надійшли східні монети, виявлені в Києві. Сюди ж привезли й так званий «Полтавський ритон» із срібла (IV ст. до н.е.), знайдений на березі Дніпра в 1746 р. козаками Кропивнянської сотні Переяславського полку [7, с. 35]. Відомі також приватні зібрання пізнішого часу, якими володіли українські гетьмани і козацька старшина, заможні верстви населення. Становлення музейництва в цілому і в Україні зокрема було викликано об'єктивною соціальною потребою в створенні інституцій поліфункціонального характеру з метою нагромадження, збереження, дослідження і популяризації культурних надбань, організації краєзнавчого руху на місцях [8, с. 38].

На початку XVIII ст. виникають військово-меморіальні музеї. Перші два було створено на вшанування пам'яті Петра I кабінет з його інструментами при Кунсткамері та його будиночок в Літньому саду. Це були перші меморіальні музеї не лише в Російській імперії, але і у всій Європі.

Питання екскурсійної справи, музеєзнавчої бібліографії, плани збирання ботанічних та біологічних колекцій, публікувалися в ілюстрованому журналі «Школьные экскурсии и школьный музей», який виходив у Росії з 1914 р. Педагог і мистецтвознавець А. Бакушинський, у роботі «Музейно-естетичні екскурсії» (1919 р.) розглядаючи діяльність музею як педагогічний процес, акцентував необхідність розвитку творчої активності дітей, врахування їхніх вікових та індивідуальних особливостей. [3, с. 35].

Нині в Україні формується система діяльності музеїв при навчальних закладах, постійно оновлюється зміст їхньої діяльності, триває пошук місця і ролі музейно-педагогічних засобів у навчально-виховному процесі. Доповнено нормативно-правову базу щодо діяльності таких музеїв, тепер вона регламентується «Положенням про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України», затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 22.10.2014 р.

У кожному регіоні України існує багата історична спадщина, яку неодмінно треба використати в роботі з учнями. Жоден підручник, посібник чи навіть електронний носій не дасть школярам того багатого історичного матеріалу, про який зможуть розповісти музейні експонати. Пам'ятки історії та культури допомагають вчителю більш яскраво розкрити перед учнями історичну спадщину, зрозуміти процес розвитку суспільства від найдавніших часів до сьогодення. Музейні експонати є відбитком визначних подій історії України, героїчних подвигів і трудових звершень українського народу.

Відповідно до «Положення про музей при навчальному закладі, який перебуває у сфері управління Міністерства освіти і науки України», музей визначається складовою системи навчально-виховної роботи і створюється з метою «залучення учнівської та студентської молоді до вивчення і збереження історико-культурної спадщини українського народу, формування освіченої розвиненої особистості та сприяння вихованню у неї патріотизму, любові до України, поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей українського народу».

В інструктивно-методичному листі щодо організації музейної роботи у закладах освіти підкреслюється необхідність виховання підростаючого покоління через роботу музею, яка має перекликатись зі всіма сферами діяльності: навчальною, науково-дослідницькою, дозвіллєвою, та активізувати творче пізнання шляхом залучення до краєзнавчої та пошукової роботи [8, с. 28]. Музеї покликані бути своєрідним центром моральної та естетичної культури, носієм військово-патріотичного виховання студентської молоді через передачу накопиченого досвіду. Педагог повинен не тільки дати знання в вигляді фактів, а й активізувати мислення, пробудити почуття своєї причетності до своєї історії, творче начало.

Музеї є центрами вивчення та пропаганди духовної і матеріальної культури. Створення в них культурно-побутових експозиційних комплексів відтворюють національні риси культури і побуту населення краю та, безумовно, виховують у підростаючого покоління гордість за місце проживання і в цілому за Батьківщину, духовно наповнюють і розвивають. Вітчизняні дослідники сьогодення відстоюють народознавчі основи виховання патріотизму. Визначаючи патріотичне виховання як організований культуротворчий процес

взаємодії вихователів і вихованців, спрямований на розвиток патріотичних почуттів, формування патріотичних переконань і стійких норм патріотичного поводження, ми вважаємо, що такий процес не може не впливати на духовний розвиток сучасної молоді.

Адже патріотизм – це сфера чуттєвого, тому задля пробудження патріотичних почуттів необхідний системний підхід та спеціальний цілеспрямований вплив на цю чуттєву сферу. Неможливо любити народ, не люблячи батьків, не поважаючи дорослих і однолітків. Дослідники сьогодення активно шукають шляхи виховання патріотизму сучасної молоді. І хоча підходи і засоби науковці пропонують різні, вони одностайні у головному – у духовних засадах патріотичного виховання. Новий зміст патріотичного виховання ми пропонуємо наповнити краєзнавчими культурно-художніми традиціями. Лише навчившись поважати та берегти місцеві святині, місцеві народні традиції, зберігаючи культуру регіону, його народу, людина вчиться шанувати та цінити Україну, робити все, щоб вона перетворилася в міцну і незалежну державу. Крім того, дослідники вважають, щоб патріотизм був дійсно духовним, він повинен носити не пасивний, а активний характер. Любов до Батьківщини, освячена віковою спадщиною, релігійними чи народними традиціями, героїчними сторінками, літературою, наукою, мистецтвом, як і будь-яка любов – не предмет для самозаспокоєння. Діяльна, жива любов виражається в повсякденній, копіткій, важкій, а часто монотонній і нудній роботі, виявляється в бажанні приносити користь, використовувати своє покликання так, щоб сприяти процвітанню Батьківщини, піклуючись про підвищення її матеріального й духовного добробуту й удосконалювання своєї школи, університету, вулиці, регіону, державного ладу.

Нині актуальним є організація збирання та поширення інформації про героїчні вчинки українських військовослужбовців, бійців добровольчих батальйонів у ході російсько-української війни, волонтерів та інших громадян, які зробили значний внесок у зміцнення обороноздатності України. Героїчні й водночас драматичні й навіть трагічні події останнього часу спонукають до оновлення експозицій музеїв, заповідників та кімнат бойової слави, зокрема щодо інформації про учасників АТО та волонтерів з даної території; необхідно взяти шефство над родинами учасників АТО, які цього потребують. У цілому важливим є формування засобами музейної педагогіки якостей особистості, що характеризуються ціннісним ставленням до суспільства, держави, самої себе та інших, природи, праці, мистецтва.

Важливо, щоб кожен навчальний заклад став для дитини осередком становлення громадянина-патріота України, готового брати на себе відповідальність, самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності української політичної нації та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві.

Підсумовуючи вище сказане, можемо зробити висновки, що використання елементів музейної педагогіки дозволяє: підвищити інтерес вихованців до навчання; урізноманітнити форми і методи навчально-виховної роботи; посилити міжпредметні зв’язки; використовувати нестандартні види занять; підвищувати загальний рівень культури учнів та впливати на формування їх свідомого ставлення до культурної спадщини людства. Отже, музейна педагогіка активно сприяє процесу виховання особистості, формуванню нового способу мислення, відходу від авторитарних принципів та підвищенню мотивації до навчальної діяльності, що відповідає сучасним тенденціям особистісно орієнтованої освіти.

Перспективи подальшого дослідження пов’язані з визначенням ролі музейної педагогіки у вихованні студентської молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Караманов О. Музейна педагогіка в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи / О.В. Караманов // Освіта та педагогічна наука. – 2012. – №3 (152). – С. 5-12.
2. Левітас Ф.Л., Дудар О.В. Елементи музейної педагогіки у системі патріотичного виховання [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ffre.ru/merrnajgejgernaqas.html
3. Любич О. Роль засобів музейної педагогіки в процесі виховання учнів у позашкільних навчальних закладах / О.І. Любич // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2013 рік / [За ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Беха, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника ; літ. ред. І. П. Білоцерківець]. – Івано-Франківськ: НАІР, 2014. – Вип. 4. – С. 428-429.
4. Положення про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України // Наказ Міністерства освіти і науки України від 22.10.2014 № 1195.
5. Снагощенко В.В. Музейна педагогіка в професійному самовизначенні юнацтва і молоді // Зб. наук. праць СумДПУ ім. А.С.Макаренка. – Суми, 2002. – С. 439-445.
6. Столяров Б.А. Музейная педагогика. История, теория, практика: Учеб. пособие / Б.А. Столяров. – М.: Высшая школа, 2004. – 216 с.
7.Кепін Д. В. Історія формування музеєзнавства як наукової дисципліни у Європі / Д. В. Кепін // Праці Центру пам’яткознавства. – К., 2003. – Вип. 5. – С. 135 – 147.
8.Мезенцева Г. Г. Музеєзнавство (на матеріалах Української РСР) /Г. Г. Мезенцева. – К. : Вища школа, 1980. – 120 с.

REFERENCES

1. Karamanov O. Museum Pedagogy in the Educational Process of a Secondary School / O.V. Karamanov // Education and pedagogical science. – 2012. – No. 3 (152). – S. 5-12.

2. Levitas FL, Dudar O.V. Elements of museum pedagogy in the system of patriotic education [Electronic resource] http://ffre.ru/merrnajgejgernaqas.html
3. Lyubich O. The role of museum pedagogy in the process of pupil education in extracurricular educational institutions / O.I. Lyubich // Modern Educational Process: Essence and Innovative Potential: Materials Report. science-practice conf. Other problems of education of NAPN of Ukraine for 2013 / [Ed. O. Sukhomlynskaya, I. D. Bech, G. P. Pustovita, O. V. Melnyk; years old Ed. I.P. Bilyotserkivets]. – Ivano-Frankivsk: HAIP, 2014. – Vip. 4. – pp. 428-429.
4. Provisions on museums in pre-school, general, extra-curricular and vocational educational institutions that are in the management of the Ministry of Education and Science of Ukraine / Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated October 22, 2014 No. 1195.
5. Snahoshchenko V.V. Muzeina pedahohika v profesiinomu samovyznachenni yunatstva i molodi // Zb. nauk. prats SumDPU im. A.S.Makarenka. – Sumy, 2002. – S. 439-445.
6. Stolyarov B. Museum pedagogy. History, theory, practice: Study. allowance / BA Joiners – M .: Higher school, 2004. – 216 p.
7.Kepin D.V. History of the formation of museology as a scientific discipline in Europe / D.V.Kepin // Proceedings of the Center of Memory Studies. – K., 2003. – Vo. 5. – P. 135-147.
8. Mezentsev G.G. Museology (on materials of the Ukrainian SSR) / G. G. Mezentsev – K.: Higher school, 1980. – 120 p.

УДК 373.5.016:94 (477):005.336.2

Яценко Ю. В.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті розглядаються основні особливості формування предметних компетентностей на уроках історії України. На основі вивчених джерел розкрито зміст понять «компетентність» та «компетентнісний підхід». Обґрунтовано особливості методу формування предметних копетентностей на уроках історії України в загальноосвітній школі.

Ключові слова: *компетентність, компетентнісний підхід.*

Яценко Ю.В. Особенности формирования предметных компетентностей на уроках истории Украины

В статье рассматриваются основные особенности формирования предметных компетентностей на уроках истории Украины. На основе изученных источников раскрыто содержание понятий «компетентность» и «компетентностный подход». Обоснованы особенности метода формирования предметных копетентностей на уроках истории Украины в общеобразовательной школе

Ключевые слова*: компетентность, компетентностный подход.*

Yatsenko Yu. V. *Features of the formation of subject competencies at the lessons of the history of Ukraine*

In the article described basic of subject competencies at the lessons of the history of Ukraine. Based on the investigated sources the meaning of «competence approach « *and «competence». Grounded features an method of formation of subjective competencies at the lessons of the history of Ukraine in the general education school are grounded.*

Key words: *competence, competence approach.*

Постановка проблеми та її значення. Сучасна система освіти має орієнтуватися безпосередньо на ринок праці, а тому освітнім пріоритетом сьогодення стає розвиток учнівських умінь оперувати такими технологіями та знаннями, що задовольняють вимоги інформаційного суспільства. Відповідно, актуальним постає поняття компетентності учня, яке є тим індикатором, що дозволяє визначити готовність учня до життя, його подальшого особистісного і професійного розвитку.

Педагогами проводиться активний пошук нових методів покращення викладання історичної освіти.

Мета дослідження – здійснити аналіз особливостей формування предметних компетентностей на уроках історії України.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Компетентнісний підхід активно досліджується у вітчизняному та зарубіжному науково-педагогічному просторі. Загальні теоретичні положення щодо реалізації компетентнісного підходу в освіті розглядаються у роботах Н. Бібік, О. Бондаревської, І. Єрмакової, І. Зимньої, О. Локшиної, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, В. Сєрікової, Л. Сохань, О. Сухомлинської, Л. Хоружої, А. Хуторського та ін. Окремі питання методики формування предметних компетенцій учнів розглядаються у працях К. Баханова, О. Кучер, А. Старєвої, І. Родигіної, Г. Фреймана, С. Шишова. Питання змісту та організації шкільної історичної освіти на основі компетентнісного підходу, формування предметно-історичних компетенцій учнів досліджують К. Баханов, А. Булда, Т. Ладиченко, О. Турянська, О. Удод та ін.

Виклад основного матеріалу. Сучасне інформаційне суспільство з його швидкими темпами розвитку, ставить перед шкільною освітою завдання сформувати всебічно розвинену та високо компетентну особистість. Тому сучасна школа зобов’язана не просто надавати учням сухий фактичний чи теоретичний матеріал, але й безпосередньо навчати їх методиці його здобуття. Все це передбачає собою формування особистості здатної до

саморозвитку, самоосвіти та самовдосконалення. Така особистість проявляє здатність критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання і уміння для творчого розв'язання проблем. Такі ж самі завдання постають і перед шкільним курсом «Історії України». У зв'язку з цим все більшої актуальності набирає проблема формування предметних компетенцій на уроках історії України.

Викладання шкільного курсу «Історії України» потребує від вчителя творчого підходу, насамперед це стосується вибору методичних прийомів і засобів. Зважаючи на це, ми можемо говорити, що пріоритетність надається насамперед формуванню творчого і критичного мислення учнів, яке орієнтується не стільки на знання, скільки на засвоєння учнями досвіду самостійної роботи.

Нині проблематика розробки теоретичних засад компетентнісного підходу на уроках історії України та впровадження його в загальну практику стало предметом дослідження багатьох науковців. У результаті виникають нові методи та принципи формування предметних компетентностей на уроках історії України.

Компетентність у перекладі з латинської competentia означає коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання та досвід. Таким чином, компетентність – це поінформованість, обізнаність, авторитетність.

Компетентнісний підхід – спрямованість освітнього процесу на формування ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості [3].

Для вчителя формування життєвих компетентностей повинно стати стратегічною метою. Водночас досягнення такої мети не може бути реальним без виконання наявних проміжних цілей, якими безперечно являються саме предметні компетентності, що виникають під час вивчення курсу «історії України». У своїй підготовці до кожного без винятку уроку, вчитель історії України повинен ставити перед собою завдання формувати предметні компетенції як засіб розвитку ключових.

Основні групи життєвих компетентностей визначені в Критеріях оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти, до яких належать:

- соціальні, пов'язані з готовністю брати на себе відповідальність, бути активним у прийнятті рішень, суспільному житті, урегулюванні конфліктів ненасильницьким чином, функціонуванні та розвитку демократичних інститутів суспільства;
- полікультурні, що стосуються розуміння несхожості людей, взаємоповаги до їх мови, релігії, культури тощо;
- комунікативні, що передбачають опанування важливими у роботі й суспільному житті усним і писемним спілкуванням, оволодіння кількома мовами;
- інформаційні, зумовлені зростанням ролі інформації в сучасному суспільстві й передбачають оволодіння інформаційними технологіями, вміннями здобувати, критично осмислювати й використовувати різноманітну інформацію;
- саморозвитку та самоосвіти, що пов'язані з потребою і готовністю постійного навчання як у професійному відношенні, так і в особистому та суспільному житті;
- компетенції, що реалізуються в прагненні й здатності до раціональної продуктивної, творчої діяльності [1, с.132].

Учителю історії, як і будь якому іншому вчителю, необхідно виділяти і формувати предметні компетентності. О. Пометун та Г. Фрейман виділяють декілька предметних компетентностей, які повинні формуватися під час вивчення курсу «історії України»:

- хронологічна;
- просторова;
- інформаційна;
- мовленнєва;
- логічна;
- аксіологічна [5, с.311].

Процес формування хронологічної компетентності учнів на уроках історії України являється невід'ємною частиною системи навчання історії. Він потребує детального планування всіх етапів його проведення.

Як уже зазначалося вище, однією з найважливіших компетентностей, розвиток якої відбувається на уроках історії України, є хронологічна копетентність. Одним із найголовніших засобів, які сприяють формуванню в учнів на уроках історії України хронологічних вмінь на першому етапі – хронологічні задачі. Хронологічні задачі поділяються на два види: стандартні й нестандартні. Стандартні задачі розвивають в учнів найпростіші хронологічні вміння: вміння співвідносити рік зі століттям, підраховувати час, який пройшов від однієї події до іншої; нестандартні розраховані на формування таких складних вмінь учнів, як співвідносити різні системи літочислення, працювати з неадаптованими історичними джерелами, зміст яких складає хронологічний матеріал. Дидактичні задачі є підґрунтям для дидактичних ігор з використанням хронологічного матеріалу. Серед дидактичних ігор можна виділити такі як: «Хронологічне лото», «Точність – ввічливість королів», «Порушена послідовність» тощо [5, с.45].

Структура хронологічної компетентності

Знання	Понять: відлік часу, хронологія, дата, століття, тисячоліття, літочислення, ера
Когнітивні процеси	**Хронологічні вміння**
Пам'ятати – відтворювати правильну інформацію по пам'яті	Називати найважливіші дати
Розуміти – засвоювати навчальний матеріал чи досвід	Визначати дати та хронологічні межі подій; тлумачити хронологічні поняття; відносити дати та події до відповідних історичних періодів та епох; співвідносити різні системи літочислення; пояснювати, які ключові фактори пов'язують події між собою
Застосовувати – діяти згідно з правилами	Позначати на лінії часу запропоновані вчителем дати подій; співвідносити рік зі століттям; визначати послідовність та тривалість подій, їх віддаленість від сьогодення; визначати наступність подій у часі; складати хронологічні та синхроністичні таблиці
Аналізувати – розділити щось на частини, які не мають ознак цього цілого, та описати, як ці частини відносяться до цілого	Виявляти ієрархічність подій та тривалість процесів; порівнювати події за часом, коли вони відбувалися, та їхню тривалість; виділяти етапи історичних подій та процесів; виділяти сутнісні ознаки історичного періоду чи етапу; знаходити місце події в загальному хронологічному контексті
Оцінювати – робити судження, засновані на критеріях та стандартах	Оцінювати аргументованість й обґрунтованість періодизацій історичних процесів
Створити, синтезувати – зібрати нове ціле з частин чи розпізнати компоненти нової структури	Створювати часові асоціації; складати власну періодизацію історичного процесу
Досвід	Створення власних періодизацій історичного процесу чи періоду
Цінності	Час як фундаментальна структура всесвіту, основа людського буття

Також шкільний курс історії України робить вагомий внесок в розвиток просторової компетентності учнів. Просторова компетентність являє собою одну із загальновизначених і стабільних груп предметних компетентностей курсу «історії України», яку здобувають учні в результаті вивчення даного курсу. Говорячи про просторову компетентність, ми маємо на увазі знання, вміння, досвід й ціннісні орієнтації учнів, що на науковому рівні забезпечують розуміння простору як основи розвитку історичного процесу. Підґрунтя для просторової компетентності учнів формують вміння, що забезпечують орієнтацію учнів в історичному просторі, вміння читати історичну інформацію з історичної карти, вміння здійснювати аналіз-синтез просторово-історичних об'єктів та зв'язків в історичному просторі та вміння, що дозволяють учням осмислювати й розуміти роль і значення географічного фактору для розвитку історичного тих чи інших історичних процесів, які відбувався на території українських земель.

Учитель історії повинен привчати учнів до роботи з картою ще в 5-му класі і не просто формувати в них здатність знаходити відповідні історичні об'єкти, а й звертати увагу на вплив природно-географічних умов на певні історичні події, заняття, побут, релігійні вірування, культуру населення, тобто вчити школярів «читати» історичну карту [2, с.78].

Найбільш доречним буде ознайомити учнів з історичною картою ще на вступному уроці. Але при цьому найбільш доцільним буде використання одразу як географічної, так і історичної карти. Використання карти доцільне і необхідне на всіх етапах навчання: при вивченні нової теми, при закріпленні й узагальненні вивченого, при перевірці знань та умінь школярів.

Формування в учнів просторової компетентності повинно проходити два етапи:

- виконання учнями вправ, які виконуються для набуття певних навичок;
- виконання завдань, які спрямовані на формування певного вміння.

Під вправою ми розуміємо спеціальне завдання, що виконується для набуття певних навичок або закріплення наявних знань [4, с.98].

Схема формування вмінь:

- осмислення значення, складу, практичних та розумових дій, що складають уміння;
- первинне виконання вміння;
- виконання тренувальних вправ на виконавському рівні;
- набуття досвіду використання прийому в нових умовах [4, с.87].

Типові завдання

- Показувати місця історичних подій: «Покажіть на карті Чортомлинську Січ».
- Знаходити й називати історико-географічний об'єкт на історичній карті: «Знайдіть на карті найважливіші міста Київської Русі».
- Співвідносити історичну й контурну карту: «За допомогою карти в атласі позначте на контурній карті кордони Київської Русі за правління Володимира Великого»
- Визначати географічне положення історичного об'єкта на карті словами: «У якій частині України виник перший університет?»

Отже, просторові компетентності являють собою частиною історичного знання учнів.

Важливе місце в системі шкільної історичної освіти посідає формування в учнів інформаційної компетентності. Вона формується в результаті роботи безпосередньо з історичними документами та джерелами. Це може бути, як індивідуальна робота так і групова, все залежить від методів навчання, які будуть застосовуватися педагогом. Робота з даними історичними матеріалами розвивають в учнів здатність до критичного мислення, формує навички, які дозволяють порівнювати між собою різні джерела та документи, аналізувати та оцінювати їх. Також дуже важливо для в формуванні інформаційної компетентності на уроках історії України використовувати речові пам'ятки.

Ще однією компетентністю, яка формується на уроках історії України є мовленнєва. Її формування та подальше становлення спрямовані на розвиток в учнів здатності висловлювати власні думки, аргументувати та підтверджувати їх фактичним матеріалом. На базі вже засвоєних раніше знань вони вчаться відстоювати свою позицію в дискусійних питаннях, складати історичні портрети та характеристики тощо.

Формування логічної компетентності відбувається під час пошуку учнями причинно-наслідкових зв'язків тих чи інших історичних явищ або процесів. Також на розвиток логічної компетентності впливає робота над поясненням змісту історичних понять і термінів, аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення учнем інформації.

Неможливо залишити поза увагою і формування аксіологічної компетентності. Розвиток даної компетентності дозволяє учням самостійно оцінювати подіям та явищам, характеризувати політичну та економічну діяльність князів, гетьманів, політиків тощо, тлумачити особливості історичні процеси [6, с.16].

Отже, одним із найважливіших завдань сучасного шкільного курсу «Історія України» є формування в учнів предметних компетентностей, які спрямовані на становлення та розвиток всебічно розвиненої та високо компетентної особистості. Для виконання даного завдання науковці працюють над розробкою нових методів та принципів навчання історії. Але важливе значення в цьому процесі відіграє і безпосередньо здатність вчителя творчо підходити до підготовки кожного з етапів навчального процесу. Творчий підхід учителя до розробки кожного уроку робить навчання більш яскравим та цікавим для учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баханов К. О. Професійний довідник вчителя історії / К. О. Баханов. – Х.: Вид. група «Основа». 2012.– 239 с.
2. Баханов К. О. Технологія розвитку критичного мислення як психолого-педагогічне явище / К. О. Баханов // Історія та правознавство. – 2008. – № 33. – С. 4.
3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 Електронний ресурс. Режим доступу: // http://ruoord. kharkivosvita. net. ua/12/ds. Ppt.
4. Технологія розвитку критичного мислення /А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер. – К.: Плеяди, 2006. – 220 с.
5. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г. О. Фрейман – К.: Ґенеза, 2009. – 328 с.
6. Фрейман Г. Формування аксіологічної компетентності на уроках історії України в 11 класі / Г. Фрейман // Історія в школах України. – 2007. – № 6. – С. 13 – 14.

REFERENCES

1. Bakhanov K.O. Professor of History and History / KO Bakhanov. - X .: View. group "Basis". 2012.- 239 p.
2. Bakhanov K.O. Technological development of the critical missionary yak psychology and education is a secret / KO Bakhanov // Istoriya ta pravoznavstvo. - 2008. - No. 33. - C. 4.
3. Derzhavny standard of basic and regular middleware. Hardened by Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 The electronic resource. Access mode: // http: // ruoord. kharkivosvita. net. ua / 12 / ds. Ppt.
4. Technology development of the critical mission. Crawford, W. Saul, S. Matthews, D. McInster. - K .: Pleiadi, 2006. - 220 with.
5. Pometun O.I. The methodology of schooling in schools / O.I. Pometun, GO Freiman-K .: Kenyosa, 2009. - 328 p.

6. Freiman G. Formulyannya aksiologichnyy komp'yutnosti at the lessons of Ukraine in 11 classes / G. Freiman // Історія in the schools of Ukraine. - 2007. - No. 6. - P. 13 - 14.

УДК: 94(376)(092):355.02

Антоненко А. С.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ВІЙСЬКОВИЙ ТАЛАНТ ГАНІБАЛА БАРКИ

В данній статті було розглянуто військовий талант найвідомішого з карфагенських полководців – Ганнібала Барки. Коротко описано та проаналізовано його найвизначніші битви і звитяги періоду другої Пунічної війни з 218 по 201 до н. е.. Важливим джерелом вивчення проблематики даного питання є твори видатних хроністів того часу. Коротко поданий аналіз впливу війни на баланс сил в Середземному морі.

Ключові слова: *Ганнібал, битви, Рим, війська, Карфаген, варвари.*

Антоненко А. С. Военный талант Ганнибала Барки.

В данной статье были рассмотрены военный талант самого известного из карфагенских полководцев - Ганнибала Барки. Коротко описано и проанализировано его выдающиеся битвы и победы периода второй Пунической войны с 218 по 201 до н. е .. Важным источником изучения проблематики данного вопроса является произведения выдающихся хронистов того времени. Коротко представлен анализ влияния войны на баланс сил в Средиземном море.

Ключевые слова: *Ганнибал, битвы, Рим, войска, Карфаген, варвары.*

Antonenko A. S. Viyskovy talent of Ganybala Barki.

In this article, the military talent of the most famous of the Carthaginian generals - Hannibal Barka - was considered. Briefly described and analyzed his most significant battles and victories of the second Punic War from 218 to 201 BC. An important source of studying the problems of this issue is the work of prominent chroniclers of that time. A brief analysis of the impact of the war on the balance of power in the Mediterranean Sea.

Keywords: *Hannibal, Battle, Rome, troops, Carthage, Barbarians.*

Постановка проблеми. Ганнібал Барка – кожен знає його як великого полководця. Але чи широкий загал знає щось про його військовий талант окрім славнозвісних Канн. Його кар'єра як військового розпочалась ще у дитинстві, коли він із батьком Гамількаром Баркою вирушив на свою першу війну. І ось коли через багато років в його руках опинилося найсильніше Іберійське військо Карфагену, він розкрив свій талант військового керівника не лише як тактик, а і як стратег. Аналізуючи його похід в Італію треба розуміти, що він перш за все керувався стратегією непрямих дій. Розуміючи неможливість самотужки розбити Римські легіони, він йде небезпечним шляхом, аби заручитися підтримкою ворогів Риму. Азарт який в його діях поєднується із холодним розрахунком вартий щоб його досліджували.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дана тема для дослідження є цікавою і тому всебічно досліджується. Основою джерельної бази є свідчення Тіта Лівія, Полібія, Корнелія Непота. Також у праці я використовував праці Габриэля Р. А. і Ланселя С. в яких подані основні біографічні відомості про відомого пунічного полководця, а передумови його становлення як впливої особи тогочасної світової політики. Праця Дельбрюка Г. Розповідає про розвиток війського мистетства у поєднанні із політичними подіями і рішеннями того часу. Вплив політичної ситуаці\ в Карфагені на успіхи та невдачі Ганнібала.

Метою статті є аналіз війського таланту Ганнібала Барки після облоги міста Сагунта та початку другої Пунічної війни і до його тріумфу при Каннах. Визначити причини і передумови його звершень.

У дослідженні особи війського лідера Карфагену мною розглядається подієво-фактажевий матеріал та використовувався порівняльний метод. При написанні статті автором використано як загальнонаукові методи так і спеціальноісторичні: історико-хронологічний, порівняльно-історичний підхід.

Виклад основного матеріалу. Одним з особливих аспектів, що заслуговує на увагу вчених є роль видатних полководців у світовій історії. Серед таких доцільно згадати Ганібала Барку. Його видатний перехід через Альпи довгий час був прикладом чітко вивіреної стратегії військових дій, яка на довгий час залишилась у пам’яті поколінь.

Аналіз військової діяльності Ганібала Барки ми можемо знайти в роботах таких авторів як: Полібій, Тіт Лівій, Корнелій Непот, Безіл Ліддел Гарт.

Ганнібал Барка – славетний воєначальник, найвідоміший з воєначальників Карфагена часів Другої Пунічної війни, заклятий ворог Римської республіки і остання надія Карфагена [1. с. 34].

Ганнібал був одним із синів карфагенського полководця Гамількара Барки, також він мав двох братів Гасдрубала і Магона. Всі вони продовжать воювати за Карфаген проти Риму. Сам Гамількар Барка казав про своїх синів:

«Вот львята, которых я ращу на погибель Риму!». Ганнібал з 9 річного віку був залучений до військових походів батька. Перед тим як взяти його із собою в похід до Іберії, Гамількар взяв з сина клятву перед жертовним вівтарем, що Ганнібал буде вічним ворогом Риму[2. с. 230].

Початок військової кар'єри молодого полководця приходиться на період Іберійської кампанії Гасдрубала Красивого де Ганнібал командував кіннотою. Після трагічної смерті Гасдрубала у 221 році до н. е. Ганнібал отримав призначення командувача карфагенських військ в Іберії [4. с. 6-7].

Ганнібал відомий своїми перемогами при Тразименському озері та при Каннах. І при цьому дуже мало уваги звертається на його інші менш масштабні, але від того не менш важливі битви. В Іберії, Галії, і в самій Італії Ганнібал провів багато битв з «варварськими» племенами. Саме в цих битвах і розкривається військовий талант цього полководця. Свідомо не беручи до уваги облогу Сагунта, і великі битви названі раніше, хотілося б зупинитися на військових зіткненнях з племенами під час походу до Італії [1. с. 35].

Початковий вибір Ганнібалом довгого і важкого сухопутного шляху, замість короткого морського зазвичай пояснювався удаваним "пануванням Риму на морі". Однак нелогічно поширювати цей термін в сучасному розумінні на епоху, коли кораблі були примітивні, а їх здатність перехоплювати супротивника в морі незначна. Взагалі ж римська перевагу на морі в ті часи ставилась під сумнів в одній з праць Полібія, який розглядаючи безпосередньо Тразіменському бій, вказує на занепокоєння римського сенату про те, як би карфагеняни не захопили "панування на морі". Навіть в заключний період війни, після того як римляни здобули ряд перемог на морі і позбавили карфагенський флот всіх його баз в Іспанії і закріпилися в Африці, вони виявилися нездатним запобігти висадці експедиційної армії Магона в Генуезькій Рив'єрі або ж перешкодити поверненню Ганнібала в Африку [3. с. 40-41] .

Здається більш ймовірним, що непрямий наступ Ганнібала по суходолу було зроблено з метою підняти кельтів Північної Італії проти Риму. Далі ми повинні відзначити, що і сам цей сухопутний марш не був прямим, завдяки чому були досягнуті значні результати. Першою серйозною першкодою на шляху Ганнібала стало плем'я вольків, яке за данними Тіта Лівія налічувало 100 000 воїнів, силу на відкритій місцевості непереможну. Але пунієць вдався до хитрощів і за допомогою обхідного маневру частини війська, разом із геніальним планом форсування річки, зміг обернути в паніку все величезне військо вольків. Після форсування Родана і Друенції перед Ганнібалом простягалися Альпи і гірські племена горців. Війна з гірськими племенами є важкою для будь якого воєначальника і «карфагенський лев» блискуче проявив винахідливість і особисту хоробрість аби вберегти армію від колосальних втрат, які вона могла понести на крутих гірських схилах і вузеньких гірських дорогах. Коли альпійські горці не змогли зупинити Ганнібала силою вони вирішили хитрістю заманити його у пастку, але полководець «прочитав» їх задум і поставив слонів на чолі військової колони, залишившись з піхотою позаду. Такий військовий стрій і справді забезпечив успіх, коли не дивлячись на обіцянки миру горці знову напали, то на початку колони вони зустріли слонів а в кінці підготовлену до бою піхоту. Ось як про це пише Тіт Лівій: «Они нападают сразу и с фронта, и с тыла, завязывают рукопашную и сбрасывают сверху огромные камни. Больше всего врагов наседало сзади, и, если бы хвост карфагенской колонны не был так надежно укреплен, беда оказалась бы неминуемой и непоправимой», «По узким тропам, над обрывами и пропастями слоны двигались, разумеется, очень медленно, но зато они повсюду служили прекрасной защитою остальному войску: горцы, никогда прежде не видевшие этих животных, боялись их и не смели приблизиться.»[4. с. 33-34].

Коли закінчився перехід через Альпи, і пунійське військо вийшло на землі галлів-тавринів, які вели постійну війну з галлами–інсібурами, Ганнібал розуміє, що достатньо допомогти одному з племен, і от вже знайдуться перші союзники.

Розбираючи, на основі первинних джерел військовий талант Ганнібала Барки не можна оминути його ораторський хист, за рахунок якого він піднімав бойовий дух або намагався пом'якшити негативні обставини в поході, як приклад варто навести промову Ганнібала перед воїнами після переходу через Альпи:

«Теперь вы одолеваете ... стены не Италии только, но и Рима. Отныне всё пойдет как по ровному, отлогому склону; одна или, много, две битвы отдадут в наши руки, под нашу власть крепость и столицу Италии»[4. с. 40].

Рим готувався до рішучих дій — було зібрано 8 легіонів, таким чином проти Ганнібала, що мав 50000 воїнів, була направлена армія чисельністю 90000 осіб.

Битва відбулася біля міста Канни. Консули вишикували всю римську армію в бойовий порядок: на правому фланзі, ближчому до річки, розташували вершників, на лівому — кінноту союзників і ближче до центру — їх піхоту. У центрі знаходилися римські легіони, а перед строєм — пращники та інші легкоозброєні воїни. Командування лівим флангом узяв на себе Гай Теренцій Варрон, правий фланг він доручив Луцію Емілію Павлу і центр — Гнею Сервілію Геміну. Рано вранці Ганнібал переправив на лівий берег Ауфіда балеарські частини і інші легкоозброєні формування, а за ними і решту солдатів. На лівому фланзі, найближчому до річки. він поставив іберійських і гальських вершників, які повинні були діяти проти римської кінноти, в центрі — піхоту (половину — тяжкоозброєних лівійців, посередині цього ладу — галлів та іберів, а за ними — знову лівійців) і на правому фланзі — нумідійських вершників, які тут повинні були битися з римськими союзниками. Лівійці були озброєні трофейною зброєю, відібраною у римлян. Чисельність армії становила 40 000 піхотинців і 10000 вершників [5. с. 157].

Розташування карфагенян було надзвичайно зручним: вони стояли лицем на північ і спиною до вітру, що дув у обличчя римлянам, несучи з собою пісок і пил; сонячні промені не сліпили воїнів. При побудові Ганнібал висунув вперед іберів і галлів, які повинні були першими вступити в бій, а останніх розташував так, що утворилося щось подібне до вигнутого до фронту величезного півмісяця, що ставав тоншим до країв. Командування лівим флангом Ганнібал доручив Гасдрубалу, правим, — Магарбалу, а сам разом зі своїм братом Магоном узяв на себе центр. Битву, як і зазвичай, почали легкоозброєні солдати. Потім гальсько-іберійська кіннота Ганнібала накинулась на правий римський фланг і незабаром змусила римлян до втечі, після чого був розбитий і лівий фланг римлян. Тим часом в бій вступила піхота, і іберійсько-гальські піхотинці Ганнібала після наполегливого опору почали поволі відступати, заманюючи за собою римлян, що проникали все глибше в розташування військ карфагенян. Тим часом лівійські піхотинці атакували римлян з обох флангів, а пунійська кавалерія завдала удару в тил. Римська піхота опинилася в кільці і незабаром доля битви була вирішена. 70000 лягло на полі бою, 16000 було узято в полон, втрати Ганнібала склали 6000 осіб — переважно серед іберів і галлів.

Наслідки катастрофи дали себе відчути дуже скоро. Племена Південної Італії, що дотепер залишалися вірні Римові, почали переходити на сторону Ганнібала: самніти, апулійці, лукани, брутійці, навіть недалекі кампани. На сторону пунійців перейшли безліч італійських міст і головне — Капуя на межі Лаціуму, куди Ганнібал переніс свої табори.

З Карфагена було вирішено послати Ганнібалу 40 слонів, 4000 кінноти, а з Іспанії — 20000 піхоти і 4000 кінноти. Карфагенська перемога зробила також враження на сусідні держави. Македонський король Філіпп V, вороже настроєний до римлян, склав із Ганнібалом у 215 р. союз приязні [6. с. 142].

Але і в тому безнадійному становищі Рим не втратив рівноваги. Послів Ганнібала, що йшли з пропозиціями миру, навіть не було допущено до міста. Сенат почав організовувати нове військо. До легіонів брали навіть 17-літніх хлопців, а публічним коштом викуплено 8000 невільників, щоб їх також ужити до війська.

Битва при Каннах була кульмінаційним пунктом успіхів Ганнібала. В той же час це була остання його крупна перемога. Після неї почався перелом в ході війни на користь римлян. Це пояснюється тим, що військові дії затягнулися і всі успіхи Ганнібала не могли вирішити результат війни в цілому. Стратегічна обстановка складалася зовсім не в його користь. Вирішальне значення мала для Риму вірність Центральної Італії, звідки римляни і черпали свої основні резерви. Не менш фатальну для Ганнібала роль зіграла короткозора політика уряду Карфагена, в результаті якої армія Карфагена, що знаходилася на ворожій території, не мала регулярних зв'язків зі своєю метрополією, була позбавлена джерел поповнення матеріальними і людськими резервами. Таким чином, вийшло, що Ганнібал і його армія мали проти себе не тільки ворожу армію, але фактично вступили в єдиноборство з цілою системою, яку не можна було знищити в результаті тієї або іншої виграної битви. І, нарешті, римська армія, що складалася не з найманців, а з вільних громадян, була в моральному відношенні незрівнянно сильніше і надійніше за найману армію Ганнібала.

Навчені гірким досвідом попередніх років, римляни після поразки при Каннах діяли неквапливо і обережно. По суті, вони вели подальші військові дії на основі тактики, розробленої ще Фабієм Максимом. У самій Італії вони ретельно уникали зіткнень з головними силами ворога, обмежуючись обороною території, що збереглася за ними, і вимотуванням сил супротивника. Цей метод ведення боротьби виявився настільки ефективним, що вже незабаром дав можливість римлянам приступити до реалізації їхнього стратегічного плану, складеного на самому початку війни, і перенести центр тяжіння військових дій за межі Італії [7. с. 120].

Таким чином, говорячи про військовий талант Ганнібала Барки слід зазначити, що він був талановитий послідовник справи життя свого батька. Його військові успіхи, це не мимовільна вдача, а результат вдалої стратегії непрямих дій і виваженої тактики, в купі із особистими чеснотами. Подальші його військові успіхи будуть відбуватися всупереч складних обставин і випробувань які спіткають карфагенське військо.

Проаналізувавши шкільні підручники із всесвітньої історії для 6 класу я дійшов висновку, що ця тема є широко висвітленою у шкільних підручниках з історії. Найякісніше на мою думку ця тема висвітлена у підручнику: С. Д’ячкова, Н. Мартем’янова де пунічним війнам і особи Ганнібала приділено 45 параграф із біографічними вставками і аналізом подій. [10, с. 207] У підручнику О. Бандровський, В. Власов, даній темі присвячено лише пункт з коротким описом подій, який на мою думку не дає достатнього уявлення як про самого Ганнібала так і про його війни вцілому. [8, с. 2011] На мою думку найбільше уваги з висвітлення данной теми заслуговує підручник С. Голованов, С. Костірко, в ньому містяться не лише докладні відомості, а і цікаві дидактичні задачі. »[9, с. 221].

Таким чином, проблема дослідження Ганнібала Барки як полководця і Пунічних війн в цілому доволі цікава і актуальна. Доступ до великої кількості джерел дає можливість всебічно оцінити значення Пунічних війн і Ганнібала у світовій історії опираючись на велику джерельну базу досліджень. Менш дослідженим залишається історія Ганнібала після Пунічних війн. Тому є ще матеріал для молодих дослідників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лиддел Гарт Б.Х. Стратегия непрямых действий. — М.: ИЛ, 1957.

2. Корнелий Непот. О знаменитых иноземных полководцах. Из книги о римских историках. — М.: Изд-во МГУ, 1992. /Пер. с лат. и коммент. Н. Н. Трухиной. /
3. Полибий. Всеобщая история. Т. I (кн. I—V). М., 1890. /Пер. с греч. и комментарии Ф. Г. Мищенко. /
4. Тит Ливий. Война с Ганибалом. — М.: ТСОО «Ниппур», 1993. — 408 с. / С латинского пересказал Симон Маркиш /
5. Габриэль Р. А. Ганнибал. Военная биография величайшего врага Рима, оригінал: Hannibal: The Military Biography of Rome's Greatest Enemy. — М.: Центрполиграф, 2012. — 318 с. — 3 000 экз.
6. Лансель С. Ганнибал. — М.: Молодая гвардия, 2002. — 356 с. — (Жизнь замечательных людей).
7. Дельбрюк Г. Всеобщая история военного искусства в рамках политической истории. — СПб.: Наука, 2001.
8. Всесвітня історія 6 клас / Бандровський О. Г. Власов В.С. – К.: Генеза, 2014. – 272 с.
9. Історія Стародавнього світу 6 клас Голованов С. О Костирко С. В. – К.: Грамота, 2006. – 295 с.
10. Історія Стародавнього світу 6 клас / Д'ячєнко С. В. Мартем'янов О. П.– К.: Ранок, 2006. – 337 с.

REFERENCES

1. Liddell Hart B.H. Strategy of indirect actions. - Moscow: IL, 1957.
2. Cornelius Nepot. About the famous foreign commanders. From a book about Roman historians. - Moscow: Publishing-house of Moscow State University, 1992. / Per. from lat. and a comment. N. N. Trukhina. /
3. Polybius. The general story. T. I (book I-V). M., 1890. / Per. with grec and comments by F. G. Mishchenko. /
4. Titus Livy. War with Ganibal. - M .: TSOO "Nippur", 1993. - 408 p. / From Latin told Simon Markish /
5. Gabriel R. A. Hannibal. Military biography of Rome's greatest enemy, original: Hannibal: The Military Biography of Rome's Greatest Enemy. - Moscow: Center Polygraph, 2012. - 318 p. - 3,000 copies.
6. Lansel S. Hannibal. - M .: Young Guard, 2002. - 356 pp. - (Life of wonderful people).
7. Delbrück G. The general history of military art within the framework of political history. - SPb .: Science, 2001.
8. World History Class 6 / Bandrovsky O.G. Vlasov V.C. - K .: Genesis, 2014. - 272 pp.
9. History of the Ancient World Class 6 Golovanov S. S. Kostyrko S.V. - K .: Diploma, 2006. - 295 p.
10. The History of the Ancient World Class 6 / V. Byachenko S. Martemianov O. P.- K.: Morning, 2006. - 337 pp.

УДК 90.908

Бабенко А.М.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

АНТИБІЛЬШОВИЦЬКІ ПОВСТАННЯ СЕЛЯН НА ТЕРИТОРІЇ РОМЕНЩИНИ У 20-Х - 30-Х РР. XX СТ.

У статті розглядається питання новітніх підходів впливу вчителя на інтелектуальний і духовний світ дитини, які сприяють формуванню національної самосвідомості учнівської молоді. Застосування краєзнавчих знань на уроках історії. Значну увагу приділено соціально-економічному розвитку Роменщини в 20-х рокаха XX ст.

Ключові слова: *краєзнавство,соціально-економічний розвиток, формуванні національної самосвідомості.*

Бабенко А.М. Антибольшевистские восстания крестьян на территории Роменщины в 20-х - 30-х гг. xx ст.

В статье рассматривается вопрос новых подходов воздействия учителя на интеллектуальный и духовный мир ребенка, которые способствуют формированию национального самосознания учащейся молодежи. Применение краеведческих знаний на уроках истории. Значительное внимание уделено социально-экономическому развитию Роменщины в 20-х годах XX в.

Ключевые слова: *краеведение, социально-экономическое развитие, формировании национального самосознания.*

Babenko A.M. Anti-Bolshevik revolts of peasants on the territory of the Romenshchyna in the 20's and 30's. xx century.

The article deals with the issue of new approaches of the teacher's influence on the intellectual and spiritual world of the child, which contribute to the formation of the national self-awareness of the students. Application of local history knowledge in history lessons. Considerable attention was paid to the socio-economic development of the Romenschina in the 1920s.

Key words*: study of local lore, social and economic development, formation of national self-consciousness.*

Шкільний курс історії передбачає вивчення всесвітньої та вітчизняної історії. І дуже важливим є те, щоб складовою частиною курсу історії України були уроки, присвячені вивченню минулого свого краю. Сучасна методика має в своєму арсеналі численні розробки уроків по темі «Наш край». Проте вони не в змозі охопити деталі історії конкретних населених пунктів і навіть окремих районів. Ця проблема вирішується тільки одним шляхом - кропітка пошукова робота протягом не одного десятиріччя вчителя та не одного покоління його учнів.

Історія будь-якої країни має починатися з вивчення власного роду, виховання шанобливого ставлення до історії рідного краю, прагнення досліджувати його минуле, зберігати пам'ять про нього. Формуванню цілісної історичної свідомості сприяє поєднання двох складових – вивчення історії загалом.

У гармонійно розвиненої особистості сформоване глибоко усвідомлене почуття національної гідності. Певним ґрунтом у справі зміцнення моральних сил дитини, їх оновлення, відродження минулого родини стає національне виховання. Дослідження учнями історії рідного краю – це перші сходинки до усвідомлення себе як громадянина. Активними членами суспільства стає та молодь, яка досконало знає своє коріння. Формування особистості з високим рівнем національної самосвідомості, здатної зрозуміти процеси національного життя, визначити своє місце і роль у ньому, виявляти творчість та ініціативу є одним із основних завдань, яке постало перед школою й вчителями сьогодні.

Про необхідність виховання національної самосвідомості молодого покоління у народній школі наголошували П.Антонович, Г.Ващенко І.Волошин, С.Русова, К.Ушинський, І.Франко. Дана ідея не втратила своєї актуальності і нині

Важливе значення в шкільному краєзнавстві має взаємозв'язок теоретичної і практичної роботи учнів. Спочатку школярам необхідно дати певний рівень знань з історії краю, навчити їх елементарних умінь і навичок краєзнавчої роботи, тільки після цього можна приступати до виконання конкретних практичних завдань. Усвідомлення окремою дитиною своєї національної належності вкрай актуальне завдання. Адже тільки усвідомивши себе як націю, ми зможемо посісти належне місце серед європейських країн. Воно потребує науково обґрунтованого підходу. Досвід переконує, що без знання своєї історії, культури, свого родоводу, традицій народу і сім'ї неможливо виховувати підростаюче покоління країни. В.Сухомлинський писав: «Душа не може жити без святині. Щось для людини стає дорогим і непорушним, невикорінним і незнищенним» [8].

Педагог впевнений, що творцем людської душі є вчитель, який формує уявлення про націю, світ, людство.Зрозумівши основні принципи розвитку кожного регіону нашої країни, можна зробити важливі висновки щодо загальної історії.

Українське селянство дивилося на більшовиків і їх методи управління,як на нову привілейовану касту експлуататорів, які по своїй суті нічим не відрізнялися від старих. З урахуванням того,що радянська влада з початку 20-х років почала проводити нову економічну політику ситуація в українському селі набула стабілізаційного характеру. Але з часом радянська влада поставила своєю головною метою створення, розвиток та підтримку виключно колективного господарства. Хліб у селян закуповувався по надто низькій ціні, а промислові товари необгрунтовано дорожчали. Звичайно, селянство виражало своє незадоволення, тим самим отримували різні види покарання.

Зрозумівши основні принципи розвитку кожного регіону нашої країни, можна зробити важливі висновки щодо загальної історії.

В ряді сел Роменщини:с.Оксютинці, с.Засулля, с. Перекопівка були організовані антиколгоспні мітинги[1,с. 97].Радянська влада задля вирішення питання незадоволення населення пішла доволі простим шляхом. Почалася масова депортація «розкуркулених» селян з тією метою щоб вони не змогли організовувати хоча б якійсь опір. Виселенням населення займалися органи ДПУ, переселення було переважно до північних територій СРСР. Найрадикальніша частина селянства згодом вдалася до рішучих заходів, зокрема, до повстань.

На території Роменщини діяли повстанські загони отаманів Л.Хрестового, Л.Клітка, А.Левченка, Греся, К.Вовка, організація «Січ» та інші формування.

Широкого розмаху набула діяльність загону Кирила Вовка в селі Артюхівка Роменського району, який складався зі 100 чоловік піхоти та 20 чоловік кавалерії [2, арк.17]. Багато як бідних, так і заможних селян були вороже налаштовані до червоноармійців:«Начальнику тыла. Сообщаю что я вступил в село Мокиевку, где ивстретил полный саботаж. Отряд мой стал по квартирам и им не дали ничего покушать. Отношение к советской власти враждебное» [3, арк.5].

Найбільшим за своєю чисельністю та наймасштабнішим за територією охоплення був загін, який очолював Лука Клітка. В основному дії загону були направлені проти органів більшовицької влади, міліції, сільських активістів,які займалися «розкуркуленням» населення: «Через збільшення за останній час на території Роменщини випадків вбивств радянських робітників, міліціонерів, комуністів, що з'явилися в наслідок прояву куркульського білого терору, Повітова Військова Нарада оповіщає населення, що за вбивство одного радянського робітника підлягає негайному розстрілу 10 куркулів» [3, арк.2].

В першій половині липня основна частина групи була заарештована. Судовий процес відбувся в серпні-вересні. Самого Л.Клітку заарештувати не вдалося. Його подальша доля невідома. Всього 26 осіб було засуджено до розстрілу, 33 особи до 10 років концтабору,10 осіб до 8 років концтабору, 3 особи на 7 років концтабору, решта 96 учасників до різних термінів покарання (від 6 до 3 років концтабору). Крім 168 основних звинувачуваних ще 104 учасники до відповідальності не притягалися через «класовий підхід» (як середняки і бідняки)[6, с.35].

Радянська влада зображувала повстанців як бандитів, які згрупувалися з метою грабунку місцевого населення. Але з тексту допиту одного з членів групи ми бачимо зовсім інше: «Мне лично на собрании было дано поручение следующего характера: написать для организации ко дню выступления лозунги и обращения к трудовому народу, о том, чтобы трудящиеся нас не боялись, так как мы не банда, а украинская организация, преследующая защиту интересов крестьянства, и борющаяся за восстановление демократической республики»[4, арк.7].

Як зазначалося вище, повстанський рух охопив велику територію своєї діяльності: «К моменту ликвидации организацией было охвачено свыше 40 населенных пунктов, преимущественно хуторов в 6 административных районах: в Березовском, Глинском, Велико-Бубновском, Сребрянском, Лохвицком и Перекоповском. Наиболее сильно были поражены районы: Березовский, Глинский, Велико-Бубновский и Сребрянский. Слабее - Лохвицкий и Перекоповский.»[5, арк.56].

Звичайно,що селянські повстання на території Роменщини не могли відігравати керівну роль у боротьби з радянською владою але все ж таки політику колективізації було уповільнено.

Важливе місце у формуванні національної самосвідомості відводиться індивідуальним формам позакласної краєзнавчої роботи – написанню та захисту самостійних творчих та дослідницьких робіт; створенню мультимедійних презентацій по досліджуваній темі.

Під час виконання індивідуальних творчих і дослідницьких завдань краєзнавчого змісту учні стають не лише об’єктами педагогічного впливу, але й суб’єктами виховання. Вони сприймають мету і завдання, визначені педагогом, як особистісно і суспільно значущі, володіють змістом роботи, організовують і виконують власну дослідницьку діяльність, перетворюючи її на процес саморозвитку та самореалізації.

Історичні дослідження розпочинаються із вивчення джерел. Сучасне джерелознавство поділяється на різні типи – письмові, речові, усні, етнографічні, фотодокументи, документи з домашніх архівів, спогади свідків подій [7]. Достатньо тривалу історію має проблема вивчення ролі краєзнавчої роботи у формуванні національної самосвідомості молодого покоління. Даний напрям роботи досліджували наприкінці XIX – початку XX століття П.Антонович, С.Рудницький, С.Русова, К.Ушинський, І.Франко, на сучасному етапі Т.Бондаренко, Л.Гайда, Я.Треф’як, Л.Кірішко, Л.Саєнко, Л.Литвин. В.Сухомлинський вважав, що учень стає справжньою людиною, патріотом, коли він разом із педагогом торує шлях від любові до рідного краю до розуміння історичної долі народів світу.

Вивчення історії рідного краю сприяє вихованню патріотизму, поваги до предків, які жили, працювали, боролися, які гідні поваги, пам’яті. Почуття любові до малої батьківщини неодмінно будуть стосуватися Батьківщини – України, будуть важливим чинником формування активної життєвої позиції підростаючого покоління. Різноманітність форм і засобів краєзнавчої роботи при оптимальному забезпеченні сучасною методикою робить її важливим засобом реалізації розбудови шкільної історичної освіти. Це збагачує знання учнів з історії рідного краю, сприяє засвоєнню програмового матеріалу, оволодінню знаннями, уміннями і навичками з предмета, формує національну самосвідомість, виховує активного, освіченого громадянина незалежної України. Виховуючи в учнів любов до рідного краю, ми формуємо гідне майбутнє нашого народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вовк О.В. Селянство Роменщини в опорі примусової радянізації наприкінці 20-х - початку 30-х років XX ст.//Сумський історико-архівний журнал. – 2005.-№1.-С.96-100.
2.Державний архів Сумської області (далі ДАСО).ф.Р1241.оп.1.спр.14.132 арк.
3. ДАСО.ф.Р1241.оп.2.спр.13. 264 арк.
4. ДАСО.ф.Р7641.оп.1.спр.11. 200 арк.
5. ДАСО.ф.Р7641.оп.2.спр.3. 211арк.
6. Іванущенко Г.М. Повстанський рух 20-х - 30-х рр. XX ст. на Сумщині: Т.1./ Г. М. Іванущенко - Суми: Наталуха А.С. , 2011. - 340 с.
7. Кузик Б. Краєвид:Методичний посібник для педагогів / Кузик Б., Литвин Л. – Дніпропетровськ : АРТ–ПРЕС, 2006. – 108 с.
8.Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В.О.Сухомлинський.-К.: Радянська школа,1975. - Т. 1. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. - С.134.

REFERENCES

1. Vovk O.V. The peasantry of the Romanshchyna in support of forced Sovietization in the late 20's - early 30's of the twentieth century. / Sumy Historical and Archival Magazine. - 2005.-№1.-C.96-100.
2. The State Archive of the Sumy region (hereinafter referred to as DASO). Fp.R1241.op.1.pro.14.132 arcs.
3. ДАСО.ф.Р1241.оп.2.спр.13. 264 arcs.
4. ДАСО.ф.Р7641.оп.1.спр.11. 200 arcs.
5. ДАСО.ф.Р7641.оп.2.спр.3. 211 arcs.
6. Ivanushchenko G.M. Revolt movement of the 20's and 30's of the twentieth century. in Sumy region: T.1. / G.M. Ivanushchenko - Sumy: Natalukha A.C. , 2011. - 340 p.
7. Kuzik B. Landscape: Methodical manual for teachers / Kuzik B., Litvin L. - Dnipropetrovsk: ART-PRES, 2006. - 108 p.
8.Sukhomlinsky V.O. Selected Works: V.O.Sukhomlynsky-K .: Soviet School, 1975. - T. 1. Problems of education of a fully developed person. - P.134.

УДК 37.014.5

Батлуцька О.В.
Сумська приватна гімназія «Просперітас»

КОНСТРУЮВАННЯ УРОКУ

У даній статті наводиться спосіб оформлення конспекту уроку у вигляді конструктора, який включає в себе всі етапи уроку з прописуванням прийомів і методів, що будуть використовуватися. Виділяються характерні особливості сучасного уроку. Особлива увага акцентується на актуальності формування життєвих компетентностей учнів, шляхом відпрацювання навичок ставити запитання і давати на них відповіді, вирішувати відкриті задачі і компетентнісні завдання.

***Ключові слова**:урок, життєві компетентності, конструктор уроку.*

Батлуцька А.В. Конструирование урока.

В даной статье «Конструирование урока» приводится способ оформления конспекта урока в виде конструктора, который включает в себя все этапы урока с прописыванием прийомов и методов, которые будут использоваться. Выделяются характерне особенности современного урока. Особое внимание акцентируется на актуальности формирования жизненных компетентностей учеников, путем отработки навыков ставить вопросы и давать на них ответы, решать открытые задачи и компетентностные задания.

Ключевые слова: урок, жизненные компетентности, конструктор урока.

Batlutska A.V. Designing a lesson.

In the article "How to construct a lesson", one can find a way of creating a lesson plan as a constructor which includes all of the lesson stages describing the techniques and methods in use. The main peculiarities of the modern lesson are also outlined. Much attention goes to showing the relevance of developing students' life competencies by developing their skills of asking questions and finding the right answers, solving open and competency tasks.

***Key words:** lesson, life competencies, lesson designer.*

У наш час постійних змін, щоденного оновлення і збільшення інформації необхідно вміти швидко і головне ефективно пристосовуватися до всього нового. Кому як не вчителю потрібно йти в ногу з часом. Сьогодні багато науковців, педагогів пропонують безліч способів подачі матеріалу дітям, можливостей роз'яснити найпростіше і найскладніше завдання. Питання освіти і навчання є завжди актуальними і потрібними людству. У даній статті ми пропонуємо прийоми і методи подачі інформації учням на уроці і алгоритм їх оформлення в сучасному конструкторі уроку.

Робота педагога починається з систематизації: розкладання педагогічних думок, методів і матеріалів по «поличках». Праця буде зручною і комфортною, коли в роботі буде автоматизація. Дуже класно, коли все потрібне під рукою.

Для вчителя дуже важливо, щоб кожного разу до нього приходили учні із задоволенням і отримані знання застосовували у своєму житті. Для цього заняття мають бути різноманітними, практичними, цікавими. Як такі уроки складати? Як зробити це швидко, зручно, у відповідності до поставлених цілей.

Кожного дня вчитель готується до своїх уроків. І зрозуміло, що процес підготовки є досить тривалим. Вчителі ж постійно в пошуках чогось нового, цікавого, дієвого.

Один із найсучасніших способів створювати конспект уроку, це складати конструктор. Він включає в себе всі етапи уроку з прописуванням прийомів і методів, які будуть використані на кожному етапі.

Педагог, засновник і науковий керівник міжнародної Лабораторії освітніх технологій «Освіта для Нової Ери» Анатолій Гін розробив форму конструктора. Для роботи на уроках ми взяли за основу цю форму.

В конструктор вписуються такі етапи уроку: початок уроку, вивчення нового матеріалу, закріплення матеріалу, формування вмінь та навичок, узагальнення і систематизація, контроль знань, домашнє завдання, підсумок уроку.

На кожному етапі використовуються свої методи і прийоми.

Етап початок уроку може містити такі прийоми: інтелектуальна розминка, просте опитування, метод «Так-ні», «Здивуй!», «Світлофор» тощо.

Етап вивчення нового матеріалу: захоплива мета, питання до тексту, «Прес-конференція», «Спіймай помилку», ділова гра «Точка зору» тощо.

Етап закріплення матеріалу, формування вмінь та навичок: «Спіймай помилку», навчально-мозковий штурм, гра-тренінг тощо.

Етап узагальнення і систематизації: «Своя опора», ділова гра «Точка зору», «Так-ні!», «Зразкова відповідь», повторення з контролем, повторення з розширенням, власні приклади, «Так-ні!» тощо.

Етап контроль знань: «Світлофор», опитування ланцюжком, програмове опитування (тестування), ідеальне опитування (самооцінювання), фактологічний диктант, вибірковий контроль тощо.

Етап домашнє завдання: завдання за рівнями (обов'язкове, тренувальне, творчі завдання), особливі завдання (тільки учням з високим рівнем знань), ідеальне завдання (учень сам обирає завдання).

Етап підсумок уроку: опитування-підсумок, роль «Психолог» тощо.

Конструктор уроку						
Початок уроку Аналіз опорних завдань учнів						
Вивчення нового матеріалу						
Закріплення матеріалу. Формування вмінь і навичок						
Узагальнення та систематизація знань						
Контроль знань						
Домашнє завдання						
Підсумок уроку						

В кожну строчку таблиці вчитель вписує ті прийоми, які будуть потрібні йому на конкретному уроці.

Зараз ми з вами розглянемо декілька із вище перерахованих способів роботи на уроці більш детальніше.

«Здивуй!»

Всім відомо, що ніщо так не привертає увагу і не стимулює роботу як здивування. Завжди можна знайти такий кут зору, при якому навіть звичайне стає дивовижним. На початку уроку дуже важливо зацікавити учнів, дати можливість зрозуміти, що сьогодні ми дізнаємося щось не звичайне. Наприклад, найдовшими українськими чоловічими іменами є Максиміліан, Пантелеймон. П. Калнишевський народився у XVII столітті, а помер у XIX столітті.

Прес-конференція

Учитель ціле направлено не повністю розкриває тему, а дає учням можливість поставити запитання до теми і знайти на них відповіді. Вчитель підбирає ілюстрації до теми і готує декілька питань, що допоможуть учневі зорієнтуватися, а далі робота над постановкою запитань і відповідями на них.

«Лови помилку»

Пояснюючи матеріал учитель цілеспрямовано допускає помилки. Спочатку учні про це попереджаються, іноді їм можна інтонацією чи жестом показати «небезпечні місця». Необхідно привчати дітей реагувати на помилки умовними знаками, жестами. Заохочуйте увагу учнів. Також учень може отримати текст з навмисне допущеними помилками – нехай «попрацює вчителем». Тексти можуть бути підготовлені іншими учнями, в тому числі старшими.

Приклад. Внаслідок укладення Люблінської унії 1596 р. було утворено ВКЛ. Територія ВКЛ була поділена на князівства. А князівства на райони. В економічному плані в середині XVI ст. поширилася фільваркова система господарства. Князі і бояри активно створювали фільварки. Продукцію з фільварків збували на внутрішньому і зовнішньому ринках. Найбільшим осередком української торгівлі були базари. В деяких містах діяло Магдебурзьке право – право міст на самоврядування.

«Своя опора»

Учень сам складає власний конспект, на який потім буде опиратися під час вивчення теми чи підготовки до тематичної роботи. Одна тема повинна займати не більше ніж дві сторінки зошита.

«Повторення з розширенням»

Учень сам складає запитання до нової теми на які б він хотів знайти відповідь. За допомогою додаткової літератури, мережі Інтернет школярі знаходять потрібну інформацію.

«Опитування-підсумок»

У кінці уроку вчитель задає питання учням

1. Що було складно для розуміння?
2. Що сподобалося більше всього?
3. В якому місці уроку ви втомилися?

Фактологічний диктант

Жорстка форма роботи по перевірці знань. Від п'яти до десяти запитань. Два питання можуть бути із минулої теми на повторення. Учень отримує запитання в друкованому вигляді і ручку. Запитання мають бути чіткими і мати конкретну відповідь. Темп роботи швидкий.

На уроках історії дуже важливо навчити учнів працювати в текстам, історичними документами. А для того щоб краще зрозуміти прочитане необхідно поставити до матеріалу як можна більше запитань. Стів Джобс визначав розумна людина чи ні, по тому як вона задає запитання.

У конструкторі уроку може прописуватися етап коли учні активно працюють з запитаннями. Перш ніж перейти до роботи, школярів треба ознайомити з видами запитань. А. Гін дає таку класифікацію запитань. Вони бувають *повторювальні* (питання відповіді на які є в тексті), *уточнювальні* (питання відповідь на які можна знайти логічно подумавши, побачити «між рядків»), *дослідницькі* (в даному тексті відповіді на це питання не має, але провівши дослідження додаткової літератури її можна знайти).

Дієвим способом, що вчить задавати питання є прийом психолога і педагога Б. Блума. «Ромашка Блума» складається з шести пелюсток, кожний з яких містить певний тип запитання. Таким чином шість пелюсток, шість запитань.

Прості питання - питання відповідаючи на які, потрібно назвати факти, згадати певну інформацію «Що?», «Коли?», «Де?».

Уточнювальні питання. Вони починаються зі слів «Тобто ти говориш, що…?», «Якщо я правильно зрозумів, то…». Мета цих запитань надання учню можливості для зворотного зв'язку відносно того, що він тільки що сказав.

Пояснювальні запитання. Звичайно їх починають слова «Чому?» і направлені вони на встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

Творчі запитання. Даний тип питання включає в себе елемент умовності, прогнозування. «Що змінилося б, якби…», «Що буде, якщо?...»

Оцінювальні питання. Запитання направлені на з'ясування я критеріїв оцінки тих чи інших подій, явищ, фактів. «Як ви ставитеся до вчинків історичного діяча? », «Чим одна історична подія відрізняється від іншої?»

Практичні питання. Дані питання направлені на установлення взаємозв'язку між теорією і практикою. «Як можна застосувати?», «Де в сучасному житті ви можете спостерігати за подібним явищем?», «Як би ви вчинили на місці історичної особистості?»

На сучасних уроках історії дуже важливо формувати в учнів життєві компетентності. Формувати завдання таким чином, щоб вони були цікавими і викликали в учнів бажання їх виконати. Такими завданнями виступають відкриті задачі і компетентнісні завдання. Відкриті задачі можуть взагалі не мати точної відповіді. Їхня головна мета навчити учнів думати, висувати креативні ідеї і знаходити рішення реальних життєвих проблем.

Приклади відкритих задач.

Шматочок ночі

Давньогрецькі вистави проходили тільки вдень і у відкритому театрі. Декорацій не було. Якщо дія вистави проходила теж вдень, то проблем не виникало. А як показати виставу, коли дія відбувається вночі?

Контрольна відповідь. Артисти виходили на сцену з запаленими факелами.

Мармуру мені…

Тисячі туристів щорічно відвідують стародавні місця. І кожен бажає взяти з собою на пам'ять кусочок минулого. Така ж ситуація склалася біля Парфенону. Його почали розтягувати по камінцю. Як зберегти реліквію?

Контрольна відповідь. Вночі на території Парфенону розкидають шматочки мармуру із кар'єру, що знаходиться поруч. А вдень цей мармур розбирають туристи в якості сувенірів.

Компетентнісні завдання

День Покрови

14 жовтня день Покрови. Вам необхідно привітати тата зі святом. А чому тільки тата?

Краєзнавчий музей

Після уроку історії, учениця 5 класу Аліна загорілася бажанням відвідати краєзнавчий музей міста. Аліна звернулася до однокласників з цією ідеєю. На наступний урок історії учні отримали завдання приготувати інформацію про історію рідного краю у XIX столітті. Допоможіть учням відвідати музей і виконати домашнє завдання.

Отже, підготовка до заняття є дуже важливою для вчителя. Ефективна попередня робота допоможе отримати максимальний результат і ваші учні будуть вам вдячні. Спосіб оформлювати конспект уроку у вигляді конструктора економить час і при цьому збільшує результативність і ефективність уроку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гін А. О. Прийоми педагогічної техніки: Свобода вибору. Діяльність. Зворотний зв'язок. Ідеальність: посібник для вчителя / А. О. Гін. — 13-е видання. — Х. : Вид. група «Основа», 2015. — 112 с.

2. Фаер С.А. Полцарства за идею! // Серия «Библиотека Мир 2.0» / Кн. 4. Авторы-сост. С.А. Фаер, В.И. Тимохов. – М.: ВИТА-ПРЕСС, 2013. – 96 с.
3. https://sites.google.com/site/konstruktoruroka/
4. https://trizway.com/art/cards/267.html
5. https://sites.google.com/site/konstruktoruroka/priemy-i-tehniki

REFERENCES

1. Gin A.O. Tricks of pedagogical technique: Freedom of choice. Activity. Feedback. Ideal: Teacher's Guide / A.O.Hin. - 13th edition. - X.: View. Group "Basis", 2015. - 112 p.
2. Фаер С.А. Police for the idea! // Series "Library World 2.0" / Kn. 4. Authors-sost. SA Faer, VI Timohov - M .: VITA-PRESS, 2013. - 96 p.
3. https://sites.google.com/site/konstruktoruroka/
4. https://trizway.com/art/cards/267.html
5. https://sites.google.com/site/konstruktoruroka/priemy-i-tehniki

УДК 261. 7(477)

Ігор Коляда, Богдан Бацвін
Національний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова

РОЛЬ ПАТРІАРХА ЙОСИПА СЛІПОГО У СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ ЛЮБОМИРА ГУЗАРА ЯК МАЙБУТНЬОГО ОЧІЛЬНИКА УГКЦ

У статті І.Коляди, Б.Бацвіна «Роль Патріарха Йосипа Сліпого у становленні особистості Любомира Гузара як майбутнього очільника УГКЦ» автори висвітлити факти біографії Блаженнішого Любомира, зокрема, особистезнайомство з патріархом Йосипом Сліпим у США, період його перебування у Римі, показали впливи патріарха на формування особистісних рис характеру Л.Гузара, розкрили оцінки самого Л.Гузара щодо впливів особистості патріарха на формування його життєвих орієнтирів та духовних цінностей.

Ключові слова: Любомир Гузар, УГКЦ, Йосип Сліпий, суспільно- політичні процеси.

Коляда И., Бацвина Б. Роль Патриарха Иосифа Слепого в становлении личности Любомира Гузара как будущего главы УГКЦ.

В статье «Роль патріарха Йосифа Слепого в становлении личности Любомира Гузара как будущего главы УГКЦ» авторы расскрыли факты биографии Блаженнейшего Любомира, среди них личное знакомство з патриархом Йосифом Слепым у США, период его пребывания в Риме, показали влияние патриарха на формирование личностных черт характера Л.Гузара, расскрыли оценки самого Л.Гузара о влиянии личности патриарха на формирование его жизненных ориентиров и духовных ценностей.

Ключевые слова: Любомир Гузар, УГКЦ, Йосип Слепой, общественно- политические процессы.

Kolyada I., Batsvina B. The role of Patriarch Joseph Slipyj in the formation of the personality of Lubomyr Husar as the future head of the UGCC.

In the article by I. Kolady, B. Batsvina "The role of Patriarch Joseph Blind in the formation of the personality of Lubomyr Husar as the future head of the UGCC," the authors highlight the facts of the biographies of Blissful Lubomyr, in particular, the personal acquaintance with Patriarch Joseph Blind in the United States, the period of his stay in Rome, showed influences the patriarch on the formation of personality features of L. Husar's character, discovered the estimates of L. Husar about the influence of the personality of the patriarch on the formation of his life's landmarks and spiritual values.

Key words: *Blissful Lubomyr, UGCC, Patriarch Joseph Blind, life's landmarks, spiritual values.*

Актуальність.У час гострої політичної ситуації в Україні особливо важливим є пам’ятати про мораль і духовність. Укожній успішній, розвиненійдержаві культура та освіченість є одною з визначних запорук їхнього зростання. В час численних негараздів, протиріч між людьми, саме вони є необхідними чинниками, що сприятимуть їх подоланню. Але варто пам’ятати про особистості, які несуть людству цю іскру просвітництва. Адже вагомий внесок у розвиток культури та освіти внесли і духовні діячі. Серед них митрополит Йосип Сліпий та його наступник Любомир Гузар. У цьому контексті є дуже важливим та актуальним культурний і освітній розвиток нашого суспільства, який сприяв би подальшому утвердженню моральних та духовних цінностей.

Новизна нашого дослідженняполягає у вивченні ролі та впливу патріарха Йосипа Сліпого на формування особистості Любомира Гузара

Вивченню життєвого шляху Блаженнішого Любомира Гузара присвячено роботи: А. Аржаковського, В. Чистуха, К. Щоткіної.

У становленні Любомира Гузара як верховного архієпископа велику роль відіграв патріарх Йосип Сліпий, з яким вінпознайомився наприкінці 1960-х роківХХ ст.в США. Спілкування з владикою сильно вплинуло на подальші орієнтири в житті о.ЛюбомирГузара.

Йосип Сліпийнародився17 лютого1892 р. народився в селі Заздрість, нині Теребовлянського району Тернопільської області[1].1903-1911 рр.Йосип навчається в гімназії у Тернополі[2], після *закінчення Тернопільської гімназії* вступив до Львівської греко-католицької духовної семінарії. Далі навчався в австрійському Інсбруку та Римі[3].1917 (ЗО вересня). Йосип Сліпий отримує свячення з рук Митрополита Андрея Шептицького, котрий повернувся, відбувши засланняу Сибіру.Того ж року повертається до Інсбруку, щоб продовжити навчання.У 1918 Отець Йосип Сліпий отримує академічний ступінь доктора з св.Богословія[4]. Повернувшись до України, згодом у 1925р. номінований ректором Львівської духовної семінарії.1939, вересень - в Західну Україну ввійшли радянські війська. Остерігаючись арешту, митрополит Андрей Шептицький 22 грудня того року висвятив Йосипа Сліпого на єпископа з правом наслідування митрополичого престолу.Улистопаді 1944 р. - по смерті Андрея Шептицького вступив у права Галицького митрополита. Не минуло й півроку, як його заарештували в резиденції біля собору святого Юра у Львові, і більше він не бачив України[5].У грудні 1962 року – на початку 1963 року було прийнято рішення звільнення Йосипа Сліпого та його переїзд до Риму на II Ватиканський Собор. Спершу митрополита привезли до Москви, відгодували, щоб він краще виглядав, а потім відправили до Риму[6]. 25 січня 1965 року папа Павло VI іменував його кардиналом. У Римі з ініціативи Йосипа Сліпого засновано Український католицький університет, зведено греко-католицький собор святої Софії. Кардинал Йосип Сліпий відвідав країни, в яких мешкає українська діаспора, зокрема Канаду, США, Бразилію, Аргентину, Австралію.1984, 7 вересня - помер у Римі. У Ватикані оголосили 40-денну жалобу. Був похований у соборі святої Софії. 1992 року перепохований у крипті собору святого Юра у Львові[7].

Святої пам'яті БлаженнішийПатріярхЙосип Сліпий — це одна з найвідоміших постатей Української Греко-Католицької Церкви у XX ст., але водночас, здається, одна з малознаних. Це стосується особливо тих вісімнадцяти років у його житті, які він перевів у неволі. Багато листів, наукових праць на різні теми та проповідей доступні українцям по цілому світу у збірці "Творів" БлаженнішогоЙосипа, яка з'явилася за перебування у Римі. Найширше знаним його твором є "Заповіт", опублікований у Римі в день його похорону в 1984 році. А період 1945–1963 рр. — майже незнаний. Чому це так? Бо БлаженнішийЙосип не любив говорити про час свого ув'язнення. Невдовзі після свого приїзду до Риму БлаженнішийПатріярх продиктував "Спомини", головно про недавно пережитий ним трагічний період (головно, але не виключно, бо також оповів про своє життя до ув'язнення), але не бажав, щоб ці спогади були опубліковані за його життя – зазначив Любомир Гузар у вступному слові до книжки «Спомини» Йосипа Сліпого.[8]

Йосип Сліпий пройшов тернистий шлях, але який завжди був сповнений любов'ю, мудрістю, щедрістю, великою працею...Ці чесноти він потребував від всіх, а найбільше від свого найближчого оточення, до якого згодом буде входити майбутній очільник УГКЦ Любомир Гузар.

Блаженніший Любомир так розказує про свого наставника: «Йосип Сліпий, —син Поділля. Його родинне село — Заздрість. Він народився і виховувався у добрій християнській родині. Гадаю, це теж мало вплив на його вдачу, бо Йосип Сліпий був дуже-дуже працьовитою людиною. Поняття «працювати» він виніс зі свого родинного дому. Ті, хто знали його дуже молоденьким, розказують, що він змалку присвячував надзвичайно багато часу науці. Працьовитість — одна з основних характеристик особистості Патріарха Йосипа. Потім я переконався в цьому особисто. Він не любив бездіяльність. Не лише в собі, а й в інших[9].

«Пригадую, – каже він, – коли я вперше побачив Патріарха Йосипа. Це було на Йордан 1943 року. На ринку у Львові відбувалося посвячення води. З ним було кілька священиків. Я був малим хлопцем. Звернувся до мами: «Мамо, а чому ті отці такі великі?». А тоді на Йордан було дуже холодно, і вони під ризи вдягнули хутро. Тому мені, як малому хлопцеві, видавалися дуже-дуже великими»[10].

---

[1] Денис Мандзюк. Митрополит Йосип Сліпий 18 років відбув у радянських концтаборах// Журнал «Країна» 08 лютого 2012
[2]Дати з життя і діяльності Патріарха Йосифа Сліпого. Українська Греко-Католицька Церква// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ugcc.ua/official/ugcc - today/slipyj/dati_z_zhittya_%D1%96_d%D1%96yalnost%D1%96_patr%D1%96arha_yosifa_sl%D1%96pogo_79007.html
[3]Денис Мандзюк. Митрополит Йосип Сліпий 18 років відбув у радянських концтаборах// Журнал «Країна» 08 лютого 2012
[4]Дати з життя і діяльності Патріарха Йосифа Сліпого. Українська Греко-Католицька Церква// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ugcc.ua/official/ugcc - today/slipyj/dati_z_zhittya_%D1%96_d%D1%96yalnost%D1%96_patr%D1%96arha_yosifa_sl%D1%96pogo_79007.html
[5]Юлія Овсяник. Тернистий шлях Йосипа Сліпого // «zbruc» 05.04.2014[Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://zbruc.eu/node/20872
[6]Світлана Штука. МИТРОПОЛИТ ЙОСИФ СЛІПИЙ В НАЦІОНАЛЬНО- ДУХОВНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ (1892–1984 РР.)// Міжнародний збірник наукових праць«Україна-Європа-Світ». С. 230
[7]Денис Мандзюк. Митрополит Йосип Сліпий 18 років відбув у радянських концтаборах// Журнал «Країна» 08 лютого 2012
[8]Сліпий Йосиф. Спомини / ред. Іван Дацько, Марія Горяча. Львів — Рим: Видавництво УКУ 2014. — 608 с. + 40 іл. Стор 9
[9]Оксана Климончук. Екс-глава УГКЦ Блаженнійший Любомир — про свого попередника, який, до речі, висвячував його на єпископа // //«День»№23118 грудня, 2012[Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/yosip-slipiy-pragnuv-shchob-ukrayinci-povsyudi-vidchuli-shcho-nalezhat-do-odnogo
[10]PawełPotoczny. У Патріаршому соборі Воскресіння Христового молилися за Патріарха Йосифа (Сліпого) //Департамент інформації УГКЦ 17 грудня 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://josyfslipyj.blogspot.com/2012/12/c.html

БлаженнішийЙосип збирав енергійних молодих людей нової формації, з тих, хто мислив вільно й неупереджено; які викликали довіру. Патріарх вів нелегку боротьбу за свою церкву і, будучи вже немолодою людиною, зі здоров'ям, підірваним таборами, потребував помічників, здатних виконувати будь-які — у тому числі складні, виснажливі та навіть відверто небезпечні — місії[11].

Патріарх Йосип Сліпийупродовж 1968-69 рр. здійснює поїздки для відвідин українських вірних на поселеннях, щоб нав'язати з ними релігійне спілкування, та пожвавити, церковно-релігійне життя. Він відвідує: Канаду, Америку, Колумбію, Венесуелу, Перу, Аргентину, Парагвай, Бразилію, Австралію, Нову Зеландію[12]. Саме в США на летовищі його вдруге в житті побачить майбутній очільник УГКЦ – Любомир Гузар. Блаженніший Любомир не зразу відчув якогось особливого враження до Йосипа Сліпого, а аж тоді, як він сам каже «коли почав бувати на його богослужіннях»[13].

Для молодого отця Любомира Гузара зустріч із патріархом Йосипом Сліпим стала поворотним моментом: ця виснажена, але незломлена особистість похилого віку уособлювала все те, для чого хотілося й мало сенс служити[14]. «Я Блаженнішого пізнав у 1968 році. Я тоді душпастирував в Америці, а він якраз відбував свою першу подорож в Канаду і США. Ми гарно прийняли Блаженнішого, його привітали. Його всюди вітали з великою пошаною. І ми почали об'їздити наші громади. Я також мав тоді нагоду в багатьох місцевостях бути разом з Блаженнішим, супроводжувати його. Ми відвідали два табори молоді: Пластовий табір і табір СУМА (Спілка української молоді Америки). Там було багато молоді. А ще на таку зустріч дойшло більше, як звичайно. Коли Блаженніший звертався в своїй промові до тих молодих людей, він напоминав їх, що треба вчитися: не марнувати часу, а користати з того часу, коли вони мають нагоду багато пізнати. В обидвох таборах він дуже це підчеркнув. Думаю, на них, так як і на мене, це зробило велике враження. Це дуже важливий штрих в особистості покійного Блаженнішого, бо в його житті наука відігравала надзвичайно важливу роль. Бог дав йому талант. Він був надзвичайно здібна людина, але також був дуже-дуже пильний в науці» - згадує свою першу зустріч з Йосипом СліпимБлаженніший Любомир[15].

Любомир Гузар не у всьому погоджувався з Патріархом. Відвідуючи США Йосип Сліпий не був сильно обізнаний в ситуації, що склалася там на той момент. Любомир Гузар з цього приводу пригадував: «у мене склалося враження, що він не був добре поінформований про те, що діється в Америці. Занадто звертав увагу на те, що говорили люди, яких він колись знав, — ще зі Львова. Що мене вражало — він говорив так, ніби сподівався, що це «Україна в Америці» чи «Україна в Канаді». А так не було. Він усюди говорив українською і гадав, що всі його розуміють. Він уважав, що всі тут мають дуже-дуже українську свідомість. Проте це було друге-третє покоління емігрантів в Америці, і це вже були зовсім інші люди — американці.До них треба було говорити інакше, іншою мовою. Я не маю на увазі англійською. Просто іншими словами, іншими поняттями, аби вони його зрозуміли краще. У результаті священики з поколінь, що виростали вже у США, — до них він не промовив. І було дуже прикро, що наші співбрати відчули себе чужими»[16].

Хоч яким було перше враження отця Любомира від патріарха, він вирішив продовжити своє навчання у Римі. І цьому рішенню посприяло ставлення до науки самого патріарха. «Можемо запитати, чому таке захоплення наукою? Йосип Сліпий бачив науку, як велику силу. Більшу, ніж зброя чи економіка. Він був переконаний, що нація, яка матиме вчених, матиме пошану, і зможе виступати не як предмет, а як підмет діяльності. Наука в його розумінні була засобом сили»[17]. «Свою роботу він присвячував загалом науці. Де міг і як міг Йосип Сліпий намагався розвивати наукову працю. Він не тільки сам працював, а й створював ці місця праці, заохочував студентів, виховував у них пошану до науки. Саме він, відбувши заслання, почав у Римі створювати Український католицький університет... Для цього він долав найрізноманітніші перешкоди. І якщо ми сьогодні маємо Університет, то тільки завдяки першим, дуже рішучим крокам Патріарха Йосипа[18].

---

[11]Щоткіна К. Любомир Гузар. Хочу бути людиною / Катерина Щоткіна. Х. : Віват, 2017. – 272с.: іл. – (Серія «Гордість нації») стор.54

[12]Дати з життя і діяльності Патріарха Йосифа Сліпого. Українська Греко-Католицька Церква// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ugcc.ua/official/ugcc - today/slipyj/dati_z_zhittya_%D1%96_d%D1%96yalnost%D1%96_patr%D1%96arha_yosifa_sl%D1%96pogo_79007.html

[13]Біографічний фільм «Любомир. Бути людиною" (3 серія)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=9YLTHoAc26g

[14]Щоткіна К. Любомир Гузар. Хочу бути людиною / Катерина Щоткіна. Х. : Віват, 2017. – 272с.: іл. – (Серія «Гордість нації») стор.54

[15]Юлія Завадська. Блаженніший Любомир Гузар розповів у Вінниці про Йосипа Сліпого// credo НОВИНи12 Вересня 2012[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://credo.pro/2012/09/69066

[16]Щоткіна К. Любомир Гузар. Хочу бути людиною / Катерина Щоткіна. Х. : Віват, 2017. – 272с.: іл. – (Серія «Гордість нації») стор.55

[17]Оксана Климончук. Екс-глава УГКЦ Блаженніший Любомир — про свого попередника, який, до речі, висвячував його на єпископа // //«День»№23118 грудня, 2012[Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/yosip-slipiy-pragnuv-shchob-ukrayinci-povsyudi-vidchuli-shcho-nalezhat-do-odnogo

[18]Оксана Климончук. Екс-глава УГКЦ Блаженніший Любомир — про свого попередника, який, до речі, висвячував його на єпископа // //«День»№23118 грудня, 2012[Електронний ресурс]. – Режим

Уже 1969 року він опинився поруч із Йосипом Сліпим у Римі[19]. Особисте спілкування мало неабиякий вплив на формування особистісних рис Л.Гузара. Патріарх Й.Сліпий став прикладом вимогливості як до себе, так і до інших, неабиякої працелюбності й ентузіазму.«І справді ті хто знали Патріарха Йосипа завжди зазначали що він був строгий та завжди вимагав дисципліни.Ось про таку людину згадував й розповідав владика Борис Гудзяк: «Йосип Сліпий був надзвичайно вимогливим і до себе (передовсім) і до свого оточення. Виглядав, як хтось, хто виступає прямо зі сторінок Біблії, як біблійні патріархи (правдиві, неканонічні). Часто шкодував, що був із кимось занадто лагідним — і ніколи не жалів, якщо був із кимось занадто строгим»[20].Блаженніший Любомир згадує: «Якось у Римі в нашому осідку я з одним старшим від мене отцем проходились подвір'ям після сніданку. Ми не просто гуляли, а складали план роботи на найближчі дні. А Патріарх Йосип, який мешкав на третьому поверсі, зійшов на долину й сказав: «А ви чому тут марнуєте час?» Насправді ми не марнували час, але йому здавалося, що треба бути більш ефективним. У нього навіть було особливе слово для тих, хто марнував час — «не тиндайте». Казав: «Брате, не тиндайте, працюйте»[21]. «Був суворий, так. У духовній семінарії, а потім академії у Львові, де він був ректором у 1920-30-х, студенти його дуже боялися. А Блаженніший Йосип був одним із дуже-дуже небагатьох у тих часах у Західній Україні греко-католицьких священиків, який мав бороду. Спеціально — він тим хотів підкреслити свою приналежність до східної церковної традиції. І студенти казали: «Більш, як вогню і води, бійся бороди!». Любомир Гузар також додає: «суворість — це була маска. Бо був переконаний, і не без підстави, що кожен другий українець — геній, але всі ліниві. Сам не раз це казав. Тому закладав ту маску, щоб людей заганяти до роботи, щоб тих лінивих будити. І не тільки лінивих студентів у семінарії, а й професорів. От він закликав їх до себе і сказав: "Панове професори, якщо через рік не будемо мати на столі вашої богословської праці, то підете додому — не будете дальше професорами". І вони послухали. Він був суворий, але мав ефект із того. Заразом любив пожартувати, любив добре товариство. То не була його природа — та суворість. Але як треба було щось робити, то був дуже вимогливий. Саме вимогливий, а не суворий»[22].Кардинал Йосип Сліпий і зараз закликає нас: «Великого бажайте!» Він терпіти не міг лінюхів, нероб, підганяв своїх помічників учитися, захищати наукові роботи. Та, попри свою зовнішню суворість (та ще й був людиною величезного, майже двометрового зросту), завжди випромінював природну духовну радість. Ніколи не дозволяв цілувати собі руки: «Не цілуйте рук каторжника. Я не потребую поцілунків. Краще виконайте свою роботу». А на його єпископському гербі був накреслений славетний латинський вислів: Perasperaadastra — «Крізь терни до зірок»[23]

Проте Патріарх був прикладом і людяності, шанобливого ставлення до батьків, особливо до матері. «Так, усі вам скажуть, що він був суворий. А я скажу, що насправді він був дуже лагідний. Один момент наведу. 1970 року я супроводжував блаженнішого Йосипа у його душпастирській поїздці до Франції. У Люрді (місто, центр паломництва: тут 1858 року місцевій 14-річній дівчинці явилася Діва Марія. — "ГПУ") він сказав таку проповідь — "Мамо", — що плакали не тільки жінки, а й деякі чоловіки. І з таким почуттям її говорив! Між іншим, він був дуже прив'язаний до своєї мами. Тоді показав себе зовсім іншою людиною»[24]

Здобувши ступінь доктора богослов'я, він стає ченцем-настоятелем у монастирі Студіон, у передмісті Рима[25]. Монастир Святого Теодора Студита або «Студіон» розташований за 20 кілометрів від столиці в райському, можна сказати, містечку: з одного боку – розлоге плесо озера Альбано зі стрункими італійськими соснами довкола, з іншого – розкидані поселення на зелених пагорбах римської провінції. Саму садибу площею у три гектари прикрашають пальми, оливкові дерева, родючі яблуні й груші. Там монахи жили за Студійським

доступу:https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/yosip-slipiy-pragnuv-shchob-ukrayinci-povsyudi-vidchuli-shcho-nalezhat-do-odnogo

[19]Щоткіна К. Любомир Гузар. Хочу бути людиною / Катерина Щоткіна. Х. : Віват, 2017. – 272с.: іл. – (Серія «Гордість нації») стор.58

[20]Ігор Сюндюков. Слово про Силу Духу//«День» №101, 14 червня 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci-osobystist/slovo-pro-sylu-duhu

[21]Оксана Климончук. Екс-глава УГКЦ Блаженнійший Любомир — про свого попередника, який, до речі, висвячував його на єпископа // //«День»№23118 грудня, 2012[Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/yosip-slipiy-pragnuv-shchob-ukrayinci-povsyudi-vidchuli-shcho-nalezhat-do-odnogo

[22]Ігор Луб'янов. "Кожен другий українець — геній, але всі ліниві"//gazeta.ua24 лютого 2012[Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_kozhen-drugij-ukrayinec-genij-ale-vsi-linivi/424078

[23]Ігор Сюндюков. Слово про Силу Духу// «День» 14 червня, 2017[23] [Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci-osobystist/slovo-pro-sylu-duhu

[24]Ігор Луб'янов. «Кожен другий українець — геній, але всі ліниві» //gazeta.ua24 лютого 2012[Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_kozhen-drugij-ukrayinec-genij-ale-vsi-linivi/424078

[25]Ольга Духнич. Могутній старець. Як Любомир Гузар став моральним авторитетом нації//Новоевремя31 травня 2017[Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://nv.ua/ukr/publications/mogutnij-starets-jak-ljubomir-guzar-stav-moralnim-avtoritetom-dlja-natsiji-spetsproekt-nv-65191.html

уставом, наслідуючи суворі правила монастирського життя візантійського монаха-аскета Теодора Студита (759-826) – засновника Студійського монастиря біля Константинополя (Туреччина)[26].

«В Італії майбутній патріарх знайшов те, що шукав, здається, із дитинства, — можливість повністю присвятити себе церковному служінню. Тут Любомир Гузар занурився у монастирське життя із завзяттям людини,що віднайшла нарешті свою стихію», – зазначає Катерина Щоткіна[27].У Римі Любомир Гузарстає помічником Йосипа Сліпого.Саме талант молодого священика вирішувати конфлікти і суперечності стають досить цінними у діяльності патріарха по розбудові УГКЦ. Предстоятель відправляв Гузаравибудовувати діалог з церковними громадами Канади, Парагваю, Бразилії, Австралії та інших країн, де була присутня УГКЦ[28].

Підсумовуючи досвід спілкування з патріархом, його впливи, Блаженніший Любомир виокремив три уроки від Патріарха, які сучасна людина повинна взяти собі за життєве кредо: перший – взаємна довіра; другий – шана до науки; третій – зусилля у змаганнях до єдності українського народу[29].

І справді стремління до кращих змін Патріарха Йосипа не могло не вплинути на життєві орієнтири Блаженнішого Любомира. Він багато побачив і навчився у свого наставника і тому розумів, що його місію розбудови Греко-католицької церкви потрібно продовжити.

Навесні 1977 року в невеличкому містечку Кастель-Гондольфо під Римом у греко-католицькому монастирі Студіон патріарх Йосип Сліпий висвятив трьох єпископів. Таїнство відбувалося за всіма церковними канонами, крім одного – таємно від Ватикану (висвяченого єпископа мав затвердити папа). Патріарх наважився на такий зухвалий крок, тому що знав: апостольська столиця не дозволить йому висвятити аж трьох єпископів. А Йосип Сліпий, якого вигнали з Батьківщини, жив надією на повернення Греко-католицької церкви в Україну, тому й готував пастирів для служіння на рідній землі. [30]

Одним із тих трьох єпископів яких Йосип Сліпий таємно висвятив в Італії був Любомир Гузар.Блаженнішийстав ієрархом у часи гонінь, коли навіть ніхто не міг знати про його статус у церкві. Йосип Сліпий ще 1977 року таємновисвятив Любомира в єпископи, але ця хіротонія тоді не була визнана Ватиканом. Для чого Любомир був висвячений? Справа в тому, що якщо в Радянському Союзі арештовували когось із підпільних єпископів, то міг перериватися процес висвячення священиків. У таких непередбачуваних випадках Гузар мав би під виглядом туриста в'їжджати до СРСР і висвячувати їх. [31]«Про те, що о. Любомир був таємно висвяченим єпископом, говорилося від часу смерті о.СтепанаЧміля. Бо в часі його похорону Патріарх Йосип Сліпий запрошував на часі Символу віри отця Хому та отця Любомира прихилитися під покрівець. А таке роблять лише єпископи. На одній чернечій раді отець-архимандрит Любомир нам сказав, що ходять чутки про те, що він є єпископом. Але просив, щоб цього не поширювати, аж поки не буде чогось офіційного. І ми то пошановували – уЛітургії згадували його як архімандрита, у побуті не вживали звернення «владико»»[32]

Про єпископське висвячення Л.Гузар не говорив наступні 19 років, і тільки в 1996 році його єпископські права підтвердив Папа Римський Іоанн Павло II[33].

«Я абсолютно не мав ніякої охоти бути єпископом. Але я тоді собі сказав, що я став монахом. А в чернецтві послух є дуже важливою частиною життя. Блаженійший щось таке пропонує – як можна не прийняти?!» – розповідав згодом Л.Гузар[34].У 1978 р. Патріарх Йосип призначає владику Л.Гузара архімандритом монастиря Студійського Уставу в Кастель-Гандольфо поблизу Рима, а також відповідальним за Студитські монастирі за межами України[35].

---

[26]Наталка Кудрик. Біля Рима відроджують забутий український монастир Святого Теодора Студита// «Радіо Свобода» 24 Жовтень 2017[Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://www.radiosvoboda.org/a/28813301.html

[27]Щоткіна К. Любомир Гузар. Хочу бути людиною / Катерина Щоткіна. Х. : Віват, 2017. – 272с.: іл. – (Серія «Гордість нації») стор.58-59

[28]Ольга Духнич. Могутній старець. Як Любомир Гузар став моральним авторитетом нації//Новоевремя31 травня 2017[Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://nv.ua/ukr/publications/mogutnij-starets-jak-ljubomir-guzar-stav-moralnim-avtoritetom-dlja-natsiji-spetsproekt-nv-65191.html

[29] Ніна Поліщук. «Першим завданням Патріарха була розбудова української богословської науки та взаємна довіра», - круглий стіл у Києві до 125-ліття Йосифа Сліпого // журнал «Християнин і світ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.xic.com.ua/z-istoriji-dumky/3-bogoslovja

[30][Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.imenatv.com.ua/heroes/guzar.htm

[3131]ТСН .Він не був схожий ні на кого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tsn.ua/blogi/themes/politics/vin-ne-shozhiy-ni-na-kogo-938912.html

[32]Блаженніший Вуйко Любко. – Львів: Свічадо, 2017. – 208 с. ст. стор 8

[33]Ольга Духнич. Могутній старець. Як Любомир Гузар став моральним авторитетом нації//Новоевремя31 травня 2017[Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://nv.ua/ukr/publications/mogutnij-starets-jak-ljubomir-guzar-stav-moralnim-avtoritetom-dlja-natsiji-spetsproekt-nv-65191.html

[3434]П. Шеремет, Г. Титиш.Людина з ангелом на плечах. // Нація і держава №10(641), жовтень 2016

[35]Галина Титиш, Павло Шеремет. Любомир Гузар. Людина з янголом на плечі // «Українська правда» 29 серпня 2016[Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://life.pravda.com.ua/society/2016/08/29/217171/

«Те, як Гузар, будучи єпископом, 19 років жив скромним життям монаха-аскета,— це урок дивного людського смирення»,— згадує Мирослав Маринович, правозахисник, релігієзнавець і друг Л.Гузара[36].

КлавдіоҐуджероттіз цього приводу підкреслив: «Добре, що сьогодні ми маємо нагоду доторкнутися до постаті Йосипа Сліпого через його сучасників, особливо мене надихає присутність Блаженнішого Любомира Гузара, який, можна так сказати, є своєрідною живою реліквією Патріарха»[37].

Отже, Боже Провидіння кожному з нас посилає Учителя. Саме таким учителем для о.ЛюбомираГузараі був Патріарх Йосип Сліпий – приклад нескореності у Житті, незламності у Вірі, відданого служіння Своєму гнобленому Народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Potoczny P. У Патріаршому соборі Воскресіння Христового молилися за Патріарха Йосифа (Сліпого) //Департамент інформації УГКЦ 17 грудня 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://josyfslipyj.blogspot.com/2012/12/c.html
2. Біографічний фільм «Любомир. Бути людиною" (3 серія)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=9YLTHoAc26g
3. Блаженніший Вуйко Любко. – Львів: Свічадо, 2017. – 208 с.
4. Дати з життя і діяльності Патріарха Йосифа Сліпого. Українська Греко-Католицька Церква// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ugcc.ua/official/ugcc today/slipyj/dati_z_zhittya_%D1%96_d%D1%96yalnost%D1%96_patr%D1%96arha_yosifa_sl%D1%96pogo_79007.html
5. Духнич О. Могутній старець. Як Любомир Гузар став моральним авторитетом нації//Новоевремя31 травня 2017[Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://nv.ua/ukr/publications/mogutnij-starets-jak-ljubomir-guzar-stav-moralnim-avtoritetom-dlja-natsiji-spetsproekt-nv-65191.html
6. Завадська Ю. Блаженніший Любомир Гузар розповів у Вінниці про Йосипа Сліпого// credo НОВИНи12 Вересня 2012[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://credo.pro/2012/09/69066
7. Климончук О. Екс-глава УГКЦ Блаженнійший Любомир — про свого попередника, який, до речі, висвячував його на єпископа // //«День»№23118 грудня, 2012[Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/yosip-slipiy-pragnuv-shchob-ukrayinci-povsyudi-vidchuli-shcho-nalezhat-do-odnogo
8. Кудрик. Т. Біля Рима відроджують забутий український монастир Святого Теодора Студита// «Радіо Свобода» 24 Жовтень 2017[Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://www.radiosvoboda.org/a/28813301.html
9. Луб'янов. І. "Кожен другий українець — геній, але всі ліниві"//gazeta.ua24 лютого 2012[Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_kozhen-drugij-ukrayinec-genij-ale-vsi-linivi/424078
10. Мандзюк Д. Митрополит Йосип Сліпий 18 років відбув у радянських концтаборах// Журнал «Країна» 08 лютого 2012
11. Поліщук Н.. «Першим завданням Патріарха була розбудова української богословської науки та взаємна довіра», - круглий стіл у Києві до 125-ліття Йосифа Сліпого // журнал «Християнин і світ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.xic.com.ua/z-istoriji-dumky/3-bogoslovja/433-2017-02-21-10-57-24
12. Сліпий Йосиф. Спомини / ред. Іван Дацько, Марія Горяча. Львів — Рим: Видавництво УКУ 2014. — 608 с. + 40 іл. Стор 9
13. Сюндюков І. Слово про Силу Духу//«День» №101, 14 червня 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci-osobystist/slovo-pro-sylu-duhu
14. ТСН .Він не був схожий ні на кого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tsn.ua/blogi/themes/politics/vin-ne-shozhiy-ni-na-kogo-938912.html
15. Шеремет П., Титиш Г. Любомир Гузар. Людина з янголом на плечі // «Українська правда» 29 серпня 2016[Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://life.pravda.com.ua/society/2016/08/29/217171
16. Штука С. МИТРОПОЛИТ ЙОСИФ СЛІПИЙ В НАЦІОНАЛЬНО- ДУХОВНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ (1892–1984 РР.)// Міжнародний збірник наукових праць«Україна-Європа-Світ». С. 230
17. Щоткіна К. Любомир Гузар. Хочу бути людиною / Катерина Щоткіна. Х. : Віват, 2017. – 272с.: іл. – (Серія «Гордість нації») стор.54
18. Юлія Овсяник. Тернистий шлях Йосипа Сліпого // «zbruc» 05.04.2014[Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://zbruc.eu/node/20872

REFERENCES

1. Rotoczny R. In the Patriarchal Assembly of the Resurrection of Christ prayed for Patriarch Joseph (Slipyj) // Department of Information of the UGCC December 17, 2012 [Electronic resource]. - Access mode: http: //josyfslipyj.blogspot.com/2012/12/c.html
2. Biographical film "Lyubomyr. Being a Person "(3 Series)" [Electronic Resource] - Access Mode: https://www.youtube.com/watch?v=9YLTHoAc26g
3. Blessed Vuiko Love. - Lviv: Svichado, 2017. - 208 p.

[36]Ольга Духнич. Могутній старець. Як Любомир Гузар став моральним авторитетом нації // «Новоевремя» 31 травня 2017[Електронний ресурс]. – Режим доступу:https://nv.ua/ukr/publications/mogutnij-starets-jak-ljubomir-guzar-stav-moralnim-avtoritetom-dlja-natsiji-spetsproekt-nv-65191.html

[36] Ніна Поліщук. «Першим завданням Патріарха була розбудова української богословської науки та взаємна довіра», - круглий стіл у Києві до 125-ліття Йосифа Сліпого // журнал «Християнин і світ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.xic.com.ua/z-istoriji-dumky/3-bogoslovja/433-2017-02-21-10-57-24

4. Dates from the life and work of Patriarch Josyf Slipyj. Ukrainian Greek Catholic Church // [Electronic resource]. - Mode of access: http://ugcc.ua/official/ugcc today / slipyj / dati_z_zhittya_% D1% 96_d% D1% 96yalnost% D1% 96_patr% D1% 96arha_yosifa_sl% D1% 96pogo_79007.html
5. Dukhnych O. Mighty old man. How Lubomyr Husar became the moral authority of the nation // Novoevremya May 31, 2017 [Electronic resource]. - Access mode: https: //nv.ua/ukr/publications/mogutnij-starets-jak-ljubomir-guzar-stav-moralnim-avtoritetom-dlja-natsiji-spetsproekt-nv-65191.html
6. Zavadskaya Y. His Beatitude, Lubomyr Husar, told about Joseph Slipyj in Vinnitsa // credo NEWS12 Sep 2012 [Electronic resource]. - Access mode: http://credo.pro/2012/09/69066
7. Klimonchuk O. The ex-head of the UGCC, His Beatitude Lubomyr, about his predecessor, who, incidentally, consecrated him to the bishop // // «Day» No. 23118 December 2012 [Electronic resource]. - Access mode: https: //day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/yosip-slipiy-pragnuv-shchob-ukrayinci-povsyudi-vidchuli-shcho-nalezhat-do-odnogo
8. Kudrik. T. Near Rome, the forgotten Ukrainian monastery of St. Theodore Studita is revived // Radio Liberty 24 October 2017 [Electronic resource]. - Access mode: https: //www.radiosvoboda.org/a/28813301.html
9. Lubyanov I. "Every Second Ukrainian is a Genius but All Lazy" / / gazeta.ua February 24, 2012 [Electronic resource]. - Access mode: https: //gazeta.ua/articles/history-newspaper/_kozhen-drugij-ukrayinec-genij-ale-vsi-linivi/424078
10. Mandzuk D. Metropolitan Joseph Slipyy spent 18 years in Soviet concentration camps // The Krai magazine February 08, 2012
11. Polishchuk N. .. "The first task of the Patriarch was the development of Ukrainian theological science and mutual trust," the round table in Kyiv to the 125th anniversary of Joseph Slipyj // The journal "Christian and the World" [Electronic resource]. - Access mode: http: //www.xic.com.ua/z-istoriji-dumky/3-bogoslovja/433-2017-02-21-10-57-24
12. Blind Joseph. Notes / ed. Ivan Datsko, Maria Goryacha. Lviv-Rome: UCU Publishing House 2014. - 608 p. + 40 il. Page 9
13. Syndyukov I. The Word of the Power of the Spirit / / Day "No. 101, June 14, 2017 [Electronic resource]. - Access mode: https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci-osobystist/slovo-pro-sylu-duhu
14. TSN. It was not like anyone [Electronic resource]. - Access mode: https://tsn.ua/blogi/themes/politics/vin-ne-shozhiy-ni-na-kogo-938912.html
15. Sheremet P., Titiš G. Lyubomyr Huzar. Man with an Angel on his shoulder // "Ukrainian Truth" August 29, 2016 [Electronic resource]. - Access mode: http: //life.pravda.com.ua/society/2016/08/29/217171
16. Shtuka S. METROPOLIT YOSIF SLIPYA IN NATIONAL AND SPIRITUAL LIFE OF UKRAINE (1892-1984 RR) // International collection of scientific works "Ukraine-Europe-World". P. 230
17. Shchetkina K. Lyubomyr Huzar. I want to be human / Katerina Shchetkin. Kh.: Vivat, 2017. - 272c .: Il. - (Series "The Pride of the Nation") p.54
18. Julia Ovsyanik. The Stinging Way of Joseph Slipy // "zbruc" 04/05/2014 [Electronic resource]. - Access mode: https: //zbruc.eu/node/20872

УДК 930.1(477)

Білоус Я.В.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

РЕПРЕСІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 30-Х РОКІВ XX СТ. ПРОТИ БОЛГАР ПРИАЗОВ'Я: ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ТРАГІЧНА ДОЛЯ С.В. ЦВЯТКОВА

В даній статті була розглянута проблематика репресій другої половини 30-х років XX століття проти болгар Приазов'я, в контексті Великого терору 1937–1938 років , коли сталінські репресії було різко посилено та доведено до максимуму своєї інтенсивності. На основі раніше невідомих архівних джерел було висвітлено трагічну долю С.В. Цвяткова.

Ключові слова: *Приазов'я, болгарська національна меншина, сталінський тоталітарний режим, репресії, Великий терор, етнічні меншини.*

Белоус Я.В. *Репресии второй половины 30-х годов XX в. Против болгар Приазовья: деятельность и трагическая судьба С.В. Цвяткова.*

В данной статье была рассмотрена проблематика репрессий второй половины тридцатых годов XX века против болгар Приазовья, в контексте Большого террора 1937-1938 годов, когда сталинские репрессии были резко усилены и доведены до максимума своей интенсивности. На основе ранее неизвестных архивных источников была рассмотрена трагическая судьба С.В. Цвяткова.

Ключевые слова: Приазовье, болгарское национальное меньшинство, сталинский тоталитарный режим, репрессии, Большой террор, этнические меньшинства.

Belous Y.V. Repressions of the second half of the 1930's. Against the Bulgarians of the Azov Sea: the activity and tragic fate of SV Tsvjatkova

In this article, the problems of reprisals of the second half of the thirties of the 20th century against the Bulgarians of the Azov Sea were considered in the context of the Great Terror of 1937-1938, when Stalinist repressions were sharply strengthened and maximized. Based on previously unknown archival sources, the tragic fate of S.V. Tzvetkova.

Key words: *Priazovye, the Bulgarian national minority, the Stalinist totalitarian regime, repression, the Great Terror, ethnic minorities.*

Постановка проблеми. Політичні репресії кінця 30-их рр. ХХ ст. були спрямовані не тільки проти українського населення, але й проти представників національних меншин, що проживалина території УРСР у зазначений період. Жертвами політичних репресій були і представники болгарської спільноти, які переважно населяли південний регіон республіки і в основному займалися сільським господарством.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення масових політичних репресій другої половини 30-их рр. ХХ ст. на території Приазов'я та подальшею долею їх жертв займалися такі дослідники, як Н. М. Горохова [2], А. П. Даниленко [3], Д. Мельник [4], В. І. Мільчев [5], В. В. Мітков [6], [7], Л. Ф. Ноздріна [8], М. Г. Станчев [9]. Вище згадані автори детально опрацювали питання, пов'язані із політичним механізмом репресій, соціальним складом репресованих болгар та подальшою їх гіркою долею. Слід зазначити, що у той же час діяльність та доля відомого партійного діяча С. В. Цвяткова ще не була достатньо досліджена.

Мета статті. Виходячи з вище наведеного мета статті полягає у всебічному вивченні життя та діяльності С. В. Цвяткова, який став жертвою політичних репресій періоду «Великої чистки» 1937 -1938 рр.

У дослідженні автором розглядається подієво-фактажевий матеріал та використовувався порівняльний метод. При написанні статті автором використано як загальнонаукові методи так і спеціальноісторичні: історико-хронологічний, порівняльно-історичний підхід.

Виклад основного матеріалу. Із початку існування радянської держави репресії були невід'ємним атрибутом її внутрішньої політики. Особливо репресії посилилися у 1937-1938 рр., які увійшли в історію як роки масового терору. У цей період органи державної безпеки, керуючись рішенням вищих партійних органів, зокрема політбюро ЦК ВКП(б), проводили масштабну чистку країни. Серед репресованих у 1937-1938 рр. перше місце за політичним забарвленням займали заарештовані за так званими «лініями». Вони розподілялися у відповідних п'ятнадцяти напрямках. Серед цих напрямків по болгарській лінії було репресовано 1378 осіб [17, с. 55]. У той час на території УРСР за даними перепису 1937 р. проживало 74 862 представника болгарської національної меншини [23, с. 216]. У зазначений період найбільші «чистки» проводилися у місцях компактного проживання болгарської спільноти. Так, у 1937-1939 рр. на території Запоріжжя в селах Софіївка, Гюнівка, Радоловка, Зеленівка, Мануйлівка і Петровка органами НКВС була ліквідована так звана «контрреволюційна націоналістична болгарська повстанська організація», до складу якої входило близько 70 чоловік [26, с. 78]. У жовтні 1938 р. згідно з постановою «трійки» НКВС за «участь у контрреволюційній повстанській організацій» 235 мешканців Коларівського болгарського національного району були засуджені до розстрілу [22, с. 160]. Сталінські репресії торкнулися також представників болгарської інтелігенції: письменників, поетів, журналістів, митців. Понад 600 із них загинули в концтаборах або були розстріляні. Серед них Н. Фуклєв, А. Даскалов, Д. Скавов, В. Конев, Г. Кристєв, Г. Жушар, Д. Гачев та ін. [11, с.17]. Політичні репресії торкнулися і болгар, які у свій час займали керівні посади у партійно- державному керівництві УРСР та СРСР. Зокрема, в 1937 р. за звинуваченням в антирадянській діяльності судом Військової Колегії Верховного суду СРСР був засуджений до розстрілу перший секретар Коларівського районного комітету КП(б)У С.В. Цвятков.

Степан Васильович Цвятков народився в 1905 р у селі Коларівка Приморського району Запорізької області. Трудову діяльність розпочав з посильного волосного виконкому. В 1923 – 1924 рр. працював на посаді секретаря сільської ради, голови Комітета незаможних селян. З 1925 – 1927 він працює секретарем райкому комсомолу. З 1927 року С. В. Цвятков займає різні посади у Коларівському виконкомі. Ще на початку своєї кар'єри він вступив у лави ВКП(б). Це дозволило С. В. Цвяткову з 1930 р. стати секретарем Ботієвського райкому партії [9, с. 520]. Пізніше перпективний керівник був відряджений на навчання у Москву, де він очолив болгарську секцію Комуністичного університету національних меншин Заходу (КУНМЗ). Після закінчення університету в 1933 р. С. В. Цвятков отримав посаду секретаря Коларівського райкому КП(б)У. Він займає відповідальну посаду у складні часи, коли у республіці завершалася кампанія суцільної колективізації, наслідком якої став голодомор 1932 -1933 р. Завдяки наполегливій праці С. В. Цвяткова населення районну уникло жахливих наслідків голоду. Восени 1933р. район на місяць раніше призначеного терміну виконав план хлібозаготівель в обсязі 2 тис. тон. [8, с. 95]. Але із другої половини 30-их рр. ХХ ст. в СРСР і союзних республіках посилюється боротьба із різного роду шкідниками та ворожими елементами. У 1936 р в Коларівському райкомі розглядаються питання про контреволюційну діяльність національних троцькістських елементів у Преславському педтехнікумі, про троцькістські ухили самого С. В. Цвяткова, підкресливши, що він «ухилів від ліній партії немає» [2, с. 271]. Але справа цим не завершилася. Про це свідчить оперативний наказ народного комісара внутрішніх справ СРСР М. Єжова за № 00447 від 30 липня 1937 р. «Про операцію з репресування колишніх куркулів, кримінальників та інших антирадянських елементів», який мав поставити останню крапку у справі знищення традиційних ворогів радянської влади. У відповідності з цим наказом орган НКВС арештовують С. В. Цвяткова 7 липня 1937 р., а 11 липня 1937 р. бюро Комарівського райкому партії виключають його з партії « як ворога народу, зрадника партії і робітничого класу». Розглядаючи справу С. В. Цвяткова репресивно-каральні органи зпиралися на окремі розпорядження Й. В. Сталіна від 3 серпня 1937 р. наступного змісту: « За останній час у краях, областях та республіках викрита шкідницька робота ворогів народу в області сільського господарства, спрямована на підрив господарства колгоспників та на провокування колгоспників на незадоволення проти радянської влади шляхом цілої системи знущань та глумливості над ними… ЦК ВКП(б) зобов'язує обкоми, крайкоми та ЦК компартії організувати у кожній області у районах 2-3

відкритих показових процеси над ворогами народу – шкідниками сільського господарства, які пробралися до районних партійних, радянських та земельних органів … широко висвітлити хід судових процесів у місцевій пресі [1, с. 40]. Вже 15 вересня 1937 р. на засіданні виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР було прийнято рішення про засудження С. В. Цвяткова до вищої міри покарання – розстрілу. Вирок було виконано у Дніпропетровську 17 липня 1937 р. Його було реабілітовано посмертно в 1957 р.[2, с. 271]. Так трагічно обірвалося життя секретаря Коларівського райкому партії С. В. Цвяткова, який своєю наполегливою працею сприяв піднесенню добробуту болгарського населення Приазовського краю.

Частина болгарського населення було репресовано за шпигунство на користь інших держав. За період з 1 жовтня 1936 р. до 1 липня 1938 р. за болгарське шпигунство було заарештовано і засуджено 691 чоловік [2, с. 125].

Всього за даними статистичного звіту начальника 8-го відділу УДБ НКВС УРСР Л.Г. Мунвеза про оперативно-слідчу роботу органів НКВС УРСР за термін з 1 червня 1937 р. до 4 січня 1938 р. обласними трійками було за- суджено 381 особи болгарської національності [1, с. 251]. Загальну кількість болгар, що відбували покарання в таборах НКВС, привів у своєму ста- тистичному довіднику дослідник М. Станчев. За його підрахунками на 1 січня 1939 р. у таборах знаходилось 796 ув'язнених осіб болгарської національності [23, с. 231].

Проаналізувавши шкільні підручники з історії України для 11 класу, я дійшла висновку, що тема національних меньшин в Україні не достатньо висвітлена. Так наприклад в підручнику за авторства Струкевича стоовно даної проблеми присутні декілька рядків. Лише в підручнику авторства Пометун О. І, Гупан Н.М. присутній цілий пункт в параграфі. Отже, тематика репресій проти національних меньшин в Україні загалом в шкільних підручниках розкрита дуже мало. На мою думку, це є негативним явищем, тому що учні не можуть цілком оцінити та проаналізувати події, що як наслідок не дає можливості мати повну картину подій які відбувалися на наших теренах.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вивчення та всебічний аналіз вищенаведених матеріалів свідчить про те, що наприкінці 30-их рр. XX ст. сталінський тоталітарний режим розпочав масові політичні репресії, жертвами яких стало і болгарське населення України. Репресії торкнулися представників різних соціальних верств: селянства, творчої інтелігенції, керівної ланки партійно-державного апарату. Проблема піднята у статті вивчена ще недостатньо і потребує подальшого дослідження, зокрема з таких питань торкаються визначення кількості репресованих болгар у зазначений період по окремим національним районам великих промислових міст півдня України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильєв В. Вплив « Великого терору 1937 – 1938 рр. на економічні процеси в УРСР / В. Васильєв // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2004. – № (22/23) – с. 35 – 58.
2. Галахова Н. М. Болгари Запорізького краю. Історія та сучасність / Н. М. Галахова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, ЗНУ – 2010. – Вип. XXVIII. – с. 268 -273.
3. Даниленко А. П. Сталинские репресии против болгарсского населения Украины / А. П. Даниленко // Болгарське населення півдня України: Дослідження і документи. – Вип. 1 – Запорізький державний університет . Державний архів Запорозької області . Запорізьке товариство болгарської культури. Редкол. : М. Д. Неков, В. С. Орлянский , О. С. Тедєєв. – Запоріжжя, 1993. – с. 154 – 152.
4. Мельник Д. Правда про Цвяткова: повернені імена / Д. Мельник, Е. Осипенко // Запорізька Січ – 1994. – 14 липня.
5. Мільчев В. І. Ренесанс та репресії: болгари Таврії у перші два десятиріччя радянської влади радянської влади (1920 - 1939) / В. І. Мільчев, Ж. В. Псєва /// Джерела з історії Південної України. Том 9 / Мемуари та щоденники. Частина 2. / Упорядники: А. Бойко, А. Мільчев. – Запоріжжя: Тандем – У. – 2006. – с. 27 -81.
6. Митков Василий. Болгары в Таврии: 150 лет истории / В. Митков. – Запорожье : Интер – М, 2012. – 100 с.
7. Митков Василий Васильевич. Голгофа болгар Таврии: анатомия репресий (1920-е – 1940-е годы) / В. В. Митков. – Запорожье: Тандем - У, 2009 – 244 с.
8. Ноздрина Л. Ф. Болгары Приазовья – учасники исторических событий XX века / Л. Ф. Ноздрина // Матеріали міжнародної наукової конференції « IV Приазовський болграристичний семінар.» - Велико-Тирново - Мелітополь: Видавництво Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, 2012. – с. 90-100.
9. Станчев Михаил. Болгары в Российской империи, СССР, странах Балтии и СНГ. Том 2. Биографическая инцеклопедия / М. Станчев. – Харьков: ИПП « Контраст», 2016. – 592 с.

REFERENCES

1. Vasiliev V. Influence of the Great Terror of 1937-1938 on economic processes in the Ukrainian SSR / V. Vasiliev // From the archives of the VUCHK - GPU - NKVD - KGB. - 2004. - No. (22/23) - p. 35 - 58.
2. Galakhova N. M. Bulgari of the Zaporizhzhya region. History and Modernity / N. M. Galakhova // Scientific Papers of the Historical Faculty of Zaporizhzhya National University. - Zaporizhzhya, ZNU - 2010. - Vip. XXVIII. - with. 268-273.
3. Danilenko A. P. Stalinist repressions against the Bulgarian population of Ukraine / A.P. Danilenko // Bulgarian population of southern Ukraine: Studies and documents. - Whip 1 - Zaporizhzhya State University. State Archive of Zaporizhzhya Oblast. Zaporizhzhya Society of Bulgarian Culture. Redneck : M. D. Nekov, V. S. Orlyansky, O. S. Tedeyev. - Zaporozhye, 1993. - p. 154-152.
4. Melnyk D. The Truth About Tsvyatkov: Returned Names / D. Melnyk, E. Osipenko // Zaporizhzhya Sich - 1994. - July 14.

5. Milchev V.I. Renaissance and repression: Bulgarians of Tavria in the first two decades of the Soviet power of Soviet power (1920-1939) / V.I.Milchev, Zh. V.Pseva /// Sources on the history of Southern Ukraine. Volume 9 / Memoirs and diaries. Part 2. / Organizers: A. Boyko, A. Milchev. - Zaporozhye: Tandem - U. - 2006. - p. 27 -81.
6. Mitkov Vasily. Bulgarians in Tavria: 150 years of history / V. Mitkov. - Zaporozhye: Inter - M, 2012. - 100 p.
7. Mitkov Vasily Vasilievich. Golgotha of the Bulgarian Tavria: Anatomy of Repressions (1920s - 1940s) / V.V. Mitkov. - Zaporozhye: Tandem - U, 2009 - 244 p.
8. Nozdryna L.F. Bulgarians of the Azov region - participants of historical events of the twentieth century / L.F. Nozdryn // Materials of the international scientific conference "IV Priazovsky bulgarian seminar." - Veliko Tyrnovo - Melitopol: Publishing House of Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky, 2012. - p. 90-100.
9. Stanchev Mikhail. Bulgarians in the Russian Empire, the USSR, the Baltic States and the CIS. Volume 2. Biographical Intercyclopedia / M. Stanchev. - Kharkiv: IPA "Contrast", 2016. - 592 pp

УДК 372.48

Венгеровський С.Б
Вищий комунальний навчальний заклад
Сумської обласної ради
«Лебединське педагогічне училище імені А. С. Макаренка»

ПРОБЛЕМА ПІДГОТОВКИ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

В статті висвітлюються перспективи застосування краєзнавства в початковій школі та розглядаються головні умови і аспекти його розвитку.

***Ключові слова**: краєзнавство, екскурсія, краєзнавча діяльність.*

Венгеровский С.Б. Проблемы подготовки учителей начальной школы к применению элементов краеведения в учебном процессе.

В статье рассматриваются перспективы применения краеведения в начальной школе и анализируются основные условия и аспекты его развития.

***Ключевые слова**: краеведение, экскурсия, краеведческая деятельность.*

Vegerovskiy S. B. Problems of primary school teachers` training for the use of elements of regional studies in the educational process.

Prospects for the development of regional studies in elementary school are covered in the article.

***Kay words:** regional studies, excursion, regional studies activity, motivation for regional studies.*

Використання краєзнавства в освітньому процесі в Україні має глибокі історичні традиції. Так вагомим внеском в основу краєзнавчого принципу навчання учнів природознавству стала художня спадщина геніального майстра українського слова Т. Шевченка. Подорожуючи майже по всій Україні, він створює чудові реалістичні малюнки, що відображають краєвиди різних куточків України, зокрема й Переяславщини, її історію та побут, красу цього краю, його фольклор. Т. Шевченко прагнув створити доступні підручники для навчання селянських дітей історії України, етнографії, географії. Він був переконаний, що навчання в школі має здійснюватися материнською, рідною мовою, мріяв про справжню народну школу, яка б виховувала молодь у дусі любові до народної культури рідного краю.

Аналіз літератури і наукових праць дозволив виявити, уточнити і сформулювати такі соціально-педагогічно значущі функції краєзнавчої роботи, які одержали віддзеркалення в дослідженнях сучасного періоду: діагностична, екологічна, валеологічна, корекційно-реабілітаційна, корекційна, виховна, організаційно-комунікативна, профорієнтаційна, гедоністична, розвивальна, пізнання і дослідження, виховна, тощо.

В останні два десятиліття спостерігається зростання інтересу теоретиків та практиків до організації краєзнавчої роботи. Дослідники відзначають великі можливості краєзнавства в розвитку системи цінностей особистості, формуванні національної самосвідомості, у поліпшенні міжособистісної взаємодії дитячого колективу і первинної адаптації дитини в школі. Краєзнавча робота розглядається також як важлива частина соціальної педагогіки. Особлива актуальність краєзнавчої роботи є сьогодні нагальною, у зв’язку з проблемами екології людини і природи, валеологічними аспектами життєдіяльності молодшого школяра та педагога.

Таким чином, виникла диспропорція між практикою в галузі краєзнавчої роботи і рівнем вивчення, розробленості в теоретичному плані системи підготовки вчителів початкових класів до її здійснення. Названа проблема визначила необхідність до наукового переосмислення суспільного і особистого досвіду в справі підготовки майбутніх учителів початкових класів до організації краєзнавчої роботи учнів, оскільки вона була в центрі уваги впродовж тривалого часу особистої практичної краєзнавчої роботи.

Виявлені аспекти шкільного краєзнавства доводять необхідність подальшого розвитку краєзнавчого компоненту в початковій школі і відповідно інтенсифікації підготовки майбутніх вчителів до використання краєзнавчих знань в освітньому процесі.

Виявлений недостатній рівень використання вчителями початкових класів організаційних форм краєзнавчої роботи свідчить про те, що підготовка майбутнього вчителя початкових класів залишається традиційною. Вона здійснюється без застосування у вищій педагогічній школі засобів удосконалення краєзнавчої підготовки майбутнього спеціаліста, не повною мірою задовольняються вимоги сьогодення у зв'язку з недостатньою теоретичною розробленістю даної проблеми. Разом з тим педагогічна наука вже має позитивний досвід, який може використовуватися при моделюванні підготовки майбутніх учителів початкових класів до організації краєзнавчої роботи.

Аналіз змісту дисциплін, що вивчаються майбутніми учителями початкових класів у педагогічному навчальному закладі, показав, що вони можуть містити інформацію про рідний край, але вона, переважно, має фрагментарний характер. Логічною видається й необхідність самовдосконалення майбутніх учителів початкових класів з метою забезпечення якісної підготовки до організації краєзнавчої роботи. Тому до навчальних програм необхідно внести зміни і доповнення, щодо змісту навчальних дисциплін.

Так, до змісту навчальної програми дисципліни «Людина і світ» необхідно включити теми «Особливості історичного розвитку людства» та «Історичний розвиток населення рідного краю». До змісту навчальної програми дисципліни «Філософія» слід внести доповнення: «Формування національного світогляду засобами краєзнавства». До змісту програми навчальної дисципліни «Соціологія» слід додати тему «Соціологічний напрям у краєзнавстві». До змісту програми навчальної дисципліни «Основи безпеки життєдіяльності» необхідно включити тему «Правила безпечної поведінки в лісі, на водоймах, озерах під час екскурсій». До змісту навчальної програми дисципліни «Українська дитяча література» слід додати тему «Дитяча література рідного краю». До змісту програми навчальної дисципліни «Основи медичних знань», слід додати теми «Заходи первинної реанімації при травмах», «Самодопомога при травмах під час екскурсій». До змісту навчальної програми дисципліни «Українська та зарубіжна культура» необхідно внести тему «Духовна культура рідного краю». З огляду на критичну ситуацію із станом здоров'я і необхідністю підвищення рухової активності молодших школярів є актуальним питання про оздоровчу фізичну культуру. І тому доцільно є введення до змісту програми навчальної дисципліни «Фізичне виховання» тему «Дитячі ігри рідного краю». Навчальна дисципліна «Трудове навчання» має бути доповнена темою «Відомості про майстрів рідного краю та їх творчі доробки».

Однією із ефективних форм професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до організації краєзнавчої роботи є педагогічна практика, яка є частиною Державного освітнього стандарту. Її проходження обов'язкове для всіх студентів, які навчаються на даній спеціальності. Під час педагогічної практики формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів передбачає перехід від теоретичних знань про професійну діяльність, професійні обов'язки до оволодіння необхідними педагогічними вміннями, сформованості професійно значущих якостей майбутнього вчителя. Тому під час проходження дидактичної практики (спостереження за навчальною роботою) другого курсу доцільно включити питання про види, форми і методи краєзнавчої роботи. На позакласній та позашкільній освітньо-виховній практиці (2 курс) акцентовано увагу на проведенні виховних заходів з краєзнавства, присвячених славетним іменам рідного краю.

Структура готовності майбутніх учителів початкових класів до організації краєзнавчої роботи складається з кількох компонентів:

- соціальна готовність, тобто здатність усвідомлювати педагогічну самоцінність краєзнавчої роботи, що допомагає, розвивати в особистості здатність осмислено орієнтуватися і самовизначатися в соціальному житті»;
- загальнокультурна готовність, тобто «достатньо високий рівень загальної освіти і розвитку»;
- спеціально-практична готовність включає знання та вміння правильно використовувати організаційні форми та методи краєзнавчої роботи в практиці реальної педагогічної діяльності;
- психолого-педагогічна готовність, тобто «здатність особливим чином і в особливих умовах взаємодіяти з людьми» . [3;34]

Важливе значення в організації краєзнавчої діяльності відіграє позааудиторна робота. По-перше, вона відбувається у природних умовах. По-друге, під час краєзнавчих екскурсій здобуваються фактичні знання, які є опорою у процесі різнобічного пізнання предмета або явища, виявлення його істотних ознак, властивостей, зв'язків у природі. У поході, на екскурсії процес навчання реалізується не в умовах аудиторного приміщення, а в природі, під час безпосереднього спілкування з об'єктами і явищами природи, допомагають узагальнити й систематизувати раніше набуті знання. Безпосереднє сприймання об'єктів і явищ, які є засобом формування понять про кількісні відношення і просторові форми, – чуттєва основа логічних і практичних дій.

Екскурсії здійснюються за двома ознаками: обсягом власне предметного змісту теми екскурсії та його місцем у структурі вивчення спецкурсу (вступний, поточний, підсумковий). Проведення екскурсій може мати загальноосвітню і тематичну спрямованість. Це значно підвищує рівень готовності майбутніх учителів початкових класів до організації краєзнавчої роботи в контексті сучасної парадигми розвиваючої освіти, заснованої на суб'єкт-суб'єктних відносинах.

У використанні методу екскурсій можна виділити три етапи:

перший етап – підготовка вчителя і учнів до екскурсії (майбутньому вчителеві важливо якнайбільше дізнатися про об'єкт, куди планується екскурсія, побувати там, уважно оглянути місцевість, визначати, на що слід звернути особливу увагу дітей. Маршрут має бути цілком безпечним для здоров'я дітей;

другий етап – проведення екскурсії за наперед складеним планом. У плані треба зазначити освітні, розвивальні і виховні цілі, визначити послідовність дій в огляді, спостереженнях;

третій етап – післяекскурсійна робота. На цьому етапі необхідно закріпити результати екскурсій і дати дітям можливість застосувати нові знання, враження, індивідуальні почуття у різноманітній діяльності. Слід використовувати такі форми роботи: узагальнююча бесіда, складання усних розповідей, написання творів, оформлення тематичних альбомів або колекцій, гербаріїв, конкурс на кращий малюнок краєзнавчого характеру, виготовлення саморобок з природного матеріалу, складання та розв'язання задач [1;2].

Основна мета педагогічної системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації краєзнавчої роботи полягає в тому, щоб засобами комплексної, цілісної, послідовної та безперервної системи краєзнавчої роботи у вищих педагогічних навчальних закладах активізувати в майбутніх учителів початкових класів процес становлення та розвитку індивідуальної педагогічної готовності до використання організаційних форм краєзнавчої роботи. Названа загальна мета припускає наявність кількох аспектів:

а) сформувати у майбутніх учителів початкових класів усвідомлення соціокультурної та психолого-педагогічної самоцінності організації краєзнавчої роботи і, на цій основі, виробити внутрішню потребу в самовдосконаленні та саморозвитку, здатність «осмислено орієнтуватися та самовизначатися в соціальному житті» (формування соціальної готовності) [8;49];

б) створити майбутнім учителям початкових класів умови для продуктивного оволодіння базовими теоретичними знаннями, практичними вміннями та навичками з основ організації краєзнавства, з поступовим переходом до їх вдосконалення і творчого застосування у практичній роботі;

в) розвинути культуру демократичної взаємодії (педагогічного спілкування), заснованої на суб'єкт-суб'єктних відносинах (психолого-педагогічна готовність).

Завдання системи підготовки майбутнього вчителя початкових класів до організації краєзнавчої роботи полягають у тому, щоб:

- сформувати в майбутніх учителів початкових класів власну мотивацію до використання організаційних форм краєзнавчої роботи в майбутній педагогічній діяльності на основі усвідомлення гуманістичної, особистісно-орієнтованої, соціально-педагогічної та психологічної самоцінності краєзнавства в процесі соціалізації особистості;
- сформувати, закріпити і розширити теоретичні знання з основ організації краєзнавчої роботи; сформувати вміння і виробити навички самостійного здійснення основних організаційних форм краєзнавчої роботи з молодшими школярами, а також уміння та навички науково-дослідницької роботи в даному напрямі;
- залучити майбутніх учителів початкових класів до національно-культурних традицій рідного краю з урахуванням системи загальнолюдських цінностей та української культури;
- стимулювати потребу в постійному, безперервному самопізнанні, самовдосконаленні, самоосвіті як умові підвищення професійної компетентності, наукового і загальнокультурного рівня готовності майбутніх учителів початкових класів;
- сформувати потребу, вміння та навички здоров'язбереження (підтримувати як своє психічне і фізичне здоров'я, так і здоров'я своїх вихованців) з використанням організаційних форм краєзнавства – комплексного засобу екопсихотерапевтичної дії.

Загальні та спеціальні вимоги до майбутніх учителів початкових класів, які здійснюють краєзнавчу роботу учнів у закладах освіти, визначені нормативно-правовими документами. Результатом узагальнення та аналізу вищеназваних документів, була змодельована та апробована різнорівнева система вимог, що дозволяє достатньо обґрунтовано і диференційовано підходити до визначення рівня готовності майбутніх учителів початкових класів вищих педагогічних закладів освіти.

Аналіз загальнопедагогічних методів з питання програмно-методичного забезпечення [6;617] доводить необхідність застосування ретельного підбору, аналізу, уточнення і доповнення переліку навчальних дисциплін, що становить навчально-методичний комплекс, який є моделлю підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Основні шляхи, за допомогою яких передбачено певним чином вирішення проблеми забезпечення експериментальної програми навчально-методичною літературою та нормативно-правовою документацією, є такі:

По-перше – раціональне використання вже наявних підручників та методичної допомоги за рахунок максимального зосередження, використання їх в читальних залах бібліотеки, на кафедрах відповідних дисциплін.

По-друге, дана проблема, на наш погляд, може бути знята розробкою навчально-методичних матеріалів, специфічних для ВНЗ відповідного рівня

зокрема, спецкурсу «Історичне краєзнавство», спецкурсу «Організація краєзнавчої роботи в початковій школі». Доповнення до змісту програм навчальної дисципліни зі спеціальності «Початкове навчання».

Даний підхід забезпечує засвоєння майбутніми вчителями початкових класів трьох головних цілей:

- розвиток педагогічного мислення;
- формування пізнавального інтересу до організації краєзнавчої роботи у процесі вивчення спецкурсу;
- розвиток краєзнавчої мотивації.

Аналіз роботи педагогічних вищих навчальних закладів, змісту навчальних програм, за якими готували майбутніх учителів початкових класів, виявив, що окремі заходи з підготовки освітян до краєзнавчої роботи проводились, але значною мірою досліджувані питання були представлені у вигляді окремих прикладів, елементів роботи з краєзнавства. Часто краєзнавчий матеріал не був виділений із загального змісту навчальних дисциплін, не об'єднаний у злагоджену науково-методичну систему. У тих випадках, коли питання з краєзнавства були зведені в окремий підрозділ, на його вивчення відводилося дуже мало часу, що не дозволяло студентам повною мірою засвоїти матеріал. Та однією з найбільших проблем була відсутність польових краєзнавчих практик, де б майбутні вчителі набували практичних вмінь здійснення дослідницької роботи.

З метою визначення можливостей різних навчальних дисциплін для висвітлення питань змісту та організації краєзнавчої роботи нами було проаналізовано програми вищих навчальних закладів з основних навчальних дисциплін. У результаті проведеного аналізу ми дійшли висновку, що сьогодні найвищий потенціал для висвітлення питань краєзнавчо -туристського напряму мають: географія , біологія, історія, адже традиційно при їх вивченні увага акцентується на природні явища, особливості навколишнього рослинного і тваринного світу. У курсі вивчення історії надається інформація про історичний розвиток рідного краю, місцевості, де розташований вищий педагогічний навчальний заклад.

Аналіз змісту дисциплін, які вивчаються майбутніми учителями початкових класів у вищому навчальному закладі, показав, що в них не відображено повноти змісту навчання з напряму підготовки майбутніх учителів початкових класів до організації краєзнавчої роботи, а тим більше методики його здійснення.

Окремим аспектом краєзнавчої роботи є історичне краєзнавство. В світлі останніх подій в нашій державі, особливої гостроти набуває дослідження подій в кожному місті, селі, діяльності історичних осіб, тощо. Надзвичайно важливим, на нашу думку є дослідження теми Голодомору та Другої світової війни на краєзнавчому рівні. З метою підготовки майбутніх вчителів до такого виду краєзнавчої роботи на нашу думку необхідно ввести окремий спецкурс «Історичне краєзнавство», який дасть необхідні знання для подальшої діяльності.

Слід зазначити, що важливою проблемою при веденні краєзнавчої роботи в початковій школі є ознайомлення учнів з елементами історичних знань, з базовими поняттями історичної науки. На нашу думку корисною буде також розробка методики по викладанню елементів історичних знань, які дадуть можливість розгорнути з учнями роботу по історичному краєзнавству.

Таким чином краєзнавство є важливим засобом здійснення міжпредметних зв’язків у шкільному навчанні. Умілий добір краєзнавчого матеріалу і органічне включення його у зміст навчання дає величезний позитивний ефект. Проте необхідною умовою використання краєзнавчого компоненту є коригування діючих навчальних програм з ряду предметів. Для професійного становлення майбутніх учителів початкових класів важливо оволодівати формами і методами краєзнавчої роботи і розвивати їх використання в повсякденній практиці.

ЛІТЕРАТУРА

1.Байраківський А.І., Бажан О.Г. та ін. Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи: Наук. збірник НАН України. – К., 2003. – 213 с.
2. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм. – К.: Вища школа, 1994. – 191 с.
3. Обозний В.В. Краєзнавча підготовка вчителя: теоретичні і організаційно-практичні аспекти / За ред. проф. Л.П. Вовк. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2001. – 254 с.
4.Обозний В.В. Краєзнавча освіта в системі професійної підготовки вчителя: Автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.04. – НПУ ім. М.П.Драгоманова. – 2002.– С. 20-29.
5.Олексенко Т.Д., Люріна Т.І., Молодиченко В.В. Вивчення рідного краю в початковій школі // Рідна школа, 2006. №1. – С. 40-42.
6. Пангелов Б.П., Чернов Б.О. Програмно-нормативні основи підготовки майбутніх вчителів до туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітній школі // Культура і освіта фахівців туристської сфери: сучасні тенденції та прогнози: Матеріал Міжнародної науково-практичної конференції – К., 2005. – С. 617-621.
7.Петровський В.В.,Радченко Л.О.,Семенченко В.І. Історія України: Неупереджений погляд. – Х.,2007. – 592 с.
8.Прус І.Т. Краєзнавча робота в школі. – К.: Рад. школа, 1984. – 110 с.
9.Розсоха А.П. Краєзнавчий туризм як складова підготовки вчителів географії у вищих навчальних закладах України кінця XXI сторіччя // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ ім. Григорія Сковороди: Наук.-теор. збірник. – Київ: КИТ, 2004. – С. 172-175.
10.Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури. – Київ: Рідний край, 1994. – 108 с.

REFERENCES

1. Bairakovsky AI, Bazhan O.G. etc. Regional Studies in Ukraine: Current State and Prospects: Science. Collection of NAS of Ukraine. - K., 2003. - 213 p.
2. Kratcho MP Regional studies and tourism. - K .: High school, 1994. - 191 p.
3. Oboznii V.V. Local studies of the teacher: theoretical and organizational-practical aspects / Ed. prof. LP Wolf. - K .: View of the NPU them. MP Drahomanova, 2001. - 254 pp.
4.Obozny V.V. Local studies in the system of teacher training: Author's abstract. dis Dr. Ped. Sciences: 13.00.04. - NPU them MP Drahomanov - 2002.- pp. 20-29.
5.Olexenko T.D., Lurina T.I., Molodchenko V.V. Study of native land in elementary school // Native school, 2006. №1. - P. 40-42.
6. Pangelov BP, Chernov B.O. Program-normative bases for the preparation of future teachers for tourist-local studies work in a comprehensive school // Culture and education of tourism specialists: current trends and forecasts: Material of the International Scientific and Practical Conference - K., 2005. - P. 617-621.
7.Petrovsky V.V., Radchenko L.O., Semenchenko V.I. History of Ukraine: Impartial view. - Kh., 2007. - 592 s.
8.Prus I.T. Local studies at school. - K .: Rad. School, 1984. - 110 p.
9.Rozsoha AP Regional Study Tourism as a Component of Geography Teachers Training at Higher Educational Institutions of Ukraine at the End of the Twenty-first Century // Humanitarian Bulletin of Pereyaslav-Khmelnytsky State Duma. Hryhoriy Skovoroda: Theoretical sciences. collection. - Kyiv: KIT, 2004. - P. 172-175.
10.Tronko P.T. Local studies in the revival of spirituality and culture. - Kyiv: Ridny kray, 1994. - 108 p.

УДК 37.035.6:745/749

Гулей О.В.
старший викладач кафедри історії,
теорії музики та художньої культури
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка
Губська О. О.
студентка ННІ культури і мистецтв
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

ДО ПИТАННЯ ПРО СИМВОЛІКУ ВИШИТИХ РУШНИКІВ

У статті розглядається сутність традиційних символів і системних знаків у вишивках українських рушників. На основі аналізу літературних джерел головну увагу приділено мотиву «Дерево Життя» як одному із основних символів орнаментики в декоративно-прикладному мистецтві України.

***Ключові слова**: декоративно-прикладне мистецтво, вишитий рушник, символіка, Дерево Життя.*

***Гулей О. В. Губская О. А.** К вопросу о символике вышитых рушников.*

В статье рассматривается сущность традиционных символов и системных знаков в вышивках украинских рушников. На основе анализа литературных источников главное внимание уделено мотиву «Дерево жизни» как одному из основных символов орнаментики в декоративно-прикладном искусстве Украины.

***Ключевые слова:** декоративно-прикладное искусство, вышитый рушник, символика, Древо Жизни.*

***Guley O. V. Gubskaya O. A**. To the question of the symbolism of embroidered towels.*

The article considers the essence of traditional symbols and system signs in embroidery of Ukrainian towels. On the basis of the analysis of literary sources, the main attention is paid to the motive "Tree of Life" as one of the main symbols of ornamentation in the decorative and applied art of Ukraine.

***Keywords**: decorative and applied art, embroidered towel, symbolism, Tree of Life.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформування мистецької освіти актуальність дослідження усіх різновидів традиційного декоративно-прикладного мистецтва є очевидною, адже неможливо будувати навчально-виховний процес сучасної школи без вивчення досвіду минулих поколінь.

Особливе місце серед вишиваних робіт займають рушники. На Україні рушникам завжди надавалось важливе образно-символічне значення. Вони – обов’язковий атрибут весільної обрядовості, рушники дарували старостам, перев’язували їх через плече, якщо на заручинах доходили до згоди. Такі рушники називалися «плечовими». Рушник завжди був символом гостинності: на ньому підносили хліб-сіль дорогим гостям. Під час будівництва хати на ньому підіймали сволоки, потім ці рушники дарували майстрам. На них приймали новонароджених і з ними проводжали людину в останню путь. Існували також і подарункові рушники, їх використовували в знак побажання щасливої дороги і найшвидшого повернення. Поряд із обрядовим призначенням рушники широко використовувались у побуті. Рушники вішали на кілок, від чого вони дістали назву «кілкові». Вишиті рушники – неодмінна окраса кожної селянської хати, їх вішали над іконами: «наобразники», «божнички».

Аналіз актуальних досліджень. У контексті вивчення історії вітчизняного мистецтва великий пласт займає традиційне декоративно-прикладне мистецтво. У цьому зв’язку велику увагу приділено науковцями дослідженню специфічних рис художньої ручної вишивки, зокрема закономірностям вишивки українських народних рушників. Так, в першу чергу необхідно назвати розвідки істориків мистецтвознавства Є. Антоновича

[1] і Я. Запаско [5]. Вважаємо за необхідне підкреслити великий внесок у дослідження народної вишивки Т. Кари-Васильєвої, без аналізу ґрунтовних праць якої в цій галузі не можливе проведення об'єктивного і всебічного дослідження семантики українських рушників [7; 8; 9; 10]. Регіональним особливостям створення вишитих рушників присвятила свою розвідку Л. Орел [13]. Особливості рушників Західних областей України висвітлювала Р. Захарчук-Чугай [6]. Основні знаки стародавніх українських вишивок описала Л. Грабовська [4]. На значенні українських рушників в світовому культурно-історичному просторі наголошувала науковець Л. Булгакова [3]. Матеріали і техніки, види швів, колористичні і композиційні прийоми створення вишитих рушників досліджували у своїх працях: О. Гасюк [2], С. Китова [11], Є. Литвинець [12], М. Степан [2], Г. Цибульова [14] та інші.

Мета статті: розглянути основні традиційні символи у вишивках українських рушників.

Виклад основного матеріалу. Впродовж віків рушникам надавалося важливе образно – символічне значення. Рушник – у свідомості українського народу наділявся широким спектром знакових властивостей і саме тому він являє собою значне непересічне явище духовної культури, будучи етнічним культурним символом України. Очевидно, у вітчизняному декоративному мистецтві немає іншої такої речі, яка концентрувала б у собі стільки різноманітних символічних значень. У вишивці рушників знайшли відображення орнаменти, пов'язані з образами добра, краси, захисту від усього злого на землі. Орнаменти вишивки рушників – це народна пам'ять про життєдайні сили землі та сонця.

За ствердженням С. Китової, вивчати семантику орнаментів, які вже багато століть прикрашають українські рушники, можна з трьох основних точок зору – екзотеричний, понятійно і езотерично [11].

Під екзотерикою розуміється вивчення символічного знака за особливостями його оригінальної форми,елементів, з яких він складається, тобто за всіма тими ознаками, які можемо спостерігати візуально.

Понятійне дослідження включає проникнення в суть ідеї, яку несе даний узор, його конкретний зміст і значення. У цьому випадку важливе значення мають назви мотивів або їх складових частин, які склалися за багато століть. Народ називав складні візерунки простими і зрозумілими словами, що пояснюють таємниці семантики орнаменту в доступній формі. Понятійний метод дозволяє отримувати багату інформацію про сакральний сенс вишитих орнаментів на українських рушниках [11].

Екзотеричні властивості орнаменту визначаються впливом на нас енергії або якоїсь сили, особливостями вібрацій, які створюють символічні знаки в духовних центрах кожної людини. Кожен символ вишивки може інтерпретуватися з деякими відмінностями, залежними від сприйняття людиною, її знаннями і почуттями. При цьому необхідно враховувати гармонійну рівновагу форми знака та його ідейного змісту, виразних і якісних характеристик [11].

Різноманітні сюжети вишивок українських рушників відрізняються своїм характером і композицією. Виділяють кілька основних елементів, які найбільш часто використовуються українками для вишивки обрядових рушників, зокрема: центральний елемент у вигляді восьмикінечної зірки, візерунка з восьми частин, хреста або ромба; сюжети з космогонічним змістом; рослинні, геометричні, антропоморфні, орнітоморфні мотиви тощо. Особливо часто на вишитих рушниках зустрічається головний символ української вишивки – Дерево Життя (Древо, Дерево Роду, Вазон, Квітка). Цей знак втілює в собі весь Космос і його прояви. Виходячи корінням з глибин минулого, Дерево перетворюється в прямий і міцний стовбур, що втілює Всесвіт, і увінчаний високою пишною кроною, зверненою вгору, до неба. У Дереві втілено уявлення людей про нескінченність світу та життя, що знаходяться поза межами простору і не підкорюється плину часу. Дерево Життя об'єднує минуле з теперішнім і майбутнім. Тому цей образ умовно поділяють на три основні частини, з коренів Дерева, що відображають підземний світ, його стовбура, що символізує всі земні явища, і крони – знака небесних сил [8, 185].

Як правило, Дерево Життя вишивають з красивими квітами на гілках. Квіти вважаються символами людського життя, яке відбувається в даний час, бруньки використовують для позначення майбутніх нових поколінь, плоди показують справи людей, вчинені для блага Всесвіту. Поруч з Деревом, з двох сторін, нерідко розміщуються додаткові елементи. Зверху Дерево обов'язково має центральний елемент – квітку, яка символізує вогонь життя, невгасимий, повний природньої енергії, що підтримує нескінченне життя. Дерево Життя звичайно зображується у вишивках зростаючим з квіткового горщика – вазона. Вазон символізує культуру, в якій вкорінювалося і розвивалося Древо Роду [3; 4; 13].

Важливе значення в побудові символу Древа Життя має семантика чисел. У більшості випадків кількість гілок Древа представлено непарним числом, оскільки Дерево вишивається симетричним, з однаковою кількістю гілок з двох сторін, і зверху є одна гілка для центральної квітки. Зрідка можна побачити на вишивці рушника Дерево з двома верхніми гілками. У зображенні Дерева Життя не використовуються реально існуючі рослини та їх частини. Це образ, створений символічно, узагальнено. Нерідко орнаменти складаються з низки невеликих схематично зображених дерев, які відрізняються кольором, а іноді і розміром та конфігурацією. Такий орнамент вказує на давній культ дерев та рослин, який панував в старовину серед наших предків.

Кожна місцевість має свій яскраво виражений образ. Це – Наддніпрянщина, Полісся, Поділля, Карпати, Прикарпаття. Відмінності відобразилися у колориті, техніках виконання, типових для даної

місцевості, орнаментальних мотивах та композиційних рішеннях. Ґрунтовний аналіз особливостей вишивки різних регіонів України розробила Т. Кара-Васильєва.

До **Наддніпрянщини** відносяться райони, розташовані по середній течії Дніпра, за адміністративним поділом сюди відносяться: Київська, Полтавська, Чернігівська, Харківська, Сумська, Житомирська, Черкаська, Кіровоградська та Луганська області. У цьому етнографічному районі найбільшого розповсюдження набула полтавська вишивка. Ніжна, пастельна кольорова гама, різноманітність мотивів створюють враження святковості та вишуканості. Головний художній ефект заключається не в багатстві кольорових сполучень, а у вишуканості їх співвідношень, м'якості пастельних тонів. Відтінки голубого, охристого, зеленуватого, сірого та білого – улюблені вальори полтавської народної вишивки. Однією із найпоширеніших була вишивка «білим по білому», «біллю», яка створює рельєфний рисунок із світлотіньовим моделюванням. В залежності від спрямованості світла візерунок по різному відбиває світло, створюючи багату його гру.

З кінця XIX ст. починають застосовувати фабричні, фарбовані в яскраві кольори нитки – муліне. У вишивці починають домінувати контрасні кольо-рові поєднання чорного та червоного.

У колористичному вирішенні полтавської вишивки часто застосовується поєднання теплих та холодних кольорів. Більші елементи орнаменту – розетки, ромби, трикутники вишиваються теплими відтінками, вони ніби виступають на перший план, а дрібні виконуються в холодних тонах і підкреслюють рельєфність узору.

У полтавській вишивці переважають геометричний, рослинно-геометризований та рослинний орнаменти. Улюблені мотиви: вітряки, калина, гарбузове листя, барвінок, терен, дубове листя, хміль, виноград тощо. Найбільш типовим мотивом є «гілка» та «ламане дерево». Характерною особливістю народної вишивки Полтавщини є велика кількість технік: до десяти-п'ятнадцяти видів в одному виробі. Геометричний орнамент відрізняється не стільки кількістю фігур, скільки різноманітністю їх виконання. Іноді одні і ті ж мотиви виконуються у різних техніках. Найбільш типовою технікою Полтавщини є *лічильна гладь – лиштва,* яка поєднується з мережками та різними видами ажурних лічильних технік – *вирізуванням, виколюванням, солов'їними вічками, довбанкою* та іншими.Із мережок найбільшого розповсюдження набули *ляхівка, мережка з настилом та прутиком через чисницю, ляхівка з настилом, затяганка.* В чоловічих та жіночих сорочках, блузах домінуючим залишається червоний колір, який на Полтавщині підкреслений *«обводкою»* – чорною графічною лінією.

У вишивці Київщини типовим є контрастне поєднання білого поля сорочки з червоно-чорним рисунком; найбільш улюблена композиція у вигляді суцільної сітки орнаменту. Популярна *коса лічильна гладь,* стібки якої лягають під кутом 45° до ниток основи і піткання тканини.

Варто зазначити, що існують рослини, особливо шановані в давнину, які зустрічаються в орнаменті рушникової вишивки, і їх можна легко впізнати. До них відносяться виноград, гілки та інші частини дуба, квіти лілії та деякі інші рослини. Їх часто вишивають не тільки на рушниках, але використовують і для прикраси вишиванок [11, 3]. Рушники Центральної та Північно-Східної України, як правило, вишивалися техніками вільного малюнка. До них належать «рушниковий» і «тамбурний» шви, «полтавська» та «художня» гладь. Ці шви виконуються не за рахунком ниток на тканині, а за попередньо нанесеним на полотно малюнком, який потім вишивається. Контур малюнка обводиться «стебловим швом», а площини зображення пелюсток, листя, птахів вишивають «рушниковим заповненням». Це невеликі різноманітні квадратики, прямокутники, розміщені в шаховому порядку. Вони дістали в народі назви: «бігунець», «драбинка», «насипочка», «прикріп», «шахматка» тощо [1; 2; 5; 6; 13]. Усі ці заповнення утворюють чергування вертикальних смуг, хвилястих ліній, штрихів різної густоти, площин різного наповнення кольором – усе це створює враження динаміки внутрішнього руху.

Висновки. Дане дослідження не претендує на вичерпне висвітлення проблеми створення традиційних українських рушників, перспективами подальших пошуків є значення народного мистецтва у вихованні учнів сучасної загальноосвітньої школи**.** Вважаємо, що вивчення історії розвитку українського декоративного мистецтва, зокрема, народної вишивки різних регіонів України сприятиме формуванню у дітей та молоді національного самовизначення та самоідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович Є.А. Декоративно-прикладне мистецтво / Є.А. Антонович, Р.В. Захарчук-Чугай, М.Є. Станкевич М.Є. – Львів, 1993. – 272 с.
2. Гасюк О. Художнє вишивання / О. Гасюк, М. Степан. – Київ, 1982. – 238 с.
3. Булгакова Л.П. Украинский рушник в контексте культурного наследия славян / Л.П. Булгакова // Рушник у прасторы и часе. – Мінськ, 2000. – С. 27-30
4. Грабовська Л. Знаки 155 стародавніх українських вишивок/ Л. Грабовська. – Київ, 1992. – 72 с.
5. Запаско Я. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва / Я. Запаско. – Львів, 1969. – 192 с.
6. Захарчук-Чугай Р. Українська народна вишивка. Західні області УРСР / Р. Захарчук-Чугай. – Київ, 1988. 192 с.
7. Кара-Васильева Т. Українська народна вишивка / Т. Кара-Васильева. – Київ, 2005. – 160 с.
8. Кара-Васильева Т. Декоративно-прикладне мистецтво України : XX століття / Т. Кара-Васильева. – Київ, 2005. – 276 с.

9. Кара-Васильева Т.В. Рушник – символ України / Т. Кара-Васильева // Рушник, символ, образ, знак. – Глухів, 2004. – С. 4-8.
10. Кара-Васильєва Т. Українська вишивка / Т. Кара-Васильева, А. Чорноморець. – Київ, 2002. –160 с.
11. Китова С. Полотняний літопис України: семантика орнаменту українського рушника / С. Китова. – Черкаси, 2003. – 223 с
12. Литвинець Є.М. Українське народне мистецтво. Вишивання і нанизування / Є.М. Литвинець. – Київ, 2004. – 148 с.
13. Орел Л. Українські рушники / Л. Орел. – Львів : Кальварія, 2003. – 230 с.
14. Цибульова Г. Ручне вишивання / Г. Цибульова, Г. Гаврилова. – Київ : Техніка, 1982. – 55 с.

REFERENCES

1. Antonovich Ye.A. Decorative Arts / Ye.A. Antonovich, RV Zakharchuk-Chugai, M.E. Stankevich ME - Lviv, 1993. - 272 pp.
2. Gasyuk O. Artistic embroidery / O. Gasyuk, M. Stepan. - Kiev, 1982. - 238 p.
3. Bulgakova L.P. Ukrainian towel in the context of the Slavic cultural heritage / L.P. Bulgakov // The towel at the prehistoric and hour. - Minsk, 2000. - P. 27-30
4. Grabovska L. Signs of 155 ancient Ukrainian embroideries / L. Grabovska. - Kyiv, 1992. - 72 p.
5. Zapasko I. Essays on the history of Ukrainian arts and crafts / Y. Zapasko. - Lviv, 1969. - 192 p.
6. 3aharchuk-Chugai R. Ukrainian folk embroidery. Western regions of the Ukrainian SSR / R. 3akharchuk-Chugai. - Kyiv, 1988. 192 p.
7. Kara-Vasilyeva T. Ukrainian folk embroidery / T. Kara-Vasileva. - Kiev, 2005. - 160 p.
8. Kara-Vasilieva T. Decorative-applied art of Ukraine: XX century / T. Kara-Vasilieva. - Kiev, 2005. - 276 p.
9. Kara-Vasilieva T.V. Towel is a symbol of Ukraine / T. Kara-Vasileva // Towel, symbol, image, sign. - Glukhov, 2004. - P. 4-8.
10. Kara-Vasiliev T. Ukrainian embroidery / T. Kara-Vasilieva, A. Chernomorets. - Kyiv, 2002. -160 p.
11. Kitov S. Polotnyany chronicle of Ukraine: semantics of the ornament of the Ukrainian towel / S. Kitov. - Cherkasy, 2003. - 223 p
12. Litvinets Y.M. Ukrainian folk art. Embroidery and embroidery / E.M. Litvinets - Kiev, 2004. - 148 p.
13. Eagle L. Ukrainian towels / L. Orel. - Lviv: Calvary, 2003. - 230 p.
14. Tsybulova G. Hand embroidery / G. Tsybulova, G. Gavrilova. - Kyiv: Technics, 1982. - 55 p.

УДК 37.035.6:745/749

Гулей О.В.
старший викладач кафедри історії,
теорії музики та художньої культури
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка
Василець В.Р.
магістрант ННІ культури і мистецтв
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

З ІСТОРІЇ ПОБУТУВАННЯ ДЕРЕВ'ЯНИХ ВИРОБІВ НА УКРАЇНІ

Статтю присвячено історії розвитку ручного художнього традиційного деревообробного промислу в Україні. Головна увага приділена особливості різьблення по дереву – одному із найпопулярніших видів художньої обробки деревини. Зроблено висновок стосовно того, що вивчення історії художньої обробки дерева сприятиме вдосконаленню як навчального, так і виховного аспекту сучасної мистецької освіти в Україні.

Ключові слова: *художня обробка деревини, традиційні ремесла, декоративно-прикладне мистецтво.*

Гулей О.В., Василец В.Р. Из истории существования деревянных изделий на Украине.

Статья посвящена истории развития ручного художественного традиционного деревообрабатывающего промысла в Украине. Главное внимание уделено особенности резьбы по дереву – одному из самых популярных видов художественной обработки древесины. Сделан вывод о том, что изучение истории художественной обработки дерева будет способствовать совершенствованию как учебного, так и воспитательного аспекта современного художественного образования в Украине.

Ключевые слова*: художественная обработка дерева, традиционные ремесла, декоративно-прикладное искусство.*

Guley O.V., Vasilets V.R. From the history of the existence of wooden products in Ukraine.

The article is devoted to the history of the development of manual artistic traditional wood-processing industry in Ukraine. The main attention is paid to the features of carving wood - one of the most popular types of wood processing. The conclusion is made that the study of the history of wood processing will contribute to the improvement of both the educational and educational aspects of contemporary art education in Ukraine.

Keywords: *artistic processing of wood, traditional crafts, arts and crafts.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. На нинішньому етапі відродження національної культури й мистецької освіти актуальним питанням постає дослідження традиційних художніх вітчизняних промислів, важливе місце серед яких займає художня обробка деревини, що конче потребує поглибленого вивчення в контексті становлення і розвитку декоративно-прикладного мистецтва України.

Аналіз актуальних досліджень. У контексті вивчення декоративно-прикладного мистецтва України особливості художнього різьблення деревини в історико-мистецтвознавчому аспекті розглядали науковці: Є. Антонович [1], Б. Бутник-Сіверський [4], Я. Запаско [5]. Питанням про витоки побутування дерев'яних виробів українців переймалися Г. Горинь [11], Р. Кирчів [11], С. Павлюк [11], В. Наулко [9], особливості виготовлення художніх виробів з дерева описали в своїх розвідках К. Кавас [7], Н. Каплан [1], Т. Матвєєва [8], Т. Мітлянська [1], Б. Тимків [10], Г. Федотов [12]. Значення занять з різьблення по дереву у прилученні дітей та молоді до національної культури й формування в них національної самосвідомості висвітлювали на сторінках своїх праць А. Абросимова [1], І. Білевич [3] та інші.

Мета дослідження: проаналізувати історичні відомості про становлення й розвиток художньої обробки деревини в контексті дослідження декоративно-прикладного мистецтва України.

Виклад основного матеріалу. Деревообробництво – виготовлення виробів з дерева для побуту, церковного богослужіння, знарядь господарської діяльності тощо. Це один із найдавніших різновидів українського традиційного мистецтва. Перші пам'ятки народного різьблення на території сучасної України, що дійшли до нас, належать до епохи палеоліту (кам'яний вік, близько 20 тис. років до н. е.). Це вироби з кістки, оздоблені різьбленими геометричними мотивами. Їх знайшли археологи під час розкопок Мізенської стоянки на Чернігівщині. Предметів з дерева з тих давніх часів не збереглося. Пізніше, в епоху неоліту, розвиваються кераміка, ткацтво, художня обробка кістки, а потім, із вдосконаленням знарядь праці, з'явилася можливість виготовляти вироби з дерева, а також прикрашати їх [2].

Літописні відомості й археологічні знахідки підтверджують широке застосування у давні часи дерев'яного посуду, простих меблів, засобів транспорту тощо. Декотрі з них, крім доброї конструктивної форми, мали різьблений і розписний декор. Тодішні майстри вже володіли плоским різьбленням, рельєфним, контррельєфним, ажурним і круглим.

Спочатку осередки деревообробних ремесел були розташовані в поселеннях лісистої важкодоступної місцевості.

У XIV – XVI століття деревообробництво поширилося в Україні повсюдно. Для власних потреб селяни виготовляли деякі предмети хатнього обладнання, господарський реманент тощо. Складніші вироби або деталі вони замовляли в місцевих майстрів.

Сільські деревообробні промисли, як і інші ремесла, все більше відокремлювалися від рільництва. Характерною особливістю була спеціалізація у виготовленні міського та дрібного бондарського посуду, ложок тощо. Однак селяни не полишали хліборобства, для багатьох з них заняття ремеслом залишалося допоміжною галуззю в осінньо-зимовий період. Теслярі, бондарі, столярі виготовляли і вивозили на ярмарки знаряддя праці, засоби транспорту, меблі, хатнє начиння, оздоблене різьбленням та розписом. Народні майстри XIV – XV століття успадкували і розвинули традиційні прийоми деревообробництва Київської Русі.

До рідкісних пам'яток різьблення XV століття належать ручні двораменні хрести, оздоблені орнаментальними мотивами, написами і мініатюрами: «Розп'яття», «Зняття з хреста», «Омивання ніг», «Причастя» та інші. З XVI століття походять ікони, частина яких орнаментована різьбленням. В орнаментації переважали хвилясті, прямі, скісні та перехресні лінії-жолобки. Ікони, декоровані рослинними мотивами, мають аналогії серед давніх книжкових мініатюр та гравюр [12].

Творча праця народних майстрів-деревообробників застосовувалась у багатьох галузях. Теслярі-будівничі водночас володіли різними техніками різьблення і профілювання.

Теслярі Подніпров'я, Поділля і Прикарпаття виготовляли й оздоблювали різьбленням дерев'яні предмети господарського вжитку: вози, сани, ярма та інше. Лави, різьблені скрині, столи, різноманітні стільці, полиці та божниці, тобто основне хатнє обладнання, виготовляли на замовлення.

Пам'ятки дерев'яного сільського транспорту, оздоблені різьбленням, що дійшли до нашого часу зберігаються у Київському та Львівському історичних музеях (зокрема це чумацькі вози).

У народному побуті XII – XIII століття поряд з керамічним посудом часто застосовувався дерев'яний (миски, тарілки, салатниці, ступки, сільнички, бочечки тощо), який виготовляли на продаж бондарі Подніпров'я, Слобожанщини, Поділля та ін. Особливо цікавими були миски для косарів – яндови та ковганки для замісу тіста. Вони завжди були круглої форми і мали два або чотири вушка для перенесення і навішування на стіну. Їх орнаментували з зовнішнього боку, і декор добре «читався», коли миски завішували догори дном або ставили на поличці. З середини великі миски найчастіше розписували фарбами. Дотепер таких виробів збереглося небагато. У Рівненському краєзнавчому музеї є велика дерев'яна миска-корець XII століття, ручку якої оздоблено скісними лініями плоского різьблення; у Чернігівському історичному музеї – миска-корець XIII століття, ручку якої прикрашено великою розеткою, виконаною виїмчастим різьбленням. Так само оздоблено й дерев'яні посудини для каші та солі.

У XII – XIII столітті набуло поширення ажурне різьблення церковних іконостасів та інших предметів культового призначення. Кіоти, аналої, свічники, ручні хрести, панікадила, скриньки виробляли переважно монастирські майстри та сільські деревообробники. Ручні та напрестольні хрести виготовляли з місцевих порід дерева, іноді з кипарису. Їх прикрашали плоским різьбленням геометричних мотивів і фігурних зображень [4].

Варто зазначити, що художня обробка дерева – це різновид декоративно-прикладного мистецтва, виготовлення оригінальних виробів з дерева різноманітного функціонального призначення. За формотворчими техніками художнє деревообробництво поділяється на відповідні галузі: бондарство, деревообробне токарство, столярство та декоративне різьблення [3].

За формотворчими техніками художнє деревообробництво поділяється на відповідні галузі:

- ✓ бондарство;
- ✓ деревообробне токарство;
- ✓ теслярство-столярство;
- ✓ декоративне різьблення [3, с. 52].

Аналіз мистецтвознавчої та історичної літератури надає підстави стверджувати, що художня обробка деревини була дуже добре розвинена за часів Русі. Відомо, що вже у І тис. н. е. дерево широко використовувалося в будівництві міст і сіл, князівських палаців і фортець. Серед ремісничих професій існували теслярі, ложкарі, бондарі, різьбярі та ін. Техніка обробки дерева була доволі різноманітна: *видовбування, вирізування, розпис, випалювання* тощо. Зокрема, одна з найдавніших технік – видовбування – використовувалася для виготовлення побутових речей: посуду, корит, човнів [5].

Художні твори з дерева посідають належне місце в колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва. Нині збірка налічує близько п'яти тисяч творів XVI – XX століття. Колекція дає можливість визначити національну самобутність художнього різьблення в усій різноманітності локальних особливостей, розкрити розмаїття асортименту виробів, які відрізняються між собою за призначенням, формою та оздобленням.

Найбільшими групами музейних предметів є твори центральної частини України – Київщини, Полтавщини, Чернігівщини; західної – Івано-Франківщини, Львівщини; північно-західної – Житомирщини.

В Україні існувало багато видів художнього різьблення – площинне, рельєфне, кругле, наскрізне, але в кожному регіоні воно мало свою специфіку [3]. У площинному різьбленні, що має більш давнє походження, переважають геометричні елементи – розетка, ромб, коло, хрест тощо.

Фіто-, зоо-, антропоморфні образи вирішували частіше в техніці рельєфної та круглої різьби. Раритетними пам’ятками колекції є різьблений хрест 1576 року з с. Іваничі Володимир-Волинського повіту Волинської губернії, скульптура Архангела Михаїла, колонки від іконостасів, свічники, хрести, ікона св. Пантелеймона та цехова скринька XVIII століття [11, с. 57].

Крім того, у музеї зберігається цінна збірка хрестів XVIII-XIX століть. На деяких із них вирізьблено дату виготовлення і прізвище автора. Так, наприклад, один з них виконав майстер Федор Георгієв у 1720 році.

Наприкінці 60-х років XX століття розвиток різьбярства на Полтавщині визначила творчість Валентина Нагнибіди та майстрів очолюваної ним кременчуцької школи, таких як Марія Переверзина, Микола Зацеркляний.

Київську школу представлено творами майстрів площинної різьби Володимира Виноградського, Франца Можаровського; чернігівську – роботами Миколи Панька [3].

Неперевершеними майстрами народної скульптури визнано Антона Штепу із с. Сваричівка на Чернігівщині та Михайла Міняйла з Охтирки на Сумщині. Серед творів А. Штепи на особливу увагу заслуговують композиції на етнографічні теми. М. Міняйло найяскривіше розкрив свій хист у роботах на історичну тему. Незважаючи на статичність постатей, порушення пропорцій, умовність зображення, їхні образи вражають надзвичайною цілісністю та внутрішньою експресією.

На Слобожанщині народна архітектура мала своєрідні декоративні форми: дахи з виносами спиралися на кронштейни, так звані коники. Піддашшя оперізували дошки-лиштви (профільовані, вирізані візерунки з нескладними геометричними мотивами). Багаті форми мали віконні лиштви. На Полтавщині їх деколи доповнювали накладними силуетними зображеннями птахів [2].

Також вважаємо за необхідне зазначити, що на Слобожанщині оздобленням возів, саней та інших побутових предметів славилися різьбярі с. Дергачі (теперішня Харківська область). Столи, лави, стільці вирізнялися профільованими ніжками і загалом були декоровані різьбленням, а скрині – розписом. Колись у с. Хмелівка (тепер Сумська область) виготовленням різьблених меблів славилися брати Тахтаєви, а в с. Засулля (також Сумська область) Іван і Сидір Каша, Кіряк і Тимофій Нижники. Всі вони належали до столярного цеху в Ромнах, що наприкінці XIX століття налічував 53 деревообробники різного фаху [6].

Принагідно зазначимо, що обираючи деревину для художніх виробів, ремісники з найдавніших часів прискіпливо враховували не тільки фізичні (твердість, розколюваність, гнучкість), декоративні (колір, текстура, фактура) якості, а й смакові властивості (дух) деревини. Дух має кожна порода. Ароматичними є переважно ефірні масла, смоли і дубильні речовини – таніди. Особливо сильно пахне свіжо зрубана деревина. З часом, при висиханні її запах послаблюється, а при нагріванні знову посилюється [7].

Відтак, аналіз наукової літератури та зразків музейних колекцій дає змогу дійти висновку, що народні майстри-різьбярі створювали своє мистецтво – художнє оформлення предметів побуту й зберегли до наших днів естетичні уявлення минулих поколінь. Вважаємо, що неможливо переоцінити значення художньо-

естетичного досвіду майстрів, накопиченого протягом багатьох століть у народних ремеслах, вагомим складником серед яких є художнє різьблення по дереву.

Висновки. У результаті проведеного дослідження маємо всі підстави стверджувати, що вивчення історії художньої обробки деревини сприятиме вдосконаленню як навчального, так і виховного аспекту сучасної мистецької освіти в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абросимова А.А. Художественная резьба по дереву, кости и рогу : Учеб. пособие для средн. ПТУ. 2-е изд., перераб. / А.А. Абросимова, Н.И. Каплан, Т.Б. Митлянская. – М. : Высш. шк., 1984. – 159 с.
2. Антонович Є.А. Декоративно-прикладне мистецтво / Є.А. Антонович, Р.В. Захарчук-Чугай, М.Є. Станкевич. – Львів : Світ, 2012. – 290 с.
3. Білевич І. Прилучення студентів до національної культури у процесі різьблення деревини / І. Білевич // Трудова підготовка в закладах освіти, 2001. – № 3. – С. 52-55.
4. Бутник-Сіверський Б. Українське радянське народне мистецтво / Б. Бутник-Сіверський. – К. : Мистецтво, 1966. – 224 с.
5. Запаско Я. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва / Я. Запаско. – Львів : ЛУ, 1969. – 192 с.
6. Історія розвитку художнього деревообробництва. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://msn.khnu.km.ua/pluginfile.php/ 295879/ mod_ resource/
7. Кавас К. Самовчитель різьбяра / К. Кавас. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. – 48 с.
8. Матвеева Т.А. Мозаика и резьба по дереву : Учебник для сред. проф. техн. училищ. 2-е изд. перераб. и доп. / Т.А. Матвеева. – М. : Высш. школа, 1981. – 80 с.
9. Наулко В. Культура і побут населення України / В. Наулко. – К. : Либідь, 1991. – 232 с.
10. Тимків Б.М. Виготовлення художніх виробів з дерева. Ч. 1. Мозаїка. Випалювання. Розпис : підручник / Б.М. Тимків, К.М. Кавас // За ред. доц. Б.М. Тимківа. – Львів : Світ, 1996. – 144 с.
11. Українське народознавство : навчальний посібник / За ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994. – 608 с.
12. Федотов Г. Волшебный мир дерева / Г. Федотов. – М. : Просвещение, 1987. – 204 с.
13. Хворостов А.С. Геометрическая (трёхгранно-выемчастая) резьба / А.С. Хворостов // Школа и производство, 1995. – № 1. – С. 75-80.
14. Художнє оброблення дерева. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.pyrogiv.kiev.ua/narodni-remesla/obrobka-dereva.htm

REFERENCES

1. Abrosimova A.A. Art carving on wood, bone and horn: Textbook. medium allowance Vocational school 2 ed., Pererab. / AA Abrosimova, N.I. Kaplan, T.B. Mitlyanskaya - M.: Ext. Shk., 1984. - 159 pp.
2. Antonovich Y.A. Decorative Arts / Ye.A. Antonovich, RV Zakharchuk-Chugai, M.E. Stankevich - Lviv: World, 2012. - 290 p.
3. Bilevych I. Participation of students in national culture in the process of wood carving / I. Bilevich // Labor training in educational institutions, 2001. - No. 3. - P. 52-55.
4. Butnik-Siversky B. Ukrainian Soviet Folk Art / B. Butnyk-Siversky. - K.: Art, 1966. - 224 pp.
5. Zapasko I. Essays on the history of Ukrainian arts and crafts / Y. Zapasko. - Lviv: LU, 1969. - 192 p.
6. History of the development of artistic woodworking. - [Electronic resource]. - Access mode: https://msn.khnu.km.ua/pluginfile.php/ 295879 / mod_ resource /
7. Kawas K. Self-educated carvers / K. Kawas. - Ternopil: Textbooks and manuals, 2006. - 48 p.
8. Matveeva T.A. Mosaic and wood carving: Textbook for media. prof. tech schools 2nd ed. redone and add / T.A. Matveyev - M.: Ext. school, 1981. - 80 s.
9. Nalko V. Culture and Life of the Population of Ukraine / V. Nalko. - K.: Lybid, 1991. - 232 pp.
10. Timkiv B.M. Manufacture of artistic products made of wood. Ch. 1. Mosaic. Burning. Painting: textbook / BM Timkov, KM Kawas // Ed. Associate Professor B.M. Timkiv - Lviv: World, 1996. - 144 pp.
11. Ukrainian Ethnology: Textbook / Ed. SP Pavlyuk, G.Ya. Gorin, R.F. Kirchiv - Lviv: Phoenix, 1994. - 608 p.
12. Fedotov G. The Magic World of Tree / G. Fedotov. - M.: Enlightenment, 1987. - 204 p.
13. Hvorostov A.C. Geometric (triangular-peripheral) thread / AS Hvorostov // School and production, 1995. - No. 1. - P. 75-80.
14. Artistic wood processing. - [Electronic resource]. - Access mode: https://www.pyrogiv.kiev.ua/narodni-remesla/obrobka-dereva.htm

УДК 37.035.6:745

Гулей О. В.
старший викладач кафедри історії,
теорії музики та художньої культури
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка
Мовчан Р. М.
магістрант ННІ культури і мистецтв
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка

З ІСТОРІЇ ПОЛІХРОМНОЇ СКУЛЬПТУРИ

У статті в історичному аспекті розглядається становлення поліхромної скульптури як одного із видів образотворчого мистецтва у різні періоди: у стародавні часи, у період розквіту ранніх цивілізацій, в епоху Античності, Середньовіччя, у добу Відродження. Велику увагу в статті приділено розвитку поліхромної скульптури у культурі й мистецтві XIX – XX століть.

***Ключові слова**: поліхромна скульптура, образотворче мистецтво, простір, форма, колір.*

***Гулей О. В., Мовчан Р. Н.** Из истории полихромной скульптуры.*

В статье в историческом аспекте рассматривается становление полихромной скульптуры как одного из видов изобразительного искусства в разные периоды: в древние времена, в период расцвета ранних цивилизаций, в эпоху Античности, Средневековья, в эпоху Возрождения. Большое внимание в статье уделено развитию полихромной скульптуры в культуре и искусстве XIX – XX веков.

***Ключевые слова:** полихромная скульптура, изобразительное искусство, пространство, форма, цвет.*

***Guley O. V, Movchan R. N.** From the history of polychrome sculpture.*

In the article, in the historical aspect, the formation of polychrome sculpture as one of the types of fine art in different periods is considered: in ancient times, during the heyday of early civilizations, in the era of antiquity, the Middle Ages, in the era of the Renaissance. Much attention is paid to the development of polychrome sculpture in the culture and art of the XIX – XX centuries.

***Keywords:** polychrome sculpture, fine arts, space, form, color.*

Постановка проблеми. Нині ми не можемо уявити своєї буденності без мистецтва: предметів народного вжитку, образотворчого мистецтва тощо. Мистецтво настільки тісно увійшло у наше життя, що стало його повсякденним атрибутом, його втіленням і дзеркалом суспільної думки. Воно не старіє, воно завжди було і є цікавим для вивчення і пізнання людства.

Високоякісні зразки мистецтва, зібрані за весь час існування людства, дають нам змогу зазирнути в минуле й розглянути питання, пов’язані з причиною виникнення мистецтва, його метою та значенням у житті людини.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженням мистецтва взагалі та скульптурою зокрема, займались вчені найрізноманітніших спеціальностей: філологи, психологи, естетики, соціологи, мистецтвознавці, навіть кібернетики й математики. Вони аналізували, класифікували, вивчали твори мистецтва впродовж всього існування людства, намагаючись зрозуміти, яку роль відіграє мистецтво у житті людини і яке значення воно має для сучасного суспільства. У цьому контексті проблеми розвитку скульптури розглядали вчені як-от: В. Артаманов, А. Бригашевич, С. Валеріус та інші. Важливо зауважити, що до цього часу, проблемі становлення та розвитку поліхромної скульптури не присвячено окремої ґрунтовної наукової праці. Проте поліхромна скульптура побіжно розглядається науковцями у контексті дослідження інших проблем, наприклад, у розвідках Д. Горбачова, М. Каган, Л. Соколюк, К. Ушакової та інших.

Мета статті: в історичному аспекті розглянути й проаналізувати розвиток поліхромної скульптури.

Виклад основного матеріалу Протягом існування людства мистецтво супроводжувало людину і було тим складником, що прикрашав сіру буденність і надавав нового значення й цінності життя. Аналізуючи мистецькі твори маємо можливість: по-перше, досить виразно уявити побут та устрій життя минулих поколінь; по-друге, пересвідчитися, що колір в оточенні людини займає одне з важливих значень.

Варто зазначити, що колір тісно пов’язаний з формою предметів і сприймається у єдності з такими її параметрами як: висота, ширина, довжина. У відриві від форми кольору у природі не існує, так само не існує й форми у відриві від кольору. Аналіз першоджерел засвідчив, що мистецтво стародавніх цивілізацій (Шумер, Аккад, Ассирія, Вавилон, Єгипет, Еллінське мистецтво) та мистецтво часів Середньовіччя є зразками зацікавлення митців кольором у скульптурі. Колір усвідомлювався митцями і використовувався як повноцінний елемент вираження своїх творчих задумів на рівні з формою, адже колір і форма, поєднані в одному просторі, збагачують і доповнюють один одного.

Важливо відмітити, що скульптура стародавніх цивілізацій (вказаних вище) рясніли багатобарв’ям. Поліхромія в скульптурі є свідченням прагнення митцями до найвищого прояву художності своїх творів. І як

могло бути інакше, коли митців оточував такий багатий світ різнобарв'я. Чи міг художник позбавити себе такого потужного художнього засобу вираження образу як колір. Мистецтво Стародавнього Єгипту можна прослідкувати на протязі довготривалого періоду – це понад 4 тисячі років. Древній Єгипет був одним з перших класових суспільств, тож, багато з того, що дала ця культура, з'явилось в світі вперше. Роботи художників-майстрів Стародавнього Єгипту свідчать про високу естетичну культуру народу, про довершений смак і досить сформоване й завершене мистецтво. Рельєфи й стінописи повинні були прославляти силу правителів, оповідати про їх діяльність. Єгипетські художники добре відчували і передавали об'ємну форму. Вживали низький рельєф із вибраним тлом і врізане рельєфне зображення. Мистецтво Стародавнього Єгипту має місце й для індивідуальних рис творчого прояву художника, який досить широко у своїй творчій діяльності використовував можливості кольору. Яскраво виразним для нас є мистецтво Архаїки (Стародавньої Греції). Афінське суспільство являло собою демократичне суспільство з простими, відкритими відносинами, з рівною індивідуальною відповідальністю за спільну працю. Греки жили або намагалися сприймати оточуючий світ гармонійно, гармонійно вони сприймали і людину в навколишньому середовищі. Гармонія духу й тіла – чи не одне з основних гасел стародавнього грека. Протиріччя, або дуалізм духу і тіла, був йому не відомий.

Варто звернути увагу на те, що завдяки теологічному релігійному баченню мистецтво Середньовіччя змушене було вдатися до розробки нової художньої концепції, майстри відмовляючись від художніх принципів «художників-варварів» тому, що вони не відповідали ідеологічним принципам і, як результат, цей період не відзначився розвитком скульптури за класичними формами. Майстри змушені були дивитись «просто і прямо», безпосередньо трактувати форму оздоблюючи її кольором. Скульптура, і майже все образотворче мистецтво епохи Відродження, перш за все, відбивали стан душі, притаманний митцям тієї доби. Нові ідеї світогляду й бачення ролі людини у світі були виражені у творах високого художнього рівня. Так, поступово мистецькі вироби втратили своє суто релігійне чи утилітарне призначення й набули рис естетики.

Переважна більшість дослідників зазначає, що починаючи від епохи Відродження й до XX століття митці прагнули відтворювати навколишнє середовище у реалістичній манері. Таким чином, з розквітом скульптури XIX століття відбулося переосмислення ролі мистецтва у житті людства. Цей факт дає підстави стверджувати, що мистецтво набуло образного характеру; натуралістичне, дзеркальне світобачення у мистецтві другої половини XIX століття змінилося на право вільної інтерпретації.

Вважаємо необхідним підкреслити, що у мистецькому житті Європи кінця XIX – початку XX століття спостерігається надзвичайна динамічність, стрімка зміна поколінь митців, стилів, напрямків; з'явилися численні групи й мистецькі угрупування, кожне з яких сповідало свою творчу концепцію.

Дослідження вчених констатують, що в нових течіях важко виокремити яку-не будь спільну рису, очевидні різноманітність і різноплановість майстрів. Як зазначають науковці: об'єднує майстрів зазначеного вище періоду, насамперед, *авангардизм* – розрив з визнаними нормами і традиціями, бунт проти старих форм не тільки в мистецтві, але й у житті взагалі. У той же час у окремих майстрів абсолютно різним и були: з одного боку, цілі, а з іншого – тон і спрямованість протесту.

Концептуальний аналіз праць Л. Соколюк, К. Ушакової дає підстави стверджувати, що доба мистецтва кінця XIX – початку XX століття характеризується радикальним переосмисленням художньої мови. Мистецькі традиції попередників, якщо не цілковито заперечувалися й нехтувалися, то, принаймні, зазнавали великих та вагомих змін і трансформацій. З огляду на викладене, відзначимо, що нові мистецькі погляди відбувалися на тлі, пов'язаному з:

- переосмисленням соціально-культурних цінностей;
- драматичними подіями – війни та соціальні струси початку XX століття;
- появою нових філософських концепцій та досягнень психології (З. Фрейд, К. Юнг, Ф. Ніцше та інші);
- зародженням нових течій, які «революційно» змінили підхід до образотворчого мистецтва взагалі та до скульптури зокрема.

Подальший аналіз літературних джерел уможливив виокремити характерні риси образотворчого мистецтва досліджуваного періоду, що вплинули на розвиток поліхромної скульптури:

- звернення до зразків мистецтва первісної епохи;
- пріоритетною метою художників стало прагнення відмежуватися від усього «застарілого, наносного, лицемірного»;
- пошук «першоствореного, чистого».

З огляду на вищеозначене, доцільно зауважити, що ці, з'ясовані вище факти, сприяли становленню й розквіту *авангарду* – мистецькому стилю, який своєю назвою об'єднав сукупність новаторських течій мистецтва кінця XIX – початку XX століття. До найбільш відомих і значних течій авангарду відносять: кубізм, конструктивізм, сюрреалізм, фовізм, супрематизм, футуризм. Численні наукові дослідження засвідчили, що авангард – стиль, який вирізняється своєю потужною експресією, новими художніми прийомами. Митцями випробовуються нові принципи бачення форми, побудови композиції. Синтез різноманітних і різнорідних матеріалів, винайденням колажу. П. Пікассо, А. Матісс, С. Далі, К. Малевич, А. Архипенко стали всесвітньо відомими представниками авангарду.

Необхідно акцентувати увагу на тому, що одним з найвиразніших засобів образотворчого мистецтва часів розквіту авангарду, безумовно, було неординарне застосування кольору. Колір набув нового звучання, значення, потужності. Нерідко композиції будувались використовуючи кольорову домінанту. Разюче дикі мазки, надзвичайно яскраві кольори з високою ступінню умовності рисунку та форми, як, наприклад, у фовістів, чи, навпаки, підвищена геометричність форми виражена за допомогою локальних кольорів у кубістів.

Варто вказати, що митці, підкорюючись духу і вимогам нової епохи, швидко реагують на її потреби. Самі починають винаходити, відкривати нові творчі горизонти, нові прийоми і техніки. Здобутки в галузі машинобудування, хімії, фізики та в інших галузях надихають митців на створення нових форм, композицій. Наразі зазначимо, що *синте*з є ще однією складовою авангарду. Доказом цьому може бути поєднання матеріалів, раніше не поєднаних в одній роботі: залізо і скло, папір і дерево та інші. У зв'язку з цим, у скульптурі відбулися пошуки нових форм: естетика почала орієнтуватися на спрощення форм. Не зважаючи на те, що мистецтво переживало кризу, заперечувався класичний стиль, художники, все ж таки, знаходили для себе орієнтири і зразки для натхнення. Ними стали взірці творів народного мистецтва, яке довгий час (майже до кінця XIX століття) вважалось митцями-класиками більш низькою примітивною формою творчості. Відкриття мистецтва народів Африки, Японії, Америки стали для художників опорою і орієнтиром у власних пошуках.

Так, звичайно, у нашій уяві глибоко укорінився образ скульптури, як монохромного виду образотворчого мистецтва з високохудожніми чудовими зразками. Творів, що стали взірцями високого мистецтва для багатьох поколінь митців-послідовників. Принагідно зауважимо, що з впевненістю стверджувати, що, принаймні деякі з творів минулого не були кольоровими, ми не можемо. Адже природа за тисячоліття нищить навіть камінь, не говорячи вже про фарбу – зникненню багатьох шедеврів мистецтва ми завдячуємо часу і негативним природним умовам.

Втім, маємо достатню кількість творів поліхромної скульптури, що спонукають науковців до пошуку відповіді на низку запитання, як-от:

- яка концепція лежить в основі поліхромії в скульптурі?
- що спонукало митців минулого застосовувати колір у своїх творах?
- чому поряд з кольоровими творами митці займались монохромною скульптурою?

Чому в мистецтві цілих епох, поліхромія в скульптурі була домінантною. Наприклад, з приводу використання кольору в скульптурі Стародавньої Греції і Європейських країн Середньовіччя, й нині проводяться дискусії і точаться суперечки в колах наукової спільноти, щодо домінанти поліхромії в скульптурі.

Поряд з тим, питання виникає і щодо розглянутої вище епохи авангарду: Чому при всій своїй «авангардовості», потужній креативності і безкомпромісності щодо класичних проявів у мистецтві, скульптура, у ставленні до кольору, залишається вірною, так званим, класичним формам мистецтва, сформованого здебільшого у часи Ренесансу.

Справді, дивно, що митці авангарду, які так чи інакше працювали з формою, серед них: Пабло Пікассо й Амадео Модільяні. Принагідно зазначимо, що Анрі Матісс – майстер живопису, створив вісімдесят дві скульптури. Важливо вказати, що переважна більшість митців уникають використання кольору у своїх скульптурних композиціях. (Звісно до урахування ми не беремо керамічні твори майстрів, або рельєфні колажі, у яких здебільшого присутнє використання кольорових елементів).

Дійсно, коли нас спитали б чи могли б ви пригадати яку не будь скульптурну композицію (наприклад майстра Пікассо) і чи працював він з кольором в сфері скульптури? Інтуїтивно, майже без заперечення ми відповіли б ствердно, пригадуючи нестримну харизму митця і надзвичайно вільне використання кольору у живописних і графічних творах, пошуки таких скульптурних композицій не призведуть до однозначно позитивної відповіді, бо таких творів немає.

Отже, скульптура, як і інші жанри сучасного мистецтва характеризується великим різноманіттям шкіл, стилів та течій, що зосереджені на пошукові нового. Стереотипне сприйняття скульптури відходить в минуле, відкриваючи простір для новаторських кроків, застосування нових ідей, концепцій та засобів зображення дійсності, на що великий вплив здійснюють сучасні наукові теорії. Разом з тим, вважаємо перспективним втілення власного світобачення і самовираження в усіх галузях образотворчого мистецтва, зокрема, в поліхромній скульптурі.

Висновки. У результаті дослідження мистецтва різних епох (часів перших цивілізацій, Стародавньої Греції, Середньовіччя, від періоду Відродження до наших днів) та вивчення його основних характерних рис можемо зробити висновки, що:

- по-перше, мистецтво поліхромної скульптури супроводжувало людство майже на всіх етапах його розвитку;
- по-друге, мистецтво форми в поєднанні з кольором допомагало створювати й виражати у пластичній формі ті почуття, емоції й думки, які неможливо передати інакше, ніж за допомогою синтезу художньої форми і поліхромії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артаманов В. А. Місто і монумент / В. А. Артаманов. – М. : Будвидав., 1974. – 224 с.

2. Баригашевич А. А. Основы художественного конструирования / А. А. Баригашевич, А. Р. Мельников. – Минск : Высшая школа, 1978. – 214 с.
3. Валериус С. Прогресивная скульптура ХХ столетия / С. Валериус. – М. : Искусство, 1973. – 420 с.
4. Каган М. С. Філософія культури / М. С. Каган. – СПб. : ТОО ТК «Петрополіс», 1996. – 416 с.
5. Культурологія. Українська та зарубіжна культура : навч. посібник / За ред. : М. М. Закович, І. А. Зязюна, О. М. Семашко та ін. – К. : Знання, 2007. – 567 с.
6. Популярная художественная энциклопедия – М. : Советская энциклопедия, 1986. – Т. 1. – 447 с
7. Соколюк Л. Проблема синтезу мистецтв та її значення в системі сучасної мистецької освіти в Україні / Л. Соколюк // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Харків, 1998. – Вип. 1. – С. 47-48.
8. Український авангард 1910-1930 років : Альбом / Автор-упорядник Д. О. Горбачов. – К. : Мистецтво, 1996. – 400 с.
9. Український модернізм 1910-1930 : Альбом. – Хмельницький : Галерея, 2006. – 287 с.
10. Ушакова К. В. Типологія та хронологія культури / К. В. Ушакова. – Одеса : Астропринт, 2009. – 64 с.

REFERENCES

1. Artamanov V.A. Town and Monument / VA Artamanov. - M.: Budvydav., 1974. - 224 p.
2. Barigashevich AA Fundamentals of Artistic Design / A. Barigashevich, A. R. Melnikov. - Minsk: Higher school, 1978. - 214 p.
3. Valerius S. Progressive sculpture of the twentieth century / S. Valerius. - M.: Art, 1973. - 420 p.
4. Kagan MS Philosophy of Culture / MS Kagan. - St. Petersburg : LLP TC "Petropolis", 1996. - 416 pp.
5. Culturology. Ukrainian and foreign culture: teaching. manual / ed. : M. M. Zakovich, I. A. Zyazyun, O. M. Semashko and others. - K.: Knowledge, 2007. - 567 pp.
6. Popular artistic encyclopedia - M.: Soviet Encyclopedia, 1986. - T. 1. - 447 s
7. Sokolyuk L. The problem of the synthesis of arts and its importance in the system of modern artistic education in Ukraine / L. Sokolyuk // Traditions and innovations in higher architectural and artistic education. - Kharkiv, 1998. - Vip. 1. - P. 47-48.
8. Ukrainian avant-garde 1910-1930 years: Album / Author-orderer D. O. Gorbachev. - K.: Art, 1996. - 400 p.
9. Ukrainian Modernism 1910-1930: Album. - Khmelnytsky: Gallery, 2006. - 287 pp.
10. Ushakova KV The typology and chronology of culture / K.V. Ushakov. - Odessa: Astroprint, 2009. - 64 p.

УДК 327:325.14

Гребіник Я.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ПОЛІТИЧНА РЕАКЦІЯ КРАЇН ЄС НА МІГРАЦІЙНУ КРИЗУ

В статі розглядаються проблеми розшарування думок, щодо розміщення та проживання біженців в країнах Європейського Союзу, на основі статистичних даних, звітів ЗМІ, автор розглядає політичну ситуацію в Європі та наслідки розрізненості думок по відношенню до мігрантів, між керівництвами країн загалом та ситуаціями всередині країн.

Ключові слова: *біженці, міграційна політика, ЄС, міграційна криза.*

Гребиник Я.Политична реакция стран ЕС на миграционный кризис.

В статье рассматриваются проблемы расслоения мыслей, по размещению и проживанию беженцев в странах Европейского Союза, на основе статистических данных, отчетов СМИ, автор рассматривает политическую ситуацию в Европе и последствия разрозненности мнений по отношению к мигрантам, между руководствами стран в целом и ситуациями внутри стран.

Ключевые слова: *беженцы, миграционная политика, ЕС, миграционный кризис.*

Grebnik Y.Political reaction of EU countries to the migration crisis.

The article deals with the problems of divergence of opinion regarding the placement and residence of refugees in the European Union, based on statistical data, media reports, the author examines the political situation in Europe and the consequences of the diversity of opinions with regard to migrants, between leaders of countries in general and situations within countries.

Key words*: the refugees, migration policy, EU immigration crisis.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення викликає значний інтерес тема міграційної політики в Європейському Союзі (далі ЄС) в укладанні нових домовленостей між країн ЄС та їх партнерами. Заходи урегулювання життя мігрантів, прийняття різних рішень в сфері міграції, надання притулку мігрантам, призводять до біполярності думок у вищих ешелонах влади країн ЄС та розшарування поглядів та можливостей країн-учасниць.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед вітчизняних дослідників, які вивчають тему міграційних процесів у ЄС слід відзначити Т. Гнатюк [2], О. Малиновська [4], А. Чейпеш [7], а з зарубіжних науковців ґрунтовні дослідження з даної теми, виділити можна С. Триканової [6]. и О. Царевої [7].

Метою статті є висвітлення основних тенденцій розвитку міграційної кризи, та реакції країн ЄС на нелегальних мігрантів, законодавчу протидію та спробу регулювання напливу біженців.

Виклад основного матеріалу. Міграція – це переміщення населення з постійного місця проживання, пов’язане з перетином певних меж (державних кордонів). Вона в основному має стихійний характер і декілька

видів. Міграція існувала завжди. Сьогодні її офіційною стороною є трудова міграція населення. Проте найбільш масовою та не безпечнішою є нелегальна міграція, до країн Європейського Союзу, що в останні роки зросла в десятки разів. Неконтрольоване зростання біженців і призвело до кризи, яка тільки набуває обертів.

Біженці, що намагаються уникнути збройних конфліктів на території країн Близького Сходу, та Північної Африки, а особливо, біженці з Сирії, шукають для себе кращих умов життя. Врегулювання даної ситуації викликає багато дискусій, в європейському політикумі [3, с. 36].

З моменту підписання маастрихтського союзу підписано багато законів щодо врегулювання міграційної політики. Ніццький договір встановив різні підходи, що відрізнялися по вибору пріоритетів політики в області міграції, Лісабонський договір – створення Європейська служба зовнішньополітичної діяльності.

Візовий режим обмежував кількість бажаючих потрапити в ЄС, але мігранти продовжують спроби проникнення на територію ЄС нелегальним шляхом. Це вивело на перший план проблему безпеки, але в той же час, керуючись гуманними засадами керівництво Європейського союзу не може формувати суворий міграційний курс, адже права людини є пріоритетними. В зв'язку з цим, набуває сили питання, що стосується урівноваження аспектів безпеки країн ЄС та захисту прав людини.

Зміна ментальних думок іммігрантів спричинила додаткові труднощі. На відміну від своїх попередників нинішні мігранти у своїй більшості не намагаються прийняти усталені в ній традиції, звичаї, спосіб життя, культуру, повністю інтегруватися в суспільство, оволодіти мовою країни перебування. Коли йдеться про іммігрантів конфесій, що відрізняються від конфесій місцевого населення це особливо чітко це виявляється. Вони все частіше розглядають себе як стійку національну меншість, яка чітко усвідомлює свою етнічну специфіку, свої інтереси і можливості їх відстоювати, використовуючи політичні й правові засоби, що закріплені в суспільстві, яке їх прийняло.

З одного боку існує загальноєвропейська міграційна політика, за якою всі країни-учасниці мають один стандарт та домовленості. З іншого боку міграційні стратегії держав членів ЄС реалізуються по-різному. В одних країнах спостерігається відкрита політика прийому мігрантів, інші країни намагаються знизити кількість людей, котрих готові розмістити на своїй території. Але на вибір керівництва держави впливають багато факторів: географічне положення, соціально-економічна ситуація, положення серед країн ЄС. Тож варто розглянути ці процеси з двох різних сторін: країн, що відкрито приймають біженців, та тих держав, що проти міграції в європейські країни [6, с. 130].

Відносини всередині країн ЄС у зв'язку з міграційною кризою погіршуються, уряди країн все більше віддаляються від лінії А. Меркель, яка пропонує політику «відкритих дверей» для біженців, тому мігрантів стає дедалі більше. Варто зазначити, про нерівномірний розподіл біженців між країнами, що, з одного боку, вказує на виважене рішення Єврокомісії щодо кожної країни окремо, з іншого – створює ще більшу диспропорцію між країнами.

На розподіленні біженців в інших країнах ЄС найактивніше наполягала Італія. Улітку 2015 р. Рим погрожував заборонити іноземним суднам висаджувати мігрантів на своїй території, а тим, кому вдалося дістатися країни, буде видавати шенгенські візи, щоб вони могли виїхати в будь-яку іншу країну ЄС [1, с. 132].

Такі країни, Австрія та Швейцарія відмовляють біженцям у в'їзді, Франція закрила кордон для мігрантів. Поліцейські цих держав перевіряють потяги, що вирушають з Італії і в разі виявлення мігрантів повертають їх назад, звідки вони прибули.

Більшість біженців упевнені, що в Німеччині вони гарантовано отримають безкоштовне житло і грошову допомогу. Через велику їх кількість місцеві жителі почали агресивніше ставитися до них. У 2015 р. було скоєно близько 500 нападів на оселі де проживали біженці. Дві третини нападників до цього не мали кримінального минулого. Ситуація ускладнилась наскільки, що федеральний уряду Баварії почав вимагати зменшити кількість біженців, які прибувають до країни. Та в цілому Німеччина залишається країною, яка твердо пропагує ідеали гуманності, відповідальності та політики «відкритих дверей», що призвело до висловлення недовіри А.Меркель у цьому питанні, і у 2015 році їй пропонувалося залишити посаду, або зупинити дану програму [2, с 107].

Німеччина та Австрія вже 5 вересня 2015 р. погодилися надати притулок біженцям. Але Угорщина вже 24 вересня того ж року почала зводити огорожу на кордоні зі Словенією. У ніч з 17 на 18 жовтня 2015 р. задля зупинення потоку мігрантів Угорщина закрила кордон із Хорватією, перехід кордону тепер здійснюватиметься в пунктах пропуску. Щодо Австрії варто зазначити, що 19-20 вересня 2015 р. на її територію з Хорватії, Угорщини та Словенії, прибуло не менше 20 тис. біженців. А 25 вересня того ж року Австрія, понад 5 тис. мігрантів, відправила назад до країн ЄС. Також Австрія підтримує Угорщину в протистоянні Берліну й Брюсселю. Долучилася до опозиції й Бельгія, яка відправляє назад мігрантів, які перетнули кордон із Францією. Нещодавно країна відправила до Франції понад 600 мігрантів. Також контроль мігрантів на кордонах ввели Мальта, Норвегія, Швеція та Данія [7, с. 46].

Угорщина, до якої з початку 2015 р. приїхало понад 50 тис. біженців, заявила, що теж посилить контроль на кордоні з південними сусідами – Румунією та Хорватією. Станом на 4 вересня 2015 р. у Будапешті залишалися тисячі біженців, оскільки їх не випускали до Австрії. Данія має особливий статус, закріплений у Шенгенському протоколі до Амстердамського договору 1997 р. Копенгаген не бере участі в міграційній

політиці ЄС. Тому Данія не бере участі в розподілі мігрантів, що в даній ситуації лиши на користь країні. У Швеції частішими стали випадки підпалу притулків для біженців. Від 28 жовтня 2015 р. поліція почала патрулювати притулки на гелікоптерах. У середині листопада того ж року Швеція тимчасово відновила контроль на кордонах через потік біженців. 4 січня 2016 р. Швеція у зв'язку з масовим напливом біженців ввела прикордонний контроль з Данією. У Швеції нараховується найбільша в Європі кількість біженців [8, с.101].

У Румунії, яка значно відстає в розвитку від багатьох інших держав ЄС, посилюють охорону кордонів та проводять військові навчання. А з території Хорватії за минулий рік до ЄС потрапили майже 70 тис. мігрантів. 28 жовтня 2015 р. у Чехії було проведено декілька мітингів проти мігрантів. Найбільший мітинг відбувся в Брно, де зібралося 1 500 осіб та 70 мотоциклістів. У Празі поліція розділила противників і прихильників міграції, щоб не допустити протистояння. Чехія та Словаччина також входять до десятки країн, які виступають проти введення квот на розподіл мігрантів між країнами – членами ЄС. Такої самої думки дотримуються й Естонія, Латвія, Литва та Польща Президент Литви Д. Грибаускайте назвала пропозицію Єврокомісії, згідно з якою балтійська країна повинна прийняти в себе 710 біженців, «несправедливим і недоцільним» способом розв'язання проблеми [4, с. 6].

Масовий приплив іммігрантів-мусульман до європейських країн породжує напруженість у суспільствах Європейського Союзу. Відомий німецький політик Тило Саррацин, спираючись на дані статистики та власні розрахунки й прогнози, доводить, що мусульманська спільнота в Німеччині не прагне до інтеграції в німецьке суспільство. Він стверджує, що соціальне забезпечення негативно впливає на готовність мігрантів з ісламських країн до інтеграції: вони мають у формі основного забезпечення набагато вищий стандарт життя порівняно з країною їх походження. Це позбавляє мігрантів необхідності змінювати свій традиційний спосіб життя, докладати зусиль для вивчення мови, пошуку роботи і надавати своїм дружинам більше західноєвропейської свободи. Сподівання на те, що інтеграція мусульманських мігрантів, вимірювана за рівнем освіти, присутністю на ринку праці і рівнем володіння німецькою мовою, з роками буде прогресувати, не виправдались. Ступінь інтеграції і готовність до неї, на його думку, навпаки, понизилась. Причини цього – недостатні успіхи мусульман у системі освіти й зайнятості, низька участь у трудовій діяльності, досить значний притік з батьківщини, пов'язаний з возз'єднанням сімей, а також надмірне акцентування на рідній культурі. Такий шлях веде до розмивання моноетнічної цілісності німецького народу і формування паралельного суспільства ісламських мігрантів, а за традиційно високої народжуваності у мусульман несе реальну загрозу для країни. Тому політик виступає за жорстку міграційну політику з боку Німеччини щодо мігрантів-мусульман [5, с. 231].

Тим часом чисельність нелегальних мігрантів зростає шаленими темпами. Якщо в середині 2015 р. мігрантів налічувалося близько 750 тис. осіб, то ближче до кінця 2015 р. цей показник сягнув 1,5 млн. До кінця 2016 р. у Єврокомісії прогнозували прибуття до 3 млн. мігрантів. ЄС зазнає значних витрат на розселення та соціальні виплати таким мігрантам. Крім того, думки щодо врегулювання міграційної кризи як між кр чл. ЄС так і в них самих, особливо тих, які підтримують політику «відкритих дверей». Між країнами ЄС не має взаємодії, а це ще більше перешкоджає контролю кризи.

Слід зазначити, що в школі дана тема не вивчається, та навіть не висвітлюється, як частина всесвітньої історії, хоча для класів з гуманітарного профіль дана тема може висвітлюватись в плані вивчення євроінтеграційних процесів. Але у вузах, особливо спрямування історичного, політологічного та міжнародних відносин дана проблеиатика має вивчатися досить широко та ґрунтовно, але і тут все досить складно. Міграційна політика ЄС лише частково висвітлюється, адже є все ж таки специфічним предметом, який вивчають спеціалісти вузького профілю, але на мою думку, міграційну політику слід висвітлювати, у зв'язку євроінтеграційних процесів України, оскільки при входженні до ЄС Україна буде зобов'язана виконувати прийняті рішення та буде залучатися до розв'язання проблеми мігрантів, та міграційних проблем взагалі. Дана робота може бути використана викладачем як основа для подання інформації та використана студентами як систематизований матеріал для поглиблення знань з курсу Європейська інтеграція.

Висновки. На нашу думку, все це незабаром може привести до розколу ЄС. Адже є зовні проблеми які загрожують цілісності до ЄС: безкінечний потік мігрантів, прийняття нових членів до Союзу, війна на сході України та санкції проти РФ, витрати на утримання мігрантів, економічна нестабільність певних країн – членів ЄС, разюче розходження думок щодо міграційної політики та зобов'язань країн перед Союзом, референдум у Великобританії про участь у ЄС, усе це ще більше «підігрівається» неоднозначним ставленням до всіх цих питань громадян в межах окремої країни. Але є і внутрішні проблеми зокрема порушення економічного копенгагенського критерію щодо дефіциту бюджету

ЄС слід підійти до вирішення більш конструктивно та не відгороджуватись від проблем, а допомогти розв'язати причини переселення мігрантів. Ситуація, що склалася має шляхи вирішення незважаючи на власні масштаби. Європейським країнам слід об'єднатися, звернути уваги на власні проблеми та думки населення країн, які проти доволі привітної політики заохочення біженців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арістова А. В. Організаційно-правові аспекти управління економічним розвитком [Електронний ресурс] / А. В. Арістова. – Режим доступу: http://publications.ntu.edu.ua/eut/2015-02/131-138.pdf

2. Гнатюк Т. О. Сучасні міграційні процеси: світові тенденції, європейські та українські особливості / Т. О. Гнатюк // Політичні науки. Правознавство. Наукові праці. – Т. 69. – Випуск 56. – С. 105–112.
3. Гьокхан Демир. Сучасні міграційні процеси: проблема адаптації та інтеграції мігрантів в об'єднаній Європі / Демир Гьокхан // Філософські науки. – Випуск 1 (82). – 2016. – С. 35–44.
4. Малиновська О. А. Міграційна криза в Європі: пошуки шляхів розв'язання та наслідки для України [Електронний ресурс] / О. А. Малиновська. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/migrasia-c1f03.pdf
5. Саррацин Тило. Германия: самоликвидация: пер. с нем. / Тило Саррацин. – М. : Рид Групп, 2012. – 400 с. – (Political animal. «Политическое животное»).
6. Трыканова С. А. Тенденции организационно-правового регулирования миграционной политики ЕС / С. А. Трыканова // Право и управление. XXI век. – № 3 (8). – 2008. – С. 130–131.
7. Царёва Елена. Миграционная политика Европейского союза / Елена Царёва // Обозреватель. – № 3. – 2014. – С. 40–48.
8. Чейпеш А. О. Міграційна криза європейського союзу: реальність та перспективи / А. О. Чейпеш // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – Випуск 7, частина 3. – 2016. – С. 149–152.

REFERENCES

1. Aristova AV Organizational-legal aspects of management of economic development [Electronic resource] / AV Aristova. - Access mode: http://publications.ntu.edu.ua/eut/2015-02/131-138.pdf
2. Gnatyuk T.O. Modern Migration Processes: World Trends, European and Ukrainian Features / T. O. Hnatyuk // Political Sciences. Science of law. Scientific works. - Vol. 69. - Issue 56. - C. 105-112.
3. Gökhan Demir. Modern Migration Processes: the Problem of Adaptation and Integration of Migrants in a United Europe / Demir Gökhan // Philosophical Sciences. - Issue 1 (82). - 2016 - C. 35-44.
4. Malinovskaya O. A. Migration crisis in Europe: search for solutions and implications for Ukraine [Electronic resource] / O. A. Malinovska. - Access mode: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/migrasia-c1f03.pdf
5. Sarrazin Tilo. Germany: self-liquidation: per. with him / Tilo Sarrazin - M.: Reid Group, 2012. - 400 p. - (Political animal. "Political animal").
6. Trykanova S.A. Trends in the organizational-legal regulation of EU migration policy / S.A. Trykanova // Law and management. XXI Century - No. 3 (8). - 2008. - pp. 130-131.
7. Tsarova Elena. European Union Migration Policy / Elena Tsareva // Browser. - No. 3. - 2014. - pp. 40-48.
8. Chypesh A.O. Migration crisis of the European Union: reality and prospects / A.O.Chepesh // Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and World Economy. - Issue 7, Part 3. - 2016 - pp. 149-152.

УДК 37.035.6:745/749

Гулей О.В.
старший викладач кафедри історії,
теорії музики та художньої культури
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка
Бриченко Я.О.
студент ННІ культури і мистецтв
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ КРОЛЕВЕЦЬКОГО ТКАЦТВА

Статтю присвячено історії розвитку художнього ткацького промислу в місті Кролевець Харківської губернії, що набув найвищого розквіту у другій половині XIX – на початку XX століття. Головна увага приділена особливості виготовлення кролевецьких тканих рушників – одному із найпопулярніших видів народного художнього промислу України досліджуваного періоду.

Ключові слова: *кролевецькі рушники, традиційне мистецтво, народне художнє ткацтво, кустарне виробництво.*

Гулей О.В.,.Брыченко Я.А. Из истории развития кролевецкого ткачества

Статья посвящена истории развития художественного ткацкого промысла в городе Кролевец Харьковской губернии, получивший наивысшего расцвета во второй половине XIX – начале XX века. Главное внимание уделено особенности изготовления кролевецких тканых рушныков – одном из самых популярных видов народного художественного промысла Украины исследуемого периода.

Ключевые слова: *кролевецкие рушныки, традиционное искусство, народное художественное ткачество, кустарное производство.*

Guley O.V., Brychenko Y.A. From the history of the development of crowlewic tecables.

The article is devoted to the history of the development of artistic weaving in the city of Krolevets of the Kharkiv province, which received the highest flourishing in the second half of the 19th - the beginning of the 20th century. The main attention is paid to the peculiarities of making Crowelette woven towels – one of the most popular types of folk art in Ukraine of the period under study.

Keywords*: Crowlet rushniki, traditional art, folk artistic weaving, handicraft production.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. У 2015 році українською владою прийнято курс на Стратегію поступального розвитку «Україна – 2020», у якій намічено шляхи розвитку народних промислів і ремесел, передбачено охорону історичної та культурної спадщини. На нинішньому етапі відродження національної культури й мистецької освіти актуальним питанням постає дослідження традиційних художніх регіональних промислів. Вагомою часткою культурної спадщини українського народу є кролевецьке художнє ткацтво. Використання досвіду попередніх часів в освітньо-виховному просторі потребує поглибленого вивчення становлення і розвитку народних промислів.

Аналіз актуальних досліджень. Одним з основоположників дослідницької традиції вивчення Слобожанщини був видатний вітчизняний історик Д. Багалій (1857-1932). У його праці «Історія Слобідської України» найбільш ґрунтовно викладені історичні відомості та етнографічні розвідки. Важливі дані для нашого дослідження містять матеріали експедицій М. Сумцова. краю та його облаштуванню знаходимо відомості про використання кролевецьких рушників в оздобленні традиційного житла українців Північно-Східного регіону. Побіжно відомості про застосування кролевецьких рушників в народному інтер'єрі подано в працях В. Щербаківського та С. Таранушенка присвячених вивченню народного житла. Історії виникнення міста Кролевець і становленню кролевецького народного ткацтва присвятили свої розвідки: О. Грищенко, І. Дудар, А. Карась, С. Колос, Є. Спаська. Дослідженню естетичних особливостей кролевецьких рушників присвячено праці О. Боряк, Л. Жоголь, Г. Нечаєва, О. Майданець, Н. Саєнко, М. Селівачов. Художні особливості кролевецьких рушників розглянули у своїх розвідках Л. Орел, Є. Кочерженко, Н. Телегей композицію і орнаментику – В. Донченко-Хмара, М. Калюк, Є. Причепій, І. Пурига. Технологічні аспекти кролевецького ткацтва вивчали І. Дудар, Л. Минтус, С. Найденко, С. Нечипоренко, І. Яніна. Значення кролевецьких рушників у національній та світовій культурній спадщині досліджували З. Босик, О. Пошивайло та інші.

Мета дослідження: проаналізувати історичні відомості про розвиток кролевецького художнього ткацтва як вагомого компонента народної культури України.

Виклад основного матеріалу. «XIX століття – класичний період формування регіонально-мистецької парадигми українського народного ткацтва і вишивки. Саме тоді викристалізувалися традиції, що визначили розвиток цих видів мистецтва і протягом XX століття» - писав у своїй монографії «Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія)» М. Селівачов. Одним із найпотужніших осередків ткацтва на Україні, яким пишається Слобожанщина і захоплюються мистецтвознавці, культурологи, етнографи, історики, поціновувачі традиційних мистецтв усього світу, вже понад 400 років тому визнано Кролевець.

Ще з XVII століття місто Кролевець і навколишні села славилися ткацтвом, що в кінці XIX – на початку XX століття стало тут масовим промислом. Засноване 1601 року переселенцями із Правобережжя, це поліське містечко майже одразу стало відоме своїми майстрами-ткачами. Саме тут розвивалося художнє ткацтво від сімейного ремесла до колективного об'єднання – артілі, а згодом, вже в радянські часи – і до фабрики.

Кролевецькі рушники мали величезний попит на ярмарках Кролевця, Глухова, Києва, Чернігова, Харкова, Полтави. Ткацтвом займалися цілі родини, рушники розходилися по світу, на ярмарках, здобуваючи міжнародне визнання (20, с. 182). Художник О. Грищенко, уродженець Кролевця, згадуючи дитинство наприкінці XIX століття так описував кролевецьке ткацтво: «… з усієї України, ба навіть з Московщини, приїздили на ярмарок 14 вересня – на Чесного Христа – закуповувати квітчасті рушники й барвисті плахти, виткані руками наших селянок. У кожній хаті, в околицях міста було чути рівномірний стукіт верстатів: крізь білі нитки основи вліво і вправо швидко бігали човники з різнобарвними нитками піткання (Карась С. 28)

Місцеві ткачі виготовляли побутові вироби: скатертини, жіночі запаски, килими, рушники тощо. Тканини прикрашали характерним орнаментом і малюнками, виконаними властивою лише кролевецьким майстрам технікою складного перебору. У період капіталістичного розвитку у середині XIX століття розвиткові кролевецького ткацтва сприяла активна діяльність підприємця і ткача Леонтія Ринді, який мав зв'язки із московськими фабрикантами та іншими фірмами й постачав ткачам білу та червону бавовняну пряжу. Л. Риндя разом із сином Єремієм почали займатися торгівлею саме як посередники між численними виробниками й покупцями. Попит на рушники був великий і завдяки старанням Риндіних кролевецькі рушники дістали розповсюдження по всій Російській імперії, а згодом, були представлені на всесвітніх виставках-ярмарках (Яніна). Наприклад, як стверджує І. Дудар, «стіни однієї із кімнат королівського палацу в Тюельрі в Парижі були оббиті кролевецькими рушниками» (Дудар с.16).

Згодом, зарадянського часу, 1922 року було організовано кустарно-промислове товариство «Відродження», яке стало основою фабрики «Художнє ткацтво». Провідний напрямок діяльності фабрики – виготовлення художніх декоративно-тканих штучних виробів.

Нины народні майстри бережуть, примножують та збагачують традиції, закладені їхніми талановитими предками. У Кролевці відомі цілі династії ткачів. З покоління в покоління передаються художній смак та практичні навички. Кращі майстри Кролевеччини: Фаїна Авраменко, Валентина Валова, Оданія Гавруш, Іван Дудар, Меланія Даценко, Євдокія Коноваленко, Валентина Мироненко, Олександра Соловйова та Георгій Соловйов, Тетяна Федосова.

Велику цінність становить орнамент, що прикрашає рушники, – наголошує старший науковий працівник Сумського художнього музею В. Донченко-Хмара. Орнаментація, зосереджена на кінцях рушників і до центру, поступово розріджується. Стилізовані квіткові мотиви, восьми кінцеві розетки, ромби, птахи (качечки, півники, орли, павичі), медальйони, цвітуть «дерева життя», вазони з квітами, які ритмічно об'єднуються в широкі поперечні смуги. Улюбленими були малюнки так званих «свічників», з яких мов полум'я, піднімаються вгору червоні квіти. Поширеними мотивами народних Кролевецьких рушників є також мотиви «церковиць» ()донч.

Старовинні Кролевецькі рушники, надзвичайно густо заткані червоним. Це було тло, а орнамент на ньому творили залишені не затканими білі багатокутники, розташовані то ланцюжком, то врозсип, то зірчасто рівні й хвилясті паралельні лінії. В орнаменті витримувались геометричні форми. У геометризованому стилі зображали квіти, листя, колоски, зірки, птахів, воду, небо. Часто бачимо Богиню-Берегиню. Вона була посередником між сонцем і людьми. Ткали її з піднесеними руками. І в безлічі символів, поданих геометричними формами, виступає стилізований образ Берегині. Вона у вигляді чотирьох однакових мотивів піднята на висоту верхнього ряду. Її голова – ромб, плечова частина – великий ромб, утворений від перехрестя чотирьох ліній; виступи цих ліній – руки, шия. Поясна частина являє собою складну систему ромбів, складених вертикально. У руках Берегині розкішні букети квітів з ромбів дрібніших форм. Букети майже зливаються з стилізованим головним вінком і загальне враження – Берегиня цвіте.

Чіткою геометричною мовою розкривається образ дерева-вазона в узорах рушників. Вони справляють враження не тільки силою народного мовлення, а й своєю декоративністю. По периметру йде згеометризована хвиляста гілка з стилізованими квітами та листям. Вони уявляють собою схематизовані, зменшені в розмірах елементи головного мотиву – вазону. Ця гілка обрамлена з двох сторін вузькими декоративними смужками. Головний мотив – вазон розміщено на тлі рушника симетрично в дзеркальному відображенні у вигляді вази на високій ніжці, з якої виходять три стебла і стрімко направляються догори. Угорі, в центрі їх гілки змикаються і увінчуються вазоном зменшеної форми.

Мотиви солярного орнаменту, що пов'язані із культом сонця, знайшли своє орнаментальне втілення у вигляді ромба, кола, квадрата, розетки, зірки. Розетка з хрестом у центрі з пелюстками-гачками; розетка, що має по центру східчастий ромб, а з пелюстки широкими та вузькими хвилями, що відходять на сторони і надають їй легкості. Ще одним різновидом розеток є мотив «вітряка», характерними ознаками якого є крила: основа – хрестовина (цей мотив є одним із найпоширеніших у кролевецькому ткацтві).

Давні українці вірили, що птахи здатні приносити людям щастя і сприяють їхньому добробуту. Птахи втілюють також тепло та світло. Качечки, півники, «літаючи птахи» передаються в профільному зображенні та згори, як у мотиві «літаюча пташка». Два трикутники з'єднані вершинами – крилами, а між ними тулуб у вигляді видовженого прямокутника – стилізоване трактування птаха в польоті, були поширені в різних варіантах.

Однієюз найхарактерніших ознак кролевецького рушника є чергування окремих орнаментальних мотивів з різними завширшки горизонтальними прямими. Узори цих рушників великі за формою і насичені орнаментальними елементами, але сприймаються неважко.

У середині XIX століття ці рушники набули такої художньої досконалості, що завойовують собі славу як на місцевих річних ярмарках – Вознесенському та Воздвиженському, та й по всій Україні й за її межами. В 1936 році на виставці в Парижі кролевецький тканий рушник виборов золоту медаль. З того часу його експонують не тільки в нашій країні, а й за кордоном – у Франції, Німеччині, Японії, Австралії, США, Канаді. Ще в XIX столітті він прикрашав королівські палаци багатьох держав Європи, а нині «обійшов» увесь світ. У серпні 1999-го кияни та гості столиці побачили його велику ретроспективну виставку в Палаці мистецтв «Український дім».

Варто зазначити, що колекція Сумського художнього музею імені Никанора Онацького налічує 45 зразків кролевецького перебірного ткацтва, велику збірку містить Сумський краєзнавчий музей. В місті Кролевець створено Музей кролевецького ткацтва, експозиція якого засвідчує високий художньо-естетичний рівень народного промислу XIX – початку XX століття.

Вивчення історії кролевецького ткацтва це, по суті, дослідження єдності матеріального і духовного аспектів культурної спадщини народу, що сприяє теперішньому і сприятиме прийдешнім поколінням усвідомити й зберегти власну національну ідентичність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович Є.А. Декоративно-прикладне мистецтво / Є.А. Антонович, Р.В. Захарчук-Чугай, М.Є. Станкевич. – Львів : Світ, 1993. – 272 с.
2. Боряк О. Народне ткацтво / О. Боряк // Пам'ятки України, 1998. – № 3/4. – С. 103-109.
3. Боряк О. Кролевецьке ткацтво в сучасних свідченнях (із польового щоденника етнографа 90 років XX століття) / О. Боряк // Рушник : символ, образ, знак : матеріали III науково-практичної конференції : доповіді та повідомлення (Глухів, листопад 2004). Глухів : РВВ ГДПУ, 2004. – С. 17.
4. Бутник-Сіверський Б. Українське радянське народне мистецтво / Б. Бутник-Сіверський. – К. : Мистецтво, 1966. – 224 с.
5. Донченко-Хмара В. У рушниках – код роду / В. Донченко-Хмара // Панорама Сумщини, 1994. – № 5. – С. 5.

6. Донченко-Хмара В. Символіка та орнаментальні мотиви в кролевецькому рушнику кінця XIX – початку XX століття / В. Донченко-Хмара // Музейна колекція та художнє життя Сумщини. Проблеми та перспективи вивчення : тези доповідей та повідомлень наукової конференції присвяченої 70-річчю утворення СОХМ. – Суми, 1990. – С. 40-42.
7. Жоголь Л. Унікальність кролевецького рушника / Л. Жоголь // Рушник, символ, образ, знак. – Глухів : РВВГДПУ. – С. 13-16.
8. Запаско Я. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва / Я. Запаско. – Львів : ЛУ, 1969. – 192 с.
9. Дудар І. Історія кролевецького рушникового ткацтва XIX – XX століття / І. Дудар. – Кролевець, 2006. – С. 16.
10. Кара-Васильева Т.В. Декоративно-прикладне мистецтво України : XX століття / Т.В. Кара-Васильева. – К .: Либідь, 2005. – 276 с.
11. Кара-Васильева Т.В. Рушник – символ України / Т.В. Кара-Васильева // Рушник, символ, образ, знак. – Глухів : РВВГДПУ, 2004. – С. 4-8.
12. Карась А. Кролевецьке ткацтво / А. Карась. – Нариси з історії Кролевеччини. – Глухів, 2008. – 100 с.
13. Колос С. Кролевецькі рушники / С. Колос // Народна творчість та етнографія. – 1966. – № 6. – С. 42-53.
14. Наулко В. Культура і побут населення України / В. Наулко. – К. : Либідь, 1991. – 232 с.
15. Поліщук О. Символіка українського декоративного мистецтва / О. Поліщук. – Умань, 2008. – 24 с.
16. Селівачов М.Р. Лекискон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / М.Р. Селівачов. – К. : Редакція вісника «Ант», 2005. – С. 33.
17. Спаська Є. Господарство кролевецьких скупників Риндіних / Є. Спаська // Український історичний журнал. – 1962. – № 5. – С. 109.
18. Сумський художній музей : Альбом / Г.В. Арефєва, Г.М. Дужа, Н.В. Курасова, Л.А. Музиченко, І.Т. Павленко, В.Ю. Панасюк, Є.С. Прохасько, Л.К. Федевич, В.К. Шейко, Н.С. Юрченко, І. В. Яніна. – Київ : ВД Фолігрант, 2005. – 172 с.
19. Українське народознавство. Навчальний посібник / За ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994. – 608 с.
20. Яніна І. Комплектування та вивчення збірки кролевецьких музейних рушників XIX – початку XX століть Сумського обласного художнього музею імені Н. Онацького / І. Яніна // Збереження і дослідження історико-культурної спадщини в музейних зібраннях : історичні, мистецтвознавчі та музеологічні аспекти діяльності : матеріали Міжнародної наук. конф. : доповіді та повідомлення (Львів, 20-27 вересня 2013 р.). – Львів, 2013. – С. 182-186.

REFERENCES

1. Antonovich Y.A. Decorative Arts / Ye.A. Antonovich, RV Zakharchuk-Chugai, M.E. Stankevich - Lviv: World, 1993. - 272 p.
2. Boryak O. National Weaving / O. Boryak // Sights of Ukraine, 1998. - No. 3/4. - P. 103-109.
3. Boryak O. Krolevets's weaving in modern testimonies (from the field diary of the ethnographer 90 years of the XX century) / O. Boryak // Towel: symbol, image, sign: materials of the III scientific and practical conference: reports and reports (Glukhov, November 2004) . Glukhiv: RVV GDPU, 2004. - P. 17.
4. Butnik-Siversky B. Ukrainian Soviet Folk Art / B. Butnyk-Siversky. - K.: Art, 1966. - 224 pp.
5. Donchenko-Khmara V. In towels - code of the genus / V. Donchenko-Khmara // Panorama of Sumy Region, 1994. - No. 5. - P. 5.
6. Donchenko-Khmara V. Symbolics and ornamental motifs in the rabbit towel of the late XIX - early XX centuries / V. Donchenko-Khmara // Museum collection and artistic life of Sumy region. Problems and prospects of studying: abstracts of reports and reports of a scientific conference devoted to the 70th anniversary of the formation of SOKMM. - Sumy, 1990. - P. 40-42.
7. Zhogol L. Uniqueness of Krolevets's towel / L. Zhogol // Towel, symbol, image, sign. - Glukhiv: RVGGPPU. - P. 13-16.
8. Zapasko I. Essays on the history of Ukrainian arts and crafts / Y. Zapasko. - Lviv: LU, 1969. - 192 p.
9. Dudar I. History of Krlevetskogo towel weaving XIX - XX centuries / I. Dudar. - Krolevets, 2006. - P. 16.
10. Kara-Vasilieva T.V. Decorative-applied art of Ukraine: XX century / T.V. Kara-Vasilieva. - K.: Lybid, 2005. - 276 p.
11. Kara-Vasilieva T.V. Towel is a symbol of Ukraine / T.V. Kara-Vasilieva // Towel, symbol, image, sign. - Glukhiv: RVVGDPU, 2004. - P. 4-8.
12. Karas A. Krolevets's Weaving / A. Karas. - Essays on the history of Crolewice. - Glukhov, 2008. - 100 p.
13. Kolos S. Krolevets's towels / S. Kolos // Folk art and ethnography. - 1966. - No. 6. - P. 42-53.
14. Nalko V. Culture and Life of the Population of Ukraine / V. Nalko. - K.: Lybid, 1991. - 232 pp.
15. Polishchuk O. Symbolics of Ukrainian decorative art / O. Polishchuk. - Uman, 2008. - 24 p.
16. Selivachov M.R. Lekiscon of Ukrainian ornamentation (iconography, nomination, stylistics, typology) / M.P. Selivachov - K.: Editor's of the journal An, 2005. - P. 33.
17. Spaska E. The economy of the Krolevetsky purchasers of Rindini / Ye. Spassky // Ukrainian Historical Magazine. - 1962. - No. 5. - P. 109.
18. Sumy Museum of Art: Album / G.V. Arefeva, GM Duga, N.V. Kurazova L.A. Muzychenko, I.T. Pavlenko, V.Yu. Panasyuk, Ye.S. Prokhasko, LK Federivich, V.K. Sheiko, N.S. Yurchenko, I. V. Yanina. - Kyiv: VD Foligrant, 2005. - 172 p.
19. Ukrainian ethnography. Textbook / Ed. SP Pavlyuk, G.Ya. Gorin, R.F. Kirchiv - Lviv: Phoenix, 1994. - 608 p.
20. Yanina I. Completion and study of the collection of Krolevets museum towels of the 19th and early 20th centuries of the Sumy Regional Art Museum named after N. Onatskogo / I. Yanin // Preservation and research of historical and cultural heritage in museum collections: historical, art studies and museological aspects of activity: materials of the International Science. conf. : reports and communications (Lviv, September 20-27, 2013). - Lviv, 2013. - P. 182-186.

УДК 37.035.6:745

Гулей О.В.
старший викладач кафедри історії,
теорії музики та художньої культури
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка
Харченко А.І.
студент ННІ культури і мистецтв
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ОБЗАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Статтю присвячено важливості проблеми естетичного виховання школярів на уроках образотворчого мистецтва задля збереження накопиченого досвіду в історії вітчизняної педагогічної науки у сфері гармонійного виховання дітей та молоді.

Ключові слова: *естетичне виховання, естетичний розвиток, естетична діяльність, образотворче мистецтво.*

Гулей О.В., Харченко А.И. К вопросу об эстетическом воспитании школьников на уроках изобразительного искусства.

Статья посвящена важности проблемы эстетического воспитания школьников на уроках изобразительного искусства для сохранения накопленного опыта в истории отечественной педагогической науки в области гармоничного воспитания детей и молодежи.

Ключевые слова: *эстетическое воспитание, эстетическое развитие, эстетическая деятельность, изобразительное искусство.*

Guley O.V., Kharchenko A.I. To the issue on the aesthetic education of schools at the conceptive artistic studies

The article is devoted to the importance of the problem of aesthetic education of schoolchildren at the lessons of fine art in order to preserve the accumulated experience in the history of domestic pedagogical science in the field of harmonious education of children and youth.

Keywords: *aesthetic education, aesthetic development, aesthetic activity, fine arts.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Кожна людина, яка б вона сильна, цілеспрямована не була, прагне до досконалості, краси. Їй потрібно те життєдайне джерело, яке б наповнювало душу енергією, розум – мудрістю, а життя – красою. Цю важливу роль відіграє мистецтво. Людина, яку надихнули звуки чудової мелодії, неперевершений спів поезії чи незабутній, різнобарвний слід пензля на полотні, здатна на великі справи.

Твори мистецтва є одним, із найважливіших засобів впливу на формування культури особистості, її освітнього рівня, загального інтелектуального розвитку особистості естетичних смаків. Але для того, щоб твори мистецтва виконували свою виховну функцію, розуміти життя та сприймати у найкращих його проявах треба бути художньо грамотною людиною. Від художньої освіти людини значною мірою залежать глибина та зміст естетичних почуттів і оцінок, формування естетичних смаків та ідеалів.

Для того, щоб твір мистецтва розкривався перед людиною в своєму пізнавальному та духовному значенні, треба розвивати здатність сприймати та розуміти твори мистецтва як художнє відображення навколишньої дійсності.

Образотворче мистецтво – це один із видів мистецтва, що супроводжує людину упродовж усього життя, забарвлює його різнобарвними тонами, додає наснаги, витримки. Цілком поділяємо думку вчених-філософів Є. Артемова і О. Чинаєвої про те, чи може бути кращий спосіб формування естетичної свідомості учнів ніж засобами образотворчого мистецтва. Адже це так важливо щоб діти естетично, правильно сприймали не тільки мистецтво, а й світ [1, с. 87].

На сучасному етапі актуальність даної теми є очевидною, оскільки це обумовлено деформацією естетичного сприйняття під впливом сучасних стереотипів, ідолів та інших чинників. Не можливо собі уявити, щоб мова про естетичне виховання йшла лише тоді, коли змістом уроку є витвір мистецтва, коли діти співають, малюють, читають вірші і розглядають картинки, говорять про ліс, про осінь або про весну. Естетичне виховання може і повинно існувати і тоді, коли вивчають ділові папери, вирішуються задачі, виконуються різні вправи. Воно можливе на кожному уроці, незалежно від його змісту і може бути здійснено в зв‘язку з вивченням матеріалів, а також з загальною організацією уроку. Та найпродуктивніше естетичне виховання здійснюється із залученням засобів образотворчого мистецтва. Тому недооцінка образотворчого мистецтва в системі навчання молодших школярів, або неправильна постановка викладання цього предмету, може не зовсім позитивно відобразитися на розвитку школярів. Саме тому актуальними питаннями сьогодення є питання

естетичного виховання і розвитку естетичної культури підростаючого покоління. Особистісна орієнтація сучасної освіти передбачає залучення молодої людини до естетичного досвіду людства, до творчої діяльності, що є основою естетичного розвитку особистості. У зв'язку з цим важливого значення набуває осмислення конкретних питань естетичного виховання і естетичної діяльності та базових теоретичних засад формування естетичної культури особистості У наш час проблема естетичного виховання, розвитку особистості, формування її естетичної культури одне з найважливіших завдань, що стоять передсучасною мистецькою освітою.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема естетичного виховання привертала й привертає увагу багатьох вчених: психологів, педагогів, методистів. Зокрема, розробкою питань естетичного виховання займались такі класики педагогічної думки: А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський; провідні вчені-педагоги: А.І. Грицієнко, С.О. Герасімов, Б.Т. Ліхачов. Проблеми естетичного виховання школярів не перестають турбувати і сучасних науковців як-от: Є. Артемова, І. Гончарова, А. Радугіна та багатьох інших. Особливо посилилися ці тенденції на початку XXI століття.

У світлі реформування вітчизняної освіти і зменшення годин відведених на вивчення мистецьких дисциплін, починаючи із 2018 року, особливо гостро стоїть питання важливості забезпечення якісного процесу формування естетичного виховання школярів.

Мета дослідження: привернути увагу наукової спільноти до важливості проблеми естетичного виховання школярів на уроках образотворчого мистецтва задля збереження накопиченого досвіду в історії вітчизняної педагогічної науки у сфері гармонійного виховання дітей та молоді.

Виклад основного матеріалу. Естетичне виховання покликане ознайомити людину із загальними закономірностями художнього освоєння дійсності, сутністю і формами відображення дійсності й перетворення життя за законами краси, роллю мистецтва в розвитку суспільства. За Радугіною А.А., метою естетичного виховання є людина, яка розкрила повноту своєї сутності, тобто «універсальна гармонійна особистість» [5, с. 17].

Естетична вихованість людини ґрунтується на органічній єдності розвинених природних сил, здібностей сприйняття, емоційного переживання, уяви, мислення і художньо-естетичної освіченості [2, с. 102].

За Б.Т. Лихачовим, вимірювання естетичної вихованості здійснюється за допомогою різних критеріїв: психологічних, педагогічних, соціальних. Психологічними критеріями вимірюються здібності учня адекватно відтворювати в уяві художні образи і відтворювати їх, милуватися, переживати і висловлювати судження смаку. Педагогічні критерії допомагають виявити і оцінити естетичний ідеал, той чи інший рівень його сформованості, а також ступінь розвитку художнього смаку. Педагогічні критерії дають можливість виявити у школярів рівень художньо-образного мислення і творчої уяви, вміння створювати власний, новий, оригінальний образ, а також навички творчої діяльності [3, с. 43].

Уроки образотворчого мистецтва мають важливе естетично-виховне значення для дітей. При залученні їх до образотворчого мистецтва розвиваються естетичні смаки і можливості. Цьому слід приділити більшу увагу. Потрібно тактовно пропонувати допомогу дитині, підтримувати її зацікавленість, заохочувати.

Введення в навчальну програму уроків з образотворчого мистецтва допоможе виховати покоління, яке буде всебічно розвиненим і естетично обізнаним. У книзі «Духовний світ школяра» В.О. Сухомлинського проведено цікаві спостереження про вплив малюнка на духовний розвиток школярів. Духовний розвиток передбачає розкриття й виявлення сутності, специфіки та співвідношення понять таких як «духовний розвиток», «духовна діяльність», «духовна творчість». Здебільшого філософи вважають названі поняття тотожними, оскільки через діяльність відбувається розвиток [6].

Процес творчості є основою духовного розвитку, могутнім джерелом духовного життя. Ураховуючи природні нахили й бажання дитини, потреби у винахідливості, самостійності В. О. Сухомлинський радив сприяти розвитку творчої діяльності дітей, яка є особливою сферою їхнього духовного самовираження й самоствердження, прояву індивідуальної самобутності кожної дитини. Життя дитини по-справжньому стає більш повноцінним, осмисленим, наповнюється духовною силою від того, що вона творить, особливо в підлітковому віці. «Без творчості, без одухотвореності процесом і результатами творення духовних цінностей неможливо уявити життя підлітка». У школі на протязі чотирьох років проводився такий досвід: в мить сильного емоційного піднесення, викликаним знову пережитим або пізнаним вчителі пропонують дітям передати їхні переживання в малюнку. Діти не тільки з піднесенням малювали, предмети або казкові образи, але виражали своє відношення до того, що вони намалювали. Подальші спостереження довели, що в багатьох дітей сформувалася потреба передати побачене чи пережите в малюнку. Схильність до малювання закріпилась не в усіх дітей, зате уроки малювання залишилися в їхньому внутрішньому світі глибокий слід. Ці діти відрізнялися більш витонченими, стійкішими почуттями, всебічною цікавістю, точністю і гнучкістю творчої діяльності. Тому недооцінка малювання в системі навчання школярів або неправильна постановка викладання цього предмету може стихійно лишитися на розвитку школярів [6, с. 147].

Особливу роль у виховному процесі має обгрунтований Б. Т. Лихачовим принцип естетизації дитячого життя. Формування у вихованців естетичного ставлення до дійсності дозволяє розвинути у них високий художньо-естетичний смак, дати їм можливість пізнати справжню красу громадських естетичних ідеалів.

Предмети природничо-математичного циклу допомагають розкрити перед дітьми красу природи, виховати прагнення охороняти і зберігати її. Предмети гуманітарного циклу показують естетичну картину людських відносин. Художньо-естетичний цикл вводить дітей у чарівний світ мистецтва. Предмети утилітарно-практичного циклу дозволяють проникнути в таємниці краси праці, людського тіла, навчають навичкам створення, збереження і розвитку цієї краси. Педагогові на уроках важливо затвердити красу розумової праці, ділових відносин, пізнання, взаємодопомоги, спільної діяльності. Великі можливості естетизації життя відкриваються перед школярами в роботі громадських організацій, в художній самодіяльності; в організації продуктивної та суспільно корисної праці, у формуванні повсякденних відносин і поведінки. [3, с. 26; 4, с. 132-137].

Чимало естетичних вражень може дати і дає діяльність навчання. Дітей слід ширше залучати до того, щоб вони створювали естетичну обстановку в школі, в класі в квартирі. Мистецтво – джерело духовного розвитку та вдосконалення особистості. Тому перед вчителем постає задача сформувати та розвивати почуття, волю, потреби, поведінку, моральні та естетичні ідеали, творче мислення, науковий світогляд. Зі слів В. Сухомлинського: «Мистецтво – це час і простір, в якому живе краса людського духу. Як гімнастика випрямляє тіло, так мистецтво випрямляє душу. Пізнаючи цінності мистецтва, людина пізнає людське в людині, підносить себе до прекрасного, переживає насолоду». [6, с. 354]. Щоб активно й повноцінно спілкуватися зі світом мистецтва, необхідна художня освіченість особистості, яку вчитель допомагає отримати. Образотворче мистецтво в загальноосвітній школі – це один із небагатьох предметів, звернений не тільки до розуму дитини, а й до її душі. Урок образотворчого мистецтва теж потребує засвоєння певної сукупності знань і умінь, але специфіка його полягає в тому, що це відбувається тільки через почуття дитини, її переживання.

На основі аналізу праць з педагогіки та методики викладання образотворчого мистецтва встановлено, що естетичне виховання визначалося найчастіше як процес формування вміння людини жити і працювати за законами краси, яке ставить і розв'язує такі основні завдання, як естетичне сприйняття світу, формування естетичного смаку й естетичної поведінки.

Аналіз сучасної вітчизняної педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що усі програми, за якими до 2017 року здійснювалася навчально-виховна діяльність у навчальних установах велику роль було відведено естетичному розвитку своїх вихованців. У процесі занять, під час екскурсій, підготовки і проведення свят враховується естетичних компонент виховного процесу, формуються у дітей художні почуття і смак. Проблеми естетичного виховання дітей розробляються науково-дослідними педагогічними інститутами. Встановлено, що особливу роль у виховному процесі має обґрунтований Б.Т. Лихачовим принцип естетизації дитячого життя. Педагогові на уроках важливо затвердити красу розумової праці, ділових відносин, пізнання, взаємодопомоги, спільної діяльності. Великі можливості естетизації життя відкриваються перед школярами в роботі громадських організацій, в художній самодіяльності; в організації продуктивної та суспільно корисної праці, у формуванні повсякденних відносин і поведінки. Чимало естетичних вражень дає діяльність навчання. Саме тому занепокоєння серед вчителів мистецьких дисциплін викликає реформування освіти. Згідно з новими програмами, що плануються до введення в освітньо-виховний процес країни з 2018 року, різкого скорочення зазнають такі традиційні предмети естетичного циклу як образотворче та музичне мистецтво. У цьому зв'язку від особистості вчителя, його професійності і майстерності у значній мірі буде залежати виховання нового покоління українців. Адже саме від вчителя залежить якість уроку та засвоєння знань учнями, що запам'ятають школярі після уроку, і як це відобразиться на їх подальшому житті. Вчитель мистецьких дисциплін, як і викладач будь-якої галузі знань, повинен виховувати і готувати учнів до складного дорослого життя.

Висновки. Відтак, головними завданнями вчителя образотворчого мистецтва можна виділити *формування в учнів*:

- почуття прекрасного, емоційної культури особистості;
- естетичного і художнього смаку;
- вміння розуміти і цінувати мистецтво на прикладі кращих образотворчих творів;
- єдності образної та емоційної пам'яті;
- нестереотипного мислення, уяви і фантазії;
- потреби піддавати естетичній оцінці всі аспекти життя і мистецтва;
- осмислення дієвості слова, мистецтва;
- художньої спостережливості, вміння узагальнювати свої спостереження і досвід.

Отже, на сучасному етапі реформування освіти перед вчителями мистецьких дисциплін стоїть проблема пошуку нових шляхів активізації і розвитку естетичного впливу мистецтва на особистість школяра.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемов Е.С. Некоторые теоретические и практические проблемы эстетического воспитания / Е.С. Артемов, О.П. Чинаева // Вопросы философии. – М. : Педагогика – 1987. – 137 с.
2. Гончаров И.Ф. Эстетическое воспитание школьников средствами искусства и действительности / И.Ф. Гончаров. – М. : Педагогика, 1986 – 128 с.
3. Естетичне виховання шкільної молоді / За ред. Б.Т. Лихачова, Г.А. Залмона. – М. : Педагогика, 1981. – 57 с.

4. Лихачов Б.Т. Теорія естетичного виховання школярів / Б.Т. Лихачов. – М. : Педагогіка, 1985. – С. 132-137.
5. Радугин А.А. Эстетика : учеб. пособие для вузов / Под ред. Радугина А.А. – М. : Центр, 2000. – 240 с.
6. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра / В.О. Сухомлинський– К. : Рад. школа, 1977. – С. 209-402.

REFERENCES

1. Artemov E.S. Some theoretical and practical problems of aesthetic education / E.S. Artemov, O.P. Chinaeva // Questions of Philosophy. - M.: Pedagogics - 1987. - 137 pp.
2. Goncharov, I.F. Aesthetic education of schoolchildren by means of art and reality / I.Ф. Goncharov - M.: Pedagogics, 1986 - 128 pp.
3. Aesthetic education of school youth / Ed. B.T. Likhachova G.A. Zalmona - M.: Pedagogics, 1981. - 57 p.
4. Likhachev B.T. The theory of aesthetic education of schoolchildren / B.T. Likhachev - M.: Pedagogics, 1985. - P. 132-137.
5. Radugin AA Aesthetics: study. a manual for high schools, ed. Radugina AA - M.: Center, 2000. - 240 p.
6. Sukhomlinsky V.O. Spiritual world of schoolboy / VO Sukhomlynsky-K: Rad. School, 1977. - P. 209-402.

УДК 37.035.6:745

Гулей О.В.
старший викладач кафедри історії,
теорії музики та художньої культури
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка
Шестопал Я.О.
магістрант ННІ культури і мистецтв
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ФОТОМИСТЕЦТВА У ПІДГОТОВЦІ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ

У статті в історико-педагогічному аспекті розглядаються особливості викладання фотомистецтва. Визначаються основні віхи становлення та розвитку виокремлено жанри фотомистецтва. Основну увагу закцентовано на необхідності популяризації та пропаганді означеного виду діяльності як сучасного й перспективного виду художньої творчості. Окреслено можливості використання елементів методики викладання основ фотомистецтва при підготовці вчителів у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: *фотомистецтво, «технічне» мистецтво, фотографія, фотоплівка, фотоклуб «Імпульс», жанри фотомистецтва.*

Гулей О.В., Шестопал Я.А. Использование элементов методики преподавания фотоискусства в подготовке педагогических кадров.

В статье в историко-педагогическом аспекте рассматриваются особенности преподавания фотоискусства. Определяются основные вехи становления и развития выделены жанры фотоискусства. Основное внимание закцентрована необходимость популяризации и пропаганде указанного вида деятельности, как современного и перспективного вида художественного творчества. Определены возможности использования элементов методики преподавания основ фотоискусства при подготовке учителей в высших учебных заведениях.

Ключевые слова*: фотоискусство, «техническое» искусство, фотография, фотопленка, фотоклуб «Импульс», жанры фотоискусства.*

Guley O.V., Shestopal Y.A. The use of elements of the methods of teaching photomystev in preparation of pedagogical houses.

In the article in the historical and pedagogical aspect, the peculiarities of the teaching of photo art are considered. The main milestones of becoming and development are determined genres of photo art. The focus is on the need to popularize and promote this type of activity, as a modern and promising type of artistic creativity. The possibilities of using elements of the methodology of teaching the basics of photo art in the preparation of teachers in higher education institutions are determined.

Keywords*: photo art, "technical" art, photography, film, photoclub «Impulse», genres of photo art.*

Постановка проблеми. Сучасному вчителю, щоб активно й повноцінно спілкуватися зі світом мистецтва, необхідна різнобічна художня освіченість. Вона вкрай важлива в умовах сьогодення, коли наше суспільство переживає кризу духовності. Про це свідчать прояви естетичної невибагливості, пасивності споживачів мистецтва, засилля масового закордонного мистецтва.

Перед сучасними вищими навчальними закладами при підготовці майбутніх педагогічних кадрів постає і потребує негайного розв’язання проблема пошуку нових шляхів активізації виховного впливу мистецтва на особистість.

Також, однією з важливих проблем мистецької освіти є осмислення діяльності тих угрупувань та недержавних регіональних установ, діяльність яких на початку XXI століття сприяла підвищенню культурно-митецького життя краю на якісно новий рівень. На жаль, до цього часу залишаються поза увагою науковців питання розвитку фотомистецтва в культурно-мистецькому просторі окремих регіонів та використання їх надбання при підготовці вчителів у вищих навчальних закладах. Безперечно, в умовах пошуку шляхів вдосконалення вітчизняної мистецької освіти, стає очевидною необхідність вивчення досвіду майстрів фотомистецтва регіонів України задля впровадження їхнього досвіду в методику навчання основ фотомистецтва у ВНЗ.

Аналіз актуальних досліджень. Фотомистецтво стало предметом багатьох сучасних наукових досліджень. Так, історичний аспект становлення й розвитку фотомистецтва розглядали у своїх працях науковці: К. Бажак [3], Дж. Берджер [4], С. Зонтаг [5], Б. Ролан [7], К. Чибисова [8]; проблемі кольору й композиції фотографії присвячені наукові розвідки П. Брайана [2]; В. Михалкович [6] у своїх дослідження звертав увагу на важливість створення поетичності образів в кадрі; особливості художньої фотографії досліджував Р. Яців [9]; розвитком зазначеного виду мистецтва на регіональному рівні, зокрема на Слобожанщині, переймалася Г. Алексеева [1] та інші. Проте проблемі специфіки методичного аспекту навчання фотомистецтва приділено недостатньо уваги. Саме тому **метою** нашого дослідження є обґрунтування перспективи використання елементів методики викладання фотомистецтва при підготовці вчителів у вищих навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Постійні зміни соціальних і політичних умов, стрімкий науково-технічний прогрес, інформаційна насиченість, вимагають від сучасного вчителя мати не лише творче мислення та досвід. Педагог повинен прагнути до саморозвитку, самореалізації, розвивати власні здібності та навички, поповнювати та розширювати межі особистих знань, адаптуватись до внутрішніх та зовнішніх змін в умовах нестабільності.

Важливе значення для здійснення такої мети має вивчення нових напрямків сучасного мистецтва в вищих навчальних закладах, зокрема мистецтва фотографії.

Фотографія стала першим в історії «технічним» мистецтвом як результат наукових дослідів в галузі фізики, хімії та оптики. У 1822 році, були розроблені перші фотоапарати, наприклад, камера-обскура Ж. Нісефора (1765-1833 рр.), що дозволи отримувати фотографічні знімки на спеціальній плівці [3].

Першість «технічного» засобу фіксації зображень належить представникам образотворчого мистецтва. Одним із основних винахідників фотоплівки є Л.Ж. Дагер (1787-1851 рр.).

Зображення створювалися в руслі традиційних для живопису жанрів портрета, пейзажу і натюрморту. Тому стало очевидним, що рання фотографія відкрито імітувала живописні твори відомих майстрів. Як результат, це вплинуло на подальший розвиток фотомистецтва в цілому.

У XIX столітті з моменту визнання фотографії як зображувального мистецтва, почалися експерименти зі стилізацією та колоритозацією портретних фото композицій. Фотографи відмовились від різких об’єктивів та фотореалізму, тим самим впровадили новий мистецький метод. Усе це дозволило опанувати додаткові творчі види композицій: фото колаж (фотокліп), фотомонтаж і т. п.

Німецькі фотографи Б. Гомолька в 1907 році, а Р .Фішер у 1912 році стали першими дослідниками, що заклали основи кольорової фотографії [2].

Стрімкий прогрес фотоіндустрії сприяв формуванню первинної системи понять та термінів, пов’язаних з процесами створення фотографії, таких як-от: «планування фотозйомки», «постановка фотозйомки», «фотосесія» та «фотовиробництво». Поступово знімки починають широко використовувати інженери, науковці, етнографи, фізики, топографи, тощо. Технічне підвищення якості плівки перетворило створення фотографії в прикладне фото ремесло.

Один з провідних британських арт-критиків Джон Берджер підкреслює, що: «фотографії стали використовувати для поліцейських досьє, репортажів з місцевих бойових дій, військової рекогносцировки, порнографії, документації для енциклопедій, сімейних альбомів, почтових листівок, антропологічних записів… сентиментального моралізаторства, задоволення власної цікавості (що отримало не зовсім вірну назву «знімки прихованою камерою»), естетичних ефектів, репортажів для новин і офіційних портретів» [4, с. 25]. Відтак, проаналізувавши його слова можна додати, що фотографія з примітивного ремесла поступово реформувалась в мистецтво.

Книга Рудольфа Падеука (1876-1957 рр.) «Художественная фотография и ее творчество» стала однією з перших загальновідомих монографій для фотографів-професіоналів [8].

Серед головних зарубіжних фотографів, варто виокремити француза Анрі Карте-Бресона (1908-2004 рр.). Його вважають, батьком журналістики. «…За допомогою фотографії можна зафіксувати нескінченність в одному моменті часу…» [11] – говорив митець. Також, здобули світової слави американські фотографи Доротей Ланж (1895-1965 рр.) та Ансель Адамс (1902-1984 рр.). Угорець Роберт Капа, стверджував, що: «Фотографія – це документ, дивлячись на який мої очі і серце поринають відчувати, що в світі не все благополучно» [11]. В свою чергу іменитий фотограф, угорець за походженням Брасаї (1899-1984 рр.) наполягав на тому, що: «Мета мистецтва – підняти людей до такого рівня, до якого вони б не змогли дійти іншим шляхом» [11].

Отже, фотографія стала основним елементом науково-технічного прогресу початку ХХ століття, що докорінно змінила хід історії в сфері художнього мистецтва.

Проаналізувавши загальні відомості про мистецтво фотографії в історико-культурному контексті, варто взяти до уваги діяльність конкретного творчого об'єднання, а саме: діяльність фотоклубу «Імпульс» міста Суми.

Вперше фотоклуб «Імпульс» заявив про себе, ще в середині 80-х років минулого століття, його організаторами стали Н. Говорухіна, Ю. Харченко, Є. Шипіцин, та інші. Але клуб проіснував не довго і вже на початку 90-х років ХХ століття припинив свою діяльність. Та на цьому етапі його історія не закінчилася. Ідея відродити фотоклуб належить І. Ройченку та Н. Ковальовій [10]. Як результат 6 червня 2006 року розпочалася діяльність «Імпульсу»: першу фотогалерею організували в приміщенні Сумської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Н.К. Крупської [1].

Спочатку діяльність фотоклубу базувалася на проведенні тематичних внутрішньо клубних конкурсах, організації пленерів, оформленні стендів тощо.

Поступово розширилася жанрова палітра робіт фотомитців клубу «Імпульс», що за рік існування клубу охоплювала: портрет, пейзаж, натюрморт, рекламне фото та інші. У 2007 році Н. Ковальова та С. Колесников були прийняті до Національної спілки фотохудожників України (НСФХУ), дещо пізніше О. Алмазова, В. Тимошенко і С. Чепульський [10]. У квітні 2007 року, після участі у київській фотоярмарці, «Імпульс» потрапив до десятки кращих клубів України. Саме це сприяло обміну виставками та географії експонування, розширенню професійних контактів між членами клубів [1]. У 2009 році на фестивалі фотоклубів України «Імпульс» зайняв почесне друге місце та був нагороджений сертифікатом на зйомку в Київській фотостудії рекламної фотографії «М-1», а також річну підписку на журнал під назвою «Photographer». У 2014 році «Імпульс продемонстрував свою виставку під назвою «Sensibile…» у Одесі, Львові та Німеччині.

Обласний центр став місцем експонування робіт кращих фотомайстрів як усієї України (із Запоріжжя, Києва, Кривого-Рогу, Львова, Луцька, Миколаєва, Одеси, Рівного і т. д.), так і зарубіжжя (Італії, Німеччини, Чехії). Принагідно зауважимо, що члени фотоклубу «Імпульс» беруть активну участь у регіональних, всеукраїнських та міжнародних виставках, фестивалях ярмарках, конкурсах різних рівнів. Доказом цьому є той факт, що протягом п'яти років членами фотоклубу було проведено понад дев'яносто виставок. «Головне завдання клубу, який відроджує традиції художньої фотографії в місті Суми, – це не скільки навчання технічним аспектам майстерності, скільки виховання творчих вмінь членів клубу» [10, с. 1].

Отже, за роки своєї діяльності клуб підвищив власний авторитет та виставкове життя обласного центру серед інших творчих організацій, а його окремі члени отримали визнання в професійному середовищі.

Враховуючи факт існування різноманітних фотоклубів на теренах України, варто порушити питання вивчення їхньої творчої діяльності при підготовці педагогів в вищих навчальних закладах. Мета полягає в тому, щоб розширити кругозір педагога, поглибити знання і дати уявлення про сутність, види та жанри фотомистецтва. Разом з тим, сформувати вміння застосовувати історичні, краєзнавчі й мистецтвознавчі знання про розвиток культури і мистецтва рідного краю. На наше глибоке переконання майбутній педагог повинен добре орієнтуватися в мистецькому просторі свого регіону, що сприятиме реалізації творчого потенціалу вчителя, формуванню естетичних смаків, шанобливого ставлення до мистецьких надбань свого краю.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи наше дослідження можемо зробити наступні висновки: використання елементів методики викладання фотомистецтва у вищих навчальних закладах сприятиме:

- розвитку таких специфічних якостей особистості як: ініціативність, самостійність, креативність, критичність;
- формуванню нестандартного, нестереотипного мислення;
- вдосконаленню навичок спілкування професійною мовою;
- формуванню здатності майбутнього фахівця ефективно оперувати знаннями та застосовувати їх в професійній діяльності;
- забезпеченню тісного зв'язку теорії з практикою,
- вихованню художніх інтересів творчої молоді;
- розвитку художнього смаку майбутніх вчителів;
- формуванню морально-естетичних ідеалів, світоглядних орієнтацій і компетенцій.

Відтак, впровадження елементів методики викладання фотомистецтва в освітньо-культурний простір України (зокрема на регіональному рівні) сприятиме розвиткові нового художньо освіченого, інтелектуально й духовно розвиненого покоління українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Г. Искусство фотографии Слобожанщины в историко-культурном контексте / Г. Алексеева // Митець і його творчість у просторі сучасної культури : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Суми, 2012. – С. 149-151
2. Брайан П.В поисках кадра. Идея, цвет и композиция в фотографии / П. Брайан. – Москва, 2016. – 160 с.
3. Бажак К. История фотографии. Возникновение изображения / К. Бажак. – Москва, 2008. – 160 с.
4. Бёджер Дж. Фотография и ее предназначение / Дж. Беджер. – Москва, 2014. – 240 с.

5. Зонтаг С. Про фотографію / С. Зонтаг. – Київ, 2002. – 189 с.
6. Михалкович В.И. Поэтика фотографии / В.И. Михалкович, В.Т. Стигнеев. – Москва, 1989. – 296 с.
7. Ролан Б. Camera lucida / Б. Ролан. – Москва, 1997. – 113 с.
8. Чибисов К.В. Очерки по истории фотографии / К.В. Чибисов. – Москва, 1987. – 225 с.
9. Яців Р. Художня фотографія / Р. Яців // Арклас. – 2009. – № 3. – С. 76-85.
10. Сумской городской фотоклуб «Импульс» : буклет. – Сумы, 2010. – 20 с.
11. Фотографи, імена яких потрібно знати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.chik.lviv.ua/fotodrafy-imena-yaky-potribno-znaty/

REFERENCES

1. Alekseeva G. The art of photography of Slobozhanshchyna in the historical and cultural context / G. Alexeyev // The artist and his work in the space of modern culture: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference. - Sumy, 2012. - P. 149-151
2. Brian P. In search of the frame. The idea, color and composition in the photo / P. Brian. - Moscow, 2016. - 160 p.
3. Bazhak K. The history of photography. Appearance of the image / K. Bazhak. - Moscow, 2008. - 160 p.
4. Byjer J. Photography and Its Purpose / J. Bedger. - Moscow, 2014. - 240 p.
5. Sontag S. About a photograph / S. Sontag. - Kyiv, 2002. - 189 p.
6. Mikhalkovich VI Poetics of photography / VI Mikhalkovich, V.T. Stigneev - Moscow, 1989. - 296 pp.
7. Roland B. Camera lucida / B. Roland. - Moscow, 1997. - 113 p.
8. Chibisov K.V. Essays on the history of photography / K.V. Chibisov - Moscow, 1987. - 225 p.
9. Yatsy R. Artistic photography / R. Yatsy / / Arkla. - 2009. - No. 3. - P. 76-85.
10. Sumy city photo club "Impulse": booklet. - Sumy, 2010. - 20 s.
11. Photographs whose names you need to know [Electronic resource]. - Access mode: http://www.chik.lviv.ua/fotodrafy-imena-yaky-potribno-znaty/

УДК 377.091

Тютюнник І.С.
ДПТНЗ «Сумське ВПУ будівництва і дизайну»

ПРОЕКТНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В ПТНЗ

У статті розкрито окремі проблеми впровадження методу проектів при вивченні історії в ПТНЗ. Розглянуто вплив проектної діяльності на навчальну активність учнів та уміння презентувати свої дослідження. А також науково обґрунтовано доцільність використання на уроках історії проектних технологій, які допомагають учням не лише засвоїти матеріал, а й творчо себе розкрити. Пропонується приклад використання методу проектування з конкретної теми.

Ключові слова: *компетентність, проектні технології, освітні технології, предметні компетентноті.*

Тютюнник И.С. Проектные технологии как средство формирования предметной компетентности учащихся на уроках истории в ПТУ.

В статье раскрыто отдельные проблемы внедрения метода проектов при изучении истории в ПТУ. Рассмотрено влияние проектной деятельности на учебную активность учащихся и умение презентовать свои исследования. А также научно обоснована целесообразность использования на уроках истории проектных технологий, которые помогают ученикам не только усвоить материал, но и творчески себя раскрыть. Предлагается пример использования метода проектирования по конкретной теме.

Ключевые слова*: компетентность, проектные технологии, образовательные технологии, предметные компетентноти.*

Tyutyunnik I.S. Design technologies as a means of forming the subject competence of students at history lessons in vocational schools.

Schools is explored in the article. It is given a clear vision on influence of the project activity on students' learning process and capability to present their research. The article also describes scientifically proved expediency of using project technologies at History lessons, whicht help students not only to master the material but reveal themselves in a creative way. An example of using of the project method for a specific topic is suggested.

Key words: *competence, project technologies, educational technologies, subject competence.*

Сучасні цивілізаційні тенденції розвитку висувають нові вимоги до людини, а це означає – й до освіти. Сьогодні ПТНЗ потрібні творчі педагоги, які вміють працювати з дітьми, з колективом, глибоко розуміють і знають свою роль у суспільстві, вміють використовувати набуті знання, вміння та навички на практиці, тобто професійно компетентні.

З огляду на це, основною метою освіти є підготовка кваліфікованого педагога відповідного рівня та профілю, конкурентноздатного на ринку праці, компетентного, який вільно володіє професією та орієнтується в суміжних галузях діяльності, готового до постійного професійного зростання, соціальної та професійної мобільності. Одним із шляхів вирішення зазначеної проблеми є оновлення освіти, перенесення уваги з процесу навчання на його результат, орієнтація змісту й організації навчання на компетентнісний підхід і пошук ефективних механізмів його запровадження.

І саме сьогодні відбувається пошук шляхів модернізації навчального процесу через його технологізацію. У дію вступає нова парадигма освіти, в якій складові змісту навчання формуються від результату.

Серед педагогічних технологій, що нині часто застосовуються під час навчання історії і мають прагматичну спрямованість на результат, що з'являється у процесі вирішення тієї чи іншої проблеми, виокремлюється проектна технологія навчання.

Вибрана тема дослідження має вагоме **значення** в системі освіти, оскільки стратегія сучасної освіти полягає в тому, щоб надати можливість усім учням виявити свої таланти, творчий потенціал та реалізувати свої особисті плани. Для цього необхідно розвивати освітній процес, спираючись на наступні дії: навчитися пізнавати (учитися); навчитися робити (працювати); навчитися жити разом; навчитися жити у злагоді з самим собою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проектні технології на уроках активно досліджується у вітчизняному та зарубіжному науково-педагогічному просторі. Загальні теоретичні положення щодо впровадження методу проекту на уроках історії присвячували свої праці: К.Баханов, О.Онопрієнко, О.Пехота, С.Шевцова, І.Єрмаков, В.Гузєєв, Г.Селевко, Є.Полат, Р.Курбатов, Н.Пахомова, Н.Тарасова та інші. Їхні дослідження і публікації започаткували розв'язання загальних проблем з теми.

Метою нашої статті є дослідження теоретичних основ та особливостей організації компетентнісного підходу при вивченні історії, формування та розвиток предметних компетентностей учнів з використанням проектних технологій у навчально-виховному процесі ПТНЗ.

На сьогоднішній день у нашій освіті актуальності набуло використання проектних технологій. У викладанні історії також запроваджується застосування даних технологій, що допомагає вдосконалити систему викладання суспільствознавчих дисциплін.

Умови сучасного життя, зростаючий об’єм інформації вимагають, щоб навчальний заклад готував учнів, які уміють самостійно здобувати знання, виділяти головне, швидко орієнтуватися у конкретній ситуації. Реформування системи освіти в Україні набуло нині глобального характеру. Нині ми є свідками і учасниками процесів, котрі безпосередньо пов’язані з реформуванням змісту освіти - затвердження Державних стандартів базової повної середньої та професійної освіти. Звертається увага на оцінювання навчальної діяльності учнів.

Результатами навчання сьогодні вважається рівень навчальних досягнень учнів та їх компетенції. Визначення навчальних досягнень учнів є особливо важливим з огляду на те, що навчальна діяльність у кінцевому підсумку повинна не просто дати людині суму знань, умінь і навичок, а сформувати її компетенції.

Компетентнісний підхід в освіті – це відповідь на вимоги часу. Динамічні зміни життя, постійне оновлення інформації та колосальні темпи її накопичення зумовлюють потребу в таких фахівцях та членах суспільства, які здатні гнучко та оперативно адаптуватися до вимог часу, адекватно реагувати на нові виклики, навчатися протягом усього життя розвиватися та творити [6, 138].

Зміст освіти може бути реалізований через певні методи навчання. Вчителя завжди турбувало питання «Як навчати?», а сучасного вчителя, який працює в рамках компетентнісного підходу, хвилює «Як навчати, щоб формувати компетентність учнів?».

З численного арсеналу методів навчання адекватними з погляду компетентного підходу можна виділити такі методи:

- метод проектів;
- портфоліо;
- освітні технології.

До цього переліку можуть бути долучені частково-пошукові та дослідницькі методи, які передбачають самостійну активну діяльність учнів та розвиток їх творчого потенціалу, уміння самостійного опрацювання додаткових джерел, комунікативні (особливо за умови роботи в групі) та організаційні уміння. Для реалізації формування компетентності учнів використовується проблемне навчання, інтерактивні методи навчання [1, 34].

Зупинимося на методі проектів, який покликаний формувати ключову компетентність учнів, дозволяє використовувати найменші затрати ресурсів, створює в навчальному процесі умови діяльності, максимально наближені до реальних.

Метод проектів виник в XIX ст. в США. Мав довгий шлях вдосконалення та впровадження в навчання. Проект у перекладі з латині означає «самостійний пошук шляху» («кинути вперед»). Проект – індивідуальне або групове учнівське дослідження, здійснене на основі вільного вибору учнів з урахуванням інтересів учнів. Проектний метод – це дидактичний засіб активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку креативного мислення й формування визначених у них особистісних якостей. Три «кити», на яких тримається дана технологія,- це самостійність, діяльність, результативність. Такий метод допомагає учням самостійно пройти всі етапи дослідження обраної проблеми, формує навички пошукової, аналітичної та творчої діяльності.

У проекті учні стають основними дійовими особами навчального процесу, вони є рівноправними членами творчого колективу, що дозволяє їм об'єднуватися за інтересами, забезпечує розмаїття рольової діяльності. Метод дає можливість залучити до навчального процесу не лише дії та думки школярів, але й їхні

почуття. У ході здійснення проекту учні навчаються надавати допомогу своїм товаришам по роботі, в них формується вміння самостійно орієнтуватися в інформаційному просторі, виробляється обов'язковість і відповідальність.

Уміння користуватися методом проектів – показник високої кваліфікації викладача, його ставлення до прогресивних методик навчання й розвитку учнів. У ході здійснення проекту викладач допомагає учням у пошуку джерел інформації, необхідних для роботи над проектом, координує весь процес, підтримує постійний зв'язок зі школярами, консультує, заохочує та надихає учнів.

Сьогодні метод проектів переживає друге народження і включає комплекс дій учня і способи (техніки) організації педагогом цих дій. У проектному навчанні проявляється раціональне поєднання теоретичних знань і практичних дій під час вирішення конкретної проблеми, використовується сукупність проблемних, дослідницьких, практичних методів роботи, за своєю сутністю завжди творчих. У цьому сенсі проектне навчання має низку переваг.

У сучасній вітчизняній й зарубіжній педагогіці вважається, що найбільш перспективними ідеями, що містяться в роботі за методом проектів, є:

- зміцнення зв'язку навчального закладу з життям;
- розвиток індивідуальних здібностей і схильностей учнів;
- розвиток умінь планувати свою навчальну працю й самостійно виконувати її;
- система контролю й самоконтролю [1, 34].

Технологія проектного навчання (метод проектів, проектне навчання) є розвитком ідей проблемного навчання та ґрунтується на розробці і створенні учнем під контролем викладача нових продуктів, що характеризуються суб'єктивною або об'єктивною новизною та практичним значенням.

Сутність проекту можна визначати як "п'ять П": Проблема - Проектування (планування) - Пошук інформації - Продукт - Презентація + "шосте П" проекту -його Портфоліо, тобто папка, в якій зібрані всі матеріали проекту. Навчальний творчий проект – це самостійно розроблений і виготовлений продукт (матеріальний або інтелектуальний) від ідеї до її втілення, що володіє певною новизною і виконаний з консультацією вчителя.

Метою технології проектного навчання історії є формування проектного мислення, стимулювання мотивації до навчання, розвиток ключових і предметних (історичних) компетентностей.

Організація проектного навчання історії потребує врахування низки умов. Беручи за основу класифікацію, яку розробили Ю.Загуменнов, Л.Шелкович, Г.Шварц до них відносимо:

- актуальність значущої для учнів проблеми, що потребує інтегрованого знання й самостійного пошуку шляхів її рішення (вивчення проблеми історії й культури та взаємовідносин національних спільнот);
- передбачувані результати проектної діяльності мають практичну, теоретичну, пізнавальну значущість для всіх і для кожного учасника проекту (складання демографічної карти мікрорайону, проведення інтерв'ю, серії репортажів, випуск газет, організація фестивалю тощо);
- самостійна (індивідуальна, парна, групова) діяльність учнів з планування, реалізації та оцінювання проекту;
- розподіл ролей і відповідальності всіх учасників проекту, індивідуальне або колективне планування роботи;
- змістовна частина проекту чітко структурована, алгоритмічна, бажано із вказівкою поетапних результатів (етап добору літератури з теми проекту завершується складанням тематичної картотеки, а етап збору фактичних даних - розробкою таблиць, схем, графіків тощо);
- робота над проектом припускає використання дослідницьких методів (аналіз даних і встановлення причинно-наслідкових зв'язків, висування гіпотез і нових проблем дослідження, проведення спостережень, експериментів тощо);
- заохочується активне використання різноманітних методів роботи з інформацією ("круглі столи", "мозкові штурми", використання ресурсів глобальної мережі Інтернет тощо);
- у процесі роботи над проектом учні можуть одержати необхідну консультацію, педагогічну, психологічну й інформаційну підтримку з боку вчителів та інших фахівців [5, 216].

Під час планування на навчальний рік учитель історії має виділити провідну тему або декілька тем, які буде винесено для проектування. Наприклад, у 10 класі вчитель може запропонувати макропроект "Знакові події та видатні люди першої половини XX століття", проекти "Сталінський тоталітарний режим і масові репресії", "Фашизм як форма тоталітаризму".

Організація проектної діяльності, саме її запровадження у навчально-виховний процес базується на використанні викладачем різноманітних методів навчання. Провідними методами навчання учнів проектної діяльності є: вербальні (розповідь, бесіда, дискусія), демонстрація, інформаційна підтримка, мозковий штурм, історичний аналіз, метод інформаційної недостатності, метод інформаційної насиченості, порівняльний аналіз, захист і оцінка проектів, самопрезентація, конкурси творчих проектів.

Роботу за проектною технологією необхідно організувати таким чином, щоб учні навчалися: визначати основні та поточні (проміжні) цілі й завдання; шукати шляхи їх вирішення, обираючи оптимальні; здійснювати

й аргументувати вибір; передбачати наслідки вибору; діяти самостійно (без підказки); порівнювати отриманий результат з тим, що передбачається; об'єктивно оцінювати процес (саму діяльність) і результат проектування і, звичайно, набути достатнього, як для свого віку, рівня компетентностей.

Серед педагогічних технологій, що нині застосовуються під час навчання історії у ПТНЗ і мають прагматичну спрямованість на результат, що з'являється у процесі вирішення тієї чи іншої проблеми, виокремлюється проектна технологія навчання.

У вітчизняній і зарубіжній педагогіці цьому питанню присвячували свої праці: К.Баханов, О.Онопрієнко, О.Пехота, С.Шевцова, І.Єрмаков, В.Гузєєв, Г.Селевко, Є.Полат, Р.Курбатов, Н.Пахомова, Н.Тарасова та інші. Їхні дослідження і публікації започаткували розв'язання загальних проблем з теми.

Вибираючи тему проекту, слід врахувати його соціальну спрямованість, зв’язок із досліджуваними у відповідному курсі історії темами, наявність необхідних знань й особистого досвіду учнів із цієї проблеми, можливість реалізації міжпредметних зв’язків. Особливо популярними серед учнів є проекти краєзнавчої, історико-політичної, правознавчої спрямованості.

Проекти, виконувані у межах навчального процесу на уроках історії можна класифікувати за декількома ознаками.

1) За типом продукту, що є результатом проектної діяльності, їх можна поділити на: дослідницькі, творчі, ігрові, інформаційні, технологічні, практико-орієнтовані.

Дослідницькі проекти потребують добре обміркованої структури, визначення мети, актуальності предмета дослідження для всіх учасників, соціальної значущості, продуманості методів, зокрема, експериментальних методів обробки результатів. Вони повністю підпорядковані логіці дослідження, аргументація й актуальність; з'ясування предмета й об'єкта, завдань і методів; характеристики методології дослідження; знаходження гіпотез розв'язання проблеми і визначення шляхів її розв'язання.

Творчі проекти не мають детально опрацьованої структури спільної діяльності учасників, вона розвивається, підпорядковуючись остаточному результату, інтересам учасників проекту, шляхом прийняття групою логіки спільної діяльності. Вони заздалегідь домовляються про заплановані результати, форму їх подання – рукописний журнал, колективний колаж, відеофільм, вечір, тощо. І тоді потрібен сценарій фільму, програма свята, макет журналу, альбому, газети.

Ігрові проекти. Учасники обирають собі певні ролі, обумовлені характером і змістом проекту. Це можуть бути як літературні, історичні персонажі, так і реально існуючі особистості. Ступінь творчості учнів дуже високий, але провідним видом діяльності все ж таки є гра.

Інформаційні проекти спрямовані на збирання інформації про який-небудь об'єкт, явище, на ознайомлення учасників проекту з цією інформацією, її аналіз та узагальнення фактів. Такі проекти потребують добре продуманої структури, можливості проведення систематичної корекції під час роботи над проектом. Структуру такого проекту можна позначити таким чином: мета проекту, його актуальність; методи пошуку (літературні джерела, засоби масової інформації, бази даних, зокрема й електронні, інтерв'ю, анкетування тощо) та обробки інформації (її аналіз, узагальнення, зіставлення з відомими фактами, аргументовані висновки); презентація (публікація, обговорення в телеконференції).

Практично орієнтовані проекти. Результат діяльності учасників чітко визначено з самого початку, він орієнтований на соціальні інтереси учасників (документ, програма, рекомендації, проект закону, словник) [6, 266].

2) За тривалістю виконання проекти можна поділити на: короткострокові (міні-проекти, що розраховані на термін від одного до декількох уроків); середньострокові (звичайні проекти, що розраховані на термін від місяця до декількох місяців); довгострокові (макро-проекти, що розраховані на термін від навчального півроку до року).

Залежно від кількості учасників проекти поділяються на індивідуальні та групові (від двох до декількох десятків учнів). Проекти можуть використовуватися викладачем як під час позаурочної роботи так і безпосередньо на уроках [11, 5].

Проектна діяльність передбачає низку умовних етапів. Етапи роботи над проектом можна подати у наступній послідовності: пошуковий (визначення теми проекту, пошук і аналіз проблеми, постановка мети проекту); аналітичний (збір і вивчення інформації, аналіз наявної інформації, пошук оптимального способу досягнення мети проекту, побудова алгоритму діяльності, складання плану реалізації проекту: покрокове планування робіт, аналіз ресурсів); практичний (виконання запланованих технологічних операцій, поточний контроль якості, внесення за необхідності змін у роботу); презентаційний (підготовка презентаційних матеріалів, презентація проекту, вивчення можливостей використання результатів проекту); контрольний (аналіз результатів виконання проекту, оцінка якості проекту). Така розгорнута схема не може бути універсальною. Частково вона може бути видозміненою залежно від типу проекту, індивідуальних особливостей класу чи творчості самого викладача [6, 266].

Кінцевим результатом проектів з історії є текст, художнє зображення, вистава, відеофільм, мультимедійна презентація, макет. Існують певні вимоги до організації проекту, а саме: 1.Наявність значущої в дослідницькому плані проблеми, що потребує знань та дослідницького пошуку.

2.Практична, теоритична, пізнавальна значущість передбачувальних результатів.

3.Самостійна діяльність учнів, яка може бути груповою, парною чи індивідуальною.

4.Визначення кінцеих цілей проекту.

5.Визначення базових знань із різних галузей, необхідних для роботи над проектом.

6.Структурування змістовної частини проекту із зазначенням поетапних результатів.

7.Використання дослідницьких методів.

8.Результати виконаних проектів повинні бути матеріальними, тобто оформленими у визначений спосіб (презентація, щоденник мандрівника, тощо).

Вибір тематики проектів залежно від ситуації може бути різним. По-перше, у деяких випадках вона може формуватися спеціалістами органів освіти у межах затверджених програм. По-друге, пропонуватися вчителями з урахуванням навчальної ситуації, професійних інтересів, інтересів і здібностей учнів. По-третє, може обиратися і самими учнями, які, природно, орієнтуватимуться власними інтересами, не тільки пізнавальними, але й творчими, прикладними.

Організація проектної діяльності, її запровадження у навчально-виховний процес базується на використанні викладачем різноманітних методів навчання.

На думку Н.Матяш, провідними методами навчання учнів проектної діяльності є: вербальні (розповідь, бесіда, дискусія), демонстрація, інформаційна підтримка, мозковий штурм, історичний аналіз, захист і оцінка проетів, сомапрезентація, конкурси творчих проектів. Наприклад, постановка вистави з історичної тематики, сценарій якої повинен наповнюватися інформаційними дослідженнями учнів, охоплює цілий комплекс названих методів [11, 100].

Використовувати проектні технології можна як допоміжний матеріал при викладанні вчителем нової теми (таблиці статистики, портрети видатних діячів), а також при самостійній роботі учнів (проектна робота з метою дослідження певної проблеми). На підтвердження цього в додатку 1 наведено приклад проекту учнів та викладача на тему: "Відомі герої-земляки герої Великої Вітчизняної війни". (ДОДАТОК 1)

Вчитель історії у школі чи викладач у ПТНЗ може використовувати проект, адже вони є посібником у поясненні нового матеріалу. Роботу за проектною технологією необхідно організувати таким чином, щоб учні навчалися:

- визначати основні та поточні (проміжні) цілі та завдання;
- шукати шляхи їх вирішення, обираючи оптимальніші;
- здійснювати й аргументувати вибір;
- передбачати наслідки вибору;
- діяти самостійно (без підказки);
- порівнювати отриманий результат з тим, що передбачається;
- об’єктивно оцінювати процес (саму діяльність) і результат проектування і, звичайно, набути достатнього, як для свого віку, рівня компетентостей [14, 26].

Проектна діяльність передбачає низку умовних етапів, сутність яких учені визначають по-різному. Проектна технологія не передбачає твердої алгоритмізації дій і не виключає творчого підходу, але вимагає відповідності принципам проектної діяльності. Структура побудови проекту на історичу тематику залежить від типу проекту, специфіки навчального предмета, авторських педагогічних розробок конкретної теми проектів. Тому для різних видів проектів може передбачатися різна кількість етапів. Однак, якщо уніфікувати, то можна виокремлювати п’ять етапів проектної діяльності. Послідовність етапів роботи над проектом відповідає етапам продуктивної пізнавальної діяльності: проблемна ситуація-проблема, виявлена в ній і усвідомлена людиною-пошук способів розв’язання проблеми-рішення.

Етапи роботи над проектом можна подати у наступній послідовності:

- пошуковий (визначення теми проекту, пошук і аналіз проблеми, постановка мети проекту);
- аналітичний (збір і вивчення інформації, аналіз наявної інформації, пошук оптимального способу досягнення мети проекту, побудова алгоритму діяльності, складання плану реалізації проекту: покрокове планування робіт, аналіз ресурсів);
- практичний (виконання запланованих технологічних операцій, поточний контроль якості, внесення за необхідності змін у роботу);
- презентаційний (підготовка презентаційних матеріалів, презентація проекту, вивчення можливостей використання результатів проекту);
- контрольний (аналіз результатів виконання проекту, оцінка якості проетку) [16, 45].

Частково ця схема може бути видозміненою залежно від типу проекту, індивідуальних особливостей класу, творчості самого викладача. Кожен педагог будує свій алгоритм виконання учнями роботи над проектом:

1. Підготовка (визначення мети та теми проекту).
2. Планування (визначення джерел інформації, послідовності і виконання проекту).

3. Збір і аналіз інформації.
4. Презентація навчального проекту.
5. Підведення підсумків, оцінювання результатів діяльності учнів [16, 45].

Програма з історії України та всесвітньої історії передбачає усвідомлення учнями тієї чи іншої теми, зокрема її розуміння та самостійного опрацювання поданого матеріалу вчителем. Отже, викладач може дати на обговорення актуальні проблеми з даної теми і запропонувати оформити домашнє завдання у вигляді проектів. Учні формуються у групи по чотири-шість чоловік, обирається керуючий, який координує діяльність групи.

Наприклад, учням 10 класу дається домашнє завдання такого типу «Перед вами поставлене завдання за темою «Михайло Грушевський – борець за вольність та самостійність української держави». Отже, створіть проект за даною темою». Згідно з навчальною програмою Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, учні 10-го класу повинні ознайомитися з темою «Українська революція (1917- початок 1918року)», що передбачає вивчення таких постатей як М.С.Грушевський. Для детального ознайомлення з цією постаттю учням дається завдання, дослід його життя, біографію, роль та місце в українській історії.

Наприклад, у 10 класі вчитель може запропонувати макропроект «Видатні люди першої половини XX століття», проекти «Перша світова війна та її роль в українській історії», «Сталінський тоталітарний режим і масові репресії», «Фашизм як форма тоталітаризму». Далі необхідно сформулювати відповідну кількість як індивідуальних, так і групових тем, робота над якими потребує засвоєння учнями необхідних знань і формування необхідного досвіду для здійснення проекту з історії.

Метод проектів доцільно застосовувати і під час вивчення інших тем: «Укранська Народна Республіка: дискусії», «Українські землі на початку Першої світової війни», «Голокост-трагедія європейського єврейства», «Громадянська війна в Росії», «Розвиток культури в 1914-1939 роках».

У сучасній педагогіці вважається, що найбільш перспективними ідеями, що містяться в роботі за проектною технологією є: зміцнення зв'язку школи з життям; розвиток індивідуальних здібностей і схильностей учнів; розвиток умінь планувати свою навчальну працю й самостійно виконувати її; система контролю й самоконтролю [15, 104].

Таким чином, у проектному навчанні історії проявляється раціональне поєднання теоретичних знань і практичних дій під час вирішення конкретної проблеми, використовується сукупність проблемних, дослідницьких, практичних методів роботи, за своєю сутністю завжди творчих. У цьому його переваги над іншими видами навчання. Кінцевим результатом проектів з історії є текст, художнє зображення, вистава, відеофільм, мультимедійна презентація, макет. А сам метод проектів допомагає формувати особистісні риси, які розвиваються лише в діяльності й не можуть бути засвоєні вербально.

Отже, з'ясувавши всі особливості методу проектів на уроках історії, ми можемо стверджувати, що вагоме місце в сучасній системі освіти займають і проектні технології, які виступають своєрідним фундаментом формування предметної компетентності в учнів на уроках. Змістом проектної технології на уроках історії в ПТНЗ є організація навчання історії, за якою учні набувають знання, уміння, ставлення та досвід (компетентності) у процесі планування й виконання завдань, спрямованих на створення і презентацію певного продукту своєї роботи. Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження полягають у розробці змісту методики застосування проектних технологій навчання історії, які б підвищили рівень ключових і предметно-історичних компетентностей.

Таким чином, історична освіта покликана готувати молодь до самостійного життя у сповненому суперечностей сучасному світі, створити сприятливі умови для взаєморозуміння між людьми, що представляють різні культурні, етнічні й релігійні традиції, допомогти людині усвідомити себе не лише представником певної країни і регіону, але й громадянином Європи та світу в цілому.

Дослідницький проект з історії
"ВІДОМІ ЗЕМЛЯКИ – ГЕРОЇ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ"

Автори проекту:
Учні II курсу: Чижова Д., Тищенко В., Ракітіна М., Павкіна В.
Керівник проекту:
Тютюнник Ірина Сергіївна
Назва навчального закладу:
ДПТНЗ «Сумське ВПУ будівництва і дизайну»

Навчальний предмет:
Історія України
Назва проекту:
"Відомі земляки – герої Великої Вітчизняної війни"
Мета:
Дослідження історичних відомостей про події Великої Вітчизняної війни на території Сумщини, про внесок відомих сумчан та жителів області у визволення рідного краю від німецько-фашистських загарбників,

виховання в учнів почуття патріотизму, шанобливого ставлення до історичного минулого, вдячного ставлення до героїв.

Приблизний час, необхідний для реалізації проекту:

протягом навчального семестру (І)

У даній дослідницькій роботі (проекті) з історії України та історії рідного краю ми з'ясуємо роль та внесок 5-ти найбільш відомих героїв-земляків у визвольному русі на Сумщині, виконаємо пошук і узагальнемо знайдений матеріал. Маємо надію, що наш проект сприяєтиме вихованню почуття патріотизму, поваги та інтересу до минулого рідного краю.

У дослідницькому проекті ми зацікавилися постаттями наших земляків-героїв Великої Вітчизняної війни та зібрали історичний матеріал про них. Було зібрано цікаві факти з життя та діяльності, спогади, з'ясували існування музеїв та географічних пам'яток присвячених героям Радянського Союзу.

Результатом дослідницького проекту з історії "Відомі герої-земляки Великої Вітчизняної війни" стане презентація дослідницької роботи та виготовлення буклету в музей нашого закладу.

Передмова

Сьогодні, коли Україна є незалежною державою, ми прагнемо ще більше дізнатися про героїчне минуле наших предків.

Перемога над фашистською Німеччиною у Великій Вітчизняній війні була досягнута ціною величезних зусиль і жертв українського народу, який згуртувався у єдиний бойовий табір, щоб дати гідну відсіч ворогові. Тільки безповоротні людські втрати України становлять понад 6 млн. чоловік.

Сумська область, як й інші українські території зазнала величезних людських втрат: з фронтів війни не повернулись 155 тис. 833 чоловік, у партизанській і підпільній боротьбі, у русі антифашистського опору загинули 5 тис. 218 чоловік, унаслідок бойових дій і каральних акцій окупантів загинуло 43 тис. 731 мирний житель. Багато людей померло на каторжних роботах у Німеччині, куди з області примусово було вивезено 78 тис. 38 чоловік. Загальні збитки, завдані народному господарству Сумської області, склали 14 млрд. 231 млн. крб.

Наближаючи Перемогу, чимало подвигів звершили справжні захисники Батьківщини - уродженці Сумщини. Із них 120 тис. отримали ордени та медалі, 181 воїн став Героєм Радянського Союзу, з яких 44 - нагороджено посмертно. Повними кавалерами ордена Слави стали 32 земляки. Назавжди в пам'яті народній залишаться імена понад 40 тисяч воїнів, які полягли смертю героїв на сумській землі, визволяючи її від фашистів.

Український народ дбайливо зберігає пам'ять про загиблих воїнів. Пам'ять потрібна живим, щоб бути гідними тих, хто віддав життя за нашу свободу та незалежність.

Саме тому ми зацікавилися цими героями і спробували зібрати історичний матеріал та відомі факти про героїв-земляків Великої Вітчизняної війни, а саме:

- **Кожедуб І.М.** (радянський льотчик-ас німецько-радянської війни, найрезультативніший льотчик-винищувач, тричі Герой Радянського Союзу (1944, 1945), маршал авіації (1985),
- **Рибалко П.С.** (радянський військовий діяч, маршал танкових військ (1945); командувач танкового корпусу і армії, з 1947р. командувач танковими та механізованими арміями, двічі Герой Радянського Союзу (1943, 1945),
- **Тереза Є.М.** (командир дивізіону 124-го гвардійського артилерійського полку 52-ї гвардійської ордена Леніна стрілецької дивізії 6-ї гвардійської армії Воронезького фронту, гвардії капітан, Герой Радянського Союзу),
- **Ройченко О.О.** (командир мінометної роти 1033-го стрілецького полку 280-ї стрілецької дивізії 60-ї армії Центрального фронту, старший лейтенант, Герой Радянського Союзу),
- **Супрун С.П.** (радянський військовий льотчик-винищувач, перший двічі Герой Радянського Союзу (1940, 1941)).

Об'єктом дослідження є діяльність та внесок героїв-земляків Великої Вітчизняної війни.

Мета проекту: розширити уявлення про події на Сумщині в роки Великої Вітчизняної війни; з'ясувати роль та внесок наших героїв-земляків у боротьбі за перемогу над німецькими загарбниками; розвивати вміння узагальнювати матеріал; виховувати інтерес до минулого рідного краю та почуття патріотизму.

Передбачувані результати: ми з'ясуємо внесок наших земляків у Велику перемогу періоду Великої Вітчизняної війни; у нас покращаться навички роботи з різними джерелами інформації, ми навчимося систематизувати матеріал; удосконаляться навички працювати у команді; сформується почуття патріотизму та любові до рідного краю.

Кінцевий результат:

- презентація;
- результати досліджень про діяльність героїв-земляків Великої Вітчизняної війни;
- виготовлення буклету.

Практичне значення: матеріали даного проекту можуть використовуватися викладачем при поясненні теми: «**Україна в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945)**», а також учнями при підготовці до уроку та розширення своїх знань про рідний край.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Ж.Г. Використання методу проектів при викладанні історії в сучасній школі. -2005.-№3. –С.34-36.
2. Баханов К.О. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти: монографія /К.О. Баханов. -Донецьк: ТОВ Юго-Восток, Лтд, 2005. -384 с.
3. Башинська Т. Проектувальна діяльність - основа взаємодії вчителя та учнів./Т. Башинська // Початкова школа. - 2003. - №6. - С.58-59; №7. - С59-62.
4. Брикова О., Громова Т. Інструмент для нагляду. Моніторинг проектної діяльності в навчальному процесі -20005.- С.23-25.
5. Василишин О. Школа життєвої компетентності.// Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: Наук.-метод, зб. /Наук. ред. І. Єрмаков. - К.: Контекст, 2000. - С.216-218.
6. Жадько В. Педагогічна проектна діяльність як основа відродження історичної пам'яті молоді/В. Жадько//Проектна діяльність у ліцеї: компетентнісний потенціал, теорія і практика: наук-метод. посібник /За ред. С. Шевцової, І. Єрмакова та ін. - К.: Департамент, 2008. - 520 с.
7. Зоц В. Впроваджуються проективні технології /В. Зоц //Завуч. -2004.- №6. - С.2.
8. Ісаєва Г. Метод проектів - ефективна технологія навчання /Г. Ісаєва// Підручник для Директора. -2005. - № 9-Ю. -С. 4-10.
9. Коберник О. Проективна педагогіка і національна школа /О. Коберник// Шлях освіти.- 2000. - №1. - С.7-9.
10. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи [текст] //Бібліотека з освітньої політики /під заг. ред. О.В.Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. - 112 с.
11. Мирошниченко В.О. Організація проектної діяльності учнів на уроках історії.-2009.
12. Нагорна Н.В. Формування у студентів понять компетентності й компетенції / Н.В. Нагорна // Виховання і культура. - 2007. - № 1-2 (11-12). - С. 266-268.
13. Налужний С. Метод проектів – вивчаємо, упроваджуємо //газета «Директор школи». - 2008 - № 45.
14. Переверзев Л. Проектний подход и требования к учителю /Л. Переверзев // Дайжест педагогічних ідей та технологій. Школа - парк. - 2003. - №2. - С.26-28.
15. Проектна діяльність у школі /Упор. М. Голубченко. - К.: Шкільний світ, 2007. - 128 с.
16. Проектна технологія у навчлаьно-виховному процесі: Посібник для самостійної роботи слухачів курсів підвищення кваліфікації/О.В. Касьянов. – Луганськ, 2007. - с 45.
17. Сидоренко А.С. Метод проектов: история и практика применения // Завуч для адм. шк. - 2003. - №6. - С.96-111.
18. Селевко Г.К. Енциклопедія навчальних технологій : В 2-х т. – М.-20006.-Т.1 .-С.25.
19. Тулупова О.В., Н.В.Орлова .Психолого -педагогічні умови формування проектної діяльності школярів. -2007.-№4. – С,37-38.
20.Химинець В. Компетентнісний підхід до професійного розвитку вчителя/ В. Химинець //Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти. – [Електронний ресурс].
21.Чечель И. Метод проектов: субъективная и объективная оценка результатов // Директор школы. - 1998. - №4. - С.3-10.

REFERENCES

1. Babenko Zh.G. Using the method of projects in teaching history in a modern school. -2005. -№3. -S.34-36.
2. Bakhanov K.O. Modern School Historical Education: Innovative Aspects: Monograph / KO. Bakhanov -Donetsk: South-East Ltd., Ltd., 2005. -384 p.
3. Bashinskaya T. Design activity - the basis of interaction between teacher and students. / T. Bashinskaya / Primary school. - 2003. - №6. - P.58-59; No. 7 - C59-62.
4. Brykova O., Gromova T. The supervisor tool. Monitoring of project activity in the educational process -20005.- P.23-25.
5. Vasilishin O. The School of Life Competence .// Steps to Competence and Integration into Society: Scientific Method, Sb. / Science. Ed. I. Yermakov. - K.: Context, 2000. - P.216-218.
6. Zhadko V. Pedagogical project activity as a basis for the revival of the historical memory of youth / V. Zhadko // Project activity in the lyceum: competence potential, theory and practice: science-method. manual / ed. S. Shevtsova, I. Yermakova and others. - K .: Department, 2008. - 520 p.
7. Zoc V. Projective technologies are introduced / V. Zoc // Zavuch. -2004- №6. - C.2.
8. Isayeva G. Method of projects - effective teaching technology / G. Isaeva / / Textbook for the Director. -2005 - No. 9-y. -WITH. 4-10.
9. Kobernik O. Projective Pedagogy and the National School / O. Kobernik // Path of education. - 2000. - №1. - P.7-9.
10. Competency Approach in Modern Education: World Experience and Ukrainian Perspectives [text] // Library on Educational Policy / under the constituencies. Ed. O.V.Ovcharuk - K .: "K.I.S.", 2004. - 112 p.
11. Miroshnichenko V.O. Organization of project activity of students at history lessons. -2009.
12. Nagornaya N.V. Formation of the concepts of competence and competence of students / N.V. Nagornaya // Education and culture. - 2007. - No. 1-2 (11-12). - P. 266-268.
13. Naluzhniy S. The method of projects - we are studying, introducing // the newspaper "Director of the school". - 2008 - No. 45.
14. Pereverzev L. The project approach and requirements for the teacher / L. Pereverzev // A Digest of Pedagogical Ideas and Technologies. School is a park. - 2003. - №2. - p. 26-28.
15. Project activities in school / emphasis. M. Golubchenko. - K .: School World, 2007. - 128 p.
16. Project technology in the educational process: A manual for independent work of students of advanced training courses / O.V. Kasyanov - Luhansk, 2007. - since 45.
17. Sidorenko AS Project Method: History and Practice of Application // Zavuch for Adm. shock - 2003. - №6. - p. 96-111.
18. Selekovo G.K. Encyclopedia of educational technologies: In 2 t. - M.-20006.-T.1.-C.25.

19. Tulupova O.V., N.V.Orlova. Psychological and pedagogical conditions of formation of project activity of schoolchildren. -2007.- №4. -S, 37-38.
20. Khiminets V. Competency approach to the professional development of a teacher / V. Khiminets // Zakarpattia Institute of Postgraduate Pedagogical Education. - [Electronic resource].
21.Chekhel I. Method of projects: subjective and objective evaluation of the results // Director of the school. - 1998. - №4. - SZ-10.

УДК 94 (477):355.1(430)Л939/1945

Чернов Є. О.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

УЧАСТЬ УКРАЇНЦІВ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ НІМЕЧЧИНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В даній статті було висвітлено місце та роль українців у складі німецьких збройних сил на період Другої світової війни, підкреслено основні причини такого явища. На базі нещодавно розсекречених архівних даних ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ, та праць авторитетних істориків, як України так і закордонних було викладено відомості про основні дії Німецького командування по відношенню до українських добровольців, причини формування підрозділів, у складі яких були вояки взяті із місцевого населення. Відомості підкріплено фактажем на базі праць істориків та мемуарних робіт.

Ключові слова: *колабораціонізм, добровольці, формування, нацистська влада, вермахт, підрозділ, батальйон.*

Чернов Е. О. *Участие украинцев у вооруженных силах Германии в года Второй мировой войны.*

В данной статье были рассмотрены место и роль украинцев в составе германских вооруженных сил на период Второй мировой войны, подчеркнуто основные причины этого явления. На базе недавно рассекреченных архивных данных ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ, и трудов авторитетных историков, как Украины, так и зарубежных, были изложены сведения об основных действия Германского командования по отношению к украинским добровольцам, причины формирования подразделений, в составе которых были воины взяты из местного населения. Сведения подкреплено фактажем на базе трудов историков и мемуарных работ.

Ключевые слова: *коллаборационизм, добровольцы, формирования, нацистская власть, вермахт, подразделение, батальон.*

Eugeniy Chernov *The participation Ukrainian of Germaine's armed of the Second world war.*

This article, the place and role of Ukrainians as part of the German armed forces during the Second World War were highlighted, the main causes of such a phenomenon were highlighted. On the basis of recently declassified archival data of ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ, and the works of authoritative historians, both Ukraine and foreign countries, information was provided on the main actions of the German command in relation to Ukrainian volunteers, the reasons for the formation of units in which the soldiers were taken from the local people. The information is supported by a factogy based on the works of historians and memoirs.

Key words: *cooperation, volunteers, formation, Nazi authorities, the Wehrmacht, division, battalion.*

Постановка проблеми. Участь українців у збройних силах Німеччини на період Другої світової війни. Питання розкриття причин явища колабораціонізму, наслідки, місце й роль українців у ЗС Німеччини. Висвітлення ролі сформованих підрозділів (СС Галичина, Нахтігаль, Роланд) у веденні військових дій проти СРСР. Сьогодні дане питання привертає неабиякий інтерес істориків. Процес декомунізації допоміг відкрити чимало фактів з даного питання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Не зважаючи на те, що обрана тема є досить вивченою, на базі мемуарів, праць істориків архівних даних можна висвітлити нові аспекти даної проблеми. У своїй роботі я використав матеріали журналу ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ, в якому наведені факти розсекречених матеріалів. [] Також мною були використані праці Боляновського [1, 2] та Дорбяско [5]. Вчені розкривають причинно-наслідкові аспекти проблематики через призму сучасних поглядів.

Мета статті: проаналізувати причини вступу українців до ЗС Німеччини, прослідкувати наслідки, визначення загальних рис та тенденцій.

У дослідженні проблеатики мною використовувався порівняльний метод. При написанні статті автором використано як загальнонаукові методи так і спеціально-історичні: історико-хронологічний, порівняльно-історичний підхід.

Виклад основного матеріалу. Події Другої світової війни становлять значний інтерес. На сьогоднішній день розкривається багато фактів, які були засекречені довгий час та «збирали пил» на полицях державних архівів. Важливим аспектом цієї проблеми для науковців є питання участі у війні значної кількості українців на боці ворожих сил, тобто Німеччини (поліційні, добровольчі, допоміжні та інші формування). Тривалий час було відсутнє належне висвітлення проблеми у історіографії, що давало широкі можливості для всіляких спекуляцій на тему колабораціонізму. Як відомо, факти, які стосувалося українців часто висвітлювалися через призму марксистської ідеології та часто перебільшувалися. В роки незалежності цим

питанням почало займатися багато українських та закордонних істориків. З'являються публікації у періодичних виданнях, монографії.

Досить широко і, мабуть, найґрунтовніше дослідив питання участі українців у збройних силах Андрій Боляновський. Історик опублікував ряд наукових праць, статей. У своїй праці «Українські військові формування у складі збройних сил Німеччини» [2] досить широко й вичерпно розкрив вказану проблему. Вчений стверджує у своїй праці, що розробляючи експансіоністські плани щодо країн Європи, вище керівництво нацистської Німеччини зіткнулося із проблемами вирішення багатьох питань ідеологічного й військово-політичного характеру. Водночас вони стимулювали пошук допоміжних сил і готовність створювати із них військові підрозділи. Однією із основних причин, зазначає науковець, актуалізація українського питання, статус України, як незалежної держави й ліквідація влади СРСР на українських територіях. Тобто, обіцяли незалежність й «світле майбутнє» для українців. Питання створення спеціальних підрозділів із біженців підняв гауптман фон Гіппель з 2-го відділу абверу. В 1941 році було створено перші військові експериментальні формування, які були навчені веденню тогочасної війни. Вони були набрані із добровольців Західної України, а точніше із оунівців – підлеглих А. Мельника та С. Бандери. [2, с. 23] Андрій Боляновський у свої статті «Латвійці і галицькі українці у Збройних силах Німеччини в 1943 – 1945 рр» [1], зазначає, що для залучення добровольців у такі підрозділи використовувалися різноманітні методи: агітація літературою, силові переконання, обіцянками, спеціальними агітаційними листівками і т. д. Текст однієї з таких листівок історик навів у свої праці: «Свобода народам і людині! […] Поневолені народи єднайтеся в боротьбі проти червоних імперіалістів! […] Ставай і Ти до лав Українського батальйону Нахтігаль!» [1, с.140]

Досить колосальну роботу щодо дослідження питання участі різних національностей в складі збройних сил Німеччини здійснив російський історик Сергій Дробязко. У своїй книзі «Друга Світова війна 1939 – 1941 рр. Східні добровольці у вермахті, поліції та СС», він досить чітко пояснює причину створення й занепаду таких батальйонів, як «Нахтігаль» (створення квітень 1941 р.) та «Роланд» (створення початок травня 1941 р.). У червні 1941 р., на чолі із командирами Р. Шухевичем та Є. Побігущим батальйони були відправлені на фронт до Одеси. Проте, до осені 1941 року, помічаючи небажання німцями визнавання української державності, багато бійців просто покинули батальйони. В жовтні 1941 р. військові підрозділи перекинули до Франкфурда-на-Одері й перетворили на 201 батальйон «шума» під командуванням майора Євгена-Рен Побігущого. [5, с. 142] Після війни він публікує книгу «Мозаїка моїх споминів» [7]. Джерело містить колосальну інформацію про підготовку бійців батальйону «Роланд»: «В травні 1941 року, я отримав несподіваний приказ вирушати до Відня, зайнятися вишколом старших офіцерів. Я так зрозумів, мова йшла про створення нового військового відділення. Я ще й гадки не мав що очолю батальйон «Роланд…». [7, с. 45] Багато згадується про побут бійців, сприймання їх місцевим населенням. Проте історіографія даної проблематики не обмежується монографіями.

Починаючи із 1991 року бере свій початок існування журнал «Із архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ». Вивчаючи документи владних структур та карально-репресивних органів СРСР, дослідники розкрили нові факти, які висвітлюють деякі події, що замовчувалися або були викривлені радянськими істориками. У 2004 році була опублікована стаття під назвою Івана Дерейка «Українські допоміжні формування збройних сил Німеччини у Києві в 1941 – 1943 рр.: структура, чисельність, діяльність» [4]. Вчений стверджує, що до початку німецько-радянської війни нацисти не хотіли створювати поліцейські загони із національних меншин. А. Гітлер говорив: «Навіть якщо спочатку може здатися легким залучення будь-яких чужих […] народів до військової допомоги, все це не вірно!.. Тільки німцю дозволено носити зброю, а не слов'янину, козаку чи українцю!» [4, с. 343]. Проте, практика показала що, мобілізовані сили Німеччини не йшли в порівняння з силами СРСР. І. Дерейко вказує також на той факт, що перші поліцейські установи в центральній Україні були створені в Києві представниками ОУН (М), котрі прибули сюди вже 21 вересня 1941 р. з Житомира в групі 18 «козаків» Богдана Коника. Такі підрозділи отримали назву «Schutzmannchaft» (скор. – шума), тобто охоронні підрозділи. Історик висвітлює функції поліцейських підрозділів: патрулювання вулиць, конвоювання й охорона військовополонених, виявлення потенціальних ворогів Німецької держави, охорон й запобігання диверсій важливих об'єктів та поширення партизанського руху і т. д. [4, с. 345]

Професор Валерій Шайкан у статті «Пропагандиські акції українських самостійницьких формувань на завершальному етапі Другої світової війни» [8] підкреслює важливість агітаційних акцій для формування й підтримки військових відділень із національних меншин. Вчений стверджує, що основною причиною вступу українців до лав збройних сил Німеччини стало активізація антирадянського руху й спроби втілити у життя ідея спільної боротьби проти радянської влади. Так з'явилася листівка-звернення «Білоруський народе!». В ній більшовицька влада ототожнювалася з імперською Росією, закликаючи білорусів та українці до утворення власних незалежних держав.

Такі акції давали непогані результати. У статті «Листування керівників ОУН (Б) і УПА на українських землях» [5] Володимира Ковальчука викладено залишки збережених листів керівництва ОУН (Б) та її військового крила в Україні. У таких джерелах викладена звітна інформація про проведення наборів до лав військових організацій. Статистичні дані дають змогу уявити масштаби вступу українців до УПА та німецьких дивізій, також географічне розташування найбільш активних районів України.

При дослідженні проблеми участі українців у збройних силах Німеччини, потрібно звернути увагу на спогади Вольфа-Дітріха Гайке «Українська дивізія «Галичина. Історія формування та бойових дій»» [3]. Майор В. Д. Гайке був начальником штабу Дивізії «СС Галичина» від початку її створення до кінця бойових дій. Як професійний старшина тодішнього німецького війська, у своїй праці автор зосередився виключно на військово-історичних аспектах існування Української Дивізії. Він намагався охопити у хронологічному порядку фактичні дані про бойові дії Дивізії на основі записів у воєнному щоденнику, збережених картографічних схем та власної пам'яті. Книга була написана вже в 1947 році під час перебування автора в таборі інтернованих. Первісний, авторський заголовок цієї праці: «Sie wollten die Freiheit» – «Вони хотіли волі». [3, с. 42]

Висоцький Олександр Юрійович, український історик, кандидат історичних наук, професор, у своїй статті «Українські регулярні військові формування у збройних силах Німеччини. Дивізія «СС – Галичина» стверджує, що у 1943 – 1944 рр. на фронтах Другої світової війни склалася якісно нова воєнно-політична ситуація. Вона в значній мірі визначалася наступом радянських військ на східному театрі бойових дій. Війська Німеччини терпіли поразку за поразкою. Матеріальні та людські ресурси рейху були на грані виснаження. За таких обставин нацистське керівництво змушене було переглянути свою політику на окупованих територіях, у першу чергу на сході й у Східній Галичині, що перебувала у складі Генеральної Губернії, використавши природну готовність патріотично налаштованого українського населення протистояти більшовицькій експансії.

З ініціативи губернатора Галичини Отто Вехтера, підтриманої Українським Центральним Комітетом, весною 1943 р. розпочався процес формування стрілецької дивізії СС «Галичина». Процеси, пов'язані з утворенням дивізії «Галичина», були неоднозначно зустрінуті українським суспільством та оцінені істориками. Одні вважали, що вона відповідає інтересам майбутнього України (українському юнацтву надавалася можливість пройти належний військовий вишкіл, здобути потрібні знання, оволодіти сучасною зброєю, загартувати волю) – могло закласти основи української армії, без якої не змогла б існувати самостійна держава. Інші свою позицію пояснювали тим, що німці, терплячи поразку за поразкою, хочуть використати українців для свого порятунку, а дивізії суджено стати гарматним м'ясом у бійні між фашизмом і більшовизмом, расистська політика окупантів спрямовувалась на винищення еліти української нації. Аналізуючи обидві сторони, на мою думку, правду має в дві сторони. З одного боку, із військовим потенціалом Німеччини, підготовка українських вояків була на високому рівні. Такі солдати могли бути корисні в здобутті української незалежності. Проте існує друга сторона. Молоді засліплені утопічною мрією вояки сліпо йшли за своїми командирами, які кидали їх на амбразури.

Історія Радянсько-Німецької вивчається учнями в класі. Проаналізувавши підручники з історії України, можна дійти висновку, що причини участі українців у німецьких військових з’єднаннях, висвітлені досить слабо. В підручнику з історії України за редакцією Пометун, Гупан [9, с. 19] по колабораціонізм зазначено досить мало. Висвітлено тільки аспект участі українців у поліційних загонах. Проте, підручник Струкевича, Романюка, Дровозюка [10, с. 31] загадано ще менше. Лише декілька рядків про колабораціонізм українського населення. Основних причин не було висвітлено.

За роки української незалежності здобутки істориків у дослідженні питання участі українців у збройних силах Німеччини є досить вагомими. Хоча, дослідниками розкривається щораз більше фактів з вказаної проблеми, але велика кількість подій, учасників, конкретно-історичних обставин, пов’язаний з проблемою колабораціонізму в роки Другої світової війни, потребують детальнішого вивчення і висвітлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боляновський А. Латвійці і галицькі українці у Збройних силах Німеччини в 1943 – 1945 рр. / Андрій Боляновський // Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2005. – № 11. С. 135 – 149
2. Болянвський А. Українські військові формування у складі збройних сил Німеччини / Андрій Боляновський. – Л.: Торбан, 2003. – 414 с.
3. Гайке В. Д. Українська дивізія «Галичина». Історія формування та бойових дій / Вольф-Дітріх Гайке; [пер. з німецької Романа Колісника]. – К.: Принтер, 2004. – 523 с.
4. Дерейко І. І. Українські допоміжні формування збройних сил Німеччини у Києві в 1941 – 1943 рр.: структура, чисельність, діяльність / Іван Іванович Дерейко // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2004. – № 1. – С. 340 – 353
5. Дорбязко С. Друга Світова війна 1939 – 1941 рр. Східні добровольці у вермахті, поліції та СС / Сергій Дорбязко, Олексій Каращук. – Харків.: АСТ, 2006. – 354 с.
6. Ковальчук В. Листуванн керівників ОУН (Б) і УПА на українських землях / Володимир Ковальчук, Валерій Огороднік // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2010. – № 1. – С. 147 – 268
7. Побігущий Є. Р. Мозаїка моїх споминів / Євген-Рен Побігущий. – Мюнхен, 1982. – 239 с.
8. Шайкан В. Пропагандиські акції українських самостійницьких формувань на завершальному етапі Другої світової війни / Валерій Шайкан. – // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2009.– № 2. – С. 455 – 469
9. Історія України 11 клас / Ред. О. І. Пометун, Н. М. Гупан. – К.: Освіта, 2012. – 336 с.
10. Історія України 11 клас / А. К. Струкевич, И. М. Романюк, С. И. Дровозюк. – К.: Грамота, 2011. – 320 с.

REFERENCES

1. Blyanovsky A. Latvians and Galician Ukrainians in the Armed Forces of Germany in 1943 - 1945 gg. / Andriy Bolyanovsky // All-Ukrainian scientific and cultural-educational local history journal. - 2005. - No. 11. P. 135 - 149
2. Blyanovsky A. Ukrainian Armed Forces in the Armed Forces of Germany / Andriy Bolyanovsky. - L.: Torban, 2003. - 414 p.

3. Gayke V. D. Ukrainian Division "Halychyna". History of Formation and Combat Action / Wolf-Dietrich Gaike; [per. from German Roman Colisnik]. - K .: Printer, 2004. - 523 p.
4. Dereiko I. I. Ukrainian auxiliary formations of the German Armed Forces in Kyiv in 1941 - 1943: structure, number, activity / Ivan Ivanovich Dereiko // From the archives of the VUCHK-GPU-NKVD-KGB. - 2004. - No. 1. - P. 340 - 353
5. Dorbyazco S. Second World War 1939 - 1941. Eastern Volunteers in Wehrmacht, Police and SS / Sergey Dorbyazko, Oleksiy Karashchuk. - Kharkiv: AST, 2006. - 354 p.
6. Kovalchuk V. Listing of the leaders of the OUN (B) and UPA in the Ukrainian lands / Volodymyr Kovalchuk, Valery Ogorodnik // From the archives of the VUCHK-GPU-NKVD-KGB. - 2010. - No. 1. - P. 147 - 268
7. Emerging E. R. Mosaic of my memories / Evgeni-Ren Pobedushchy. - Munich, 1982. - 239 p.
8. Shaikan V. Propaganda actions of Ukrainian self-standing forces at the final stage of the Second World War / Valery Shaikan. - // From the archives of VUCHK-GPU-NKVD-KGB. - 2009. - No. 2. - P. 455 - 469
9. History of Ukraine Class 11 / Ed. O. I. Pometun, N. M. Gupan. - K .: Education, 2012. - 336 pp.
10. History of Ukraine Class 11 / AK Strukevich, I. M. Romanyuk, S. I. Drovosyuk. - K .: Diploma, 2011. - 320 p.

УДК 373.5.091.12:069 (477.52)(045)

Щербаченко М.В.
керівник шкільного музею
КУ Сумська спеціалізована школа №9

ДІЯЛЬНІСТЬ ШКІЛЬНОГО МУЗЕЮ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЖИТТЄВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ

У статті розглядається актуальність проблеми використання гурткової роботи як способу формування життєвих компетентностей учнів. Проаналізовано роботу шкільного музею та гуртка «Екскурсоводи» у комунальній установі Сумська спеціалізована школа №9.

***Ключові слова**: гурткова робота, компетентність, шкільний музей.*

Щербаченко М.В. Деятельность школьного музея как способа развития жизненных компетентностей учеников

В статье рассматривается актуальность проблемы использования работы кружков как способа формирования жизненных компетентностей учеников. Проанализировано работу школьного музея и кружка «Екскурсоводы» в коммунальном учреждении Сумская специализированная школа №9.

***Ключевые слова:** работа кружков, компетентность, школьный музей.*

Scherbachenko M.V. School museum activitiy as the way of developing students life competences

Actual problems of group work usage as a method of formation of students life competences are reviewed in the article. The activities of school museum and the group «Excursion Guides» in the communal institution Sumska specialized school 9 have been analysed.

Key words: group work, competence, school museum.

В Україні співпраця музеїв і школи стала активно розвиватися в останні десятиліття. Є окремі звернення до цієї тематики вчених і педагогів, аналіз публікацій яких свідчить, що деякі аспекти розвитку музейної педагогіки розробляли Барановська І., Бедрик, Л., Бєлякова, О.О., Близнюк А.М., Гайда Л., Громовий В.В., Мельничук Л.С., П'ятаченко Ю.В., Шевченко В.В., Якубовський В.І.

Метою статті є проаналізувати та довести важливість гурткової роботи на базі шкільного музею.

Діяльність педагога можна порівняти з працею садівника. Адже садівник, щоб виростити гарну квітку, вчасно поливає і підживлює її. Так і обов'язок учителя – створити всі умови для всебічного розвитку дитини, розкриття її таланту, здібностей та обдаровань.Дар відкрити чарівну квітку обдарованості школяра дається тому, хто справді любить дітей і вміє прокласти стежки до їхнього розуму і серця. Розвинути обдарованість можна лише тоді, коли дитина працює під умілим керівництвом. Тому надзвичайно важливо, щоб питанням розвитку особистості займалися і батьки і вчителі. В цьому допомагає гурткова робота, якою діти займаються в позаурочний час. Позакласна робота є багатогранною, різнобічною за своєю тематикою, учні можуть вибирати добровільно той вид позакласної роботи, який найбільш повно задовольняє їх потреби.

Позакласна діяльність охоплює всю освітньо - виховну роботу в позакласний час і спрямована на забезпечення потреб особистості у творчій самостійній діяльності за інтересами, стимулювання її творчого самовдосконалення та задоволення потреб дітей і молоді у професійному самовизначенні відповідно до їх здібностей.

Позакласний час займає значне місце в житті учня. Гурткова робота допомогає правильно організувати його, щоб він був розумно використаний для відпочинку, заняття улюбленою справою. Розвиток творчого мислення учнів, їх пізнавальної діяльності, прагнення до пошуків досліджень - одна з важливих проблем оптимізації навчання і комплексного підходу до навчально – виховної роботи, до використання у навчально – виховному процесі різних форм, позакласних заходів, зокрема гуртків.

Гурткова робота розвиває естетичні та художні смаки учнів, поглиблює їх знання, розвиває їх творчі здібності, виховує почуття краси. Добре спланована гурткова робота аж ніяк не перевантажує учнів. Навпаки, вона значно полегшує сприйняття та засвоєння матеріалу на уроках, допомагає учням працювати за покликанням. У процесі гурткової роботи педагог має змогу глибше пізнати особистість кожного вихованця, допомогти йому самовизначитись.

Діяльність гуртків в школі є надзвичайно важливою. Цінність гурткової роботи полягає в тому, що вона, в деякій мірі, вирішує проблему організації вільного часу школярів, задовольняє їх різноманітні інтереси, активізує пізнавальну діяльність школярів, тощо. Активізуючи пізнавальну діяльність школярів, вона в той же час створює умови для практичного застосування одержаних ними знань.

Державотворчі процеси, що відбуваються в Україні, зумовлюють необхідність вирішення проблеми виховання національно свідомих громадян, патріотів своєї Батьківщини, спадкоємців і продовжувачів національно-патріотичних традицій. З цією метою у комунальній установі Сумська спеціалізована школа №9 було розроблено проект національно - патріотичного спрямування «Я-патріот». Метою Проекту є активізація діяльності з виховання у дітей, учнівської молоді почуття патріотизму, посилення моральної складової в загальній системі формування у молоді національної гідності, готовності до виконання громадянських та конституційних обов'язків, особистісних рис громадянина Української держави, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, набуття соціального досвіду, фізичної досконалості, художньо-естетичної, інтелектуальної, правової, трудової, екологічної культури, розвиток психологічних і професійних якостей.

Здатність до творчого осмислення та творчого використання на практиці здобутих компетенцій необхідна людині впродовж усього життя. Її формування відбувається в шкільні роки і велику роль в цьому відіграють заняття в гуртках національно-патріотичного спрямування. У КУ ССШ№9 на базі шкільного музею діє гурток «Екскурсоводи».

Саме у гуртковій роботі розкриваються здібності, збагачуються знання, закріплюються вміння і навички, проявляється творчість та ініціативність дітей.

Діяльність музею допомогає у формуванні патріота, громадянина, зорієнтованого на систему цінностей та потреби сучасного соціуму.

Музей в освітньому закладі створюється з метою виховання, навчання і соціалізації учнів. Шкільний музей покликаний формувати стійкий інтерес опановувати нові знання з історії рідного краю, підтримувати готовність до самостійного вивчення історії рідного краю та формування вмінь дослідної роботи з краєзнавчої проблематики і зокрема із джерелами: літературою, архівними матеріалами, письмовими та усними джерелами. Тільки музей підтримує стійкий емоційний та інформаційний вплив і може долучити учнів до матеріальних, культурних, духовних цінностей рідного краю. [11; 120]

Завдяки музею історичні знання зможуть перетворитися на переконання. Цьому сприяє наявність в музеї першотвору історії та культури, в якому виявляється феномен єдності інформаційно-логічного та емоційно-образного впливу на розум і почуття. У музеї інформація стає наочною, образною, і активізує візуальне мислення, що стає ефективним засобом у передачі наступності культури.

Під час відвідування гуртка екскурсоводи значно зростає пізнавальна, пошукова і творча активність учнів, вищим стає рівень їхнього психолого – педагогічного розвитку та вихованості. Гурток працює в декількох напрямках: екскурсійна діяльність, науково – дослідницька, освітньо – виховна, виставкова робота, волонтерська діяльність. Ця робота допомагає у формуванні громадянина-патріота України, підготовленого до життя, з високою національною свідомістю.

Туристсько – краєзнавчий напрямок залучає дітей до активної діяльності в сфері туризму, краєзнавства, екології, надає можливості вихованцям здобути знання про навколишнє середовище, формує у дітей професіональну спрямованість, залучає гурківців до науково-дослідницької роботи, поширення нових знань. Метою гуртка є навчити цінувати історичні традиції країни,міста, школи; розвинути пізнавальні, творчі здібності у вихованців, формувати комунікативні навички та вміння, чітко формулювати власну думку, застосовувати знання на практиці, стимулювати творчу думку та фантазію; виховати любов до рідного міста, школи, до їх історії, культурних надбань, толерантно відноситись до історичної спадщини.

На заняттях гуртка діти вивчають історію свого міста та області, пам'яток архітектури, вчаться цінувати історичні традиції та культурні надбання міста. Під час навчання гуртківці знайомляться з визначними місцями, зустрічаються з цікавими людьми, досліджують історію створення архітектурних і культурних пам'яток різних століть, вчаться вести дослідницьку роботу, користуватися різними джерелами інформації, аналізувати та систематизувати матеріали досліджень.

Сучасна стратегія шкільної освіти в Україні передбачає формування інтелектуально розвиненої, культурної особистості, яка має систему ціннісних орієнтацій, може добре адаптуватися в соціумі,здатна до творчої самореалізації в різних сферах діяльності. Нині процес оновлення та модернізації освіти набуває особливого значення, коли відбуваються усвідомлення і переосмислення власної історії, національних особливостей, успадкування духовних надбань українського народу.

Перебудова системи освіти потребує творчого оновлення всіх її ланок, зокрема музейної справи. Одним із завдань педагогічного колективу школи, в якій є музей, ефективніше використовувати його зібрання в навчально-виховній роботі з учнями. Музей при навчальному закладі гармонійно поєднує ознаки і функції навчальної та дослідної установи. Це дозволяє змістити акцент з активного дидактичного впливу на особистість учня, формування середовища, в якому відбуваються його самоосвіта й саморозвиток і починають діяти механізми внутрішньої активності. [4]

Шкільні музеї України стають інститутом, який дозволяє транслювати й утілювати в життя базові цінності суспільства. У їх діяльності поєднуються культурно-освітні, виховні, науково – дослідницькі функції. Крім того, за кількістю музеї при навчальних закладах переважають інші групи музеїв, що складають музейну мережу України. Тому вельми актуальним є виявлення особливостей їхнього функціонування в окремих регіонах та ефективності впливу на навчально - виховний процес на сучасному етапі.

Нині музейна педагогіка розглядає шкільний музей як динамічний, інтерактивний освітній простір, який має певні переваги в порівнянні з державними музеями. Зокрема такі:існування постійної аудиторії, можливість використання колекції музею для організації та здійснення навчально-виховних заходів,участь школярів у збереженні музейних колекцій, можливість перевірити себе в майбутній професії, комфортна атмосфера для діалогу учителя з учнем, відвідувача з музейним експонатом, особисті норми соціальної поведінки та ін. Усе це сприяє тому, що шкільний музей є ідеальним місцем для творчої самореалізації молоді, коли учень не тільки споживає продукт музейної діяльності, але є його активним творцем. [8; 19]

Зберігаючи традиції минулого, освітня функція шкільних музеїв не втратила своєї важливості й нині, маючи особливу значимість,цінність та нову динаміку у XXI ст. Залишаючись місцем збереження раритетів, реліквій, музей при освітньому закладі став особливим осередком для спілкування, культурно-освітнім середовищем, яке органічно інтегрує в навчально-виховний процес у школі. Пріоритетними визнані такі напрями: пошуково-дослідницька, фондова й експозиційно-виставкова робота, культурно-освітня діяльність. Успіх музейної діяльності в сучасній школі залежатиме від того,наскільки вона сконцентрована на головних, найактуальніших напрямах і забезпечує вирішення нагальних питань сьогодення.

Отже, вчителі організовуючи гуртки , виявляють обдарованих дітей та допомагають їм розвиватися. В результаті діяльності гуртка учні розширюють знання про минуле нашого краю та країни, усвідомлюють значення свят для українського народу, в них формується особисте ставлення до життя Батьківщини та свого народу. А під час вивчення та засвоєння історичного матеріалу розширюються патріотичні почуття. Позаурочна робота з патріотичного виховання допомагає учням свідомо включитись у громадянські справи, відчути себе громадянами України, виконувати свої обов’язки, виявляти наполегливість, працьовитість, толерантність тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барановська, І.Використання музейно-освітніх технологій у початковій школі /І. Барановська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка.– 2009. – № 4.– С. 129-132.
2. Бедрик, Людмила Шкільний музей - засіб розширення соціокультурного простору особистості / Людмила Бедрик // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах.– 2011.– № 6.– С. 100-102.
3. Бєлякова, О. О. Використання потенціалу шкільного музею у навчально-виховному процесі: Історичне краєзнавство /О. О. Бєлякова //Історія та правознавство.– 2006.– № 8-9.– С. 18-20.
4. Гайда, Л. Музеї при навчальних закладах України / Л. Гайда // Краєзнавство. Географія. Туризм. Шкільний світ.– 2008.– № 36.– С. 3-9.
5. Громовий, В. В. Музеї миру чи музеї війни: що варто створювати в школах? / В. В. Громовий // Управління школою. – 2011. – № 19/21. – С. 2-7.
6. Караманов, О. Розвиток пізнавальної активності учнів засобами музейної педагогіки / О. Караманов // Рідна школа. – 2008. – № 1-2. – С. 57-58.
7. Мельничук, Л. С. Місце шкільних музеїв в освітньому просторі району / Л. С. Мельничук // Виховна робота в школі. – 2015. – № 11. – С. 4–7.
8. Музей при освітньому закладі та основи музейної педагогіки (методичні рекомендації щодо організації та проведення експрес-курсів для педагогів Сумської області, які опікуються роботою музеїв та музейних кімнат в освітніх закладах): методичні рекомендації / Упорядник Ю.В. П’ятаченко – Суми: НВВ КЗ СОІППО, 2016 – 41 с.
9. Салата Оксана Музей у системі освітнього простору сучасного суспільства / Оксана Салата // Директор школи. Шкільний світ. – 2012. – № 8. – С. 41-45.
10. Шевченко В.В. Музеєзнавство: Навч. Посібник для дистанційного навчання – К.:Університет «Україна», 2007. – 288 с.
11. Якубовський В.І. Музеєзнавство. Підручник – Кам’янець – Подільський: ПП Мошак М.І., 2010. – 352 с.

REFERENCES

1. Baranovskaya, I. Use of Museum and Educational Technologies in Elementary School / I. Baranovskaya // Scientific Papers of the Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Sir Pedagogics. - 2009. - No. 4.- P. 129-132.
2. Bedrik, Lyudmila School museum - a means of expanding the socio-cultural space of personality / Lyudmila Bedrik // Ukrainian language and literature in secondary schools, gymnasiums, lyceums and colleges .- 2011.- No. 6.- P. 100-102.
3. Belyakova, O. O. Use of the potential of the school museum in the educational process: Historical local studies / O. O. Belyakov // History and jurisprudence .- 2006.- No. 8-9.- P. 18-20.

4. Hayda, L. Museums at educational institutions of Ukraine / L. Hayda // Local studies. Geography. Tourism. School World .- 2008.- No. 36.- P. 3-9.
5. Gromovy, V.V. Museums of the world or museums of war: what should be created in schools? / VV Gromov // School management. - 2011. - No. 19/21. - S. 2-7.
6. Karamanov O. Development of cognitive activity of students by means of museum pedagogics / O. Karamanov // Native school. - 2008. - No. 1-2. - P. 57-58.
7. Melnichuk, L. S. Place of school museums in the educational space of the district / L. S. Melnychuk // Educational work in school. - 2015. - No. 11. - P. 4-7.
8. Museum at an educational institution and the foundations of museum pedagogy (methodical recommendations for organizing and conducting express courses for teachers of Sumy oblast, which deal with the work of museums and museum rooms in educational institutions): methodical recommendations / Administrator Yu.V. Pyatachenko - Sumy: NWC CF SOIPPO, 2016 - 41 pp.
9. Oksana Salata Museum in the system of educational space of modern society / Oksana Salata // Director of the school. School world. - 2012. - No. 8. - P. 41-45.
10. Shevchenko V.V. Museology: Teaching. A Guide for Distance Learning - K .: University "Ukraine", 2007 - 288 p.
11. Yakubovsky VI Museology. Textbook - Kamyanets-Podilsky: PE Moshak MI, 2010. - 352 p.

УДК 94:323.22-058.244(477)1921

Сусло Є.О
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАННЯ АНТИБІЛЬШОВИЦЬКИХ СЕЛЯНСЬКИХ ПОВСТАНЬ НА ТЕРИТОРІЇ СЛОБОЖАНЩИНИ В 1921 РОЦІ В ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ 10 КЛАСУ

В даній статті була розглянута проблематика антибільшовицьких селянських повстань на Слобожанщині в 1921 році, в контексті загальноукраїнського селянського повстанського руху 1917-1921 рр. На основі раніше невідомих архівних джерел було висвітлено хід, характер та тенденції селянського повстанського руху на Слобожанщині, який мав свої особливості проте мав схожі риси з селянськими повстаннями в інших регіонах України. Також в даній роботі проаналізовано висвітлення даного питання в підручниках з історії України для 10 класу.

Ключові слова: *Слобожанщина, повстанські загони, селянство, боротьба, збройний опір, амністія, комуністична диктатура, підручники з історії України для 10 класу.*

Сусло Е.А Освещения антибольшевистских крестьянских восстаний на территории Слобожанщины в 1921 году. в учебниках с истории Украины для 10 класса.

В данной статье была рассмотрена проблематика антибольшевистских крестьянских восстаний на Слобожанщине в 1921 году, в контексте общеукраинского крестьянского движения 1917-1921 гг. На основании раньше не известных архивных источников был освещен ход, характер и тенденции крестьянского повстанческого движения на Слобожанщине, которое хотя и были свои особенности все таки имело общие черты с крестьянскими восстаниями в других регионах Украины. Также в данной статье проанализировано освещение данного вопроса в учебниках по истории Украины для 10 класса.

Ключевые слова: *Слобожанщина, повстанческие отряды, крестьянство, борьба, вооруженное сопротивление, коммунистическая диктатура, амнистия, учебники по истории Украины для 10 класса.*

Suslo E. Antibolshovic peasants reviews in the Sloboda region in 1921 and coverage of this issue in the textbooks on the history of Ukraine for the 10th form
This article is devoted the problem of anti-bolshevist peasant rebel fight in Sloboda region of 1921, in the context of all-ukrainian peasant insurrectionary movement in the period from 1917 to 1921. On the basis of of little-known archival documents represented progress, character and trends of peasant insurrectionary movement, which had own characteristics and commonalities of peasant uprisings in other regions of Ukraine. Also, this article analyzes the coverage of this issue in textbooks on the history of Ukraine for class 10.
Key words: *Sloboda region, the insurrectionary detachments, peasantry, struggle, armed resistance, amnesty, the communistic dictatorship, textbooks on the history of Ukraine for the 10th form.*

Постановка проблеми. Селянський повстанський рух, що відбувся в 1921 році на території Слобожанщини (сучасні Харківська, частина Сумської, Луганської, Донецької областей). Питання селянської боротьби на Слобожанщині. Питання селянської боротьби проти більшовиків на території колишньої Харківської губернії становить інтерес для науковців, освітян та звичайних громадян. Саме цього року виповнюється сторіччя з проголошення Української Центральної ради – першого за декілька століть державного органу на українських теренах. Приклад селянської боротьби повстанців становить величезний виховний потенціал для виховання патріотизму, громадянської позиції, викликає інтерес до минулого України. Саме тому дана тема є важливою для висвітлення в підручниках з історії України для 10 класу. Для розуміння селянського опору необхідний ретельний аналіз цього явища

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дана тема не є всебічно дослідженою. Основою джерельної бази статті є архівні матеріали. Також в своїй роботі я використовувала працю Г. Іванущенка [1], в якій він докладно надає характеристику повстанському руху на території Сумщини. Праця історія українського селянства [2] під спільним авторством Ю.І. Бойко та В.Т. Берегового надає інформацію про процеси які відбувалися в українському селі, які стали характерними для всієї території України. В праці Політичний терор і тероризм в Україні XIX – XX ст. Історичні нариси [4] за авторства Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан та Т.В. Бикової аналізується хід терористичних заходів відносно українського населення з боку влади.

Метою статті є аналіз повстань на території Слобожанщини, визначення загальних рис та тенденцій. Визначити причини, хід та занепад повстанського руху в 1921 році. Проаналізувати висвітлення даної теми в шкільних підручниках з історії України для 10 класу.

У дослідженні повстанського руху мною розглядається подієво-фактажевий матеріал та використовувався порівняльний метод. При написанні статті автором використано як загальнонаукові методи так і спеціальноісторичні: історико-хронологічний, порівняльно-історичний підхід.

Виклад основного матеріалу. В 1917 році постала нова держава, але на жаль її керівництво не змогло вирішити проблеми які хвилювали населення країни: військове та земельне питання, як наслідок Україна спочатку опинилася ареною бойових дій між різними військовими таборами а пізніше була захоплена червоними і стала складовою частиною Радянського Союзу.

На питання для чого була потрібна Україна більшовикам – відповідь досить проста – як сировинний придаток. Оскільки з втратою України більшовицький режим втрачав 92 % цукру, 55% - пшениці, 26% - ячменю, 20% - вівса, 77% - вугілля, 65% - чавуну, більше половини металу. Саме тому чільне місце в продовольчій політиці більшовиків мало вивезення продовольства з України [4, с.153].

На захоплених територіях окупаційна влада займалась викачуванням продовольства, та впровадженням селянської трудової повинності. Селянство було не задоволене новою владою, причиною тому був жахливий терор проти всіх незгодних, люди ставали на захист власних родин та майна до якого були ласі окупанти. Масово створюються повстанські загони, які в донесеннях червоних називали куркульськими бандами. В 1921 році боротьба точилася всією територією Слобожанщини. Активно поповнювали ряди повстанців ті хто найбільше потерпав від репресивно-каральних заходів більшовиків, а таких в тогочасному селі була велика кількість.

Перехід до НЕПу, оголошений в березні 1921 року не одразу змінив стосунки між повстанцями та радянською владою. Через посуху та неврожаї які особливо дошкуляли мешканцям півдня Харківської губернії [9] селяни не були спроможні сплачувати фіксований податок, тим більше, що його розмір не набагато відрізнявся від розміру продрозкладки (168 млн. пудів в 1921 році проти 170 млн. пудів в 1920р.). До того ж вилучення продподатку здійснювалося методами воєнного комунізму [4, с. 246]. Можна зробити висновок, що не зважаючи на погані природні умови припинення владою заготовчої роботи не передбачалося, навіть не планувалася її послаблення. У відповіді на таку політику влади на території України спалахнула справжня селянська війна, пік її випав саме на 1921 рік.

В середині 1921 року чекісти повідомляли що на території України станом на 7 липня існувало 83 повстанських формування з них 7 на території Харківської губернії.

Спостерігається низка нападів повстанців на владні структури. 28 січня 1921 року було здійснено напад невідомим загоном на Тростянецький Волвоєнком, напад здійснило 8 осіб з них 3 було вбито. 30 січня 1921 року в Лебединському уїзді з'явилось троє озброєних осіб, вони поранили одного з «незаможних» і зникли в невідомому напрямку. В період січня-лютого на території Слобожанщини з'являється розвідка загону Нестора Махна [11].

Згідно з рапортом на ім'я начальника Харківського територіального полкового округу. В березні 1921 року на території Сватово діяв повстанський загін. 24 березня 1921 року в селищі Кабанне ними був зарубаний голова Ревкому, міліціонер та мирний мешканець. 30 березня цей загін прибув на дослідне поле і вбив агронома, бухгалтера і завідуючого. В листі який був надісланий начальнику міліції Сватово, говориться, що загін з 25 березня оголошує терор всім радянським службовцям та їхнім родинам. З 30 на 31 березня загін з місцевих мешканців згідно з заявою місцевого начальника міліції прибув з підводами на дослідне поле і забравши весь посівний матеріал зник. З 1 на 2 квітня загін зайняв село та станцію Кабанне. Проти нього були вислані дві бронелетучки, проте перша під час того як під сильним наступом почала відступати, резервним шляхом на Сватово зійшла під укіс а паровоз зійшов з рейок вставши поперек лінії. В ніч з 29 на 30 березня загін в Нижній Дуванці зарубав голову виконкому і народного суддю. Це вже був загін Каменєва в кількості 500 осіб, а з 2 на 3 квітня Нижньою Дуванкою пройшов загін Вінникова в кількості 70 осіб. З 4 на 5 квітня загін був в с. Мілуватка. А з 5 на 6 квітня загоном Вінникова на станції Куземівка Сватівського уїзду був пограбований потяг, перед цим вся залізнична охорона була знищена [10]. Виходячи з вище сказаного, можна зробити висновок, що в Сватівському уїзді можливо було об'єднання декількох загонів під спільним командуванням. Це пояснює те чому напад різних угрупувань відбувся в один час. Ці події дійсно можна назвати терором проти більшовиків.

Для боротьби з повстанцями масово залучались армійські частини. Розуміючи, що частини в яких основну частку складають Українці будуть неефективними для боротьби з повстанцями, більшовицький уряд намагався використовувати для подібних акцій ті з них які не мали зв'язку з українським селянством. Для боротьби з повстанським рухом в січні 1921 р. були створені Постійні наради по боротьбі з бандитизмом на всіх рівнях, від Всеукраїнської де спочатку головував М. Фрунзе а потім Х. Раковський, до повітових. Завданням цього органу влади було контролювання за проведенням засіву всіх посівних площ і виконанням продрозкладки та продподатку розшук та арешт повстанців, роззброєння цивільного населення, створення класових організацій серед селянства. У боротьбі з повстанцями червоні загони вдавалися до каральних заходів, проте їх проведення мало бути узгодженим з Губнарадою. Наприклад так сталося в Сватівському уїзді

Купянскому уездсовещанию

Точно укажите какие репрессии налагаете на Тарасовку Сватово зпт они будут утверждены тчк Применение массовых репрессий наказаний самостоятельно без санкции Губсовещания будете преданы суду тчк 27 июня 1921 года [15].

Даний документ свідчить про те, що влада не могла або не хотіла врегулювати даний конфлікт.

Складна для більшовицької влади виникла ситуація й на Валківщині, в середині червня в зведеннях повідомлялося, що влади в уїзді фактично нема. І «бандитизм» охопив весь уїзд. Засідання пленуму Валківського уїзного виконкому від 25 червня 1921 року постановило:

1) Просить Губисполком и Губсовещание Валковский уезд об'явить ударным по борьбе с бандитизмом в категорической форме требовать вооруженной силы;

2) Отделу Управления перегруппировать милицию по районам с таким расчетом, чтобы каждая группа являлась единицей годной к самообороне и борьбе с мелким бандитизмом;

3) В целях борьбы с местным бандитизмом Президиуму Исполкома совместно с Увоенкомом принять все меры к организации в волостях и селах отрядов революционной самообороны комнезаможей [12].

На території Богодухівського уїзду в цей час діє загін Федора Ситника. Загін був організований в вересні 1920 року на території Полково-Микитівської волості. Спочатку було вирішено організувати революційну трійку та висунути вимогу населенню здати в трьохденний термін всіх повстанців яким запропонували в цей же термін з'явитися добровільно та здати зброю. Після закінчення терміну, якщо «бандити» не здадуться і населенням не будуть видані, конфіскувати в їхніх родин, в найближчих родичів та в тих, хто їх переховує все майно, вилучити в якості заручників родини [14]. Проти загону Ситника була спланована каральна операція з залученням кавалерії. 21 травня 1921 року Кавескадроном був оточений його загін в кількості 9 осіб, було вбито очільника загону Ф. Ситника, а також чотирьох його побратимів: М.Ситникова, М.Саботаж, К. Сосецка, І. Юрченко. Решті загону вдалося втекти [13].

Для ліквідації збройного опору селянства велике значення мало рішення V-го Всеукраїнського з'їзду Рад який відбувся в березні 1921 року. На ньому було оголошено широку амністію учасникам повстанського руху. Від кримінальної відповідальності звільнялися ті повстанці, які з'являлися з покаянням і обіцяли в подальшому не брати участь у виступах проти радянської влади. Так наприклад сталося з повстанцями загону Гурова, який діяв на території Зміївського уїзду (чисельність загону за даними зведень сягала 20 піших осіб та 3 кавалеристів).

В змиевской уездный военный комиссариат явились добровольно бандиты из банды Гурова, между ними и его помощник, Демин Тихон. Все го бандитов явилось двадцать три человека, с них снят допрос и три копии протоколов дознания. Ко всем этим бандитам применена амнистия У всеукраинского съезда Советов, всем дан месячный отпуск для поправления хозяйства и тем кто призывного возраста предложено явиться через месяц в Увоенкомат для зачисления в ряды красной армии. Конфискованные земельные наделы возвращены, а тем у кого их не было, выдано вновь из государственного фонда [7].

Переходили на бік радянської влади не лише рядові учасники загонів, досить часто навіть отамани йшли цим шляхом. Так наприклад 25 квітня 1921 року на амністію зголосився отаман загону Циба який діяв на території Сахновщини [8].

Амністованим навіть надавалась земля та надходила пропозиція служити в червоній армії, деяким навіть у відділі боротьби з бандитизмом.

Проте незважаючи на амністію боротьба продовжувалась. Так наприклад в вересні 1921 року в зведеннях більшовиків повідомляється, що на території Харківської губернії продовжується боротьба з об'єднаною «бандою» Донченко, Загоруйко, Колодні та Гайворонського під спільним командуванням Павлюка. Загін був чисельністю близько 200 осіб, даних про їх знищення поки знайдено не було.

Попри стихійність руху, все ж таки існують певні тенденції до спільної боротьби проти червоних. Для придушення повстань влада посилює репресії проти мирного населення, закінчення війни на Західному фронті дає змогу перекинути війська на боротьбу з повсталим селянством. Перехід до НЕПу, оголошення про амністію спонукає багатьох зайнятися господарством та відійти від боротьби. Проте деякі загони йдуть в підпілля і продовжують свою боротьбу до кінця 1920-х років.

Проаналізувавши шкільні підручники з історії України для 10 класу, я дійшла висновку, що тема антибільшовицького опору селян не достатньо висвітлена. Так наприклад в підручнику за авторства Турченка

стосовно селянського опору присутні декілька рядків про організацію в 1917 – 1918 рр. Вільного козацтва на території деяких повітів [5, с. 192]. В підручнику авторства О. Реєнт, О. Малій про будь-який опір взагалі не згадується. Лише в підручнику авторства Пометун О. І, Гупан Н.М. присутній цілий пункт в параграфі в якому зазначено про розвиток повстанського селянського руху на території України [6, с. 128]. Отже, тематика загалом повстанського руху в Україні та зокрема повстанського руху на Слобожанщині в шкільних підручниках розкрита дуже мало. На мою думку, це є негативним явищем, тому що учні не можуть цілком оцінити та проаналізувати події, що як наслідок не дає можливості мати повну картину подій які відбувалися на наших теренах.

Проблема дослідження селянської повстанської боротьби Слобожанщини лише зараз набуває широкої популярності. Доступ до частини розсекречених архівних матеріалів, присвячених визвольній боротьбі українців, значно зміцнив джерельну базу досліджень. Менш дослідженим залишається історія повстань на території Харківщини. Дотепер величезний масив документів, який має відношення до повстанської боротьби залишається не вивченим, тому є над чим працювати в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Повстанський рух 20-х – 30-х рр. ХХ ст. на Сумщині: Т.1./ Автор- упорядник: Іванущенко Г.М. – Суми: Наталуха А.С., 2011. – 340 с.
2. Історія Українського селянства / Ред. В.Т. Береговий, Ю.І. Бойко. – К.: Наукова думка, 2006. – 653 с.
3. ДАХО. − ФР. 200. Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при Харківському губернському виконавчому комітеті Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, Харків, оп.1, спр.37, арк.151
4. Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ – ХХ ст. Історичні нариси. / [Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін.]. – К.: Наукова думка, 2002. – 952 с.
5. Історія України 10 клас / Турченко Ф.Г. – К.: Генеза, 2010. – 302 с.
6. Історія України 10 клас / Ред. Пометун О. І. Пометун, Н.М. Гупан. – К.: Освіта, 2012. – 288 с.
7. ДАХО. − ФР. 200. Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при Харківському губернському виконавчому комітеті Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, Харків, оп.1, спр.37, арк.99
8. ДАХО. − ФР. 200. Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при Харківському губернському виконавчому комітеті Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, Харків, оп.1, спр.37, арк.11
9. ДАХО. − ФР. 200. Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при Харківському губернському виконавчому комітеті Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, Харків, оп.1, спр.33, арк. 45
10. ДАХО. − ФР. 200. Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при Харківському губернському виконавчому комітеті Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, Харків, оп. 1, спр.40, арк. 5
11. ДАХО. − ФР. 200. Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при Харківському губернському виконавчому комітеті Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, Харків, оп. 1, спр. 28, арк.20
12. ДАХО. − ФР. 200. Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при Харківському губернському виконавчому комітеті Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, Харків, оп.1, спр.18, арк.21
13. ДАХО. − ФР. 200. Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при Харківському губернському виконавчому комітеті Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, Харків, оп.1, спр.19, арк.84
14. ДАХО. − ФР. 200. Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при Харківському губернському виконавчому комітеті Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, Харків, оп.1, спр.7, арк.98
15. ДАХО. − ФР. 200. Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при Харківському губернському виконавчому комітеті Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, Харків, оп.1, спр.37, арк.151

REFERENCES

1. Insurgent movement of the 20's and 30's of the twentieth century. in Sumy region: T.1. / Author-compiler: Ivanushchenko G.M. - Sumy: Nataluk AS, 2011. - 340 p.
2. The history of the Ukrainian peasantry / Ed. VT Beregovoy, Yu.I. Boo - K .: Naukova dumka, 2006. - 653 p.
3. THE WAY - FR. 200. Permanent Meeting on Combating Banditry at the Kharkiv Provincial Executive Committee of the Soviets of Workers ', Peasants' and Red Army Deputies, Kharkiv, op.1, pp.37, p.151
4. Political terrorism and terrorism in Ukraine in the nineteenth and twentieth centuries. Historical Essays. / [D.V. Bishopric, O.G. Bazhan, T.V. Bykov et al.]. - K .: Naukova Dumka, 2002. - 952 p.
5. History of Ukraine Class 10 / Turchenko F.G. - K .: Genesis, 2010. - 302 p.
6. History of Ukraine Class 10 / Ed. Pometun O. I. Pometun, N. M. Gupan - K .: Education, 2012. - 288 pp.
7. GOOD - FR. 200. Permanent Meeting on Combating Banditry at the Kharkiv Provincial Executive Committee of the Workers', Peasants' and Red Army Deputies' Councils, Kharkiv, op.1, sp.37, ark.99
8. DEATH. - FR. 200. Permanent meeting on struggle against banditry in the Kharkiv provincial executive committee of the Soviets of Workers ', Peasants' and Red Army Deputies, Kharkiv, op.1, sp.37, p.11
9. DEATH. - FR. 200. Standing Meeting on Combating Banditry at the Kharkiv Provincial Executive Committee of the Workers' and Peasants' and Red Army Deputies' Councils, Kharkiv, op.1, p.33, pp. 45
10. GOOD - FR. 200. Standing Meeting on Combating Banditry at the Kharkiv Provincial Executive Committee of the Workers' and Peasants' and Red Army Deputies' Councils, Kharkiv, op. 1, sp.40, ark. 5
11. GARDEN - FR. 200. Standing Meeting on Combating Banditry at the Kharkiv Provincial Executive Committee of the Workers' and Peasants' and Red Army Deputies' Councils, Kharkiv, op. 1, sp. 28, ark.20
12. GARDEN - FR. 200. Standing Meeting on Combating Banditry at the Kharkiv Provincial Executive Committee of the Workers' and Peasants' and Red Army Deputies' Councils, Kharkiv, op.1, pp.18, p.21

13. THE DEATH - FR. 200. Permanent Meeting on Combating Banditry at the Kharkiv Provincial Executive Committee of the Workers' and Peasants' and Red Army Deputies' Councils, Kharkiv, op.1, p.19, p.84
14. DEATH. - FR. 200. Permanent Meeting on Combating Banditry at the Kharkiv Provincial Executive Committee of the Soviets of Workers ', Peasants' and Red Army Deputies, Kharkiv, op.1, pp.7, p.98
15. WAY - FR. 200. Permanent Meeting on Combating Banditry at the Kharkiv Provincial Executive Committee of the Soviets of Workers ', Peasants' and Red Army Deputies, Kharkiv, op.1, pp.37, p.151.

УДК 378.01

Заєць С.І.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

РЕМІСНИЧІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ІІ ПОЛ. XIX НА ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті на основі аналізу історико-педагогічної літератури розкрито становлення ремісничих навчальних закладів в Харківській губернії у ІІ пол. XIX на початку XX ст. Проаналізовано формування мережі професійних закладів освіти.

***Ключові слова**: ремісничі навчальні заклади, училища, Харківська губернія, трудове навчання та виховання.*

Заец С.И. Ремесленные учебные заведения Харьковской губернии во II пол. XIX на начале XX в.

В статье на основе анализа историко-педагогической литературы раскрыто становление ремесленных учебных заведений в Харьковской губернии во II пол. XIX начале XX в. Проанализировано формирование сети профессиональных учебных заведений.

***Ключевые слова**: ремесленные учебные заведения, училища Харьковской губернии, трудовое обучение и воспитание.*

Zaets S.I. Craft school of Kharkiv province in the second half of the 19 th and in the beginning of the 20 th century.

The article, on the basis of the analysis, of the historical and pedagogical literature, reveals the formation of craft schools in Kharkiv province in the second half of 19 th century and in the beginning of 20 th century. The author of the article analyzed the formation of craft schools network.

***Keywords:** craft schools, Kharkiv province, labor training and education.*

В умовах розбудови незалежної української держави однією з найактуальніших проблем, які вирішує влада та суспільство, є проблема реформування освітньої галузі. У наш час вирішується завдання щодо оновлення змісту та форм організації навчально-виховного процесу в різних типах навчальних закладів, зміцнення їхньої матеріальної бази, підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів. Саме тому є актуальним врахування позитивного досвіду, набутого державою в минулому по розбудові системи навчальних закладів[3, с. 112].

Проблема трудового навчання і виховання підростаючого покоління була актуальною в усі часи. До її розв’язання доклали зусиль відомі педагоги другої половини XIX – початку XX століття: (І. Анопов, М. Весель, М. Пирогов, М. Корф, П. Каптерєв, П. Лесгафт, Т. Лубенець, М. Песьковський, К. Ушинський, В. Фармаковський, Я. Чепіга, Дж. Дьюї, Г. Кершенштейнер, А. Мікельсен, Й. Песталоцці, О. Саломон, У. Цигнеус та інші) [5, с. 42].

На сучасному етапі проблеми трудової підготовки молоді в Україні в дореволюційний період досліджували А.Вихрущ, Д.Сметанін, М.Ярошенко. Праці цих педагогів присвячені питанням становлення й розвитку трудового навчання, його змісту, організації навчально-виховного процесу в загальноосвітніх закладах дореволюційної України[4, с. 65].

Метою нашого дослідження є становлення ремісничих навчальних закладів Харківської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.

У другій половині XIX століття Харківська губернія була однією з розвинутих промислових губерній України. Швидкими темпами розвивалася промисловість, транспорт, культура, соціальна сфера. Це викликало необхідність розширення та вдосконалення навчально-виховного процесу. Зважаючи на економічні умови і керуючись ідеями трудового виховання та навчання зарубіжних і вітчизняних педагогів, у навчальні плани поступово вводилися предмети трудової підготовки [7, с. 85].

Існуючу в Російській імперії систему освіти у другій половині XIX – на початку XX століть критично оцінювали відомі громадські діячі та педагоги. Д. Дорошенко писав: «всі школи на Україні, від вищих до нижчих, були чисто московськи. Мовою викладання була російська, користуватися рідною мовою не тільки не дозволялося, а й навіть заборонялося…У школі дитина потрапляла в далеку від неї духовну атмосферу, в чужий для неї світ… Звідси порівняно слабкий розвій дитини в школі, невисокий рівень знання й часті рецидиви безграмотності» [1, с. 83].

З розвитком ринкових відносин у другій половині XIX ст у Російській імперії актуальним стає питання розвитку професійної освіти. Уряд намагався його вирішити, використовуючи досвід організації професійної освіти в Західній Європі. У 1888 р. міністром фінансів І. Вишеградським були підготовлені «Основні

положення промислових училищ». Тут були зафіксовані принципи організації та завдання професійної освіти. Передбачалося відкриття професійних закладів двох типів. До першого відносилися нижчі училища, які повинні готувати майстрів для промислових підприємств. До другого – середні заклади, випускники яких ставали помічниками інженерів [3, с. 75]. Виходячи з потреб кожного міста, органи місцевого самоврядування відкривали ремісничі училища з певних спеціальностей. Найчастіше училища першого типу мали чітко визначене спрямування, у них особлива увага приділяється кресленню. У разі необхідності відкривалися спеціалізовані майстерні. Другий тип ремісничих училищ був фактично загальноосвітньою школою з курсом початкового загального й елементарного технічного навчання [4, с. 163].

18 грудня 1879 року Харківським губернським земством було вирішено організувати земські ремісничі училища (по одному на кожний повіт). Вони отримали назву Олександрівських. У 1880 р. було розроблено статут і затверджено. Протягом 1880 – 1917 рр. до первісного тексту вносилися поправки [5, с. 65].

Навчання в училищі повинно було базуватися на засадах гуманізму і реалізму. Спочатку училище ставило перед собою завданням виховання людини і громадянина, який присвятив себе розвиткові промисловості, потім кілька років училище виконувало роль гімназій, й нарешті, воно здобуло загальноосвітній характер [3, с. 250].

Учні вивчали загальноосвітні дисципліни, а влітку проходили виробничу практику у майстернях. Наприкінці кожного навчального року проводилися іспити. Позитивною рисою навчально-виховного процесу ремісничих училищ можна вважати реалізацію принципу поєднання теоретичного матеріалу з отриманням і розвитком практичних навичок. У стінах таких навчальних закладів головним чином набували освіту діти міщан, селян, козаків і навіть представники збіднілого дворянства [4, с. 118].

Місцева влада намагалася різними засобами задовольнити фінансові потреби училищ. Відповідно до своїх можливостей і враховуючи проблеми навчальних закладів, органи міського та земського самоврядування встановлювали не лише плату за навчання, але й завантажували училища замовленнями на виготовлення різноманітної продукції: екіпажі, меблі для класів, сільськогосподарське обладнання та інше. Усі ці зусилля допомагали училищам зменшити суму коштів на їхнє утримання. Ремісничі училища відкривалися здебільшого у губернських центрах, містах і посадках, які відігравали роль місцевих торговельних або промислових осередків [5, с. 67].

У деяких училищах допускались незначні відступи від навчальних планів: прийом учнів проводився щорічно, геометрія виділялась в окремий предмет, запроваджувалось викладання технології і фізики [9].

Усі Олександрівські училища мали невеликі бібліотеки на 150-200 назв книг, кабінет посібників для малювання і креслення, склад підручників і класного приладдя, а також повний комплект інструментів [5].

Службовці в Олександрівських училищах складались із почесних наглядачів, законовчителів, вчителів загальноосвітніх предметів, вчителів креслення і малювання, майстрів та ін. В усіх Олександрівських училищах особливої посади завідуючого училища не було встановлено, виконання ж цих обов’язків покладалось на вчителів загальноосвітніх предметів; також вони у переважній більшості училищ займалися викладанням креслення і малювання [4, с. 109].

Ремісничі училища були засновані в 1879 р. і зберігалися до 1917 р. Їхнє розташування й черговість створення підтверджує кустарний акцент у задумах їхніх засновників (у кустарно-аграрному Старобільському повіті за 8 років створено 2 училища). У 1879 р. вибір кустарництва в якості пріоритетного напрямку підготовки спеціалістів в Олександрівських ремісничих училищах був обумовлений бажанням земців скоригувати вектор господарського розвитку Харківської губернії на царину ідеологічно близького їм кустарного виробництва й відносно невисокою тоді потребою великої промисловості регіону в кваліфікованих робочих кадрах [5, с. 70].

Після закінчення повного курсу курсу навчання (4 роки) його випускники йшли працювати на заводи, відкривали свої невеликі майстерні або обирали професію викладача (у ремісничих школах, училищах). Частина випускників працювала в поміщицьких економіях на сільськогосподарській техніці та цукрових заводах, що функціонували на теренах Харківської губернії [7, с. 150].

Отже, у Харківській губернії спостерігалося покращення стану освіти. У результаті спільних зусиль органів місцевого самоврядування та громадськості у другій половині XIX – на початку XX століть почала формуватися мережа професійних закладів освіти. У цілому професійно-ремісничі навчальні заклади, відкриті з ініціативи приватних осіб і громадських організацій, зіграли немаловажну роль у справі збереження й поширення професійних умінь і навичок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисенко В.Й. Боротьба демократичних сил за народну освіту в Україні 60-90-х років XIX ст. / В.Й. Борисенко. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – 161 с.
2. Голяховский Я. Краткое обозрение состояния различных отраслей сельской промышленности в Харьковской губернии / Я. Голяховский // Памятная книжка Харьковской губернии на 1865 г. – Х.: Универ. тип., 1865. –Ч.1. – 2-е переизд. –К.: Глобус, 1998. – 170 с.
3. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України / М.С. Грушевський – К.: [Репринт], 1990. – 603 с.
4. Дорошенко Д. нариси історії України: В 2-х томах / Д.Дорошенко. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1992. – Т. 2. – 351с.

5. Материалы по обследованию Александровских ремесленных училищ Харьковской губернии (1909-1910 гг.). Х.: Печатник, 1910. – 1960 с.
6. Ніколаєва Т.М. Внесок підприємців в освітньо-культурний розвиток України (остання третина XIX – початок XX століття) / Т.М. Ніколаєва. – Черкаси: Дніпро, 2005. – 90 с.
7. Ситняківська С.М. Ремісничa освіта в Україні (Друга половина XIX – початок XX століття) / С. М. Ситніківська. – Житомир: Вид воЖДУ, 2009. – 171 с.
8. Харківщина в цифрах і фактах (до десятих роковин жовтневої революції). Т.1. Видавництво Харківського окрвиконкому. – Х.: Прометей, 1927. – 83 с.
9. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина І. Вітчизняна школа і педагогіка. Упорядники та автори вступних статей Рисіна М.Ю., Сбруєва А.А. Наук. Ред. та автор передмови Сбруєва А.А. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2003.- 299с.

REFERENCES

1. Borisenko V.Ya. The struggle of democratic forces for popular education in Ukraine in the 60-90s of the nineteenth century. / V.J. Borisenko - K .: View of the NPU them. MP Drahomanova, 2011. - 161 pp.
2. Golyakhovsky Ya. A brief overview of the state of various branches of rural industry in the Kharkiv province / Y. Golyakhovsky // Memorable book of the Kharkiv province in 1865 - Kh. Univer. type., 1865. -Ч.1. - 2nd reissue. -K .: Globe, 1998. - 170 p.
3. Grushevsky MS Illustrated History of Ukraine / MS Hrushevsky - K .: [Reprints], 1990. - 603 pp.
4. Doroshenko D. Essays on the History of Ukraine: In 2 Volumes / D. Doroshenko. - Munich: The Dnieper Wave, 1992. - T. 2. - 351s.
5. Materials on the survey of the Aleksandrovsky handicraft schools of the Kharkiv province (1909-1910). Kh. Printman, 1910. - 1960 pp.
6. Nikolaev T.M. Contribution of entrepreneurs to the educational and cultural development of Ukraine (the last third of the nineteenth and early twentieth centuries) / T.M. Nikolaev - Cherkasy: Dnipro, 2005. - 90 p.
7. Sitnyakivska S. M. Crafts education in Ukraine (second half of the nineteenth and early twentieth centuries) / S. M. Sitnikovskaya. - Zhytomyr: Kind of the State University, 2009 - 171 p.
8. Kharkiv region in figures and facts (up to the tenth anniversary of the October Revolution). T.1. Publishing House of Kharkiv Executive Committee. - Kh. Prometheus, 1927. - 83 p.
9. Reading books on the history of pedagogy. Part I. Domestic school and pedagogy. Organizers and authors of introductory articles Rysin M.Yu., Sbrueva AA Science Ed. and the author of the foreword Sbrayeva AA - Sumy: SumMPU them. AS Makarenko, 2003.- 299p.

УДК [94(430):327]

Гупало К. П.
Сумський державний педагогічний
університет ім. А.С. Макаренка

ДО ПИТАННЯ СТВОРЕННЯ КОНЦЕНТРАЦІЙНИХ ТАБОРІВ НІМЕЧЧИНОЮ В (1933-1945рр)

Стаття присвячена висвітленню історичного минулого нашого народу,висвітлено жорстоке ставлення уряду нацистської Німеччини до єврейської раси. У статті зроблено аналіз стосовно використання даної теми у педагогічній практиці.

Ключові слова: *рейхсканцлер, антисемітизм , концентраційний табір.*

Гупало К. П. К вопросу создания концентрационных лагерей Германией в (1933-1945рр).

Статья посвящена освещению исторического прошлого нашего народа, освещено жестокое обращение правительства нацистской Германии к еврейской расе. В статье сделан анализ по использованию данной темы в педагогической практике.

Ключевые слова: *рейхсканцлер, антисемитизм, концентрационный лагерь.*

Gupalo K.P. To the question of the recapture of concentration camps by Germany in (1933-1945rr).

Article is devoted to highlighting the historical past of our people, showing the Nazi government's brutal treatment of the Jewish race. The article analyzes the use of this topic in pedagogical practice.

Key words: *Reichs chancellor, anti-Semitism, concentration camp.*

Концентраційні табори – місця для примусової ізоляції реальних або передбачуваних супротивників держави, політичного режиму. На відміну від в'язниць, звичайних таборів для військовополонених і біженців, концентраційні табори створювалися з особливих декретів під час війни, загострення політичної боротьби.

Період перебування німецьких націонал-соціалістів при владі. (1933-1945рр) став одним з трагічнішим етапів світової історії. Фактично концтабір став уособленням самих страшних злочинів проти народів Європи та людства. В праці Анікєєва А.А. «НСДАП: идеология, структура и фунции» розповідається про ідеологічну доктрину правлячої партії фашистської Німеччини, про її структуру та нацистські методи створення соціальної та масової бази. Детально показана роль НСДАП у формуванні політичної системи "третього рейху". Про тих, хто персонально винен в перетворенні цивілізованої країни в нацистську тоталітарну державу, хто несе найбільшу відповідальність за розв'язання найбільш кровопролитної війни в історії людства розповідається в праці Л.Чорної «Коричневые диктаторы (Гитлер, Геринг, Гиммлер, Геббельс, Борман, Риббентоп)»[10]. Існує великий масив літератури по Голокосту, у якій проводяться дослідження системи нацистських концтаборів. Темі Голокосту присвячена праця Ботвінника М. «Памятники геноцида евреев Беларуси»[3]. Джерела з даної

теми досить численні. Це документи і мемуари. Краща добірка джерел в збірнику документів, складеному за редакцією Р. Черноглазова і А. Лейзерова «Трагедия евреев Беларуси в годы немецкой оккупации»[11]. Також слід відзначити роботу Д. Міхман «Истребление евреев. Нацистская индустрия смерти»,хоча ця робота присвячена Голокосту в цілому, в ній є також розділ, присвячений геноциду в Білорусі.

Під час 2-ї світової війни німецьке керівництво створило широку мережу різного типу концтаборів для утримання військовополонених і насильно вивезених у рабство громадян окупованих країн. При цьому використовувався досвід роботи внутрішніх концентраційних таборів, створених в Німеччині після приходу нацистів до влади. Концентраційні табори рейху були відомі жорстоким поводженням з в'язнями і нелюдськими умовами їх утримання. Ще до свого приходу до влади, Гітлер говорив Герману Раушнінгу: "Ми повинні бути безжальними! Я не збираюся перетворювати концтабори в виправні установи. Терор – ось що є найбільш ефективним інструментом. Я не стану зображати з себе благодійника тільки заради того, щоб не образити численних безглуздих буржуазних зніжених людей ".

Коли 30 січня 1933 Адольф Гітлер був призначений рейхсканцлером, ніхто не сумнівався, що до влади прийшов затятий антисеміт. Його погляди, повні ненависті проти євреїв, займали багато місця в "Майн кампф", а програма нацистської партії забороняла приймати у неї євреїв[7 , с. 204].

Антисемітизм націонал-соціалістів мав свої традиційні причини: жиди(євреї) звинувачувалися в тому, що вони контролюють у Німеччині непропорційно велику частину економічного і духовного життя, використовуючи цю владу виключно у власних інтересах. Крім того, в євреях нацисти бачили передовий загін компартії. При цьому вони посилалися на те, що євреї відігравали провідну роль і в Жовтневій революції, і в недовговічності режиму Бела Куна в Угорщині, і в ще більш недовговічній Баварській республіці.

Прихід в Німеччині НСДАП до влади був неприємним ударом для німецьких євреїв, які в основній своїй масі були асимільовані і вважали себе хорошими патріотами. Деякий час вони сподівалися, що, зваливши на себе тягар державної відповідальності, націонал-соціалісти стануть більш помірними. Адже в ході виборчої кампанії антисемітизм не грав провідну роль. За НСДАП голосували не за ненависті до євреїв, а тому, що думали, ніби Гітлер дасть німцям роботу і хліб[4 , с. 87].

Перші заходи проти євреїв Гітлер зробив 1 квітня 1933 року, закликавши до бойкоту єврейських магазинів. Більш серйозними і всеохоплюючими стали різні параграфи закону про адвокатуру, що вийшов через шість днів, а також рішення про відновлення професійного чиновництва. Велика частина чиновників-євреїв була звільнена у відставку, часто під виглядом виходу на пенсію. Постанови проти євреїв були не настільки різкими, як того хотіли нацисти, бо Гітлеру доводилося рахуватися зі своїми партнерами по консервативному табору [5 , с. 314].

За допомогою зазначених постанов було сильно скорочено кількість адвокатів і нотаріусів. Незабаром після цього на медичних і юридичних факультетах для євреїв була введена 1,5-відсоткова норма . У наступні місяці багато євреїв, що служили в державних установах чи навчальних закладах, були звільнені, відправлені на пенсію або їм було заборонено займатися своєю професією. Потім якийсь час здавалося, ніби буря вщухла, і в Німеччину повернулося 10 тисяч з 60 000 євреїв, які виїхали з неї після приходу до влади Гітлера [9 , с. 404].

Але то були примарні надії. У вересні 1935 року в рейхстаг потрапили "нюрнберзькі закони", які забороняли шлюби і позашлюбні стосунки між євреями та "арійцями", але потім знову настала деяка пауза, пов'язана частково з Олімпійськими іграми 1936 року в Берліні. 1937 рік приніс широкомасштабну "аріїзацію" німецької економіки, яка означала примусовий продаж євреями своїх підприємств і фірм за ціну здебільшого меншу за реальну.

Перші концентраційні табори були створені в 1933 році. У 1934 році керівництво над усіма концтаборами взяли на себе війська СС.

До початку Другої світової війни в тюрмах і концентраційних таборах Німеччини знаходилися 300 тисяч німецьких, австрійських і чеських антифашистів. У наступні роки гітлерівська Німеччина на території окупованих нею європейських країн створила гігантську мережу концентраційних таборів, перетворених на місця організованого систематичного вбивства мільйонів людей.

Нацистські концтабори призначалися для фізичного знищення цілих народів, в першу чергу слов'янських, тотального винищення євреїв, циган. Для цього вони оснащувалися душогубками, газовими камерами і ін. засобами масового винищення людей, крематоріями [2 , с. 132].

Були навіть спеціальні табори смерті (знищення), де ліквідація в'язнів йшла безперервним і прискореним темпом. Ці табори проектувалися і будувалися не як місця ув'язнення, а як фабрики смерті. Передбачалося, що в цих таборах приречені на смерть люди повинні були проводити буквально кілька годин. У таких таборах був побудований налагоджений конвеєр, що перетворює в попіл по кілька тисяч осіб на добу. До них відносяться Майданек, Освенцім, Треблінка та інші[8 , с. 113].

Ув'язнені концтаборів були позбавлені свободи і можливості приймати рішення. Есесівці строго контролювали всі аспекти їхнього життя. Порушники порядку жорстоко каралися, піддаючись побоям, одиночного ув'язнення, позбавленням їжі і іншим формам покарання. В'язні класифікувалися залежно від їх місця народження і причин ув'язнення.

Хоча, як сказано, еміграція була офіційно заборонена восени 1941 р., закон дотримувався не строго, і євреї могли виїжджати з Європи протягом війни. Заборона на еміграцію була, звичайно, націлена проти того, що боєздатні і технічно освічені євреї могли вступити на службу противнику. Ось чому євреїв з кінця 1941 року почали депортувати на Схід.

У європейських країнах, окупованих Гітлером, євреям різною мірою довелося постраждати від депортації. Несподівано сильно торкнулася вона голландських євреїв, значна частина яких була депортована, в той час як жидів Бельгії та Франції торкнулася мало – з цих країн в основному депортували євреїв-іноземців. Оскільки мета націонал-соціалістів полягала у витісненні євреїв з Європи, то вони почали природно там, де найменше було труднощів. У Франції та Бельгії їм доводилося рахуватися з місцевими урядами, які противилися депортації євреїв, своїх співгромадян. З Голландії ж після нападу німців уряд тікав і тому нацисти могли робити все, що завгодно [5 , с. 189].

Спочатку ув’язнені в таборах поділялися на чотири групи: політичні противники режиму, представники "нижчих рас", кримінальні злочинці і "неблагонадійні елементи". Друга група, що включає циган і євреїв, підлягала безумовного фізичного винищення і містилася в окремих бараках.

Вони піддавалися найбільш жорстокому поводженню з боку нацистської охорони, їх морили голодом, посилали на самі виснажливі роботи. Серед політичних в'язнів були члени антинацистських партій, в першу чергу комуністи і соціал-демократи, члени нацистської партії, звинувачені в серйозних злочинах, слухачі зарубіжного радіо, члени різних релігійних сект. Серед "неблагонадійних" числилися гомосексуалісти, панікери, незадоволені [6 , с. 345].

В концентраційних таборах перебували й кримінальні злочинці, яких адміністрація використовувала в якості наглядачів за політичними в'язнями.

Всі в'язні концтаборів були зобов'язані носити відмітні знаки на одязі, в тому числі порядковий номер і кольоровий трикутник ("Вінкель") на лівій стороні грудей і правому коліні (в Аушвіці порядковий номер татуювали на лівому передпліччі.) Всі політичні в'язні носили трикутник червоного кольору, кримінальники – зелений, "неблагонадійні" – чорний, гомосексуалісти – рожевий, цигани – коричневий.

Євреї носили крім класифікаційного трикутника ще і жовтий, а також шестикутну "зірку Давида". Порушив расові закони ("расовий осквернитель") єврей повинен був носити чорну облямівку навколо зеленого або жовтого трикутника.

Іноземці також мали свої відмітні знаки (французи носили нашиті букву "F", поляки − "P"). Буква "K" позначала військового злочинця, буква "A" – порушника трудової дисципліни (від нім. Arbeit − "робота"). Недоумкуваті носили нашивку Blid − "дурень". Ув'язнені, які брали участь або яких підозрювали у втечі, повинні були носити червоно-білу мішень на грудях і на спині[6 , с. 181].

Загальна кількість концентраційних таборів, їх філій, тюрем, гетто в окупованих країнах Європи і в самій Німеччині, де в найтяжких умовах містилися і знищувалися різними методами і засобами люди – 14 033.

З 18 млн. громадян країн Європи, які пройшли через табори різного призначення, в тому числі і концентраційні табори, було знищено понад 11 млн. осіб.

Система концентраційних таборів в Німеччині була ліквідована разом з розгромом гітлеризму, засуджена у вироку Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі як злочин проти людяності.

Таким чином, німецькі концтабори – «машина», яка нерівноправно лишила життя мільйонів людей. Історія концентраційних таборів вчить політичної солідарності, спільної політичної дії – це солідарність потенційних жертв табору. Можна навіть сформулювати універсальний принцип: політика повинна бути такою, щоб мінімізувати можливість виникнення концентраційних таборів, оскільки всіх без винятку сучасних людей об'єднує шанс коли-небудь там опинитися.

Життя у нацистській Німеччині було далеким від тих омріяних картин, які були створені пропагандою. Насилля стало масовим. Тільки до початку 1935 р. було вбито більше 4200 противників нацизму, арештовано 515 тис. чол.

Антисемітизм став офіційною політикою нацистської держави. Вже з весни 1933 р. почався організований владою бойкот всіх установ, що належачи євреям. В 1935 р. була прийнята серія законів, що позбавила євреїв німецького громадянства і заборонила їм займати посади в державному апараті. Змішані шлюби були заборонені. З 1939 р. євреїв почали виселяти в спеціально відведені будинки і квартали (гетто). їм було заборонено з'являтися в громадських місцях, займатися багатьма видами діяльності, вони були зобов'язані постійно носити на одязі нашиту жовту шестикутну зірку. В ніч з 9-го на 10-е листопада 1939 р. влада організувала єврейський погром, жертвами якого стали десятки тисяч чоловік. Так було підготовлено грунт для винищення євреїв у Німеччині, що масово почався в роки війни. 6 млн. євреїв стали жертвою расового безумства нацистів.

Якщо говорити за передвоєнний та воєнний періоди , то кількість невинно загинувши людей просто вражає. Шість мільйонів людей спалювали та катували, прирікаючи на страшну смерть. Саме стільки євреїв загинуло від рук нацистів в часи Другої світової війни .

Табір Аушвіц (Освенцим) – один з найбільших концтаборів Другої світової війни. За день там могли вбити близько 20 тисяч людей.

Основним способом вбивства були газові камери, однак люди також масово вмирали від перевтоми, недостатнього харчування, поганих умов життя та інфекційних захворювань. За статистикою, цей табір забрав життя 1,1 мільйона людей, 90% з яких були євреями.

Треблінка – один за найстрашніших таборів нацистів. Туди з усієї країни відправляли слабких та немічних, а також жінок та дітей, тобто "другосортних", які не були здатні важко працювати. Загалом у Треблінці загинуло близько 900 тисяч євреїв та дві тисячі циган.

Белжець – євреїв в цьому таборі використовували як рабів для підготовки до військового вторгнення в Росії. Табір був розташований на території неподалік від кордону з Україною, тож у в'язниці загинуло чимало українців, які проживали у цьому районі. Загалом у таборі загинуло 500-600 тисяч євреїв. Однак до цієї цифри варто додати ще загиблих циган, поляків та українців.

Майданек – цей концтабір був побудований для утримання військовополонених під час вторгнення Німеччини в СРСР. В'язнів використовували як дешеву робочу силу та навмисно нікого не вбивали. В Майданеку загинуло близько 360 тисяч людей. Серед яких були і "нечистокровні" німці.

Хелмно – в цей табір, , окрім євреїв, також масово депортували звичайних поляків із гетто Лодзя, продовжуючи процес германізації Польщі. До в'язниці не ходили поїзди, тож полонених туди доставляли на вантажівках або вони вимушені були йти пішки. Багато гинуло ще по дорозі. За статистикою у Хелмно загинуло орієнтовно 340 тисяч людей, практично усі – євреї.

Собібор – в цьому таборі на початках утримували та вбивали виключно євреїв, яких депортували з Люблінського гетто. Саме в Собіборі випробували найперші газові камери. А також вперше почали розподіляти людей на "придатних" і "непридатних". Останніх одразу ж вбивали, решта працювала до повного виснаження. За статистикою там загинуло близько 250 тисяч в'язнів.

Дахау – спочатку в цей табір відсилали усіх противників нацистського режиму та звичайних в'язнів.

Однак пізніше в цю тюрму потрапляли усі: там навіть були радянські офіцери, які очікували на страту. Нацисти вбили в цьому таборі понад 243 тисячі людей.

Бухенвальд – це був перший табір, який звільнили під час Другої світової війни. Усіх полонених використовували як безкоштовну робочу силу для виробництва зброї. Однак пізніше там почали проводити різні медичні експерименти на в'язнях. За підрахунками, в таборі від катування, голоду та дослідів загинуло майже 34 тисяч в'язнів.

Важливою складовою ідеологічної платформи нацизму був расизм. Він виявлявся у тому, що Гітлер вважав нації нерівноцінними: є вищі, а є нижчі. Німці поза сумнівом найвища арійська нація, яка повинна встановити "новий світовий порядок".

Гітлер розробив расову теорію, що розглядала історію людства як боротьбу між расами. Особливий наголос у цій теорії робився на антисемітизмі.

Євреїв звинуватили у всіх негараздах, що робилися в світі. Антисемітизм став офіційною політикою нацистської держави.

Матеріали статті мають практичне значення. Матеріал можно використати при проведенні тематичного уроку всесвітньої історії в 10 та 11 класі , а також в контексті навчальної програми. Також можна провести тематичний захід.

Рекомендовані форми проведення:

- Лекція з подальшим обговоренням.
- Екскурсія.
- Урок-презентація.
- Круглий стіл, семінар.
- Відео-урок з обговоренням.

Можливі місця проведення:

- Загальноосвітні навчальні заходи (актова зала, клас тощо).
- Краєзнавчі, історичні музеї, музеї зброї і техніки.
- Меморіальні комплекси.
- Могили невідомих воїнів.

Прийоми роботи з визначеними формами проведення заходу:

- Розповідь учителя (має бути інформаційна, емоційна, ціннісно-патріотична насиченість матеріалу).
- Залучення фото-, аудіо-, відеоматеріалів, використання мап, відповідних і доречних художніх творів з метою створення емоційного фону, більш яскравого та чіткого засвоєння матеріалу, особистісного сприйняття й "проживання" болі війни.
- Підготовка учнями презентацій з цієї проблематики.

Дуже пізнавальним для учнів 10 та 11 класу буде перегляд художніх фільмів тематичного характеру: «Без долі» , «Книжкова злодійка», «Сіра зона» , «Хлопчик в смугастій піжамі» , «Список Шиндлера» та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аникеев А. А. НСДАП: идеология, структура и функции / А. А. Аникеев, Г. И. Кольга, Н. Е. Пуховская. – Ставрополь: Изд-во СГУ, 2001. – 323 с.
2. Беккер Х. На войне и в плену. Воспоминания немецкого солдата. 1937-1950 / Ханс Беккер. – М: Центрполиграф, 2012. – 255 с.
3. Ботвинник М. М. Памятники геноцида евреев Беларуси / М. М. Ботвинник. – Минск: Беларуская навука, 2000. – 326 с.
4. Буровский А. Арийская Русь. Ложь и правда о высшей расе / Андрей Буровский. – М: Яуза, 2007. – 288 с.
5. Залесский К. СС. Охранные отряды НСДАП / К. Залесский. – М: Яуза, 2004. – 656 с.
6. Корнеева Л. А жить так хотелось… Воспоминания бывших узников концлагерей и гетто / Лидия Корнеева. – Беэр-Шева, 2010. – 340 с.
7. Кутарев О. Германские элиты в эпоху становления нацизма / Олег Кутарев. – М: Алетейя, 2013. – 272 с.
8. Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні / В. Лауер. – К.: Зовнішторгвидав України; Український центр вивчення історії Голокосту, 2012. – 368 с.
9. Рис Л. Освенцим. Нацисты и окончательное решение еврейского вопроса / Лоуренс Рис. – М: КоЛибри, 2014. – 456 с.
10. Черная Л. Коричневые диктаторы (Гитлер, Геринг, Гиммлер, Геббельс, Борман, Риббентроп) / Л. Черная. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 480 с.
11. Черноглазова В. А. Уничтожение евреев Белоруссии в годы немецко-фашистской оккупации // Трагедия евреев Белоруссии в 1941−1944 гг. : сборник материалов и документов. − Мн., 1997. − Вип. 2. − С. 17-29.

REFERENCES

1. Anikeev A.A., NSDAP: ideology, structure and functions / AA Anikeev, G.I. Kolga, N.E. Pukhovskaya. – Stavropol: Publishing House of the SSU, 2001. – 323 p.
2. Becker H. In war and in captivity. Memories of a German soldier. 1937 – 1950 / Hans Becker. – M: Tsentrpoligraf, 2012. – 255 p.
3. Botvinnik M.M. Monuments of the genocide Jews of Belarus / M.M. Botvinnik. – Minsk: Belaruskaya Navuka, 2000. – 326 p.
4. Burovsky A. Aryan Rus. Lies and truth about the supreme race / Andrey Burovsky. – M: Yauza, 2007. – 288 p.
5. Zalessky K. The SS. Security detachments of the NSDAP / K. Zalessky. – M: Yauza, 2004. – 656 p.
6. Korneyeva L. I wanted to live ... Memories of former prisoners of concentration camps and ghettos / Lydia Korneeva. – Be'er Sheva, 2010. – 340 p.
7. Kutarev O. German elites in the era of Nazism / Oleg Kutarev. – M: Aleteya, 2013. – 272 p.
8. Lauer B. Creation of the Nazi Empire and the Holocaust in Ukraine / V. Lauer. – K .: Foreign trade of Ukraine; Ukrainian Center for the Study of the Holocaust, 2012. – 368 p.
9. Rees L. Auschwitz. The Nazis and the Final Solution / Laurence Rees. – M: Kolibri, 2014. – 456 p.
10. Chernaya L. Brown dictators (Hitler, Goering, Himmler, Goebbels, Bormann, Ribbentrop) / L. Chernaya. – Rostov n / D: Phoenix, 1999. – 480 p.
11. Chernoglazova V.A. Destruction of the Jews of Belarus in the years of the German-fascist occupation // Tragedy of the Jews of Belarus in 1941 – 1944. : a collection of materials and documents. – Mn., 1997. – Ed. 2. – P. 17 – 29.

УДК 94 (477) “19” (075.8)

Новікова Н.В
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ «ІНТЕРВЕНЦІЯ СРСР ДО ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ, ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ В УКРАЇНІ» В ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ 11 КЛАСУ

В даній статі була розглянута проблематика Радянської інтервенції до Чехословаччини її вплив на дисидентський рух. Висвітлено форми та методи протестів проти вторгнення радянських військ, реакцію звичайного населення на дане явище. Також проаналізовано висвітлення даного питання в підручниках з історії України для 11 класу.

Ключові слова: інтервенція, Чехословаччина, дисиденти, громадський рух, протест.

Новикова Н.В. Освещение темы «Интервенция СССР в Чехословакию, ее влияние на развитие оппозиционного движения в Украине» в учебниках по истории Украины для 11 класса.

В данной статье была рассмотрена проблема Советской интервенции в Чехословакию и её влияние на диссидентское движение. В работе освещено формы и методы протестов против вторжения советских войск, реакцию обычного населения на данное явление. Также проанализировано освещение даного вопроса в учебниках по истории Украины для 11 класса.

Ключевые слова: интервенция, Чехословакия, диссиденты, общественное движение, протест.

Novikova N.V. Illumination of the topic "Intervention of the USSR in Czechoslovakia, its influence on the development of the opposition movement in Ukraine" in textbooks on the history of Ukraine for the 11th form.

In this article, the problems of the Soviet intervention in Czechoslovakia and its influence on the dissident movement were considered. The paper highlights the forms and methods of protest against the invasion of the Soviet troops, the reaction of ordinary people to this phenomenon. The coverage of this phenomenon in textbooks on the history of Ukraine for the 11th grade is also analyzed.

Keywords: intervention, Czechoslovakia, dissidents, social movement, protest.

Постановка проблеми. Радянська інтервенція до Чехословаччини. Дослідження опозиційного руху на території України в умовах системної кризи СРСР. Вивчення основних тенденцій у поглядах представників дисидентського руху щодо інтервенції Радянських військ до Чехословаччини. Саме цього року виповнюється 50 річчя з початку даної акції. Приклад боротьби чехів та словаків та протести українського населення проти інтервенції становить величезний виховний потенціал для виховання патріотизму, громадянської позиції, викликає інтерес до минулого України. Для розуміння даного явища необхідний подальший глибокий аналіз.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дана тема не є всебічно дослідженою. В своїй роботі я використовувала статтю Бажан О.Г. [1] в якій він детально аналізує опір українського населення проти радянської інтервенції. Праця Дмитрука В. І. [2] надає інформацію про зростання негативних настроїв в середовищі української еліти в 1968 році. Загалом дана тема не досить широко представлена в історичній літературі.

Мета статті. Метою статті є аналіз реакції українського населення загалом та українських дисидентів зокрема на інтервенцію СРСР до Чехословаччини. Визначити форми й методи протесту українського населення, а також методи протидії протестам з боку радянської влади.

У дослідженні протестного руху мною розглядається подієво-фактажевий матеріал та використовувався порівняльний метод. При написанні статті автором використано як загальнонаукові методи так і спеціальноісторичні: історико-хронологічний, порівняльно-історичний підхід.

Радянська інтервенція до Чехословаччини викликала обурення серед світової громадськості, не знайшла ця подія абсолютної підтримки серед населення СРСР загалом та УРСР зокрема. Окупація Чехословаччини військами країн Варшавського договору відібрала по суті останню надію в тих, хто ще сподівався на демократизацію радянського суспільства. Інформаційні матеріали, які були надіслані в ЦК КПУ свідчили про зростаюче невдоволення громадян грубим втручанням у внутрішні справи сусідньої держави.

Форми протесту були різними: від активних відкритих виступів до виготовлення анонімних листівок, листівок-прокламацій.

Ще за місяць до вторгнення в Чехословаччину Анатолій Марченко (письменник, дисидент, відбув 17 років ув’язнення в радянських в’язницях) у своєму «Відкритому листі до комуністичних газет» писав: «Мені соромно за свою країну за свою країну, яка знову виступає в ролі жандарма. Мені було б соромно і за мій народ, якби я вірив, що він дійсно одностайно підтримує політику ЦК КПРС і уряду у справі Чехословаччини. Але я певен, що насправді це не так, що мій лист не єдиний, що такі листи не публікуються у нас. Одностайність наших громадян і в цьому випадкова фікція, творена штучно шляхом порушення тієї самої свободи слова…»[3, с. 517].

З подіями в Чехословаччині пов’язана кримінальна справа доцента Кіровоградського педагогічного інституту Георгія Олексійовича Дубового. 28 жовтня 1968 року викладач з більш ніж двадцятирічним стажем, колишній завідувач кафедри фізики та загально-технічних дисциплін, кандидат фізико-математичних наук був заарештований управлінням держбезпеки по Кіровоградській області. Причиною арешту Г. Дубового став написаний ним лист «Що робити?» на ім’я «Президента, Уряду, ЦК Партій, що входять в Національний фронт, всіх патріотичних організацій, всіх патріотів Чехословаччини. В даному листі Дубовий висловив підтримку патріотичним силам Чехословаччини, які піднесли прапор боротьби за оновлення своєї батьківщини, наголосив на винятковому значенні «празьких реформ» та закликав активніше боротися з окупаційними військами, які вторглися на Чехословацьку землю.

Незважаючи на те, що лист не дійшов до адресата (був перехоплений спецслужбами) це не завадило порушити проти нього кримінальну справу та звинуватити «в підриві та ослабленні радянської влади». Суд, який відбувся в Кіровограді в січні 1969 року, засудив інваліда ІІ групи, хворого на туберкульоз суглобів до 6 років ув'язнення в таборах суворого режиму, з наступним п’ятирічним засланням. Водночас було піднято клопотання перед Вищою Атестаційною Комісією при Раді Міністрів СРСР про позбавлення Г.О. Дубового вченого ступеня кандидата фізико-математичних наук Логічним продовженням судового процесу стало обговорення за дорученням першого секретаря ЦК КПУ П.Ю. Шелеста вчинку Дубового в трудових колективах Кіровоградщини, в першу чергу в педагогічному інституті. Воно повинно було послужити серйозною пересторогою тим, хто висловлював сумніви в правильності внутрішнього і зовнішнього політичного курсу КПРС і Радянської держави [1, с. 424].

Але Дубовий не єдиний хто виступив проти введення радянських військ до Чехословаччини. Так 23 березня 1970 року судовою колегією Закарпатського обласного суду до трьох років позбавлення волі у виправно-трудовій колонії був засуджений студент фізичного факультету Ужгородського державного університету Р.Д. Гринь. Його провина полягала в тому, що вже 22 серпня 1968 року від імені «Комітету по підтримці визвольного руху в Чехословаччині» надіслав листа до Празького радіо з підтримкою справедливої боротьби народу ЧССР [4, с. 530].

Звичайно форми протесту обрані Г. Дубовим можуть здатися з точки зору сьогодення дещо наївними і неефективними. Однак, розглядаючи діяльність останнього в контексті загально-демократичного, національно-

визвольного руху, можна цілком вважати її важливою і необхідною ланкою процесу, який сприяв формуванню громадської думки, виробленню нових орієнтацій у внутрішній і зовнішній політиці СРСР.

Не оминуло суворе покарання і Зоряна Попадюка який восени 1968 року будучи учнем 9-го класу Самбірської школи разом зі своїм однолітком Генадієм Подгорєловим замислювались над причинами придушення інакодумства в Чехословаччині. Пізніше, в серпні 1972 року від імені молодіжної організації «Українського Національно-визвольного фронту» розповсюджував у м. Самборі та Коломиї листівки протесту проти окупації Чехословаччини, в яких пов'язував трагічність долі українського, чеського та словацького народів, що стали заручниками імперської політики Москви. 28 березня 1973 року він був засуджений до 7 років позбавлення волі та 5 років заслання [3, с. 518].

Лише випадковість врятувала від ув'язнення студента філологічного факультету Чернівецького університету П.О. Ардюкова. Він в листах до найближчих друзів дозволив собі засумніватися в доцільності рішення керівництва КПРС про введення військ до Чехословаччини.

З документів вищого політичного керівництва України стає відомо, що в різних регіонах республіки відбувалося розповсюдження листівок, в яких висловлювалась солідарність з народом ЧССР, засуджувалися неправомірні дії партійно-державного керівництва СРСР. 13 вересня 1968 року в Чернівецькому університеті, в під'їздах будинків по провулку Українському, вулицях Леніна, Міцкевича та Шевченка були виявлені листівки такого змісту: «Товариші! Пропаганда в нашій країні обрушує шквал на народ, Комуністичну партію, органи друку і молодь соціалістичної Чехословаччини. Намагаючись звести наклеп на партійних та державних діячів ЧССР, радянська пропаганда використовує брудні плітки і домисли, в черговий раз демонструє прийоми шантажу та погроз. З продажу вилучені газети найбільших комуністичних партій світу. Ганьба прислужникам брудної пропагандистської кампанії!

Події в Чехословаччині доказують, що купка захопивших владу в нашій країні і партії осіб заради збереження свого пануючого положення продали інтереси миру, соціалізму і пролетарської солідарності. Їхні авантюрні дії знову ввергають світ у жахи холодної війни, зірвали підписання договору про непоширення ядерної зброї і викликали небувалий до цих пір розкол в комуністичному русі. ».

Через декілька днів в Київському університеті було виявлено листівку за підписом «Голос народу», в якій чехословацькі студенти ставились за взірець відданості інтересам власної держави, ідеалам проголошеним «Празькою весною» [2, с. 324].

28 серпня 1968 року у м. Ново-Волинському Волинської області було виявлено написане на стіні колгоспного ринку гасло: «Смерть кремлівським бюрократам. Руки геть від Чехословаччини!». Аналогічні написи були зроблено на приміщенні шахтоуправління шахти №4 «Ново-Волинська» та ресторану шахтар. [3, с. 518]

У вищенаведених випадках виявити розповсюджувачів листівок так і не вдалося, хоча далеко не завжди останні залишалися без покарання. В лютому 1969 р. КДБ при РМ УРСР був затриманий за розповсюдження листівок робітник Вінницького заводу №45, поляк за національністю Ю. Ольховський. Оскільки матеріалів для кримінальної справи явно не вистачало, то з ним було проведено відповідну «профілактичну роботу».

Вище політичне керівництво хвилювали також настрої наукової та творчої інтелігенції, яка не приховувала своєї негативної думки щодо грубого втручання у внутрішні справи ЧССР. Так, в червні 1968 року відомий український художник В.Черніков звернувся до ЦК КПРС з листом, в якому закликав зайняти зважену і толерантну позицію щодо ЧССР. В іншому випадку свою незгоду з зовнішньополітичним курсом КПРС висловив ректор Чернігівського педінституту Костерчук [1, с. 427].

Таким чином наведені факти дозволяють стверджувати, що інтервенція СРСР до Чехословаччини відіграла важливу роль у зародженні демократичних традицій в українському суспільстві, в консолідації опозиційного руху в Україні з іншими антитоталітарними рухами Східної і Центральної Європи.

Проаналізувавши шкільні підручники з історії України для 11 класу , я дійшла висновку, що тема протесту українського народу проти радянської інтервенції до Чехословаччини висвітлена слабо.

Так, наприклад, в підручнику за авторства Турченка стосовно даного явища присутні лише декілька рядків, хоча загалом тема дисиденства представлена цілим абзацом. В яких говориться, що співчуття та солідарність були характерними рисами учасників українського опозиційного руху. Також написано, що на захист Чехословаччини виступали дисиденти. Абсолютно не говориться при цьому, що це було досить таки масове явище. Також не наведено жодного прикладу виступу дисидентів, не описуються форми та методи протестного руху в Україні [5]. На мою особисту думку це не є рівнем підручнику для профільного класу.

В підручнику за авторства Пометун О. І, Гупан Н.М. темі дисидентського руху також присвячений цілий абзац, але на жаль жодного рядку нема про опір українського населення радянській інтервенції до Чехословаччини [6].

Лише в підручнику за авторства А. К. Струкевич, І. М. Романюк більш чітко висвітлене дане явище. В даному підручнику особливу увагу було звернуто на пропагандистські дії партії які намагались виправдати інтервенцію при цьому засуджуючи Чехословацьких керівників також проаналізовано приклади опору українського студентства [7].

Проблема досліджень опору українського населення інтервенції радянських військ до Чехословаччини не є достатньо дослідженою і лише зараз набуває широкої популярності. Досить важливим є те, в архівах є величезна кількість джерельної бази для проведення досліджень з даної теми. В підручниках з історії України для 11 класу дана тема, на мою думку, висвітлена не достатньо. Майже не наводяться приклади даного явища. Я вважаю це не є вірним, адже школярі мають знати, що українці навіть в тих умовах опирались зовнішній політиці яку проводила партійна верхівка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бажан О. Г. Переслідування інакодумства в центральній Україні у 60-80-х рр. / О. Г. Бажан // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – 1996. - №1. С. 422-432.
2. Дмитрук В. І. Зростання негативних настроїв в середовищі політичної еліти України в зв'язку з подіями 1968 р. в Чехословаччині (на прикладі кримінальної справи М. С. Ліхцова) / В. І. Дмитрук // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – 1999. - № 7. С. 322-326.
3. Бажан О. Г. Зовнішньо-політичні акції СРСР у 50 – 80-ті рр. та їх вплив на розвиток опозиційного руху в Україні / О. Г. Бажан // З архівів ВУЧК ГПУ НКВД КГБ. – 2000. - № 2 – 4. С. 515-525.
4. Дмитрук В. І. Нелегальна інформаційна мережа в Чехословаччині та її вплив на формування опозиційних настроїв в Україні (кінець 60-х – початок 70-х рр.) / В. І. Дмитрук // З архівів ВУЧК ГПУ НКВД КГБ. – 2000. - № 2 – 4. С. 525-533.
5. Історія України 11 клас / Турченко Ф.Г. – К.: Генеза, 2010. – 302 с.
6. Історія України 11 клас / Ред. Пометун О. І. Пометун, Н.М. Гупан. – К.: Освіта, 2012. – 288 с.
7. Історія України 11 клас / А. К. Струкевич, І. М. Романюк Ред. – К.: Грамота, 2011. – 320 с.

REFERENCES

1. Bazhan O. G. Persecution of dissent in central Ukraine in the 60's and 80's. / O. G. Bazhan // History of Ukraine. Little-known names, events, facts. - 1996. - №1. Pp. 422-432.
2. Dmitruk V. I. The growth of negative attitudes in the environment of the political elite of Ukraine in connection with the events of 1968 in Czechoslovakia (on the example of the criminal case, MS Lichtsov) / VI I. Dmitruk / / History of Ukraine. Little-known names, events, facts. - 1999. - No. 7. P. 322-326.
3. Bazhan O. G. Foreign-political actions of the USSR in the 50's and 80's and their influence on the development of the opposition movement in Ukraine / O.G. Bazhan // From the archives of the VUCCH of the GPU of the NKVD KGB. - 2000. - No. 2 - 4. P. 515-525.
4. Dmitruk V. I. The illegal informational network in Czechoslovakia and its influence on the formation of opposition sentiment in Ukraine (the end of the 60's - early 70's) / VI I. Dmitruk // From the archives of the GPU of the GPU of the NKVD KGB. - 2000. - No. 2 - 4. S. 525-533.
5. History of Ukraine Class 11 / Turchenko F.G. - K .: Genesis, 2010. - 302 p.
6. History of Ukraine Class 11 / Ed. Pometun O. I. Pometun, N. M. Gupan - K .: Education, 2012. - 288 pp.
7. History of Ukraine Class 11 / AK Strukevich, I. M. Romanyuk Ed. - K .: Diploma, 2011. - 320 p.

УДК 94(47+57)»1930»

Семешин Е.В.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ПОЛІТИКА РОЗКУРКУЛЕННЯ СРСР В 1929-1930 РР.: ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ

У статті досліджено та простежено політику радянської влади по відношенню до заможної частини селянства на першому етапі втілення в життя гасла «знищення куркуля як класу». Розглянуті причини і наслідки даної політики.

***Ключові слова**: селянство, криза, хлібозаготівлі, куркуль.*

Семешин Е.В.Политика раскулачивания СССР в 1929-1939 рр.: причины и последствия.

В статье исследованая и прослежена политика советской власти по отношении к состоятельной части крестьянства на первом этапе воплощения в жизнь лозунга «уничтожение кулака как класса». Рассмотрены некоторые причины и последствия данной политики.

***Ключевые слова:** крестьянство, кризис, хлебозаготовкы, кулак.*

Semeshin E.V.Policy of disposals of the USSR in 1929-1939: causes and consequences.

The article investigates and traces the policy of Soviet power towards the wealthy part of the peasantry in the first stage of the implementation of the slogan "Destruction of the kulaks as a class". A brief review of some of the causes and consequences of this policy.

Key words: peasantry, crisis, bread making, fist.

Актуальність дослідження. Не дивлячись на те, що тема колективізація і розкуркулення сьогодні дослідження досить добре, існує також проблема правильного висвітлення даного питання. В останній час з'явилося багато псевдонаукових робіт, котрі популяризують епоху сталінізму, замовчуючи про його злочини

проти власного народу. Для викладання в школі вчитель має чітко володіти інформацією для правильного висвітлення даного питання і використовувати документи.

Історіографія даного питання надзвичайно широка. Цієї теми торкаються українські історики С. Кульчицький і В. Васильєв [2], російські історики М. Івницький [6], В. Ільїних [7], Р. Ключник [12], В. Зима [4], С. Красильников [20], В. Кондрашин [11] та інші.

Основний виклад матеріалу. 14 лютого 1929 р. Політбюро приступило до оформлення всесоюзної карткової системи на хліб, що стало свідченням катастрофічної нестачі хліба та інших продуктів харчування в містах та робітничих селищах, кількість населення в яких стрімко зростала у зв'язку з початком індустріалізації. Нестримно росли ціни на продукти при стрімкому скороченні запасів овочів, м'яса, масла, молока, яєць і зерна. Вводячи карткову систему, сталінський уряд прагнув зупинити «спекуляцію» і компенсувати падіння реальної заробітної плати [16, с. 95]. Фактично хлібні картки вже існували в регіонах протягом всього 1928 року, і це рішення Центру лише уніфікував регіональні карткові системи і узаконило дії місцевих керівників по регулюванню постачання.

В партії були різні погляди на причини продовольчої кризи. Сталін у своєму виступі на квітневому (1929 р.) пленумі з обуренням говорив про те, що Україна в квітні 1928 р. заготовила 200 млн. пудів, а в поточному 1929 р. – лише 26-27 млн. пудів [9, с. 490]. Генсек вбачав продовольчу кризу в тому, що куркулі виступають проти радянської цінової політики: «Що стосується капіталістичних елементів села, то тим більше не можна вважати випадковістю виступ куркульства, що триває ось уже другий рік, проти радянської політики цін. …куркуль давав хліб в порядку самопливу до 1927 р., а після 1927 р. перестав він давати хліб… Якщо раніше куркуль був ще порівняно слабкий, що не мав можливості серйозно влаштувати своє господарство, не мав достатніх капіталів для зміцнення свого господарства, через що він був змушений виносити всі або майже всі надлишки свого хлібного виробництва на ринок, то тепер, після ряду врожайних років, коли він встиг облаштуватися по господарському, коли йому вдалося накопичити необхідні капітали - він отримав можливість маневрувати на ринку, він отримав можливість відкласти хліб …в резерв для себе, вважаючи за краще вивозити на ринок м'ясо, овес, ячмінь та інші другорядні культури…» [9, с. 458]. Так, дійсно удільна вага приватника в торгівлі хлібом була в 1928/29 р. ще досить високою – 23% [10, с. 107], однак ні про яке підвищення ролі куркуля в приватній торгівлі говорити не доводиться. Навпаки, посилення боротьба із приватником приводила до його «вимирання», однак міфологічна боротьба із куркулем дозволяла виправдати реставрацію продрозверстки.

Якщо примусові хлібозаготівлі 1927/28 рр. були спонтанною реакцією влади на виникнення кризи, то в подальшому політика насильства над селянами усвідомленою, а із 1929 р. за умов остаточної перемоги сталіністів у внутрішньопартійній боротьбі за владу в СРСР вона затвердилася остаточно. План хлібоздачі в масштабі всієї країни став формулюватися зверху вниз, а не навпаки, а його розміри визначалися не на основі статистично обґрунтованій оцінці можливостей зернового виробництва, а виходячи із державної потреби, сформульованої органами верховної влади. Так, план заготівлі на 1928/29 р. був визначений в розмірі 600 млн. пудів, однак на 20 травня 1929 р. було заготовлено 476,3 млн. пудів або менше 80% плану, тому заготовки проводилися аж до збирання нового врожаю. У розісланому в серпні 1929 р. циркулярі ОДПУ в зв'язку з хлібозаготівельної кампанією 1929/30 р. називалася вже інша цифра - близько 700 млн. пудів (11,5 млн. т). В подальшому планові заготовки неодноразово підвищувалися і в кінці листопада 1929 р. досягнули 977 млн. пудів (16,01 млн. т), у тому числі для РРФСР - 617,2 млн., України - 322,6 млн. План був в основному виконаний: було заготовлено, без радгоспів і повернення позички, 943,8 млн. пудів (15,47 млн. т), в тому числі на Україні - 303,9 млн. пудів (4,98 млн. т) [5, с. 85-86].

На рідкість сприятливі погодні умови дозволили зібрати в 1930 р. багатий врожай – приблизно 83 млн. тонн зерна, що було на 20% більше, аніж в попередньому році. Рекордний урожай 1930 року допоміг колгоспникам впоратися з непосильним в звичайних умовах навантаженням і створив враження успішного проведення реформи. Держава прагнула задовольнити потреба все зростаючого міського населення і збільшення Червоної армії, а також використати надлишки для експорту. Так, в листі від 24 серпня Сталін пише: «Микоян повідомляє, що заготівки зростають і кожен день вивозимо хліба 1 – 1,5 млн. пудів. Я думаю, що цього замало. Потрібно підняти тепер же щоденного вивозу до 3 – 4 млн. пудів мінімум. Інакше ризикуємо залишитися без наших нових металургійних і машинобудівельних (Автозавод, Челябзавод та ін.) заводів… потрібно скажено форсувати вивезення хліба» [17, с. 198, 203].

На жовтневому 1931 р пленумі ЦК ВКП(б) Микоян констатував, що через світову кризу, що призвів «до різкого падіння цін на с/г продукти, в тому числі і на наш експорт», СРСР «довелося збільшити проти початкового плану експорт хліба в силу потреби у валюті на обладнання для індустрії» [цит. по 11, с. 98]. Якщо в 1925/26 р., котрий був провальним, за експорт 2 млн. т зернових вдалося виручити 118,8 млн. крб., в календарному 1930 р. за 4,8 млн. т виручені 157,8 млн. крб. [3, с. 20-21] В результаті в серпні 1930 р. радянська влада затверджує рекордний план заготівок, котрий становив 1377 млн. пудів (22,6 млн. т). 15 вересня 1930 р. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло постанову про хлібозаготівлі, було вирішено підняти загальносоюзний заготівельний план до 1500 млн. пуд (24,6 млн. т). [21, с. 633; 5, с. 96-97] Однак у зв'язку із затримкою заготівок експортні плани зриваються. Так, 3 жовтня 1930 р. А.І. Микоян пише Сталіну: «За вересень не вдалося

виконати завдання Політбюро на експорт хліба. Всього вивезено 46 млн. пуд. замість завдання в 90 млн. пуд. Головна причина - невиконання плану заготівель Україною та Північним Кавказом…»[21, с. 578]

Сталінське керівництво, вбачаючи основну причину кризи в куркульському саботажі, вважало, що в колгоспах селяни не зможуть приховувати свої надлишки і будуть змушені здавати зерно по низьким заготівельним цінам. Тому однією із складових програми реформування села була поступова замінена ринку розподілом. По-суті, це була одна із форм грабунку села. Починаючи із 1928/29 заготівельного року відбувся різкий скачок у використанні такої планової форми заготівок, як контрактація посівів, котра давала державі деяку впевненість в отриманні хліба, а селянину – в отриманні промтоварів. колгоспи, виконавши план хлібозаготівлі, отримували право із кожного рубля, вирученого за продаж зерна, 35 коп. витратити на закупівлю дефіцитних товарів (одноосібники – 30 коп.). Так, якщо весною 1928 р. було законтрактовано 5,6 млн. га селянських посівів, то весною 1929 р. – вже 14 млн. га. Різко збільшилося і число селянських господарств, котрі укладали договори на контрактацію своїх посівів: в 1927/28 рр. їх нараховувалося 3 млн., а в 1929 р. – близько 6 млн. [6, с. 42] В 1930 р. паралельно із масовою колективізацією планувалося здійснити повномасштабний перехід до масової контрактації сільськогосподарського виробництва. Але через розвал більшості створених взимку і на початку весни 1930 р. колгоспів, із якими були укладені договори, виконати поставлену задачу в повній мірі не вдалося. Тим не менш результати були значними: доля законтрактованих посівів зросла із 1,8% в 1928/29 р. до 73,5% в 1930/31 р. Однак завезення тканин, взуття, одягу в село скоротилося: якщо в 1928/29 р. воно складало 1218 млн. крб., то в 1929/30 р. – 1041 млн. крб. [10, с. 119-120] і в подальшому продовжувало падати.

Контрактація фактично перетворилася в один із видів натурального податку із диференціацією за соціальною ознакою. Постановами від 9 вересня і 30 грудня 1929 р. держава установила обов’язкові норми здачі зернових із гектару, перетворивши їх в загальнодержавне завдання, невиконання котрого переслідувалося по статті 61 КК РСФСР [7, с. 92]. При цьому Сталін за умов галопуючої інфляції робив селянам пропозицію, від якої вони не могли відмовитися: продавати результати своєї праці по «твердим» закупівельним цінам, тобто – по суттєво заниженим і постійно падаючим цінам в результаті знецінення рубля. Так, зокрема, в березні 1929 р. розрив заготівельних і базарних цін на Україні по пшениці складав 329,8%. Якщо в 1928 р. в цілому по СРСР базарні ціни на жито перевищували державні заготівельні ціни в 3 рази, то в 1929 року цей розрив був в 5,5 рази [15, с. 193]. В подальші роки ринкові ціни в десятки разів перевищували тверді заготівельні. Сталін використовував старий перевірений трюк Леніна «м’якого грабунку».

Варіант ст. 61 КК зразка червня 1929 р. передбачав для селян, котрі порушили закон в перший раз штраф до п'ятикратного обсягу невиконаного зобов'язання. У разі повторного порушення йшлося про один рік примусових робіт або позбавлення волі. 16 червня 1929 р. із Кремля була розіслана в краї директива «Про заходи ліквідації куркульського саботажу хлібозаготівель», в котрій рекомендувалося у випадку виявлення у куркуля хлібних надлишків через зібрання бідноти проводити постанову про конфіскацію всього майна у куркуля, і виселення його разом із сім’єю із селища. Це рішення було затверджено постановами ВЦВК і РНК РСФСР від 27 червня і 5 серпня 1929 р. і почало застосовуватися на практиці. Так, наприклад, селянин М. Р. Беліков з хутора Богданівки Ізюмського округу на 1929 р. мав сім’ю із 8-ми душ, землі 20 десятин, з яких він засіяв під зернові 11,5 десятин. Безумовно, у нього було міцне господарство. Із зібраного врожаю в 600 пудів, Беліков здав державі 300 пудів, потім комісія з самообкладання наказала вивезти у трьохденний термін ще 280 пудів. Оскільки господар фізично не міг виконати цього завдання, то його майно було описано і продано з торгів: житло, господарські будови, живий (корова, кінь) і мертвий реманент (борона, плуг). Було відібрано й земельні угіддя, а родина залишилася просто неба [13, с. 34]. В ході хлібозаготівельної кампанії 1930/31 р. за невиконання «твердих» завдань було репресовано 10 393 селянських господарства (20% від загальної кількості тих господарств, яким були дані «тверді» завдання). Із них 6729 було піддано кратному обкладенню (112 – однократному, 1 766 – двохкратному, 1 761 – трьохкратному, 729 – чотирьохкратному і 2 361 – п’ятикратному) і 3 664 притягнуто до суду [7, с. 103].

По-суті, розкуркулення було ще однією формою грабунку села. Радянська влада планувала за рахунок конфіскованого у заможних селян майна створити матеріальну базу для колгоспного ладу. Майно розкуркулених розпродувалося за безцінь. Так, наприклад, в 1930 р. в Донському окрузі вартість коня за описом складала 3-10 руб., а реальна ринкова ціна – 60-70 руб., корови – 3-4 руб., а ринкова – 30-40 руб. і т.д. [12, с. 85]. Досить показовий приклад приводив кандидат в члени Політбюро ЦК ВКП(б) С.І. Сирцов: «В одній із станиць Північного Кавказу продається із торгів майно одного куркуля, на яке накладено штраф. І ось як це робиться. Будинок продається за 20 коп., 4 коня продаються за 50 коп., корова із телицею – за 15 коп., гуси по одній копійці, причому все це купляють із торгів виключно члени сільради» [1, с. 55]. Стає зрозумілим, чому місцева влада і члени сільрад активно виступали за проведення розкуркулення.

Частина селян намагалася уникнути розкуркулення. Так, в довідці Інформаційного відділу ОДПУ за 1 лютого 1930 р. повідомляється наступне: «По ряду районів Сумської, Дніпропетровської та інших окр. залишаючи після ліквідації своїх господарств куркулі переважно направляються в промислові округа, причому деякі куркулі примудряються придбати фіктивні довідки про своє соціальне положення і влаштуватися на роботу в родовищах, шахтах Донбасу та інших промислових підприємствах. По Миколаївському окр.

Куркулі… втікали із сіл і влаштувалися на квартирах міських робітників, ведуть антирадянську агітацію, намагаючись викликати співчуття до себе з боку робітників…»[19, с. 162]. Для запобігання цьому явищу вже 1 лютого вийшла постанова ЦВК і РНК СРСР «Про заборону самовільного переселення куркульських господарств і розпродажу ними майна», яка вимагала «Заборонити повсюдно куркульським господарствам без дозволу районного виконавчого комітету переселення і розпродаж ними свого майна» [19, с. 161].

Виступаючи на XVI партз'їзді в червні 1930 р., Сталін наводив такі цифри: на фінансування колгоспів було виділено 473 млн. крб. і ще 65 млн. відпущено на фонд колективізації, в той же час колгоспам було передано експропрійоване у куркулів господарське майно на суму понад 400 млн. крб. На фінансування радгоспів було виділено, без врахування оборотного короткочасного кредиту, за словами Сталіна, 856,2 млн. крб. [23, с. 30, 32] Таким чином, генсек намагався переконати всіх, що розкуркулення в значній мірі зміцнило матеріальну базу колгоспів. Однак документи свідчать, що цифра, озвучена Сталіним, явно завищена. Так, в довідці управління держприбутками Наркомфіну СРСР було підраховано, що загальна вартість майна, конфіскованого в 321 тис. господарств становить 181,559 млн. крб., із яких лише 137,804 млн. крб. було передано колгоспам [21, с. 524]. За підрахунками істориків, в 1930-1932 рр. на господарче облаштування та обслуговування одного господарства розкуркуленого відпускалося в середньому близько 1 тис. крб.., а кошти, вилучені за одне куркульське господарство, складали у середньому 564 крб. [20, с. 12]

Переселенська політика – це окрема розмова. Початок проведення розкуркулення як систематичного заходу було покладено постановою від 30 січня 1930 р., коли держава офіційно проголосила політику знищення куркуля як класу. За цією постановою всі куркулі ділилися на три основні типи: 1) «контрреволюційний куркульський актив», котрий потрібно «негайно ліквідувати шляхом ув'язнення в концтабори, не зупиняючись у відношенні до організаторів терористичних актів, контрреволюційних виступів і повстанських організаторів перед використання вищої міри репресії», тобто розстрілу; 2) «решта елементів куркульського активу, особливо із найбільш багатих куркулів», котрі виселялися у віддалені місця країни; 3) «куркулі», котрих залишали в районах проживання, але розселяли на незручних землях, поза діяльністю колгоспів[21, с. 126-130]. Передбачалося розселити в Північному краю, Сибірі, на Уралі і в Казахстані 160 – 170 тис. сімейств «куркулів». Для України передбачалося заарештувати і відправити в концтабори 15 тис. куркулів першої категорії. При цьому «сім'ї арештованих, ув'язнених в концтабори або приговорених до вищої міри покарання, повинні бути виселені в північні райони Союзу». Всього з України передбачалося виселити 30 – 35 тис. сімей) [8, с. 95]. Однак виявилось, що прийняти таку кількість людей місця поселень не спроможні і вже 4 лютого Г. Ягода повідомляв, що кількість розкуркулених, що підлягали виселенню, зменшувалася до 20 тис. сімей [2, с. 204]. Швидкість прийняття рішень, відсутність всякої бюрократії і затримок, не може не вражати: 6 лютого 1930 р. згідно наказу ОДПУ № 44/21 починається операція по вилученню 60 тис. куркулів першої категорії. І вже 7 лютого, в перший день проведення операції, ОДПУ було заарештовано близько 16 тис. куркулів, а станом на 9 лютого – вже 25 тис. чол. Станом на 15 лютого, згідно довідці ОДПУ – «При ліквідації куркуля як класу вилучено в масових операціях та при індивідуальних чистках 64 589 чол., із них в ході підготовчих операцій (1 категорія) 52 166 чол., а в ході масової операції – 12 423 чол.» [12, с. 144].

Політика ліквідації куркуля як класу дозволяла вирішити проблему аграрного перенаселення. Крім того, сталінський уряд прагнув використати працю репресованих з метою отримання певних прибутків. Колосальний розмах будівельних робіт збільшив потреби у всіх будівничих матеріалах, зокрема суттєво зросли заяви на лісоматеріали. Крім того, значна частина лісоматеріалів йшла на експорт. А отже необхідно було суттєво нарощувати об'єми робіт по заготівці лісу, але людей не хватало. По даним НКТ СРСР, в 1928/1929 р. дефіцит в робочій силі на лісозаготівлі складав на Уралі 41 тис., а по Карело-Мурманському району – 72 тис. чол. У зв'язку із цим Наркомат праці звернувся 10 жовтня 1929 р. в РНК СРСР із прохання збільшення обсягів «міграції» населення, зокрема, переглянути чисельність «переселенців» на Урал (по п'ятилітньому плану намічалося до переселення 68,8 тис. чол.) і Північний край (по плану – 25 тис. чол.) [18, с. 175]. Забігаючи наперед, відзначимо, що ці плани лише частково виправдали себе: в 1929 р. за експорт лісоматеріалів були виручені 667 млн. крб. (16,5% від усього експорту), в 1930 р. – 743 млн. руб. (16,4%), в 1931 р. – 497 млн. руб. (14%), в 1932 р. – 352 млн. руб. (14%)[14, с. 108-109].

Переселення величезної маси сімей вимагало підготовки місць вселення: зведення житла, перекидання продовольства, медикаментів і медперсоналу. Цю роботу повинні були виконати місцеві органи влади. Керівництво Сибірського краю, дізнавшись, що мало прийняти 75 тис. сімей, зажадало на їх облаштування від 41 до 60 млн. руб., а не отримавши грошей, цілком відмовилося прийняти і влаштувати виселених людей. Уральська область погодилася прийняти лише 15 тис. «куркульських» сімей[4, с. 84]. До травня 1930 р. в заслання було відправлено близько 100 тис. сімей, що на 60 – 70 тис. сімей не дотягувало до намічених цифр[22, с. 37-38]. Довідка ОДПУ від 13 червня 1930 р. наводить такі дані: в УРСР в цілому по 37 округах (із 41) були розкуркулені 73 820 господарств, із них виселено 20 793 сім'ї (113 637 чол.), в Криму - відповідно 4 984 і 3179 (14 029 чол.). В цілому по СРСР були розкуркулені, за неповними даними, 321 808 господарств, із яких 84 019 виселено на північ[21, с. 342, 593]. Станом «на 26 березня прийнято з намічених нами 130 ешелонів по [Північному] краю 95 ешелонів куркульських сімей в кількості 169 901 чол., чоловіків 54 447, жінок 51 967 і дітей 63 487 осіб. З цієї кількості прийнято в Архангельський окр. 26 ешелонів, 41 900 осіб…»[21, с. 345]. По

даним українського історика В. Васильєва, безпосередньо із УРСР в Північний край відправлено 19 658 сімей в кількості 93 461 чол. (31 956 чол., 28 014 жін., 33 491 дитина) і в Сибір — 1 103 сім'ї в кількості 5 282 чол. (1 732 чол., 1 414 жін., 2 136 дітей). Крім того в Сибір було відправлено 14 894 чол. — одинаків «особливого призначення» [2, с. 215].

Ствердження авторів історії КПРС, нібито радянська влада для виселених селян «створила нормальні умови життя» у віддалених неосвоєних районах Північної Росії і Сибіру, стала одним із яскравих прикладів лицемірності комуністичної пропаганди. Насправді на півночі люди опинялися в жахливих умовах. Пункти розселення в містах були абсолютно непридатні для життя, в багатьох бараках було практично відсутнє опалення за умов холодної півночі: дві залізних печі на барак при кубатурі в 720 куб. м або маленькі цегляні печі, які, «за словами виконавця робіт, нагрівають при топці тільки труби». «Колосальна скупченість населення: на місце в 1,5 м шириною, 1,25 заввишки і 2 м довжиною розміщується родина в 4 - 5 осіб… У міських (церквах) внизу холодно, вгорі душно (вентиляції майже немає), в бараках на периферії всюди холодно». «Вбиралень або немає, або влаштовані далеко від бараків (в місті). Кругом бараки загиджені, і не вживалися заходи до очищенню помийних ям. Медичного обслуговування недостатньо в місті, на периферії майже немає ніякого… Спостереження за загальним санітарним станом проводиться дуже слабо, за браком санітарних лікарів в бараку «Біржова гілка» два дитячих трупи лежали більше доби серед живих на нарах в очікуванні медичного огляду. У бараках бруд…»[21, с. 330-331].

Серед переселенців почалися епідемії. «За час з 26 лютого по 28 березня 1930 року включно захворіло: дітей – 2677 чол., дорослих – 2606 чол, всього – 5283 чол. Із них: 1) направлено на лікування в лікарні: дітей – 308 чол., дорослих 71 чол., всього 379 чол. 2) померло: дітей – 189 чол., дорослих – 11 чол., всього 200» [21, с. 347-348]. Розвиток епідемій «неминуче створює велику загрозу місцевому населенню і негативно вплине на експортні операції в Архангельську…»[16, с. 330]. В подальшому десятки і сотні тисяч людей помирали від голоду, холоду і масових епідемій.

Не дивлячись на тяжке положення осінню 1930 р. почалася нова хвиля розкуркулення. За даними статистики ОДПУ, до 30 вересня 1931 р. в СРСР в спеціальні поселення у віддалених районах країни було вислано 517 665 сімей загальною чисельністю 2 437 062 чол., із них впродовж 1930-1931 рр. 381 026 сімей загальною чисельністю 1 803 392 людей. Саме ця цифра сьогодні вважається офіційною. Ще близько 200-250 тис. сімей (тобто, близько мільйона селян), по оцінкам істориків, не чекаючи репресій, розпродали своє майно, втекли в міста і на будівництва. Ще приблизно 400 – 450 тис. сімей (близько 2 млн. селян) були виселені по так званій третій категорії (в межах своєї області) і також, втративши майно, в більшості пішли в міста і на будівництва [22, с. 87].

Вилучення хліба з села, розкуркулення і масове усуспільнення худоби стали головними факторами, що викликав скорочення поголів'я худоби, яке почалося в 1929 р. і тривало аж до кінця 1933 року. Цю проблему визнавав Сталін, котрий, виступаючи на XVI партз'їзді в червні 1930 р., приводив такі дані: «Якщо прийняти поголів'я всіх видів скота в 1916 р. за 100, то виходить наступна картина по рокам. В 1927 р. коней було 88,9%, великого рогатого скота – 114,3%, овець і кіз – 119,3%, свиней – 111,3%... в 1929 р. коней – 96,9%, великого рогатого скота – 115,6%, овець і кіз – 127,8%, свиней – 103%, в 1930 р. коней – 88,6%, великого рогатого скота – 89,1%, овець і кіз – 87,1%, свиней – 60,1% від норми 1916 р.» [23, с. 28].

У 1930 році гостро постала м'ясна проблема. Розвал м'ясного ринку був другим великим кроком до голоду після розвалу хлібного ринку в країні. М'ясне благополуччя країни, як і хлібне, трималося на селянських плечах. Вже у липні 1930 р. Політбюро офіційно ввело карткову систему на м'ясо. Щоправда, назвати її всесоюзної, хоча вона і визначала принципи постачання міського населення всієї країни, досить важко. Всього лише 14 млн. чоловік з більш ніж 160 млн. населення СРСР отримували м'ясо по картках з державних центральних фондів. Розвал в ході колективізації і розкуркулення селянського ринку створив проблему і з овочами. У 1929 році приватник забезпечував близько половини постачання овочами і картоплею, а в 1930-му його частка в торгівлі впала до 5%. Не за горами були картки на картоплю - другий,після хліба, продукт в раціоні селян [16, с. 108-109].

В даній роботі була розглянута лише частина тих негативних тенденцій, до яких привела політика сталінського великого стрибка. Розкуркулення, колективізація, масове вилучення зерна у селян – все це неминуче вели СРСР до катастрофи.

Перспектива подальших досліджень по цій темі має бути спрямована на ґрунтовний аналіз економічного положення СРСР впродовж всього довоєнного періоду. Проблема досліджень більшості істориків, котрі займаються періодом сталінізму, пов'язана із тим, що вони аналізують в основному економічне положення країни лише в першій половині 30-х. Коли мова йде про наступний час, то більшість наукових публікацій зводяться переважно до дослідження «великого терору» і військово-політичній підготовці СРСР до Другої Світової війни. В той же час дослідженню економічного положення країни приділяється недостатня увага.

ЛІТЕРАТУРА

1.Большевик, 1930, № 5. – 128 с.

2.Васильєв В. Політичне керівництво УРСР і СРСР: динаміка відносин центр–субцентр влади (1917–1938). / В. Васильєв. — К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – 376 с.
3.Внешняя торговля СССР. 1918-1966. Стат. сб. – М.: Международные отношения, 1967. – 212.
4.Зима В.Ф. Человек и власть в СССР в 1920-1930-е годы: политика репрессий / Ин-т рос. истории РАН. / В.Ф. Зима. – М.: Собрание, 2010. – 240 с.
5.Ивницкий Н.А. Голод 1932-1933 годов в СССР: Украина, Казахстан, Северный Кавказ, Поволжье, Центрально-Черноземная область, Западная Сибирь, Урал. / Н.А. Ивницкий. – М.: Собрание, 2009. – 288 с.
6.Ивницкий Н.А. Классовая борьба в деревне и ликвидация кулачества как класса. / Н.А. Ивницкий. – М.; Наука, 1972. – 360 с.
7.Ильиных В.А. Налогово-податное обложение сибирской деревни. Конец 1920-х – начало 1950-х гг. / В.А. Ильиных. – Новосибирск: ГУП РПО СО РАСХН, 2004. – 167 с.
8.История сталинского Гулага. Конец 1920-х – первая половина 1950-х годов: Собрание документов в 7 томах/ Т. 1. Массовые репрессии в СССР. / Отв. сост. И.А. Зюзина – М.: РОССПЭН, 2004. – 728 с.
9.Как ломали нэп. Стенограммы пленумов ЦК ВКП(б) 1928–1929 гг. В 5-ти томах. Том 4. Объединенный пленум ЦК и ЦКК ВКП(б) 16-23 апреля 1929 г. / Редакционная коллегия тома: В.П. Данилов и др. – М.: МФД, 2000. – 767 с.
10. Колганов А.И. Путь к социализму. Трагедия и подвиг. / А.И. Колганов. – М.; Экономика, 1990. – 173 с.
11. Кондрашин В. Хлебозаготовительная политика в годы первой пятилетки и ее результаты (1929-1933 гг.) / Кондрашин В. – М.; РОССПЭЕН, 2014. – 350 с.
12. Ключник Р. Сталин – период созидания. Гражданская война в СССР 1929-1933 гг. / Р. Ключник. – СПб: ООО «СПб СРП «Павел» ВОГ», 2010. – 336 с.
13. Лехан Л.Б. Політика радянсько-партійного керівництва щодо ліквідації селян-одноосібників як самостійних господарів у 1929-1933 рр. (на прикладах Лівобережної України) // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. — Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. — Вип. 6. С. 31-35
14. Мишустин Д.Д. Внешняя торговля и индустриализация СССР. / Д.Д. Мишустин. – М.; Международная книга, 1938 р. – 220 с.
15. Нейман Г.Я. Внутренняя торговля СССР. / Г.Я. Нейман. – М.; Государственное социально-экономическое издательство, 1935. – 348 с.
16. Осокина Е.А. За фасадом «сталинского изобилия»: Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации. 1927-1941. / Е.А. Осокина. – М.: РОССПЭН, 2008. – С. 377.
17. Письма И.В. Сталина В.М. Молотову. 1925-1936 (сборник документов) / Составители: Л. Кошелева и др. – М., Россия Молодая, 1995. – 303 с.
18. Рогачевская Л.С. Ликвидация безработицы в СССР (1917-1930). / Л.С. Рогачевская. – М.: Наука, 1973. – 382 с.
19. Советская деревня глазами ОГПУ – НКВД 1918-1939, документы и материалы / т. 2. 1923-1929 / Под ред. А. Береловича, В. Данилова – М. Российская политическая энциклопедия (РОСППЭН), 2003. – 1168 с.
20. Спецпереселенцы в Западной Сибири. 1930 – весна 1931 г. / Сост. С.А. Красильников и др. – Новосибирск, ВО «Наука». Сибирская издательская фирма, 1992. – 283 с.
21. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939. Документы и материалы: в 5 т / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М.: РОССПЭН, 1999. Т. 2. Ноябрь 1929 - декабрь 1930. С. 633
22. Хлевнюк О.В. Хозяин. Сталин и утверждение сталинской диктатуры. / О.В. Хлевнюк. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 478 с.
23. XVI съезд Всесоюзной коммунистической партии (б). Стенографический отчет. – М.; Госиздат, 1930. – 782 с.

REFERENCES

1. Bolshevik, 1930, No. 5. - 128 c.
2. Vasiliev V. Political leadership of the Ukrainian SSR and the USSR: the dynamics of relations center-sub-center of power (1917-1938). / V. Vasiliev. - K .: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2014 - 376 p.
3. Foreign trade of the USSR. 1918-1966. Stat Sat - M .: International relations, 1967. - 212.
4. Zima V.F. Man and power in the USSR in the 1920s and 1930s: the policy of repression / Int. RAS history. / VF Winter. - M .: Assembly, 2010. - 240 p.
5. Ivnitsky N.A. The famine of 1932-1933 in the USSR: Ukraine, Kazakhstan, the North Caucasus, the Volga region, the Central Black Earth region, Western Siberia, the Urals. / N.A. Ivnitsky - Moscow: Assembly, 2009. - 288 p.
6. Ivnitsky N.A. Class struggle in the countryside and elimination of kulaks as a class. / N.A. Ivnitsky - M .; Science, 1972. - 360 p.
7. Ilyin VA Taxation of the Siberian Village. The end of the 1920s - the beginning of the 1950s. / VA Ilyin - Novosibirsk: GUP RPO SB RASHK, 2004. - 167 p.
8. History of the Stalinist Gulag. The end of the 1920s - the first half of the 1950s: Collection of documents in 7 volumes / T. 1. Massive repressions in the USSR. / Otv Sost. IA Zyuzina - Moscow: ROSSPEN, 2004. - 728 p.
9. How to break NEP. Transcripts of the Plenum of the Central Committee of the CPSU (b) 1928-1929. In 5 volumes. Volume 4. Joint Plenum of the Central Committee and the Central Committee of the CPSU (b) April 16-23, 1929 / Editorial Board of the volume: VP Danilov et al. - M .: MFD, 2000. - 767 pp.
10. Kolganov A.I. The road to socialism. Tragedy and feat. / AI Kolganov - M .; Economics, 1990. - 173 pp.
11. Kondrashin V. Bread Procurement Policy in the First Five-Year Plan and Its Results (1929-1933) / Kondrashin V. - Moscow; ROSSPEN, 2014. - 350 p.
12. Klyuchnik R. Stalin is the period of creation. Civil War in the USSR 1929-1933. / R. Klyuchnik. - SPb: OOO SPb PSB "Pavel" VOG ", 2010. - 336 p.
13. Lekhan L. B. The policy of the Soviet-party leadership on the elimination of single-farm peasants as independent owners in 1929-1933 (on examples of the Left-Bank Ukraine) // Historical archive. Scientific studios: Coll. sciences Ave. - Mykolaiv: BSD them. Petra Mohyla, 2011. - Vip. 6. S. 31-35
14. Mishustin DD Foreign trade and industrialization of the USSR. / DD Mishustin - M .; International Book, 1938 - 220 p.

15. Neyman G.Ya. Internal trade of the USSR. / G.Ya. Neumann - M .; State Social-Economic Publishing House, 1935. - 348 pp.
16. Osokina E.A. Behind the facade of "Stalinist abundance": Distribution and market supplying the population during the years of industrialization. 1927-1941. / E.A. Osokina - Moscow: ROSSPEN, 2008. - P. 377.
17. Letters by I.V. Stalin V.M. Molotov 1925-1936 (collection of documents) / Compilers: L. Koshelev and others - Moscow, Russia Young, 1995. - 303 p.
18. Rogachevskaya L.S. Elimination of Unemployment in the USSR (1917-1930). / L.S. Rogachevskaya - Moscow: Nauka, 1973. - 382 p.
19. Soviet village with the eyes of the OGPU - NKVD 1918-1939, documents and materials / t. 2. 1923-1929 / Ed. A. Berelovich, V. Danilova - M. Russian Political Encyclopedia (ROSPPEN), 2003. - 1168 p.
20. Special settlers in Western Siberia. 1930 - spring 1931 / Sost. SA Krasilnikov and others - Novosibirsk, VO "Nauka". Siberian Publishing Company, 1992. - 283 pp.
21. The tragedy of the Soviet village. Collectivization and dispossession. 1927-1939. Documents and materials: in 5 t / Ed. V. Danilov, R. Manning, L. Viola. - Moscow: ROSSPEN, 1999. T. 2. November 1929 - December 1930. S. 633
22. Hlevnyuk O.V. Master Stalin and the approval of the Stalinist dictatorship. / O.V. Hlevnyuk - Moscow: Russian Political Encyclopedia (ROSSPEN), 2010. - 478 p.
23. XVI Congress of the All-Union Communist Party (b). Stenographic report. - M .; Госиздат, 1930. - 782 с.

УДК 93

Коплик В. О.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

СТАНОВЛЕННЯ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ (КІНЕЦЬ XVI – ПОЧАТОК XVII ст.)

У статті розглянуто особливості становлення Києво-Могилянської академії (кінець XVI – початок XVII ст.). В цьому контексті проаналізовано основні передумови та чинники становлення Київської братської школи як родоначальниці академії. Охарактеризовано загальну ситуацію в українській державі кінця XVI ст., що посприяла консолідації культурно-освітніх діячів. З'ясовано внесок головних державних діячів того часу у створенні національного осередку освіти.

Ключові слова: *національно-визвольний рух, гурток вчених, братство, Київська братська школа, академія.*

Коплик В. А. Становление Киево-Могилянской Академии (конец XVI-начало XVII в.

В статье рассмотрены особенности становления Киево-Могилянской академии (конец XVI – начало XVII века). В этом контексте проанализированы основные предпосылки и факторы становления Киевской братской школы как родоначальницы академии. Охарактеризованы общую ситуацию в украинском государстве конца XVI в., что поспособствовала консолидации культурно-образовательных деятелей. Выяснено вклад главных государственных деятелей того времени в создании национального очага образования.

Ключевые слова: *национально-освободительное движение, кружок ученых, Киевская братская школа, академия.*

Koplik V. A. Formation of the Kyiv-Mohyla Academy (end of the XVI-beginning of the XVII century.

In the article the peculiarities of formation of the Kiev-Mohyla Academy (the end of XVI – beginning of XVII century). In this context, the basic preconditions and factors of formation of the Kiev brotherhood school as ancestors of the Academy. Described the overall situation in the Ukrainian state, the end of XVI century that has contributed to the consolidation of cultural and educational figures. Clarified the contribution of the main public figures of the time in the creation of a national school.

Keywords: *national liberation movement, a circle of scientists, the brotherhood, Kiev brotherhood school, the Academy.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі суспільного розвитку, коли проходить модернізація усіх сфер сучасного життя, питання освіти набувають особливого значення. Завдяки освіті ґрунтуються культурні навички, самосвідомість, а головне від рівня освіченості громадян залежить політичний, економічний та соціальний прогрес. В наш час система освіти постійно зазнає різноманітних змін, але це не позбавляє її проблем та недоліків, які відбиваються на багатьох сферах суспільного життя. Звичайно, в таких умовах потрібно проводити реформи у галузі освіти, відкриваючи перед народом більше шляхів і можливостей для здобуття якісних знань. Та все ж неможливо належно провести реформування без урахування історичного досвіду. У цьому контексті набуває великого значення духовний та освітній досвід Києво-Могилянської академії, як видатного осередку українського просвітництва, і першого вищого закладу освіти, визнаного у провідних країнах Європи. Академія виникла в складних умовах, коли українська держава страждала від іноземних загарбників, але їй вдалося вистояти і стати справжнім осередком національної освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Однією з фундаментальних праць у вивченні історії створення та діяльності Києво-Моглянської академії є «Киевская академія в конце XVII и начале XVIII вв.» С. Голубєва [1], в якій автор описує як загальну історію академії, так і окремі періоди її діяльності. Також історик

один з перших досліджував діяльність Петра Могили у своїй двотомній праці «Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники» [2; 3], де описував його життєвий шлях, діяльність та вклад в академію. Дослідження С. Голубєва побудовані, в основному, на архівних матеріалах, так як у них використовується багато цитат з історичних документів.

Велике значення у вивченні історії Києво-Могилянської академії належить видатному вченому М. Петрову. Потрібно відзначити його працю «Киевская академія во второй половине XVII в.» [10], яка окрім загальної історії висвітлює і особливості внутрішньої організації академії.

На поч. XX ст. вагомий внесок у дослідження історії Києво-Могилянської академії вніс Д. Вишневський. Праця «Киевская академия в первой половине XVIII столетия» [4], детально описує навчально-виховний Академії. У додатку автор опублікував важливі рукописні документи, що стосуються академії. Багатий фактичний матеріал з історії академії міститься і у роботі О. Титова . У своєму дослідженні «Киевская академия в епоху реформ» [13], автор подає матеріал про період занепаду академії та перетворення її в духовний заклад.

Першою узагальнюючою працею цього часу з історії Києво-Могилянської академії стала монографія З. Хижняк «Киево-Могилянская академия» [14]. У праці розглядається історія виникнення, становлення і розвитку Києво-Могилянської академії та її історичні зв'язки із слов'янськими країнами. Автор продовжив свої дослідження і в наступні роки. Так, у 2002 р. видано книгу «Ректори Києво-Могилянської академії 1615-1817 рр.» [16], в якій зібрано та представлено дані про життєвий шлях та діяльність ректорів академії. У наступному році вона разом з дослідником історії академії В. Маньківським видає узагальнену працю по історії та розвитку академії побудовану на архівних матеріалах [15].

Мета статті – розкрити та проаналізувати особливості становлення Києво-Могилянської академії у зазначений час.

Виклад основного матеріалу. Вивчення духовного та освітнього досвіду Києво-Могилянської академії, як видатного осередку українського просвітництва, і першого вищого закладу освіти, визнаного у провідних країнах Європи, набуває великого значення в сучасних реаліях. Академія виникла в складних умовах, коли українська держава страждала від іноземних загарбників, але їй вдалося вистояти і стати справжнім осередком національної освіти.

Кінець XVI століття став переломним у подальшій долі української державності, яка переживала повний занепад. У 1596 році була проголошена Брестська унія, в результаті якої Київ залишився без православного митрополита, а собор Святої Софії став кафедрою греко-католицьких ієрархів. Почалася епоха боротьби українського народу проти релігійного та національного гніту з боку Речі Посполитої. Це були перші відгуки великого культурного національно-визвольного руху, коли українці з різних станів та верств починають боротися за єдину мету – визволити Україну від іноземного гніту та зберегти національну самобутність [6]. Центром, який об'єднав сили народу, став Київ, адже протягом віків він відігравав важливу роль в історії нашої Батьківщини. До нього і потягнулись культурно-освітні діячі з різних земель України, особливо з тих, де польсько-католицький гніт ставав нестерпним [11].

Відродження українських земель тісно пов'язане з ім'ям архімандрита Єлисея Плетенецького, який у 1599 році став настоятелем Києво-Печерської Лаври. У Києві він зібрав навколо себе гурток вчених-проповідників, перекладачів, іконописців і друкарів. В результаті діяльності наукового гуртка на початку XVII століття почало формуватися Київське братство, але на перших етапах у нього не було своєї землі та приміщень, де можна було б організувати навчальний процес. Це продовжувалося аж до жовтня 1615 року, коли шляхтянка знатного роду Галшка Василівна Гулевич подарувала братству свій будинок і ділянку землі на Київському Подолі. Коли вона переїхала до Києва, то також вступила до вченого гуртка у Лаврі. В неї з'являється мета також прислужитися українському православному народу, підтримати його боротьбу за свої права [14]. Таким чином, 15 жовтня 1615 року Галшка внесла до Київського магістрату дарчу, в якій писала, що вона щиро сповідує православну віру і бажає її поширити, здійснивши якусь благодійність. Тепер Київське братство отримало землю з майбутнім монастирем і школу, яку Галшка віддає під його покров [5]. То ж 15 жовтня 1615 року розпочала свою діяльність школа, яка ввійшла в історію як Київська братська школа – родоначальниця Києво-Могилянської академії.

Безперечно, Г. Гулевичівна зробила дуже великий внесок, чим підтримала Київське братство. Тепер воно мало все, щоб розпочати свою діяльність. Варто зазначити, що вчені Лаврського гуртка також вступили до братства, що позитивно впливало на розвиток школи. Позитивним було й те, що на дарованих нею землях фундувалася не лише школа, а й монастир, що було традицією українських братств. Їх часто створювали з метою підтримки шкіл, їх учителів, учнів, друкарень тощо. Таким став і Братський Богоявленський учительний монастир у Києві, історія якого тісно пов'язана з історією Києво-Могилянської академії [8].

Київська братська школа створювалася за зразком тих шкіл, що виникли раніше. Зокрема, прикладом була Львівська школа. Її статут відрізнявся демократизмом, містив багато цінного з педагогічної точки зору. Він послідовно й вдало для свого часу визначав та розв'язував найголовніші питання шкільного життя: вимоги до вчителів, їх ставлення до учнів, питання про дисципліну учнів, розпорядок шкільного дня, організацію та зміст навчання, зв'язок школи із сім'єю, порядок прийому дітей та виключення їх з числа учнів тощо. Школу

могли відвідувати вихідці з різних суспільних станів – шляхта, козаки, міщани. Все це сприяло тому, що вона швидко набирала популярність [11].

Великий вклад зробив гетьман П. Конашевич-Сагайдачний. Він був не лише талановитим полководцем, але й мудрим політиком, добре розумів значення національної освіти й виховання. Є дані, що вже в Острозькій школі, вихованцем котрої був П. Сагайдачний, він цікавився справами захисту вітчизни й православної релігії від утиску чужинців. У 1620 р. гетьман вступає до Київського братства зі своїм військом Запорізьким. Братство отримало велику підтримку і захист від гетьмана. Він збудував у монастирі Богоявленську церкву та надавав кошти для потреб школи і монастиря. Братство й школа отримали могутній захист, а козацтво стає силою, що підтримує загальнонародні інтереси, і така необхідна для становлення української державності, науки та освіти. Помираючи в Києві від ран, заподіяних йому в Хотинській битві, П. Сагайдачний майже все майно й гроші заповів Київській, а також Львівській і Луцькій школам [12]. Таким чином, гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного, як і Г. Гулевичівну, можна вважати одним із фундаторів Київської братської школи – майбутньої Києво-Могилянської академії.

Традицію підтримувати Київську братську школу, закладену П. Сагайдачним продовжили його наступники, гетьмани Війська Запорозького І. Петражицький, Б. Хмельницький, І. Виговський, І. Самойлович, І. Мазепа, Д. Апостол та ін [9]. Зокрема, Б. Хмельницький, так писав про Київський колегіум: «Понєже несть угодно залишити те місце святеє, котре предки наші, а найпаче же гетьман Войска Запорозкого Сагайдачний соорудив, да пам'ять вічная буде від тих училищ братських київських» [7]. Під покровительством Київського братства, Братського Богоявленського монастиря й Війська Запорозького, Київська братська школа виконувала свою освітню місію в Україні. За порівняно короткий строк вона досягла рівня європейського навчального закладу. Велике значення для її становлення та розвитку мало й те, що вона отримала від Єрусалимського патріарха Теофана Ставропігію. Це означало, що школа отримувала незалежність від усіх духовних щаблів влади, окрім патріаршої, що дало можливість їй вільно розвиватись, впроваджуючи матеріальні і духовні ідеали та різноманітні світські європейські науки [11].

Отже, для швидкого розвитку Києво-Могилянської академії виникли сприятливі умови. Національно-визвольний рух, який почався, коли український народ уже не міг терпіти польсько-католицького гніту, став тією рушійною силою, що призвела до розбудови духовного осередку, в якому будуть зберігатися всі культурні та національні здобутки країни. Новоутворена Київська школа, яка стала родоначальницею академії, одразу почала функціонувати, об'єднуючи різних видатних на той час вчителів-богословів та досить освічених людей довкола себе. Сприятливим було й те, що братська школа почала формуватися в духовному центрі країни – Києві, що дало змогу консолідувати всі церковні, наукові та культурні сили з усієї країни. Завдяки цьому вона отримала підтримку від знатних діячів того часу, яким було не байдуже майбутнє своєї держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голубев С. Т. Киевская академия в конце XVII и начале XVIII ст. / С. Т. Голубев. – К.: Тип. И. И. Горбунова, 1901. – 109 с.
2. Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники / С. Т. Голубев. – К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. – Т.1. – 559 с.
3. Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники / С. Т. Голубев. – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1898. – Т. 2. – 498 с.
4. Вишневский Д. К. Киевская академия в первой половине XVIII столетия /Д. К. Вишневский. – К.: Тип. И. И. Горбунова, 1903. – 371 с.
5. Дарча Галшки Гулевичівни // Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при киевском военном, подольском и волынском генерал-губернаторе. – К.: лито-типографическое заведение И. К. Вальнера, 1846. – Т. 2. – С. 1–29.
6. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. / Я. Д. Ісаєвич. – Київ : Наук. думка, 1966. – 251 с.
7. Лист до Олексія Михайловича відносно ченців Київського Богоявленського Братського монастиря / Упор. І. П. Крип'якевич, І. Л. Бутич // Документи Богдана Хмельницького. – К.: АН УРСР, 1961. – С. 354–356.
8. Мухин Н. Ф. Киево-братский училищный монастир / Н. Ф. Мухин. – К.: Типография Г. Корчак-Новицкого, 1893. – 422 с.
9. Остапчук С. Києво-Могилянська академія і козацька слава / С. Остапчук // Час і Події. – 2011. – 13 липня. – С.7–8.
10. Петров Н. И. Киевская академия во второй половине XVII века / Н. И. Петров. – К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1895. – 177 с.
11.Савченко С. Родоначальниця Києво-Могилянської академії: до 400-річчя від часу створення Київської братської школи (1615) / С. Савченко // Дати і події 2015, перше півріччя : календар знамен. дат. – 2014. – № 1 (5). – С. 7–10.
12.Таирова-Яковлева Т. Г. Гетманы Украины. Истории о славе, трагедиях и мужестве / Т. Г. Таирова-Яковлева. – М.: Центрполиграф, 2011. – 90 с.
13. Титов О. И. Киевская Академия в эпоху реформ (1796-1819 гг.) / О. И. Титов. – К.: Типо-литография И. И. Чоколова, 1910. – 47 с.
14. Хижняк З. И. Киево-Могилянская академия / З. И. Хижняк. – К: Выща школа, 1988. – 268 с.
15. Хижняк З. І. Історія Києво-Могилянської академії / З. І. Хижняк, В. К. Маньківський. – К.: Вид. дім: «Києво-Могилянська академія», 2003. – 184 с.

16. Хижняк З. І. Ректори Києво-Могилянської академії 1615-1817 рр. / З. І. Хижняк. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2002. – 189 с.

REFERENCES

1. Golubev S. T. Kievan Academy at the end of the XVII and the beginning of the XVIII century. / S. T. Golubev. - K .: Type. I. I. Gorbunova, 1901. - 109 p.
2. Golubev S. T. Kiev Metropolitan Peter Mohyla and his associates / S. T. Golubev. - K .: Type. G.T. Korchak-Novitsky, 1883. - Vol.1. - 559 s.
3. Golubev S. T. Kiev Metropolitan Peter Mohyla and his associates / S. T. Golubev. - K .: Type. S.V. Kulzhenko, 1898. - Vol. 2. - 498 p.
4. Vishnevsky D. K. Kiev Academy in the first half of the XVIII century / D. K. Vishnevsky. - K .: Type. I. I. Gorbunova, 1903. - 371 pp.
5. The gift of Galsky Gulevichivni // Monuments issued by the Provisional Commission for the analysis of ancient acts, highly established by the Kiev military, Podolsk and Volyn governor-general. - K.: Li-typographical institute I.K. Valnera, 1846. - T. 2. - P. 1-29.
6. Isaevich Y. D. Brothers and their role in the development of Ukrainian culture of the XVI-XVIII centuries. / D. A. Isaevich. - Kyiv: Science. opinion, 1966. - 251 pp.
7. Letter to Alexei Mikhailovich concerning the monks of the Kyiv Epiphany Fraternal Monastery / Rebel. I.P. Krypiakevich, I. L. Butych / Documents of Bogdan Khmelnytsky. - K .: AN SSSR, 1961. - P. 354-356.
8. Mukhin N.F. Kiev-brotherly school monastery / N.F. Mukhin. - K.: The printing house G. Korchak-Novitsky, 1893. - 422 p.
9. Ostapchuk S. Kiev-Mohyla Academy and Cossack Glory / S. Ostapchuk // Time and Events. - July 13th, 2011. - p. 7-8.
10. Petrov N. I. Kievan Academy in the second half of the XVII century / N. I. Petrov. - K .: Type. G.T. Korchak-Novitsky, 1895. - 177 pp.
11.Savchenko S. The founder of the Kyiv-Mohyla Academy: to the 400th anniversary of the creation of the Kyiv Brotherhood School (1615) / S. Savchenko // Dates and Events 2015, the first half: calendar of banners. dates - 2014 - No. 1 (5). - pp. 7-10.
12. Tayrova-Yakovleva TG Hetmans of Ukraine. Stories of fame, tragedies and courage / TG Tyirova-Yakovleva. - M .: Tsentrpoligraf, 2011. - 90 p.
13. Titov O. I. Kievan Academy in the era of reforms (1796-1819 gg.) / O. I. Titov. - K.: Type-lithography I. I. Chokolova, 1910. - 47 p.
14. Khizhniak Z. I. Kiev-Mohyla Academy / Z. I. Khizhnyak. - K: Higher school, 1988. - 268 p.
15. Khizhnyak Z. I. History of the Kyiv-Mohyla Academy / Z. I. Khizhnyak, V.K. Mankivsky. - K .: View. House: "Kyiv-Mohyla Academy", 2003. - 184 pp.
16. Khizhnyak Z. I. Rectors of the Kyiv-Mohyla Academy in 1615-1817. / Z. I. Khizhnyak. - K .: View. House "Kyiv-Mohyla Academy", 2002 - 189 pp.

УДК 902.01

Нємцев І.В.
Сумський держаний педагогічний університет
ім. А.С. Макаренка

ФОРМУВАННЯ ЗНАНЬ З АРХЕОЛОГІЇ В ШКОЛІ

У статті розглядаються методи археології в школі, історія введення археології у школі, археологічні гуртки, наводяться приклади гуртків з археології.

Ключові слова: *археологія, гурток, музей.*

Немцев И.В. Формирование знаний по археологии в школе.

В статье рассматриваются методы археологии в школе, история введения археологии в школе, археологические кружки, приводятся примеры кружков по археологии.

Ключевые слова: *археология, кружок, музей*

Nemtsev I.V. Formation of knowledge on archeology at school.

The article deals with the methods of archeology in school, the history of the introduction of archeology in school, archaeological circles, and examples of archeological circles.

Key words*: archeology, circle, museum.*

Актуальність дослідження. Згідно програми Міністерства освіти України для 5-9 класу, випускник основної школи – це патріот України, котрий знає її історію; носій власної культури, який поважає і культуру інших народів, має уявлення про світобудову, бережно ставиться до природи. Іншими словами, поставлена задача перед освітою полягає у тому, щоб виховувати гармонійно розвинуту особистість, котра знає, розуміє та глибоко цінує історію своєї країни.

Знайомство з археологічними джерелами в шкільному курсі історії є необхідним, оскільки, по-перше, оживляє оповідання і допомагає учням уявити себе в описаних подіях. По-друге, підвищує довіру учнів к достовірності історичних фактів, оскільки служить підтвердженням викладеним подіям, як у підручнику історії сказано, що історія – це наука, котра вивчає історію по речовим джерелам. По-третє, саме використання археологічних знахідок на уроках історії сприяє розвитку наглядно-образного мислення школярів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вивченню проблеми формування знань з археології у школі присвячені дослідження науковців, методистів, вчителів-практиків. Цінними є праці дослідників В. Н. Піскун [4], А. Л. Монгайт [3], В. В. Скирда[5].

Виклад основного матеріалу. Відомий археолог-історик А. Л. Монгайт писав: «Археологія – це розділ історичної науки. Кожний археолог у той же час історик. Вивчення археології зміцнює віру у свій народ та може бути доповненням до письмових історичних джерел, а інколи і основний матеріал» [7; с.200]. Підручник 6 класу про цю науку говорить так: «щороку археологія заповнює «білі» плями історії»[4;с.5]. Головна ціль учителів історії – це прищепити любов до цієї цікавої науки учням. Це можна робити різними способами. Але перш, ніж почати, треба дізнатися коли і ким вперше запропоновано залучати учнів до археологічної науки.

Першим, хто використовував археологію у школі ще у 1970-х роках минулого століття, був відомий краєзнавець М. С. Бєляєв, котрий розповідаючи учням історію міста Богодухова (Харківська область) ввів у шкільну програму на місцевому рівні такий предмет, як «Знайомство з археологією»[11]. Хоча варто зазначити, що ще у 1958 році журнал «Радянська археологія» писав, що «в багатьох школах УРСР існують археологічні гуртки, які проводять розкопки, використовуючи вже професійні методи». У цій же статті робилася велика подяка учням Кременчуцького району за те, що перед затопленням місцевості у 1958 вони допомогли археологам повністю розкопати літописне місто Воїнь» [1]. Пізніше у 1960 в тому ж таки журналі розповідалося, як організувати шкільний історико-археологічний музей [2]. У 1980-х роках з'явився всесоюзний з'їзд юних археологів-учнів «Моя батьківщина – СРСР» де представники різних будинків творчості, від районних до обласних з'їзжалися до республіканських центрів на конференцію юних археологів. У 1982 році вийшли книга «Оповіді про стародавній Київ», яка була націлена на дітей шкільного віку. Вона починалася з того, що «у 1976 році учень 8 класу Юрій Козубовський знайшов і приніс рукоятку ножа 12 століття до інституту Археології АН УРСР». Схожу річ було знайдено у Галичі і далі говориться, що «завдяки цьому можна прослідити зв'язок між містами» [6;с.11-12] і заохочується інших учнів робити так само. Таким чином вже почалося введення археології у школу, якщо до цього часу вона не була зв'язана зі школою, то тепер учні знайомилися із нею.

Як можна зараз це зробити? Найпростіший спосіб – це зробити таким чином, щоб учні змогли побачити в реальності те, що намальовано в підручнику, бо в підручнику не завжди зображено його натуральний вигляд. Потім можна сходити до музею, у якому ця річ знаходиться, і розповісти про неї таким чином, щоб у розповіді було акцентовано увагу на таких речах, як та де вона знайдена та яка її ціль, щоб учням самим хотілося знайти цей предмет. Наприклад, при вивченні теми у 6 класі «Скіфи на території України» у підручнику зображено пектораль. Треба вказати справжні розміри пекторалі і підкреслити той факт, що вона зроблена із золота. На роздум треба задати питання учням: чи можемо ми дозволити собі носити це кожен день? Чому? Можливо всього, що учні скажуть, що ні, тому що вона дуже дорога. А значить археологія допоможе зрозуміти учням, що скіфи були заможним народом, тобто археологія ілюструє теоретичні факти.

При більш детальному розгляду пекторалі учні зможуть більше дізнатися про уклад життя стародавніх скіфів. Так зліва і справа від центральної сцени стоять кобилиця з лоша й корова з телятами, а за ними – фігури обох людей. Юнак справа сидить на присідках та доїть овець – це доказує, що скіфи були скоторями.

Завдяки археології ми дізнаємося деякі особливості побуту скифів. На пекторалі зображено юнака, який затикає горщик травами, щоб вміст горщика не скис.

Розповідаючи це, вчитель може користуватися журналом «Археологія України» за 1992 рік, де розповідаються детальніше всі сюжети[10]. Цей журнал можна використовувати і до підготовки інших тем з історії України за 6-7 клас, бо там написано більш цікавіше, ніж у підручнику і таким чином учні будуть обізнані з тим, де можна знайти матеріал на певну археологічну тему стосовно України, бо це офіційне видання Інституту археології НАН України [5]. Використовуючи місцевий рівень, можна взяти за приклад «Сумську старовину», де у спеціальному розділі друкуються звіти археологічних розкопок на Сумщині [13]. Також у місті Глухові місцевий археологічний музей веде щомісячник «Соборний майдан» [12], який теж описує археологічні знахідкі в районі та місті. Таким чином учні більш стають обізнаним в історії свого краю, бо навіть в кінці кожного підручника є розділ «Наш край у...столітті», що дозволяє закріпити обізнаність про край та підняти у учнів патріотизм до своєї країни, починаючи із свого рідного краю.

Для того, щоб учні спробували це зробити та самі змогли побути у ролі археологів-науковців можна зробити, як радить В. Н. Піскун, а саме «з учнями треба створити кружок, який тісно співпрацює з місцевими археологами, щоб учні побачили, як працюють археологи та спробували покопати»[9;с.14]. У зв'язку з тим, що археологічний сезон триває з травня по вересень, учні не будуть відволікатися від уроків та через те, що це теплі місяці, у учнів буде менше проблем з погодою. Але, щоб цей гурток не займався протизаконною діяльністю він повинен співпрацювати з місцевими археологами, як це роблять учні Опришенської школи, де діє гурток «Юні археологи», який існує з 2001 року, завдяки якому учні співпрацюють з місцевими краєведами та постійно приймають участь у конференціях, присвячених розвитку учнівської археології [3]. Якщо у населенному пункті вже існує гурток археологів, то вчитель може запросити його представників на урок, де вони можуть розповісти про його роботу, але головне, щоб це були учні такого віку, як і учні в класі, бо дітям буде більш цікаво послухати враження від однолітків, ніж звичайну лекцію від людей постарше. Ці гуртки

інколи їздять на розкопки, де працюють представники інших національностей. Зазвичай ці гуртки не тільки їздять на розкопки, але й можуть проводити цікаві заходи, як наприклад учні закарпатськіх шкіл змогли прослухати лекцію «Римська політика у Карпатському регіоні». Після лекції відбулася дискусія та імпровізований концерт. А завершила це заняття екскурсія замком Сент Міклош, яку провела вихованка гуртка «Юних археологів» Олександра Баюк» [16].

Крім того учні можуть поспілкуватися з представниками інших національностей, з якими співпрацює гурток. Так, наприклад, у м. Новоархангельську при розкопках трипільців учні змогли прийняти участь у британсько-українській експедиції при розкопуванні поселення трипільської культури (матеріал 6 класу) [14]. У Запоріжжі на Хортиці завдяки гурткам з'їзждаються сотні учнів зі всієї країни, що дає змогу не тільки покопати, але й поспілкуватися з однолітками та знайти нових друзів [8]

Інколи буває, що учні самі випадково знаходять старовинні предмети. Так, у Чернігові знайшли скарб, на який натрапили випадково - просто набирали на пагорбі землю для пришкільної клумби. Про знахідку одразу повідомили завуча. Педагог викликала поліцію та археологів. "Ми носили землю на клумбу, - розповідає учень школи №24 Олександр. - Я копав і відчув щось тверде під лопатою. Спочатку думав, що то корінь. Ми з хлопцями вдарили всі разом по корню. Там був глечик, а всередині - старі монети». Хочеться також зазначити, які емоції переповнювали учнів, котрі це знайшли. «Про неймовірну знахідку учні розповідають без зайвих емоцій, але з гордістю. Діти пишаються, що саме вони біля рідної школи відкопали скарб» [15]. Ось із цього видно, що дітей переповнювали емоції за знайдене і як раз це і потрібно брати за увагу учителя про археологічні розкопки. І це не перший випадок, коли учні допомагали зробити ці знахідки. Так, у далекому 1956 році учні радомишельської школи відкрили стоянку кам'яного віку (найпершу у Західній Україні) і за це «29 вересня 1963 року було встановлено пам'ятний знак. Його відкриття стало в Радомишлі урочистою подією. Пам'ятник являв собою викладений з цегли чотирикутний пілон, загострений угорі» [17]. Ось так люди віддячили звичайним учням. Використовуючи цей приклад, вчетелі можуть розвинути у них жадобу теж стати відомими, бо в їхньому віці це якраз і є притаманним дітям шкільного віку.

У деяких населених пунктах не існує краєзнавчих музеїв, наприклад, у селах. Тому на уроках історії можна обговорити з учнями ідею його створення і притому можна уточнити, що в ньому також повинні бути археологічні матеріали. Інколи матеріал можна знайти у місцевих мешканців, які при оранці та вскопуванні городів знаходять ці джерела, тому учням слід зробити пам'ятку, де розписані питання, які задавати місцевим. Наприклад,

1. Де її знайдено?
2. З чим та чи знаходилася вона у якійсь тарі?
3. Коли?
4. Чи існує поруч, якась пам'ятка?
5. Як називається місцевість?
6. Чи відвідували місцевіть вчені?

Завдяки цієї пам'ятці учні зможуть вести каталог, у який можуть заносити ці знахідки. Друге питання допомагає встановити хронологічні межі знайденої пам'ятки, бо зазвичай певна культура має неповторний вид горшика. На п'яте питання учням потрібно більше всього робити увагу, бо інколи існують місцеві назви, як «городище», «село», «яр», і саме в таких місцевостях і роблять вчені великі знахідки. Після опитування учням зі вчителем слід відвідати місце знаходження, тобто «зробити розвідку на місці», так як в деяких путівниках можна зустріти такий вираз «городище(селище) використовується під пашню». Після цього звернутися до районного музею з повідомленням про знахідку, бо інколи ці знахідки рятували не одну археологічну пам'ятку. Шосте питання важливе тому, що зазвичай розкопки, вчених безслідно зникли і це буде величезна допомога у історії саме археологічних розкопок у рідному краю. Самі ж знахідки можна розмістити у окремому залі музею, куди можна помістити учнів займатися ними. Головне, щоб ці учні почергово мінялися для того, щоб усі в цьому змогли взяти участь. Також потрібно створити каталог музею, щоб не заплутатися у своєму невеликому фонді. Потім роздрокувати листи-запрошення, щоб проводити екскурсії для відвідувачів. Особливо на день села, тому що саме тоді згадується його власна історія, а історія – це, як відомо не тільки писемні, а й археологічні, тобто матеріальні, джерела і учням буде цікаво вивчати історію населенного пункту поглибніше. Нині відомі музеї з'являлися саме на ентузіазмі засновників, та з маленьких приміщень. Але це не стало на заваді до їхнього існування і по сей день їх відвідують багато людей.

Таким чином пропогування археології серед учнів почалося ще за рядянських часів, хоча і минуло багато років. Спроба привити любов археології к учням можна робити різними методами, бо відомо, що дітям буде краще доторкнутися до історіії, так цікавіше, чим просто дивитися на малюнки, які не завжди бувають кольорові та розкрити перед ними великі можливості тим, що учні будуть працювати зі старшими, з однолітками, пізнавати історію свого краю, дізнаються де можна знайти інформацію про археологічні розкопки вже на науковому рівні. Тоді в учнів з'явиться відчуття патриотизму до свого краю та до Батьківщини. Вони зможуть доторкнутися до життя «предків» і зможуть більше полюбити свою Україну.

ЛІТЕРАТУРА

1. Археологические работы школьников//Советская археология – 1958.–книга 2.–С.292-294
2. Гроздилов Г. П. К вопрсу о построении музейной археологической экспозиции/Г. П. Гроздилов//Советская археология.–1960.–книга 4.–С.227-231
3. Гурток «Юні археологи» [електронний ресурс]. –Режим доступу: http://oprisenischool.ucoz.ua/index/gurtok_quot_juni_arkheologi_quot/0-20
4. Д'якчков С. В. Історія давнього світу. Давня історія українських земель(інтегрований курс) 6 клас/С. В. Д'яченко – Харків, Ранок, 2006. –336с.
5. Журнал «Археологія»[електронний ресурс].–Режим доступу: http://www.iananu.org.ua/vidannya-ia/periodichni/aktualni-seriji/arkheologiya
6. Івакін Г. Ю. Оповіді про стародавній Київ/Г. Ю. Івакін –К.,Рядянська школа –112с.
7. Монгайт Л. В. Археология и современность/Л. В. Монгайт// Советская археология. – 1960. – книга 4. – С.200-214.
8. На Хортиці дітей заохочують до археології [електронний ресурс].–Режим доступу: http://podrobnosti.ua/985030-na-hortits-dtej-zaohochut-do-arheolog-vdeo.html
9. Пискун В. Н. Использование памятников археологии в краеведческой работе в школе/В. Н. Пискун//Проблемы археологии Сумщины(тезисы докладов областной научно-популярной конференции) – Сумы. –1989. –С. 13-14
10. Русяєва М. В. Основний сюжет скіфської пекторалі з тов стої могили/М. В. Русяєва//Археологія.–1992–книга 3–С.34-46
11. Скирда В. В. Археологія в школі/В. В. Скирида // Методичний вісник історичного факультету № 1. – Харків: Консум, 2002. – С. 59 – 61.
12. Соборний майдан [електронний ресурс].– Режим доступу: http://nz-hlukhiv.com.ua/nashi-vidannya/gazeta
13. Сумська старовина [електронний ресурс].– Режим доступу: http://starovyna.sumdu.edu.ua
14. Українсько-британські дослідження в Кіровоградській області перевернули уявлення про трипільску культуру [електронний ресурс]. –Режим доступу:https://gre4ka.info/mandry/998-55ukraino-brytanski-arkheolohichni-doslidzhennia-v-kirovohradskii-oblasti-perevernuly-uiavlennia-pro-trypilsku-kulturu-foto
15. У Чернігові школярі відкопали давні монети [електронний ресурс]. –Режим доступу: www.bbc.com/ukrainian/features-39571414
16. Юні археологи вивчали таємниці замку Сент-Міколош [електронний ресурс]–Режим доступу: http://mukachevo.today/news/suspilstvo/juni_arheologi_vivchali_taemnici_zamku_sent-miklosh
17. Як знахідка учнів спростувала теорію, що територія Полісся була непридатна для заселення в прадавні часи [електронний ресурс].–Режим доступу:http://news.dks.com.ua/index.php/news/kultura/22801-yak-znakhidki-uchniv-sprostuvali-teoriyu-shcho-teritoriji-polissya-buli-nepridatni-dlya-prozhivannya-v-pradavni-chasi

REFERENCES

1. Archaeological works of schoolchildren // Soviet archeology - 1958.-book 2.-C.292-294
2. Grozdilov GP P Vpris on the construction of a museum archaeological exposition / G. P. Grozdilov // Soviet archeology.-1960.-book 4.-C.227-231
3. Circle "Young Archeologists" [electronic resource]. -Access mode: http://oprisenischool.ucoz.ua/index/gurtok_quot_juni_arkheologi_quot/0-20
4. Dyachkov SV The history of the ancient world. Ancient History of Ukrainian Lands (Integrated Course) Grade 6 / S. V. Dyachenko - Kharkiv, Morning, 2006. -336c.
5. Journal "Archeology" [electronic resource] .- Mode of access: http://www.iananu.org.ua/vidannya-ia/periodichni/aktualni-seriji/arkheologiya.
6. Ivakin G. Yu. Stories about ancient Kyiv / G. Yu. Iwakin -K., Ryadianskaya school -112s.
7. Mongayit L. V. Archeology and Modernity / L. V. Mongayit // Soviet archeology. - 1960. - Book 4. - September 2002-214.
8. Khortitsa children are encouraged to archeology [electronic resource] .- Mode of access: http://podrobnosti.ua/985030-na-hortits-dtej-zaohochut-do-arheolog-vdeo.html
9. Piskun V.N. Use of archeological monuments in local studies in school / V. N. Piskun // Problems of Archeology of Sumy Region (abstracts of the reports of the regional scientific-popular conference) - Sumy. -1989 -WITH. 13-14
10. Rusyaeva MV The main plot of the Scythian pectoralis from the standing grave / M. V. Rusyaev // Archeology.-1992-book 3-S.34-46
11. Skyrda VV Archeology in school / V. V. Skirida // Methodical bulletin of the historical faculty № 1. - Kharkiv: Consum, 2002. - C. 59 - 61.
12. Cathedral Square [electronic resource] .- Mode of access: http://nz-hlukhiv.com.ua/nashi-vidannya/gazeta
13. Sumy antiquity [electronic resource] .- Mode of access: http://starovyna.sumdu.edu.ua
14. Ukrainian-British studies in the Kirovograd oblast turned over the idea of the Trypillyks culture [electronic resource]. -Access mode: https: //gre4ka.info/mandry/998-55ukraino-brytanski-arkheolohichni-doslidzhennia-v-kirovohradskii-oblasti-perevernuly-uiavlennia-pro-trypilsku-kulturu-foto
15. In Chernihiv schoolchildren dug old coins [electronic resource]. -Access mode: www.bbc.com/ukrainian/features-39571414
16. Young archeologists have studied the secrets of the castle Saint-Mikolosh [electronic resource] -Access mode: http://mukachevo.today/news/suspilstvo/juni_arheologi_vivchali_taemnici_zamku_sent-miklosh
17. As a discovery of students dismissed the theory that the territory of Polissya was unsuitable for settlement in ancient times [accessed by the electronic resource] .- Mode of access: http: //news.dks.com.ua/index.php/news/kultura/22801-yak -znakhidki-uchniv-vorstvu-teoriyu-shcho-teritoriji-polissya-buli-nepodadni-dlya-prozhivannya-v-startavni-chasi

УДК 94 (477)

Закусило Олексій
(м.Київ)

«СЕКТОР Д». ПОДІЇ ЧЕРВНЯ 2014р.

У статті зроблено спробу встановити події червня 2014 р. у рамках проведення антитерористичної операції на Сході України. Географічні рамки дослідження окреслені межами так званого «сектору Д» - зони, де були найгарячіші бої, що фактично вирішили долю конфлікту. Результатом бойових дій червня 2014 р. стало є довготривала фаза АТО.

Ключові слова: *«Сектор Д», антитерористична операція, червень 2014 р., збройні сили України*

Закусило Алексей «Сектор Д». События июня 2014

В статье сделана попытка установить события июня 2014 в рамках проведения антитеррористической операции на Востоке Украины. Географические рамки исследования очерчены пределами так называемого «сектора Д» - зоны, где были самые горячие бои, фактически решили судьбу конфликта. Результатом боевых действий июня 2014 стало является долговременная фаза АТО.

Ключевые слова*: «Сектор Д», антитеррористическая операция, июнь 2014, вооруженные силы Украины*

Zakusylo Oleksii (Kyiv) "Sector D". Events January 2014.

The article attempts to establish events in June 2014 as part of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine. The geographic scope of the study was outlined by the boundaries of the so-called "sector D" - the zone where the hottest battles were, which actually resolved the fate of the conflict. The result of the fighting in June 2014 was a long-standing phase ATO.

Key words: *"Sector D", anti-terrorist operation, June 2014, armed forces of Ukraine*

Від початку проведення антитерористичної операції на Сході України минуло майже 4 роки. Тисячі українських військових пройшли через пекло війни, десятки тисяч сімей українців постраждали. Причин такого стану речей можна визначити дуже багато, причому їх оцінка прямо залежить від політичних уподобань пошукача. Ми вирішили встановити хронологію подій проведення АТО у червні 2014 р. – періоді, коли починався найбільший в сучасній історії України воєнний конфлікт, що на сьогодні забрав тисячі життів, є абсурдним з точки зору світової політики, але не має статусу війни, оскільки офіційно країни-противника (агресора) не має.

Основу нашого дослідження склали офіційні дані Інформаційно-аналітичний центр РНБО України та спогади українських військових – учасників тих подій.

У перші місяці проведення АТО у «секторі Д» ВСУ були представлені такими підрозділами:79 окрема аеромобільна бригада, 36 бригада (морська піхота), 51 та 72 окремі мобільні бригади, 1-й батальйон 25-ї ВДБр.

Керівництво АТО оцінюючи ситуацію прийняло рішення про посилення контролю на україно-російському кордоні та якнайшвидшому закритті КПП на кордоні до врегулювання ситуації, оскільки українські прикордонники на той момент і час не могли забезпечити його непорушність, оскільки проросійські бойовики та військова техніка фактично безперешкодно заїжджали до Донецької та Луганської областей. Реагуючи на ці події Міністр закордонних справ Росії Сергій Лавров відзначав, що Росія стурбована внутрішньополітичною ситуацією в Україні, але ніякої російської військової техніки чи особового штату на території України нема й бути не може [1].

Варто зауважити, що окрім Сходу України неспокійна ситуація була й в проросійській невизнаній республіці Придністров'я, де у цей період активізувалися російські військові. У квітні 2014 р. в Одеську область для підсилення контролю українського кордону було мобілізовано 2-й батальйон 79 ОАЕМБ, військовослужбовці якого зайняли позиції на блокпостах. Після ротації їх замінили морські піхотинці 36-ї бригади, а 2-й батальйон було передислоковано на Схід.

Станом на початок травня 2014 р., ситуація у Донецькій та Луганській областях продовжувала залишатися неконтрольованою, збройні банд формування встановили контроль над рядом великих населених пунктів, почалися диверсії проти українських військових. Вранці 22 травня 2014 р. поблизу районного центру Волноваха Донецької області диверсійною групою ворога (прибули на 2-х позашляховиках та 2-х інкасаторських авто з маркуванням «Приватбанк Україна») було атаковано український блокпост та розстріляна колона військової техніки 51-ї ОМБ. Раптовість нападу та низька бойова підготовка українських військових, які раніше ніколи не брали участі у бойових діях мала своїм наслідком серйозні втрати особового (18 убитих, 32 поранених) та технічного складу (1 ЗУ, 3 БМП 2, позашляхових УАЗ 452, вантажний автомобіль ЗІЛ 131), а також дезорганізацію та зниження бойового духу особового складу ЗСУ. Через деякий час після Волоноваської трагедії, СБУ повідомила, що диверсійною групою керував російський офіцер ГРУ, полковник Ігор Безлер («Бєс»). Після цього, командування приймає рішення замінити підрозділ, після передислокації місце 51 бригади зайняв 1-й батальйон 72-ї ОМБ, проте складна ситуацію у Слов'янську вимагала нової передислокації 72-ї, а на їх місці розмістили 2-й батальйон 79-ї ОАЕБ, які у цей час готувалися до атаки на Дмитрівку. Одним із

наслідків Волноваської трагедії стало також укріплення сил збройних банд формувань у ряді населених пунктів, зокрема у Дмитрівці, що була важливим комунікаційним пунктом [2].

На початку червня 2-й батальйон 79-ї бригади під командуванням Артема Котенка вирушив під Амвросіївку, де з'єднався з 1-м батальйоном 25-ї ВДБ під командуванням полковника Євгена Мойсюка. Командний пункт 79-ї бригади розміщувався біля с. Тарани. У цей час, за даними української розвідки, через неконтрольовану ділянку кордону з російської сторони продовжувалося перекидання особового складу та військової техніки, іноді колони нараховували більше трьох десятків машин, включаючи танки, БМП та БМ-21 (град). Поспішаючи вирішити ситуацію, та якнайшвидше відновити контроль над кордоном, Генштаб віддає наказ командиру 2-го батальйона 79-ї бригади, майору Семену Колейнику (позивний «Браво») сконструювати переправу через річку Міус поблизу Кожевні в обхід Дмитрівки, яка на той час була під контролем бойовиків у складі, за різними розвідданими від однієї до двох РТГ з бойовою технікою та артилерією. Ситуацію ускладнювало ще й мінування мостів поблизу Дмитрівки, котрі мали детонувати у разі успішного українського штурму [3].

Посилений загін прикордонної служби зайняв контрольно-пропускний пункт Маринівка, що знаходиться південніше Савур-Могили. 5 червня бойовики із загону «Восток» під керівництвом колишнього командира донецької «Альфи» Олександра Ходаковського спробували взяти штурмом КПП, але, зазнавши суттєвих втрат, відійшли назад. Невдалий штурм Маринівки став черговою невдачею для «Востока» [4]. 7-го червня 2014 року бойовики зайняли висоту, яка мала стратегічно важливе значення і контроль над нею фактично вирішував подальшу долю війни. За Савур-Могилою знаходиться місто Сніжне, західніше від нього – висота дозволяла контролювати дорогу Харцизськ-Шахтарськ-Торез-Сніжне-Красний Луч – єдину неконтрольовану ЗСУ дорогу, яка на той час сполучала між собою Донецьк та Луганськ. Контроль над цією дорогою дозволяв терористичним організаціям «ДНР» та «ЛНР» отримувати з Росії підкріплення, а також зброю та боєприпаси. Дуже швидко до висоти було стягнуто сили бойовиків та за координуванням російських кадрових військових облаштовані серйозні укріплені райони [5].

Паралельно з початком руху на Кожевню, 4-та рота 79-ї ОАЕМБ отримали завдання взяти під контроль Савур-Могилу та розмістити там гаубичну батарею, що дозволило б надавати належну артилерійську підтримку українським силам, що рухалися б на зачистку прикордонної зони, адже взявши під контроль висоту, можна було в подальшому розвинути наступ і розділити терористів так званих «ДНР» та «ЛНР», позбавивши їх сполучення та постачання [6].

Відоме українське вебінформ агентство «Обозреватель» у розслідуванні, присвяченому роковинам початку боїв на Савур Могилі повідомляє, що постанова про взяття (форсування) висоти було прийнято Штабом АТО лише 12 червня 2014 р. Як зауважують військові експерти таке рішення було вимушеним, так як сусідні стратегічні пункти Дмитрівка, Міусинськ та Сніжне були серйозно укріплені противником людськими (гарнізон 400-600 бойовиків) та технічними ресурсами (БМП, БТР, БМ-21 «Град», Т-72) і взяти їх швидким штурмом за наявності постійної технічної підтримки зі сторони російського кордону було дуже ризиковано [7].

Завдання форсувати Савур-Могилу першою отримала 4-та рота 79-ї аеромобільної бригади до якої входили гаубична батарея Д-30, шість БР та зенітні установки. Автомобілі зі спецпризначенцями та розвідниками під'їхали до Савур Могили. Група пішла на розвідку й на верхівці кургану наткнулася на засаду, з якої ворог відкрив вогонь. У цей час командир гаубичної батареї Губанов повідомив, що одна гаубиця приведена до бойової готовності й він готовий вистрелити прямим наведенням по позиції противника. У сторону кургану вирушили БТРи та автомобілі з прикріпленими зенітними установками «ЗУ-23», розпочався бій у ході якого зі Сніжного на допомогу бойовикам попрямувало два танка, один з яких був підбитий нашими солдатами [8]. Після тригодинного бою колона 79-ї бригади пішла направо, вийшовши на Тарани. Результатом невдалого штурму були втрати серед особового складу ВСУ: 2-є загиблих і 28 поранених бійців. Савур-Могила залишилася під контролем незаконних збройних сепаратистських формувань.

За словами командира 1-го батальйону 79 ОАЕМБр Максима Миргородського (позивний «Майк»), відійшовши до с.Тарани, командування розвідувально-тактичної групи ВСУ подало запит до штабу АТО про нове місце дислокації [9]. Паралельно з провалом операції на Савур Могилі, 5-тій роті 79-ї бригаді, під командуванням майора Семена Колейника було поставлено бойове завдання взяти висоту поблизу Дібрівки та спорудити переправу під Кожевнею. Для виконання цього завдання, за наказом командира бригади, полковника Олексія Шандара було сформовано бойову групу на чолі майора Колейника. Група вирушила на висоту під Дібрівкою, дорога пролягала через Маринівку, яка за попередньою інформацією була вільною від бойовиків [10]. Поблизу кордону група Колейника з'єдналася з полковником прикордонної служби Ігорем Момотом, який провів їх до Кожевні. Природні особливості ландшафту значно ускладнювали головну задачу – спорудження переправи, про що було повідомлено командування, але рішення стосовно переправи змінено не було. Колейник з Момотом вирішують проблему, підігнавши танк, який, відкинувши відвал, починає зрізати крутий схил берегу, це зайняло кілька годин. Під час спорудження переправи десантників почали обстрілювати з табору «Блакитні Скелі» під Дмитрівкою. У відповідь українська сторона завдала вогню з гаубиць. До другої половини дня переправа була встановлена. Прикордонники дали провідника, який мав провести групу «нульовою зоною» до Дібрівки.

Успішно подолавши переправу, тактична група рушила далі. Розвідку забезпечували спецпризначенці під командуванням Юрія Коваленка (група 3 СпН). Поблизу с. Дібрівка розвід група наткнулася на ворожу засаду, які чекали на колону 79 бригади. У бою було поранено 8 та загинув один український десантник. Українськими військовими було виклакано на допомогу два гелікоптера МІ 24, які завдали потужного удару з повітря по позиціях ворога та забрали з поля бою ранених та убитих. Саме тоді у «секторі Д» бойовики вперше застосували переносний зенітно-ракетний комплекс (ПЗРК). Українські десантники увечері 12 червня дійшли до Дібрівки та зайняли висоту 185 (відома як висота «Граніт»), після чого у «сектор Д» у бік україно-російського кордону було розпочато введення механізованих підрозділів. Будуючи стратегію ведення операції з закриття кордону Генеральний Штаб розглядав висоту під Дібрівкою як стратегічно важливу, адже контроль над нею, спорудження переправи та вогневий контроль місцевості (у разі бою з ворогом, підрозділи, що дислокувалися на висотах, мали планові цілі для артилерійського вогню. Також були організовані високомобільні групи швидкого реагування, завданням яких було прикривати колони у разі виникнення вогневого контакту з противником), дозволяли передислоковувати особовий склад та техніку вздовж кордону. Сусідню від «Граніту» висоту зайняла 4-та рота 2-го батальйону 79 ОАЕРМБр, ця висота отримала назву «Браво» (на честь позивного Семена Колейника). Висота під Дяково стала командним пунктом 79-ї бригади. Фактично сили 79-ї бригади (окрім першого батальйону і 2-х рот другого батальйону), що дислокувалися на трьох висотах – «Граніт», «Браво» й «Дяківські» тримали оборону на цій ділянці. Варто відзначити, що висоту «Браво» до прибуття групи Миргородського утримував 1-й батальйон 25-ї ВДБр під командуванням Євгена Мойсюка, який пізніше закріпився під Зеленопіллям [11]. У період 13-15 червня бійці ЗСУ під мінометним та автоматичним обстрілами, у тому числі й з «нуля», вели роботи з укріплення зайнятих висот. У цей же час під Амвросіївку передислоковують 1 батальйон 72-ї бригади.

17-18 червня 2014 р після налагодження опорних пунктів та укріплення зайнятих позицій силами ЗСУ бригада Миргородського була передислокована у напрямку Слов'янська для участі в операції зі звільнення смт. Ямпіль. 19 червня 2014 р. сили ЗСУ та НГУ звільнили Ямпіль. Загалом у операції зі сторони ЗСУ було задіяно: 3 мр та тр 24 мбр; більше шістнадцяци БМД-1 та БМД-2, три 1В119 «Реостат», командно-штабна машина (КШМ) та батарея протитанкових керованих ракет (БТРК);- розвідрота 95 аембр ; група 73 центру СпН на БТР-80; 4 БТР-4 НГУ та СпН ВВ/НГУ "Барс" і «Омега» (броньований білий бус та БТР-80 з №700,);- 1 батарея 1 дивізіону 55 арбр (6 гаубиць МСТА-Б);- 1 батарея 1 дивізіону 25 пдбр (5 САУ 2С9);- 4 САУ "Акація" 24 мбр;- 6 "Градів" 24 мбр;- 9 Д-30 з третього батальйону 80 аембр;- мінбатр 24 мбр; 2 Су-25 [12]**.**

Бій за Ямпіль фактично був одним з перших повномасштабних та кровопролитних боїв від початку проведення АТО. Ціною перемоги українських сил стали 22 загиблих та багато поранених військових, втрати бойовиків склали за різними даними 4-10 чоловік убитими, кількість поранених невідома [13]**.** Загалом у період 19-21 червня нашим військовим вдалося перекрити усі шляхи якими терористичному угрупуванню Гіркіна постачалися боєприпаси, це мало своїм наслідком відносно швидке звільнення Слов'янська, Краматорська, Костянтинівки, Артемівська, Дружківки 5-6 липня 2014 р. За даними українського розвідника Ігоря Лук'янова, на момент відходу терористичної групи з Слов'янська її чисельність становила 1824 особи [14]**.**

По закінченню звільнення Слов'янська 1-й батальйон 79-ї бригади рушив до україно-російського кордону і зайняв позиції в організованій там українськими силами системі оборони, натомість 4-та, 5-та і 6-та роти 72-ї бригади під командуванням майора Драпатого зайняли позиції на висотах поблизу с. Ізварине. Основна група десантників дислокувалася поблизу Зеленопілля, до КПП Ізвариного було перекинуто тільки групу спец призначенців під командуванням Юрія Коваленко «Путнік», які змінюючи позицію з висоти «Браво», забрали з собою батарею Д-30 79-ї бригади, якою керував Губанов. А на висоті для артилерійської підтримки розташувалася батарея 2С3 72-ї бригади під командуванням Дмитра Ющенка «Рейтар». Батарея 55-ї бригади під командуванням Вадима Гризуна була передислокована у район між Панченково та Червонопартизанськом, поблизу якого також розмістилися 4 і 6-та роти. 7-ма рота 72-ї бригади розташувалася між Ізварино та Краснодоном [15].

Таким чином, станом на кінець червня, українські військові зайняли свої нові позиції у «секторі Д» й перекрили фактично усі шляхи постачання допомоги незаконним збройним формуванням окрім невеликої частини дороги, що йшла від Донецька Ростовської області РФ. 23 червня було оголошено перемир'я, яке фактично виявилося одностороннім, так як зі сторони терористів не дотримувалося. Позиції ВСУ, що дислокувалися вздовж кордону піддавалися обстрілам ворожої артилерії, активно діяли і диверсійні групи противника атакуючи українські блок пости. Терористи постійно отримували бойове підкріплення та інформацію про українські позиції. Саме події кінця червня 2014 р. визначили подальший розвиток та хід бойових дій, отримавши підкріплення терористи Л\ДНР під командуванням кадрових офіцерів з РФ зуміють переломити хід кампанії й відрізати більше тисячі українських військових, що перебували у «секторі Д» в Ізваринський котел.

ЛІТЕРАТУРА

1. Марко Сергій Изваринский котел подій [Електронний ресурс] Режим доступу:https://petrimazepa.com/izvarino.html.
2. Марко Сергій Изваринский котел подій [Електронний ресурс] Режим доступу:https://petrimazepa.com/izvarino.html.

3. Битва за Савур-Могилу. Хроніка подій [Електронний ресурс] Режим доступу: http://tyzhden.ua/Society/153886.
4. Битва за Савур-Могилу. Хроніка подій [Електронний ресурс] Режим доступу: http://tyzhden.ua/Society/153886.
5. Битва за Савур-Могилу. Хроніка подій [Електронний ресурс] Режим доступу: http://tyzhden.ua/Society/153886.
6. Жирохов Михайло Битва за Донбасс. Проклятая высота: штурм Саур-Могилы [Електронний ресурс] Режим доступу:https://www.obozrevatel.com/crime/29601-bitva-za-donbass--proklyataya-vyisota-shturm-saur-mogilyi.htm.
7. Жирохов Михайло Битва за Донбасс. Проклятая высота: штурм Саур-Могилы [Електронний ресурс] Режим доступу:https://www.obozrevatel.com/crime/29601-bitva-za-donbass--proklyataya-vyisota-shturm-saur-mogilyi.htm.
8. Марко Сергій Изваринский котел подій [Електронний ресурс] Режим доступу:https://petrimazepa.com/izvarino.html.
9. Пайкин Алексей Зарисовки гибридной воны [Електронний ресурс] Режим доступу: http://artofwar.ru/s/saenko_p_p/izvarino.shtml.
10. Марко Сергій Изваринский котел подій [Електронний ресурс] Режим доступу:https://petrimazepa.com/izvarino.html.
11. Марко Сергій Изваринский котел подій [Електронний ресурс] Режим доступу:https://petrimazepa.com/izvarino.html.
12. Злочин і кара. Ямпільський казус [Електронний ресурс] Режим доступу:https://feldherrnhalle.livejournal.com/15179.html.
13. Злочин і кара. Ямпільський казус [Електронний ресурс] Режим доступу:https://feldherrnhalle.livejournal.com/15179.html.
14. Игорь Лукьянов, Исповедь разведчика [Електронний ресурс] Режим доступу:http://tsn.ua/special-projects/macleod/.
15. Марко Сергій Изваринский котел подій [Електронний ресурс] Режим доступу:https://petrimazepa.com/izvarino.html.

REFERENCES

1. Marco Sergey Izvarinsky pot of events [Electronic resource] Access mode: https: //petrimazepa.com/izvarino.html.
2. Marco Sergey Izvarinsky pot of events [Electronic resource] Access mode: https: //petrimazepa.com/izvarino.html.
3. Battle for Savur Mohyla. Chronicle of Events [Electronic resource] Access mode: http://tyzhden.ua/Society/153886.
4. Battle for Savur Mohyla. Chronicle of Events [Electronic resource] Access mode: http://tyzhden.ua/Society/153886.
5. Battle for Savur Mohyla. Chronicle of Events [Electronic resource] Access mode: http://tyzhden.ua/Society/153886.
6. Zhyrokhov Mikhail Battle for the Donbass. Cursed Height: Saur-Tomburst assault [Electronic resource] Access mode: https: //www.obozrevatel.com/crime/29601-bitva-za-donbass--proklyataya-vyisota-shturm-saur-mogilyi.htm.
7. Zhirokhov Mikhail Battle for the Donbass. Cursed Height: Saur-Tomburst assault [Electronic resource] Access mode: https: //www.obozrevatel.com/crime/29601-bitva-za-donbass--proklyataya-vyisota-shturm-saur-mogilyi.htm.
8. Marco Sergey Izvarinsky pot of events [Electronic resource] Access mode: https: //petrimazepa.com/izvarino.html.
9. Paikin Aleksey Sketches of the hybrid wave [Electronic resource] Access mode: http://artofwar.ru/s/saenko_p_p/izvarino.shtml.
10. Marco Sergey Izvarinsky pot of events [Electronic resource] Access mode: https: //petrimazepa.com/izvarino.html.
11. Marco Sergey Izvarinsky pot of events [Electronic resource] Access mode: https: //petrimazepa.com/izvarino.html.
12. Crime and punishment. Yampolsky case [Electronic resource] Access mode: https: //feldherrnhalle.livejournal.com/15179.html.
13. Crime and punishment. Yampolsky case [Electronic resource] Access mode: https: //feldherrnhalle.livejournal.com/15179.html.
14. Igor Lukyanov, Confession of the Scout [Electronic resource] Access mode: http: //tsn.ua/special-projects/macleod/.
15. Marco Sergey Izvarinsky pot of events [Electronic resource] Access mode: https: //petrimazepa.com/izvarino.html.

УДК 829.01

Анастасія Поліщук
(Київ)

ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ ТА СВІТОГЛЯД М. РИЛЬСЬКОГО

У статті А. Поліщук здійснено спробу через реконструкцію фактів біографії українського поета та етнографа М.Рильського визначити формування його світогляду та історичних поглядів. Авторкою проаналізовано особливості середовища у якому зростав М. Рильський, акцентовано увагу на ролі кращих представників української національно свідомої інтелігенції кінця XIX – початку XX у становленні М. Рильського.

Ключові слова: *М. Рильський, інтелігенція, українська національна свідомість, самоідентифікація*

Анастасия Полищук. Исторические взгляды и мировоззрение М. Рыльского.

В статье А. Полищук предпринята попытка из-за реконструкции фактов биографии украинского поэта и этнографа М. Рыльского определить формирование его мировоззрения и исторических взглядов. Автором проанализированы особенности среды в котором рос М. Рыльский, акцентировано внимание на роли лучших представителей украинской национально сознательной интеллигенции конца XIX - начала XX в становлении М. Рыльского.

Ключевые слова: *М. Рыльский, интеллигенция, украинская национальная сознание, самоидентификация*

Anastasia Polishchuk. Historical views and the worldview of M. Rylsky.

In the article, A. Polishchuk attempted to reconstruct the facts of the biography of the Ukrainian poet and ethnographer M.Rylysky to determine the formation of his outlook and historical views. The author analyzed the peculiarities of the environment in which M. Rylsky grew and emphasized the role of the best representatives of the Ukrainian nationally conscious intelligentsia at the end of the 19th and early 20th centuries in the formation of M. Rylsky.

Key words: *M. Rylsky, intellectuals, ukrainian national consciousness, self-identification*

Максим Тадейович Рильський – великий український поет, перекладач, публіцист, громадський діяч, мовознавець, літературознавець. Був вихований у любові до рідної мови та землі. Пройшовши тернистий шлях становлення залишився вірним своїм життєвим ідеалам, які були закладені ще в дитинстві.

Традиції сімейного виховання не лише захищали основи національної ідентичності, але й дали можливість українцям внести до світової духовної скарбниці у різних галузях культури імена багатьох учених, меценатів, громадських діячів, митців, що створювали своєрідні династії. Друга половина XIX – початок XX ст. збагатили українську культуру іменами представників таких родин, як Терещенки, Симиренки, Білозерські-Куліші, Драгоманови-Косачі, Тобілевичі, Грінченки й ін. Особливе місце в цьому ряду славетних українських родів, що здійснили неоціненний внесок у становлення модерної української нації, займає родина Рильських. Вихований у колі високоінтелектуальних представників української інтелігенції Максим Рильський з малого віку засвоїв непорушні для себе правила: любов до батьківщини та сім'ї, народної пісні, народного слова, мови, культури, історії, вірність дружбі, чесність [11, с.68].

Відтворення деяких аспектів життя, що відіграли роль у становленні світогляду та виробленні певної життєвої позиції М. Рильського становить наукову новизну нашого дослідження.

Окремі аспекти окресленої нами проблеми відображено у дослідженнях: В. Дончика [3], І. Коляди [4], М. Пилилась [9] та ін.

Батько М. Рильського будучи людиною освіченою, маючи стійкі світоглядні та політичні переконання, заклав підвалини майбутньої громадянської позиції сина, його любові до свого народу, мови, культури. Адже саме «через систему традицій кожен народ відтворює і продовжує себе, свою духовну культуру, свій характер і психологію у своїх дітях» [13, С.202-203].

Молодому письменникові пощастило: батько залишив у «спадщину» не лише початкову освіту (саме батько навчив читати Максима ще в зовсім юному віці) і генетично успадкований талант до слова, а й батькове оточення. Проживання у родинах славетних діячів українського руху М. Лисенка, О. Русова «накладає новий відбиток на світогляд поета» [8, С.46]. Як і батько, М.Рильський прагнув кращої долі своєму народові і зробив усе можливе для його процвітання. Свого часу Тадей Рильський говорив: «… український народ може добре вирішити свою долю тільки будучи освіченим, а тому перший обов'язок тих, хто почуває себе сином свого народу, вжити всіх зусиль, щоб допомогти йому скоріше одержати освіту, скоріше вивести цим з пригноблення соціального і національного становища». Він власним коштом збудував і утримував церковно-приходську школу, в якій були кабінети хімії і фізики, частину предметів він викладав сам, прагнув дати освіту усім своїм селянам. Будучи послідовним «хлопоманом», «любителем хлопів», Т. Рильський часто захищав своїх селян в судах та управах. Так народилася серія популярних книжечок українською мовою для селян: «Сільські пригоди» з практичними порадами про право випасу селянської худоби у поміщицьких лісах, вигіднішого ведення сільського господарства; «Херсонські заробітки» – своєрідне керівництво для заробітчан про те, як селяни Київської, Полтавської, Чернігівської та Подільської губерній ходять улітку на заробітки до Херсонської губернії, які там гроші платять, скільки коштує проїзд і як доїхати. А фундаментальна праця з економіки «Студії над основами розкладу багатства», де вперше було запропоновано фахову термінологію, надруковану в «Записках НТШ», на думку І. Франка, є «перша праця по економії суспільній на нашій мові». Ця праця опублікована у закордонному на ту пору Львові, де не діяла заборона друкувати українською, й стала першою розвідкою з економіки українською мовою. Максим Тадейович Рильський, як і батько, також доклав багато зусиль у справі допомоги людям у вирішенні їхніх буденних питань, адже п'ять скликань поспіль був депутатом Верховної Ради УРСР і, як свідчать архівні джерела, відгукувався на всі запити своїх виборців. По смерті Т. Рильського в некролозі, надрукованому в «Киевской старине» під ініціалами О. Л., дуже влучно, стисло підсумовано життєвий шлях великого українця: «Все його життя було на подив гармонійним сполученням ідеалів і вчинків». Очевидно, що і життя його, без перебільшення, славетного сина було гідним продовженням втілення в життя ідеалів свого батька [14, С.206].

Як зауважує сучасний український дослідник Олекса Ющенко, життєвим кредом поета були слова: «Бути з людьми, чимось допомагати кожній людині, що звернеться з якимось проханням» [16]. М. Рильський товаришував з людьми різних професій. Тут і лікарі – брати Коломійченки, і академік – знавець природи Петро Погребняк, з яким гостював на Сумщині, милувався Михайлівською цілиною в Лебединському районі, і засновник Київського ботанічного саду академік Гришко, і народний селекціонер Магомет, і кобзар з Великої Писарівки, що на Сумщині, Єгор Мовчан... Ясна річ, щира дружба з письменниками різних поколінь, особливо з Павлом Губенком і не менша дружба протягом всього життя з учителями, з тим великим загоном, що "сіє добре, розумне" в дитячі серця. Поет Максим Рильський звідав і "учительського хліба", у двадцятих роках учителював у 2-й трудовій залізничній школі в Києві, на Солом'янці, викладав українську мову та літературу. Про його піклування, тепле ставлення до учнів, бажання подати допомогу кожному свідчать залишені його учнями спогади, а серед них особливо вражаючий Івана Івановича Іванова – багатолітнього в'язня сталінських таборів. Хлопчиком він пізнав доброту свого вчителя в школі на Солом'янці, в залізничному районі столиці. Йому випало бути секретарем майбутньої збірки дитячих творів українського літературного гуртка школи, а вчитель Максим Тадейович був відповідальним редактором збірки. Доля учня Іванова, що потім став учителем і в тридцяті роки мусив переїхати до міста Ромни на вчителювання, склалася трагічно – його там через деякий

час було заарештовано. Звідав він холод далекої Колими, дивом лишився живим і таки повернувся в Україну 1949 року. Зустрівся зі своїм учителем. "Зустріч була зворушливою... Ні слава, ні лаври лауреата і академіка – ніщо не змінило колишнього Максима. Як і раніш, він цікавився навіть дрібницями з мого життя, а коли довідався, що з оформленням на учительську роботу у мене зустрілись утруднення, без будь-якого прохання з мого боку написав листа заступнику міністра освіти Д. Філіпову, де давав мені дуже і дуже схвальну характеристику"[7].

Таких прикладів щирої приязні, дружби Максима Рильського можна навести багато. Можна згадати тут і Михайла Стельмаха, який учителював спершу поблизу Києва і якому вділив багато уваги поет. Максим Рильський, працюючи в журналі "Радянська література", ухвалював до друку його вірші ще до Другої світової війни, рекомендував Стельмаха "до прийому в Спілку письменників України, а в листі до професора Павла Попова, який працював завідуючим відділом фольклору в Інституті фольклору та етнографії Академії наук України, радив опублікувати матеріали, зібрані Стельмахом під час війни [15].

Велику любов і повагу плекав Максим Тадейович до рідної української мови, приділяв велику увагу проблемам її повнокровного функціонування в різних сферах суспільного життя, починаючи від її використання та її викладання в школі [10, С.158-159]. Як письменник, науковець і громадський діяч, М. Рильський неодноразово звертався до цієї проблематики, ініціював обговорення різних аспектів українсько-російських мовних контактів та співіснування й конкуренції української і російської мов у житті українського соціуму – не тільки у зв'язку з питаннями двомовної лексикографії та перекладознавства, не тільки у зв'язку з питаннями культури української мови, а й у загальному розрізі історії української мови та в сучасних соціолінгвістичних аспектах. Так, у листопаді 1958 року були оприлюднені відомі тези ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР „Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні", у статті 19 яких, зокрема, говорилося, що у зв'язку з „великим перевантаженням дітей" у школах національних республік, коли вони змушені вивчати три мови – рідну, російську і одну з іноземних, слід „надати право батькам вирішувати, в школу з якою мовою навчання віддати своїх дітей", „надати батькам право вирішувати, яку мову в обов'язковому порядку вивчатиме дитина", що „така постановка питання ... буде найбільш демократичною, усуне будь-яке адміністрування в цій важливій справі і дасть змогу ліквідувати надмірне перевантаження школярів вивченням мов". У ході обговорення цих тез, коли в засобах масової інформації висловлювалася в основному їх палка підтримка, але, наприклад, на черговій сесії Верховної ради СРСР 22-25 грудня 1958 р. представники Білорусії, України, Молдавії, трьох прибалтійських і трьох закавказьких союзних республік, Киргизії виступили проти положення тез і обстоювали обов'язковість вивчення в національних школах місцевої мови [5, с. 18], у газеті „Правда" від 22 грудня зі статтею „В ім'я людини" виступили також М. Рильський і М. Бажан з протестом проти цього положення тез, хоча й змушені були, відповідно до тодішньої панівної ідеології, підтримати обов'язковість вивчення в національних школах і російської мови: „...єдино правильним вирішенням питання про вивчення мов у середній школі є рішення (якщо говорити, зокрема, про школи Української РСР) про обов'язкове і рівноправне вивчення і української, і російської мов у всіх школах УРСР. Таке рішення відповідатиме принципам ленінської національної політики. Отже, буде і по-справжньому демократичним. Постановка роботи шкіл УРСР в цьому відношенні не потребує, на нашу думку, перегляду"; „Багаторічна практика нашої школи показує, що побоювання, ніби викладання двох мов – мови української і мови російської – буде для учнів обтяжливим, – побоювання безпідставне" [6, с. 78]. Проте ці протести не подіяли, і 17 квітня 1959 року сесія Верховної ради УРСР ухвалила закон „Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР".

Ще один не менш яскравий і показовий факт активного втручання М. Рильського на захист прав української мови перед загрозою її подальшого витіснення російською мовою – його письмове звернення у 1939 році (не забуваймо, що це був період сталінських репресій, коли ярлик „українського буржуазного націоналіста" з усіма подальшими трагічними наслідками не тільки для свободи, а й для самого життя людини навішували й просто так – без будь-якої конкретної причини), коли він працював завідувачем літературної частини Київського театру опери та балету, до тодішнього першого секретаря ЦК КП(б)У М. С. Хрущова у зв'язку з очікуваним переведенням частини оперного репертуару на російську мову. З огляду на важливість цього листа для якнайповнішого розкриття участі М. Рильського в обороні прав української мови наводимо його повністю (переклад з російської мови наш. – М. П.): „Пишу Вам у справі, яку вважаю дуже важливою. Даруйте, що відбираю у Вас час, але маю за необхідне звернутися саме до Вас. До мене дійшли чутки, нібито в Київському оперному театрі деякі російські опери ставитимуться російською мовою. Я вважаю це недоцільним ось з яких міркувань: «Двомовність театру поведе до зниження культури української мови, яка й так стоїть у театрі на далеко не бажаному рівні, чому є багато причин і з чим боротися дуже важко. 2) Ця ж „двомовність" не зможе не відбитися і на якості російської мови передбачуваних спектаклів, і якщо сьогодні ми, слухачі, не раз червоніємо від того, як артисти наші вимовляють слова мовою Шевченка, то завтра нам доведеться червоніти за те, як вони вимовляють слова мовою Пушкіна. 3) З-поміж артистів (і публіки) є й понині люди, які трактують українську мову як якусь „нижчу", „напівкультурну", не придатну для вираження тонких почуттів і глибоких думок мову. Це трактування переносить нас (хоча в тому, можливо, і не винні ці люди, які міркують „в простоте душевной") в часи Піхнів і Савенків, у ті далекі дні, коли навіть деякі „свідомі" й „щирі" українці

висміювали Старицького за „зухвальство” перекладати на нашу мову „Гамлет”, у ті дні, коли навіть Костомаров проповідував (чим суперечив власній літературній практиці), що „малоросійська” література має бути літературою „для домашнього вжитку” і подібне. Мені уявляється очевидним, що ставити спектаклі у столичному українському театрі російською мовою – це значить лити воду на млин представників вищезгаданого погляду на нашу мову. 4) Процвітання національних культур – одне із завоювань Жовтня, один з найпрекрасніших плодів ленінської національної політики.

Постановка російських та іноземних опер українською мовою – один із доказів цілковитої зрілості цієї мови. І в той же час, коли центральні газети з радістю відзначають появу на киргизькій сцені російської опери в киргизькому перекладі, – чи варто відмовлятися від завоювань радянського українського оперного мистецтва, яке налічує в цьому році двадцять років існування, – від завоювань, про які лише могли мріяти найкращі люди дореволюційного часу? 5) У Києві багато російського населення, але, спілкуючись з українцями, воно тією чи тією мірою знає й українську мову – і в кожному разі розуміє спів цією мовою. Принагідно сказати, в Києві недавно був московський журналіст, який зовсім не знає української мови. Прослухавши в нашому театрі „Євгенія Онєгіна”, він сказав: це звучить так, що я відчуваю Пушкіна. 6) Вам, Микито Сергійовичу, більше, ніж будь-кому, відомо, що за рубежем нашої країни є багато людей, які загалом ставляться до нас приязно, але яких часто неправильно інформують і орієнтують наші явні й таємні вороги. Факт відмови в театрі столиці України від українських спектаклів для заміни їх російськими міг би дати привід для нових вигадок та інсинуацій наших ворогів, для ще більшої дезорієнтації наших малопоінформованих доброзичливців, зокрема – українців Америки та інших країн. Такі ті думки, що виникли в мене з приводу чуток про постановки російських опер російською мовою в Київському оперному театрі. Я вважав за необхідне довести їх до Вашого відома. Ні на хвилину не сумніваюся в тому, що Ви, Микито Сергійовичу, не побачите в моєму листі ні неповаги до культури російського народу, ні національної обмеженості – вся моя робота в літературі, гадаю, суперечила б такому тяжкому звинуваченню”[1, С.12-14]. Як відзначає в цьому зв’язку І. Ільєнко, „тут слід віддати належне М. С. Хрущову: звернення М. Рильського знайшло розуміння й підтримку”, хоча пізніше, як відомо, те, проти чого так активно виступав письменник, все-таки відбулося [2].

Таким чином, у світогляді М. Рильського видне місце займала національна позиція до України, любов до її історії, звичаїв, традицій, мови та культури. Вихований українською інтелігенцією, письменник до останніх своїх днів виступав проти «двомовного» режиму діяльності оперних театрів в Україні[12, с. 615-617]. М. Рильський рішуче відкидав твердження, досить звичайні в радянський час, що, оскільки російська мова й так зрозуміла для носіїв української мови, літературні, музичні і т. ін. твори, створені російською мовою, не потребують, мов, перекладу і мають виконуватися (читатися, демонструватися) в Україні мовою оригіналу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астаф'єв О. *Невідомий лист Максима Рильського на захист Івана Чаплі* [Unknown letter from Maxim Rylsky to defend Ivan Chaplia] К. Літературознавчі студії. 2012, Вип.34. С. 12-14.
2. Ільєнко І. *Жага: Труди і дні Максима Рильського : документальний життєпис* [Thirst: Proceedings and the days of Maxim Rylsky: documentary biography]. К.: Дніпро, 1995. 413 с.
3. Історія української літератури ХХ століття: у 2 кн.: 1910—1930-ті роки [The history of Ukrainian literature of the XX century: in 2 books: 1910-1930s] Навч. посібник [за ред. В.Г.Дончика]. Кн. 1. К.: Либідь, 1993. 784 с.
4. Коляда І., Коляда Ю. *Максим Рильський* [Maxim Rylsky] Харків: «Фоліо», 2014, 104 с.
5. Коляда І. *Вказ. праця*, с.18.
6. Коляда І. *Вказ. праця*, с.78.
7. Лаврененко Ю. *Максим Рильський : парадокси долі і поезії* [Maxim Rylsky: paradoxes of fate and poetry]. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.poetryclub.com.ua/metrs.php?id=131&type=critiques.
8. Пазяк Н. *Фольклористична діяльність Максима Рильського* (До 95-річчя з дня народження) [Maxim Rylsky's folklore activity (To the 95th anniversary of his birth)] / НТЕ, № 2, 1990, С.46.
9. Пилипась М. *Питання мовної ситуації та мовної політики у країні в оцінках і діяльності М. Рильського* [Questions of the linguistic situation and language policy in the country in the estimations and activities of M. Rylsky] / Культура народов Причерноморья. 2011. № 211. С. 157-161.
10. Пилипась М. *Вказ. праця*, С.158-159.
11. Рильський М. *Мандрівка в молодість* [Journey to youth] К.: Б.в, 1944, с.68.
12. Рильський, М. *Зібрання творів: у 20 т.* [Collected works: 20 tons.] К.: Наукова думка.Т.20. Листи, 1957 – 1964. 1990. с. 615-617.
13. Салтовська Н. *Спадкоємність традиції: Від Тадея до Максима Рильського* [Continuity of tradition: From Tadei to Maxim Rylsky] К. Літературознавчі студії, 2012, Вип.34, С.202-203.
14. Салтовська Н. *Вказ. праця*, С.206.
15. Хорунжий Ю. *Гармонійне сполучення ідеалів і вчинків Тадея Рильського* [Harmonious combination of the ideals and actions of Tadei Rylsky]. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.dt.ua/3000/3760/31623/.
16. Ющенко О. *З любов’ю до людей (Зі спогадів про Максима Рильського)* [With love for people (From memories of Maxim Rylsky)]. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://nte.etnolog.org.ua/zmist/2004/N3/Art09.htm

REFERENCES

1. Astafyev O. Unknown letter from Maxim Rylsky to the defense of Ivan Chapli [Unknown letter from Maxim Rylsky to defend Ivan Chaplia] K. Literary Studies. 2012, Vp.34. Pp. 12-14.

2. Ilyenko I. Thirst: Proceedings and the days of Maxim Rylsky: documentary biography [Thirst: Proceedings and the days of Maxim Rylsky: documentary biography]. K .: Dnipro, 1995. 413 p.
3. History of Ukrainian Literature of the XX Century: in 2 books: 1910-1930s [The history of Ukrainian literature of the XX century: in 2 books: 1910-1930s]. manual [ed. V.G. Donchik]. Kn. 1. K.: Lybid, 1993. 784 p.
4. Kolyada I., Kolyada Y. Maxim Rylsky [Maxim Rylsky] Kharkiv: "Folio", 2014, 104 p.
5. Koliada I. Decree. work, p.18.
6. Kolyada I. Decree. Labor, p.78.
7. Lavrenenko Yu Maxim Rylsky: paradoxes of fate and poetry [Maxim Rylsky: paradoxes of fate and poetry]. [Electronic resource] Access mode: http://www.poetryclub.com.ua/metrs.php?id=131&type=critiques.
8. Pasyak N. Folklore activity of Maxim Rylsky (To the 95th anniversary of his birth) [Maxim Rylsky's folklore activity (To the 95th anniversary of his birth)] / NTE, No. 2, 1990, p. 46.
9. Pylypas M. Questions of the Linguistic Situation and Language Policy in the Country in the Estimates and Activities of M. Rylsky [Questions of the Linguistic Situation and Language Policy in the Country in the Estimates and Activities of M. Rylsky] / Culture of the Black Sea Peoples. 2011. No. 211. P. 157-161.
10. Pylypis M. labor, pp. 158-159.
11. Rilsky M. Journey to youth [Journey to youth] K .: B.V., 1944, p.68.
12. Rylsky, M. Collection of works: 20 t. [Collected works: 20 tons.] K .: Naukova dumka.T.20. Letters, 1957 - 1964. 1990. p. 615-617.
13. Saltovska N. Heritability of the tradition: From Thaddeus to Maxim Rylsky [Continuity of tradition: From Tadei to Maxim Rylsky] K. Literary Studies, 2012, Vp.34, p.202-203.
14. Saltovskaya N. The decree. labor, C.206.
15. Horunzhi Yu. Harmonious combination of the ideals and actions of Tadei Rylsky [Harmonious combination of the ideals and actions of Tadei Rylsky]. [Electronic resource] Access mode: http://www.dt.ua/3000/3760/31623/.
16. Yushchenko O. With love to people (From memories of Maxim Rylsky) [With love for people (From memories of Maxim Rylsky)]. [Electronic resource] Access mode: http://nte.etnolog.org.ua/zmist/2004/N3/Art09.htm

ЗМІСТ

Третьякова О.В.
КАРТОГРАФІЧНІ ВМІННЯ ЯК СКЛАДНИК ПРОСТОРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ…… **3**
Драновська С.В.
ІНФОГРАФІКА ЯК СУЧАСНИЙ ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ…….. **5**
Булатова Л. О.
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА: ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД……. **7**
Мозговий І.П.
РОЗУМІННЯ ПРОБЛЕМИ ХРЕЩЕННЯ РУСИ-УКРАЇНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЕПОХИ……. **12**
Семенченко С.М.
РОЗВИТОК ОСВІТИ В БІЛОПІЛЛІ В XVII – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ……. **16**
Гриценко К.Ю.
ОРГАНІЗАЦІЙНО – ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ УПРАВЛІННЯ САМОСТІЙНОЮ РОБОТОЮ СТУДЕНТА У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН……. **20**
Єпик Л.І.
ІНТЕНСИФІКАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ» У ВНЗ……. **23**
Гулей О.В.
ХУДОЖНЄ ТКАЦТВО XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯВ КОНТЕКСТІ АКТУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦВА В СУЧАСНОМУ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ…… **26**
Дєнєжніков С.С.
ФЕНОМЕН ІМІДЖУ МЕНЕДЖЕРА-АДМІНІСТРАТОРА ТА ПРОБЛЕМА ЛІДЕРСТВА У КОЛЕКТИВІ.. **30**
Ігор Коляда, Павло Юрчишин. ВПЛИВ РОДИНИ, ДИТИНСТВА, ЮНАЦЬКИХ РОКІВ НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ МИТРОПОЛИТА УГКЦ ВОЛОДИМИРА СТЕРНЮКА…… **35**
Лисянська Д. С. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ……. **40**
Снагощенко В.В., Пономаренко Р.М.
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ ІСТОРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 50-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ……. **44**
Конотопцев С. В.

РОЗВИТОК ПОЧАТКОВОЇ І СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XVIII СТ…… **48**
Косенко Ю. М.
СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧА ПРЕДМЕТНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ»……. **52**
Недайвода Ю.В.
ШКІЛЬНИЙ МУЗЕЙ ЯК ОСЕРЕДОК ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ
ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ…….. **55**
Партола В.В.
ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛУЦІЯ КОРНЕЛІЯ СУЛЛИ ДО ВСТАНОВЛЕННЯ ЙОГО ДИКТАТУРИ (107-82 Р. ДО Н.Е.)…… **59**
Моцак С.І.
РОЛЬ ТА МІСЦЕ ПОЗАУРОЧНОЇ РОБОТИ З ПРЕДМЕТУ
В СУЧАСНІЙ ШКІЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ…….. **62**
Пархоменко Т. М.
ВИКОРИСТАННЯ МАЙБУТНІМИ ПЕДАГОГАМИ ДОСВІДУ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА УРОКАХ
«Я У СВІТІ» В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ…….. **66**
Руденко І. Ю.
ВПЛИВ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ПОЛІТИКИ НА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ ЖИТТЯ ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ (1939 - 1946 РР.)…….. **71**
Сакунова А.В.
ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ……. **73**
Серга М.В. КИЇВСЬКИЙ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОР О. ДОНДУКОВ-КОРСАКОВ ТА УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІНТЕЛЕГЕНЦІЯ……. **76**
Андрусенко Я. В.
МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ПІД
ЧАС ВИВЧЕННЯ ТЕМИ: «РОСІЙСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА УКРАЇНИ В ПОЛІТИЦІ КОРЕНІЗАЦІЇ 20-30-Х РР. XX СТ.»…… **79**
Самотуга І.С.
ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН-УПА НА СУМЩИНІ…… **82**
Самотуга Ю.С.
БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ТЕРЕЩЕНКА…… **86**
Канаєва А. В.
ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ«КОНОТОПСЬКА БИТВА» НА УРОЦІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ…… **89**
Кравцов С.С.
ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМП`ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
НА УРОКАХ ІСТОРІЇ……... **93**
Мазний А.В.
ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ
ЗАСОБАМИ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ……. **98**
Яценко Ю. В. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ
НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ…… **103**
Антоненко А. С.
ВІЙСЬКОВИЙ ТАЛАНТ ГАНІБАЛА БАРКИ……. **107**
Бабенко А.М.
АНТИБІЛЬШОВИЦЬКІ ПОВСТАННЯ СЕЛЯН НА ТЕРИТОРІЇ
РОМЕНЩИНИ У 20-Х - 30-Х РР. XX СТ…….. **110**
Батлуцька О.В. КОНСТРУЮВАННЯ УРОКУ……. **113**
Ігор Коляда, Богдан Бацвін.
РОЛЬ ПАТРІАРХА ЙОСИПА СЛІПОГО У СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ ЛЮБОМИРА ГУЗАРА ЯК МАЙБУТНЬОГО ОЧІЛЬНИКА УГКЦ…… **116**
Білоус Я.В.
РЕПРЕСІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 30-Х РОКІВ XX СТ. ПРОТИ БОЛГАР ПРИАЗОВ'Я: ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ТРАГІЧНА ДОЛЯ С.В. ЦВЯТКОВА…….. **122**
Венгеровський С.Б.
ПРОБЛЕМА ПІДГОТОВКИ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ……..... **125**
Гулей О.В., **Губська О. О.**
ДО ПИТАННЯ ПРО СИМВОЛІКУ ВИШИТИХ РУШНИКІВ…….. **129**
Гулей О.В., **Василець В.Р.**

З ІСТОРІЇ ПОБУТУВАННЯ ДЕРЕВ'ЯНИХ ВИРОБІВ НА УКРАЇНІ……. **132**
Гулей О. В., Мовчан Р. М.
З ІСТОРІЇ ПОЛІХРОМНОЇ СКУЛЬПТУРИ…… **136**
Гребіник Я.
ПОЛІТИЧНА РЕАКЦІЯ КРАЇН ЄС НА МІГРАЦІЙНУ КРИЗУ…… **139**
Гулей О.В., Бриченко Я.О.
З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ КРОЛЕВЕЦЬКОГО ТКАЦТВА…… **142**
Гулей О.В., Харченко А.І.
ДО ПИТАННЯ ПРО ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ОБЗАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА…….. **146**
Гулей О.В., Шестопал Я.О.
ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ФОТОМИСТЕЦТВА У ПІДГОТОВЦІ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ……. **149**
Тютюнник І.С.
ПРОЕКТНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В ПТНЗ……. **152**
Чернов Є. О.
УЧАСТЬ УКРАЇНЦІВ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ НІМЕЧЧИНИ В
РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ…… **160**
Щербаченко М.В.
ДІЯЛЬНІСТЬ ШКІЛЬНОГО МУЗЕЮ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ
ЖИТТЄВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ…….. **163**
Сусло Є.О.
ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАННЯ АНТИБІЛЬШОВИЦЬКИХ СЕЛЯНСЬКИХ ПОВСТАНЬ
НА ТЕРИТОРІЇ СЛОБОЖАНЩИНИ В 1921 РОЦІ В ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ ДЛЯ 10 КЛАСУ…….. **166**
Заєць С.І.
РЕМІСНИЧІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
У ІІ ПОЛ. ХІХ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ……. **170**
Гупало К. П.
ДО ПИТАННЯ СТВОРЕННЯ КОНЦЕНТРАЦІЙНИХ
ТАБОРІВ НІМЕЧЧИНОЮ В (1933-1945рр.) **……. 172**
Новікова Н.В
ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ «ІНТЕРВЕНЦІЯ СРСР ДО ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ,
ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ В УКРАЇНІ» В ПІДРУЧНИКАХ
З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ 11 КЛАСУ……. **176**
Семешин Е.В.
ПОЛІТИКА РОЗКУРКУЛЕННЯ СРСР В 1929-1930 РР.: ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ…….. **179**
Коплик В. О.
СТАНОВЛЕННЯ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ
(КІНЕЦЬ XVI – ПОЧАТОК XVII ст.) **……... 185**
Нємцев І.В.
ФОРМУВАННЯ ЗНАНЬ З АРХЕОЛОГІЇ В ШКОЛІ…… **188**
Закусило Олексій.
«СЕКТОР Д». ПОДІЇ ЧЕРВНЯ 2014 р…….. **192**
Анастасія Поліщук.
ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ ТА СВІТОГЛЯД М. РИЛЬСЬКОГО…….. **195**

Наукове видання
«Теорія та методика навчання суспільних дисциплін»
науково-педагогічний журнал
Свідоцтво про Державну реєстрацію КВ № 19539-9339 Р від 16.10.2012 р.
Журнал внесено до міжнародних наукометричних баз даних International Standard Serial Number: ISSN 2521-1927.

Загальна редакція – професор Михайличенко Олег Володимирович,
укладач – доцент Моцак Світлана Іванівна.

Підписано до друку 26 березня 2018 р. Ум.др.арк. 25,6. Наклад 110.
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С.Макаренка, 40002, м.Суми, вул. Роменська, 87.
Тел.: +38-050-146-17-50
Email: olegis@meta.ua